

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XIX No. IV

2020

GASIN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University
Journal of Social Sciences
GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editor-in-Chief

Asst. Prof. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Prof. Dr. Rüstem YANAR
Assoc. Prof. Dr. Atınç OLCAY
Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK
Assoc. Prof. Dr. Senem KURTAR
Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Asst. Prof. Dr. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Dr. Mehmet Ali GÖNGEN
Asst. Prof. Dr. Mesut ŞÖHRET
Asst. Prof. Dr. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Dr. Mustafa DOĞANOĞLU
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Dr. Tayfun ERCAN

Editorial Board

Assoc. Prof. Dr. Erol ERKAN
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Naile ASKER
Assoc. Prof. Dr. Nuri YAVAN
Asst. Prof. Dr. Hamidreza SOHRABIABAD

Editorial Assistants

Res. Assist. İmren YILDIZ
Res. Assist. Buket DENİZ
Res. Assist. Aysu ÖZCAN

Vol. 19, Issue 4, October 2020

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XIX Issue IV, 2020
Reviewers List

- Dr. Ahmet ŐIT
- Dr. Ahmet TAN
- Dr. Aslı ÖZPOLAT
- Dr. Asuman KOÇ YURTKUR
- Dr. Aygöl KILINÇ
- Dr. Begüm KURT
- Dr. Bengü HIRLAK
- Dr. Bilge Nur ÖZTÜRK
- Dr. Coşkun SOYSAL
- Dr. Dilara SÜLÜN
- Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM
- Dr. Eda DİNERİ
- Dr. Filiz GÖLPEK
- Dr. Gökhan GÖKGÖZ
- Dr. Gökşen ARAS
- Dr. Halil GÖDE
- Dr. Haşim TÜRKER
- Dr. İbrahim ARSLAN
- Dr. İbrahim Ethem TAŞ
- Dr. İnci Fatma DOĞAN
- Dr. Kübra SAKA ILGIN
- Dr. Leyla LEBLEBİCİ KOÇER
- Dr. Mehmet Akif DESTEK
- Dr. Mevlude ZENGİN
- Dr. Mir Mehmet ÖZTÜRK
- Dr. Mustafa ÜNLÜ
- Dr. Müjdat ERTÜRK
- Dr. Recep ULUCAK
- Dr. Reha SAYDAN
- Dr. Sabiha ANNAÇ GÖV
- Dr. Şenay ÜÇDOĞRUK
- Dr. Şerif Onur BAHÇECİK
- Dr. Yakup DURMAZ
- Dr. Yalçın ARSLANTÜRK
- Dr. Yavuz Kağan YASİM
- Dr. Yıldray KESGİN
- Dr. Yüksel ÖZTÜRK

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XIX Issue IV

2020

CONTENT

ENGLISH LITERATURE

- Courtship and Marriage in Anthony Trollope's Shorter Fiction: A Critical Study of "Miss Ophelia Gledd," "The Courtship of Susan Bell" and "Mrs General Talboys"** 1425-1439
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ömer ÖĞÜNÇ

COMMUNICATION

- İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Basınında Tifüs Salgını** 1440-1462
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Meltem ŞAHİN & Filiz YILDIZ

BUSINESS & FINANCE

- MİST Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasaları ile Döviz Kurları Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi** 1463-1479
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ethem KILIÇ & Müslüm POLAT

- Materyalizm ve Tüketici Uzmanlığının Reklamlara Yönelik Tutumlara Etkisi: Alt Gelir Grubu Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma** 1480-1496
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Esra GÜVEN & Aysun KAHRAMAN

- Örgütsel Mahkumlaşmanın Örgütsel Muhalefet Üzerindeki Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Alan Çalışması** 1497-1510
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Serap KILINÇ & Elif Nisa YAYLA & Özgür DEMİRTAŞ

TOURISM

- Turist Rehberi Adaylarının Marmaris Destinasyon İmajı Algılarının Metafor Yoluyla İncelenmesi** 1511-1526
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nermin AYAZ & Funda ÖN ESEN & Burhan KILIÇ
- Öğrencilerinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları İle Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki Negatif İlişki** 1527-1541
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Yasemin KARADEMİR & Hasanali Kağan KURNAZ
- Teknolojik Yeniliklere Yönelik Algi ve Tutumların Belirlenmesi: Turizm Sektöründe Bir Analiz** 1542-1561
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gaye ONAN & Alper DURAN & Burçin Cevdet ÇETİNSÖZ
- Sosyal Medya Pazarlaması Konusundaki Lisansüstü Tezlerin İçerik Analiziyle Değerlendirilmesi** 1562-1579
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Burhanettin ZENGİN & Yasemin SERDAROĞLU

POLITICAL SCIENCES AND INTERNATIONAL RELATIONS

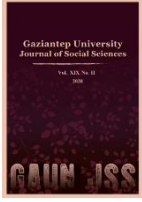
- Bölgeselleşme Kapsamında Türk Dış Politikasının Ekinliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı Örneği** 1580-1595
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatih TUNA
- Kent ve Çevre Sorunlarında Toplumsal Duyarlilik: Antakya Örneği** 1596-1609
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Yakup BULUT & Zeliha KARACA
- T Seçim Sistemi Değişiklikleri ve Siyasi Parti İttifaklarının Siyasal Sisteme Etkileri: İtalya Örneği** 1610-1625
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Kaan AKMAN
- ABD'nin Soğuk Savaş Döneminde Çin, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore ile İlişkileri Bağlamında Asya-Pasifik Dengeleme Stratejisi** 1626-1648
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Eyüp AKPINAR

ECONOMICS

- Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Coğrafya Teorileri Bağlamında Uluslararası Ticaret ve Sanayileşme İlişkisi: Türkiye İçin Bölgesel Analiz** 1649-1669
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Aykut ŞARKGÜNEŞİ
- Türkiye’de Beşerî Sermaye Birikimi ve İktisadi Kalkınma İlişkisi** 1670-1685
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sinan ERDOĞAN
- Beşeri Sermaye ve Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: AB-15 ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama** 1686-1701
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Eda DİNERİ & Bilal ÇAYIR
- Türkiye’de Ortalama Çalışma Saatinde Değişimin Kaynakları** 1702-1716
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Altan ALDAN
- Banka Mevduatları ve Sanayi Üretimi İlişkisi: Parasal Aktarım Mekanizması Üzerine Bir Nedensellik İncelemesi** 1717-1734
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hatice Elanur KAPLAN
- Türkiye’de Faaliyet Gösteren Ticaret Bankalarının Karlılığını Etkileyen İçsel Faktörler: 2005-2016 Yılları Arası Panel Veri Analizi** 1735-1750
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nüket KIRCI ÇEVİK & Ali BORAN

TURKISH LITERATURE

- Malatyalı Âşık Hanefi Ünver’in Âşıklık Geleneği İçerisindeki Yeri** 1751-1765
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatih SOLMAZ

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Courtship and Marriage in Anthony Trollope's Shorter Fiction: The Liberated Heroines of "Miss Ophelia Gledd," "The Courtship of Susan Bell" and "Mrs General Talboys"

Anthony Trollope'un Öykülerinde Kur Yapma ve Evlilik: "Miss Ophelia Gledd," "The Courtship of Susan Bell" ile "Mrs General Talboys" Öykülerinin Özgürleştirilmiş Kahramanları

Ömer ÖĞÜNÇ^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Aksaray / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6787-4106

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Nisan 2020

Kabul tarihi: 30 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

Anthony Trollope,
Miss Ophelia Gledd,
The Courtship of Susan Bell,
Mrs General Talboys,
Kur Yapma,
Evlilik,
Görgü Kuralları

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 28, 2020

Accepted June 30, 2020

Keywords:

Anthony Trollope,
Miss Ophelia Gledd,
The Courtship of Susan Bell,
Mrs General Talboys,
Courtship,
Marriage,
Etiquette

ÖZ

İngiliz romancı Anthony Trollope eserlerinde pek çok sorunu ele alır. Trollope'un ilgi alanı geniş olmakla birlikte, bu çalışma daha fazla inceleme gerektiren ve seçilmiş öykülerdeki betimlendiği haliyle, kur yapma ve evlilik konularına odaklanır. Bu çalışmadaki üç öykünün ortak noktası kadın kahramanların özgürleştirilmiş bir halde sunulmasıdır. Şöyle ki, bu kadın kahramanlar toplumsal alandaki davranışları son derece kesin bir şekilde belirleyen sosyal görgü kuralları karşısında belirgin düzeyde özgür kalır, çünkü hepsi yaşamını İngiltere dışında sürdürmektedir. Trollope'un seçilmiş eserlerdeki kadın kahramanlarının özgürleştirilmesi, kadımlar üzerindeki Viktorya toplumu kısıtlamalarının hafifletilebileceği fikrini akla getirir. Amerikalı genç kızlar olan Ophelia Gledd ve Susan Bell kur yaparken özgür olma ayrıcalığını deneyimler. Benzer şekilde, evli bir kadın olan Bayan Talboys evliliğe dair yükümlülüklerinden uzakta yaşama keyfinin tadını İtalya'ya yaptığı tek kişilik gezi ile çıkarır. Bu makale Viktorya dönemi kur yapma ve evlilik anlayışına kısaca değindikten sonra bu üç kadın kahramanın boyun eğmeyen tasvirlerini analiz eder. Dolayısıyla, bu çalışma Anthony Trollope'un "Miss Ophelia Gledd," "The Courtship of Susan Bell" ve "Mrs General Talboys" öykülerini özgürleştirilmiş kadın kahramanlar açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, Viktorya dönemi görgü kurallarının değişikliğe uğrayabildiğini ve yeniden tanımlanabildiğini ortaya koymaktadır. Bunun koşulu da kadın başkahramanların kendilerini gizli güçlerini ortaya çıkarmalarına imkân veren uygun bir ortamda bulmalarıdır.

ABSTRACT

The Victorian novelist Anthony Trollope handles many social issues in his works. While Trollope's scope of subjects covers an extensive area, this study focuses on the matters of courtship and marriage as they are represented in the three selected short stories that require further critical acclaim. The common point between these three short stories in this study is the portrayal of their protagonists in a liberated manner. Namely, these heroines experience a sense of freedom from social rules of etiquette that very precisely determine manners in public sphere, because they have a lifestyle out of England. The liberation of Trollope's heroines in the selected works suggests that Victorian restrictions for women can be alleviated. Ophelia Gledd and Susan Bell experience the privilege of liberty in courtship as American young girls. Similarly, Mrs General Talboys, a married woman, is on a single trip to Italy cherishing her isolation from matrimonial duties. After this article briefly touches upon Victorian understanding of courtship and marriage, it analyses the challenging representations of these three heroines. Therefore, this study aims at a critical study of Anthony Trollope's "Miss Ophelia Gledd," "The Courtship of Susan Bell" and "Mrs General Talboys" as the embodiment of liberated heroines. It further argues that Victorian rules of etiquette are prone to alterations and redefinitions when the heroines find themselves in a relatively appropriate environment that enables them to realise their potential.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: omerogunc@aksaray.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Anthony Trollope Viktorya döneminin üretken ve başarılı yazarlarından biridir. Uzun kariyerinde sayısız esere imza atan bu romancı farklı yazın türlerinde eserler vermiş ve dönemin İngiliz toplumunu eleştirel bir yaklaşım ışığında gerçekçi bir bakış açısıyla yansıtmıştır. Genelde romancı olarak bilinmesine karşın, Trollope'un öyküleri de çok yönlülük ve derinlik açısından incelemeye değerdir. Trollope'ü çağdaşlarından ayıran önemli özelliklerden biri sosyal gerçekçilik akımını katı bir biçimde kullanması ve yeri geldiğinde bunun can acıtan yönlerini kurgusal yapıtlarında öne çıkarmasıdır. Bu çalışma için yazarın "Miss Ophelia Gledd," "The Courtship of Susan Bell" ve "Mrs General Talboys" isimli öyküleri seçilmiştir. Çalışmaya esas oluşturan yaklaşım, Viktorya toplumunda gözlenen kur yapma ve evlilik süreçlerinin toplumsal boyutu ile bu ilişkilerin seçilmiş öykülerdeki yansımalarının incelenmesi üzerine kuruludur.

Bu çalışmada incelenen kadın kahramanların ortak özelliği özgürleştirilmiş olmalarıdır ve yaşadıkları özgürlüğün İngiltere dışında gerçekleşmesidir. İlk incelenen "Miss Ophelia Gledd" öyküsündeki kahraman olan Ophelia, Amerikalı bir genç kızdır. Yüzyılın ortalarında Boston'da yaşayan Ophelia, yaşam biçimi, insanlarla etkileşimi ve özgüveni ile dikkat çekmektedir. Öykünün İngiliz anlatıcısı, hanımefendi kavramı üzerinden bir soruyla başladığı anlatıda Amerikalı Ophelia'nın bu sıfatı hak edip etmediği üzerine uzun uzun tartışır. Bu süreçte, evlilik çağına çoktan gelmiş olup evlenmek gibi bir niyeti olmayan Ophelia'nın etrafını saran ve düzeyi belirsiz bir samimiyet içindeki genç erkeklerle olan ilişkisi anlatıcıya tuhaf görünür. Hemen her fırsatta İngiliz kızlarına ve görgü kurallarına vurgu yapılır. Bunlara pek de uyum sağlamayan ve kafasına estiği gibi hareket eden Ophelia hanımefendi kavramına ters düşmekle itham edilir. Üstelik içinde yaşadığı toplumda "Boston dilberi" olarak tanınmasına karşın fiziksel özellikleri bakımından da güzel bulunmadığı ima edilir. İşin daha da kötüsü, başarılı bir kur yapma dönemi ve sonucunda evlilik gerçekleştirmek için beklenen ekonomik destek de Ophelia'nın ailesinde mevcut değildir. Zaten kendi işlerine dalmış yorgun bir tüccar olan babası ile umursamaz annesi de örnek aile yapısından hayli uzaktır. Kurguda bu şartlar özellikle bir araya getirilirken aslında verilmek istenen mesaj gayet nettir. Ophelia'dan beklenen eylem, karşısına ilk çıkan uygun hayranı ile evlenmesidir. Anlatıcının açık beklentisine rağmen, Ophelia şaşkınlık verici biçimde kendi halinde, keyif yapan, gününü gün eden ve toplumsal baskılardan olabildiğince uzak bir karakterdir. Eserin sonunda verdiği evlilik kararı da kendi dilediğince, ancak toplumsal beklentilerin uzağında yer alır.

Çalışmada incelenen ikinci öykü "The Courtship of Susan Bell" benzer şekilde hikâyenin kahramanı Susan'ın evliliğe giden süreçte yaşadıkları üzerine kuruludur. İlk hikâye ile aynı dönemde ve New York'a yakın, ancak kalabalık şehirden uzakta bir hayat süren Susan, babasını küçük yaşta kaybetmiş, annesi ve ablasıyla zorluklar içinde hayatta kalmaya çalışan bir genç kızdır. Tek geçim kaynağı babası hayattayken inşa ettiği kır evinde New York'tan doğaya kaçan turistleri ağırlamak olan anne ve kızları için yeterince zorlu olan hayat, genç kızların evlilik çağına ulaşmasıyla daha da karmaşık bir hale gelir. Öncelikle Susan'ın babası hayattayken ebeveynlerinin kurduğu örnek aile yapısı ile yüceltilen evlilik kavramı, yıllar sonra annesinin kızları için benzer nitelikte ve saygı gören birliktelikler oluşturma endişesi ile harmanlanır. Susan'ın annesi kızlarına sonsuz derecede güvenmektedir, ancak onlara uygun eşler bulmak da toplumsal ve ekonomik nedenlerle bir o kadar zordur. Anne ve kızları yaşamını gözlerden uzakta bu şekilde sürdürürken, şans eseri bir gece Aaron Dunn isimli genç bir mühendisin çıkagelmesi işleri değiştirir. En az Susan kadar utangaç ve toy bir karakter olan Aaron ile kahraman arasında başlayan ilişki dönemin kur yapma ve evlilik ile ilgili pek çok toplumsal kuralını gözlemlediğimiz bir sınava dönüşür. Öykünün başında deneyimsiz ve kendi halinde bir kahraman olarak tasvir edilen Susan, bu sürecin sonunda hayattan ne istediğini bilen ve isteklerinin peşinde koşmasını öğrenen özgür bir genç kıza dönüşür. Bu iki öyküde anlatılan Amerikalı genç kızlar, İngiliz toplumu dışına çıkıldığında genç kızların özgür hareket edebilen ve isteklerinin peşinde koşan bağımsız karakterlere dönüşebileceğinin açık birer kanıtıdır.

Çalışmada incelenen son öykü "Mrs General Talboys" ise ilk iki hikâyeden farklı olarak orta yaşlı ve evli bir kadın kahramana sahiptir. Fakat bu İngiliz kadın kahraman eşini ve çocuklarını İngiltere'de bırakarak İtalya'da bir geziye çıkmıştır. Bu gezideki arkadaşları ise çoğunlukla sanatçılardan oluşan karışık bir gruptur. Bayan Talboys farklı konularda entelektüel tartışmalara katılırken geleneksel kadın-erkek rollerine önem vermeyen bir kadın olarak sunulur. Resim sanatına olan özel ilgisi dışında herhangi bir yeteneği olmayan kahraman siyaset, din, toplumsal ilişkiler ve evlilik üzerine sıra dışı fikirlere sahiptir. Bu kahramanı dikkate değer kılan özelliği ise toplumsal beklentilerin dışına taşmış evlilik yaşantısı ve bu durumu olağan hale getiren yaklaşımıdır. Öyle ki, Bayan Talboys grupta yer alan ve evliliğinde sorunlu dönemler geçiren erkek karakterlere özgürlük temalı tavsiyeler vermektedir. Her ne kadar bu erkeklerden biri olan O'Brien kahramanının özgürlük temalı konuşmalarını kur yapma olarak algılayıp birlikte kaçma teklifi ile büyük bir skandala imza atsa da Bayan Talboys dönemin koşulları içinde özgür bir kadındır. Bu hali ile İngiltere dışına çıkıldığında kadınların özgürleşebileceğinin kanıtı haline gelir. Sonuç olarak, bu çalışmada incelenen kadın karakterler, değişen koşullarla birlikte kadınların özgürleştirilebileceğinin birer kanıtıdır. İngiltere'de yaşayan geleneksel özelliklere sahip karakterler için sorgulanmaz düzeydeki katı görgü kuralları aslında pek de görüldüğü gibi değişmez değildir.

Introduction

Anthony Trollope was an eminent author of the Victorian era famous for his series of novels. Trollope's Barsetshire chronicles and Palliser series that dwelled upon imaginary settings handling social issues of the nineteenth-century England made him a memorable figure. During his long career, Trollope touched upon religious, political, social and gender issues in his numerous works. Trollope was such a prolific and hardworking writer that his works contain series of novels, single novels, articles, plays, letters and nonfictional works especially on travel adventures. In addition to these genres, Trollope wrote many short stories published in series and periodicals. As Donald Stone acknowledges,

Trollope regarded his short stories, even more so than his novels, only as so many marketable wares: he recorded their rise in price ... and he showed a willingness to produce them to order whenever the publisher, any publisher, met his terms (1976, p. 27).

One can claim that Trollope achieved literary fame mainly because of his success with Barsetshire chronicles. Still, before and after the publication of this series, he published his works awakening public interest with his topical issues and sense of realism conveyed via different genres. Although we know him mainly as a novelist, Trollope is definitely more than that as the scope of his selected short stories and heroines reveal in this study.

In a similar vein, Trollope's thematic interest was not limited to religious circles, a favourite subject for Victorian authors, in Barsetshire chronicles. As Lauren Goodlad states,

the Trollopian 'foreign policy' ... is especially complex because of the author's unique penchant for dialectics *between* genres. As he pivoted from quotidian provincial novels to far-flung travel writings, Trollope's mid-Victorian *oeuvre* staged productive play between perceptions of England's sovereign rootedness and its colonial cosmopolitanism (2015, p. 66).

This study asserts that Trollope's interest in such subjects as courtship, marriage and gender roles, among many others, deserve great attention due to his sense of realism and his surprising portrayal of heroines out of England. As Amanda Anderson affirms, "Trollope is simply more interested in characters than plots, [and] the narrative focus is therefore predominantly psychological and ethical. The great attention [is] paid in his novels to subjective thought processes and interpersonal interactions" (2007, p. 509). Regardless of the simple plot structure in a short story, Trollope creates heroines who are truly experiencing psychological and emotional conflicts. Such concerns as morality, social response, familial status and personal happiness determine the behaviours of Trollope's heroines in courtship and flirtation. Indeed, this study takes into account social, emotional and psychological realism in the actions of heroines as they find themselves in conflict with society. Among Trollope's shorter fiction, this study intends a closer analysis of three short stories, namely "Miss Ophelia Gledd," "The Courtship of Susan Bell" and "Mrs General Talboys" in an attempt to juxtapose Trollope's heroines as they find themselves in various forms of conflict. These short stories were particularly selected in order to illustrate the condition of heroines in different social settings like the United States, Italy and England. Accordingly, this study aims to examine Trollope's heroines in the selected works and the impact of Victorian understanding of courtship and marriage as the social setting changes between different social backgrounds. Ultimately, the study concludes that Trollope's heroines are liberated and rebellious once they are out of England, whereas they submit themselves to social rules in England.

Courtship and Marriage in the Victorian Era

The long-lasting reign of Queen Victoria marked the beginning of a new epoch in English social rules and cultural values. The Victorians were somehow obsessed with their values so much so that even a century later we still talk about how they behaved in domestic

sphere and acted in public space. Even these concepts of domestic and public spheres are inventions by the Victorians and there is quite a lot to discuss about them. Within the extended topic of social values and gender roles at the time, courtship leading to marriage, both of which are essential aspects of Victorian daily life and strictly regulated, and how these topics are represented in Trollope's shorter fiction will be examined. For this reason, drawing a framework for the social setting will be useful in this study.

The Victorian mind-set was preoccupied with women, their conditions, social duties and responsibilities at home and on the street. How a woman should manage her household, how she should treat her husband, how she should raise her children and how she should talk in public were only a few questions addressed by conduct books (Ellis, 1839, pp. 23-25). Namely, a Victorian woman was a subject to be scrutinised by the whole society, leading to a complete control on her behaviour and leaving no space to act independently. According to Ellis, a woman had to occupy her mind with such questions:

How shall I endeavour through this day to turn the time, the health, and the means permitted to me to enjoy to the best account? Is anyone sick, I must visit their chamber without delay and try to give their apartment an air of comfort, by arranging such things as the wearied nurse may not have thought of. Is anyone about to set off on a journey, I must see that the early meal is spread, or prepare it with my own hands, in order that the servant who was working late last night, may profit by unbroken rest (1839, pp. 23-24).

Such a troublesome thinking creates a female mind-set that is mostly absorbed in its own worries and produces an utterly submissive female identity. Under these circumstances, a woman could only wait for a successful marriage and a blissful family life that will mainly satisfy her husband. The Victorians imagined their women as helpless creatures in the form of fragile flowers or ornaments that needed strong, wilful, responsible and caretaking husbands for their protection. Marriage as a central figure in the lives of Victorian women depended upon courtship. According to Mary Shanley,

as the image of the family seated around the dinner table suggests, everyone in the Victorian family was thought to have his or her special place in the family circle as well as in the larger society. Husband and wife occupied separate spheres, and each had distinct, but complementary, functions to perform (1989, p. 5).

A number of strict rules dictated by society, therefore, designed the progress of the courtship period in a highly strict manner following social expectations and left the couple almost without any personal space (Flegel, 2015, pp. 13-14). For instance, a young girl could not be alone with a man. A relative or a friend had to watch over the couple at all times: The couple could never leave aside the sense of formality and had to recognise each other's social status (Flegel, 2015, p. 13). Apparently, it was quite hard to meet new people and to know each other for an intimate relationship. As early as this stage, a sense of propriety designated behaviour in public and personal spaces to have respectability in the eyes of society.

According to the Victorians, social roles for a wife and a husband contained an antithetical relationship. A married woman existed in relation to her husband and family that brought a sense of propriety and acceptability to her social condition. The wife could not act on her own in social, legal and familial matters because of her absolute subjection to her husband. She was assigned a domestic duty by the Victorian society. According to Banks, "[i]t was fundamentally the woman's task to create a home – and such a home that would provide an environment of emotional stability for her husband and children" (Banks, 1993, p. 58). The emphasis on domestic responsibility creates a subordinated role for the woman whose survival depends on her ability to maintain a socially acceptable domestic sphere. Therefore, it was a wife's duty to keep a house that is tidy, in an order to satisfy all members of family, a source of peace, bringing happiness to everyone living in it, showing elegance of the family to visitors,

an example of integrity and maintenance, comfortable and protective against the difficulties of outside world and a place of confidence, mutual trust and familial bliss (Ellis, 1839, p. 26). On the contrary, it was a husband's duty to go into the struggle of daily life, facing "the failure, the offence, the inevitable error" (Ruskin, 1894, p. 68). The man had to wage the war in the public space to protect his wife and children at the cost of being "wounded," "subdued," "mised" and "always hardened" (Ruskin, 1894, p. 68). Acting as a shield for his family, the man also made sure that he protected his home and provided a safe and secure environment far away from the dangers of the outside world. For the Victorians, the home is the symbol of shelter for the heroic man who dedicated himself to his family. According to Banks, "it is this contrast between the harsh competitiveness of the outside world of industry and commerce, and the seclusion of the home which most appealed to the Victorians, and explains their emphasis on the feminine virtues of gentleness and sympathy" (1993, p. 59). Marriage is not simply an act of a union for a couple; on the contrary, it is a serious matter that should rely on the precautions set by society for establishing social harmony. Courtship is obviously a vital issue in Victorian England before ascending the steps to a successful marriage, creating a supportive environment for couples and ultimately for a social order that brings prosperity to the land and happiness to all members of society. The Victorians take the representation of courtship and marriage in literature as a very serious matter as Trollope's selected short stories exemplify. In relation to Trollope's fictional love affairs, Louis Weinberg claims, "Trollope tells love stories, ... but his people are under a lot of pressure. And Trollope is a realist" (1993, p. 449). Accordingly, the issues of courtship, marriage and heroines under pressure are analysed in the selected works in line with the realistic representation and crude ruthlessness of Trollope's characters, particularly heroines.

Courtship in "Miss Ophelia Gledd"

The subjects of courtship and marriage will be examined firstly in Trollope's short story "Miss Ophelia Gledd," published in *Lotta Schmidt and Other Stories* in 1867 along with other stories. Trollope visited many countries in his lifetime as a traveller and made use of these observations in his fiction. Additionally, many of his travel adventures served as a source of inspiration for fictional works. This short story can be defined as an example to the last category, because Trollope's visits to the US acquainted him with local people. In fact, the Trollope family had a very close relationship with America starting with the adventures of Frances Trollope in the 1820s (Claybaugh, 2011, p. 210). Contrary to his mother's awful legacy and disappointment in the US, Anthony Trollope developed his own legacy quite successfully via many successful novels and shorter fiction that brought American people and their culture into a favourable position, albeit different from the English (Claybaugh, 2011, p. 210). According to Amanda Claybaugh,

the Trollopes were far from alone in writing about America. ... For the most part, these authors presented America and Britain as different from – and as opposed to – one another, and their writings established the terms in which this difference would be described. American openness and British reserve, American energy and British leisure, American merchants and British gentlemen: these oppositions are familiar even in our own day (2011, pp. 210-211).

Trollope is quite perceptive in his narrative as we can deduce from his writings as well as "Miss Ophelia Gledd" and his representation of American culture fits into this category. As he emphasises national difference, Trollope seems to have adopted the viewpoint of a social critic and thus his fiction quite easily turns into social criticism. The fact that he moved away from his own land, culture and people affected Trollope largely in developing this perspective. This brief explanation shows Trollope's knowledge of American society and justifies his critical stance as regards courtship and marriage, which is represented in "Miss Ophelia Gledd."

Mr Green narrates the story of Ophelia Gledd in mid-nineteenth-century Boston in a first-person point of view. We meet her as a young girl "the female feeling with regard to

[whom] was ... that the time had arrived in which she should choose her husband, and settle down, so as to leave room for others less attractive than herself” (Trollope, 2012, p. 21935). Ophelia Gledd is the heroine of this short story and has many suitors that approach her with the sole purpose of marrying her. Although the heroine is “as pure and perfect a specimen of a Yankee girl as ever it was [Mr Green’s] fortune to know,” the narrator cannot escape the habit of evaluating his observations from a purely British perspective (Trollope, 2012, p. 21933). Ophelia’s two prime lovers, one American and one Englishman, make every effort to have her heart. Yet Ophelia hesitates to decide among her suitors because she has her worries resulting from her unconventional manners that will not be acceptable for her English suitor’s social environment. Therefore, Trollope’s heroine illustrates a judgemental attitude in picking a spouse during the courtship and the story shows the impact of social concerns in making the decision to get married in the Victorian era. The fact that the setting is located in America, rather than England, affects the portrayal of a female character appropriate for marriage in the eyes of English men, a suitor and a narrator. To be more clear, the liberated heroine in the United States stands against social rules. As Rachel Ablow argues, “what Trollope ultimately produces, therefore, [is a] [model] of identity, ... that [has] at least the potential for gender-neutrality, however compromised that neutrality may ultimately become in practice” (2007, p. 120). Starting with the question on courtship, Ophelia turns into a symbol of female freedom and comparison between English and American girls. Marilyn Button comments on Trollope’s interest in American women in his fictional representations as follows:

Usually, Trollope’s American females are clearly defined by their cultural identity, especially when they are used to develop a theme related to the issue of women’s rights or to an action, which involves a direct confrontation between English and American culture. They possess distinctive traits of nationality including self-confidence, independence and a certain resilience of spirit (1985, p. 138).

Ophelia is an intricate character due to her comfortable manners with men, personal understanding of courtship with many suitors, popularity among society and her treatment by other people as well as her comparison between American and English ways.

Trollope’s “Miss Ophelia Gledd” starts with a question relevant to the discussion in this study: “Who can say what is a lady?” (Trollope, 2012, p. 21933). The narrator answers the question with his absolute confidence in the readers who are well aware of the requirements for this description: “My intelligent and well-bred reader of either sex will at once declare that he and she knows very well who is a lady” (Trollope, 2012, p. 21933). Mr Green, the narrator, cannot produce a description for a true lady, but knows that readers will recognise her immediately. For Trollope’s narrators, Anderson argues, “often derided as intrusive and frame-breaking, the Trollopian narrator actually could be seen in a compensatory light: he transmutes with a kind of free-floating insouciance into an embodied first person, while the characters barometrically exhibit the pressure of the conditions” (2007, p. 512). The allusion to indifference in Trollope’s narrators changes very quickly in this story, because the narrator assumes the responsibility of determining the ladyship of the heroine. The position of the narrator happens to be pivotal in the rest of this study too.

The defiance of above mentioned courtship rules and criteria for marriage comes to the fore in especially Ophelia’s manners and social circumstances that include both familial and economic issues. In addition to her lack of physical beauty and the incomprehensible appreciation of American society, Ophelia is an easy-going young girl who does not have much care for social response. First, her relationship with her parents is beyond the narrator’s imagination. On the one hand, Ophelia’s mother is a non-existent character in her life, “the nearest thing to a nonentity” who holds no authority and control on her daughter (Trollope, 2012, p. 21935). In her parental home, Ophelia is “paramount” free from parental control (Trollope, 2012, p. 21935). On the other hand, her merchant father, who used to enjoy better

economic conditions but has been suffering for some time due to deteriorating business, does not exert any control on his daughter leaving her alone in making her decisions. As regards the economic conditions that determine status in the marriage market, the narrator comments,

that Miss Gledd felt the disadvantage of this no one can, I suppose, doubt. But she never showed that she felt it. She spoke openly of her father's poverty as of a thing that was known and of her own. ... In her gloves, her laces, her little belongings, there was all the difference which money makes or the want of money; but in her manner there was none (Trollope, 2012, p. 21936).

Due to these economic conditions, Ophelia could be expected to show signs of humility and meekness, yet she cares for none of them in her actions. Additionally, the manners of Ophelia's father are presented to support the identity of a nonconformist young girl since her father is also an absentee in her life because of his occupation with business. As she was unrestricted by her father's figure of authority, Ophelia "frequented all balls, dinners and assemblies, which she chose to honour. To all these she went alone and had done since she was eighteen years of age. She went also to lectures, to meetings of wise men, for which the Western Athens is much noted, to political debates, and wherever her enterprising heart and inquiring head chose to carry her" (Trollope, 2012, p. 21936). Moreover, she told young men when to call upon her, if she liked them; and in seeking or in avoiding their society, did very much as she pleased. Mr Green observes, "in the proper sense of the word she certainly never flirted. Interesting conversations with interesting young men at which none but themselves were present she had by the dozen" (Trollope, 2012, p. 21935). There is a whole list of gentlemen who accompany her in the famous Beacon Street of Boston, most probably, to woo her. Nevertheless, these are all peculiar to Ophelia and nobody judges her due to such behaviours. Accordingly, Ophelia has her free will that gives her a sense of freedom in both line of thought and action.

In the light of these points, this study argues that there is a sense of freedom in Ophelia's flirtation and courtship as her behaviours suggest. Some additional descriptions in the short story also contribute to this remark. For instance, Ophelia participates in the favourable winter activity of sleighing with a gentleman alone (Trollope, 2012, pp. 21936, 21938, 21943). For her, it is quite appropriate to spend time along on a sleigh in the wilderness of the countryside. Similarly, she sends one of the fancy boys to call for Mr Green at a tea party: "I was at a tea party that same evening at which Miss Gledd was present ... when a young Yankee dandy informed me that Miss Gledd wanted to speak to me" (Trollope, 2012, p. 21938). She does not feel herself attached to anyone at all. According to the narrator, "Miss Gledd had twenty hangers-on of the same description, with any one of them she might be seen sleighing, walking or dancing" (Trollope, 2012, p. 21937). While she has many male companions, she cannot make up her mind between two prominent followers. Ophelia is independent in her own right and rejects male domination in all forms. She goes wherever she likes, talks to whomever she desires, meets anyone any time and expresses her ideas without constraint. The narrator's comment about his not being in love with Ophelia and justification of his position (Trollope, 2012, p. 21938) builds on the apparent tension between them. Indeed, his stance invites a much more inquisitive approach into their relationship. As Rachel Ablow observes, there is a "a model of identity premised on a split between the self that labours and the self that loves, and a model of reading in which the distance between those two aspects of the self can be bridged only fleetingly" in terms of the reading experience in a work of Trollope (2007, p. 143). Mr Green is cautious towards Ophelia and this is a foreshadowing of her later anxiety upon social response in England.

This young girl of American origins finally makes a decision for her marriage and her choice is Mr John Pryor, an English friend of our narrator. In the courtship between Ophelia and John, there is a constant problem about her condition in English society. Rather than her

own decision, Ophelia is concerned about the reaction towards her once she goes to England as an American girl with her easy manners. The following questions unquestionably reflect her anxiety:

What will England say of us? What will England think of us? What will England do in this or that matter as it concerns us? That is our first thought as to every matter that is of importance to us. We [The Americans] abuse you and admire you [the English]. You abuse us and despise us. That is the difference (Trollope, 2012, p. 21941).

The narrator identically shares her concern on social differences between American and English societies:

Would [Mr Pryor] do well in taking Ophelia Gledd home to England with him as his wife? Would she be accepted there, as she herself had phrased it, - accepted in such fashion as to make him contented? ... but would she be accepted in London? There was freedom and easiness about her, a readiness to say anything that came to her, mind, an absence of all reticence, which would go very hard with her in London. ... Perhaps, after all, we have got out prejudices in England (Trollope, 2012, p. 21941).

This study claims that, in his portrayal of Ophelia in a manner of freedom, Trollope intends to create a heroine exempt from Victorian rules of etiquette on courtship and marriage. Ophelia's nervousness resulting from the possibility of joining London society, being exposed to judgements of English manners and her status in the eyes of London women leads to a depressive mood for this lively girl. She occupies her mind in the following thoughts; "their manners are too good," "they will speak of their fathers" and "what would the baronet's wife say to me with all my sharp Boston notion?" (Trollope, 2012, p. 21945). Especially, her comments on encountering a baronet, a slight possibility, prove that the social reaction reflected through the changing conditions of courtship and marriage is a source of humiliation for Ophelia.

When she finally decides to get married to John Pryor, the grandeur of "coldness" (Trollope, 2012, p. 21950) emotionally affects Ophelia and encourages her in choosing John over other suitors, especially her favourite American. It is certain that Trollope portrays a completely different social environment in America, where he amuses himself with contradictory social practices about courtship. Stone argues,

Ophelia Gledd [was] created a decade in advance of Henry James's discovery of the literary potential of the American girl's conquest of England; but Trollope's complex heroines, self-reliant at home but unsure of their standing in the Old World, are more than pastel preparations for James's more finished portraits. Trollope's American girls are sisters to his headstrong English heroines (1976, p. 37).

When Ophelia mentions coldness and impropriety of demeanour, she actually means that Victorian etiquette is characterised by strict rules and they will not tolerate her frivolity. In line with social environment, the heroine Ophelia Gledd will have to transform her behaviours unless she wants to be excluded from London community because of her impropriety. Therefore, Trollope's final question, whether Ophelia will be received in London as a lady or not (Trollope, 2012, p. 21951), is dependent on Ophelia whose attitude will determine English social reaction for her. While the author does not clearly answer the question, Ophelia's freedom is in danger in the Old World. Despite Ophelia's future concerns for a new life in England, she is liberated from social rules and etiquette in America.

Courtship in "The Courtship of Susan Bell"

In this part, the subjects of courtship and marriage will be surveyed in Trollope's "The Courtship of Susan Bell," a short story published in *Tales of All Countries, Series I* in 1861 among some other examples to the author's shorter fiction. Similar to "Miss Ophelia Gledd," Trollope chooses the United States as the setting to his short story and, as a difference, we only encounter American characters in this tale of courtship leading to the marriage of two young

characters. The heroine of Trollope's work is the eponymous Susan Bell, who is living with her widowed mother and elder daughter in Saratoga Springs, New York, and courted by a young man. Susan's suitor is an engineer, Aaron Dunn, who is very naïve and inexperienced in manners of courtship. The story starts with an account of Susan's social and especially familiar circumstances. We learn about Susan's parents in line with the third person narrator's comment: "Early in life [Mr. Bell] had married a timid, anxious, pretty, good little wife, whose whole heart and mind had been given up to do his bidding and deserve his love" (Trollope, 2012, p. 21481). The exemplary marriage of Susan's parents was a perfect union in accordance with social conditions. At the beginning of this story, there is a very clear message about Susan's social environment: A very strict domestic sphere surrounds her. This familial structure affects Susan's actions later on when it is her turn to make a decision about her marriage. For this study, Susan Bell's courtship leading to her marriage is analysed to explain Trollope's American characters in their struggle with social rules of etiquette in American social context.

Trollope's keen sense of observation and his previous experiences of visiting the US turn out to be helpful for the author once again in creating a representation of an American setting with characters living in poverty. Initially, the condition of Mrs Bell as a widow and mother of two daughters in mid-nineteenth-century American society will be analysed. The greatest fear and concern of Mrs Bell in this account is the marriage of her daughters that will enable them to go on their lives as ordinary people. While Mrs Bell has been making the best of her little income procured by the boarders made up of tourists in summer, she needs to find appropriate husbands for her daughters. In Saratoga, "a gay place in July, August and September," other girls enjoy themselves with their father's money; yet Bell girls stay away from such social events (Trollope, 2012, p. 21481). Mrs Bell knows quite well, "dancing and flirtations come as a matter of course and matrimony follows after with only too great rapidity" (Trollope, 2012, p. 21481). Mrs Bell's dilemma is depicted as follows:

And then she feared flirtations; flirtations that should be that and nothing more, flirtations that are so destructive of the heart's sweetest essence. She feared love also, though she longed for that as well as feared it; ... and then, like a timid creature as she was, she had other indefinite fears, and among them a great fear that those girls of hers would be left husbandless (Trollope, 2012, p. 21481).

Mrs Bell obviously shows consideration for social rules of etiquette as she expects her daughters to be married appropriately. Since social duties assigned to a married woman were simply being a wife and a mother, Victorian mothers raised and instructed their girls to be perfect in their social roles from the beginning. "Women's proper functions were assigned by nature, and it was folly and hubris to try to alter them" (Shanley, 1989, p. 6). Mrs Bell's attitude is a determiner for Susan, because Susan is a young girl without her own voice at the beginning. Susan's mother raised her in such a manner that she cannot express her feelings, nor opinions. The utterly submissive and yielding character of Susan illustrates her obedient attitude in the case of her courtship and flirtation and she learns to stand up for her desires.

The background of the heroine presents contradictory attitudes to courtship within the same household. The arrival of Aaron Dunn, the suitor to the story's heroine, to stay at the usually summer abiding place of Mrs Bell's cottage triggers action. Aaron is timid, shy, naïve and inexperienced in love affairs as much as Susan due to his "bashful" and "timid" nature (Trollope, 2012, pp. 21485-6). Because of that, the element of luck and the intervention of Susan's mother and sister shape the progress of their flirtation. Indeed, Mrs Bell's initial reaction to this young man speaks for itself: "Could she let this young wolf in among her lamb-folk? He might be a wolf; - who could tell?" (Trollope, 2012, p. 21483). In the rest of "The Courtship of Susan Bell," the word wolf emerges twelve times, all of which allude to Aaron Dunn and come to Mrs Bell's mind every time. At the same time, Susan's mother is preoccupied with the possibility of having found the right husband for her little one:

What if he be a stalwart man, honest-mind, with clever eye, cunning hand, ready brain, broad back and warm heart; in want of a wife mayhap; a man that can earn his own bread and another's; - half a dozen others' when the half dozen come? Would not that be a good sort of lodger? Such a question as that too did flit, just flit, across the widow's sleepless mind (Trollope, 2012, p. 21483).

These male features passing through Mrs Bell's mind are simply a summary of what to expect in a proper husband respected by society. Indeed, the questions listed in the above-quotation contains the criteria for the socially acceptable flirtation in the Victorian era. Trollope kindly procures the complete list of specifications to look for in a husband in Mrs Bell's mind. Under these circumstances, it takes Susan and Aaron about a month to talk to each other intimately (Trollope, 2012, p. 21485). Their courtship only begins with an apparently irrelevant question: "Are you a judge of bridges, ma'am?" (Trollope, 2012, p. 21486). Aaron draws a colourful bridge to attract Susan's attention to himself and she eagerly inspects the product of his work. Aaron can start flirting with Susan only in the presence of her mother and sister who at the same time define the terms of courtship in the same household. Until Aaron's arrival at Saratoga, the poor heroine sadly has had nobody to talk to except for her mother, sister and the housemaid.

Following this meek attempt for intimacy, Aaron plans to give Susan a present, his drawing of a coloured bridge more beautiful than the previous one and specially created for her, a few weeks later. During his stay, Hetta does not appreciate his growing influence in the house even though he has been staying there for two months, which is ironic due to the length of this period (Trollope, 2012, p. 21488). The question Aaron asks himself is the following: "Should he offer the drawing to Susan in the presence of her mother and sister, or on some occasion when they might be alone together?" (Trollope, 2012, p. 21488). In the catastrophic ending of this episode, Aaron burns down Susan's gift in the fire, a remarkable sign of disconnection among the characters. This part of the story shows that Susan has no control in her decisions at this stage. Her mother and especially elder sister dominate her due to the excuse of maintaining propriety in the same household. All this while, the image of a wolf keeps appearing in Mrs Bell's mind while Hetta stays alert due to the dodge around her sister. According to John Tosh,

Victorian culture gave a distinctive twist to the duty of the wife to provide her husband with loving support. What today we treat as an emotional need was seen then as a moral need. The emphasis laid by the Victorians on moral tone was, if not entirely new, unparalleled in its intensity. ... In keeping with the current elevated notions of womanhood, the custodians of this moral flame were the women of the home – perhaps a mother or a sister (2007, p. 55).

While we observe Aaron in need and expectation of a relationship that will fulfil his emotional, albeit moral, needs in later stages of marriage, female guardians around Susan assume a protective position around her in order to avoid any act of immorality inside their home. After all, this household still belongs to the late Mr Bell and his personal honour is at stake along with the reputation of his wife and daughters. Because of this justification for social etiquette, the courtship of this young couple actually starts when Aaron confronts Susan alone, just before he leaves Saratoga. The encounter significantly points out to mutual desire, encumbered on Susan's side. Aaron confesses, "[t]he truth is just this. I – I love you dearly, with all my heart. I never say any one I ever thought so beautiful, so nice, and so good; - and what's more I never shall" (Trollope, 2012, p. 21494). In response to his confession of love, Susan's feelings are as follows:

She had never had a lover before; nor had she ever thought of Aaron absolutely as a lover, though something very like love for him had been crossing her spirit. Now, at this moment, she felt that he was the beau-ideal of manhood. ... Love him! Of course she loved him. ... But what was she to say? Why should [her mother and sister] disapprove of Aaron as a lover she had never asked herself. There are many nice things that seem to be wrong only because they are so nice (Trollope, 2012, p. 21494).

It is clear that Susan is distant from professing her feelings and expressing her opinions in this courtship. As Tosh states, “for the most part husbands looked primarily to their wives for sexual fulfilment. The conventions of courtship strongly encouraged them in this direction. The association of marriage with romantic love was well established by the Victorian period. It is true that bourgeois men tended to choose women who were of their own class, or slightly better” (2007, p. 57). Contrary to Aaron whose needs have already been specified as such by social rules, Susan finds herself at a loss on the point of professing her love and desire for him. The aftermath of this dialogue results in Mrs Bell’s same doubtful approach in the statement, “will you be good to her? Oh, Aaron Dunn, if you deceive my child!” (Trollope, 2012, p. 21497), Aaron’s brief triumph in gaining their trust (Trollope, 2012, p. 21498), the intervention of Hetta and her fiancé (Trollope, 2012, p. 21500), the meeting of the family council (Trollope, 2012, p. 21501) and ultimately the discussion narrowing down upon Aaron’s financial status and employment as the criteria for marrying Susan (Trollope, 2012, p. 21501). Thus, the courtship of Susan abruptly ends in line with family decision: “There was to be no engagement. ... If he should succeed in getting a permanent appointment, and if he and Susan still held the same mind, why then ...” (Trollope, 2012, p. 21501). As regards the financial worries in making the decision, Judith Flanders claims,

home was the private space of families. ... Home was created by family life, but the house itself was inextricably linked with worldly success. ... His family’s mode of private living was yet a further reflection of a man’s public success in the world (2006, p. 10).

For Susan’s family, uncertainty in Aaron’s future, in terms of professional and public associations, underlies the lack of trust for his ability to support his wife and family financially. The Bells look at this crisis from a reasonable viewpoint and ask young lovers to follow social rules. Susan’s reaction to this decision regarding her courtship, marriage and future is to weep silently and not to complain even a little bit. As such, she willingly waits for Aaron’s return to claim her from her family in an appropriate proposal (Trollope, 2012, p. 21505). Nevertheless, Susan’s insistence on Aaron despite her family’s objection and social concerns uncovers a heroine who is actually capable of standing for herself and supporting her husband emotionally as well as morally.

At the end of this story, Susan and Aaron come together to live happily ever after, revealing a happy ending for all characters. However, the portrayal of their characters in American society is important for this study in that both of them are initially submissive and compliant against social rules. On the one hand, Aaron willingly accepts the decision of the family council on the matter of his courtship with Susan and goes away to find a permanent job keeping his promise of not to get in touch with her until he does do. On the other hand, Susan does not seem to protest the family decision in the least while she silently waits to hear from Aaron who eventually claims her as a grown-up man standing on his own feet. The heroine that is aware of what she wants to have and diligently tries to achieve her desire quickly replaces the alleged image of Susan Bell as an obedient young girl. For the harmony between Aaron and Susan, we must assert, “marriage is about companionship as well as authority” (Tosh, 2007, p. 26). Even though Susan initially follows social rules of courtship and etiquette in her flirtation leading to her marriage, she learns to stand against them quite eagerly because of her love for Aaron. The second heroine analysed in this study illustrates that courtship is dependent on social context as the American setting requires in Trollope’s fictional account. As we can observe in her rejection of implementing family decision, Susan Bell, an American girl, does not fit into Victorian expectations of a submissive and fragile girl in need of protection by a man. In other words, Susan liberates herself from social expectations and acts on her free will as she waits for her desired lover.

Courtship in “Mrs General Talboys”

This study continues with the analysis of courtship in another short story by Trollope, “Mrs General Talboys,” published in *Tales of All Countries, Series II* in 1863. Different from the two previous short stories, the setting of “Mrs General Talboys” changes over to Italy with a group of mainly English characters who have come to the mainland Europe in order to have a glimpse of artistic taste associated with the continent. The heroine of the story is the eponymous Mrs General Talboys, an ordinary middle-aged English woman whose association with the group depends on her personal charm rather than an intellectual insight. Mrs General Talboys is a marvellous character for this study, since she partakes in a scandal of courtship despite being a married woman and a mother. The first person narrator, who is himself a character in the story, explains her arrival as follows: “Why Mrs. General Talboys first made up her mind to pass the winter of 1859 at Rome I never clearly understood. ... She was inspired by a burning desire to drink fresh at the still living foundations of classical poetry and sentiment” (Trollope, 2012, p. 21598). This story is chosen in order to support the argument of this study that Trollope’s heroines adopt a code of liberation from female roles attributed by society during courtship and marriage when they are out of England.

Mrs Tallboys’ interest in classical works seems awkward in view of the fact that she has almost nothing in common with the group of people she spends her time in Italy. The narrator depicts the small community in search of intellectual depth as follows:

We had at that time a small set at Rome, consisting chiefly of English and Americans, who habitually met at each other’s room, and spent many of our evening hours discussing Italian politics. We were, most of us, painters, poets, novelists, or sculptors; - perhaps I should say would be painters, poets, novelists and sculptors, - aspirants hoping to become some day recognised (Trollope, 2012, p. 21599).

Mrs Talboys’ attraction for painting is the only reason for her to participate in this intellectual community. However, there is an even more interesting reason for her – a married woman – to leave her family behind and to come to Italy with her daughter. The narrator tells us “she would not have emigrated for the winter, had there not been some slight domestic misunderstanding. Let this, however, be fully made clear, - that such misunderstanding, if it existed, must have been simply an affair of temper” (Trollope, 2012, p. 21598). In a fit of rage, Mrs Talboys seems to have left her home behind, which is actually unacceptable in view of social rules of etiquette. Despite dominant social tendencies, Shanley argues,

companionate marriage – characterised by affective individualism, romantic love, and a conscious ideological egalitarianism was the norm in both England and the United States by the mid-nineteenth century. While acknowledging the existence of many happy families in England, ... such happiness was fragile and vulnerable, existing as it did *despite* the legal rules that gave any husband who cared to invoke them virtually despotic powers over his wife. ... Marriage law was based on the premise that a wife owed obedience to her husband, and where she did not voluntarily follow his will the law would give her no other option (1989, p. 8).

As it has already been pointed out, the Victorian society defines the duties of a wife unmistakably; hence, the violation of undisputed social rules for a Victorian woman is only the product of female liberation. While Trollope does not signify any kind of moral impropriety in Mrs Talboys, the reader reads that a woman can have liberal thoughts on marital and religious issues. These thoughts prove to be contradictory in Victorian point of view, nonetheless.

It would be better to inspect Mrs Talboys’ contradictory views during her intimate affair with Charles O’Brien, an Irish sculptor in a problematic marriage, wandering around like a single man in Rome and flirting with other women. At this point, it should be underlined that the development of Mrs Talboys’ characterisation prepares us for the incident she has with O’Brien. Initially, we learn that “she has no repugnance to impropriety in other women, - to

what the world generally calls impropriety” (Trollope, 2012, p. 21599). She does not question the matter of propriety in her social roles:

She was very eager in denouncing the prejudices of the English world, declaring that she had found existence among them to be no longer possible. She was not against the stern unforgiveness of British matrons, and equally eager in reprobating the stiff conventionalities of a religion in which she said that none of votaries had faith, though they all allowed themselves to be enslaved (Trollope, 2012, p. 21599).

Then, we discover her views on religion and politics in her discussion with other members of the group. Mrs Talboys claims that she has “thrown down all the barriers of religion” to attain a purer form of religious belief and unstained form of Christianity true to its original form (Trollope, 2012, p. 21603). Politically speaking, she believes that Rome will return to its glorious days in consequence of her proposal for a better political union reminiscent of the ancient times hinting at a political revolution (Trollope, 2012, p. 21605). Despite the fact that Stone depicts her “a married woman who repeatedly speaks out against the trammels of convention amid foreign artist circles of Rome and turns out to be the soul of propriety,” Mrs Talboys is an exceptional figure due to her artistic and intellectual interests as well as religious views and unconfined manners (1976, p. 34). These subjects portray her as an eager woman for intellectual discussion in order to produce reasonable arguments for a reasonable solution in her point of view. Mrs Talboys’ ability to discuss these matters definitely disagreed with Victorian perception of a submissive woman. Her intelligence leads to a sense of liberation in her mental capacity. Furthermore, her liberation reveals itself in her social relationships with men – in particular O’Brien – in this community.

Actually, the catastrophic ending of their affair shows that O’Brien assumes himself in courtship with Mrs Talboys, a woman married to a general in England. Her sense of liberty from social restraints emerges in the matter of O’Brien’s marriage and she quite easily counsels him to divorce his wife: “Divorce is not the privilege of the dissolute rich. Spirits which were incompatible need no longer be compelled to fret beneath the same cobbles” (Trollope, 2012, p. 21609). The narrator comments, “her aspirations for freedom ignored all bounds and, in theory, there were no barriers which she was not willing to demolish” (Trollope, 2012, p. 21609). In his loneliness and emotional pity, O’Brien finds solace in Mrs Talboys’ views and mistakes her aspirations for an act of flirtation. Towards the final scenes of “Mrs General Talboys,” O’Brien offers Mrs Talboys to get on a train that night and go to Naples for the weekend for a romantic love affair (Trollope, 2012, p. 21615). This is definitely unacceptable for a married woman who shares all details of their dialogue with the community and all other people support Mrs Talboys in her miserable condition. As Anderson states,

the tense imbrication of morality and psychology, the irreducible mediation of morality by psychology, thus becomes a fundamental narrative interest and, problem, for Trollope. Any account of ethics in Trollope that does not appreciate this fact ... fails to acknowledge the prominent issues of recalcitrant psychologies even, or especially among morally favoured characters (2007, p. 511).

Despite the temporary breaking off in her bliss and her eagerness to help a young man in search of freedom from English manners and trivialities, Mrs Talboys may send the wrong message to young O’Brien when she says “matrimonial bonds [are] for fools and slaves. ... I am free” (Trollope, 2012, p. 21618). O’Brien’s declaration of love results in public shame for both of them since Mrs Talboys immediately leaves him behind after knocking him in the ribs and gives a full account of the incident to other people (Trollope, 2012, p. 21616). Although O’Brien later sends an apology to Mrs Talboys for his wrongdoing against a married woman, a mother, a wife of a general, their relationship turns into a remote acquaintance after this scandalous event.

The third heroine in this study brings us the portrayal of an Englishwoman in Italy, searching for a sense of freedom. This personal quest sets into a story of courtship, although the apparent courtship is not leading to a marriage. Mrs Talboys' views on social etiquette are meaningful in that she stands against social rules while her environment makes fun of her. Her discussion of religious and matrimonial subjects predates Victorian acceptability for such cases in the public sphere. Mrs Talboys obviously rejects the limits of domestic space in every manner, both literally and mentally. Beginning with her single journey to Italy and her desire to be involved in intellectual circles, she appears as a candidate for female freedom in Victorian times. Although O'Brien mistakes her, Mrs Talboys does not allow social rules of etiquette to define and limit her capacity as the heroine. The analysis of the third heroine in this study shows that Trollope creates another female protagonist who is independent from social restrictions and enjoys a great amount of freedom on her own will.

Conclusion

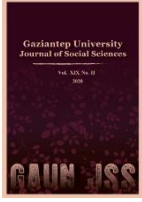
In conclusion, this study compares the social condition of three heroines in the selected works and argues that Trollope's heroines are liberated from social rules when they are out of English social context. The American protagonists in the first two short stories are beautiful young girls with a great prospect for marriage. Ophelia's sense of freedom, self-confidence and authority from the beginning turns her into a remarkable character. She is standing against social expectations while the possibility of coming to England appears as a source of nuisance in her joyful manners. Likewise, Susan acts like a submissive girl for a very long time despite her changing attitude towards her marriage. Her manners are almost transformed as we see in her desirous and outspoken waiting for Aaron. While Ophelia does not listen to any figure of authority at all, Susan develops her voice and acquires the ability of making decisions in line with her courtship.

Similarly, Mrs Talboys manifests herself as an English lady travelling abroad in "Mrs General Talboys." Just like the heroines in two previous works, the third heroine in this study enjoys her freedom from social restrictions although she is a married woman. Neither her marriage, nor her fellow companions in Italy are capable of suppressing Mrs Talboys' self-governing behaviours. She is a truly self-sufficient lady detached from social concerns. The impact of writing about these heroines out of English social context culminates in these self-reliant women who are acting separate from social etiquette. In other words, in these selected works, the heroines liberate themselves from the domestic sphere and come out to the public world to share it with men. Although Trollope enjoys his freedom of writing and creates liberated heroines out of England, his return to the homeland requires his humble subservience to social rules. This study asserts that Anthony Trollope is capable of liberating his fictional heroines and the reading public enjoys their adventures. Yet, both Trollope and his readers are concerned with social reaction to such characters. It is obvious that women are capable of enjoying freedom from Victorian norms in the selected works.

References

- Ablow, R. (2007). *The marriage of minds: reading sympathy in the Victorian marriage plot*. Stanford: Stanford UP.
- Anderson, A. (2007, Fall). Trollope's modernity. *ELH*, 74, 3, 509-534.
- Banks, O. (1993). *Feminism and family planning in Victorian England*. New York: Schocken Books.
- Button, M. D. (1985). *American women in the works of Frances Milton Trollope and Anthony Trollope*. Unpublished PhD. Dissertation. University of Delaware. Retrieved 1 February 2020 from: www.proquest.com.

- Claybaugh, A. (2011). Trollope and America. In C. Dever and L. Niles (Ed), *The Cambridge companion to Anthony Trollope*, 210-223: Cambridge: Cambridge UP.
- Ellis, S. (1839). *The women of England, their social duties and domestic habits*. London and Paris: Fisher, Son.
- Flanders, J. (2006). *Inside the Victorian home: a portrait of domestic life in Victorian England*. New York and London: W. W. Norton.
- Flegel, M. (2015). *Pets and domesticity in Victorian literature and culture: animality, queer relations and the Victorian family*. New York and London: Routledge.
- Goodlad, L. M. E. (2015). *The Victorian geopolitical aesthetic: realism, sovereignty, and transnational experience*. Croydon: Oxford UP.
- Ruskin, J. (1894). *Sesame and lilies*. (1865). London: George Allen.
- Shanley, M. L. (1989). *Feminism, marriage and the law in Victorian England*. Princeton and New Jersey: Princeton UP.
- Stone, D. D. (1976, June). Trollope as a short story writer. *Nineteenth-Century Fiction*, 31, 1, 26-47.
- Tosh, J. (2007). *A man's place: masculinity and the middle-class home in Victorian England*. New Haven and London: Yale UP.
- Trollope, A. (2012). *The complete works of Anthony Trollope*. Delphi Classics. Retrieved from EBook library.
- Weinberg, L. (1993, Summer). Is it all right to read Trollope? *The American Scholar*, 62, 3, 447-451.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Basınında Tifüs Salgını

Epidemic Typhus in Turkish Press During World War II

Meltem ŞAHİN^{a*}, Filiz YILDIZ^b

^a Dr. Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik, Kayseri / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0337-1678

^b Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik, Adana / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1206-4314

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Haziran 2020

Kabul tarihi: 7 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Gazetecilik,

Basın Tarihi,

Salgın Hastalıklar,

Tifüs Salgını,

İkinci Dünya Savaşı

ÖZ

Basın tarihi çalışmalarında gazeteler incelendiğinde, tarihe tanıklık eden sayfalarda süreç hakkında bilgi edinmenin yanı sıra, metinlerde kullanılan dil ve söylem aracılığıyla da gündelik hayata dair pek çok bilgi ve sosyal sınıflar arasındaki eşitsizlikler de okunabilmektedir. Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı döneminde tifüs özelinde Türkiye’de süren salgın hastalıkların gazetelerde nasıl sunulduğuna, hastalıkla ilgili enformasyon akışının nasıl sağlandığına ve hangi düşüncelerin yansıtıldığına bakılmıştır. Çalışmanın amacı olağanüstü dönemlerde ve koşullarda basının genel tavrı üzerine okuyucuya fikir sunmaktır. Bu amaçla Cumhuriyet, Akşam, Ulus ve Tan gazetelerinde 1940-1945 yılları arasında yer alan tifüsle ilgili haberler, köşe yazıları, sağlık sütunları ve reklamlar tarihsel betimleyici analiz yöntemi ile incelenmiştir. Dönemin koşulları ile birlikte düşünüldüğünde hastalık hakkında doğru bilgiyi sunma ve salgınla mücadelede hastalığı önleyici ya da yayılımını azaltıcı önlemleri kamuya aktarma sürecinde rol oynayan basının tutumunun ve konuya yaklaşımının incelenmesi önem taşımaktadır. Bu yönüyle çalışmanın, kamu sağlığını tehdit eden bir sorun olarak salgın hastalık dönemlerinde, basının toplumu bilgilendirme rolünü değerlendirmeye ve bu çerçevede basın-toplum ilişkisini anlamaya yardımcı olacağı düşünülmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 12, 2020

Accepted September 07, 2020

Keywords:

Journalism,

Press History,

Epidemics,

Epidemic Typhus,

World War II

ABSTRACT

By searching the newspapers, the history testifying pages indicate the inequalities among social classes and some information about daily life can be deduced through language and discourse used in the texts. This study examines how the newspapers presented the pandemic diseases, especially for typhus during World War II in Turkey, how the disease related information flow was set and which ideas were revealed. The aim of the study is to reveal how typhus epidemic was presented in the press as an important public health issue during the 1940s. Consequently, typhus-related news, columns and health columns that published in Cumhuriyet, Akşam, Ulus and Tan newspapers between 1940 and 1945 were analyzed by the descriptive analysis method through a qualitative research approach. During the war years, the press operated under martial law conditions and political pressure. Journalism practices were shaped according to the regime’s expectations and the legal limitations. Moreover, the main information source of the newspapers was the data published by Anadolu Agency, which is the official agency of the state. Considering the political, economic and socio-cultural conditions of the period, it is important to examine the press’s attitude, which played a role in the process of presenting the correct information about the disease and transferring measures to prevent the disease or reduce its spread. In this respect, it is assumed that this study will help to evaluate the role of the press in informing society and in this context, understand the press-society relationship in periods of public health-threatening epidemics.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: meltemsahin@erciyes.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

One of the most important liabilities of the press is to inform and direct the society correctly in times of social crisis and risk. One of these disasters is the epidemic or pandemic time that was seen at various periods throughout the history. As experienced by the whole world during Covid-19 pandemic in 2019-2020, the media can guide the society to fulfill the need to get accurate information, to get an exact transmission of official statements, to understand the correct protection methods from the pandemic and to raise awareness about pandemic through analyzing and applying correct methods. During both Ottoman Empire and Turkish Republic periods, many epidemics emerged and spread primarily during the First and Second World Wars. Through World War II, important developments occurred for controlling and curing epidemic diseases such as malaria, typhus, smallpox and tuberculosis, which were made public to be informed by the press.

The Aim of the Study

During World War II period, as the radio and the press were used as an important information medium; it is thought meaningful that understanding how the press frames the content and presents the news on precautions for preventing spread of the epidemic. The aim of the study is to provide the reader with an idea on the general attitude of the press in extraordinary periods and conditions. Thus, the study evaluates the role of the press for informing society and in this context, helps to understand the press-society connection during pandemic as a public health issue.

The Importance of the Study

This study analyzes how the pandemic in Turkey during World War II, especially for typhus, was presented, how information flow was set and which ideas were revealed in the press. As considered with this period, assessing attitudes and approaches of the press, having a role of presenting correct information about the disease and conveying the precautions to prevent and reduce the epidemic spread is important.

Methodology

This study adopted one of the qualitative research data collection techniques, which is the document review. Descriptive analysis method was applied to analyze the collected data, which obtained from 4 national newspapers: Tan, Cumhuriyet, Akşam and Ulus. The field of the study is the published newspapers in Turkey during World War II: 1940-1945. The selection of these four national newspapers as sample is thought to be adopting the purposeful sampling method. Besides, these newspapers were primarily high circulation newspapers of the period. In terms of the publication policies and ideological attitudes, Tan had a more opposing line than the other three newspapers due to its pro-Soviet publication policy, especially during the War. Cumhuriyet followed a publication policy that was mainly compatible with the government but with sometimes dissident content. Akşam was more colorful newspaper that used to give ideas about the social and cultural climate of the period with its contents about daily life, women's and children's pages. Ulus, as it is known, has a more formal structure in terms of topic selection and language as a newspaper, which was established by an order from Atatürk during the years of National Struggle and operated as a publication organ of the Single Party era. Their differences, albeit at micro level, were effective in determining these newspapers as samples.

Research Findings

During World War II, unhygienic and malnutrition conditions that resulted from poverty caused spread of epidemics. It is comprehended that the newspapers at hand tried to inform the public about epidemic such as typhus. Between 1940 and 1943 when the spread of typhus, the subject's content was amplified. There were informative messages in health columns on healthy life and diet, protection from diseases, diagnosis and treatment about various sicknesses. It can be said that such medical information is structured in a clear and plausible language for public to understand. Also, the war caused some problems such as scarcity of papers which caused a reduction of the consistency of health columns. As well as press and radio, the government prepared brochures and posters, even a film in 1943.

Result

The individuals can perceive and understand the developments in both their own nations and the outer world via media especially in the digital age. As in Covid-19, which has spread all over the world, the pandemic has led to the beginning of a new frightening and unpredictable era. In this sense, it is obvious how important that media's role of spreading public health information, which is responsible for getting the right news on time and getting the society informed correctly, becomes more vital especially in situations such as infectious diseases and epidemics.

During the period of epidemic diseases that cause anxiety and fear in the society, the media should convey the symptoms of the disease, the methods of disease prevention and the data, legal regulations and practices that announced by the official authorities. It should also act as a mediator in communicating the problems, demands and expectations of the citizens to the component institutions; moreover, follow the solution of the problems.

It is figured out that the opinion, complaints and demands of ordinary people, who are subject of the public health threaten were kept out of the studied typhus epidemic related newspapers' articles. As an end result, it is obvious that the limited communication channels and the insufficient journalism practices in 1940s made the comprehension of journalism mainly based on the official discourse and away from public through inform them with the correct information.

Giriş

Geçmişteki toplumsal koşullara ve gündelik hayat pratiklerine ışık tutan gazeteler, ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel alanda kamuoyunun oluşmasında önemli görevler üstlenir. Bireylerin fiziksel olarak erişemeyecekleri; dünya, toplum, evren hakkındaki bilgiye erişmelerini kolaylaştıran gazeteler, tarih boyunca bu anlamda pek çok misyon üstlenmiştir. Basının önemli görevleri arasında, toplumsal kriz ve risk dönemlerinde toplumu bilgilendirmesi ve doğru yönlendirmesi gelmektedir. Bu dönemlerden biri de tarihte çeşitli zamanlarda görülen ve toplumun genelini ilgilendiren salgın (pandemi) dönemleridir. 2019-2020 döneminde yaşanan Covid-19 pandemi sürecinde tüm toplumların öğrendiği gibi, salgınla mücadelede; doğru bilgi edinme ihtiyacı, resmi açıklamaların doğru aktarımı, salgından doğru korunma yöntemleri gibi birçok konuyu anlama, analiz edebilme ve doğru yöntemleri uygulamada medya içerikleri yol gösterici olabilmektedir. Bu nedenle, basının, en doğru ve bilimsel bilgiyi, en hızlı ve insanların anlayacağı bir dil ile aktarmasının önemi büyüktür.

Tarih boyunca, insanlığı etkileyen önemli salgın dönemleri yaşanmıştır. Ticari ilişkiler, savaşlar ve göçler sonucu salgın hastalıklar farklı coğrafyalara yayılmış ve toplumların kolektif belleğinde derin izler bırakmıştır (Yılmaz, 2017:27). Pandemi olarak tanımlanan büyük bulaşıcı hastalıklar arasında veba önemli bir yer tutmaktadır. İlk bilinen veba salgını Antonius Vebası olarak adlandırılan ve M.S. 165 -180 yıllarında Roma İmparatorluğu topraklarına seferden dönen askerlerin getirdiği, günde 2 bin kişinin ölümüne neden olan hastalıktır. Onu, M.S 541-542 yıllarında Jüstinyen Vebası, 14. yüzyılda Avrasya ve Afrika'da 70 - 200 milyon insanın ölümüne yol açan ve kara ölüm olarak bilinen, hıyarcıklı veba izlemiştir. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca da büyük veba salgınları yaşanmıştır. 1855-1859 yılları arasında ise üçüncü veba diye bilinen salgın, bugün olduğu gibi Çin'den başlayarak dünyaya yayılmıştır. Dünya tarihinde veba salgınlarının dışında; çiçek, kolera ve grip salgınları da yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Bu kapsamda, 735-737 yılları arasında yaşanan Japon Çiçek Hastalığı salgını ve 1520 yılında yeniden baş gösteren Çiçek Hastalığı Salgını, 1817-1923 yılları arasında Osmanlı toplumunu da etkileyen Kolera 6 Salgını, 1800'lerin sonunda görülen Sarı Humma sayılabilir. Farklı isimlerle anılan grip salgınları arasında ise 1889-1890 yıllarında ortaya çıkan Rus Gribi, bilinen ilk grip salgını olarak literatürde yer almaktadır. 20. yüzyılda ise Rus Gribi, Asya Gribi, Hong Kong Gribi bilinen büyük grip salgınlarıdır. 21. Yüzyılda tanık olduğumuz viral salgınlar Sars (2002-2003), Domuz Gribi (2009-2010), Mers (2012), Ebola (2014-2016) şeklinde sıralanabilir. Bugün ise dünya, önceki yıl Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkıp küresel düzeyde yaygınlaşan COVID -19 salgını ile mücadele etmektedir (LePan, 2020).

Salgın hastalıkların bazıları Anadolu topraklarında da ortaya çıkmış ve ölümlere neden olmuştur. Bunlar arasında Kolera (1831), Veba (1841-1849-1869), Cüzzam (1400), 19. yüzyılda sıtma, verem, tifo, veba, çiçek, frengi sayılabilir (Yağcıoğlu, 2019). Bu hastalıkların, özellikle savaş koşullarında daha hızlı yayıldığı bilinmektedir. Hem Osmanlı döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından Anadolu'da bazen sadece bölgesel bazen de küresel salgınların etkisi görülmüştür. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları dönemlerinde birçok salgın hastalık ortaya çıkmış ve ülke geneline yayılmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde, sıtma, tifüs, çiçek ve verem gibi salgın hastalıkların kontrolü ve tedavisinde önemli gelişmeler yaşanmış ve tüm bunlar basın aracılığıyla halka aktarılmıştır. Habercilik pratikleri açısından belirleyici aşama olan editoryal süreçte haber metninde yapılan seçme/eleme işlemleri metne yeni anlamlar yüklemekte ve böylece yeniden yapılandırılan metinler kitlelere ulaşmaktadır. Bu nedenle salgın ile ilgili haber metninin ve diğer içeriklerin incelenmesinin, topluma aktarılan enformasyonun yapısını analiz etme ve enformasyonun gerçeklikle olan ilişkisini anlama bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Literatürde salgın hastalıkları konu edinen, farklı disiplinlerden çok sayıda çalışma mevcuttur. Türkiye’de Osmanlı Devleti ve/veya erken Cumhuriyet döneminde etkili olan kolera, veba, çiçek, sıtma gibi bulaşıcı hastalıklar toplumsal etkileri, sonuçları, salgınla mücadelede alınan önlemler, uygulanan sağlık politikaları ve sağlık iletişimi gibi yönlerden çokça çalışılmıştır (Yılmaz, 2017; Sezgin, 2015; Özkaya, 2016; Yıldız, 2014; Menekşe, 2020; Ayar & Kılıç, 2017). Salgın hastalıklar içerisinde tifüsü konu edinen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde tifüsü ve tifüsle mücadele yöntemlerini inceleyen araştırmalar (Bakar, 2014; Özer, 2015; Utkugün, 2018) önemli veriler sunmaktadır. Bakar (2014), savaş döneminde İstanbul özelinde tifüs salgını sürecini, İstanbul Belediyesi’nin aldığı önlemlerle birlikte aşı çalışmaları, önlemlere dair getirilen eleştiriler ve halka tavsiyeler çerçevesinde aktarmıştır. Özer (2015) ise tedbirler ve mücadelede aşının rolü konularında bilgiler sunmuştur. Utkugün (2018) de, mücadelede hamamlar ve sabun, halka açık alanların temizlenmesi ve tifüsle mücadele sürecinde yaşanan sorunlardan bahsetmiştir. Tüm çalışmaların ortak özelliği ise dönemin gazetelerinden derlenen bilgilerden yararlanmış olmalarıdır.

Çalışmanın Tasarımı

Bu çalışma İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de yaşanan tifüs salgınının basın içeriklerine yansıma biçimini, bu içeriklerin resmi söylemle ilişkisini *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Ulus* ve *Tan* olmak üzere 4 ulusal gazete bağlamında ve nitel araştırma tasarımı ile incelemektedir. Çalışmanın tasarımı şu şekildedir:

Amaç

Bu çalışma tifüs salgınının basındaki yansımalarına ve salgın hastalık döneminde üretilen enformasyonun niteliğine odaklanması yönüyle öncüllerinden ayrılmaktadır. Çalışmanın amacı, 1940’lı yıllarda önemli bir halk sağlığı sorunu olarak tifüs salgınının basında nasıl sunulduğunu ortaya koymaktır. Salgın hastalıklar gibi toplum sağlığı açısından risk oluşturan dönemlerde basın, halkın bilgilendirmesinde önemli bir işleve sahiptir. Ancak basının nitelikli ve çeşitli enformasyon üretebilmesi, siyasal iktidarın basın üzerindeki güç ve kontrol ilişkileri, basından beklentileri, haberleşme teknolojilerinin sunduğu olanaklar ve basının içinde bulunduğu ekonomik koşullarla bağlantılıdır. Çalışmada incelenen dönem açısından bakıldığında basın, sıkıyönetim koşullarında faaliyet göstermektedir. Bu dönemde basın üzerindeki siyasal baskı ve denetim daha da artmıştır. Gazetecilik pratikleri, iktidarın beklentileri ve bir takım yasal sınırlamalar doğrultusunda şekillenmektedir. Ayrıca gazetelerin temel enformasyon kaynağını devletin resmi haber organı olan Anadolu Ajansı’nın geçtiği veriler oluşturmaktadır (Öztürk, 1994:142; Koloğlu, 2006:118; Topuz, 2003: 169; Yavuz, 2016: 6; Öğüt Yıldırım, 2017: 12).

İletişim araçlarından yalnızca radyonun ve yazılı basının bilgi edinme kaynağı olarak önemli görevler üstlendiği bu dönemde, salgınla mücadelede yapılan çalışmaların, hastalığı önleyici ya da hastalığın yayılımını azaltıcı önlemlerin basın tarafından, dönemin koşulları içinde nasıl sunulduğunun anlaşılmasının, günümüze de ışık tutması bakımından anlamlı olduğu düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Gazetelerde yer alan haberler resmi söylemi üretmekte midir?
- Tek parti döneminde gazetelerde muhalif söylemlere yer verilmiş midir?
- Gazetelerde tifüs salgınıyla ilgili içeriklerin bağlamı nedir?

Yöntem

Nitel araştırma yaklaşımının benimsendiği bu çalışmada nitel araştırmaların veri toplama tekniklerinden biri olan belge incelemesine başvurulmuştur. 1940-1945 yılları arasında yayımlanan *Tan*, *Cumhuriyet*, *Akşam* ve *Ulus* olmak üzere 4 ulusal gazeteden elde edilen araştırma konusuyla ilgili verilerin analizinde, betimleyici analiz yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda başvurulan betimleyici analizde, elde edilen veriler başlıklar altında tasniflenmekte, özetlenmekte ve yorumlanmaktadır. Bulgular arasında neden-sonuç ilişkileri kurulmakta ve gerekli görüldüğünde olguların karşılaştırılması yapılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2008: 224). Tarihsel çalışmalarda gazete ve dergiler; araştırılan kişi, konu ve olaylar hakkında önemli verilere ulaşmayı sağlayan, araştırılan dönemin koşullarını siyasal, ekonomik ve toplumsal açıdan yansıtan belgelerdir. Bu çalışmada da gazetelerden elde edilen veriler, incelenen dönemin habercilik/gazetecilik anlayışını kavramak, kamuoyunu yakından ilgilendiren bir konu olarak salgın bir hastalığın gazeteler aracılığıyla nasıl aktarıldığını ve basının kamu sağlığı enformasyonu üretme işlevini ortaya koyabilmek açısından önem taşımaktadır.

Örneklemin Belirlenmesi

Çalışmanın evrenini; İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de yayımlanan gazeteler oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde amaçlı örneklem yöntemi benimsenerek, evreni temsil ettiği düşünülen dört ulusal gazete belirlenmiştir. *Tan*, *Cumhuriyet*, *Ulus* ve *Akşam* gazetelerinin örneklem olarak seçilme nedeni, öncelikle bu gazetelerin dönemin yüksek tirajlı gazeteler olmasıdır. Yayın politikaları ve ideolojik duruşları açısından bakıldığında ise *Tan* gazetesi diğer üç gazeteye nazaran özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlediği Sovyet yanlısı yayın politikası nedeniyle daha muhalif bir çizgide yer almaktadır. İktidarla uyumlu bir yayın politikası izleyen *Cumhuriyet* ise zaman zaman muhalif içeriklerin yer aldığı bir gazetedir. *Akşam*, gündelik hayata dair içerikleri, kadın ve çocuk sayfalarıyla dönemin toplumsal ve kültürel iklimi hakkında fikir veren daha renkli bir gazetedir. *Ulus* ise bilindiği gibi Milli Mücadele yıllarında Atatürk’ün emriyle kurulmuş ve Tek Partinin yayın organı niteliğinde faaliyet gösteren bir gazete olarak konu seçimi ve dili açısından daha resmi bir yapıdadır. Mikro düzeyde de olsa farklılıklara sahip oluşları bu gazetelerin örneklem olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. Çalışma kapsamında, bu gazetelerin 1940-1945 yılları arasında yer verdikleri tifüs salgınıyla ilgili, haberler, köşe yazıları, sağlık sütunları ve reklamlar betimsel yöntemle analiz edilmiştir.

Cumhuriyet, *Akşam* ve *Ulus* gazetelerine İstanbul Üniversitesi’nin ‘Gazeteden Tarihe Bakış Projesi’ kapsamında dijital olarak örnekleme erişime açtığı <http://nek.isTanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/> adresinden ulaşılmış, *Tan* gazetesi ise Milli Kütüphane koleksiyonundan elde edilmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın kuramsal bölümünde, dönemin sosyo-ekonomik koşulları ile bu kapsamda yaşanan temizlik ve hijyen sorunu aktarılmış ardından tifüs salgını sürecinde izlenen sağlık politikaları bu yıllarda görülen sıtma, uyuz, tifo, çiçek vb. salgın hastalıklara da değinilerek sunulmuştur. Ayrıca incelenen gazete içeriklerinin daha anlaşılır olabilmesi için, 1940’lı yılların Türkiye’inde basın yayın hayatı ve basın iktidar ilişkileri irdelenmiştir. Bu kapsamda gazetenin en önemli çıktılarında biri olan haber kavramı, haberin ideolojik niteliği ve seçkinci üretim pratiklerine değinilmiştir. Nitekim Tek Parti dönemi basını, gazetecilik pratikleri ve anlayışı açısından resmi söyleme yaslanan, iktidarın kendisine biçtiği rol ve sorumlulukları yerine getiren bir görünüm sergilemektedir.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye: Yoksulluk ve Hijyen Sorunu

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle resmen başlayan İkinci Dünya Savaşı, 8 Mayıs 1945'te Avrupa'da resmen sona ermiştir. Bu dönemde Türkiye'yi iki hükümet yönetmiştir. Refik Saydam (3 Nisan 1939 - 9 Temmuz 1942) ve Şükrü Saraçoğlu (9 Temmuz 1942 - 7 Ağustos 1946) hükümetlerinin temel amacı ülkeyi işgale uğratmamak ve savaşa girmemek olmuş, bu anlamda hem politik olarak hem de ekonomik olarak büyük uğraşlar verilmiştir (Oran, 2003: 387). Çatışma dışında kalmak için dış politikada çeşitli manevralar yapmak zorunda kalan Türkiye, içeride de ekonomiyi düzenlemek adına çeşitli kararlar almıştır (Bkz. Baskın Oran, 2003: 387; Kemal Karpat, 2011: 67; Eric J. Zürcher, 2010: 299). Savaş karşısında bir önlem olarak ordu asker sayısının arttırılması, savaş yüzünden dışa bağımlı olunan ürünlerin ülkeye gelememesi sonucu arz-talep dengesinin bozulması gibi nedenler ekonomik olarak büyük yük getirmiştir. Vergilerin yükseltilmesi, Merkez Bankası'nın para basması dolayısıyla yükselen enflasyon, savaşın Türkiye'de başka biçimde etkilerine neden olmuştur (Zürcher, 2010: 293). Kısıtlı imkanlarla gelen ithal ve iç pazar ürünlerinin büyük bir kısmının ordu için kullanılmak amacıyla devlet tarafından alınması ve stoklanması, halkta da benzer bir stokçuluğu doğurması, fiyatların aşırı artmasıyla sonuçlanmıştır. Karaborsaya düşen malların fiyatları daha da artınca hükümet önlem almaya çalışmış ancak karaborsanın önüne geçememiştir. Özellikle asker ve memur kesiminin savaş enflasyonu karşısında ezilmemesi için yoğun çaba sarf edilmiş ancak enflasyon nedeniyle %55 dolaylarında reel ücretleri düşen işçi sınıfının hayatında olumsuz yönde büyük değişimlere neden olmuştur (Boratav, 2005: 89-90). Yoksulluk ve kıtlık belli sınıfların üzerinde ağırlığını büyük ölçüde hissettirmiştir. Böyle bir ortamda fakirlik artmış, mal kıtlığı ve parasızlık, insanların iyi ve sağlıklı gıdaya ulaşmasını engellemiştir. Kırtasiye, inşaat malzemeleri, kömür, manifatura, pirinç, mangal kömürü, gaz, ilaçlar ve tıbbi malzemeler üzerinde yapılan ihtikâr¹ devlet tarafından kontrol edilememiştir (Metinsoy, 2007: 86-87).

Ekmek, buğday, şeker gibi temel gıda maddelerinin yanı sıra sabunda bile kıtlık yaşanması, toplumsal sağlığın ve toplumsal hijyenin bozulmasına neden olmuştur. Böylece halk arasında, tifüs, tifo, verem, sıtma, hatta kalp ve sindirim sistemi hastalıkları yaygınlaşmıştır (Metinsoy, 2007: 513). Temizlik, beslenme, barınma sorunları hastalıklarla birleşince bulaşıcı hastalıkların yayılması daha kolay olmuştur. Savaşın neden olduğu ekonomik sorunlar ve temel gıda maddelerinin temininde yaşanan güçlükler, hükümeti çeşitli tedbirler almaya yöneltmiştir. 18 Ocak 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu, olağanüstü koşullarda toplumsal ve ekonomik alanları düzenlemek ve denetlemek amacıyla çıkarılmıştır. Kanunun 31. Maddesi'nde "*Hükümet, dahilde lüzum gördüğü maddelerin azamî fiatlarını (fiyatlarını), cinslerini, nevilerini ve vasıflarını tesbit (tespit) eder.*" ifadeleriyle hükümetin malların üstünde fiyat, kalite ve tür belirleyebileceği bildirilmiş, 32. Madde'de ise eşya fiyatlarının haklı nedenler olmadıkça yükseltilmesi, stoklanması ve mallar üzerinde spekülasyonlar yapılması yasaklanmıştır (Milli Korunma Kanunu, 1940).

Karaborsacılık, ihtikârcılık ve tüccarlıkla bu dönemde bir kesim zengin olurken, büyük bir toplumsal kesim ise daha da yoksullaşmıştır. Kömürden, sabuna kadar birçok üründe elde edilen haksız kazanç, yoksul kesimin yaşam koşullarını zorlaştırmıştır. Devletin müdahalelerine rağmen sınıflar arası farkın açıldığı bu dönemde beslenme, barınma ve sağlıkta oluşan sosyal eşitsizlik önemli ölçüde dikkat çekmiştir.

Savaş yıllarının en önemli sorunlarından biri de toplumsal hijyenin ve sağlığın bozulmasıdır. Bunun sonucu olarak tifüs, tifo, sıtma, veba, verem gibi bulaşıcı hastalıkların

¹ İhtikâr: vurgun.

görülme sıklığı sağlıkta yetersiz altyapı ve teşkilatlanma ile birleşince birçok hastalık ölümle sonuçlanmıştır (Öztekin, 2013: 284). Yoksulluğun eşlik ettiği hijyen sorunu da bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi zorlaştırmıştır. Yoksul halkın yaşadığı semtlerde ve bekar amelelerin barındıkları mekanlarda² hijyen sorunu yüzünden tifüs mikrobunu taşıyan bitlerin çoğalmıştır. Sabunun ülkede kıt ve pahalı olması da hastalığın yayılımını artırmıştır. Böylece devlet dar gelirlilere ucuz sabun temini, halkın belli zamanlarda hamamda yıkatılması (Büyük Şehirlerde Temizlik Mücadelesi Daha Genişletiliyor, *Tan*, 2 Haziran 1943; Dar Gelirlilerle Fakir Halka Ucuz Sabun Tevzi Düşünüyor, *Tan*, 5 Haziran 1943) gibi uygulamalara başvurmak durumunda kalmıştır. Ayrıca *Tan* gazetesi de 7 Haziran 1943'te başlattığı 'Tifüse karşı yoksullara parasız sabun vermeliyiz' başlıklı kampanya ile tüccarlardan ve zengin olanlardan gelecek maddi destek ile yoksullara sabun teminine katkıda bulunmaya çalışmıştır (*Tan*, 7 Haziran 1943).

Savaş Yıllarının Bulaşıcı Hastalıkları

Savaş yıllarının başlıca bulaşıcı hastalıkları arasında insan biti aracılığıyla bulaşan tifüs yer almaktadır. Vücutta yarattığı kırmızı lekeler nedeniyle lekeli humma olarak bilinen tifüs savaş dönemlerinde, kalabalık olan askeri birliklerde görülmesi nedeniyle harp humması olarak da anılmıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında asker kıtalarında salgın yapan tifüs virüsü Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise belli dönemlerde, özellikle İstanbul'da salgın halini almıştır (Özer, 2015: 172). Haziran 1943'te Lekeli Humma Komisyonu'nun hazırladığı rapora göre; Ocak-Şubat aylarında önceki yıllara göre daha yüksek bir artış gösteren tifüs, Nisan-Mayıs aylarında birden bire artmıştır. Yine rapora göre halkın büyük kısmının bitli oluşu mücadelenin başarısını güçleştirmiştir (BCA, 30.10.0.0/ 15.84.32./ 18.06.1943) denilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ordudaki asker sayısının artması, hijyenik olmayan koşullarda topluca barınma zorunluluğu hastalığın yayılımını hızlandırmıştır. Ancak hastalığın yayılımı askeri birlikler ile sınırlı kalmamış İstanbul'da temiz olmayan oteller ile daha çok Anadolu'dan gelen bekâr amelelerin yaşadıkları mekanlar da tifüs mikrobunun çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Zira tifüs mikrobu, kirli ve hijyenik olmayan ortamlarda çoğalan bitlerle taşınmaktadır. 1940 yılının başlarında sağlıklı ve pis ortamlarda yaşayan, yıkanmayan kişilerin bitlenmesi, hastalığı alevlendirirken sıhhat müdürlükleri ve belediyeler, 'bitlilerin' peşine düşmüştür. Ayrıca toplu ulaşım araçları, oteller, sinemalar dezenfekte edilmiş, hamamlardan vatandaşın ücretsiz yararlanması sağlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında en çok can kaybına neden olan bulaşıcı hastalıklardan biri de sıtma. Sıtma, Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyo-politik olarak çerçevelendirilmesi nedeniyle "modern, aydın, şehirli" ve "geleneksel, ilkel, kırsal" arasındaki karşıtlığı da anlatmaktadır. Hastalığın kontrol edilmesi ülkenin hedefi olan medeniyet ideallerine ulaşmak bakımından da gerekli görüldüğü için modernleşme sürecinde sıtma ile mücadeleye önem verilmiştir (Sezgin, 2015: 37). Bu mücadelede çeltik kanunu önemli bir adım olmuştur. Çeltik tarlalarında çalışan işçilerin sıtmadan korunması için kurulan komisyonlarla üretim aşamaları kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Tuğluoğlu, 2008:

² Cumhuriyet İstanbul'unda yoksul vatandaşların zorlu yaşam koşulları hakkında yaşadıkları mekanlar ipucu vermektedir. Kaynar, *Projesiz Modernleşme* adlı çalışmasında düşük gelirli ailelerin, memleketinden İstanbul'a para kazanmak için gelen bekar erkeklerin ve yoksul dul kadınların genellikle tek odalı pansiyonlarda, hanlarda ya da yıkık dökük eski konakların odalarını kiralayarak barındıklarını yazmaktadır. Yoksul halkın her türlü kapalı mekanı, ev olarak görmek durumunda kaldıkları gündür. Medrese odaları, camiler, hamamlar, sur kovukları ve çatı araları da çaresiz insanların kimi kez yalnız kimi kez de aile olarak barınmak durumunda kaldıkları mekanlar olmuştur (Kaynar, 2012: 112-131).

357). Sıtmanın tedavisinde kullanılan kinin ihtiyacı artınca İngiltere'den beş ton kinin getirilmiştir (BCA, 030 10, 177 223 17).

Türkiye'de erken Cumhuriyet yıllarında yaygın görülen bir hastalık olan çiçek hastalığı da çok sayıda kişinin ölümüne yol açmıştır. 1926'da Suriye'de ortaya çıkan çiçek salgını, hududa yakın bazı köylere de bulaşınca 1929-1931 yılları arasında güney illerde bir buçuk milyon kişiye aşı uygulaması yapılmıştır. Daha geniş bir çiçek salgını 1942-1944 yıllarında yaşanmıştır. Salgın, Suriye ve Irak'tan gelerek, Mardin Midyat ilçesinde bulaşmaya başlamış ve harp koşullarının da etkisiyle bütün yurda yayılmıştır. Durumun ciddiyeti göz önüne alınmış ve çok geniş bir mücadeleyle genel aşı uygulamasına girilmiştir (Gürsel, 1998: 66).

1940'lı Yıllarda Türkiye'de Basın

Liberal paradigma çerçevesinde dördüncü güç olarak tanımlanan basına, ülke içinde ve dış dünyada olup bitenleri, siyasal iktidarın ve resmi otoritelerin karar ve uygulamalarını, bireylerin bizzat tanıklık etmesinin mümkün olmadığı olayları aktarma, kamuoyu oluşturma gibi rol ve sorumluluklar yüklenmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda basının tıpkı bir okul gibi halkın eğitilmesi işlevini de gerçekleştirmesi beklenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından yeni rejimin tesisi, modern değerlerin dolaşıma sokulması ve bu değerlerin halka benimsetilmesinde basın, iktidarın beklentileri doğrultusunda önemli görevler üstlenmiştir. Bu kapsamda basın, devletin varlığının süreklilik kazanmasını sağlayacak yönde mesajların iletilmesinde, reformlar ve devrimler hakkında halkın bilgilendirilmesinde, gündelik hayatta ve yaşam tarzlarında yaşanan değişimin toplumun geniş kesimlerine aktarılmasında etkin biçimde kullanılmaya çalışılmış ve devlet erkinin güç alanı içerisindeki yerini almıştır (Güngör, 2010: 10).

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren muhalif kesimlerce başta Atatürk olmak üzere kurucu kadroya yöneltilen eleştiriler, hilafetin kaldırılması sürecinde ve sonrasında bazı gazetecilerin eleştirel tutumu, Şeyh Sait isyanı ve bu isyanın doğu illerindeki yansımaları üzerine çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin kurulması şeklinde sıralanabilecek bir dizi olay basın ile iktidar arasında iplerin gerilmesine ve bazı gazetecilerin İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak cezalandırılmasına yol açmıştır. Dönemin basınla ilgili yasal mevzuatı açısından bakıldığında ise 1931 tarihli Matbuat Kanunu yeni rejimin basın alanındaki ilk yasal düzenlemesidir. Basına yönelik önemli sınırlamalar ve yaptırımlar içeren kanunun özellikle 50. Maddesi keyfi uygulamalara kapı aralayan niteliktedir. Zira bu kapsamda 'memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlar' nedeniyle bakanlar kuruluna gazete kapatma yetkisi verilmiştir (Fırat, 2010:82; Güngör, 2010:110). Sonraki yıllarda kanunda yapılan bazı değişiklikler de basın üzerindeki kontrolü arttıran niteliktedir. Bu düzenlemeler arasında 1938 yılında siyasi gazete ve dergi çıkarmak için ruhsatname alma şartı ile teminat yatırma zorunluluğunun getirilmiş olması önemli bir sınırlama olmuştur. Aynı yıl kurulan Basın Birliği de gazetecileri kayıt altına alan ve gazetecilik faaliyetini izne bağlayan bir denetim mekanizması olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından, hükümetin dış politikada izlediği yolu ve gelişmeleri basına aktarmakla Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Şube Müdürü görevlendirilmiş ve savaş yılları boyunca kısa ve sınırlı biçimde basına enformasyon aktarılmıştır (Öztürk, 1994: 141).

1940'lı yıllara gelindiğinde de basın kuruluşları yasal düzenlemeler ve tek parti iktidarının uygulamaları çerçevesinde çeşitli sınırlamalarla, baskı ve denetim biçimlerine maruz kalmıştır. Koloğlu (2006:118) bu dönemde basının Matbuat Umum Müdürlüğü ve bu kurumu yönlendiren üst makamların emrinde çalıştığını söylemektedir. Özetle İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de basın yayın hayatı, Matbuat Umum Müdürlüğü'nden gelen telefonlarla gazetelerin kapatıldığı, kağıt sıkıntısı nedeniyle gazetelerin sayfa sayılarının ve tirajlarının

düştüğü, basının iktidarın beklentileri doğrultusunda faaliyetlerini sürdürdüğü bir yapı içerisinde yer almaktadır.

Mevcut yapısal koşulların gazetecilik faaliyetlerine ve basının asli görevi olan haber üretimine nasıl yansdığı ise öncelikle haber kavramı ve habercilik pratikleri çerçevesinde düşünmeyi gerektirmektedir. Öncelikle siyasal iktidarın denetimi ve güdümünde bir basının haber içeriklerinin resmi söyleme dayalı olarak yapılandırılacağını öngörmek zor değildir. Bu yıllarda basın, seçkin merkezli habercilik pratikleri sıradan insanın yaşamını ve deneyimlerini dışarıda bırakmaktadır. Kaynar'ın (2012: 15) ifadesiyle, "*Sokaktaki insan gazete sütunlarına intihar, cinayet, trafik kazaları kısacası gündelik hayatın sıradanlığını bozduğu, gazeteci diliyle 'haber değeri' taşıdığı oranda girebilir*".

Haberin üretim süreci ve haber anlatısının ideoloji ile olan bağı kültürel çalışmalar perspektifinden çokça tartışılan bir konudur. Eleştirel paradigma çerçevesinde inşacı yaklaşım, haberi gerçeğin bilgisini üreten ve olduğu gibi yansıtan bir ürün değil, egemen ideolojinin yeniden üretildiği bir anlatı olarak kavramaktadır. Haber üretim pratikleri içerisinde, eşik bekçiliği olarak adlandırılan haberin seçme/eleme süreci ile haber anlatısının, haber kuruluşunun yayın politikası doğrultusunda çerçevelenmesi ve yayımlanması ideolojiktir. Tarafsızlığın sadece bir izlenim olduğunu belirten Parenti (2008: 31), kapitalist demokrasilerde haber kuruluşlarının içeriklerinin egemen sınıfın ideolojisini yansıttığını söylemektedir. Eagleton (2011: 23)'un, ideolojiyi toplumsal yaşamdaki fikir, inanç ve değerleri üreten maddi bir süreç olarak değerlendirirken, kavramın iktidar meselesiyle olan ilişkisini vurgulaması önemlidir. İktidar, kendi inanç ve değerlerini toplumsal alanda güçlendirmek üzere bazı araçları kullanmaktadır. Althusser'in (2006), Devletin İdeolojik Aygıtları şeklinde kavramsallaştırdığı bu aracı yapılardan biri de medyadır. Bu çerçevede haber, egemen bakış açılarının, inançların, kültürel değerlerin yeniden kurularak toplumsal alanda dolaşımına sokulduğu bir anlatıdır.

Diğer yandan haberin önemli bir yapısal özelliği de birincil kaynaklar olarak adlandırılan haber aktörlerinin görüşleri ve söylemleri doğrultusunda üretiliyor olmasıdır. Toplumsal konuların/olayların haberleştirilmesinde siyasetçiler, bürokratlar, akademisyenler ve alanında uzman kişilerin görüşlerine/açıklamalarına başvurmak gazetecilik pratikleri açısından çok eski bir gelenek olduğu gibi aynı zamanda haberin nesnelliği iddiasına da zemin hazırlamaktadır. Oysa seçkin merkezli habercilik anlayışı, haberin aslında ideolojik bir anlatı olduğunu göstermektedir. Haber, Hall ve arkadaşlarının (1978: 57-60) 'birincil tanımlayıcılar' şeklinde ifade ettiği saygın kaynakların ve uzmanların söylemlerinin yeniden üretilerek toplumsal alanda yaygınlaştırılmasına ve bu çerçevede algı, kanaat ve değerlerin oluşmasına aracılık etmektedir (1978: 57-60).

Rigel (2000: 187-191) de haber anlatısının oluşumunu sağlayan aktörleri söylem seçkinleri ve söylem düşkünüleri şeklinde adlandırmaktadır. Rigel'e göre söylem seçkinleri, haber söylemi dolayısıyla toplumsal güç/iktidar ilişkilerinin sürmesini sağlayan sembolik seçkinlerdir. Söylem düşkünüleri ifadesi, haber aracılığıyla sesini duyurma olanağından yoksun çoğunluğu işaret etmektedir. Haberın tematik yapısını oluşturan sembolik seçkinler, haber kaynağı olarak sıklıkla medyada yer alan askeri, ekonomik ve siyasal seçkinlerin toplumsal iktidarın kurulmasında ve yeniden üretiminde önemli rol oynarlar. Toplumsal hiyerarşik yapıda söylem seçkinleri siyasal, ekonomik, askeri ve bürokratik yapı içindeki üst düzey görevliler ile habere konu, olay ve olgu hakkında uzman olan kişilerden oluşmaktadır. Söylem düşkünüleri olarak adlandırılan sıradan insanlar ise, medyada ancak mağdur ya da fail olduğunda yer alabilmektedirler (Mora 2008: 13-14).

Özetleyecek olursak basın yayın hayatını ve gazetecilik pratiklerini dönemin siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel koşulları belirlemektedir. 1940'lı yılların basını ve habercilik

anlayışına da siyasal iktidarın çizdiği sınırlar ve basına biçtiği rol ve sorunluluklar ile dönemin ekonomik koşulları ve sosyo-kültürel iklimi yön vermiştir. Bu çerçevede gazetelerde seçkin merkezli ve resmi söylemi yeniden üreten bir habercilik anlayışı ağırlık kazanmıştır.

Bulgular

Yoksulluk, kötü beslenme ve hijyenik olmayan barınma koşullarında hayat standartlarının düştüğü İkinci Dünya Savaşı yılları, yalnızca tifüs değil pek çok bulaşıcı hastalığın yayılmasına zemin hazırlamıştır. Tifüs vakalarının arttığı İkinci Dünya Savaşı yıllarında, basın aracılığıyla hem bu hastalık hem de karahumma, çiçek, kızamık, sıtma, uyuz ve verem gibi diğer bulaşıcı hastalıklar hakkında vatandaşlar bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Yazılı basının önemli bir enformasyon kaynağı olduğu bu yıllarda, tifüs salgınıyla ilgili haberlerin yanı sıra sağlık sütunlarında doğru beslenme, sağlıklı yaşam, hastalıklardan korunma, çeşitli hastalıkların teşhis ve tedavi yöntemleri gibi konularda farkındalık artırıcı mesajlar yer almaktadır. Ayrıca bu sütunlarda dönemin bulaşıcı ve salgın hastalıkları, hekimler tarafından okuyucuya anlatılmıştır. Bu tür tıbbi bilgilerin halkın anlayacağı açık ve anlaşılır bir dille yapılandırıldığı söylenebilir. Hastalık gazetelerde; haberler, sağlık sütunları, köşe yazıları ve reklamlar aracılığıyla işlenmiştir.

Bu çerçevede salgın dönemlerinde haberlerin resmi söyleme bağlı kalarak çerçevelendiği; vaka sayılarının bildirildiği, devlet kurumlarının ve hükümetin aldığı kararlar ile uygulamaların aktarılmasına aracılık edildiği, halkın sorunlarını ve taleplerini yansıtan haberlerin ise okuyucu mektupları sayılmazsa gazetelerde yer bulmadığı söylenebilir. Gazetelerde dönemin habercilik anlayışını ve pratiklerini yansıtan bir başka yön ise toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik ayrımcı dil olmuştur. Dış görünüşü ve barındıkları mekanlar temiz olmayan vatandaşlar ‘kirli’, ‘bitli’ gibi ayrımcı bir dille tanımlanmakta ve hastalığın kaynağı olarak hedef gösterilmektedir. Çalışmanın bir diğer bulgusu ise basının tifüs hastalığını mizah yoluyla ele almış olmasıdır. Özellikle köşe yazarları, hastalığın taşıyıcısı olan biti mizah malzemesi yapmış ve gülünç hikayeler kaleme almışlardır. Konu sağlık sütunlarında enforme edici içeriklerle ele alınırken, gazete reklamlarında da sağlık, temizlik ve bakım ürünlerine yer verilerek bunlar hastalığı önleme ve şifa aracı olarak tanıtılmıştır.

Tifüs İle İlgili İçeriklerde Resmi Söylemin Yeniden İnşası

Çalışma kapsamında incelenen tifüs salgını ile ilgili haberlerde, söz söyleme yetkisi olan haber kaynaklarının açıklamalarına dayalı olarak resmi söylemin yeniden üretildiği görülmektedir. Hükümetin ve yerel yönetimlerin hastalığın yayılımını engellemek için almış olduğu kararlar, bu kapsamda hayata geçirilen uygulamalar ve adeta bir seferberliğe dönüşen temizlik gazetelerde aktarılan başlıca konulardır. Gazete haberlerinde, okuyucuyu hastalığın seyri hakkında bilgilendiren ve hastalıkla mücadele sürecinde resmi kurumların uygulamalarını anlatan içeriklere ağırlık verilmiştir. Ayrıca haberlerde tüm tedbirlerin devletten beklenmemesi gerektiği hatırlatılarak, vatandaşlara hastalıktan korunmak için kendi önlemlerini almaları ve temizliğe dikkat etmeleri konusunda çağrı yapılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında basına yönelik yasal sınırlamalar ve bazı ekonomik yaptırımlar düşünüldüğünde haberlerin, resmi açıklamalara bağlı kalması ve devletin bu konuda attığı adımları olumlayan söylemlerle aktarması şaşırtıcı değildir (Yavuz, 2016; Öğüt Yıldırım, 2017; Öztürk, 1994). Hastalık ile ilgili resmi kaynakların ve hekimlerin açıklamalarına bağlı kalınarak haber yapıldığı görülmektedir. Hatta farklı gazetelerde haber başlıklarının dahi aynı oluşu dikkat çekmektedir. Zira çoğunlukla Anadolu Ajansı'nın geçtiği haberler hiç dokunulmadan yayımlanmıştır. Salgın konusunda başlıca haber kaynaklarının ise İstanbul Belediyesi, İstanbul Valiliği, Sıhhat Müdürlükleri ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletince

yapılan yazılı açıklamalar ile bu kurumların yetkilileri olduğu görülmektedir. Haberlerde bu kurumların ve hükümetin aldığı önlemler günü gününe aktarılmıştır.

Hastalıkla mücadele sürecinde İstanbul'da sıkı bir temizlik programı uygulanmıştır. Gazetelerde, İstanbul Belediyesinin temizlediği otobüslere 'Belediyece temizlettirilmiş' tabelaları asılacağı haber verilmektedir. Ayrıca daha önce kullanılmayan ya da kötü koşullarda hizmet veren hamamların temizletilerek halka açılması da bit mücadelesinin önemli bir yönü olarak duyurulmaktadır (Tifüse Karşı Tedbirler, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1940). Kadın hamamlarının gayri sıhhi olduğuna ilişkin şikâyetler üzerine bu mekânların denetiminde, belediye ebeleri görevlendirilmiştir. Bu kapsamda ebelere temiz olmayan kadın hamamlarına ceza kesme ve bunlar hakkında zabıt tutma yetkisi verilmiştir (Kadın Hamamlarını Belediye Ebeleri Teftiş Edecekler, *Tan*, 10 Şubat 1940). Ayrıca belediye tarafından hamamlara asılmak üzere, 'Bir bit bin hastalık getirir' yazılı afişler hazırlanmış, bu afişlerde Kasımpaşa ve Balat'ta açılan temizlik evlerine başvuruda bulunulması çağrısı yapılmıştır (Bitlilerle Mücadele Devam Ediyor, *Tan*, 20 Şubat 1940). Bitten kurtulmak için bir başka uygulama ise ilk ve ortaokul öğrencilerinin saçlarının 3 numara makine ile kestirilmesidir. Okullardaki bitli çocukların ev adreslerinin Sıhhat Müdürlüğü'ne bildirilmesi istenmiştir (Mekteb Talebelerinin Saçları Kestirilecek, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1940). Gazetelerde, devletin ilgili kurumlarının, hastalığı kontrol altına almak için seferber olduğu mesajı verilmektedir. Bu süreçte basın, resmi otoritelerin mesajlarını ve uyarılarını vatandaşlara iletmede aracı rolü oynamış, resmi söylemi yeniden üretmiştir.

Tifüs salgınının daha şiddetli yaşandığı 1943 yılında da hastalıkla mücadele süreci gazetelerde aktarılmıştır. Hıfzıssıhha Meclisinin; şehirden toplanan paçavraların depolanması, mahalle aralarında kullanılmış eşya satışının yasaklanması, üçüncü sınıf sinemaların 1 ay süreyle kapatılması, birinci ve ikinci sınıf sinemalarda ise seans sayısının azaltılması ve seans aralarında salonların havalandırılıp dezenfekte edilmesi, pis kahvehanelerin kapatılması, kahvehane, iskele ve vapurlarda geceleri konaklamanın engellenmesi ile tebhirhane³ ve etüv makinelerinin⁴ sayısının artırılması kararları basın aracılığıyla duyurulmuştur (*Akşam*, 8 Haziran 1943). Ayrıca 'Onarım gerektiren hamamların bir an evvel açılması için çalışmalara hız verildiği, Almanya'dan uçakla tifüs aşısı getirilerek İstanbul Alman Hastanesi'nde vatandaşlara yapılmaya başlandığı, İstanbul'a il dışından virüsün girmesini önlemek amacıyla, şehir dışından gelenlerden sağlıklı olduklarına dair belge istendiği, taşradan gelen yolculara 'temiz raporu' olmadan bilet kesilmeyeceği, ulaşım araçlarının yanı sıra camiler, oteller, cezaevlerinin de dezenfekte edildiği, kirli olduğu düşünülen evlerin ani baskınlarla teftiş edildiği ve adliyede halkın oturduğu sıralar üzerlerinde bit kalabileceği ihtimaline karşı bunların kaldırıldığı,' (*Akşam*, 9 Haziran 1943; *Akşam*, 14 Haziran 1943), 'bitlilerin otellere alınmayacağı' (*Tan*, 19 Haziran 1943), 'her gün 1000 kişinin hamamlara sevk edildiği' (*Tan*, 13 Haziran 1943) yönündeki haberler kamu sağlığı enformasyonu içermekle birlikte, resmi söylemi yeniden üreten ve yüzeysel duyurular şeklindedir.

İstanbul'da ulaştırma hizmeti veren kuruluşların temizlik seferberliğine katkıları da basında yer almıştır. Şirketi Hayriye'nin salgın öncesinde denizden alınan su ile yıkanan

³Tebhirhane: Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede mikropların ölmesini sağlamak için kullanılan, buharla dezenfekte etme yöntemi uygulayan merkezlere verilen addir. İlk olarak 1893 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Bu merkezlerde, bulaşıcı hastalıklardan birine yakalanan kişilerin eşya ve giysilerinin basınçlı su buharıyla temizlenmektedir (Menekşe, 2020, s. 385-433).

⁴ Etüv makinesi: Mikroorganizmaların neden olduğu salgın ve bulaşıcı hastalıkların giysi ve ev eşyalarıyla yayılımını önlemek üzere kullanılan dezenfeksiyon firmı (Yıldırım, 2004: 421-431).

vapurların, tifüs vakalarının çoğalması üzerine her sefer dönüşünde kadın işçilerden oluşan bir ekip tarafından mazotlu ve kaynar sularla temizlenmesine başlandığı (*Akşam*, 10 Haziran 1943), tramvayların her uzun seferden sonra amonyak buharı ile temizleneceği (*Akşam*, 22 Haziran 1943) duyurulmaktadır. Bu türden içeriklere sahip gazete haberleri genel olarak iktidarın önlemlerine odaklanarak resmi eylemleri aktarmaktadır.

Basında yer alan önemli bir gelişme de Amerika Birleşik Devletleri Tifüs Komisyonu Başkanı General Leon A. Fox'un Türkiye'ye gelmesi olmuştur. Fox, Sıhhiye Vekaletinin hazırladığı mücadele planını ve alınan tedbirleri yerinde bulmuş, halkı bilinçlendirmek için devletin hazırladığı broşürleri ise beğenmiştir. Fox ayrıca Amerika'dan aşı getirilebileceğini söylemiştir (*Akşam*, 13 Haziran 1943; *Tan*, 17 Haziran 1943). Aynı günlerde Robert Koh Enstitüsü'nde görev yapan Alman tifüs uzmanı Doktor Olçay İstanbul ve Ankara'da salgın konusunda temaslarda bulunmuştur (*Akşam*, 12 Haziran 1943). Doktor Olçay, " Hastalığa yakalanmamak için en büyük şart vücudu ve üstü başı temiz tutmak, böylece bitlenmekten kaçınmaktır. Zira bu hastalığın umumiyetle nakli bitlerdir." uyarısında bulunmuştur (Alman Tifüs Uzmanının Beyanati, *Tan*, 13 Haziran 1943).

Basında tifüs salgını konusunda en kapsamlı haberler, 1943 yılı Haziran ayında Sıhhiye Vekaleti bünyesinde toplanan komisyon ve bu komisyonun aldığı kararlarla ilgilidir. 14 Haziran 1943 tarihinde tifüsün kış döneminde de salgın halinde sürmesini engellemek amacıyla oluşturulan komisyon; sıhhat müdürleri, müfettişleri, vekalet bürokratları ve Hıfzıssıhha yöneticilerinden oluşmuştur (Tifüsün Önümüzdeki Kış Salgın Bir Hale Gelmesini Önlemek Üzere Sıhhat Vekaletinde Dün Toplanan Komisyon Çalışmalarına Başladı, *Ulus*, 15 Haziran 1945).

Hastalıkla mücadele kapsamında komisyon, 'Tifüs mücadelesinin ana hatları' adlı bir broşür yayınlamıştır. Gazetelerde, broşürde yer alan içeriğin olduğu gibi verildiği görülmektedir. Buna göre bit mücadelesinde okullar, taşıtlar, müstahdem ve işçi topluluğu bulunan yerler, cezaevleri, han, otel ve pansiyonlar ile sinema, tiyatro, kahvehane ve gazinolar olmak üzere farklı kamusal mekanlarda yayılımı önleyici tedbirler alınacaktır. Okullarda öğrenci ve personelin bitli olmasından okul müdürleri sorumlu tutulmuş, yatılı okullara mümkün olduğunca duşlu ya da kurnalı hamam bulundurma zorunluluğu getirilmiştir. Broşürde, okul hamamlarına buhar etüvleri ya da buğu sandığı gibi temizleme cihazları getirilmesi, öğrencilerin her hafta başında bit muayenesine tabi tutulması, yatılı olmayan okullarda bitli öğrencilerin okula kabul edilmemesi ve yetkili kurumlara bunların ihbar edilerek kendisinin ve ailesinin cebri temizliğinin sağlanması gibi sert tedbirler alınacağı bilgisi yer almaktadır. Komisyonun aldığı kararlar uyarınca, devlet kurumları, belediyeler ve özel işletmelere çalışan işçi sayısına göre bazı yükümlülükler getirilmiştir. Kurumlar, çalışanların temizliğinden sorumlu tutulmuş, her sabah bit muayenesi yapılması, bitli işçilerin işyerine alınmayarak kendisinin ve ailesinin cebren temizlenmesi istenmiştir. Benzer şekilde cezaevlerinde de bitli şahısların bulunmasından adliye idaresinin sorumlu tutulacağı belirtilmiştir. Bit mücadelesine ilişkin tedbirlerin kamusal mekanların temizliği ve bu mekanlarda bulunan kişilerin bitlenmesinin önlenmesi şeklinde hayata geçirildiği anlaşılmaktadır (Tifüs Savaşı, *Ulus*, 28 Haziran 1943).

DDT olarak bilinen Dikloro Difenil Trikloroctan'ın Türkiye'de üretilmeye başlaması da gazetelerde müjde olarak duyurulmuştur. Kimya profesörü Nami Serdaroğlu'nun ürettiği DDT maddesi yalnızca tifüs hastalığına neden olan bit değil tüm haşereler üzerinde etkili olacağından pek çok bulaşıcı hastalığın önlenmesinde büyük bir başarı olarak görülmüştür. DDT'nin Türkiye'de üretilmiş olmasını *Cumhuriyet*, birinci sayfasında 'Bir profesörümüzün kıymetli başarısı' şeklinde duyurmuştur. Habere göre İstanbul Teknik Üniversitesi Kimya profesörü Nami Serdaroğlu, bir buçuk aylık bir çalışmanın sonucunda, ilk kez 1939 yılında Amerika'da

üretilen bu maddeyi üretmeyi başarmıştır. Haberde DDT'nin uygulanan mekân ve eşyalarda etkisini aylarca koruduğu belirtilerek, haşerelerle mücadele ve bu yolla geçen bulaşıcı hastalıkların önlenmesinde bu gelişmenin iyi sonuçlar doğuracağı duyurulmaktadır (Bir Profesörümüzün Kıymetli Başarısı, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1945) Abidin Daver de 'Hem nalına hem mihına' adlı köşesinde DDT'yi 'Tılsımlı bir madde' olarak nitelendirerek, DDT'nin insanlığı sinek, böcek ve haşere belasından ve bunların neden olduğu ölümcül hastalıklardan kurtaracağını ifade etmektedir (A.Daver, Tılsımlı bir madde DDT, *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1945).

Diğer yandan yalnızca *Tan* gazetesinde az sayıda da olsa eleştirel içeriğe rastlanmıştır. Gazetede hastalık, yoksulluk ve sefalet ile ilişkilendirilmiştir. 'Tifüsle Mücadele Böyle mi olur?' başlıklı bir yazı yazan M. Zekeriya Sertel, yaz mevsimine girilmiş olmasına rağmen hastalığın önüne geçilemediğini ifade ederek, "*Halk, belediye ve devlet el ele vererek seferber halde harekete geçmeli ve adım adım değil hep birden süratle hareket etmelidir.*" demiştir. Sertel ayrıca, "*Hala halkı hastalığa karşı mücadele için aydınlatıcı tedbirler alınmamıştır. Sokaklarında pislik, çarşılarında kir akan, nakil vasıtalarında izdiham bulunan, her tarafı bitli insanlarla dolu bulunan bir şehirde hastalığın önüne geçmek için şimdiye kadar tatbik edilen yarım tedbirler kafi değildir*" (Z. Sertel, Tifüsle Mücadele Böyle mi Olur?, *Tan*, 16 Haziran 1943) uyarısında bulunmuştur. Zekeriya Sertel, bir başka yazısında ise tifüsle mücadelede karşılaşılan en önemli güçlüğün yoksulluğa bağlı sefalet olduğunu vurgulamıştır. Sertel, "*İstanbul'da yaşayan fakir, az kazançlı ya da işsiz insanların çokluğu ve bu insanların oturduğu mahallelerdeki sefaletin derinliği ve genişliği*" (Z. Sertel, Tifüs Mücadelesinde Ortaya Çıkan Güçlükler, *Tan*, 21 Haziran 1943) sorununa dikkat çekmiştir.

Tan yazarı Sabiha Sertel de özellikle dış politika ve savaşla ilgili yazılarında izlediği Sovyet yanlısı tutum nedeniyle gazetecilik yapması yasaklanan, çeşitli vesilelerle iktidarla karşı karşıya gelen bir kadın gazetecidir. Sertel, tifüs konusunda yazdığı bir yazısında, ekonomik sorunlar ve halkın içinde bulunduğu kötü yaşam koşullarından söz ederek, tedavi yöntemlerinin ilerlemesine karşın hastalığın azalmama nedenini "*en büyük amil içtimai sefaletin artmasıdır*" şeklinde ifade etmiştir. Sertel, gelir kaynakları tükenen, pahalılıktan mustarip olan insanların, açlıkla mücadele ettiği böyle bir süreçte öncelikle hastalığa karşı mukavemetin artırılması gerektiğini vurgulamıştır. Sabiha Sertel "*her ferde her aileye vasati bir geçim temin etmenin*" önemine değinmiş tedavi için her insana iş bulmanın, hayat garantisi ve yaşama imkanlarını verecek çözümler üretilmesi gerektiğini kaydetmiştir (S. Sertel, Bizimde Bir Beveridge Planına İhtiyacımız var, *Tan*, 28 Haziran 1943).

Bit Mücadelesi ve Haberlerin Ayrımcı Dili: Tifüs Salgınında 'Öteki'

Basın, kaynağını önyargı ve kalıpyargılı⁵ düşünme biçiminden alan, toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik ayrımcılığı, kimi kez söylemleri aracılığıyla yeniden üretmek pekiştirmektedir. Çalışma kapsamında incelenen gazete içeriklerinde tifüs salgını bağlamında ötekileştirici dilin ağırlık kazandığı saptanmıştır. Haberlerde toplumun bazı kesimleri hastalığın nedeni ve bulaştırıcısı olarak hedef gösterilmekte, dış görünüşü ve barındıkları mekanlar temiz olmayan vatandaşlar 'kirli', 'bitli' gibi ayrımcı bir dille tanımlanmaktadır. Söz konusu içeriklerde sosyo-ekonomik temelli ve etnik kökene dayalı ayrımcılık yapılmaktadır. Başka bir

⁵ Önyargı, iyi ya da kötü yargı içermeyen, kanıt ya da deneyime dayanmayan ön fikir anlamına gelmekle birlikte ayrımcılık literatüründe olumlu bir anlamı bulunmamaktadır. Buna göre önyargılar toplumsal hiyerarşi açısından aşağıda görülen dezavantajlı bazı kişi ya da gruplara yönelik olarak beslenen olumsuz düşünce ve tutumları ifade etmektedir. Kalıpyargı ise önyargıyla bağlantılı bir kavram olarak bireyin zihninde belli kişi ve gruplara karşı önceki izlenimleri, bilgi ve deneyimleriyle oluşturduğu imgelere karşılık gelmektedir (Göregenli, 2012: 175-187).

ifadeyle yoksulluk kaynaklı olarak su ve sabuna erişimi kısıtlı bireyler, kırsaldan İstanbul'a gelip hijyenik olmayan koşullarda barınan ameleler, 'serseriler' diye adlandırılan evsiz ve işsiz vatandaşlar ile 'çingeneler'e yönelik önyargı ve kalıpyargılar haber ve diğer yazı türlerinde kullanılan dil aracılığıyla yeniden üretilmektedir. Salgın hastalık gibi toplumsal açıdan büyük ölçekli risk oluşturan ve mücadele gerektiren bir konuda, bu kesimler kamu sağlığı açısından tehdit olarak işaretlenmektedir. Gazetelerde, salgını önlemek için sürdürülen bit mücadelesi 'bitlilerle mücadele' şeklinde ifade edilmekte, daha çok yoksulluk ya da kimsesizlik gibi nedenlerle düşük yaşam standartlarına sahip olup temiz görünmeyen bireyleri salgının nedeni gibi gösteren söylemler öne çıkmaktadır:

Belediye, üstü başı kirli ve bitli olanların temizlenmesi için şehrin altı kazasında hamamlar kiralamıştır... Tespit edilecek olan bitlilerin elbise ve eşyalarını etüv yapmak üzere dört seyyar etüv makinesini faaliyete sevk etmiştir.... Kirli ve bitlilerin temizlenmesi için her hamamda bir de berber hazır bulundurulmaktadır (Bitlilerle Mücadele, *Tan*, 20 Şubat 1940).

Cumhuriyet'in 6 Şubat 1940 tarihli haberinde, yetkililerin pis olduğunu düşündükleri kişileri toplayıp hamama götürdükleri belirtilirken, "*Belediye'nin Kasımpaşa ve Balat'ta açacağı hamamlarda günde 40'ar kişi yıkanacaktır*" denilmektedir (*Cumhuriyet*, 6 Şubat 1940). İlerleyen günlerde yine *Cumhuriyet*, tek sütuna verdiği kısa bir haberde, 'bekâr evlerinde kalan bitlilerin' hamamlara sevkine devam edilirken, 'kirli ve bitli çamaşırlarının' tebhirhaneye gönderildiğini yazmaktadır (Tifüs Mücadelesi, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1940).

Kamusal mekanlarda temiz olamayan vatandaşların yaratmış olduğu rahatsızlık gazetelerde sıklıkla dile getirilmektedir. Okuyucu mektuplarında ya da köşe yazılarında suya ve sabuna erişimin yaygınlaştırılması, bedava hamamların sayısının artırılması gibi talepler dikkat çekmektedir. *Akşam* gazetesi yazarı Vala Nureddin (Va-Nu), kalabalık yerlerde kötü koku nedeniyle duyulan rahatsızlığı, "*Tramvaylarda, trenlerde, vapurlarda dikkat ederseniz – hoş fazla dikkate de ihtiyaç yok; zira geniz ihtar ediyor- nüfusumuzun hiç değilse yüzde onu müşeddet (müşedded)⁶ temizliğe muhtaç*" sözleriyle ifade etmektedir (V. Nureddin, Temizlik Ölçülerimiz, *Akşam*, 6 Şubat 1940). Aynı gazetede ertesi gün yer alan bir haberde ise Belediye müfettişlerinin yaptığı denetleme sonucu 'üstü başı kirli insanların' tramvay ve tünellere alınmamasının kararlaştırıldığı belirtilirken halkın 'kirli insanlarla' temasına meydan verilmeyeceği belirtilmektedir (*Akşam*, 'Kirliler tramvaya alınmayacak' 7 Şubat 1940).

Sıhhat Vekaleti'nin kararları gazeteye "*Bitliler otellere alınmayacak, bunlara iş verilmeyecek, müesseseler işçilerine temizlik vasıtalarını temin edecek*" şeklinde yansımıştır (Tifüs Mücadelesi İçin Ortaya Konulan Mühim Esaslar, *Tan*, 19 Haziran 1943). Ayrıca, "*Pis ve kirli insanların, koku neşreden adamların, elbiseleri kirli olanların*" tramvaylara alınmaması için biletçilere emir verilmiştir. Tramvayların kalabalık zamanlarında tramvaya giren kirli adamları biletçiler görmedikleri taktirde yolcular biletçileri ikaz etmelidir. Bu yolculara bilet kesilmeyecek, tramvaydan inmezlerse taktirde polis vasıtasıyla indirilecektir (Tifüse Karşı, *Tan*, 1 Haziran 1943).

İstanbul'da tifüs vakalarının en çok Roman vatandaşların yaşadığı yerlerde görüldüğünü dile getiren haberler de ayrımcılık örneği olarak görülmektedir. Bu vatandaşların hamamlara gönderilse bile yaşam tarzları nedeniyle temiz olamayacaklarının ifade edildiği haberde 'çingeneler'in şehirden uzaklaştırılması gündeme getirilmektedir:

Bunların esasen temizliğe hiç riayet etmedikleri, üst ve başlarının çok bitli ve kirli olduğu anlaşılmaktadır. Çingenelerin şehrin her tarafına dağıldıkları ve etrafa bit saçtıkları görülmüştür... Esasen göçebe halinde bulunan

⁶ Müşedded: Kuvvetlendirilmiş, şiddeti artırılmış.

bu çingenelerin şehirden uzaklaştırılmak suretile (suretiyle) tifüs tehlikesinin önü alınması düşünülmektedir (Tifüs Mücadelesi, *Akşam*, 11 Haziran 1943).

Şehir dışına çıkarma uygulamasından payını alan başka bir dezavantajlı grup ise işsiz vatandaşlar olmuştur. *Akşam* gazetesinde ‘İşsizler’ başlıklı bir haberde polisin Süleymaniye Medresesi’nde ‘işsiz ve serseriler’i toplayacağı, bu vatandaşların hamamda yıkatılacağı ve memleketlerine gönderileceği duyurulmaktadır. Haberde işsiz vatandaşlar ‘serseri’ şeklinde nitelendirilmiş ve İstanbul’a iş bulmak için dışarıdan gelen bu kişilerin haşereyi taşıdığı ifade edilmiştir (İşsizler, *Akşam*, 22 Haziran 1943).

Görsel 1: Bu kirli adamları da derhal temizlemeliyiz!

Tan gazetesinde ise 10 Haziran 1943'te yayınlanan iki kare fotoğrafın başlığı ‘Bu kirli adamları da derhal temizlemeliyiz!’dir. Fotoğraf altında “şu resimlerde sebze halinden bir köşeyi ve orada çalışarak yediğimiz maddeleri taşıyan insanlardan birkaçını görüyoruz. Şehirde tifüse karşı geniş bir temizlik mücadelesine giriştiğimiz şu sırada bu adamları da temizlemek lazım gelmez mi?” diye sorulmuştur (*Tan*, 10 Haziran 1943).

Görsel 2: Şu Kirli İnsanları Temizlemeliyiz.

Gazetede fotoğraflar ve kullanılan dil üzerinden yapılan ötekileştirme ertesi günlerde de devam etmektedir. ‘Şu kirli insanları temizlemeliyiz!’ başlıklı haberde yoksul mahallelerdeki sefalet içindeki insanların görüntüleri kullanılarak, bu bölgelerin kontrol altına alınması, ıslah edilmesi, temizlenmesi yönünde çağrı yapılmaktadır. Haberde, “şehrin muhtelif yerlerinde

görülen tifüs vakalarına karşı Sıhhat Müdürlüğü derhal tecrit ve korunma tedbirleri almış, hastaları hastanelere sevk etmiş, elbise ve çamaşırları etüvden geçirmiştir” denilmektedir (*Tan*, 11 Haziran 1943).

Görsel 3: Bu açık hava mağazalarını kontrol etmeliyiz!

Sonraki günün haberi de öncekilerle aynı tondadır. Dönemin muhalif gazeteleri arasında yer alan *Tan*'ın, iktidara yakın yayın organlarına kıyasla hastalık konusunda yoksulluk ve toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik gibi konulara değinmesine rağmen, dezavantajlı grupları tanımlarken kullandığı ayrımcı dil düşündürücüdür. Gazetede yer alan bir haberde açık mekânda giysi satışının yasaklanması gerektiği vurgulanarak, “*nereden ve nasıl toplandığı belli olmayan bu giyecek eşyasının satışını kontrolsüz mü bırakmalıyız*” sözleriyle yetkililere seslenilmektedir (*Tan*, 12 Haziran 1943).

Özetle belediye yetkililerinin dış görünüşü ve yaşam tarzı nedeniyle temiz olmadığı düşünülen kişi ve gruplara yönelik kamusal ortamlardan dışlayıcı uygulamaları, salgın dönemlerinde çeşitli biçimlerde gündeme gelmiş ve basın ayrımcı dili dolayısıyla bu uygulamaları olumlanmış ve meşrulaştırmıştır.

Sağlık Sütunlarında Tifüs Hakkında Kamu Sağlığı Enformasyonu

Tifüs ve bazı bulaşıcı hastalıkların ülkenin çeşitli yerlerinde salgın eğilimi gösterdiği bu dönemde, gazetelerin sağlık sütunlarında halkın farkındalığını arttıracak önerilere yer verildiği görülmektedir. Gazetelerin sağlık sütunlarında yer alan ve doğrudan tifüs hastalığı ile ilgili olan içeriklerde; hastalık hakkında halka ve devlete yapılan tavsiyeler şeklinde iki tema öne çıkmaktadır.

Tan gazetesinde ‘Lokman Hekimin Öğütleri’ başlıklı sütunda sağlıkla ilgili çeşitli hastalıklar ve sağlıklı yaşama dair enformasyon yer almakla birlikte tifüsün salgın yaptığı dönemlerde bu konuya ağırlık verdiği görülmektedir. Tifüs vakalarının arttığı 1940 yılı başında, tifüs ile ilgili tıbbi bilgiler, hastalıktan korunma yolları ve bit mücadelesi işlenen konular arasındadır. Hastalığın taşıyıcısı olan bitle mücadele kapsamında, ‘3 türlü bit’, ‘Bitlerden nasıl kurtulmalı?’ gibi başlıklar altında halka bittten korunma ve kurtulma yolları ile bitin bıraktığı virüsün kana karışmaması için neler yapılabileceğine dair enformasyon aktarılmıştır:

Bit hastalığını kendisi icat etmemiştir. O da tifüsün asıl sebebi olan Rikeçya Provaçeki adlı virüsleri yine hasta insandan alarak hasta olmıyanlara (olmayanlara) götürür. Bu işi görenler, yalnız vücut bitleridir. ...Hastalık virüsleri bitin kanında bulunduğundan, insan vücudunda gezinirken virüsleri cildin üzerine bırakır. Sonra insanı

bit ısıyor diye cildini tırnakları ile kaşırken çizerse hastalık o çiziklerden girer. Yahut insan kaşırken hastalık virüslerini tırnaklarının arasına sokar. Daha sonra parmakları (parmakları ile) gözlerine götürür. Hastalık insanın kanına gözlerinden girer (Tifüs Nasıl Bulaşır?, *Tan*, 6 Şubat 1940).

Yazıda hastalığın bulaşma şekli basitçe anlatıldıktan sonra, bitle temas edenlerin, ‘utanacakları bir insanın huzurundaymış gibi’ kaşınmaktan sakınmaları, hemen çamaşır değiştirmeleri, kirli çamaşırlarını kaynatmaları, sıcak su ile yıkanmaları ve kaşınan bölgelere gliserin sürmeleri önerilmektedir. Bir başka ‘Lokman Hekim Öğütü’nde ise ‘Tifüs Hastalığının Alametleri sıralanmaktadır. Yazıda gün gün hastalık belirtileri verilirken bir yandan da sonuçlarının çok da korkutucu olmadığı vurgulanarak okuyucu rahatlatılmaktadır (Tifüs Hastalığının Alametleri, *Tan*, 8 Şubat 1940).

Halka yönelik tavsiye ve uyarılar arasında, sosyal ilişkilerde yakın temastan kaçınmanın ne denli önemli olduğu vurgusu öne çıkan bir konudur. Özellikle toplu taşıtlar, hastane, kamu kurumları ve sinema gibi kalabalık yerler hastalığa yakalanma açısından yüksek risk oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra hasta ziyaretleri de bir başka riskli davranış olarak ele alınmaktadır. 5 Ocak 1940 tarihli *Tan* gazetesinde, Lokman Hekimin Öğütleri bölümünde bu konuya değinilmektedir. Ziyaretlerin bulaşıcı hastalıkların yayılmasını arttırdığına dikkat çekilen yazıda, ölümcül pek çok hastalığa nazaran bulaşıcı hastalıkların olumlu yanının alınacak tedbirlerle önlenebileceğinin altı çizilmiş ve “*Hasta ziyareti hastayı yorar. Bulaşık olmasa da. Her hastalıkta istirahat gerekir. Hastayı yormak nezaket değildir*” denilerek hasta ziyaretlerinden kaçınılması mesajı verilmektedir. Bulaşıcı hastalığı olanlara refakat edenlerin ise, pamuk parçası üzerine birkaç damla ‘gomenol’ dökerek pamuğu burun deliklerinin önüne yerleştirmesi ya da bir tülbendi dörde katlayıp dört ucuna şerit dikerek ağız ve burnu kapatacak şekilde kulaklarının üzerinden kapatması önerilmektedir (Gripten Korunmak, *Tan*, 5 Ocak 1940). Hasta ziyaretleri konusu 3 yıl sonra tavsiye olmaktan çıkarak yasak halini almıştır. 1943 yılı Haziran ayında alınan bazı önlemler kapsamında tifüs salgını boyunca tüm hasta ziyaretlerine yasak getirilmiştir (İstanbul’da Lekeli Humma İle Savaş, *Ulus*, 30 Haziran 1943).

Tan gazetesinde Lütfi Arif Kenber ise “Bit Tifüs Bakterisini Bize Nasıl Aşılar’ başlıklı yazısıyla hem hastalığın nasıl bulaştığını hem de korunmak için pratik yöntemleri aktarmıştır. Umumi koruma tedbirleri için ise şu önerilerde bulunmuştur: Bit tuzlu sudan kaçacağı için sık sık denize girmek, çamaşır ve eşyaların 1,5 saat güneşte tutulması, ceket yakalarına sert kokulu şeritler yerleştirilmesi, şehirlerde nakliye araçları içine benzin püskürtmek, İstanbul ve Beyoğlu tramvaylarının Eminönü’nden ileriye çalışmaması dolayısıyla bir nevi mıntika tecridi, bitli veya pis kılıklı sırt hamallarının ev eşyası taşımalarının engellenmesi, işçilerin toplandığı mahalle kahvelerinin kapatılması, küfecilerin, hamalların umumi alışveriş yerlerinden uzakta kalmaları ve pazar yerlerinde dolaşmalarının men’i, bütün hamamların bitle mücadele teşkilatının emrine verilmesi, han içlerinde bekar işçi odaları ve kahve ocaklarının haftada 2-3 defa temizletilmesi (L. A. Kenber, Bit Tifüs Bakterisini Bize Nasıl Aşılar, *Tan*, 5 Haziran 1943).

Basında Bit Üzerinden Üretilen Mizah

Bit hikayeleri köşe yazarlarının ilgi gösterdiği konular arasındadır. Bitin kültürel olarak pis olma göstergesi olarak utançla işaretlenmesi, bu meselenin salgın gibi riskli bir dönemde bile mizah malzemesi yapılmasına yol açmıştır. Konunun gülünç yönlerinden biri de, ‘hastalık ne tür bitlerden geçer’ tartışmalarının yapıldığı günlerde vatandaşların bitlerini hastaneye götürmeleridir (C. Refik, İplik mi Bit mi?, *Akşam*, 23 Haziran 1943). Bu tür haberlerin doğruluk payı bilinmemekle birlikte alaycı ve abartılı bir dille gazete sayfalarına yansıyan konu, vatandaşların vücutlarında bit bulduklarında endişeyle hastaneye giderek heyecan içinde sonucu beklemelerine dair hikâyelerle aktarılmaktadır (C. Bildik, Bitlerini Muayene İçin Hastaneye Gönderenler, *Akşam*, 28 Haziran 1943).

‘Pire itte bit yiğitte bulunur’ sözü etrafında yürütülen esprili tartışmalara *Cumhuriyet* yazarı Burhan Felek de katılmıştır. Felek, kadınların pire ve bite yaklaşımını anlatırken ‘koca ve dost’ metaforunu kullanır:

Efendim, pire kadının kocası, bit dostuymuş. Yani (bazı) kadınlar pireye koca muamelesi, bite de dost muamelesi yaparlarmış. Neden? ...Her kadın pireyi tutup ezmek istermiş. Zaten ‘pireyi çabuk tutan kadın kocasını da tutar’ diye bir söz vardır. Amma bit tutunca kimseye söylemez gizlermiş! (B. Felek, Kadına Göre Pire Ve Bit, *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1943).

Burhan Felek’in biti, evli bir kadının gizlenmesi gereken gönül ilişkisine benzetmesinin ardında, toplumsal değer yargıları açısından bitin ve bitlenmiş olmanın utanılacak bir durum olması yatmaktadır. Bitin, pislği sevdiği inancı ve tifüs gibi salgın bir hastalığa neden olması nedeniyle, bitlenmiş kişilerin ‘bitli ve hasta’ damgası yememek adına durumu açık etmedikleri anlaşılmaktadır. Salgın günlerinde *Cumhuriyet* yazarları Burhan Felek ve Abidin Daver konuyu çeşitli yazılarında güldürü unsuru olarak kullanmıştır. Felek, vapur, tren, tramvay gibi taşıtlara ateşi yüksek olanların alınmayacağına duyurulması bu tespitin nasıl yapılacağı sorusunu akla getirirken, yolcuların ateşinin kim tarafından ve nasıl ölçüleceğini alaycı bir dille tartışmıştır (B. Felek, Ateşli Hastaların Muayenesi, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1943). Benzer şekilde, Abidin Daver de bit mücadelesinde devletin vatandaşların bitlerini satın alması şeklindeki öneriyi mizah malzemesi yapmıştır. Daver, “*Bir takım serseriler bol bol bit yetiştirip belediye satarak gündeliği doğrultmaya kalkışrlar. Bu da biti ve tífüsü çoğaltır. ...Buna İstanbul Belediyesi’nin değil, New York Belediyesinin hazinesi bile dayanmaz*” diye yazmaktadır (A. Daver, Bit Satın Alınır, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1943).

Gazete Reklamları ve Afişlerde Tifüs

Dönem gazetelerinde sağlık, kişisel bakım ve temizlik ürünleri ile sivrisinek, kara sinek, pire, bit vb. haşerelerle mücadelede kullanılacak kimyasalların reklamlarının çoğunlukta olduğu görülmektedir. Verem hastalığının yaygın olduğu o yıllarda iştah şurupları, kan ilaçları ve vitaminlerin yanı sıra, çiçek, frengi, sıtma ve uyuz gibi bulaşıcı hastalıklarda kullanılan ilaçların reklamlarına da sıkça rastlanmaktadır. Ayrıca ‘Dr. Hasan Sami Tifo Aşısı’ başlıklı tifo aşısı ile yine ‘Dr Hasan Sami Gonokok Aşısı’ başlıklı bel soğukluğu aşısının gazetelerde reklamı yapılmaktadır.

Tifüs vakalarının artış gösterdiği 1943 yılında gazetelerin reklam sayfalarında yer alan ‘Bit Kaçıran’ adlı ürün bir taraftan hastalığa yakalanmaktan korkanlar için umut ışığı olurken, bazı doktorlar tarafından bu ürünün bittin korunmada etkisi olup olmadığı konusu tartışmaya açılmış ve devletin bu konuya el atması çağrısı yapılmıştır. Reklamda ürünün bit kaçırıcı yakalık ve dizbağından oluştuğu belirtilmekte ve Cin Laboratuvarı adında bir mekanda üretildiği yazılmaktadır. Ayrıca bu ürünün tramvay, vapur ve tren gibi kalabalık ulaşım araçlarında vatandaşların daima üzerinde bulunması gerektiği uyarısı yapılmaktadır. 1943 yılı Temmuz ayında sadece birkaç gün gazetelerde reklamlarına rastlanan bu ürünün gelen tepkiler üzerine piyasadan toplatıldığı düşünülmektedir. Şöyle ki 6 Temmuz 1943 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Serbest Sütun adlı bölümde Dr. Osman Şevki Uludağ, ürünün reklamında ve tarifesinde yer alan, biti ve her türlü haşereyi kaçırma teminatının gerçek olmadığını yazmıştır. Üç adet şeritten oluşan ürünün naftalin ve katrandan oluştuğunu iddia eden Dr. Uludağ, ambalajda Sıhhiye Vekaletinin ruhsat tarihi ve numarasının olmadığına dikkat çekerek, “*Naftalinli, katranlı bir bez parçası ile bittin uzaklaşmanın mümkün olup olamayacağı (olamayacağı) hakkında halkı aydınlatmanızı rica ediyorum*” diyerek İstanbul Sıhhiye müdürüne çağrıda bulunmuştur (O. Ş. Uludağ, Bit Kaçıran, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1943).

Erken Cumhuriyet yıllarında siyasi iktidarın basına yüklediği misyonlardan biri de halkın modern yaşam koşullarını benimseme konusunda eğitilmesi olmuştur. Bu kapsamda

gazetelerde çeşitli içerikler aracılığıyla sağlıklı yaşam, hastalıklardan korunma, dengeli beslenme ve temizlik gibi konulara yer verilmektedir. Tifüs hastalığı hakkında da bu amaçla bilgi notu şeklinde afişler hazırlanarak basında yayınlanmıştır. *Tan*'da altı gün boyunca yayınlanan her afişle halka enformasyon sağlanmaya çalışılmıştır. 'Bitten Korunalım' ve 'Tifüsten Korunalım' başlıklarıyla yayımlanan afişlerde, bitin nasıl bir hayvan olduğu ve tifüsü nasıl yaydığı anlatılmakta ve korunmak için neler yapılacağı aktarılmaktadır. Yine afişlerde tifüse yakalanma ya da tifüslü bir hasta ile karşılaşma durumunda neler yapılacağı da okuyuculara sunulmaktadır.

Görsel 4: *Tan*, 1 Haziran 1943Görsel 5: *Tan*, 4 Haziran 1943

Sonuç

Dijital çağda bireyler kendi ülkeleri ve dış dünyadaki gelişmeleri medya aracılığıyla algılamakta ve anlamlandırmaktadırlar. Çin'in Wuhan kentinde başlayıp dünyaya yayılan COVID 19 virüsü, tüm dünyada ürkütücü ve sonuçları kestirilemeyen bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Medyanın doğru ve en yeni enformasyonu kapsamlı ve anlaşılır biçimde halka aktarmasının ne denli önemli olduğu bu süreçte daha iyi anlaşılmıştır. Toplumun doğru haberi zamanında almasında ve doğru bilgilenebilmesinde sorumluluğu olan medyanın, özellikle kamu sağlığını ilgilendiren salgın gibi durumlarda enformasyon sağlama rolü daha da hayati hale gelmektedir. Toplumda endişe ve korku yaratan salgın hastalıklar döneminde, haber medyasının topluma; hastalığın belirtilerini, hastalıktan korunma yöntemlerini, resmi otoritelerce açıklanan verileri, mücadele kapsamında alınan önlemleri, yasal düzenlemeleri ve uygulamaları aktarırken, yurttaşların sorunları, talepleri ve beklentilerini de yetkili kurumlara iletmede aracılık etmesi ve dahası sorunların çözümünde takipçi olması önem taşımaktadır.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'de ortaya çıkan tifüs salgını özelinde yapılan bu çalışmada basının konuya yaklaşımı incelenmiştir. Türkiye savaşa her ne kadar girmemiş olsa da savaşın etkilerini pek çok yönden hissetmiştir. Özellikle ekonomik dar boğaz ve bu kapsamda alınan tedbirler, bazı temel maddelerin erişimine getirilen sınırlamalar sokaktaki insanın gündelik yaşam pratiklerine yansımıştır. 1940'lı yılların Türkiye'sinde ekonomik sıkıntıların eşlikçisi ve bir bakıma sonucu olarak görülebilecek bulaşıcı hastalıklar devletin mücadele etmek durumunda kaldığı başka bir sorun alanını oluşturmaktadır. Tifüs, sıtma, çiçek, verem, kızamık, kolera vb. ölümcül hastalıklar çeşitli dönemlerde toplum sağlığı için tehdit oluşturmuştur. Bu dönemde halkın temel enformasyon kaynağı yazılı basın ve radyodur.

Dolayısıyla bu kanallardan aktarılan hastalıkla ilgili bilgiler kamu sağlığı açısından önem taşımaktadır.

Ülke genelinde, savaşın getirdiği ekonomik yüklerden payını alan ve basın özgürlüğü açısından yasal sınırlamalara tabi tutulan dönem gazetelerinin haberlerinde, ajansa ve resmi kaynaklara bağımlı yapısı, enformasyonun niteliği ve çeşitliliği açısından sorun oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, tek sesliliğin egemen olduğu bir yapı egemendir. Bu sorunsaldan yola çıkarak yapılandırılan çalışmada, salgın ile ilgili haberlerde de büyük ölçüde resmi açıklamalara ve Anadolu Ajansı'nın haberlerine bağlı kalınarak kamu sağlığı enformasyonu üretildiği görülmüştür. Ayrıca basında egemen olan seçkin bakış açısı ve uygulamalar haber söylemlerinde de ağırlık kazanmaktadır. Haberlerde eksik olan ise kamu sağlığını tehdit eden bir konuda sıradan insanların görüş, şikayet ve taleplerinin dışarıda bırakılmış olmasıdır. Resmi açıklamalar, kuşkusuz basının kamu sağlığı enformasyonu sağlama rolü açısından önemlidir. Bununla birlikte sokağa ayna tutmak, sokağın sesi olmak devlet ile kamuoyu arasında köprü kurmak da böylesi kriz dönemlerinde hayati hale gelmektedir.

Haberlerde salgınla mücadelede alınan tedbirler, kamu kuruluşlarınca yapılan çalışmalar ve mücadele kapsamında başlatılan temizlik seferberliğine yer verilmiştir. Bunun dışında gazete içeriklerinde toplumun bazı kesimlerine yönelik olarak kullanılan ve adeta bu vatandaşları salgının sorumlusu olarak işaretleyen ayrımcı dil çok belirgindir. Basın önyargı ve kalıpyargıları yeniden üreten diliyle sosyo-ekonomik ve etnik temelli ayrımcılık yaparak dezavantajlı kesimleri hedef göstermiştir. Barındıkları mekânlar ve dış görünüşleri ile salgının nedeni olarak görülen 'işsizler', 'serseriler', 'ameleler' ve 'çingeneler' özellikle İstanbul'da salgının yayılmasını hızlandıran unsurlar olarak tanımlanmıştır.

Tifüs hastalığı gazetelerin sağlık sütunlarında ise hekimlerin kaleme aldığı yazılar aracılığıyla işlenmiştir. Bu tür yazılar, halkı hastalık hakkında aydınlatmak ve resmi makamlara tavsiyeler niteliğindedir. Ayrıca bazı köşe yazılarında ve haberlerde konunun gülünç yönleriyle işlendiği görülmektedir. Tifüs hastalığı hakkında yeterince bilgi sahibi olmayan vatandaşların kendileri yerine bitlerine test yaptırma çabası, kültürel olarak bitli olmak ayıp sayıldığı için bunun bir sır gibi saklanması vb. hikayeler üzerinden köşe yazarları konuyu ironik bir dille ele almışlardır. Gazete reklamları ve bilgi notu benzeri afişler de gazetelerde tifüs ile ilgili içerikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Reklamlarda bit ve çeşitli haşerelerden koruyucu kimyasallar, kişisel bakım ve temizlik ürünleri ile bağışıklık güçlendirici ilaçlar, çoğunlukla hijyen sorunu, kötü beslenme, sağlıksız yaşam koşulları gibi nedenlerden kaynaklanan bulaşıcı hastalıklarla savaşa çözüm olarak sunulmaktadır.

Sonuç olarak; iletişim kanallarının sınırlı ve gazetecilik pratiklerinde kullanılan teknolojilerin yetersiz olduğu 1940'lı yıllarda, basın kamuoyunu haberdar etme ve enformasyon sağlama görevini yapmışsa da bu kapsamda halktan uzak ve resmi söyleme dayalı bir gazetecilik anlayışının geçerli olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Althusser, L. (2006). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları
- Ayar, M. & Kılıç, Y. (2017). Osmanlı'da vebanın sona erişine dair bir değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 17(2). 163-181.
- Bakar, B. (2014). İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'da lekeli humma (Tifüs) ile mücadele. *Türk Dünyası Araştırmaları*. Sayı: 210. 137-178.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Eagleton, T. (2005). *İdeoloji*. (Çev. Muttalip Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Fırat, A.H. (2010). Cumhuriyet dönemi Türk basınında kurumsallaşma süreci, *Cumhuriyet Döneminde İletişim Kurumlar, Politikalar* içinde, (Der. Nazife Güngör), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güngör, N. (2010). Giriş. N. Güngör (Ed.), *Cumhuriyet döneminde iletişim kurumlar politikalar*. (ss.9-14). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürsel, A. (1998). *Cumhuriyet dönemi sağlık politikaları (1920-1960)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara.
- Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J., & Roberts, B. (1978). *Policing the crisis: Mugging, the state and law and order*. London: Mac Millan Press
- Karpat, K. (2011). *Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaynar, H. (2012). *Projesiz modernleşme, Cumhuriyet İstanbul'undan Gündelik Fragmanlar*, İstanbul: İ İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı'dan 21. yüzyıla basın tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- LePan, N. (2020). Visualizing the history of pandemics, <https://www.visualcapitalist.com/history-of-pandemics-deadliest/>. Erişim Tarihi: 06.07.2020.
- Menekşe, M. (2020). İzmir'de kolera salgını (1893). *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 39 (67). 385-433.
- Metinsoy, M. (2007). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mora, N. (2008). Medya, toplum ve haber kaynağı olarak sembolik seçkinler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 5(1), 1-25.
- Oran, B. (2003). 1939-1945 savaş kaosu Türkiye: görece özerklik 2. B. Oran (Ed). *Türk dış politikası: kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*. (Ed. Baskın Oran). Ankara: İletişim Yayınları.
- Öğüt Yıldırım, P. (2017). Türkiye'de sağlık haberciliğinin tarihsel gelişimi. *Atatürk İletişim Dergisi*. (14) 5-26.
- Özer, S. (2015). İkinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da tifüs. *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/30. 171-201.
- Özkaya, H. (2016). Cumhuriyet döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*. 20(2). 77-84.
- Öztekin, H. (2013). *Tan (1938-1945): Serteller yönetiminde muhalif bir gazetenin tarihi*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Öztürk, A. (1994). Tek Parti döneminde basın özgürlüğü. *Marmara İletişim Dergisi*. (5), 137-144.
- Parenti, M. (2002). İmparatorluğa hayır: ABD'nin küresel hegemonyasının içyüzü. (Çev. Serpil Demirci & İbrahim Yıldız). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Rigel, N. (2000). *İleti tasarımı haber*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sezgin, D. (2015). Cumhuriyet döneminde sağlık iletişimi uygulamalarında ilkler: Türkiye'de sıtma ile mücadele. *Akademik Bakış Dergisi* Sayı: 50 Temmuz– Ağustos. 33-47.

- Tuğluoğlu, F. (2008). Türkiye’de sıtma mücadelesi (1924-1950). *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32 (4). 351-359.
- Topuz, H. (2003). II. Mahmut’tan holdinglere Türk basın tarihi. *İstanbul: Remzi kitabevi*.
- Utkugün, C. (2018). İkinci Dünya Savaşı yıllarında tifüsle mücadelede yaşanan önemli sorunlar ve alınan tedbirler. *Turkish Studies Dergisi*, Volume 13/24, Fall. 251-286
- Yağcıoğlu, N. (2019). Tanzimat sonrası Osmanlı’da salgın hastalıklara karşı alınan önlemler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzincan.
- Yavuz, U.G. (2016). II. Dünya Savaşı’nın Cumhuriyet ve *Tan* gazetelerinde temsili. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. 3(11), 1-31.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, F. (2014). 19. Yüzyılda Anadolu’da salgın hastalıklar (veba, kolera, çiçek, sıtma) ve salgın hastalıklarla mücadele yöntemleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli.
- Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 Kolera salgını ve Osmanlı coğrafyasındaki etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*. 6(1). 23-55.
- Zürcher, E. J., (2010). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. Y. Saner (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 24.11.1941, Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 96.95.17.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 13.01.1942, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 97.108.8.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 18.06.1943, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 15.84.32.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 18.06.1943, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 15.84.32.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 177.223.17.

Gazeteler

- Abidin Daver, Hem Nalına Hem Mihına, ‘Tılsımlı bir madde DDT’, *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1945.
- Akşam*, ‘İşsizler’, 22 Haziran 1943.
- Akşam*, ‘Kirliler tramvaya alınmayacak’ 7 Şubat 1940.
- Akşam*, ‘Tifüs Mücadelesi’, 11 Haziran 1943.
- Cumhuriyet*, ‘Bir profesörümüzün kıymetli başarısı’, 3 Şubat 1945.
- Cumhuriyet*, ‘Mekteb talebelerinin saçları kestirilecek’, 13 Şubat 1940.
- Cumhuriyet*, ‘Tifüse karşı tedbirler’, 3 Şubat 1940.
- Hariçten Tifüs Aşısı Temini İçin Çalışılıyor. *Tan*, 2 Haziran 1943.
- Sabiha Z. Sertel, “Bizimde Bir Beveridge Planına İhtiyacımız var”, *Tan*, 28 Haziran 1943.
- Tan*, ‘Alman Tifüs Uzmanının Beyanata’, 13 Haziran 1943.
- Tan*, ‘Bitlilerle mücadele devam ediyor’, 20 Şubat 1940.

Tan, ‘Bu kirli adamları da derhal temizlemeliyiz’, 10 Haziran 1943.

Tan, ‘Dar Gelirliyle Fakir Halka Ucuz Sabun Tevzi Düşünüyor’, 5 Haziran 1943.

Tan, ‘Kadın hamamlarını belediye ebeleri teftiş edecekler’, 10 Şubat 1940.

Tan, ‘Tifüs Mücadelesi İçin Ortaya Konulan Mühim Esaslar’, 19 Haziran 1943.

Tan, Bitlilerle Mücadele, 20 Şubat 1940.

Tan, Lokman Hekimin Öğütleri, ‘Tifüs hastalığının alametleri’, 8 Şubat 1940.

Tan, Lokman Hekimin Öğütleri, ‘Tifüs nasıl bulaşır?’, 6 Şubat 1940.

Tan, Tifüse Karşı Yoksullara Parasız Sabun Vermeliyiz, 7 Haziran 1943.

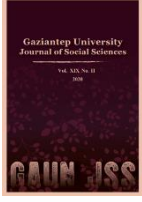
Ulus, ‘Tifüs Savaşı’, 28 Haziran 1943.

Ulus, ‘Tifüsün önümüzdeki kış salgın bir hale gelmesini önlemek üzere Sıhhat Vekaletinde dün toplanan komisyon çalışmalarına başladı’, 15 Haziran 1945.

Vala Nureddin, ‘Temizlik Ölçülerimiz’, *Akşam*, 6 Şubat 1940.

Zekeriya Sertel, ‘Tifüs Mücadelesinde Ortaya Çıkan Güçlükler’, *Tan*, 21 Haziran 1943.

Zekeriya Sertel, ‘Tifüsle Mücadele Böyle mi Olur?’, *Tan*, 16 Haziran 1943.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

MIST Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasaları ile Döviz Kurları Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi*

The Return and Volatility Interaction Between Stock Markets and Exchange Rates of MIST Countries

Ethem KILIÇ^{a*}, Müslüm POLAT^b

^a Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Bingöl / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-6247-9024

^b Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bingöl / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-1198-4693

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Mart 2020

Kabul tarihi: 21 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Hisse senedi piyasası

Döviz kuru

VAR-EGARCH

MIST

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 25, 2020

Accepted August 21, 2020

Keywords:

Stock market

Exchange rate

VAR-EGARCH

MIST

ÖZ

Bu çalışmanın amacı MIST ülkelerine ait hisse senedi piyasaları ile döviz kurları arasında getiri ve volatilite etkileşimi olup olmadığı araştırmaktır. Aynı zamanda MIST ülkelerinin hisse senedi piyasaları arasında getiri ve volatilite etkileşimini de incelemektir. Yöntem olarak VAR-EGARCH yönteminin kullanıldığı çalışmada 04.01.2004 ile 29.12.2019 dönemine ait haftalık veriler kullanılmıştır. Sonuç olarak MIST ülkelerinden her bir ülkenin hisse senedi piyasası ile döviz kuru arasında getiri ve volatilite etkileşimi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca MIST ülkelerinin hisse senedi piyasaları arasındaki getiri ve volatilite etkileşimi olduğu elde edilen bir diğer sonuçtur.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate whether there is a return and volatility interaction between stock markets of MIST countries and exchange rates. It is also aimed to examine the interaction of returns and volatility between the stock markets of MIST countries. In the study it is used the VAR-EGARCH method, weekly data for the period of 04.01.2004 and 29.12.2019 were exploited. As a result, it was determined that all MIST countries has an exchange and volatility interaction between the stock market and the exchange rate. Another result is that there is an interaction between returns and volatility between exchanges of MIST countries.

* Bu çalışma, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Müslüm POLAT danışmanlığında yürütülen “Hisse Senedi Piyasaları ile Döviz Kurları Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi; MIST ve BRICS Ülkeleri” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: etemkic@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Volatility plays an important role in investors making investment decisions in financial markets. With the globalization of the world in the 21st century, borders have disappeared in many areas between countries. These areas include finance too. In this case, other countries are also affected by financial fluctuations in one country. This interaction is higher, especially in countries with commercial relationships.

As a result of the international financial markets gaining importance, the relationship between the stock and the exchange rate became more important. This relationship is more effective and interesting in the economies of developing countries. Because in these countries, the volatility is higher both in the exchange rate and in the stock markets. Therefore, the relationship between fluctuations in developing countries' exchange rates and stock markets attracts more attention.

The main purpose of this study is to determine the interaction of returns and volatility between the stock markets and exchange rates of MIST countries. In addition, it is aimed to determine whether the stock markets belonging to MIST countries have interactions between returns and volatility... For this purpose, the VAR-EGARCH method was used to investigate the interaction of returns and volatility between stock markets and exchange rates.

In the study, weekly data of stock market and exchange rate variables belonging to MIST countries were used for the period 04.01.2004 to 29.12.2019. The data are obtained from investin.com website. For the analysis part of the study, EViews 10 and WinRATS 10.0 package programs were used. IPC index for Mexico, IDX COMPOSITE Index for Indonesia, KOSPI index for Korea and BIST 100 index for Turkey were used to represent the stock markets. The exchange rate between the Mexican peso (MXN), the Indonesian rupiah (IDR), the Korean Won (KRW) and the Turkish Lira (TL) to the US dollar was used to represent the exchange rates.

Before applying the VAR-EGARCH model, the stationarity of the variables was analyzed. The data used in the study were converted from the price series to the logarithmic return series. It has been determined that all variables become stationary in their level, that is, they do not contain unit root. The VAR-EGARCH method has been used to model returns and volatility between markets. The VAR-EGARCH also studies the probability of asymmetry in the mechanism of volatility interaction and the persistence of volatility. The mean equation describing the return interaction in the VAR-EGARCH model provides information about the effect of past returns on current returns. The variance equation describes whether past fluctuations affect fluctuations in other markets. VAR – EGARCH measures the leverage effect of the model and also provides information on the effectiveness of positive-negative information. It also provides information about the persistence of volatility.

As a result of the analysis, it was determined that there was an interaction of return and volatility between the stock markets and exchange rates of the MIST countries. Moreover, the interaction of returns and volatility among the stock markets of MIST countries is as follows.

There is an interaction of returns and volatility between the Mexican stock market and the Indonesian, South Korean and Turkish stock markets. In the Indonesian stock market, it is found a return interaction between the Mexican and Turkish stock markets, but it is not found volatility interaction. However, volatility interaction with the South Korean stock market could not be detected. It is determined that the South Korean stock market provides a return interaction with the Mexican and Indonesian stock markets. There has been a volatility interaction with the Indonesian and Turkish stock markets. It has been determined that there is a return interaction between the Mexican and South Korean stock markets and the Turkish stock market. Finally, it is found a volatility interaction between the Turkish stock market and the Mexican, Indonesian and South Korean stock markets.

Giriş

Volatilite etkileşimi, bir piyasadaki meydana gelen dalgalanmaların diğer piyasalardaki volatiliteyi artırması veya azalması olarak ifade edilmektedir. Küreselleşme ile birlikte sermaye hareketleri hızlı bir şekilde yayılmakta ve finansal piyasaların birbiriyle etkileşimi önem kazanmaktadır. Böylece volatilite etkileşiminin gerçekleşmesine zemin hazırlanmaktadır. Volatilite etkileşimi, uluslararası finansal piyasalarda işlem yapan yatırımcıların belirledikleri fiyatlar ile piyasadaki bilgi akışından etkilenmesi sonucunda oluşmaktadır (Değirmencioğlu ve Abdioğlu, 2017, s. 105). Volatilite, finansal piyasalarda yatırımcıların yatırım kararı almalarında önemli rol oynamaktadır. Çünkü 21. yüzyılda dünyanın küreselleşmesi ile birlikte ülkeler arasında birçok alanda sınırlar ortadan kalkmıştır. Bu alanlar arasında finans da yer almaktadır. Bu durumda bir ülkede meydana gelen finansal dalgalanmalardan diğer ülkeler de etkilenmektedir. Özellikle birbiriyle ticari ilişkileri olan ülkelerde bu etkileşim daha fazla olmaktadır.

Finansal piyasalar için bir diğer önemli husus beklenmeyen olayların çokluğudur ve bu olaylar hisse senedi fiyatlarını sürekli olarak etkilemektedir. Bu durum karşısında yatırımcıların gelecekteki hisse senedi fiyatlarını tahmin etmeleri oldukça güçtür. Bu doğrultuda hisse senedine yatırım yapacak olan yatırımcılar hisse senedi piyasalarının fiyatlarını tahmin etmek yerine bunların fiyatlarındaki dalgalanmalarını dikkatte almaları daha önemlidir (Aygören, s. 200). Hisse senedi piyasasında volatilitenin artması, hisse senedi piyasasını riskli hale gelmesine neden olmakta ve hisse senedi alım-satım işlemlerini doğrudan etkilemektedir.

Ulusal düzeydeki hisse senedi fiyat artışlarının, ulusal düzeydeki hisse senedi talep artışlarına da neden olmaktadır. Böylece yerli yatırımcılar, daha çok ulusal varlık talep etmek için yabancı varlıklarını satma yoluna gitmekte ve ulusal paranın değer kazanmasına yol açmaktadır (Ayvaz, 2006, s.2-3). Sonuç olarak döviz kuru ile hisse senedi piyasaları arasında bir etkileşimin olduğunu söylemek mümkündür (Muhammad ve Rasheed, 2004, s. 536). Hatta döviz kuru, hisse senedi piyasasını etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesidir.

Özellikle uluslararası finansal piyasaların önem kazanması sonucunda hisse senedi ve döviz kuru arasındaki ilişki daha çok önem kazanmıştır. Bu ilişki geliştirmekte olan ülkelerin ekonomilerinde daha etkin ve ilgi çekicidir. Çünkü bu ülkelerde gerek döviz kurunda gerekse hisse senedi piyasalarında oynaklık daha fazladır. Bu nedenle geliştirmekte olan ülkelerin döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalar ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki daha çok dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada geliştirmekte olan ülke gruplarından olan MIST ülkelerinde döviz kuru ve hisse senedi piyasaları arasında getiri ve volatilite etkileşimi VAR-EGARCH yöntemiyle araştırılmıştır. Ayrıca örneklem ülkelerinin hisse senedi piyasaları arasındaki getiri ve volatilite etkileşimi de incelenmiştir. Bu kapsamda girişten sonra ilgili literatüre yer verilmiştir. Devamında kullanılan veri seti ve yöntem açıklanarak analiz sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son olarak sonuç kısmı ile araştırma sonlandırılmıştır.

Literatür

Hisse senedi piyasaları ile döviz kuru arasındaki getiri ve volatilite etkileşimini inceleyen yurtdışında ve yurt içinde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde bu çalışmaların bir kısmına yer verilmektedir.

Kanas (2003) EGARCH modeli yardımıyla ABD, İngiltere, Japonya, Almanya, Fransa ve Kanada olmak üzere altı sanayileşmiş ülke için hisse senedi getirileri ve döviz kuru oynaklığı arasındaki karşılıklı bağımlılıkları ve volatilite yayılmalarını araştırmıştır. Almanya dışında diğer tüm ülkeler için hisse senedi getirilerinden döviz kuru değişikliklerine karşı volatilite

yayılımı olduğu gözlemlenmiştir. Bu ülkelerin hiçbirinde döviz kuru değişikliklerinin hisse senedi getirilerine dönüşmesi nedeniyle oynaklık yayılımlarına dair bir bulgu bulunmamıştır. Yang ve Dong (2004) yaptığı çalışmada ise G7 ülkeleri için hisse senedi ve döviz piyasaları arasındaki ortalama ve volatilité yayılımını incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, hisse senedi fiyatlarındaki hareketlerin gelecekte döviz kuru hareketlerini etkileyeceğini işaret etmektedir, ancak döviz kurundaki değişikliklerin hisse senedi fiyatlarındaki değişimler üzerindeki doğrudan etkisinin daha az olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak Fransa, İtalya, Japonya ve ABD için borsadan döviz piyasasına önemli volatilité yayılımlarına ve asimetrik etkilere işaretler olduğu görülmektedir. Hisse senedi piyasası ile döviz piyasası arasındaki ilişkiyi ve döviz kurlarındaki hareketlerin Gana borsası üzerinde etkili olup olmadığını araştıran Adjasi, Harvey ve Agyapong (2008), EGARCH modelini, döviz kuru oynaklığı ile hisse senedi oynaklığı arasındaki ilişkiyi kurmada kullanılmıştır. Çalışma sonucunda döviz kuru oynaklığı ile hisse senedi getirisi arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yerel para birimindeki değer kaybının uzun vadede hisse senedi getirisinde bir artışa yol açtığı elde edilen bir başka sonuçtur. Ayrıca Gana Borsasında kaldıraç etkisi ve hisse senedi getirilerindeki oynaklık şoklarının da bulunduğu tespit edilmiştir.

Beer ve Hebein (2008), çalışmalarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülke piyasaları arasında hisse senetleri ve döviz kurları arasındaki durumu tespit etme amaçlı EGARCH modelinden yararlanmışlardır. Çalışma G8 ülkelerinden; ABD, Kanada, Birleşik Krallık ve Japonya ve beş Asya Gelişmekte olan ülkelerinden; Hong Kong, Singapur, Güney Kore, Hindistan ve Filipinler'den elde edilmiş ve haftalık hisse senedi kapanış fiyatları ile döviz kurlarını içermektedir. Çalışmanın sonucunda döviz piyasasından Kanada, Japonya, Birleşik Devletler, Hindistan ve Güney Kore için borsaya pozitif bir şekilde önemli fiyat dalgalanmaları olduğu ifade edilmiştir. Hisse senedi ve döviz kuru volatilitésini inceleyen diğer bir çalışmada Walid, Chaker, Masood ve Fry (2011) Hong Kong, Singapur, Malezya ve Meksika için 1994 – 2009 dönemine ait haftalık verileri Markov-Switching EGARCH yöntemi ile analiz etmişlerdir. Sonuç olarak döviz kuru değişimleri ve borsa davranışı arasındaki dinamik bağlantı, hisse senedi ve döviz piyasaları arasındaki ilişkinin rejime bağlı olduğunu ve hisse senedi fiyatlarındaki oynaklığın döviz piyasasındaki olaylara asimetrik olarak tepki verdiğini saptamışlardır. Dört borsada da yüksek volatilité dönemlerinin, Meksika para birimi krizi, Asya finansal krizi, 2001'in terörist saldırıları ve ABD'nin 2008'in alt krizi gibi çeşitli ekonomik ve politik olaylarla örtüştüğünü belirtmişlerdir. ASEAN5 (Filipinler, Endonezya, Tayland, Malezya ve Singapur) ülkeleri kapsamında hisse senedi ve döviz kuru piyasaları arası oynaklık etkileşimini inceleyen Kabigting ve Hapitan (2011) GARCH modelinden yararlanmıştır. Yaptıkları analizler sonucunda piyasalar arasında oynaklığın yayılma etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Chkili, Aloui ve Nguyen (2012) ise Avrupa'nın üç büyük borsası ile döviz kurunun (ABD doları, EURO) tek değişkenli ve çok değişkenli GARCH modelleri kullanarak borsa getirileri ile döviz kuru arasındaki koşullu volatilité ilişkinin yanı sıra ampirik ilişkisini de araştırmışlardır. Borsa ile döviz kuru arasında çift yönlü nedensellik olduğunu belirtmişlerdir. Portföy çeşitliliği ve riskten korunma stratejileri için oldukça önemli olan borsa-kur ilişkisinin, Fransa ve Almanya için İngiltere'den daha önemli olduğunu saptamışlardır. Döviz kuru oynaklığının Johannesburg Menkul Kıymetler Borsası üzerindeki etkilerini araştıran Mlambo, Maredza ve Sibanda (2013) çalışmalarında 2000-2010 dönemine ait aylık veriler kullanmışlardır. Sonuç olarak döviz kuru oynaklığı ile borsa arasında zayıf bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Rehman (2014) Ocak 2001 – Aralık 2011 dönemindeki haftalık veriler yardımıyla Pakistan borsa endeksi ile döviz kuru arasındaki volatilité etkileşimini araştırmıştır. Sonuç olarak ilişkinin yönünün borsa volatilitésinden döviz kuru volatilitésine doğru olduğu ve bu iki değişken arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu saptamıştır. Fakat kısa vadeli bir ilişki

bulunmadığını da belirtmiştir. Pakistan üzerine yapılan diğer bir alışmada Salam (2014) döviz kuru ve KSE 100 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemek için 01.01.2006 – 31.12.2012 dönemine ait verileri kullanmıştır. KSE100 endeksleri ile Dolar-PKR kuru arasında çok zayıf ve negatif bir korelasyon olduğunu, ayrıca KSE 100 endeksleri ile Döviz Kuru arasında iki yönlü bir ilişki bulunduğunu belirtmiştir. Chkili ve Nguyen (2014) yaptıkları çalışmada BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerindeki döviz kuru ve hisse senedi arasındaki oynaklığı 1997-2013 dönemine ait verileri kullanarak araştırmışlardır. Ayrıca BRICS ülkelerini hem hisse senedi getirileri, hem de döviz kuru, düşük oynaklık ve yüksek oynaklık rejimi olmak üzere iki rejim altında ele almışlardır. Yapılan analizler sonucunda; hisse senedi piyasalarının, oynaklığın hem düşük hem de yüksek olduğu dönemlerde döviz kurları üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat yüksek oynaklığın olduğu dönemlerde bu etkinin daha belirgin olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca döviz kurundaki değişikliklerin, oynaklığın ne yüksek ne de düşük olduğu dönemlerde hisse senedi piyasasını etkilemediğini belirtmişlerdir. Sichoongwe (2016) ise döviz kuru oynaklığının Zambiya borsası üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada 2000 – 2015 dönemine ait verileri kullanan Sichoongwe (2016), döviz kuru oynaklığı ile borsa getirisi arasında negatif bir ilişki olduğunu saptamıştır. 1990-2015 dönemine ait verileri kullanarak yaptıkları çalışmada Zumaqueroa ve Rivero (2016) ABD, EURO Bölgeleri, İngiltere, Avustralya, İsviçre, Kanada ve Japonya'nın hisse senedi ve döviz kuru piyasaları arasında oynaklık etkileşimini araştırmışlardır. Sonuç olarak uzun vadeli oynaklık yayılımlarının kısa vadeli oynaklık yayılımlarına göre daha güçlü olduğunu tespit etmişlerdir. Euro /Dolar kurundaki oynaklığın, ABD borsa oynaklığı üzerindeki etkisi araştıran Kennedy ve Nourizad (2016) 1 Ocak 1999 – 25 Ocak 2010 dönemine ait haftalık verileri kullanmışlardır. Sonuç olarak döviz kuru oynaklığının hisse senedi getirilerinin oynaklığı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu saptamışlardır.

Türkiye'de döviz kuru ile menkul kıymetler borsası oynaklığı arasındaki ilişkiyi araştıran Erdem vd. (2005), döviz kuru ve İMKB 100 endeksine ait Ocak 1991 - Ocak 2004 dönemini incelemişlerdir. Sonuç olarak döviz kuru oynaklığından İMKB 100 endeksi getiri oynaklığına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir. Türkiye örneğinde araştırma yapan bir diğer çalışmada Özçiçek (2007) Türkiye'de döviz kuru getirisi ile hisse senedi getirileri arasında iki yönlü ve asimetrik bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Korkmaz ve Çevik (2009) ise çalışmalarında ABD'de zımnı volatilité endeksi olarak oluşturulan VIX'in gelişmekte olan 15 ülkenin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisini GJR-GARCH modeli yardımıyla incelemişlerdir. Yapılan analizler sonucunda, gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarının koşullu varyansında kaldıraç etkisinin olduğu ve piyasaya gelen olumsuz haberlerin volatilitéyi artırdığını tespit etmişlerdir. Ayrıca zımnı volatilité endeksinin Arjantin, Brezilya, Meksika, Şiili, Peru, Macaristan, Polonya, Türkiye, Malezya, Tayland ve Endonezya hisse senedi piyasalarını etkileyerek, volatilitéyi artırdığını ifade etmişlerdir. NIMPT (Nijerya, Endonezya, Meksika, Filipinler ve Türkiye) olarak adlandırılan beş ülkenin piyasaları arasındaki getiri ve volatilité yayılımlarını 28.01.2013-26.01.2017 dönemine ait günlük verilerle inceleyen Çelik vd. (2018) çok değişkenli VAR-EGARCH modelinden faydalanmışlardır. NIMPT ülkeleri arasında korelasyon seviyesinin uluslararası portföy çeşitlendirmesine uygun olarak düşük olduğunu saptamışlardır. Ayrıca Endonezya, Meksika, Nijerya, Filipinler ve Türkiye hisse senedi piyasalarının kullanışlı bilgi ve piyasa etkinliği konusunda diğerlerine karşı üstünlüğe sahip olmadığını vurgulamışlardır.

İlgili literatür incelendiğinde döviz kuru ile menkul kıymetler borsası volatilitesi üzerine birçok çalışma olduğu görülmekle birlikte tam bir fikir birliğinin olmadığı görülmektedir. Bu durum, konunun farklı yöntemlerle araştırılmaya devam edilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca gelişmekte olan bir ülke grubunun hem borsalarını hem de döviz kurlarını bir arada ele alıp bir bütün olarak bunlar arasındaki oynaklığı araştıran bir çalışma olmadığı da dikkat

çekmektedir. Bu çalışma hem gelişmekte olan ülke borsaları ile döviz kurları arasındaki volatilitiyi hem de borsalar arasındaki volatilitiyi VAR-EGARCH yöntemiyle araştırması noktasından literatüre katkı sağlayacaktır.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada MIST ülkelerine ait hisse senedi piyasası ve döviz kuru değişkenlerine ait 04.01.2004 ile 29.12.2019 dönemine ait haftalık veriler kullanılmıştır. Veriler investin.com adresinden tedarik edilmiştir. Çalışmanın analiz bölümü için EViews 10 paket programı ile WinRATS 10.0 paket programından faydalanılmıştır. Hisse senedi piyasalarını temsilen; Meksika için IPC endeksi, Endonezya için IDX COMPOSITE endeksi, Kore için KOSPI endeksi ve Türkiye için BIST 100 endeksi, Döviz kurlarını temsilen; Meksika Pezosu (MXN), Endonezya Rupiahı (IDR), Kore Wonu (KRW) ve Türkiye Türk Lirası (TL)'nin ABD doları ile aralarındaki kur kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan iki değişkende logaritmik getiri serisine dönüştürülmüştür. Aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$R_{i,t} = \ln(t_{i,t}) - \ln(p_{i,t-1})$$

$R_{i,t}$; i değişkenin t haftasındaki getirisini

$\ln(t_{i,t})$; i değişkenin t haftasındaki fiyatı (oranı)

$\ln(p_{i,t-1})$; i değişkenin t haftasındaki bir önceki haftanın fiyatı (oranı) ifade etmektedir.

VAR-EGARCH modeline ilişkin analizler yapılmadan önce değişkenlerin durağanlık düzeyi araştırılmıştır. Değişkenlerin birim kök içerip içermediğini belirlemek amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Peron (PP) testleri yapılmıştır.

1991 yılında Nelson tarafından geliştirilen tek değişkenli EGARCH modelini Koutmos ve Booth (1995) geliştirilerek çok değişkenli EGARCH modelini ortaya çıkarmışlardır. Çok değişkenli EGARCH modeli, piyasalar arasındaki getirinin modellenmesinde kullanılmaktadır. Bu modelin tek değişkenli EGARCH modeline göre bazı avantajları söz konusudur. Bu model sayesinde iki aşamalı işlem prosedürü ortadan kalkmakta ve tahmini regresyon ile ilgili problemlerin ortaya çıkması önlenmektedir. Modelin bir diğer avantajı ise etkinlik ve piyasalar arası etkileşimin belirlenmesi için yapılan testlerin gücünü arttırmasıdır. Çok değişkenli EGARCH modeli piyasanın kendi şokları ile çapraz piyasaların şoklarının volatilité üzerindeki etkisini belirlemektedir. Bu nedenden dolayı çok değişkenli EGARCH modeli volatilité etkileşimi mekanizmasında asimetri olasılığını incelemek için en uygun model olduğunu söylemek mümkündür (Koutmos ve Booth, 1995, s.749).

Koutmos ve Booth (1995) tarafından geliştirilen çok değişkenli EGARCH modelini Koutmos (1996) biraz daha geliştirerek VAR-EGARCH modelini elde etmiştir (Gök, 2013, s.17).

$$R_{i,t} = \beta_{i,0} + \sum_{j=1}^N \beta_{i,j} R_{j,t-1} + \epsilon_{i,t} \quad (1)$$

Denklemdaki eşitlik piyasadaki şartlı ortalama, geçmişteki kendi getirilerinin bir fonksiyonu olmaktadır. Aynı zamanda piyasalar arası geçmiş getirilerinin de bir fonksiyonu ve her bir pazarın vektör otoregresyonu (VAR) olarak getirilerini ifade etmektedir. Katsayılar aracılığıyla Öncül/Ardıl ilişkileri $i \neq j$ için bilgi sağlamaktadır. Katsayısı i piyasanın j piyasasına neden olduğu veya j piyasasındaki mevcut getirilerin i piyasasındaki gelecekteki getirileri için bilgi vermektedir.

$$\sigma_{i,t}^2 = \exp\{\alpha_{i,0} + \sum_{j=1}^N \alpha_{i,j} f_j(z_{j,t-1}) + \gamma_i \ln(\sigma_{i,t-1}^2)\} \quad (2)$$

Denklemden her piyasanın getirisine ait koşullu varyansın, diğer piyasalar ile piyasanın kendi geçmiş standartlaştırılmış dalgalanmaların üstel fonksiyonunu açıklamaktadır. $i \neq j$ olmak

üzere; $\alpha_{i,j}$ i ve j piyasaları arasındaki volatilité etkileşimini ifade etmektedir. İstatistiki olarak anlamlı ve pozitif $\alpha_{i,j}$ ile negatif $\delta_{i,j}$ piyasasındaki şokların i piyasasının volatilitesi üzerine pozitif şoklardan daha büyük etki ettiğini göstermekte ve dolayısıyla volatilité etkileşim mekanizmasının asimetrik bir yapı sergilediğine işaret etmektedir. γ_i terimi ise volatilitenin kalıcılığını ifade etmektedir. $\gamma_i < 1$ olması durumunda koşulsuz varyans sonlu olacaktır. $\gamma_i = 1$ olması halinde ise koşulsuz varyans bulunmamaktadır.

$$f_j(z_{j,t-1}) = (|z_{j,t-1}| - E(|z_{j,t-1}|) + \delta_j z_{j,t-1}) \quad (3)$$

$$\mathcal{G}_{i,j,t} = \rho_{i,j} \mathcal{G}_{i,t} \mathcal{G}_{j,t}, \quad i, j = 1, 2, 3, \dots, N \text{ ve } i \neq j \quad (4)$$

Denklemden $|z_{j,t-1}| - E(|z_{j,t-1}|)$ büyüklük etkisini, $\delta_j z_{j,t-1}$ ise işaret etkisini ölçmektedir. $f(\cdot)$ geçmişteki standartlaştırılmış değişimlerin asimetrik bir fonksiyonu iken $f(\cdot)$ 'nin eğimi $z_{j,t-1} < 0$ için $-1 + \delta_j$ diğer yandan $z_{j,t-1} > 0$ için $1 + \delta_j$ 'dir.

Piyasalar arasındaki volatilité etkileşimleri $i, j = 1, 2, 3, 4$ ve $i \neq j$ için $\alpha_{i,j}$ ile ölçülmektedir. Pozitif negatif ile birleşince bu j piyasasındaki negatif değişimlerin i piyasasının volatilitesi üzerinde pozitif değişimlerinden daha çok etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu spesifikasyon, i ve j piyasalarının getirilerinin korelasyonunun sabit veya konvaryansın standart sapma ile orantılı olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda VAR-EGARCH modeli aşağıdaki formül ile özetlenebilir:

$$L(\mathcal{O}) = -0.5(N_T) \ln(2\pi) - 0.5 \sum_{t=1}^T (\ln |S_t| + \mathcal{C} S_t^{-1} \epsilon_t) \quad (5)$$

N denklem sayısını, T gözlem sayısını, $\mathcal{O}$ tahmin edilecek parametre vektörünü, $\mathcal{C} = [\epsilon_{1,t}, \epsilon_{2,t}, \epsilon_{3,t}, \epsilon_{4,t}]$ t zamanda değişimlerin vektörünü ifade etmektedir.

Bulgular

ADF ve PP testlerine ilişkin sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Hisse Senedi Piyasası				
	Augmented Dickey- Fuller (ADF)		Phillips-Perron (PP)	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Meksika	-28.1813	-28.3177	-28.1813	-28.3182
Endonezya	-14.7474	-14.8063	-31.0853	-31.1311
Güney Kore	-28.4970	-28.5364	-28.5030	-28.5506
Türkiye	-29.4589	-29.4574	-29.4438	-29.4384
Döviz Kuru				
Meksika	-28.1351	-28.1223	-28.1350	-28.1223
Endonezya	-24.5960	-24.5806	-24.6230	-24.6076
Güney Kore	-26.0631	-26.0572	-26.0339	-26.0264
Türkiye	-28.9298	-29.0373	-28.9492	-29.0381
Kritik Değerler				
1%	-3.4384	-3.9696	-3.4384	-3.9696
5%	-2.8650	-3.4155	-2.8650	-3.4155
10%	-2.5686	-3.1300	-2.5686	-3.1300

Değişkenlerin durağanlıklarını belirlemek için yapılan analizler sonucunda değişkenlerin %1 önem seviyesinde seviyede durağan oldukları yani birim kök içermedikleri tespit edilmiştir. ADF ve PP testleri sonucunda elde edilen bulgular birbirini destekleyici sonuçlar verdikleri Tablo 1'de görülmektedir. Dolayısıyla bütün değişkenler seviye değerleriyle durağan olduklarından VAR-EGARCH modelinin uygulamak için gereken durağanlık şartını sağladıkları belirlenmiştir.

Modelin oluşturulması için uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesindeki temel amaç geçmiş dönemlere ait bilgiler ile hangi

gecikmeye kadar bugünkü fiyatı açıklama gücünün olduğu belirlemeye çalışmaktır. Değişkenlere ait gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre 1 olarak belirlenmiştir.

MIST ülkelerinin hisse senedi piyasaları ile döviz kuru arasındaki getiri ve volatilité etkileşimini belirlemek için öncelikle Hisse Senedi Piyasasının bağımlı değişken olarak alındığı VAR-EGARCH modeli kullanılmış ve elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur. Ortalama denklemi ile açıklanan getiri yayılımı Meksika hisse senedi piyasası kendisinin bir önceki haftanın getirisinden etkilenmediği, fakat Endonezya, Güney Kore ve Türkiye hisse senedi piyasaları, Meksika döviz kuru, Endonezya döviz kuru, Güney Kore döviz kuru ve Türkiye döviz kurunun bir önceki haftanın getirilerinden etkilendiği tespit edilmiştir. Endonezya hisse senedi piyasası, Türkiye hisse senedi piyasası, Meksika döviz kuru, Endonezya döviz kuru, Güney Kore döviz kuru ve Türkiye döviz kurunun Meksika hisse senedi piyasasının volatilitésini etkilemektedir. Meksika hisse senedi piyasasından negatif bilgi şokları pozitif bilgi şoklarından daha etkin olduğu ve piyasada ortaya çıkan dalgalanmaların kalıcı olduğu saptanmıştır. Hata terimleri arasında otokorelasyon ve ARCH etkisi bulunmamıştır.

Getiri etkileşiminde Endonezya hisse senedi piyasasının Güney Kore hisse senedi piyasasının ve Güney Kore döviz kurunun bir önceki hafta getirilerinden etkilenmediği tespit edilmiştir. Fakat Endonezya hisse senedi piyasasının kendi gecikmeli getirileri dahil Meksika hisse senedi piyasası, Türkiye hisse senedi piyasası, Meksika döviz kuru, Endonezya döviz kuru ve Türkiye döviz kurunun gecikmeli getirilerinden etkilendiği kanıtlanmıştır. Güney Kore hisse senedi piyasası, Meksika döviz kuru, Endonezya döviz kuru, Güney Kore döviz kuru ve Türkiye döviz kurunun bir önceki haftasında meydana gelen dalgalanmalar Endonezya hisse senedi piyasasını etkilemektedir. Endonezya hisse senedi piyasası ile Endonezya döviz kuru arasında volatilité etkileşiminin olduğu saptanmıştır. Endonezya hisse senedi piyasasında meydana gelen dalgalanmaların kalıcı olduğu ve etkisinin uzun süre devam ettiği gözlemlenmiştir. Ayrıca Endonezya hisse senedi piyasası asimetrik bir yapı sergilemekte, negatif bilgi şoklar pozitif bilgi şoklardan daha baskındır. Modelde otokorelasyon etkisine rastlanmamış ve değişen varyans etkisi de tespit edilmemiştir.

Tablo 2: MIST Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasaları ile Döviz Kuru Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi (Bağımlı değişken: Hisse Senedi Borsası)

Meksika		Endonezya		Güney Kore		Türkiye	
Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)
Ortalama Denklemi							
R Sabit	0.0157 (0.3355)	R Sabit	0.1101 (2.2289)**	R Sabit	-0.1786 (-3.1380)***	R Sabit	0.0065 (0.1316)
R Meksika, Meksika	-0.0087 (-0.5321)	R Endonezya, Meksika	0.0345 (2.5857)***	R Güney Kore, Meksika	-0.0993 (-6.8658)***	R Türkiye, Meksika	-0.0599 (-3.6632)***
R Meksika, Endonezya	-0.0347 (-3.2999)***	R Endonezya, Endonezya	-0.1839 (-8.8309)***	R Güney Kore, Endonezya	0.1281 (5.7459)***	R Türkiye, Endonezya	0.0397 (1.5287)
R Meksika, Güney Kore	-0.0562 (-3.6424)***	R Endonezya, Güney Kore	0.0193 (1.4956)	R Güney Kore, Güney Kore	-0.0960 (-6.6441)***	R Türkiye, Güney Kore	-0.0386 (-2.4605)**
R Meksika, Türkiye	-0.0927 (-7.0354)***	R Endonezya, Türkiye	-0.0870 (-5.8915)***	R Güney Kore, Türkiye	0.0147 (0.8514)	R Türkiye, Türkiye	-0.0233 (-1.5140)**
R Meksika, Meksika Döviz	-0.1379 (-7.3871)***	R Endonezya, Meksika Döviz	-0.2007 (-5.6576)***	R Güney Kore, Meksika Döviz	0.0310 (0.7613)	R Türkiye, Meksika Döviz	0.2119 (3.9371)***
R Meksika, Endonezya Döviz	-0.1866 (-3.4003)***	R Endonezya, Endonezya Döviz	-0.3384 (-6.1999)***	R Güney Kore, Endonezya Döviz	0.0204 (0.3195)	R Türkiye, Endonezya Döviz	0.0600 (0.8283)
R Meksika, Güney Kore Döviz	-0.1074 (-3.9108)***	R Endonezya, Güney Kore Döviz	-0.0110 (-0.3262)	R Güney Kore, Güney Kore Döviz	0.0898 (1.7307)	R Türkiye, Güney Kore Döviz	-0.3927 (-8.8832)***
R Meksika, Türkiye Döviz	0.1104 (5.2129)***	R Endonezya, Türkiye Döviz	-0.1320 (-11.6370)	R Güney Kore, Türkiye Döviz	0.0173 (0.5481)	R Türkiye, Türkiye Döviz	0.1306 (3.7400)***
Varyans Denklemi							
α Sabit	1.5271 (62.1926)***	α Sabit	0.1080 (5.0864)***	α Sabit	2.1441 (95.6035)***	α Sabit	0.9516 (23.9669)***
α Meksika, Meksika	0.7710 (40.3649)***	α Endonezya, Meksika	0.0224 (1.2752)	α Güney Kore, Meksika	0.1458 (4.3783)	α Türkiye, Meksika	0.1749 (7.3749)***
α Meksika, Endonezya	-0.5510 (-60.2545)***	α Endonezya, Endonezya	0.3811 (18.8814)***	α Güney Kore, Endonezya	0.1041 (23.4877)***	α Türkiye, Endonezya	0.2721 (11.0839)***
α Meksika, Güney Kore	-0.0197 (-2.0859)**	α Endonezya, Güney Kore	-0.0244 (-3.8098)***	α Güney Kore, Güney Kore	0.6500 (19.5274)***	α Türkiye, Güney Kore	0.1197 (5.2363)***
α Meksika, Türkiye	0.1886 (8.4288)***	α Endonezya, Türkiye	0.0331 (1.2574)	α Güney Kore, Türkiye	-0.3308 (-9.4200)***	α Türkiye, Türkiye	-0.1823 (-7.4256)***
α Meksika, Meksika Döviz	-0.0265 (-1.7341)*	α Endonezya, Meksika Döviz	0.0738 (5.5934)***	α Güney Kore, Meksika Döviz	0.0526 (3.6451)***	α Türkiye, Meksika Döviz	0.0112 (0.7258)
α Meksika, Endonezya Döviz	0.4078 (26.2643)***	α Endonezya, Endonezya Döviz	0.0423 (2.0290)**	α Güney Kore, Endonezya Döviz	-0.0440 (-3.6236)***	α Türkiye, Endonezya Döviz	-0.0919 (-4.3055)***

α Meksika, Güney Kore Döviz	-0.4162 (-24.4612)***	α Endonezya, Güney Kore Döviz	-0.2338 (-17.4594)***	α Güney Kore, Güney Kore Döviz	-0.4338 (-80.2432)***	α Türkiye, Güney Kore Döviz	-0.5957 (-34.4745)***
α Meksika, Türkiye Döviz	0.1171 (3.5890)***	α Endonezya, Türkiye Döviz	0.1206 (7.3068)***	α Güney Kore, Türkiye Döviz	-0.6762 (-26.4346)***	α Türkiye, Türkiye Döviz	0.3980 (16.5576)***
$\delta 1$	-0.7615 (-20.0680)***	$\delta 2$	-0.3285 (-7.9331)***	$\delta 3$	-0.8249 (-23.8406)***	$\delta 4$	-0.2442 (-8.5555)***
$\gamma 1$	0.0501 (14.9502)***	$\gamma 2$	0.7761 (87.8097)***	$\gamma 3$	0.2548 (75.5905)***	$\gamma 4$	0.6115 (40.7240)***

Tanı Testleri

LB-Q (12)	8.0772 (0.7791)	LB-Q (12)	14.1136 (0.2935)	LB-Q (12)	6.8779 (0.8656)	LB-Q (12)	6.9113 (0.8634)
ARCH-LM (12)	10.3083 (0.5889)	ARCH-LM (12)	13.1672 (0.3570)	ARCH-LM (12)	21.0985 (0.0490)	ARCH-LM (12)	19.6467 (0.0741)

Tablodaki Kısaltmalar

R: Getiri	α : Volatilite	LB-Q: Otokorelasyon Testi
γ : Volatilite Kalıcılığı	δ : Kaldıraç etkisi	ARCH-LM: Değişen Varyans Testi

Anlamlılık düzeyi için; ***%1, **%5, *%10 temsil etmektedir.

Güney Kore hisse senedi piyasasının getiri etkileşimi açısından incelendiğinde; Meksika hisse senedi piyasası, Endonezya hisse senedi piyasası, Güney Kore döviz kuru ve kendi gecikmeli gerilerinden etkilenmektedir. Güney Kore hisse senedi piyasası ile incelenen bütün değişkenler arasında %1 önem düzeyinde volatilité etkileşimi olduğu saptanmıştır. Güney Kore hisse senedi piyasasını meydana gelen dalgalanmalar kalıcı etkiler bırakmaktadır. Güney Kore hisse senedi piyasasındaki negatif bilgi şokların pozitif bilgi şoklardan daha etkin olduğu belirlenmiştir. Modelin güvenilirliğini desteklemek amacıyla yapılan tanı testlerinde hata terimleri arasında otokorelasyon ve ARCH etkisi bulunamamıştır.

Türkiye hisse senedi piyasasının kendi gecikmelerinden etkilenmediği fakat Meksika ve Güney Kore hisse senedi piyasaları, Meksika döviz kuru, Güney Kore döviz kuru ve Türkiye döviz kuru gecikmeli getirilerinden etkilendiği tespit edilmiştir. Meksika ve Güney Kore hisse senedi piyasaları, Güney Kore döviz kuru, Türkiye hisse senedi piyasası üzerinde negatif bir etki bırakırken, Meksika döviz kuru ile Türkiye döviz kuru ise pozitif etki bırakmaktadır. Volatilité etkileşimini açıklayan varyans denklemi sonuçlarına göre; Türkiye hisse senedi piyasasının kendi gecikmeli şoklarının yanı sıra Meksika, Endonezya ve Güney Kore hisse senedi piyasaları, Endonezya döviz kuru, Güney Kore döviz kuru ve Türkiye döviz kurunun gecikmeli şoklarından etkilenmektedir. Negatif bilgi şokların pozitif bilgi şoklarına göre Türkiye hisse senedi piyasası üzerinde daha etkin olduğu söylenebilir. Türkiye hisse senedi piyasasındaki volatilité kalıcılığı 0.6115 olarak tespit edilmiş, yani orta düzeyden yüksek olduğu söylenebilir.

İkinci bir model olarak MIST ülkelerine ait döviz kurunun bağımlı değişken olarak alındığı model ile döviz kuru ve hisse senedi piyasaları arasındaki getiri ve volatilité etkileşimi analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 3'de verilmiştir. Meksika döviz kurunun getiri etkileşimini incelendiğinde; Meksika döviz kuru, Güney Kore döviz kurunun bir önceki haftanın getirisi hariç diğer incelenen bütün değişkenlerin bir önceki haftanın getirisinden etkilendiği belirlenmiştir. Volatilité etkileşimi incelendiğinde Meksika döviz kurunun incelenen bütün değişkenler ile volatilité etkileşimi olduğu saptanmıştır. Meksika döviz kurunun asimetric bir yapı sergilediği tespit edilmiş ve pozitif bilgi şokların negatif bilgi şoklarından daha etkin olduğu görülmektedir. Ayrıca Meksika döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların kalıcı olduğu ve etkisini uzun süre hissettirildiği de tespit edilmiştir.

Endonezya döviz kurunun getiri etkileşimine bakıldığında; Meksika hisse senedi piyasası, Endonezya hisse senedi piyasası, Güney Kore hisse senedi piyasası, Meksika döviz kuru ve Güney Kore döviz kurunun %1 anlamlılık düzeyinde Endonezya döviz kurunu getirisini etkilemektedir. Fakat Endonezya döviz kurunun bir önceki haftanın getirisi Endonezya döviz kuru üzerinde bir etkisi olduğu bulunamamıştır. Endonezya döviz kuru, Güney Kore hisse senedi hariç incelenen bütün değişkenler ile volatilité etkileşimi olduğu tespit edilmiştir. Volatilitenin kalıcı olduğu ve pozitif bilgilerin negatif bilgilere göre daha etkin olduğu görülmektedir.

Güney Kore döviz kuru bir hafta önceki getirisinden etkilenmemektedir. Fakat Meksika hisse senedi piyasası, Endonezya hisse senedi piyasası, Güney Kore hisse senedi piyasası, Türkiye hisse senedi piyasası, Meksika döviz kuru ve Endonezya döviz kurunun bir önceki getirisinden etkilendiği görülmektedir. Güney Kore döviz kuru ile hisse senedi piyasaları arasında volatilité etkileşimi bulunamamıştır. Güney Kore döviz kurunun asimetric bir yapı sergilememekte, fakat volatilitésinin kalıcı olduğu ve etkisinin uzun süre devam ettiği saptanmıştır.

Tablo 3: MIST Ülkelerinin Döviz Kuru ile Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi (Bağımlı değişken: Döviz Kuru)

Meksika		Endonezya		Güney Kore		Türkiye	
Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)
Ortalama Denklemi							
R Sabit	0.1387 (6.0561)***	R Sabit	0.0859 (4.6172)***	R Sabit	0.0839 (0.0254)***	R Sabit	0.2898 (8.8547)***
R Meksika Döviz, Meksika	-0.0464 (-6.5280)***	R Endonezya Döviz, Meksika	0.0325 (7.4901)***	R Güney Kore Döviz, Meksika	-0.0375 (0.0069)***	R Türkiye Döviz, Meksika	-0.0336 (-3.1957)***
R Meksika Döviz, Endonezya Borsa	0.0681 (7.7422)***	R Endonezya Döviz, Endonezya	-0.0135 (-2.2538)**	R Güney Kore Döviz, Endonezya	0.0402 (0.0082)***	R Türkiye Döviz, Endonezya	0.0359 (3.6106)***
R Meksika Döviz, Güney Kore Borsa	-0.0331 (-4.6214)***	R Endonezya Döviz, Güney Kore	0.0273 (6.3133)***	R Güney Kore Döviz, Güney Kore	-0.0286 (0.0067)***	R Türkiye Döviz, Güney Kore	-0.0122 (-1.1845)
R Meksika Döviz, Türkiye Borsa	0.0271 (2.8706)***	R Endonezya Döviz, Türkiye	-0.0030 (-0.5924)	R Güney Kore Döviz, Türkiye	0.0500 (0.0075)***	R Türkiye Döviz, Türkiye	-0.0020 (-0.1987)
R Meksika Döviz, Meksika Döviz	0.0619 (2.5211)**	R Endonezya Döviz, Meksika Döviz	-0.0244 (-2.0301)**	R Güney Kore Döviz, Meksika Döviz	0.1103 (0.0105)***	R Türkiye Döviz, Meksika Döviz	0.0390 (1.2414)
R Meksika Döviz, Endonezya Döviz	0.1090 (3.4613)***	R Endonezya Döviz, Endonezya Döviz	-0.0188 (-0.9276)	R Güney Kore Döviz, Endonezya Döviz	0.1061 (0.0239)***	R Türkiye Döviz, Endonezya Döviz	0.2054 (5.4530)***
R Meksika Döviz, Güney Kore Döviz	0.0183 (0.7363)	R Endonezya Döviz, Güney Kore Döviz	0.0364 (2.8102)***	R Güney Kore Döviz, Güney Kore Döviz	-0.0161 (0.0167)	R Türkiye Döviz, Güney Kore Döviz	0.0027 (0.0974)
R Meksika Döviz, Türkiye Döviz	-0.0461 (-3.0605)***	R Endonezya Döviz, Türkiye Döviz	-0.0126 (-1.3716)	R Güney Kore Döviz, Türkiye Döviz	-0.0173 (0.0117)	R Türkiye Döviz, Türkiye Döviz	-0.1103 (-5.0558)***
Varyans Denklemi							
α Sabit	0.0545 (6.0561)***	α Sabit	-0.2061 (-11.4663)***	α Sabit	0.0302 (0.0020)***	α Sabit	0.0665 (2.9521)***
α Meksika Döviz, Meksika Borsa	0.1366 (-6.5280)***	α Endonezya Döviz, Meksika	-0.0693 (-3.4734)***	α Güney Kore Döviz, Meksika	0.0394 (0.0078)***	α Türkiye Döviz, Meksika	0.0736 (4.8219)***
α Meksika Döviz, Endonezya Borsa	-0.0400 (7.7422)*	α Endonezya Döviz, Endonezya	0.1463 (13.2564)***	α Güney Kore Döviz, Endonezya	0.1220 (0.0065)***	α Türkiye Döviz, Endonezya	0.0110 (0.5231)
α Meksika Döviz, Güney Kore Borsa	-0.0093 (-4.6214)*	α Endonezya Döviz, Güney Kore	0.0205 (1.0889)	α Güney Kore Döviz, Güney Kore	0.0011 (0.0028)	α Türkiye Döviz, Güney Kore	-0.0066 (-1.2029)
α Meksika Döviz, Türkiye Borsa	-0.0957 (2.8706)***	α Endonezya Döviz, Türkiye	-0.0706 (-6.3866)***	α Güney Kore Döviz, Türkiye	-0.1064 (0.0084)***	α Türkiye Döviz, Türkiye	-0.1979 (-7.7553)***
α Meksika Döviz, Meksika Döviz	0.1524 (2.5211)***	α Endonezya Döviz, Meksika Döviz	0.0226 (2.1896)**	α Güney Kore Döviz, Meksika Döviz	0.0349 (0.0036)***	α Türkiye Döviz, Meksika Döviz	-0.0036 (-0.1853)

α Meksika Döviz, Endonezya Döviz	-0.0411 (3.4613)**	α Endonezya Döviz, Endonezya Döviz	0.3246 (29.5313)***	α Güney Kore Döviz, Endonezya Döviz	-0.0100 (0.0051)*	α Türkiye Döviz, Endonezya Döviz	-0.0210 (-1.2177)
α Meksika Döviz, Güney Kore Döviz	-0.0274 (0.7363)***	α Endonezya Döviz, Güney Kore Döviz	-0.2879 (-21.9449)***	α Güney Kore Döviz, Güney Kore Döviz	0.0330 (0.0064)***	α Türkiye Döviz, Güney Kore Döviz	-0.0919 (-6.0717)***
α Meksika Döviz, Türkiye Döviz	-0.1072 (-3.0605)***	α Endonezya Döviz, Türkiye Döviz	0.2112 (16.7272)***	α Güney Kore Döviz, Türkiye Döviz	-0.1340 (0.0084)***	α Türkiye Döviz, Türkiye Döviz	0.3139 (10.9190)***
δ_5	1.1849 (6.0561)***	δ_6	0.2499 (5.1404)***	δ_7	0.0639 (0.0416)	δ_8	0.3671 (6.7675)***
γ_5	0.9675 (6.5280)***	γ_6	0.9403 (151.0787)***	γ_7	0.9810 (0.0024)***	γ_8	0.9174 (68.9906)***
LB-Q (12)	6.9987 (0.8577)	LB-Q (12)	11.9524 (0.4495)	LB-Q (12)	11.7664 (0.4646)	LB-Q (12)	17.2391 (0.1408)
ARCH-LM (12)	5.2251 (0.9500)	ARCH-LM (12)	19.1849 (0.0841)*	ARCH-LM (12)	9.2562 (0.6809)	ARCH-LM (12)	6.8371 (0.8682)
Anlamlılık düzeyi için; ***%1, **%5, %10 temsil etmektedir.				Tablodaki Kısaltmalar			
				R: Getiri	α : Volatilite	LB-Q: Otokorelasyon Testi	
				γ : Volatilite Kalıcılığı	δ : Kaldıraç etkisi	ARCH-LM: Değişen Varyans Testi	

Türkiye'ye ait döviz kurunun getiri etkileşimi incelendiğinde; Türkiye döviz kuru kendi gecikmeli getirileri ile birlikte Meksika hisse senedi piyasasının, Endonezya hisse senedi piyasasının ve Endonezya döviz kurunun gecikmeli getirilerinden etkilenmektedir. Fakat Türkiye döviz kuru ile hisse senedi piyasası arasında getiri etkileşimi olmadığı saptanmıştır. Türkiye döviz kuru kendisi ile birlikte Meksika hisse senedi piyasası, Türkiye hisse senedi piyasası ve Güney Kore döviz kurunun bir önceki haftada meydana gelen dalgalanmalarından etkilendiği belirlenmiştir. Türkiye döviz kurunun negatif bilgilere göre pozitif bilgilerden daha fazla etkilendiği saptanmıştır. Volatilitenin kalıcı olduğu ve etkisinin uzun zaman devam ettiği elde edilen bir diğer bulgudur. Ayrıca bütün ülkeler için modellerde otokorelasyon ve ARCH etkisine rastlanmamıştır.

Çalışmada son olarak MIST ülkelerine ait döviz kuru ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi ifade eden koşullu korelasyon sonuçları elde edilmiş ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: MIST Ülkelerinin Döviz Kuru ve Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Koşullu Korelasyon

	Meksika	Endonez ya	Güney Kore	Türkiye	Meksika Döviz	Endonez ya Döviz	Güney Kore Döviz	Türkiy e Döviz
Meksika	1.0000							
Endonezya	0.4167	1.0000						
Güney Kore	0.6334	0.5412	1.0000					
Türkiye	0.5005	0.4089	0.5039	1.0000				
Meksika Döviz	-0.4095	-0.3388	-0.3771	-0.4554	1.0000			
Endonezya Döviz	-0.3734	-0.5266	-0.3365	-0.3805	0.4306	1.0000		
Güney Kore Döviz	-0.3698	-0.4151	-0.4567	-0.3948	0.4494	0.4464	1.0000	
Türkiye Döviz	-0.3970	-0.3266	-0.3586	-0.5729	0.5016	0.3461	0.4570	1.0000

Tablo 4 incelendiğinde en büyük korelasyon katsayısı 0.6334 olarak Meksika hisse senedi piyasası ile Güney Kore hisse senedi piyasası arasındadır. Bu ilişki iki ülkenin hisse senetleri piyasaları arasında orta düzeyde güçlü bir ilişkinin var olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca diğer ülkelerin hisse senedi piyasaları arasında pozitif yönde bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Meksika döviz kuru ile Meksika hisse senedi piyasası arasında -0.4095 düzeyinde negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Aynı şekilde Endonezya döviz ile hisse senedi piyasası, Güney Kore döviz kuru ile hisse senedi piyasası ve Türkiye döviz kuru ile hisse senedi piyasası arasında negatif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada MIST ülkelerinde döviz kuru ve hisse senedi piyasaları arasında getiri ve volatilité etkileşimi, 04.01.2004 ile 29.12.2019 dönemine ait haftalık verilerle araştırılmıştır. Yöntem olarak VAR-EGARCH yönteminden yararlanılmıştır.

Yapılan getiri ve volatilité etkileşimi sonucuna Meksika hisse senedi piyasası ile Meksika döviz kuru arasında çift yönlü getiri ve volatilité etkileşimi olduğu saptanmıştır. Yani bir önceki haftanın getirisi ve ortaya çıkan dalgalanmaların Meksika hisse senedi piyasası ve döviz kuru üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Meksika hisse senedi piyasasından döviz kuruna negatif bilgiler daha etkin iken döviz kurundan hisse senedi piyasasına pozitif bilgi şokları daha etkili olmuştur. Endonezya hisse senedi piyasası ile döviz kuru arasındaki getiri ve volatilité

etkileşiminin de çift yönlü olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Endonezya hisse senedi piyasasının negatif bilgi şoklarından daha fazla etkilendiği, döviz kurunun ise pozitif bilgilerden daha fazla etkilendiği tespit edilmiştir. Güney Kore hisse senedi piyasasından döviz kuruna volatilité etkileşimi söz konusu iken getiri etkileşimi tespit edilmemiştir. Güney Kore döviz kurundan hisse senedine getiri etkileşimi vardır, fakat volatilité etkileşimi yoktur. Güney Kore hisse senedi piyasasından döviz kuruna negatif bilgiler etkiliyken, döviz kurundan hisse senedine pozitif bilgiler daha etkili olmaktadır. Türkiye hisse senedi piyasasından döviz kuruna getiri ve volatilité etkileşimi mevcut iken Türkiye döviz kurundan hisse senedi piyasasına getiri etkileşimi görülmemektedir. Fakat volatilité etkileşimi görülmektedir.

MIST ülkelerinin borsaları arasında getiri ve volatilité etkileşimi şu şekildedir. Meksika hisse senedi piyasası ile Endonezya, Güney Kore ve Türkiye hisse senedi piyasaları arasında getiri ve volatilité etkileşimi mevcuttur. Endonezya hisse senedi piyasasında ise Meksika ve Türkiye hisse senedi piyasaları arasında getiri etkileşimi bulunmakta, fakat volatilité etkileşimi bulunmamıştır. Ancak Güney Kore hisse senedi piyasası ile volatilité etkileşimi sağlanmaktadır. Güney Kore hisse senedi piyasası, Meksika ve Endonezya hisse senedi piyasaları ile getiri etkileşimi sağlarken, Endonezya ve Türkiye hisse senedi piyasaları ile volatilité etkileşimi olduğu saptanmıştır. Meksika ve Güney Kore hisse senedi piyasaları ile getiri etkileşimi bulunan Türkiye hisse senedi piyasası, Meksika, Endonezya ve Güney Kore hisse senedi piyasalarıyla volatilité etkileşimi olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak; hisse senedi piyasası ile döviz kuru arasında getiri ve volatilité etkileşimi olduğu saptanmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçların genel olarak literatüre benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Kanas (2003), Yang ve Dong (2004), Kabigting ve Hapitan (2011), Mlambo, Maredza ve Sibanda (2013) bunların çalışmaları örnek olarak gösterilebilir.

Bu sonuçlar küreselleşme sonucunda finansal piyasalar arasındaki etkileşimin arttığını tezini desteklemektedir. Çünkü ülkelerden birinde meydana gelen bir şok diğer ülkeleri de etkilemekte, getirileri arasında da paralellik görülmektedir. Dolayısıyla gerek bireysel gerekse j-kurumsal yatırımcıların yatırım kararları alırken ya da uluslararası portföyler oluştururken buna dikkat etmeleri faydalarına olacaktır. Ayrıca piyasa düzenleyicilerin bunu göz ardı etmemeleri daha doğru kararlar almalarında etkili olacaktır.

Bundan sonraki çalışmalarda daha geniş veya farklı ülke grupları arasında benzer çalışmaların yapılması ya da gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gruplarını bir arada alan çalışmalar yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

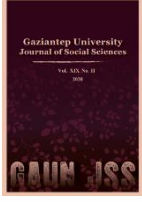
- Adjasi, C., Harvey, S. K. ve Agyapong, D.A. (2008). Effect of exchange rate volatility on the Ghana stock exchange, *African Journal of Accounting, Economics, Finance and Banking Research*, 3(3), 28-47.
- Aygören, H. (2005) İMKB’de oynaklık tahmini üzerine bir çalışma, *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 25, 200-206.
- Ayvaz, Ö. (2006). Döviz kuru ve hisse senetleri fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8(2), 1 – 14.
- Beer, F. ve Hebein, F., (2008). An assessment of the stock market and exchange rate dynamics in industrialized and emerging markets, *International Business and Economics Research Journal*, 7(8), 59-70.
- Chkili, W. ve Nguyen, D. K. (2014). Exchange rate movements and stock market returns in a regime-switching environment: Evidence for BRICS countries, *Research in International Business and Finance*, 31, 46-56.

- Chkili, W., Aloui, C. ve Nguyen, D. K. (2012). Asymmetric effects and long memory in dynamic volatility relationships between stock returns and exchange rates, *Journal of International Financial Markets, Institutions ve Money*, 22, 738-757.
- Çelik, İ., Özdemir, A. ve Demir G. S. (2018). Gelişmekte olan ülkelerde getiri ve volatilité yayılımı: NIMPT ülkelerinde VAR-EGARCH uygulaması, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 636(55), 9-24.
- Değirmencioğlu, N. ve Abdioğlu, Z. (2017). Finansal Piyasalar Arasındaki Oynaklık Yayılımı, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 104-125.
- Erdem, C., Arslan, C. K. ve Erdem, M. S. (2005). Effects of macroeconomic variables on Istanbul Stock Exchange Indexes, *Applied Financial Economics*, 15, 987-994.
- Gök, İ. Y. (2013). *Türkiye ve AB pay piyasaları arasında getiri ve volatilité etkileşimi: çok değişkenli VAR-EGARCH modeli ile ampirik bir araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Isparta.
- Kabıgting, L. C. ve Hapıtan, R. B., (2011). ASEAN5 stock markets, currency risk and volatility spillover, *Journal of International Business Research*, 10, 63-84.
- Kanas, A. (2003). Volatility spillovers between stock returns and exchange rate changes: international evidence, *Journal of Business Finance ve Accounting*, 27(3-4), 447-467
- Kennedy, K. ve Nourizad F. (2016). Exchange rate volatility and its effect on stock market volatility, *International Journal of Human Capital in Urban Management*, 1 (1), 37-46.
- Korkmaz, T. ve Çevik, E. İ. (2009). Zımnı volatilité endeksinden gelişmekte olan piyasalara yönelik volatilité yayılma etkisi, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 3(2), 87-105.
- Koutmos, G. ve Booth, G. G., (1995). Asymmetric volatility transmission in international stock markets, *Journal of International Money and Finance*, 14 (6), 747-762.
- Koutmos, G., (1996). Modeling the dynamic interdependence of major european stock markets, *Journal of Business, Finance and Accounting*, 23 (7), 975-988.
- Mlambo, C., Maredza, A. ve Sibanda, K. (2013). Effects of exchange rate volatility on the stock market: a case study of South Africa, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 14(4), 561-570.
- Muhammad, N. ve Rasheed, A.(2004). Stock prices and exchange rates: are they related? evidence from south asian countries, *Pakistan Development Review*, 41(4), 535-549.
- Özçiçek, Ö. (2007). Türkiye’de döviz kuru getirisi ile hisse senedi getirileri oynaklıkları arası simetrik ve asimetrik ilişki, *İMKB Dergisi*, 10(37), 1-11.
- Rehman, M. (2014), Relationship between stock market volatility and exchange rate volatility, *Pakistan Business Review*, 1 (16), 34-52.
- Salam, W. (2014). relationship between stock market volatility and exchange rate: a study of KSE, *Journal of Public Administration, Finance and Law*, 5, 62-72.
- Sichoongwe, K. (2016). Effects of exchange rate volatility on the stock market: the Zambian experience, *Journal of Economics and Sustainable Development*, 7 (4), 114-119.
- Walid, C., Chaker, A., M., O. ve Fry, J. (2011). Stock market volatility and exchange rates in emerging countries: a Markov-state switching approach, *Emerging Markets Review*, 12, 272-292.

Yang, S.Y. ve Dong, S. C. (2004). Price and volatility spillovers between stock prices and exchange rates: empirical evidence from the G-7 countries, *International Journal of Business and Economics*, 3(2), 139-153.

Zumaqueroa, A. M. ve Rivero, S. S. (2016). Volatility spillovers between foreign-exchange and stock markets, *Bath Economics Research Papers*, 58(17), 1-58.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Materyalizm ve Tüketici Uzmanlığının Reklamlara Yönelik Tutumlara Etkisi: Alt Gelir Grubu Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma

The Effects of Consumer Expertise and Materialism on The Attitude Toward Advertisings: A Research on Low-Income Consumers

Esra GÜVEN^{a*}, Aysun KAHRAMAN^b

^a Öğr.Gör.Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Gördes Meslek Yüksekokulu, Manisa / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3233-9714

^b Dr.Öğr.Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Manisa / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4210-3924

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Nisan 2020

Kabul tarihi: 29 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Ege Bölgesi,
Gelir Düzeyi,
Pazarlama İletişimi,
Tutumlar,
Tüketici Davranışı

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 25, 2020

Accepted August 29, 2020

Keywords:

Aegean Region,
Income Level,
Marketing Communication,
Attitudes,
Consumer Behaviour

ÖZ

Bu araştırmanın amacı materyalizm ve tüketici uzmanlığının reklamlara yönelik tutum üzerindeki etkisini incelemektir. Keşfedici bir amaçla tasarlanan bu araştırma bir araştırma modelinin test edilmesine dayanmaktadır. Veriler Türkiye'nin Ege Bölgesi'nde yaşayan alt gelir grubu mensubu 829 kişiden yüz yüze anket aracılığıyla toplanmıştır. Veri toplama işlemi 5 Mart 2019 ve 31 Mayıs 2019 tarihleri arasında yürütülmüştür. Araştırma modelinin testi için LISREL 9.30 programı kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçları, materyalizm ve reklamlara yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Materyalizm reklamlara yönelik tutumu pozitif yönde etkilerken, reklamlara yönelik tutum materyalizmi negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca, müşteri uzmanlığının reklamlara yönelik tutum üzerinde doğrudan ve pozitif yönde bir etkisi olduğu görülmüştür. Bu çalışma, tüketici uzmanlığı, materyalizm ve reklama karşı tutum bağlamında literatüre katkıda bulunmaktadır. Araştırma sonuçlarının ayrıca bir pazar bölümü olarak sıkça gözden kaçırılan alt gelir grubu tüketicilere yönelik reklam kampanyalarının yönetiminde uygulayıcılara faydalı olması beklenmektedir.

ABSTRACT

The aim of this research is to investigate the effects of materialism and consumer expertise on the attitudes towards advertising. This research, designed for an exploratory purpose, is based on testing a proposed research model. Data were collected via face to face survey of 829 low-income consumers live in Aegean Region of Turkey. Data collection was carried out between March 5, 2019 and May 31, 2019. LISREL 9.30 program was used for testing the research model. The results of the study show that there is a significant relationship between materialism and attitude towards advertising. While materialism influences attitude towards advertising positively, attitude toward advertising influences materialism negatively. Moreover, it has been seen that consumer expertise has direct and positive affect on attitude towards advertising. This study contributes to the literature with the context of consumer expertise, materialism and attitude towards advertising. The results of the research are also expected to be beneficial to the practitioners in the management of advertising campaigns for lower income group consumers, which are frequently overlooked as a market segment.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: esra.guven@cbu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Many factors affect the buying behaviour of consumers. In today's consumption society, materialism is thought to be the key concept that determines consumption habits of us (Tokgöz, 2018). Materialism is defined as the importance that one gives to worldly goods (Belk, 1985). Materialist people believe that money and materials are important ways for their happiness and social progress. Individuals with high materialistic values have unrealistic expectations about the social and psychological benefits provided by the products. Also, as they quickly forget the happiness after buying something, they want to have more and more (Richins and Dawson, 1992; Sharda and Bhat, 2018; Wang and Wallendorf, 2006). Another concept related to materialism is advertisement. Many studies have revealed that materialism has a positive effect on attitude towards advertising (Chang, Wong and Chu, 2018; Durmuş, 2016; Eze and Lee, 2012; Kamal, Chu and Pedram, 2013; Munusamy and Wong, 2007). For example, Ince, Bozyiğit and Tor Kadioğlu (2019) showed that the fact that the celebrity used advertisements is expert and attractive affects the materialistic tendencies of generation Y consumers. Another factor that increases the consumers' interest in the products is the experience and knowledge of the consumers about the products. Consumer expertise, which is the sub-component of consumer information, has effects on pre-purchase and post-purchase evaluations, information gathering in the purchasing process, word of mouth marketing, consumer satisfaction, customer loyalty (Cheung, Xiao and Liu, 2012; Kwak, McDaniel and Kim, 2012; Zou, Yu and Hao, 2011). Expert consumers are interested in information sources more than non-experts to improve their knowledge and abilities, and they have positive attitude towards collecting new information (Teichmann, 2011). In the information gathering step of the purchasing process, previous experiences and external information sources are used (Clow and Baack, 2018). Advertising is an important external information source. In this respect, attitude towards advertising is one of the issues addressed in terms of consumer expertise.

In this study, the effects of materialism and consumer expertise on attitudes towards advertisements were examined within the context of low-income consumers. In previous researches, the effects of income level on the attitudes and behaviours, the factors that determine the distribution of income are generally investigated (Aydın, 2012; Bozoğlu, Huang, Florkowski, Kılıç Topuz and Eroğlu, 2014; İkakat Tümer, Akbay and Palabıyık, 2018; Soba and Aydın, 2012; Toma, 2014). Researches that focus low-income consumers are just conducted to learn more about consumption and expenditure patterns, saving trends (Akee, Copeland, Costello and Simeonova, 2018; Castner and Mabli, 2010; Hugget and Ventura, 2000; Huang, Edirisinghe and Burton-Freeman, 2016; Ibok and Umana, 2013; Tari and Pehlivanoglu, 2007). Low-income consumers are price sensitive and may not be able to purchase every product they want. Therefore, they may not attract the attention of researchers. On the other hand, these consumers tend to have materialistic values (Veblen, 1902). Besides, low-income consumers form a significant portion of the population. However, studies for consumers in the low-income group are limited although they are a separate market segment. In this respect, it is thought that the study will contribute to the related literature. This research aims to investigate the effect of materialism and consumer expertise on the attitudes towards advertisements of low-income consumers. For the consumer expertise variable, the scale of Kleiser and Mantel (1994), for the materialism variable the scale of Richins (1987), for the attitude towards advertising variable the scale of Osmonbekov, Gregory, Brown and Xie (2009) were used. The degree of participation in the expressions was measured with a 5-point Likert type scale (1 = strongly disagree, ..., 5 = strongly agree). The population of the research is low-income consumers who are over the age of 18 and live in the Aegean Region of Turkey. The data were collected from all provinces of the Aegean Region (İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla, Afyonkarahisar, Kütahya and Uşak). The poverty class reports announced by Turk-Is were taken into consideration while determining low-income group consumers. Since the data for the research was collected between March 5, 2019 and May 31, 2019, the average of the poverty line figures announced for these months was taken. Accordingly, people with household income below 6,719 TL are assumed to be a low-income group. The questionnaires that were answered by participants who live alone, have household income above 6,719 TL were excluded from the evaluation. Later, outliers were removed from the analysis. As a result, data collected from 829 participants were evaluated. The reliability and validity of the scales were checked before testing the model. Reliability tests were via SPSS 23.0 conducted and tests were conducted via LISREL 9.30. After that two items of materialism scale were removed from the analysis. Except for this, the results of the analysis showed that the scales are reliable and valid. The fit indices got from confirmatory factor analysis are quite good. Then path analysis was conducted. According to the results of the path analysis, all the fit indices are quite good (RMSEA=0.055 NFI= 0.920 CFI= 0.941 IFI=0.941 GFI=0.966 AGFI= 0.947 RMR=0.0481 SRMR=0.0401) (Hu and Bentler, 1999). T values are significant and standardized values are high. Looking at the standardized values, there is a positive and very strong relationship (0.97) between materialism and attitudes towards advertising. As the materialist values of consumers increase, their attitudes towards advertisements become more positive. Accordingly, H1 has been accepted. There is a positive and moderate relationship (0.57) between consumer expertise and attitude towards advertising. As the level of expertise increases, the attitude towards the advertisements becomes positive. Accordingly, H3 has been accepted. There is a negative and very strong relationship (0.97) between attitudes towards advertising and materialism. As the attitude towards advertising is positive, the degree of materialism decreases. Accordingly, H2 is accepted. From this point of view, it is evaluated that the approaches and evaluations of materialist individuals about advertisement and product promotions will be different.

This study contributes to the literature with the context of consumer expertise, materialism and attitude towards advertising. The results of the research are also expected to be beneficial to the practitioners in the management of advertising campaigns for low-income group consumers, which are frequently overlooked as a market segment.

Giriş

Tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen birçok faktör vardır. Günümüz tüketim toplumunda, tüketim alışkanlıklarını belirlediğine inanılan anahtar kavramın materyalizm olduğu düşünülmektedir (Tokgöz, 2018). Farklı güdülerle ürünler satın alıp kullanan insanlar için satın aldıkları varlıklar önemli ve değerli olabilmektedir. Tüketimde maddi nesnelere verilen değer araştırılması ile Ward ve Wackman (1971) tarafından materyalizm kavramı ortaya atılmıştır. Materyalizm, kısaca kişinin dünyevi eşyalara verdiği önem şeklinde tanımlanmaktadır (Belk, 1985). Para ve materyalleri kişisel mutluluk ve sosyal ilerleyişlerine giden bir yol olarak gören materyalist kişiler, sahip oldukları ya da olamadıkları varlıkları yaşamlarının merkezi haline getirmektedir. Bu kişiler yaşamlarındaki tatmin ya da tatminsizliğin en büyük nedeni olarak söz konusu bu maddi varlıkları göstermektedirler (Christopher ve Schlenker, 2004; Parker, Haytko ve Hermans, 2010). Materyalist değerler insanların tüketim kararlarını da yönlendirmektedir. Materyalist değerleri yüksek olan bireyler, ürünlerden sağlanan sosyal ve psikolojik faydalarla ilgili gerçekçi olmayan beklentiler içinde olmakta, satın alma sonrası bir şeye sahip olma mutluluğunu hızlıca unutarak daha fazlasını istemektedirler (Richins ve Dawson, 1992; Sharda ve Bhat, 2018; Wang ve Wallendorf, 2006). Materyalizmi tetikleyen etkenlerden birisi reklamlardır. Yapılan birçok çalışmada reklama yönelik tutumlar üzerinde materyalizmin pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür (Chang vd., 2018; Durmuş, 2016; Eze ve Lee, 2012; Kamal vd., 2013; Munusamy ve Wong, 2007).

Tüketicilerin ürünler üzerindeki ilgisini arttıran diğer bir etken tüketicilerin ürünler hakkındaki deneyim ve bilgileridir. Tüketici bilgisinin alt bileşeni olan tüketici uzmanlığının, satın alma öncesi ve sonrası değerlendirmeler, satın alma sürecinde bilgi toplama, ağızdan ağıza pazarlama, tüketici tatmini, müşteri sadakati gibi olgular üzerinde etkileri vardır (Cheung vd, 2012; Kwak vd, 2012; Zou vd, 2011). Uzman tüketiciler için bilgi toplamak çok önemlidir. Bu tüketiciler ürünlerle ilgili bilgi toplama sürecinde deneyimlerini oluşturan içsel bilgiyi dikkate alabileceği gibi ya da yakın çevresinin, uzmanların, kitapların, mağaza içi teşhirlerin, satış elemanlarının, reklamların da dahil olduğu çeşitli kaynaklardan gelen dış bilgiyi de toplamaktadır. Dış bilgi kaynakları arasında reklamların önemli bir yeri vardır.

Bu çalışmanın amacı alt gelir grubuna mensup tüketicilerin reklamlara yönelik tutumları üzerinde materyalizmin ve tüketici uzmanlığının etkilerini incelemektir. Mevcut araştırmalarda genellikle tutum ve davranışların gelir düzeyine göre değişip değişmediği, gelir dağılımını belirleyen faktörler araştırılmıştır (Aydın, 2012; Bozoğlu vd., 2014; İkkat Tümer vd., 2018; Soba ve Aydın, 2012; Toma, 2014). Sadece alt gelir grubu için yapılan araştırmalar ise daha çok tüketim ve harcama kalıpları, tasarruf eğilimlerini öğrenmek amacıyla yapılmaktadır (Akee vd., 2018; Castner ve Mabli, 2010; Huang vd., 2016; Hugget ve Ventura, 2000; Ibok ve Umana, 2013; Tari ve Pehlivanoğlu, 2007). Alt gelir düzeyindeki tüketiciler kısıtlı gelirleri olduğu için fiyata duyarlıdırlar ve istedikleri ürünlere satın alamayabilmektedirler. Bu nedenle araştırmacıların ilgisini pek çekmeyebilirler. Ayrı bir pazar bölümü olmalarına rağmen alt gelir grubundaki tüketicilere yönelik çalışmalar kısıtlıdır. Halbuki, düşük gelirli tüketiciler nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ayrıca, bu tüketiciler de gösteriş için tüketime ve materyalist değerlere sahip olma eğilimindedirler (Veblen, 1902). Bu açıdan bu çalışmanın ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak tüketici uzmanlığı, materyalizm ve bu iki olgunun reklamlara yönelik tutumlar üzerindeki etkisi, alt gelir grubuna mensup tüketicilerin davranışları konularında literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra araştırma tasarımı ve araştırma yöntemi açıklanmış, analizler sonrasında elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında araştırma bulguları yorumlanarak gelecek çalışmalar ve uygulayıcılar için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Kavramsal Çerçeve

Materyalizm ve Reklamlara Yönelik Tutuma Etkisi

Karmaşık ve çok yönlü bir kavram olan materyalizm reklamlardan antropolojiye, tüketici davranışından politik ve sosyal bilimlere kadar pek çok alandan araştırmacının yaygın olarak incelediği bir olgudur (Mannion ve Brannick, 1995). Materyalizm, önemli yaşam hedeflerine ulaşmak için maddi malların mülkiyetine ve edinilmesine atfedilen önem şeklinde tanımlanmaktadır (Belk, 1985; Richins, 2010). Sıklıkla yaşam tatmini ve mutlulukla ilişkili bir kavram olarak ele alınan materyalizm farkı bireyler için farklı sahiplik ve bağlanma odakları şeklinde karşımıza çıkan bir özelliktir (Wallendorf ve Arnould, 1988). Maddi varlıklara sahip olmanın yaşamdaki amaçlara ulaşmak için cazip ve etkin bir yol olduğuna inanan materyalist bireyler mutlu olma, statü kazanma, başkalarıyla ilişkiler kurabilme ya da kendini değerli hissetme gibi pek çok psikolojik ve sosyal amaç için maddi varlıklara sahip olmayı diğer insanlara göre çok daha değerli görmektedirler (Otero-Lopéz, Pol, Bolaño ve Santiago Mariño, 2011; Pradhan, Israel ve Jena, 2018; Richins, 2010; Sharda ve Bhat, 2018; Singh, 2018). Bununla birlikte, materyalizm düzeyleri yüksek bireylerin maddi varlıklara dair daha fazla değer vermeleri bu kişilerin gerçekçi olmayan beklentilere sahip olabilmelerine neden olmaktadır. Gerçekçi olmayan beklentilerden dolayı da materyalist kişilerin yaşam tatminleri diğer bireylere göre daha düşüktür (Ahuvia ve Wong 2002; Garðarsdóttir ve Dittmar, 2012; Sirgy 1998). Materyalizm bu yönleriyle tüketim olgusuyla güçlü bir ilişkisi olan bir kavramdır.

Materyalizmle ilgili olan diğer bir kavram reklamlardır. Yapılan birçok çalışmada materyalizmin reklama yönelik tutumlar üzerinde pozitif etkisi olduğunu ortaya konmuştur (Chang vd., 2018; Durmuş, 2016; Eze ve Lee, 2012; Kamal vd., 2013; Munusamy ve Wong, 2007). Reklam yönelik tutumlar, reklama olumlu veya olumsuz yönde tepki vermeye yönelik içgüdüsel bir eğilimdir (Mehta, 2000). Reklamlara verilen tepkiler bilişsel ve duygusal sürecin bir birleşimi olarak ortaya çıkmaktadır. Reklamlara yönelik tutumu etkileyen birçok faktör vardır. Reklamlar tüketicilere değer ve kişisel fayda sunuyorsa, onların olumlu hissetmesine neden oluyorsa, reklamlara yönelik tutum da olumlu olmaktadır (Jung, Shim, Jin ve Khang, 2016; Milaković ve Mihić, 2015). Korgaonkar ve Wolin (2002) reklama yönelik tutumu etkileyen yedi farklı faktör arasında materyalizme de vurgu yapmaktadırlar. Aynı konuda etkili olan faktörleri çalışan Tan ve Chia (2007) da altı faktör belirlemiş ve bunlar arasında materyalizmin de reklama yönelik tutumları pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Reklamlar materyalist eğilimi de etkilemektedir. İnce vd., (2019) tarafından yapılan araştırmada reklamlarda kullanılan ünlünün uzman ve çekici olmasının Y kuşağı tüketicilerinin materyalistik eğilimlerini etkilediği ortaya çıkmıştır. Materyalizm düzeyinin yüksek olması reklamlara daha fazla dikkat edilmesine neden olmaktadır çünkü materyalist tüketiciler reklamlarda tasvir edilen nesnelere sahip olmakla ilgilenmektedirler (Pashkevich, 2019). Moschis ve Churchill (1978) tüketicilerin reklamlara karşı olumlu tutum sergileyip daha fazla televizyon izledikçe materyalizm eğilimlerinin arttığını savunmuştur. Öte yandan reklamlarda prestij, statü, başarı ve dış görünüşle ilgili temalar kullanıldığında, materyalizm düzeyi düşük tüketiciler reklamları daha olumsuz değerlendirmektedir. Buna karşılık, kişilerarası bir mesaj temasının kullanıldığı reklamlar, düşük materyalizm seviyesine sahip tüketiciler tarafından daha olumlu görülmektedir (Lysonski, Durvasula ve Ruth Rayner , 2017). Reklamların insanların bir fantezi dünyasında yaşamasına neden olmaktadır çünkü. Materyalizm ve statü tüketimi arasında bir bağ vardır (Eze ve Lee, 2012; Lertwannawit ve Mandhachitara, 2012). Reklamlar materyalist değerler için bir destek kaynağıdır ve insanları maddi varlıkların yaşam hedefleri olduğuna ikna edebilmektedir (Chia, 2010). Ancak reklamlardaki maddi varlıklara sahip olamayacaklarını düşünen tüketiciler kendilerini mutsuz hissetmekte ve reklamları bu nedenle rahatsız edici bulabilmektedir. Reklamları rahatsız edici bulmak ile da reklamlara yönelik olumsuz tutumu beraberinde getirmektedir (Hakimi, Lim, Cheah, Ting,

Santirianingrum, Sudiyanti ve Basha, 2019; Ling, Piew ve Chai, 2010; Van der Walddt, Rebello ve Brown, 2009). Tüketiciler ayrıca, diğer tüketicilerden daha fazla statü bilincine sahip oldukları, statü kazandıran ürünleri satın alma olasılıkları daha yüksek ve başarı özelliklerini ifade etmek için mülkleri kullanma olasılıkları daha yüksek olarak nitelendirilmektedir (Goldsmith ve Clark, 2012; Shrum, Wong, Arif, Chugani, Gunz, Lowrey ve Scott, 2013). Materyalizm düzeyi yüksek olan tüketicilerin, yaşamlarında çeşitli açıdan daha az mutlu oldukları ve sosyal kaygı yaşadıkları tespit edilmiştir (Wong, 1997). Goldberg, Gorn, Peracchio ve Bamossy (2003) de çalışmalarında yüksek materyalist eğilime sahip genç bireylerin televizyon reklamlarına daha fazla ilgi gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Ancak Cengiz ve Özkara (2016)'nın çalışmasına göre; materyalizmin kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tutumu anlamlı bir şekilde etkilemediği sonucunu ortaya koymuşlardır. Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₁: Materyalizm reklamlara yönelik tutumu etkilemektedir.

H₂: Reklama yönelik tutum materyalizmi etkilemektedir.

Tüketici Uzmanlığı ve Reklamlara Yönelik Tutuma Etkisi

Tüketicilerin sahip oldukları bilginin satın alma karar sürecinde etkisi vardır. Tüketici bilgisi, aşinalık ve uzmanlık şeklinde iki temel yapıdan oluşmaktadır. Aşinalık, tüketicilerin ürünle ilgili elde ettikleri deneyim şeklinde ifade edilmektedir. Uzmanlık, ürünle ilgili kararları tüketicinin başarılı şekilde almasına yardımcı olan beceri ya da yetenek şeklinde tanımlanmaktadır (Alba ve Hutchington, 1987). Uzmanlığın kapsamından bahsederken de aşinalığın daha çok reklama, ürünle ilgili satış personeliyle yapılan tartışmalara maruz kalmak ya da ürün kullanımı yoluyla bilgi edinmekle ilgili olduğunu dile getirmektedirler. Uzmanlık bilişsel yapıları (ürün özelliklerine ilişkin inançlar) ve bilişsel süreçleri (inançlara göre hareket etme yönündeki kararlar) içermektedir (Alba ve Hutchington, 1987). Tüketici uzmanlığı konusu Espinola ve Badrinarayanan (2010) tarafından yapılan çalışmada ise 'kategori bilgisi', 'bilişsel beceriler' ve 'kategori tutkusu' şeklinde üç boyut halinde ele alınmıştır. Kategori bilgisi, ürünlere dair nesnel bilgi olup ürünün ait olduğu kategori konusunda derin bilgiyi ifade etmektedir. Bilişsel beceriler analitik düşünebilme, hatırlayabilme ve bilişsel çabayı ifade etmektedir. Kategori tutkusunda ise ürün ya da hizmete dair üst derecede bir bilgi arama davranışı ve ürüne dair ilgi ifade edilmektedir. Uzman tüketicileri tanımlamada demografik özellikler belirleyici olmamaktadır (Goldsmith vd., 2006).

Tüketici uzmanlığının, tüketicilerin bilgi toplama ve işleme süreçlerinde de etkisi olduğu görülmektedir. Uzman tüketiciler bilgilerini ve yeteneklerini geliştirmek için bilgi kaynaklarına uzman olmayanlara göre daha çok başvurmakta, yeni bilgiler toplamaya karşı olumlu bir tutum içinde olmaktadır (Teichmann, 2011). Uzman bir tüketici ürünü satın almayı düşünürken ya da reklamını gördüğünde sıradan bir tüketiciye göre çok daha fazla boyutu göz önüne alarak değerlendirme yapabilmekte, benzer ürünler arasındaki farklılıkları hissedebilmekte, ürünler ilgili yeni bilgileri öğrenme ve yorumlamada oldukça yetenekli olmaktadır (Carsana ve Jolibert, 2017; Duhan, Rinaldo, Velikova, Dodd and Trela, 2019; Kerstetter ve Cho, 2004; Maheswaran, Sternthal ve Gurhan, 1996; Mishra, Umesh ve Stem, 1993; Moorthy, Ratchford ve Talukdar, 1997; Mueller and Szolnoki, 2010; Perrouy d'Hauteville ve Lockshin, 2006; Zuckerman ve Chaiken, 1998). Satın alma karar sürecinin bilgi toplama basamağında iç bilgi kaynaklarını oluşturan önceki deneyimlere ve dış bilgi kaynaklarına başvurulmaktadır (Clow ve Baack, 2018). Reklamların, dışsal bilgi kaynakları arasında önemli bir vardır. Bu yönüyle tüketici uzmanlığı ile ilişkisi açısından ele alınan konulardan birisi de reklama yönelik tutumlardır. Maheswaran ve Sternthal (1990) uzman ve uzman olmayanlar tüketiciler arasında reklam mesajlarını yorumlamada farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma sonuçlarına göre, uzman olmayan tüketiciler reklamdaki tekrarlar

ve mesajın organizasyonundan etkilenirken, uzman tüketiciler sadece reklamdaki ürün atıflarından etkilenmektedirler. Bu da uzmanlık konusunun içeriğinde yer alan ürüne dair geçmiş bilginin uzman tüketicilerde reklamı daha kritik ele almaya sebep olduğunu göstermektedir. Osmonbekov vd. (2009) materyalizmin reklamlara yönelik tutumu olumlu yönde etkilediği ve uzmanlık düzeyi düşük materyalist tüketicilerin reklama yönelik tutumlarının daha pozitif olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Mattila ve Wirtz (2001)'in çalışmasında ise ürün konusunda ciddi bir uzmanlığı olan tüketicilerin reklam mesajlarındaki ilgisiz içerik ve yorumlamamalardan etkilenmedikleri ve bu tür reklamlara olumlu bir tutum sergilemedikleri görülmüştür. Ketelaar, Willemsen, Sleven ve Kerkhof (2015) tarafından yapılan çalışmada çevrimiçi ürün yorumları incelenmiş ve uzman tüketicilerin ürüne dair yapılan olumlu yorumlardan uzman olmayanlar kadar etkilenmedikleri ortaya konulmuştur. Literatürdeki bulgular doğrultusunda aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H₃: Tüketici uzmanlığı reklamlara yönelik tutumu etkilemektedir.

Alt Gelir Grubundaki Tüketicilerin Davranışları

Bireylerin tüketim kalıplarında, harcama ve tasarruf eğilimlerinde, hayat tarzlarının oluşmasında gelir olgusunun önemli bir rolü vardır (Ahmed, Khan ve Samad, 2016). Gelir, tüketicilerin satın almadaki maddi kaynaklarını ifade etmektedir. Geliri yani parasal kaynağı daha az olan tüketiciler satın alım kararlarında daha dikkatli davranmaktadır. Çünkü kaynak kıtlığı bireylerin düşünme tarzlarını etkilemekte, tüketiciler satın alma kararlarının neden olacağı olası sonuç ve maliyetleri uzun dönemli düşünmek zorunda kalmaktadırlar (Engelbertink ve Hullebusch, 2013; Hirsch, 2013; Mullainathan ve Shafir, 2013). Alt gelir grubundaki tüketicilerin fiyat konusunda daha hassas olduğu bilinmektedir (Morton ve Guthrie, 1999; Soba ve Aydın, 2012). Alt gelir grubu üyeleri, gelir noktasında bir taraftan belirgin benzerlikler sergilerken, diğer yandan da tüketim davranışları noktasında grup üyelerinden farklı davranış kalıpları geliştirebilmektedir. Örneğin, materyalizm olgusu devreye girdiğinde alt gelir grubu tüketicilerinin davranışları değişebilmektedir (Watson, 2003). Ponchio ve Arana (2008) yaptıkları çalışmada çok kısıtlı bütçelere sahip ve finansal kaynaklara ulaşmakta sıkıntı yaşayan birey ve gruplarda bile materyalist eğilimlerin, maddi varlıklara sahip olma duygusunu ikiye katlayabildiği sonucuna ulaşmışlardır. Materyalist tüketim davranışında tüketicilerin fiyat hassasiyeti azalmaktadır (Lembet, 2014). Hatta materyalist değerleri yüksek olan tüketiciler arzu ettikleri harcamaları yapabilmek için daha fazla borçlanma eğilimi sergilemektedirler (Budiner, Matos, Rohden ve Ponchio, 2019; Matos, Vieira, Bonfanti ve Mette, 2019; Watson, 2003). Materyalizm, tüketici davranışlarını sosyolojik açıdan da etkilemektedir. Materyalizmde ürünlere simgesel anlamlar yüklenmektedir. Ürünler sahip olunan statünün gösterilmesinin yanı sıra mevcut konum ile istenilen konum arasındaki fark nedeniyle oluşan gerilimi azaltmak, sosyal çevrede sevmek ve hayranlık duyulmak için de kullanılabilir (Çınar ve Çubukçu, 2009; Demir, 2014; Goldsmith ve Clark, 2012; Mason, 2001; Tokgöz, 2018). Sosyal ortamın etkisi devreye girdiğinde ise fiyat hassasiyeti azalmaktadır (Wakefield ve Inman, 2003). Daha önce yapılan çalışmalarda da gösteriş için sergilenen materyalist tüketim davranışının sosyal sınıf ve gelir ile ilişkili olabileceği ortaya konmuştur (Chung ve Fischer, 2001, Kaus, 2013; Veblen, 1902).

Araştırma Yöntemi

Veri Toplama Aracı, Örneklem ve Araştırma Modeli

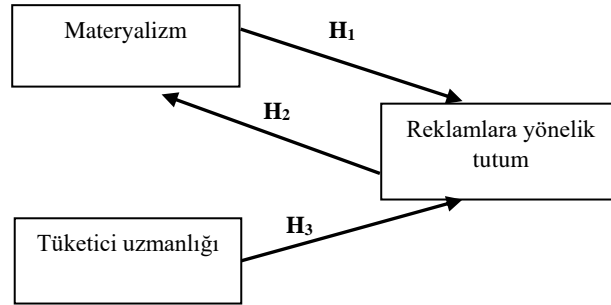
Bu araştırmanın amacı, alt gelir grubuna mensup tüketicilerde materyalizm ve tüketici uzmanlığının reklamlara yönelik tutumları üzerindeki etkisini araştırmaktır. Araştırmada ayrıca reklamlara yönelik tutumun materyalizm üzerinde etkisi olup olmadığı da test edilmiştir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Tüketici uzmanlığı değişkeni için Kleiser ve Mantel (1994), materyalizm değişkeni için Richins (1987), reklamlara yönelik tutum için Osmonbekov vd. (2009) tarafından kullanılan ölçeklerden yararlanılmıştır. İfadelere katılma derecesi 5’li Likert tipi ölçekle ‘1=Kesinlikle katılmıyorum, ... , 5=Kesinlikle katılıyorum’ olacak şekilde ölçülmüştür. Anket soruları ilk olarak araştırmacılar tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Türkçe anket soruları daha sonra araştırmacılarından farklı iki akademisyen tarafından İngilizce’ye çevrilmiştir. İlk olarak 41 kişiyle yüz yüze anket yapılarak soruların anlaşılabilirliği test edilmiş, güvenilirlik ve geçerlik için ön analizler yapılmıştır. Bu pilot uygulamadan olumlu sonuçlar alınması neticesinde tüm örneklemden veri toplamaya başlanmıştır.

Araştırmanın ana kütlesi Ege Bölgesi’nde ikamet eden ve alt gelir grubunu oluşturan 18 yaş üstü tüketicilerdir. Veriler Ege Bölgesi’nin bütün illerinden (İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla, Afyonkarahisar, Kütahya ve Uşak) toplanmıştır. İl nüfusunun Ege Bölge’sinin toplam nüfusuna oranı dikkate alınarak her ilden toplanacak anket sayısına karar verilmiştir. Alt gelir grubu tüketiciler belirlenirken Türk-İş tarafından açıklanan yoksulluk sınıfı raporları dikkate alınmıştır. Araştırma için veriler 5 Mart 2019 ve 31 Mayıs 2019 tarihleri arasında toplandığından bu aylar için açıklanan yoksulluk sınırı rakamlarının ortalaması alınmıştır. Buna göre 6,719 TL’nin altında hane halkı geliri olan kişiler alt gelir grubu olarak varsayılmıştır. Araştırmacılar ve anketörler aracılığıyla kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 932 tüketiciye anketler uygulanmıştır. Alt gelir grubunda olmayan, tek kişi yaşayan katılımcılar tarafından yanıtlanan anketler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Daha sonra uç değer analizi yapılarak uç değerler de analizden çıkarılmıştır. Sonuç olarak 829 katılımcıdan toplanan veriler değerlendirmeye alınmıştır. 2019 rakamlarına göre İzmir’in nüfusu 4.321.000 kişi, Manisa’nın nüfusu 1.430.000 kişi, Aydın’ın nüfusu 1.098.000 kişi, Denizli’nin nüfusu 1.028.000 kişi, Muğla’nın nüfusu 967.487 kişi, Afyonkarahisar’ın nüfusu 725.568 kişi, Kütahya’nın nüfusu 577.941 kişi ve Uşak’ın nüfusu 367.514 kişi olmak üzere Ege Bölgesi’nin nüfusu 10.515.510 kişidir. Ana kütlenin 1.000.000’den büyük olduğu durumlarda örnekleme hacminin 384 olması yeterli sayılmaktadır (Sekaran, 2003). Ayrıca ölçülen değişkenleri oluşturan madde sayılarının toplamının 10 katının örnekleme hacmi için yeterli olduğu görüşü vardır (Kline, 2011). Bu çalışmada 12 adet ifade yer almaktadır. Buna göre 120 kişinin oluşturduğu bir örnekleme yapısal eşitlik modellemesi için yeterli olacaktır. Sonuç olarak örnekleme sayısı araştırma için yeterlidir.

Literatür taramasından yola çıkılarak oluşturulan hipotezler doğrultusunda bir araştırma modeli kurulmuştur. Araştırma modeli Şekil 1.’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma Bulguları

Demografik Profil

Veri analizi için ilk olarak katılımcıların demografik profillerinin ortaya konulması için frekans analizi yapılmıştır. Araştırmaya katılan katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1.'de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Profili

Faktör	Alt grup	Frekans	%	Faktör	Alt grup	Frekans	%	
Cinsiyet	Kadın	365	44	Meslek	İşçi	217	26,2	
	Erkek	464	56		Memur	129	15,6	
Gelir	1500 TL ve altı	144	17,4		Esnaf/tüccar	118	14,2	
	1501-2500 TL	249	30,0		Serbest meslek	103	12,4	
	2501-3500 TL	218	26,3		Ev hanımı	100	12,1	
	3501-4500 TL	134	16,2		Öğrenci	67	8,1	
	4501-5500 TL	67	8,1		Çalışmıyor	50	6,0	
	5501-6500 TL	17	2,1		Emekli	45	5,4	
	Eğitim Durumu	İlköğretim	172		20,7	İl	İzmir	341
Lise		332	40,0		Manisa		120	14,48
Ön lisans		186	22,4		Aydın		90	10,86
Üniversite		139	16,8		Denizli		83	10,01
Medeni durum	Evli	429	51,7		Muğla		73	8,81
	Bekâr	400	48,3		Afyonkarahisar		57	6,88
Yaş	18-29	290	34,9	Kütahya	42		5,07	
	30-41	283	34,1	Uşak	23		2,77	
	42-53	156	18,8					
	54-65	101	12,2					

Araştırma Modelinin Testi ve Gözlenen Değişkenlerle Yol Analizi

Modelin test edilmesinden önce ölçeklerin güvenilirliğine ve geçerliliğine bakılmıştır. SPSS 23.0'da yapılan güvenilirlik analizi ve LISREL 93.0'da yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonrasında materyalizm değişkenine ait "İnsanlar maddi şeylere çok fazla önem veriyorlar" ve "Sahip olduğum şeyler bana büyük zevk veriyor." ifadeleri ölçekten çıkarılmıştır. Güvenilirlik ve geçerlilik analizleri sonuçları Tablo 2.'de yer almaktadır.

Tablo 2: Güvenilirlik Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	İfade	t Değerleri >1,96	Standardize edilmiş değerler	R ²	$\alpha > 0,70$	AVE	CR	Ortalama
Materyalizm	Mat1	12,51	0,50	0,253	0,667	0,429	0,790	2,59
	Mat2	15,37	0,61	0,376				
	Mat3	12,83	0,51	0,265				
	Mat4	12,94	0,52	0,269				
	Mat5	12,18	0,53	0,279				
Uzmanlık	Uzman1	15,55	0,55	0,304	0,778	0,486	0,858	3,56
	Uzman2	23,80	0,79	0,619				
	Uzman3	22,67	0,76	0,571				
	Uzman4	19,01	0,65	0,426				
Reklamlara Yönelik Tutum	Reklam1	20,99	0,79	0,630	0,728	0,652	0,849	3,08
	Reklam2	20,20	0,76	0,583				
	Reklam3	14,28	0,52	0,275				

$p=0,000$ $\chi^2=180,28$ $sd=51$

Uyum indeksleri:

RMSEA=0,055 NFI= 0,920 CFI= 0,941 IFI=0,941 GFI=0,966 AGFI= 0,947 RMR=0,0481 SRMR=0,0401

Uzmanlık ve Reklama Yönelik Tutuma ait Cronbach's Alfa 0,70'ten yüksektir. Materyalizm ölçeği için Cronbach's Alfa 0,667 olmakla beraber 0,70'e oldukça yakın olduğundan güvenilirlik kabul edilebilir düzeydedir (Sekaran, 2003). CR değerlerinin hepsi 0,70'ten büyüktür. AVE değerleri materyalizm ve tüketici uzmanlığı değişkenleri için 0,50'ye yakın, reklamlara yönelik tutum için 0,50'den büyüktür. Bütün AVE değerleri CR değerlerinden küçüktür. Doğrulayıcı faktör analiziyle, ölçekteki ifadelerin faktörle uygunluğu test edilmiştir. Elde edilen bütün t değerleri faktör yüklerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Standardize edilmiş değerlere göre gizil değişkenler ve gözlenen ölçümler arasındaki ilişki de iyidir. Bütün uyum indeksleri değerlendirildiğinde modelin oldukça iyi bir uyum gösterdiği görülmektedir (Hu ve Bentler, 1999). Güvenilirliğin ve geçerliliğin sağlanmasından sonra modelin testine geçilerek gözlenen değişkenlerle yol analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3.'te yer almaktadır.

Tablo 3: Gözlenen Değişkenlerle Yol Analizi Sonuçları

Yollar	t değerleri (>1.96)	Standardize Edilmiş Değerler	Hipotez
H ₁ : Materyalizm → Reklamlara yönelik tutum	4,70	0,97	H ₁ (KABUL)
H ₃ : Reklamlara yönelik tutum → Materyalizm	-4,30	-0,97	H ₂ (KABUL)
H ₂ : Uzmanlık → Reklamlara yönelik tutum	6,71	0,59	H ₃ (KABUL)

p=0,000 $\chi^2=180.28$ sd=51

Uyum indeksleri

RMSEA=0,055 NFI=0,920 CFI=0,941 IFI=0,941 GFI=0,966 AGFI=0,947 RMR=0,0481 SRMR=0,0401

Yol analizi sonuçlarına göre uyum indekslerinin hepsi oldukça iyidir (Hu ve Bentler, 1999). T değerleri anlamlıdır ve standardize edilmiş değerler yüksektir. Materyalizm ve reklamlara yönelik tutum arasında pozitif yönde ve oldukça yüksek düzeyde bir ilişki (0,97) vardır. Materyalist değerler arttıkça reklamlara yönelik tutum da olumlu olmaktadır. Buna göre H₁ kabul edilmiştir. Tüketici uzmanlığı ve reklamlara yönelik tutum arasında pozitif yönde ve orta kuvvette bir ilişki (0,57) vardır. Tüketicinin kendisini uzman olarak görme düzeyi arttıkça reklamlara yönelik tutumu olumlu olmaktadır. Buna göre H₃ kabul edilmiştir. Reklamlara yönelik tutum ve materyalizm arasında negatif yönde ve oldukça yüksek düzeyde bir ilişki (0,97) vardır. Reklamlara yönelik tutum olumlu oldukça materyalizm derecesi azalmaktadır. Buna göre H₂ kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada alt gelir grubu tüketicilerinde materyalizmin ve tüketici uzmanlığının reklamlara yönelik tutum, reklamlara yönelik tutumun da materyalizm üzerinde etkisi araştırılmıştır. Analiz sonuçlarında demografik bulgulara bakıldığında alt gelir diliminde yer alan katılımcıların büyük çoğunluğunun temel eğitim düzeyinde ve vasıfsız mesleklerde çalışan kişiler olduğu görülmüştür. Bu sonuç Aydın (2012) tarafından yapılan çalışmanın bulguları ile uyusmaktadır. Araştırma modelinin testiyle elde edilen bulgular, materyalizmin reklamlara yönelik tutum üzerinde pozitif yönde etkisi olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifade ile tüketicilerin materyalist değerleri arttıkça, reklamlara karşı tutumları daha olumlu olmaktadır. Bu bulgu Chang vd. (2018), Durmuş (2016), Eze ve Lee (2012), Kamal vd. (2013), Munusamy ve Wong (2007), Osmonbekov vd. (2009), Yoon (1995) tarafından yapılmış çalışmaların sonuçları ile uyumludur. Ancak bu çalışmalarda analiz birimi alt gelir düzeyindeki tüketiciler değildir. Tüketici uzmanlığı da reklamlara yönelik pozitif yönde etkilemektedir. Bu sonuç Mattila ve Wirtz (2001)'in araştırma sonucundan farklılık göstermektedir. Etkinin derecesi açısından ele alındığında materyalizmin reklamlara yönelik tutumlar üzerindeki etkisi tüketici uzmanlığının etkisine göre daha yüksektir. Bu bulgulara göre uzmanlığın ve materyalizmin

tüketicilerin bilgi arama davranışlarını etkileyebileceği düşünülebilir. Çünkü ürünleri satın alırken hem çevresi ile iletişim kurmasında yardımcı olacakları hem de fiyat açısından kendisi için en uygununu bulmak için daha çok bilgi kaynağına ihtiyaç duyabilecektir. Bu mal veya hizmetleri diğer insanları etkilemek ve egosunu tatmin etmek için kullanılabilmeyle düşünebileceklerdir. Çünkü özellikle materyalist tüketim şeklinin altında yatan temel neden, çevreye birtakım mesajlar vermektir. Böylece tüketiciler reklam gibi dış iletişim kaynaklarına belki de daha fazla dikkat edecektir. Sonrasında, tüketici kişiliğini desteklediği, gerekli bilgileri sağladığı, çevresiyle iletişim kurmasında yardımcı olacak ürünleri seçmelerine yardımcı olacağı için reklamlara karşı olumlu tutum besleyebilecektir. Araştırmanı diğer bir bulgusu reklamlara yönelik tutumun materyalizm üzerindeki negatif yönlü fakat kuvvetli etkisidir. Buna göre, tüketicilerin reklamlara yönelik tutumları olumsuz yönde oldukça materyalizme yönelik eğilimleri artacaktır. Materyalizm bireylerin psikolojisiyle yakından ilgilidir. Materyalist kişiler, entelektüel hedeflerden veya değerlerden ziyade istediği maddi şeylere sahip olma arzusu içindedirler (Richins ve Dawson, 1992). Çünkü materyalizm seviyesi yüksek olan tüketiciler, başarılarını veya durumlarını aktarmanın bir yöntemi olarak mülk edinme eğilimindedir (Goldsmith ve Clark, 2012; Richins, 1994). Reklamlarda çoğu zaman materyalizme vurgu yapılmakta bireyler satın alım yapmaya güdülendirilmektedir (Clow ve Baack, 2018; Coulter, Zaltman and Coulter, 2001). Materyalizm düzeyi yüksek olan tüketicileri reklamlara yönelik tutumu olumsuz olabilir. Belki de reklamlar materyalist tüketicilere istediklerinden daha az şeye sahip olduklarını ya da arzu ettikleri maddi şeylere sahip olamadıklarını hatırlatabilmektedir. Lysonski vd. (2017) tarafından yapılan çalışmanın sonucunda da ortaya konulduğu üzere statü ve prestiji vurgulayan reklamlar, materyalist tüketicileri kendilerini daha iyi durumda olarak algıladıkları bireylerle karşılaştırmaya sürekli olarak teşvik edebilmektedir. Reklamların, satın almaya gücü yetmeyecek bir şeye sahip olma arzusunu arttırması tüketicinin olumsuz hisler içinde olmasına neden olabilmektedir (Gao, Zhang ve Li, 2014). Maddi varlıklara sahip olmak ve dolayısıyla da tüketim yoluyla tatmin aramak olmasından hareketle materyalizm pazarlama bilimi açısından büyük öneme sahip bir kavramdır. İşletme ve markaların pazarlama iletişimi faaliyetlerindeki temel amaçlarından birisinin ürünlerinin satın alınmasını teşvik etmek olduğu göz önüne alındığında materyalist bireylerin diğer bireylere göre satın alma isteği noktasında bir adım önde olacağı söylenebilecektir. Buradan hareketle materyalist bireylerin reklam ve ürün tanıtımlarına dair yaklaşımları ve değerlendirmelerinin diğer tüketicilerden farklı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın kısıtı örneklemin belirli bir coğrafi bölgeyi temsil etmesidir. Bu nedenle sonuçların tüm ülke için genellenmesi söz konusu değildir. Gelecek çalışmalarda ülkenin başka coğrafi bölgelerinden, Türkiye'yi temsil edecek şekilde daha büyük bir örneklemden veri toplanabilir. Ayrıca, çalışma sadece Türkiye'de yapıldığı için belli bir kültüre özgüdür. Daha sonraki çalışmalarda, farklı ülkelerde araştırmalar yapılarak kültürler arası farklılıklar incelenebilir. Chen (2002) tarafından yapılan araştırma materyalist eğilimin tetiklediği gösterişçi tüketimin bireyci toplumlar ve kolektif toplumlarda farklılaştığını göstermiştir. Kolektif kültürlerde sosyal statü sembollerine sahip olmak önemli iken bireyci toplumlardaki insanlar her şeyden önce kendi istekleri ve arzuları için satın almak istemeleridir (Güllülü, Ünal ve Bilgili, 2010). Yoon (1995) tarafından kültürlerarası bir karşılaştırmanın yapıldığı başka bir çalışmada Afrika kökenli Amerikalıların daha materyalist oldukları, bu tüketicilerin reklama yönelik tutumlarının da pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelecek çalışmalarda ayrıca farklı uzmanlık düzeyleri, farklı gelir grupları, reklam türleri açısından farklılıklara bakılabilir. Tek bir ürün ya da marka seçilerek daha spesifik bir araştırma tasarlanabilir. Araştırma modeline marka bilinci, benlik saygısı, gösterişçi tüketim değişkenleri eklenebilir. Sosyal medya kullanımının materyalizm üzerindeki etkisi de gelecekte incelenebilir. İnternetin ve sosyal medyanın yoğun bir şekilde kullanımının materyalizm düzeyini etkilediği bilinmektedir (Kamal

vd., 2013; Neve ve Trivedi, 2020). Bunlara ek olarak, değişkenler arasındaki ilişkinin nedenlerini daha derinden anlaşılması için nitel bir çalışma yapılabilir.

Araştırmanın sonuçlarının özellikle hedef kitlesi alt gelir grubu olan işletmeler açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Neve ve Trivedi (2020) gelir durumu ve materyalizm arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar sınırlı olduğu ve konuda daha fazla çalışma yapılabileceğinden bahsetmiştir (Neve ve Trivedi, 2020). Bu sonuçlar pazarlama stratejilerinde pazar bölümlendirmenin önemini de vurgulamaktadır. İşletmeler pazarlarını uzmanlık ve materyalistlik derecesine göre bölümlendirebilir. Materyalizm denilince genellikle akla statü tüketimi ve üst gelir grubu akla gelmektedir. Ancak araştırma sonuçlarının da gösterdiği üzere alt gelir grubunun da materyalist eğilimleri olabilmektedir. İşletmelerin bunu göz ardı etmemesi, pazarlama iletişimi mesajlarını bu durumu hesaba katarak hazırlamaları yararlı olacaktır. Materyalist olan kişiler, maddiyata önem vermeleri nedeniyle sahip oldukları maddi varlıklar ile kendilerini ve toplumdaki diğer insanları tanımlama eğilimine girmektedirler. Hedef kitlenin özelliklerinin daha iyi bilinmesiyle pazarlama sunuları daha etkili hazırlanabilir ve tüketicilerin pazarlama iletişimindeki mesajlara olumsuz tepki vermesi olasılığı azaltılabilir.

Kaynakça

- Ahmed, M. E., Khan, M. M., ve Samad, N. (2016). Income, social class and consumer behaviour: A focus on developing nations. *Journal of Applied Business and Economic Research*, 14(10), 6679-6702.
- Ahuvia, Aaron C. ve Nancy Y. Wong. (2002). Personality and values based materialism: Their relationship and origins. *Journal of Consumer Psychology*, 12(4), 389-402.
- Akee, R., Copeland, W., Costello, E. J. ve Simeonova, E. (2018). How does household income affect child personality traits and behaviors? *American Economic Review*, 108(3), 775-827.
- Alba, J. W. ve Hutchinson, W. (1987). Dimensions of consumer expertise. *Journal of Consumer Research*, 13(4), 411-454.
- Aydın, K. (2012). Türkiye’de kişisel gelir dağılımının sosyo-ekonomik ve demografik belirleyicileri, *Çalışma ve Toplum*, 1, 147-166.
- Belk, R. W. (1985). Materialism: Trait aspects of living in the material world. *Journal of Consumer Research*, 12(3), 265-280.
- Bozoğlu, M.; Huang, C.L., Florkowski, W.J., Kılıç Topuz, B. ve Eroğlu, N. A. (2014). Tüketicilerin gıda güvenliği farkındalıkları ve gıda güvenliği sertifikalı süt ve ürünlerini satın alma niyetleri, XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi 3-5 Eylül, Samsun.
- Budiner Mette, F. M., de Matos, C. A.; Rohden, S. F. ve Ponchio, M. C. (2019). Explanatory mechanisms of the decision to buy on credit: The role of materialism, impulsivity and financial knowledge. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 21(Mart), 15-21
- Carsana, L. ve Jolibert, A. (2017). The effects of expertise and brand schematicity on the perceived importance of choice criteria: A bordeaux wine investigation. *Journal of Product & Brand Management*, 26(1), 80-90.
- Castner, L. ve Mabli, J. (2010). Low-income household spending patterns and measures of poverty, Washington: Mathematica Policy Research.
- Cengiz, H. ve Özkara, B. Y. (2016). Materyalizm, öz-benzeşim ve bireyselleşimin kişiselleştirilmiş reklam kampanyalarına yönelik tutumlar ve bu kampanyaları sosyal

- ağlarda paylaşma niyeti üzerindeki etkileri. *Business & Management Studies: An International Journal*, 4(1), 24-47.
- Chang, H. H., Wong, K. H. ve Chu, T. W. (2018). Online advertorial attributions on consumer responses: Materialism as a moderator, *Online Information Review*, 42(5), 697-717.
- Chen, J. (2002). *Chinese identification, acculturation and conspicuous consumption in a multicultural society: A theoretical framework and empirical evidence* (Yayınlanmamış doktora tezi). The University of Guelph, Guelph/Kanada.
- Chia, S. C. (2010). How social influence mediates media effects on adolescents' materialism. *Communication Research*, 37(3), 400-419.
- Cheung, C. M., Xiao, B. ve Liu, I. L. (2012). The impact of observational learning and electronic word of mouth on consumer purchase decisions: The moderating role of consumer expertise and consumer involvement. 45. *Hawaii International Conference on System Sciences* (3228-3237).
- Christopher, A. N. ve Schlenker, B. R. (2004). Materialism and affect: The role of self-presentational concerns. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(2), 260-272.
- Chung, E. ve Fischer, E. (2001). When conspicuous consumption becomes inconspicuous: The case of the migrant hong kong consumers. *The Journal of Consumer Marketing*, 18(6), 474-487.
- Clow, K. E. ve Back, D. (2018). *Integrated advertising, promotion and marketing communication*, (8. baskı), Londra: Pearson Inc.
- Coulter, R. A., Zaltman, G. ve Coulter, K. S. (2001). Interpreting consumer perceptions of advertising: An application of the Zaltman Metaphor Elicitation Technique. *Journal of Advertising*, 30(4), 1-21.
- Çınar, R. ve Çubukçu, İ. (2009). Tüketim toplumunun şekillenmesi ve tüketici davranışları karşılaştırmalı bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 277-300.
- Demir, H. (2014). *Tüketim kültürü ve ideoloji bağlamında yazılı basın metinlerinde kimlik, statü, arzu, haz ve tatminin üretimi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Duhan, D. F., Rinaldo, S. B., Velikova, N., Dodd, T. ve Trela, B. (2019). Hospitality situations, consumer expertise, and perceptions of wine attributes: Three empirical studies. *International Journal of Wine Business Research*, 31(1), 68-88.
- Durmuş, İ. (2016). TV reklamlarının tüketicilerin tutum ve motivasyonları üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir uygulama. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 28-40.
- Engelbertink, A. ve Van Hullebusch, S. (2013). The effects of education and income on consumers' motivation to read online hotel reviews. *Research in Hospitality Management*, 2(1-2), 57-61.
- Espinola, A. and Badrinarayanan, V. (2010). Consumer expertise, sacralization, and event attendance: A conceptual framework. *Marketing Management Journal*, 20(1), 145-164.
- Eze, U. C. ve Lee, C. H. (2012). Consumers' attitude towards advertising. *International Journal of Business and Management*, 7(13), 94-108.

- Garðarsdóttir R. B. ve Dittmar, H. (2012). The relationship of materialism to debt and financial well-being: The case of Iceland's perceived prosperity, *Journal of Economic Psychology*, 33, 471–481.
- Gao, Z., Zhang, H. ve Li, S. F. (2014). Consumer attitudes toward advertising in the digital age: A China–United States comparative study, *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 35(1), 12–28.
- Goldberg, M. E., Gorn, G. J., Peracchio, L. A. ve Bamossy, G. (2003). Understanding materialism among youth, *Journal of Consumer Psychology*, 13(3), 278-288.
- Goldsmith, R. E. ve Clark, R. A. (2012). Materialism, status consumption, and consumer independence, *The Journal of Social Psychology*, 152(1), 43-60.
- Güllülü, U. Ünal, S. ve Bilgili, B. (2010). Kendini gösterim ve kişilerarası etkileşimin gösterişçi tüketim üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 105-139.
- Hakimi, R. N., Lim, X. J., Cheah, J. H., Ting, H., Santirianingrum, S., Sudiyanti, S. ve Basha, K. (2019). Determinants of consumer attitudes toward mobile advertising: A crossborder study between Malaysia and Indonesia using PLS-MGA, *International Journal of Economics and Management*, 13(1), 21-36.
- Hirsch, D (2013). Paying for children: The state's changing role and income adequacy. *Journal of Social Policy*, (42), 495–512.
- Hu, L.T. ve Bentler, P.M. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Huang, Y., Edirisinghe, I. ve Burton-Freeman, B. M. (2016). Low-income shoppers and fruit and vegetables: What do they think? *Food and Nutrition*, 51(5), 241-250.
- Huggett, M. ve Ventura, G. (2000). Understanding why high-income households save more than low income households. *Journal of Monetary Economics*, (45), 361-397.
- Ibok, N. I. ve Umana, V. S. (2013). Behavioural characteristics and the marketing implications of the low-income consumers. *International Journal of Business Administration* 4(5), 73-78.
- İkakat Tümer, E., Akbay, S. ve Palabıyık, E. (2018). The economic contribution of recycling in Kahramanmaraş, *KSU Journal of Agriculture and Nature*, (21:Özel Sayı), 146-153.
- İnce, M., Bozyiğit, S. ve Tor Kadioğlu, C. (2019). Reklamlarda ünlü kullanımının Y kuşağı tüketicilerinin materyalist eğilimleri üzerindeki etkisi, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 496-513.
- Jung, J., Shim, S.W., Jin, H.S. ve Khang, H. (2016). Factors affecting attitudes and behavioural intention towards social networking advertising: A case of Facebook users in South Korea. *International Journal of Advertising*, 35(2), 248-265.
- Kamal, S., Chu, S. C. ve Pedram, M. (2013). Materialism, attitudes, and social media usage and their impact on purchase intention of luxury fashion goods among American and Arab young generations. *Journal of Interactive Advertising*, 13(1), 27-40.
- Kaus, W. (2013). Conspicuous Consumption and race: Evidence from South Africa. *Journal of Development Economics*, (100), 63-73.
-

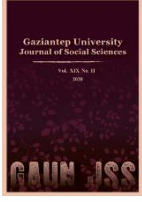
- Kerstetter, D. ve Cho, M. H. (2004). Prior knowledge, credibility, and information search. *Annals of Tourism Research*, 31(4), 961-85.
- Ketelaar, P. E., Willemsen, L. M., Sleven, L. ve Kerkhof, P. (2015). The good, the bad, and the expert: how consumer expertise affects review valence effects on purchase intentions in online product reviews. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 20(6), 649-666.
- Kleiser, S. B. ve Mantel, S. P. (1994). The dimensions of consumer expertise: A scale development. *AMA Summer Educators Proceedings*, American Marketing Association, 20-26.
- Klein, J. ve Dawar, N. (2004). Corporate social responsibility and consumers' attributions and brand evaluations in a product-harm crisis. *International Journal of Research in Marketing*, 21(3), 203-217.
- Korgaonkar, P. ve Wolin, L. (2002). Web usage, advertising, and shopping: Relationship patterns. *Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy*, 12(2), 191-204.
- Kwak, D. H., McDaniel, S. ve Kim, K. T. (2012). Revisiting the satisfaction-loyalty relationship in the sport video gaming context: The mediating role of consumer expertise. *Journal of Sport Management*, 26(1), 81-91.
- Lembet, Z. (2014). *Dergi reklamlarında sosyal statü göstergesi olarak markaların sunumu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Lertwannait, A., ve Mandhachitara, R. (2012). Interpersonal effects on fashion consciousness and status consumption moderated by materialism in metropolitan men. *Journal of Business Research*, 65(10), 1408-1416.
- Ling, K. C., Piew, T. H. ve Chai, L. T. (2010). The determinants of consumers' attitude towards advertising. *Canadian Social Science*, 6(4), 114-126.
- Lysonski, S., Durvasula, S. ve Ruth Rayner (2017). The processing of advertising: Does a consumer's level of materialism make a difference? *Innovative Marketing*, 13(1), 11-23.
- Maheswaran, D. ve Sternthal, B. (1990). The effects of knowledge, motivation, and type of message on ad processing and product judgements. *Journal of Consumer Research*, 17(1), 66-73.
- Maheswaran, D., Sternthal, B. ve Gurhan, Z. (1996). Acquisition and impact of consumer expertise. *Journal of Consumer Psychology*, 5(2), 115-133.
- Mannion, C. ve Brannick, T. (1995). Materialism and its measurement. *Irish Journal of Management*, (16), 1-15.
- Mason, R.S. (2001). Conspicuous consumption: A literature review. *European Journal of Marketing*, 18(3), 26-39.
- Matos, C., Vieira, V., Bonfanti, K. ve Mette, F. (2019). Antecedents of indebtedness for low-income consumers: The mediating role of materialism. *Journal of Consumer Marketing*, 36(1), 92-101.
- Mattila, A. ve Wirtz, J. (2001). The moderating role of expertise in consumer evaluations of credence goods. *International Quarterly Journal of Marketing*, 1(4), 281-292.
-

- Mehta, A. (2000). Advertising attitudes and advertising effectiveness. *Journal of Advertising Research*, 40(3), 67-72.
- Milaković, I. K. ve Mihić, M. (2015). Predictors and outcome of attitudes towards advertising: demographics, personal factors and WOM, *Ekonomska misao i praksa*, (2), 409-432.
- Mishra, S., Umesh, U. N. ve Stem, D. E. Jr (1993), Antecedents of the attraction effect: An information-processing approach. *Journal of Marketing Research*, 30(3), 331-349.
- Moorthy, S., Ratchford, B. T. ve Talukdar, D. (1997). Consumer information search revisited: Theory and empirical analysis. *Journal of Consumer Research*, 23(4), 263-277.
- Moschis, G. P. ve Churchill Jr., G.A. (1978) Consumer socialization: A theoretical and empirical analysis. *Journal of Marketing Research*, 15(4), 599-609.
- Mullainathan, S. ve Shafir, E. (2013). *Scarcity: Why having too little means so much*. New York: Henry Holt and Company.
- Mueller, S. ve Szolnoki, G. (2010). The relative influence of packaging, labelling, branding and sensory attributes on liking and purchase intent: Consumers differ in their responsiveness. *Food Quality and Preference*, 21(7), 774-783.
- Munusamy, J. ve Wong, C. H. (2007). Attitude towards advertising among students at private higher learning institutions in Selangor. *Unitar E-journal*, 3(1), 31-51.
- Neve, M. ve Trivedi, R. (2020). Materialism and media usage: to study the role of media in increasing materialism among youths with special reference to social media exposure. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(8), 2431-2436.
- Osmonbekov, T., Gregory, B. T., Brown, W. ve Xie, F. T. (2009). How consumer expertise moderates the relationship between materialism and attitude toward advertising. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 17(4), 321-327.
- Otero-López, J. M., Pol, E. V., Bolaño, C. C. ve Santiago-Mariño, M J. (2011). Materialism, life-satisfaction and addictive buying: Examining the causal relationships. *Personality and Individual Differences*, 50(6), 772-776.
- Parker, R. S., Haytko, D. ve Hermans, C. (2010). The perception of materialism in a global market: A comparison of younger Chinese and United States consumers. *Journal of International Business and Cultural Studies*, 3(1), 399-411.
- Pashkevich, V. (2019). Voluntary simplicity and materialism: Different cognitive and attitudinal drivers and different effects on self-brand connections. *International Review of Business and Economics*, 3(1), 11-62.
- Perrouty, J.P., d'Hauteville, F. ve Lockshin, L. (2006). The influence of wine attributes on region of origin equity: An analysis of the moderating effect of consumer's perceived expertise. *Agribusiness*, 22(3), 323-341.
- Ponchio, M. C. ve Aranha, F. (2008). Materialism as a predictor variable of low-income consumer behavior when entering into installment plan agreements. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 7(1), 21-34.
- Pradhan, D., Israel, D. ve Jena, A. (2018). Materialism and compulsive buying behaviour: The role of consumer credit card use and impulse buying. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 30(5), 1239-1258.
- Richins, M. L. (2010). Consumer materialism. *Wiley International Encyclopedia of Marketing*.
-

- Richins, M. L. (1994). Special possessions and the expression of material values. *Journal of Consumer Research*, 21(Aralık), 522-533.
- Richins, M. L. ve Dawson, S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 303-316.
- Richins, M. L. (1987). Media, materialism and human happiness. *Advances in Consumer Research*, (14), 352-356.
- Sekaran, U. (2003). *Research methods for business: A skill building approach*, USA: John Wiley & Sons, Inc.
- Shrum, L. J., Wong, N., Arif, F., Chugani, S. K., Gunz, A., Lowrey, T. M. ve Scott, K. (2013). Reconceptualizing materialism as identity goal pursuits: Functions, processes, and consequences. *Journal of Business Research*, 66(8), 1179-1185.
- Sharda, N. ve Bhat, A. (2018). Austerity to materialism and brand consciousness: Luxury consumption in India. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 22(2), 223-239.
- Singh, D. (2018). Integration of materialism with shopping motivations: Motivations-based profile of Indian mall shoppers. *Journal of Asia Business Studies*, 12(4), 381-401.
- Sirgy, M. J. (1998). Materialism and quality of life. *Social Indicators Research*, 43(3), 227-260.
- Soba, M. ve Aydın, E. (2012). The role of income level on sensitivity levels for similar product: A purchasing behavior study, *International Journal of Humanities and Social Science* 2(18), 177-181.
- Tan, S. J. ve Chia, L. (2007). Are we measuring the same attitude? Understanding media effects on attitude towards advertising. *Marketing Theory*, 7(4), 353-377.
- Tarı, R. ve Pehlivanoğlu, F. (2007). Kocaeli ilinde tüketici davranışlarının gelir-harcama grupları ilişkisi açısından analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 192-210.
- Teichmann, K. (2011). Expertise, experience and self-confidence in consumers' travel information search. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 5(2), 184-194.
- Tokgöz, E. (2018). Materyalist değerler statü tüketimi ve dürtüsel satın alma arasındaki ilişki. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (16), 1-19
- Toma, E. (2014). Food purchase behaviors for low, medium and high income families. *International Journal of Academic Research in Environment and Geography*, 1(2), 33-39.
- Van der Walddt, D. R., Rebello, T. M. ve Brown, W. J. (2009) Attitudes of young consumers towards SMS advertising. *African Journal of Business Management*, 3(9), 444-452.
- Veblen, T. (1902). *The theory of the leisure class, an economic study of institutions*. New York: Macmillan.
- Wakefield, K. L. ve Inman, J. J. (2003). Situational price sensitivity: the role of consumption occasion, social context and income. *Journal of Retailing*, (79), 199-212.
- Wallendorf, M. ve Arnould, E. J. (1988). My favorite things: A cross-cultural inquiry into object attachment, possessiveness, and social linkage. *Journal of Consumer Research*, (14), 531-547.
-

- Wang, J. ve Wallendorf, M. (2006). Materialism, status signalling, and product satisfaction. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 34(4), 494- 505.
- Ward, S. ve Wackman, D. (1971). Family and media influences on adolescent consumer learning. *American Behavioral Scientist*, (14), 415-427.
- Watson, J. J. (2003). The relationship of materialism to spending tendencies, saving, and debt. *Journal of Economic Psychology*, (24), 723-739.
- Wong, N.Y.C. (1997). Suppose you own the world and no one knows? Conspicuous consumption, materialism and self. *Advances in Consumer Research*, (24), 197-203.
- Yoon, K. (1995). Comparison of beliefs about advertising, attitude toward advertising, and materialism held by African Americans and Caucasians. *Psychological Reports*, 77(2), 455-466.
- Zou, P., Yu, B. ve Hao, Y. (2011). Does the valence of online consumer reviews matter for consumer decision making? The moderating role of consumer expertise. *Journal of computers*, 6(3), 484-488.
- Zuckerman, A. ve Chaiken, S. (1998). A heuristic-systematic processing analysis of the effectiveness of product warning labels. *Psychology and Marketing*, 15(7), 621-642.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Örgütsel Mahkumlaşmanın Örgütsel Muhalefet Üzerindeki Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Alan Çalışması

The Effect Of Organizational Prisonization On Organizational Opposition: A Case Study In Health Sector

Serap KILINÇ^a, Elif Nisa YAYLA^{b*}, Özgür DEMİRTAŞ^c

^a Doktora Öğrencisi, Kayseri Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, Kayseri / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3125-9619

^b Öğr. Gör., Kayseri Üniversitesi, Sağlık Kurumları İşletmeciliği, Kayseri / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4343-0954

^c Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, Kayseri / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2495-2124

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Haziran 2020

Kabul tarihi: 6 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Örgütsel Mahkumlaşma,

Örgütsel Muhalefet,

Sağlık Sektörü

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 22, 2020

Accepted October 06, 2020

Keywords:

Organizational Prisonization,

Organizational Opposition,

Health Sector

ÖZ

Örgütsel mahkumlaşma kavramı pozitif bireysel ve örgütsel çıktılar adına çok önemli bir girdi sağlamakla birlikte, özellikle pro-sosyal davranışların önemli olduğu sağlık sektörü açısından daha fazla önem arz etmektedir. Bu kapsamda mevcut çalışmanın amacı sağlık çalışanları üzerinde örgütsel mahkumlaşmanın örgütsel muhalefet üzerindeki etkisini tespit etmektir. Çalışmada anket tekniği kullanılmış olup veriler Konya İli'nde faaliyet gösteren sağlık kurumlarında çalışan 375 personelden basit tesadüfi örnekleme yoluyla yüz-yüze görüşme yoluyla elde edilmiştir. Çalışma sonuçları kurulan hipotezleri destekler nitelikte bulunmuş ve örgütsel mahkumlaşmanın örgütsel muhalefet üzerinde pozitif etkisini ortaya koymuştur. İlave olarak, örgütsel mahkumlaşmanın muhalefet alt boyutları olan açık muhalefet üzerinde negatif bir etkiye ve gizli muhalefet üzerinde ise pozitif bir etkiye sahip olduğu gözlenmiştir. Bu çalışma örgütsel mahkumlaşma üzerine teorik altyapı sunması ve örgütsel muhalefet ile ilişkisine yönelik uygulamalı analizlerle literatüre katkı sağlaması adına hem örgütsel davranış hem de sağlık yönetimi alanına önemli kazanımlar sağladığı değerlendirilmektedir.

ABSTRACT

The concept of organizational prisonization provides significant inputs in terms of individual and organizational outcomes. It is even more important especially for the healthcare sector where pro-social organizational behaviors are at the forefront. In this respect, the purpose of the present study was to examine the effect of organizational prisonization on organizational opposition. The survey method was used in the study. The data were collected with simple randomized sampling method and face to face interviews from 375 employees working in healthcare sector in and around the city of Konya. The results of the study were found to support the hypotheses that were established previously, and showed that organizational prisonization has a positive effect on organizational opposition. It was also determined that organizational prisonization has a negative effect on open opposition, which is a sub-dimension of organizational opposition; and had a positive effect on implicit opposition. We believe that the present study provides important contributions for organizational behavior and health management literature with its theoretical background for organizational prisonization and with the applicable analyses regarding organizational opposition.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: elifnisayayla@kayseri.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Subject: It is to examine the concept of organizational dissent, which includes contradictory feelings and opinion as in terms of the health sector, where pro-social behaviours are important, for managers to learn about the current situation within the organization about healthcare professionals, and the theoretical background of organizational prisonization concept, which includes being isolated from the outside world, moved away from the social environment, and imprisoned in the organization, and in this context, it is also to determine the direction and intensity of their relations.

Problem: The problem is that organizational prisonization, which is considered to be one of the factors that encourages dissent behaviours when reviewing the literature, was not discussed together with the organizational dissent and that no research has yet been conducted in the organizational behavior literature within the scope of our studies.

Aim: The aim of this study is to determine the effect of organizational prisonization on organizational dissent in the health sector, where functional dependence is high and does not accept errors.

Sykes (1958) mentions that the prisonized individual has to adopt one of the assimilation or separation strategies in order to adapt within the organization he works. Prisonized employee will either obey the rules and norms within the organization, or will dissent the rules of organization by creating their subgroups with other groups. The lack of any finding towards relationship and effect between these two variables in the literature reviews makes an important contribution to the study. Therefore, in this study, we created the H1a hypothesis, by assuming that employees preferring to be against organizational rules and norms will develop dissent attitudes and behaviors within the organization.

H1a: Organizational prisonization has a positive effect on Organizational Dissent.

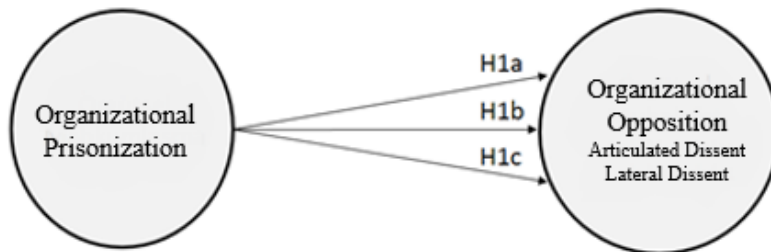
Following hypotheses have been created within the scope of the sub-dimensions of prisonization,

H1b: Organizational Prisonization has a negative effect on Articulated Dissent.

Employees who feel restricted within the organization and who cannot establish good relations with their managers will prefer the lateral dissent towards those having no effect on organizational processes, rather than directly expressing their opinions. Based on this approach, we created the H1c hypothesis;

H1c: Organizational Prisonization has a positive effect on the Lateral Dissent.

Our study model within the scope of these hypotheses is as follows;

Importance: It is to provide a very important input in the name of organizational prisonization, positive individual and organizational outcomes as well as to become more of an issue for the health sector where pro-social behaviours are important. Our study will make significant contributions to the literature as it is the first study to evaluate the concepts of organizational prisonization and organizational dissent in the same model

Method: The number of samples that should be obtained through simple random sampling method from the population in which there are 10.388 healthcare professionals in Konya city was calculated with the help of the formula in the study of İslamoğlu (2009, p. 171) and was found to be 371 with 95% confidence level. The study data were collected by using the questionnaire method. Feedback was provided in 94.5% of the questionnaires. The occupational groups of the participants consist of Physician, Nurse-Midwife, Healthcare Students (Psychologist, Physiotherapist, Dietitian, Social Care Specialist), Health Technician (X-ray, Anaesthesia, Emergency Medicine and Laboratory Technicians), Medical Secretary. Participants were 50.9 % (n = 191) male, 34.4% (n = 129) aged 26-35 years old, 59.5% (n = 223) married and 40.3% (n = 151) graduate. It was also determined that 0.9 (n = 116) of the participants had been working in the organization for 11-15 years and 8.7 (n = 145) were Nurse-Midwives.

Five-point Likert type scale was applied to scale expressions.

In the study, the Organizational Prisonization Scale developed by Erbay (2018) was used to in order to measure the Perception of Organizational Prisonization. The scale consists of 4 expressions. Cronbach's Alpha coefficient of the scale was found to be 0.94 (Erbay, 2018, p.209).

Organizational Dissent Scale developed by Kassing (2000) and adapted to Turkish by Korucuoğlu (2016) was used in order to measure the Organizational Dissent Level. Scale consists of 18 items and 2 sub-dimensions (Articulated Dissent-Latent Dissent). In the adaptation of the scale to Turkish and validity and reliability study, it was found that the Cronbach's Alpha coefficient of the Articulated Dissent sub-dimension was 0.79, the Cronbach's Alpha coefficient of the Articulated Dissent sub-dimension was 0.7 and the Cronbach's Alpha coefficient of the General Organizational Dissent Scale was 0.86 (Korucuoğlu, 2016 , p. 62).

Result: The results of this study, in which organizational prisonization and organizational dissent, which are considered to be one of the factors that encourage dissent behaviour, were examined together for the first time. That is, the positive effect of (H1a) organizational prisonization and organizational dissent ($\beta = 0.374$; $p < .05$; H1a = agreed) was determined. It is observed that organizational prisonization has a negative effect on the dissent sub-dimensions ($\beta = 0.297$; $p < .05$; H1b = agreed) and a positive effect on the latent dissent ($\beta = .757$; $p < .05$; H1c = agreed).

It is seen from the dramatic result that healthcare professionals show articulated dissent behaviour towards their management and feel themselves under pressure. Although the employees with future anxiety feel themselves prisonized in the organization, it is thought that they are unable to behave with an articulated dissent in the organization due to the fear of being dismissed or being moved away from the unit they work for. Employees may try to change the situation by staying silent or doing different actions related to that. For example, they may exhibit some behaviour such as lateness, sleeping on the job, motivation loss and organizational cynicism.

Considering that employees who feel prisonized in the organization will exhibit more dissenting behaviour towards the organization, studies must be performed in order to increase the organizational commitment, job satisfaction and focus of internal-control of the healthcare professionals in order to decrease their organizational prisonization level of healthcare professionals. Overtime controls should be fulfilled without going to extremes and without causing employees to react against the organization, and it is also important to include employees in business-related decisions and provide freedom of speech.

Particularly, it is recommended to appoint individuals who are argumentative and who have high communication levels to managerial positions. In the relevant literature, it could not be found enough studies examining the level of organizational prisonization and organizational dissent of healthcare professionals. It can be applied as a longitudinal study to larger samples and hospitals with organizational culture in the countries with different power distances and different occupational groups.

Giriş

Farklı kimliklere sahip bireylerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan örgütler, ortak amaçları gerçekleştirirken, karşılıklı bağımlılık içerisinde olan insan kaynağının, fiziksel, duygusal ve sosyal bileşenlerinden faydalanması ile başarılı olabilecektir. Yalnızca yöneticilerin örgütün geleceğine yön verebileceğinin kabul edildiği klasik yönetim anlayışında çalışanların düşünmesine ve görüşlerini belirtmesine gerek olmadığı anlayışı günümüzde geçerliliğini yitirmiştir (Ergün ve Çelik, 2019, s.114). Günümüzde birçok örgüt, küresel dünyada gerçekleşen hızlı değişime adapte olabilmenin ve rakiplerinin bir adım ötesine geçebilme yolunun elindeki çalışanları memnun etmek olduğunu anlamış ve personel güçlendirme, açık kapı politikası, hayal gücü yönetimi, örgütsel demokrasi, katılımcı yönetim gibi yeni yönetim fikirlerini uygulamaya başlamıştır (Biçkes, 2017, s. 958).

Çalışanların, iş hayatını etkilemek ve uyum sağlamak adına ihtiyaç duydukları fikirleri açıklayabildiklerinde kurum içerisindeki iş tatmini, örgütsel bağlılık ve başarı oranı artmaktadır (Gorden vd, 1988, s.103). Bireysel ve örgütsel amaçlara ulaşma sürecinde işbirlikleri oluşabileceğinin yanı sıra, bireylerin hedefleri ve beklentilerinin farklı olması durumunda, görüş ayrılıkları ve muhalefet davranışları oluşacaktır. Mevcut gidişattan farklı bir durumu destekleme, protesto etme ve şikâyet unsurlarını içeren örgütsel muhalefet, iş çevresini geliştirme ve yardım etme sonuçları doğurabilir (Kassing, 1997, s. 313). Ancak örgüt içerisinde hiçbir zaman bütünüyle ortadan kalkmayacak ve değişen seviyelerde her zaman bulunacak bu yıkıcı olmayan karşı duruşu, bir kısım yöneticiler, örgütün itici gücü olarak görmek yerine konularına yönelik bir saldırı olarak görebilmektedirler (Sprague ve Ruud, 1988, s. 173; Devine ve Maassarani, 2011, s. 128).

Zaini vd (2016, s. 262) örgütsel muhalefeti; çalışanların katılmadıkları örgüt politikaları, uygulamaları ve çıktılarını değiştirmek amacıyla kalkıştıkları çabalar bütünü olarak tanımlamaktadır. Örgüt içerisinde muhalif tutum sergilemeyi tetikleyen birçok etmen bulunmak ile birlikte temelde bireysel, ilişkisel ve örgütsel faktörler olarak sınıflandırılabilirler. Bireysel faktörler; çalışanların güç, çatışma ve değer sistemleri algılamalarını içermektedir. İlişkiye yönelik etmenler ise, bireylerin kurum bünyesinde etkileşimde oldukları yöneticiler, diğer çalışanlar ve dış çevre ile olan ilişkilerin tipleri ve ilişki kalitesi ile ilgilidir. Çalışanların örgüte dönük süreçlere katılım, örgüte ve yöneticiye bağlılık, örgütsel özdeşleşme düzeyleri algıları ve ilişkileri ise örgütsel faktörler içerisine girmektedir (Kassing, 1997, s. 322-323).

Bireyin özgürlüğünün yalnızca bedenlen kısıtlanması anlamına gelmeyen mahkumiyet kavramı, özerklik ve yaşama dair karar verme becerilerinin de bir süreliğine ya da ömür boyu elinden alınması anlamını taşımaktadır. Mahkum olan birey, iradesini bir otoriteye devretme mecburiyetiyle bir anlamda bireyselliğini kaybetmektedir (Erbay, 2018, s. 21). Dış dünyadan uzun süre ayrı tutularak sosyal ortamdan uzaklaştırılan çalışanlar, içinde buldukları örgütlerde kendilerinin hapis edildiği hissine kapılabilir (Giddens, 2000). Çalışanların personel kartlarıyla örgüt içine giriş ve çıkışlarının dakika dakika kaydedildiği ve örgütün fiziksel ortamından kaçışının olanaksızlaştırıldığı günümüz modern örgütlerinde dış dünya ile izolasyonunu sağlamak için güvenlik kulübelerinin kurulması, turnikeli ve hatta parmak izine dayalı giriş-çıkış sistemlerinin oluşturulması, örgütün her köşesine kameraların yerleştirilmesi post-modern bir mahkumiyet yaratmaktadır (Lyon, 1994).

Alan yazın taraması yapıldığında çalışanları muhalif davranışlara teşvik eden faktörlerden biri olduğu düşünülen örgütsel mahkumlaşmanın, örgütsel muhalefet ile birlikte ele alınması araştırma problemini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma işlevsel bağımlılığın fazla olduğu ve hata kabul etmeyen sağlık sektöründe örgütsel mahkumlaşmanın örgütsel muhalefet üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir.

Literatür İncelemesi

Örgütsel muhalefet

Bir tutum, görüş veya davranışa karşı olma durumu olarak gösterilen muhalefet kavramı örgütsel bağlamda, mevcut durum ile ilgili duyulan memnuniyetsizlik sonucu ortaya çıkmaktadır ve statükoyu bozmayı gerektirmektedir. Yapısı itibariyle olumsuz olan muhalefet, karşı çıkmayı ve prensip sorunlarını içermektedir (Kassing, 1997, s. 326). Karşıt görüş belirtme sürecinde kurum üyelerinin, tetikleyici bir olayın sonucunda yöneticiler ile farklı düşünmesi, beraberinde fikir ayrılığını getirecektir (Kassing, 2008, s. 343). Çalışanları örgüt içerisinde muhalefet yapmaya iten tetikleyici olaylar; çalışanlara dönük onaylanmayan tavırlar ve eylemler, örgütsel değişim, örgüt içerisindeki kararlar alınırken katılım sağlayamama, kaynak, yetki ve sorumluluk dağılım sürecinde oluşan orantısızlık ve adalet eksikliği, etik olmayan faaliyetler, performans değerlendirme sürecinin iyi yönetilememesi şeklinde olabilir (Kassing ve Armstrong, 2002, s. 44).

Çalışanların mevcut duruma karşı tezat duygu ve düşünceleri başlangıçta olumsuz bir çağrışımında bulunuyormuş gibi gözükse de aslında örgütsel muhalefet, yöneticilerin kurum içerisinde mevcut durumu öğrenebilmesi açısından önemli bir iletişim faaliyetidir. Günümüzde modern örgütler, çalışanlarına yetkilendirme ve kararlara katılım programları ile onları daha fazla karar verme süreçlerinin içine dahil etmektedirler. Böylelikle kurum içerisinde motivasyon sağlanarak çalışanların örgüte ve yaptıkları işe karşı olumlu tutum sergilemelerine neden olacaktır (Ötken ve Cencki, 2013, s. 44).

Örgütsel muhalefet teorisi; örtük kontrol kuramı, bağımsız düşünce kuramı ve terk etme-dile getirme-sadakat gösterme modeli temellerinin üzerine inşa edilmiştir. Örtük kontrol kuramında, göze batmayan akılcı bir kontrol ile çalışanların örgüt ile özdeşleşmesi sağlanır ve örgüt için en iyi olan, yanlı kararların alınması sağlanır. Ancak kişisel değer ve görüşler örgüt ile farklılaştığında, muhalif düşünceler ortaya çıkmaktadır. Bağımsız düşünce kuramı, argümanlar ile yönetim anlayışının konuşma özgürlüğünü besleyeceğinden dolayı çalışanların yönetimle çelişkili olan görüşlerini paylaşma fırsatı sağlar. Son olarak terk etme-dile getirme-sadakat gösterme modelinde, çalışanlar muhalefeti deneyimleyip nasıl ifade edeceklerini değerlendirdikten sonra, terk etme ve dile getirme gibi muhalefet stratejilerini uygulamaktadırlar (Özdemir ve Atan, 2018, s. 281).

Örgütsel muhalefet üstüne yapılan çalışmalarda, muhalif fikirlere sahip çalışanların davranışları açık, örtük ve dışsal muhalefet olarak sınıflandırılmaktadır. Açık (articulated/upward dissent) olarak adlandırılan muhalefet; çalışanların yapıcı olarak algılanacağına inandıkları, olumsuz bir geri dönüş ile karşılaşmayacaklarını hissettikleri, örgütteki konu ile ilgili etkin rol oynayabilecek üst yöneticilere doğrudan ve açıkça ifade ettikleri muhalif görüşlerini içermektedir. Bu bakımdan dikey muhalefetin, yapıcı olduğu ve olumlu feedback sağladığı söylenebilir (Kassing, 1997, s. 326). Yönetim konumunda bulunan, tartışmaya açık olan, üsleri ile etkin ilişkilere sahip olan, örgütte görüşlerini bildirmede rahat olan, iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyleri yüksek ve örgüt faaliyetlerini tesir edebileceklerini hisseden, iç-denetim odağına sahip ve iş doyum düzeyleri yüksek, başka iş alternatiflerine sahip ya da işten çıkarılma korkusu bulunmayan çalışanların açık muhalefete yönelecekleri ifade edilmektedir (Kassing ve Armstrong, 2002, s. 45; Farrell ve Rusbult, 1992, s. 208).

Gizli muhalefet (latent/lateral dissent); dile getirilmek istenen muhalif görüşlerin iletilecek kanalların olmaması durumunda iş arkadaşları gibi işin yetkili kişisinden ziyade karar alma süreçleri üzerinde etkileme gücü olmayan başka çalışanlara iletilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Kurum içerisinde kendilerini engellenmiş hisseden bu çalışanlar örgüt içerisindeki mevcut duruma tesiri bulunamayacak kişilerle saldırgan biçimde paylaşım yapmaktadır

(Kassing ve Avtgis, 1999, s. 97). İşe geç kalma veya işten kaytarma gibi davranışlar örtük muhalefet davranışlarına örnek olarak gösterilmektedir (Farrell ve Rusbult, 1992, s. 212).

Dışsal muhalefet (displaced dissent) ise; işgörenlerin muhalif fikirlerini konu ile ilgili etkin rol oynayabilmesi mümkün olmayan örgüt içerisinde veya dışarısında olan kişilere doğru dile getirmesi olarak tanımlanmaktadır (Turnage ve Goodboy, 2014, s. 273; Kassing, 1997, s. 334). Dışsal muhalefete yönelen çalışanlar örgüt içerisinde karşıt görüşlerini belirttiklerinde bunun olumsuz algılanacağını ve düşmanca bir tavırla karşılaşacaklarını düşünmektedirler. Bunun sonucunda yaşamış oldukları sorunlara çözüm üretilmeyecek, hatta örgüte olan bağlılıkları düşebilecektir (Kassing, 1997, s. 334). Örgüt içindeki muhalefet tarzını büyük oranda belirleyecek olan faktör, yöneticiler ile olan ilişkilere bağlıdır. Yöneticileri ile ilişkileri iyi olmayan çalışanlar, açık muhalefet yolunu tercih ederlerse cezalandırılacaklarını veya olumsuz tepkiler alacaklarını düşündüklerinden dolayı gizli veya dışsal muhalefet davranışını daha çok tercih etmektedirler (Garner, 2006).

Bir bilgi ve iletişim kaynağı olan örgütsel muhalefet yöneticilerin göremediği sorunların tespiti, çözümü ve önleminde yardımcı olmaktadır. Muhalif davranışlar örgüt içi demokrasinin gelişmesine katkı sağlarken, çalışan memnuniyeti ve performansının artmasına katkı sağlamaktadır (Garner, 2013, s. 378). Ancak muhalefet davranışları sonrası örgüt içi çatışmaların yaşanması, örgüt içi şiddet davranışlarının ortaya çıkması, daha otokratik bir örgüt yapısına bürünme korkusu ve çalışanların işten ayrılmaları gibi çekincelerden dolayı muhalefet her zaman desteklenen bir olgu olmayabilmektedir (Shahinpoor ve Matt, 2007, s. 44). Aynı zamanda örgüt içerisindeki bu davranışlar, diğer çalışanlar tarafından muhalif kişilere yönelik uyumsuz ve şikayetçi gibi etiketler yakıştırılmasına yol açabilecektir (Garner, 2013, s. 379). Örgüt yönetimi ve örgüt içerisindeki iletişim iklimine bağlı olarak muhalif davranışların cezalandırıldığı, bastırıldığı veya teşvik edildiği politikalar bulunabilmektedir (Hegstrom, 1990).

Çalışanların muhalif görüşler ve tutumlarda bulunmaları üstünde tükenmişlik, adaletsizlikler, saldırgan iletişim, ifade özgürlüğü, kıdem, örgütsel statü, örgütsel yolsuzluk, yönetici-çalışan ilişkilerinde güven ve örgütsel iklim vb. çok boyutlu etkenlerin rol oynadığı görülmektedir (Biçkes, 2017, s. 972). Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında örgütsel muhalefet üzerinde belirleyici bir faktör olduğu düşünülen örgütsel mahkumlaşma kavramı incelenecektir.

Örgütsel mahkumlaşma

Küreselleşme ve rekabete açılma sürecinin hızlandığı 19. yüzyılda yöneticilerin ve araştırmacıların en önemli hedefi örgütsel amaçlara ulaştıracak olan insan kaynaklarının verimliliğini arttırmaktır. Günümüzde bir kısım örgüt çalışanların özerklikle ilgili psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak adına çalışma koşullarını serbest ve esnek bir şekilde yapılandırmakta iken geri kalan birçok örgüt dış dünyadan yalıtılmış, hiyerarşik düzene dayanan binaları ve bireyler hakkındaki her türlü bilgiye kolayca erişilebildiği gözetim toplumu ile çalışanlarını örgüt içerisinde sınırlandırmaktadır (Giddens, 2000; Lyon, 1994). Bu bağlamda örgütsel mahkumlaşma çalışanların özerkliklerini kaybettiği, mesleki gelişimlerini etkileyen faktörlerin kısıtlandığı ve bu faktörlerin neden olduğu motivasyon kaybına rağmen bilişsel becerilerini kullanan bir çalışanın umutsuzluk hissini içermektedir (Erbay, 2018, s. 251).

Günümüzde örgütlerin fiziksel yapısı hapishanelere benzer olarak hiyerarşik düzeni destekleyici şekilde üstün astı kolaylıkla gözetleyebileceği düzende tasarlanmaktadır. Çağdaş örgütler ve hapishanelerde teknoloji, birikmiş bilgi ve iletişim gelişmişliğinin etkisi ile erişilebilirlik artmakta, böylelikle gözetleme ve kontrol çok daha kolaylaşmaktadır. Kurum içerisindeki güvenlik kabinleri, bölme kapıları, güvenlik kameraları, parmak izi ve personel kimlikleri ile giriş-çıkış sistemleri çalışanla ilgili her türlü bilgiye kolayca erişilebilmesine ve

fiziksel ortamdan kaçmanın imkansız olduğu algısını yaratmasına neden olmaktadır. Mahkumlaşmanın getireceği sosyal yoksunluk kişinin kendi karakterinin ve özdeğerinin algısındaki yaratacağı değişikliğin psikolojik etkisi fiziksel açıdan daha belirgin olacaktır (Sykes, 1958). Bu bir tür gözetim toplumunda yaşadığımız olgusu, cezalandırılma, özerkliklerin kısıtlanması gibi mesleki gelişmeyi engelleyen faktörler motivasyon kaybı yaratmasına rağmen çalışanlar işlerine ihtiyacı olduğu düşüncesiyle işten ayrılmayacak ve bu da çalışanların örgütlerinde hapsoldüğü düşüncesine yol açacaktır (Clemmer, 1940, s. 269).

Yasaları ihlal ettiği gerekçesiyle mahkum edilen bireyler hapse atılmasından sonra buldukları yeni örgütün kültürüne, yapısına, uygulamalarına ve yoksunluklarına uyum sağlamayı öğrenir (Clemmer, 1940, s. 270). Buna göre Sykes (1958), bu süreçte bir mahkumun benzeşme (assimilation) veya ayrışma (separation) olmak üzere iki tür tepki vereceğini ileri sürmektedir. Cezaevi çalışanları ve mahkumlar örgütün kurallarına ve normlarına itaat etmeleri, uyum sağlamaları, kendilerini diğer çalışanlardan tecrit etmeleri ve yönetim ile yakın ilişki göstermeleri hatta bunun için bilgi sağlayıcı aracılık yapmaları (rat) “benzeşme” olarak adlandırılırken (Johnson, 1961, s. 532); örgütün kurallarına ve normlarına karşı olmak ve karşıt bir tutum geliştirmek, “ayrışma” olarak adlandırılır.

Bu kapsamda örgütte mahkumlaşmasına rağmen ekonomik yükümlülükler nedeniyle çalışmaya devam eden örgüt üyelerinin cezaevlerine benzer şekilde ya kurum içerisindeki kural ve normlara uyacağı ya da diğer gruplarla birlikte alt gruplarını oluşturarak kurumun içerisinde muhalif olacağı teorisinden yola çıkarak bu çalışmada örgütsel mahkumlaşmanın örgütsel muhalefet ve özelinde de örgütsel muhalefetin alt boyutları ile olan ilişkisi incelenecektir.

Sykes (1958), mahkumlaşan bireyin çalıştığı kurum içerisinde uyum sağlayabilmek için benzeşme (assimilation) veya ayrışma (separation) stratejilerinden birini benimsemek zorunda kaldığını belirtmektedir. Mahkumlaşan çalışan ya kurum içerisindeki kurallara ve normlara uyacaktır ya da diğer gruplarla birlikte alt gruplarını oluşturarak kurumun kurallarına karşı çıkarak muhalif olacaktır. Örgütün kurallarına ve normlarına karşı olmayı tercih eden çalışanların kurum içerisinde karşıt bir tutum geliştireceğini varsayarak H1a hipotezini oluşturduk;

H1a: Örgütsel Mahkumlaşmanın Örgütsel Muhalefet üzerine pozitif yönde bir etkisi vardır.

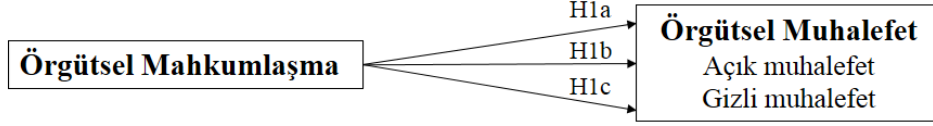
Yöneticisi ile etkin iletişime sahip olan, örgütteki görüş bildirme özgürlüğüne sahip olduğunu algılayan, tatmin ve bağlılık düzeyleri yüksek çalışanların sıkça kullandığı açık muhalefet (upward dissent); yapıcı olarak algılanacağına inandıkları, örgütteki konu ile ilgili etkin rol oynayabilecek üst yöneticilere doğrudan ve açıkça ifade ettikleri muhalif görüşlerini içermektedir (Kassing, 1997). Mahkumlaşan çalışanın cezalandırılmaktan korkarak açık muhalefeti tercih etmeyeceğini varsayarak H1b hipotezini oluşturduk;

H1b: Örgütsel Mahkumlaşmanın Açık Muhalefet üzerine negatif yönde bir etkisi vardır.

Örgüt içerisinde sınırlandığını hisseden ve yöneticileri ile iyi ilişkiler kuramayan çalışanlar görüşlerini doğrudan söylemek yerine örgütsel süreçler üzerinde etki sahibi olmayan kişilere yönelik olarak gizli muhalefeti (lateral dissent) tercih edeceklerdir. Bu yaklaşımdan yola çıkarak H1c hipotezini oluşturduk;

H1c: Örgütsel Mahkumlaşmanın Gizli Muhalefet üzerine pozitif yönde bir etkisi vardır.

Bu bağlamda araştırma modelimiz Şekil 1’deki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Metodoloji

Konya ilinde 10.388 sağlık çalışanının basit rastgele örnekleme yöntemiyle bulunduğu evrenden ulaşılabilecek örnek sayısı İslamoğlu (2009) çalışmasında yer alan formül aracılığıyla belirlenerek %95 güven düzeyinde 371 kişi belirlenmiştir. Araştırma verileri anket aracılığıyla toplanmıştır. Anketlerin %94,5'inde geri dönüş sağlanmıştır. Katılımcıların meslek grupları Hekim, Hemşire-Ebe, Sağlık Lisansiyeri (Psikolog, Fizyoterapist, Diyetisyen, Sosyal Hizmet Uzmanı), Sağlık Teknikeri/Teknisyeni (Anestezi, Laboratuvar Teknisyeni/Teknikerleri, Acil Tıp ve Radyoloji Teknisyeni/Teknikerleri), Tıbbi Sekreterden oluşmaktadır. Katılımcıların %50,9'u (n=191) erkek, %34,4'ü (n=129) 26-35 yaş aralığında, %59,5'i (n=223) evli ve %40,3'ü (n=151) lisans mezunudur. Ayrıca katılımcıların %30,9'unun (n=116) 11-15 yıldır kurumda çalıştığı ve %38,7'sinin (n=145) Hemşire-Ebe olduğu tespit edilmiştir.

Ölçek ifadeleri için 5'li likert tipi derecelendirme uygulanmıştır. Çalışmada örgütsel mahkumlaşma algısını ölçmek amacıyla Erbay (2018) tarafından geliştirilen Örgütsel Mahkumlaşma Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 4 ifadeden oluşmaktadır. Araştırmanın Cronbach's Alpha sonucu 0,94 olarak bulunmuştur (Erbay, 2018).

Örgütsel muhalefet düzeyini ölçmek amacıyla ise Kassing (2000)'in oluşturduğu ve Korucuoğlu (2016)'un Türkçe formuna dönüştürdüğü Örgütsel Muhalefet Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 18 madde ve 2 alt boyuttan (Açık Muhalefet-Gizli Muhalefet) oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması ve geçerlik, güvenirlik çalışmasında Açık Muhalefet alt boyutunun Cronbach's Alpha katsayısı 0,79, Gizli Muhalefet alt boyutunun Cronbach's Alpha katsayısı 0,76, genel Örgütsel Muhalefet Ölçeğinin Cronbach's Alpha sonucu 0,86 olarak bulunmuştur (Korucuoğlu, 2016).

Bulgular

Araştırmanın değişkenlerinde verilerin normal dağılımını belirleyen basıklık ve çarpıklık sonuçları da kontrol edilmiş ve bu değerlerin tamamının -1 ile +1 aralığında olduğu belirlenmiştir. Ölçek puanlarının demografik değişkenlerinden cinsiyet ve medeni duruma göre kıyaslanmasında bağımsız iki örneklem t testi; eğitim, yaş, görev ve görev yılına göre kıyaslanmasında ise tek yönlü varyans analizi testi kullanılmıştır. Son olarak ANOVA analizlerine göre anlamlı farklılık tespit edilen gruplarda farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey post hoc testinden yararlanılmıştır. Bununla birlikte, korelasyon analizi ölçek puanları arasındaki ilişkide ve regresyon analizi ise nedensellik etkisini belirlemek için kullanılmıştır.

Tablo 1: Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon

	$\bar{X}$	SS	1	2	3
1. Örgütsel Mahkumlaşma	3,61	0,95	(0,83)		
2. Açık Muhalefet	2,48	0,64	-0,297**	(0,79)	
3. Gizli Muhalefet	3,60	0,80	0,757**	0,173**	(0,89)
4. Cinsiyet	1,50	0,93	0,016	0,18*	0,32*

5. Yaş	2,55	0,87	0,002	0,001*	0,003*
6. Eğitim Düzeyi	2,51	0,79	0,002	0,003*	0,001*
7. Görev Yılı	3,30	0,82	0,004	0,004*	0,002*
8. Görev	2,86	0,80	0,009	0,008*	0,001*

Çaprazda listelenen parantezler Cronbach'ın alfaları

* p<0,05, ** p<0,01

Çalışanların örgütsel mahkumlaşma algısı (3,61) puanları orta düzeyin üzerinde bulunmuştur. Çalışanların orta düzeyin üzerinde kendilerini çalıştıkları yerde örgütsel mahkum hissettikleri söylenebilir. Çalışanların örgütsel mahkumlaşma ($t=-2,42$; $p<0,05$) puanının cinsiyete göre anlamlı ilişki göstermiştir. Kadın çalışanların örgütsel mahkumlaşma puanları erkeklerden anlamlı ve yüksek düzeydedir. Buna göre cinsiyetin örgütsel mahkumlaşma algısı üzerinde belirleyici olduğu şeklinde değerlendirme yapılabilir. Çalışanların örgütsel mahkumlaşma algısı ($F=8,231$; $p<0,05$) puanlarının yaşa göre anlamlı ilişki göstermiştir. Farkın kaynağına ilişkin yapılan Tukey post hoc testi bulgularına göre 26-35 yaş arasındaki çalışanların örgütsel mahkumlaşma puanları, diğer yaş gruplarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Çalışanların örgütsel mahkumlaşma ($F=56,922$; $p<0,05$) puanları eğitim düzeyine göre anlamlı ilişki göstermiştir. Farkın kaynağına ilişkin yapılan Tukey post hoc testi sonuçlarına göre lisans ve lisansüstü mezunların örgütsel mahkumlaşma puanları, lise ve ön lisans mezunlarının puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Çalışanların örgütsel mahkumlaşma ($F=10,501$; $p<0,05$) puanları görev yılına göre anlamlı ilişki göstermiştir. Farkın kaynağına ilişkin yapılan Tukey post hoc testi sonuçlarına göre görev yılı 1-5 yıl, 6-10 yıl ve 11-15 yıl olan çalışanların örgütsel mahkumlaşma puanları, görev yılı 1 yılın altında ve 16 yıl ve üstünde olan çalışanların puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Çalışanların örgütsel mahkumlaşma ($F=19,738$; $p<0,05$) puanlarının göreve göre anlamlı ilişki göstermiştir. Farkın kaynağına ilişkin yapılan Tukey post hoc testi sonuçlarına göre Hekim ve Hemşire-Ebelerin örgütsel mahkumlaşma puanları, Tıbbi sekreter ve Sağlık Teknikeri/Teknisyenlerin puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Sağlık Lisansiyerlerinin örgütsel mahkumlaşma puanları ise Sağlık Teknikeri/Teknisyeni puanlarından anlamlı ve daha yüksek düzeydedir.

Çalışanların açık muhalefet puanları (2,48) orta düzeyin altındayken, gizli muhalefet puanları (3,60) orta düzeyin oldukça üzerindedir. Örgütsel muhalefet puanları (3,04) ise orta düzeyde bulunmuştur. Çalışanların örgütsel muhalefet ve alt boyut puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p>0,05$).

Çalışanların açık muhalefet ($F=5,969$; $p<0,05$), gizli muhalefet ($F=14,826$; $p<0,05$) ve örgütsel muhalefet ($F=12,938$; $p<0,05$) puanlarının yaşa göre anlamlı ilişki göstermiştir. Farkın kaynağına yönelik analizde 26-35 yaş ve 36-45 yaş grubundaki çalışanların açık muhalefet puanları, 18-25 yaş grubundaki çalışanların puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. 18-25 yaş, 26-35 yaş ve 36-45 yaş aralığındaki çalışanların gizli muhalefet puanları, 46 ve üzeri yaş grubundaki çalışanların puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. 26-35 yaş ve 36-45 yaş aralığındaki çalışanların örgütsel muhalefet puanları, 18-25 yaş ve 46 ve üstü yaş aralığındaki çalışanlardan anlamlı ve yüksek düzeydedir. Çalışanların açık muhalefet ($F=18,409$; $p<0,05$), gizli muhalefet ($F=140,119$; $p<0,05$) ve örgütsel muhalefet ($F=119,865$; $p<0,05$) puanlarının eğitim düzeyine göre anlamlı ilişki göstermiştir. Farkın kaynağına yönelik analizde ön lisans ve lisans mezunlarının açık muhalefet puanları, lise mezunlarının puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Lisansüstü mezunların açık muhalefet puanları ise lise, ön lisans ve lisans mezunlarının puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Ön lisans mezunlarının gizli muhalefet puanları, lise mezunlarının puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Lisans ve lisansüstü mezunların gizli muhalefet puanları ise lise ve ön lisans mezunların puanlarından

anlamli ve yuksek düzeydedir. Ön lisans mezunlarının örgütsel muhalefet puanları, lise mezunlarının puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Lisans mezunlarının örgütsel muhalefet puanları lise ve ön lisans mezunların puanlarından, lisansüstü mezunların ise lise, ön lisans ve lisans mezunlarının puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir.

Çalışanların açık muhalefet ($F=7,907$; $p<0,05$), gizli muhalefet ($F=12,285$; $p<0,05$) ve örgütsel muhalefet ($F=13,567$; $p<0,05$) puanlarının görev yılına göre anlamlı ilişki göstermiştir. Farkın kaynağına yönelik analizde görev yılı 6-10 yıl olan çalışanların açık muhalefet puanları, görev yılı 1 yıldan az, 1-5 yıl, 11-15 yıl ve 16 yıl ve üzeri olan çalışanların puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Görev yılı 1-5 yıl, 6-10 yıl ve 11-15 yıl olan çalışanların gizli muhalefet puanları, görev yılı 1 yıldan az ve 16 yıl ve üstü olan çalışanların puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Görev yılı 1-5 yıl olan çalışanların örgütsel muhalefet puanları, görev yılı 1 yılın altında ve 16 yıl ve üstünde olan çalışanların puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Görev yılı 6-10 yıl olan çalışanların örgütsel muhalefet puanları görev yılı 1 yılın altında, 11-15 yıl ve 16 yıl ve üstünde olan çalışanların puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Görev yılı 11-15 yıl olan çalışanların örgütsel muhalefet puanları ise görev yılı 1 yıldan az olan çalışanların puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Çalışanların açık muhalefet ($F=41,632$; $p<0,05$), gizli muhalefet ($F=26,766$; $p<0,05$) ve örgütsel muhalefet ($F=50,165$; $p<0,05$) puanlarının göreve göre anlamlı ilişki göstermiştir. Farkın kaynağına yönelik analizde Hekim ve Sağlık Lisansiyerlerinin açık muhalefet puanları, Hemşire-Ebe, Tıbbi Sekreter ve Sağlık Teknikeri/Teknisyenlerin puanlarından anlam ve yüksek düzeydedir. Ayrıca Tıbbi Sekreterlerin açık muhalefet puanları ise Hemşire-Ebe ve Sağlık Teknikeri/Teknisyeni puanlarından anlamlı ve daha yüksek düzeydedir. Hekimlerin gizli muhalefet puanları, Hemşire-Ebe, Tıbbi Sekreter ve Sağlık Teknikeri/Teknisyenlerin puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Tıbbi Sekreter ve Hemşire-Ebelerin gizli muhalefet puanları Sağlık Teknikeri/Teknisyeni puanlarından, Sağlık Lisansiyerlerinin ise Tıbbi Sekreterler ve Sağlık Teknikeri/Teknisyeni puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir. Tıbbi Sekreter ve Hemşire-Ebelerin örgütsel muhalefet puanları ise Sağlık Teknikeri/Teknisyeni puanlarından anlamlı ve yüksek düzeydedir.

Değişkenler arası etkiyi tespit etmeye yönelik yapılan regresyon analizi bulguları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2: Örgütsel Mahkumlaşmanın Açık Muhalefet Üzerindeki Etkisi

Model	β	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	-,297	,088	,086	,618

a. Predictors: (Constant), mahkumlasma_ort

Bulgular incelendiğinde, değişkenler arasında kurulan regresyon modelinin uygun olduğu bulgusu elde edilmiştir ($F=36,079$; $p<0,05$). Örgütsel mahkumlaşma algısı, açık muhalefetteki değişimin yaklaşık %8,8'ini açıklamaktadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçlarına bakıldığında örgütsel mahkumlaşma algısının, açık muhalefet üzerinde negatif yönde bir etki ($\beta=-0,297$; $t=-6,007$; $p<0,0004$) tespit edilmiştir. Regresyon analizi bulgularına ilişkin açık muhalefetin örgütsel mahkumlaşma algısı değişkenince yordanmasına ilişkin matematiksel şekil aşağıda belirtilmiştir.

$$\text{Açık Muhalefet} = 3,216 - 0,297 * \text{Örgütsel Mahkumlaşma}$$

Tablo 3: Örgütsel Mahkumlaşmanın Gizli Muhalefet Üzerindeki Etkisi

Model	β	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,757	,573	,572	,52735

Bağımsız: mahkumlasma_ort

Örgütsel mahkumlaşma ve gizli muhalefet değişkenleri arasında kurulan regresyon modelinin de uygun bulunduğu belirlenmiştir ($F=501,132$; $p<0,05$). Örgütsel mahkumlaşma algısı, gizli muhalefetteki değişimin yaklaşık %57'sini açıklamaktadır ($R^2=0,573$).

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi bulgularına göre örgütsel mahkumlaşma algısının, gizli muhalefet üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etki ($\beta=0,757$; $t=22,386$; $p<0,0005$) tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonuçlarına göre gizli muhalefetin örgütsel mahkumlaşma algısı değişkenince yordanmasına ilişkin matematiksel şekil aşağıda belirtilmiştir.

$$\text{Gizli Muhalefet} = 1,282 + 0,757 * \text{Örgütsel Mahkumlaşma}$$

Tablo 4: Örgütsel Mahkumlaşmanın Örgütsel Muhalefet Üzerindeki Etkisi

Model	β	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,374	,140	,138	,51914

Bağımsız: mahkumlasma_ort

Örgütsel mahkumlaşma ve açık muhalefet değişkenleri arasında kurulan regresyon modelinin uygun bulunduğu belirlenmiştir ($F=60,671$; $p<0,05$). Örgütsel mahkumlaşma algısı, örgütsel muhalefetteki değişimin yaklaşık %14'ünü açıklamaktadır ($R^2=0,140$).

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi bulgularına göre örgütsel mahkumlaşma algısının, örgütsel muhalefet üzerinde pozitif yönde bir etkisi ($\beta=0,374$; $t=7,789$; $p<0,0006$) tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonuçlarına göre örgütsel muhalefetin örgütsel mahkumlaşma algısı değişkenince yordanmasına ilişkin matematiksel şekil aşağıda belirtilmiştir.

$$\text{Örgütsel Muhalefet} = 2,249 + 0,374 * \text{Örgütsel Mahkumlaşma}$$

Sonuç

Muhalef davranışlara teşvik eden faktörlerden biri olduğu düşünülen örgütsel mahkumlaşmanın ve örgütsel muhalefetin ilk kez bir arada incelendiği bu çalışmanın sonuçlarına göre kurulan hipotezler destekler nitelikte bulunmuş ve örgütsel mahkumlaşmanın örgütsel muhalefet üzerinde pozitif etkisini ortaya konmuştur. Örgütsel mahkumlaşmanın muhalefet alt boyutları olan açık muhalefet üzerinde negatif bir etkiye ve gizli muhalefet üzerinde ise pozitif bir etkiye sahip olduğu gözlenmiştir.

Çarpıcı olan sonuç sağlık çalışanlarının yönetimlerine karşı açık muhalefet davranışı sergilemekte kendilerini baskı altında hissetmesidir. Gelecek kaygısı olan çalışanların kendilerini örgütte mahkum hissetmelerine rağmen işlerinden olma ya da çalıştıkları birimden uzaklaştırılma korkusuyla örgütte açık muhalefet davranışında bulunamadıkları düşünülmektedir. Çalışanlar örgüt içerisinde yapılan muhalif görüşlerinin olumsuz bir geri dönüt ile karşılaşacaklarını düşündükleri için üst yöneticilere doğrudan ve açıkça yapıcı görüşlerini belirtmeyerek iş ile ilgi ve etkisi olmayan diğer çalışanlara agresif şekilde iletacaktır (Kassing ve Avtgis, 1999, s. 103). Ayrıca çok fazla kontrol ve denetim durumunda çalışanın kızgınlığı inovasyon gerektiren işlere karşı memnuniyetsizlik oluşturabilir. Bu durum hem çalışandan verimlilik elde edilmesinde hem de çalışanın yaratıcılık etkisinde önleyici bir faktör olabilir. Çalışanlar, bununla ilişkili, sessiz kalarak veya farklı işlemlerde bulunarak durumu değiştirmeye çalışabilir. Örneğin işe geç kalma, işten kaytarma, motivasyon kaybı ve örgütsel sinizm gibi davranışlar sergileyebileceklerdir.

Bir diğer çarpıcı sonuç ise sağlık çalışanlarının örgütsel mahkumlaşma düzeyinin yüksek olmasıdır. Sağlık kurumları içerisindeki güvenlik kabinleri, bölme kapıları, güvenlik kameraları, parmak izi ve personel kimlikleri ile giriş-çıkış sistemleri sağlık çalışanlarını bir tür gözetim toplumunda yaşadığı düşüncesini geliştirebilmektedir. Bununla beraber cezalandırılma ve kısıtlanma korkusu, motivasyon kaybına rağmen sağlık çalışanları işlerine ihtiyacı olduğu düşüncesiyle işten ayrılmayacak ve bu da örgütlerinde hapsediği düşüncesine yol açacaktır. Kendisini örgütte mahkum hisseden sağlık çalışanlarının örgüte karşı daha fazla muhalefet davranışı sergileyeceği göz önünde bulundurularak sağlık çalışanlarının örgütsel mahkumlaşma düzeyinin düşürülmesi için sağlık kurumlarında;

- Çalışanların örgütsel bağlılıklarının, iş tatminlerinin ve iç-denetim odağının artırılması için çalışmalar yapılması,
- Mesai kontrollerinin aşırıya kaçmadan ve çalışanların örgüte karşı tepki göstermesine neden olmadan yapılması,
- İş ile ilgili kararlara çalışanların dahil edilmesi ve ifade özgürlüğünün sağlanması,
- Yönetimsel pozisyonlara tartışmacı ve iletişim düzeyi yüksek bireylerin atanması önerilmektedir.

İleride yapılacak çalışmalarda ilgili literatür dahilinde aşağıdaki sunulan birtakım öneriler söylenebilir;

- İlgili alanyazında sağlık sektöründeki çalışanların örgütsel mahkumlaşma ve örgütsel muhalefet düzeyini araştıran yeteri kadar çalışma görülmemiştir. Bu çalışma daha geniş örneklemelerde ve örgüt kültürü olan hastanelerde,
- Boylamsal düzeyde,
- Farklı güç mesafesinin olduğu ülkelerde,
- Farklı meslek gruplarında uygulanabilir.

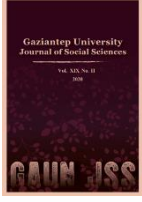
Kaynakça

- Biçkes, D. M. (2017). Konaklama işletmelerinde örgütsel muhalefetin bireylerarası saldırganlık üzerindeki etkisi: Kapadokya'daki otellerde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31, 957-973.
- Cannings, K. (1992). The voice of the loyal manager: distinguishing attachment from commitment. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 5, 261-272.
- Clemmer, D. (1940). *The prison community*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Devine, T. & Maassarani, T. (2011). *The corporate whistleblower's survival guide: A handbook for committing the truth*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler.

- Erbay, E.Ö. (2018). *Investigation of organizational prisonization as a new conception and an examination of its antecedents and consequences*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İngilizce İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Ergün, H. & Çelik, K. (2019). Örgütsel bağlılık ölçeği Türkçe uyarlaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 113-121.
- Farrell, D. & Rusbult, C. E. (1992). Exploring the exit, voice, loyalty, and neglect typology: the influence of job satisfaction, quality of alternatives, and investment size. *Employee Responsibilities and Rights Journal*. 5, 201-218.
- Garner, J. T. (2006). *When things go wrong at work: Expressions of organizational dissent at interpersonal influence*. Dissertation, Abilene Christian University.
- Garner, J. T. (2013). Dissenters, managers, and coworkers: the process of co-constructing organizational dissent and dissent effectiveness. *Management Communication Quarterly*. 27, 373-395.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. (Çev: Hüseyin Özel, Cemal Güzel), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gorden, I.W. & Infante, D.A. & Graham, E.E. (1988). Corporate conditions conducive to employee voice: a subordinate perspective. *Employee Responsibilities and Rights Journal*. 1, 101-111.
- Hegstrom, T. G. (1991). *The accounts of organizational dissenters*. Paper presented at the University of Colorado Conference on Narrative and Organizational Studies in Communication, Keystone, CO.
- İslamoğlu, A. H. (2009). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. İzmit: Beta Basım.
- Johnson, E. H. (1961). Sociology of confinement: assimilation and the prison rat. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 51, 528-533.
- Kassing, J. W. & Armstrong, T. A. (2001), Examining the association of job tenure, employment history, and organizational status with employee dissent. *Communication Research Reports*. 18, 264- 273.
- Kassing, J. W. & Armstrong, T. A. (2002). Someone's going to hear about this: examining the association between dissent-triggering events and employee's dissent expression. *Management Communication Quarterly*. 16, 39-65.
- Kassing, J. W. & Avtgis, T. A. (1999). Examining the relationship between organizational dissent and aggressive communication. *Management Communication Quarterly*. 13, 76-91.
- Kassing, J. W. (1997). Articulating, antagonizing and displacing: a model of employee dissent. *Communication Studies*, 48, 311-332.
- Kassing, J. W. (2000). Investigating the relationship between superior-subordinate relationship quality and employee dissent. *Communication Research Reports*, 17, 58-70.
- Kassing, J. W. (2008). Consider this: a comparison of factors contributing to employees expressions of dissent, *Communication Quarterly*, 56, 342-355.
- Korucuoğlu, T. (2016). *Örgütsel güç oyunları ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Lyon, D. (1994). *The electronic eye: The rise of surveillance society*. Cambridge: Polity Press.

- Ötken, A. B. & Cenkci, T. (2013). Beş faktör kişilik modeli ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 10, 41-51.
- Özdemir, B. & Atan, E. (2018). Karanlık üçlünün örgütsel muhalefete etkisi: Bir yapısal eşitlik modeli. *İş Ahlakı Dergisi*, 11, 275–298.
- Shahinpoor, N. & Matt, B. F. (2007). The power of one: dissent and organizational life. *Journal of Business Ethics*, 74, 37-48.
- Sprague, J. A. & Ruud, G. L. (1988). Boat-rocking in the high technology culture. *American Behavioral Scientist*, 32, 169-193.
- Sykes, G. M. (1958). *The society of captives*. New York: Princeton, Princeton University Press.
- Turnage, A. K. & Goodboy, A. K. (2014). E-mail and face-to-face organizational dissent as a function of leader-member exchange status. *International Journal of Business Communication*, 53, 271-285.
- Zaini, R. M. & Elmes, M. B. & Pavlov, O. V. & Saeed, K. (2016). Organizational dissent dynamics: A conceptual framework. *Management Communication Quarterly*, 31, 258–277.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Turist Rehberi Adaylarının Marmaris Destinasyon İmajı Algılarının Metafor Yoluyla İncelenmesi

Determination of Tourist Guide Candidates' Perceptions towards Marmaris Destination Image Through Metaphor

Nermin AYAZ^a, Funda ÖN ESEN^{b*}, Burhan KILIÇ^c

^a Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Marmaris Turizm Meslek Yüksek Okulu, Turizm Rehberliği, Muğla / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5537-4267

^b Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği, Muğla / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2428-7803

^c Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Turizm Fakültesi, Yiyecek-İçecek İşletmeciliği, Muğla / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1136-5107

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Haziran 2020

Kabul tarihi: 21 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Destinasyon İmajı,
Destinasyon Algısı,
Metafor,
Marmaris

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 24, 2020

Accepted August 21, 2020

Keywords:

Destination Image,
Perception of Destinastion,
Metaphor,
Marmaris

ÖZ

Çalışmanın amacı, yerli ve yabancı turizm pazarında önemli bir destinasyon olarak konumlanmış Marmaris'in, turistik arzı ve özellikleri de göz önünde bulundurularak, Türkiye'nin tanıtımında kilit rolü olacak olan turist rehberi adaylarının bakış açısıyla destinasyon imajı algısını metaforlar aracılığıyla belirlemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmış ve turist rehberi adaylarının Marmaris destinasyonuna ilişkin sahip oldukları algıları belirlemek amacıyla metaforlardan yararlanılmıştır. Araştırma, Marmaris'te turist rehberliği ön lisans eğitimi gören öğrenciler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada metafor aracılığıyla elde edilen veriler, içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, öğrenciler tarafından en sık üretilen metafor 'Banka'dır. Bunu sırasıyla mücevher, cennet, bukailemun ve çiçek takip etmektedir. Turist Rehberi adaylarının 'Marmaris' destinasyonuna yönelik geliştirdikleri metaforlar 10 kategoride toplanmıştır. Bunlar; 'Varlık Unsuru', 'Çekicilik Unsuru', 'İlişkisel Unsur', 'Hayvan Unsuru', 'Yiyecek Unsuru', 'Mekan ve Mitolojik Unsur', 'Ekonomik Unsur', 'Verilen Önem Unsuru', 'Duygusal Unsur' ve 'Etkinlik Unsuru'dur.

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the perception of the destination image through the metaphors of the tourist guide candidates of Marmaris, which is located as an important destination in the domestic and foreign tourism market. The phenomenology, which is one of the qualitative research methods, was used in the study. In the research, metaphors were used to determine the perceptions of tourist guide candidates regarding Marmaris destination. The scope of the research is the students who are studying tourist guidance associate degree in Marmaris. The data obtained through the metaphor in the research were analyzed by using content analysis. As a result of the research, the most frequently produced metaphor is "Bank". This is followed by jewelry, paradise, chameleon and flower, respectively. The metaphors developed by the tourist guide candidates for the 'Marmaris' destination have been collected in 10 categories. These are 'Entity Aspect', 'Appeal Aspect', 'Relational Aspect', 'Animal Aspect', 'Food Aspect', 'Space and Mythological Aspect', 'Economic Aspect', 'Given Importance Aspect', 'Emotional Aspect' and 'Activity Aspect'.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: fundaesen@mu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Continents, countries, regions, cities, districts, in short, destinations have various touristic supply elements. The historical, cultural and natural supply of each destination is a stimulus for individuals and with the effect of psychological, social and personal factors, these stimuli turn into perception in the minds of individuals.

Perception is the process of giving meaning to the stimuli from different environments such as work, home, education, culture, art, and sports activities by individuals (Arkonaç, 1998: 65). It is the mental perception that occurs based on the experience we feel with our senses such as seeing, hearing, touching, smelling and tasting (Stupak, 2000: 253). The destination image is the impression and opinion of people who visit the targeted place. In other words, destination image is the subjective interpretation of the reality of a destination by the tourist (Bigne et al., 2001: 607). For this reason, the destination image is subjective and may differ in each individual. The perception of the tourists about everything they can see, touch, taste, feel and ultimately their views constitute the destination image.

There are many studies related to destination image in the literature. However, unlike the studies in the literature, in this research, the self-opinions of the individuals who are candidates for tourist guidance have been revealed. Metaphor method was used to figuratively conceptualize their own thoughts about Marmaris destination image. In this context, the destination image regarding Marmaris and the lack of a metaphoric study in the literature reveal that this study is original.

Students who leave the place where they live to receive education for a certain period of time, and who settle in the destination where the educational institution is located, can be described as potential tourists, and then they are seen as people who are supposed to travel to the destination as tourists. It should not be forgotten that the tourist guide candidates may affect the perception of potential tourists around the destination. The aim of the study is to determine the perception of the destination image of the tourist guide candidates about Marmaris, which is an important destination in the domestic and foreign tourism market, through metaphors. For this purpose, answers to the following questions were sought:

- With which metaphors tourist guide candidates identify Marmaris destination?
- How do the tourist guide candidates define the metaphors they identify with the Marmaris destination?
- Under which conceptual categories are the metaphors identified by the tourist guide candidates collected?

The phenomenology, which is one of the qualitative research methods, was used in the study. In the research, metaphors were used to determine the perceptions of tourist guide candidates regarding Marmaris destination. Metaphor, which has been one of the methods used to express the facts for many years, is a way of thinking and seeing that helps us understand the world in general (Toker Gökçe and Bülbül, 2014: 66). Scope of the research are the students who are studying tourist guidance associate degree in Marmaris.

It is believed that the candidates for tourist guides will be seen as potential tourists of the destination and will be the ones that will convey the image of the destination to individuals and potential tourists. In this context, it is assumed that tourist guide candidates will have an impact on creating tourism demand. The universe of the research consists of students studying in Muğla Sıtkı Koçman University Marmaris Tourism Vocational School Tourist Guidance Department in 21-25 October 2019. In the research, easy sampling method was used and 108 tourist guide candidates participated voluntarily in the research.

According to the research result, 67 metaphors were produced by 97 tourist guide candidates. These metaphors are collected under 10 categories. When the metaphors and the reasons are examined, it is possible to divide the perceptions about the Marmaris destination into positive and negative. Positive features; The natural beauties of the destination, the sea with its blue tones, the forests with all shades of green, the places to be visited are many, there are many people from different cultures and nationalities and opportunities to meet, tourist and touristic products are interconnected, eye-catching, worthiness, peace and different impression It is not. Negative features are; The destination is expensive, only lively, fun in the summer, quiet in winter and a small place. It can be understood from this that the Marmaris destination image of the tourist guide candidates is positive. As a matter of fact, the positive perception of a destination affects the purchasing behavior of consumers and the intention to visit the destination again (Özdemir, 2008; Özsezgin & Ünlüönen, 2018). In this context, the high level of knowledge of the tourist guides regarding the destination is important in promoting the country and culture, leaving the tourists satisfied with the destination and visiting them again.

As a result, the metaphors about the perception of the destination obtained in the study are discussed in ten categories. Tourist guide candidates have mostly positive perceptions about Marmaris as well as some negative perceptions. In general, students have spectacular attractions with the natural, historical and cultural beauties, blues and greenery of Marmaris, there is an influx of tourists in the summer, and they are very lively, active and entertaining, there are many activities and places to spend time, sea-sun- They have a sense of destination, attracted by sand and night clubs. Accordingly, destination managers should prioritize their positive image perceptions in their promotion and marketing efforts. In addition, it is necessary to carry out activities in order to transform the perceptions detected as negative to positive. In this context, positioning strategies are important.

Giriş

Kıtalar, ülkeler, bölgeler, şehirler, ilçeler kısacası destinasyonlar çeşitli ve birbirinden farklı turistik ürüne sahiptirler. Her bir destinasyonun sahip olduğu tarihi, kültürel, doğal kaynaklar bireyler için bir uyarandır ve psikolojik, sosyal ve kişisel faktörlerin etkisi ile bu uyarılar bireylerin zihninde algıya dönüşmektedir.

Algı, bireylerin iş, ev, eğitim, kültür, sanat, spor faaliyetleri gibi farklı çevrelerden oluşan yaşamlardaki uyarılara anlam verme sürecidir (Arkonaç, 1998, s. 65). Bir başka tanımda algı, çevremizi nasıl gördüğümüz, idrak edip yorumladığımız ve neticede tüm bunların inanış ve davranışlarımıza nasıl etki ettiği sürecidir (Stupak, 2000, s. 35). Dış dünyadan gelen uyarıların zihinde yorumlanması esnasında algı, zihnimizde değer yaratmakta ve problem yaratıp çözmektedir (Bakan ve Kefe, 2012, s. 21). Oluşumuna göre algı tecrübeye dayalı ve zihinsel olmak üzere iki şekilde meydana gelmektedir. Görme, duyma, dokunma, koklama ve tat alma gibi duyularımız ile hissettiğimiz tecrübeye dayanarak oluşan algı ve hissedilmeyeni bilme (altıncı his, sezgi gibi) şeklinde oluşan zihinsel algıdır (Stupak, 2000, s. 253). Bireylerin bilgi ve deneyimleriyle şekillenmiş algı tüm bunları duyu organları ve hisleri ile gerçekleştirmektedir. Ancak algılama hiçbir zaman objektif olamaz, çünkü bu süreci etkileyen faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler bireyin kişisel özelliği (kişilik, kişisel özellik, deneyim), nesnenin özelliği (kişi, eşya, olay, canlı ve cansız varlık) ve ortamdır (fiziksel, sosyal ve örgütsel çevre koşulları) (Eren, 2010, s. 70). Dolayısıyla bireyler arasında bir olay, kişi, nesne vb. algılanışı bu sayılan faktörlerden ötürü farklı olacaktır.

Algı kavramına çok benzer, iç içe geçmiş ve çoğunlukla ayrıştırılmakta zorlanılan bir diğer kavram ise imajdır. Günümüzde imaj özellikle pazarlama alanında değer kazanmış bir kavramdır. İmaj, herhangi bir ürün, kişi, kuruluş veya durumla alakalı olarak bireylerin zihninde canlanan olumlu ya da olumsuz görüşlerdir (Zengin ve Gürkan, 2009, s. 132; Reilly, 1990, s. 23). İmaj, oluşumu esnasında, sahibinin müdahale edebileceği ve yönetebileceği bir olgudur (Ker, 1998, s. 25). Algı ve imajla ilgili bu tanımlardan çıkarılabilecek sonuç ise algı, uyarıları kavrama, yorumlama ve anlamlandırma süreci iken, imaj ise o sürecin sonucunda zihinde oluşandır.

Çalışmanın literatür taramasında açıklanması gerekli görülen bir diğer kavram ise destinasyon imajıdır. Destinasyon kavramı için literatürde birçok farklı tanım bulunmaktadır. Bu tanımların özünde, “gidilen yer” anlamında kullanılan destinasyon kavramı, turizm ile birleşince turizm amaçlı ya da turizm faaliyeti içeren bir yapıya kavuşmaktadır. Bu bağlamda Kültür ve Turizm Bakanlığı turizm destinasyonu kavramını temel ekonomik faaliyetleri arasında turizm olan ülke, bölge ve şehirler olarak tanımlamaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı). Turizm bölgesi ya da destinasyonu küçük bir yerel bölgeyi ifade edebildiği gibi, bir coğrafi bölge ya da kıta için de kullanılmaktadır (Kılıç, 2011, s. 240). Dünya üzerinde destinasyonlar çok çeşitlidir ve her birinin farklı özellikleri vardır. Sahip oldukları arzlar ile çekim yeri olmaları, ziyaret edilmeleri, sahip oldukları ürün karmaşıklık ile seyahat ve konaklama ihtiyacını karşılamaları destinasyonların ortak özellikleri arasındadır (Sarı ve Kozak, 2005, s. 254). Destinasyon imajı ise, hedeflenen yeri ziyaret eden kişilerin, bu yer ile ilgili edindikleri izlenim ve düşündükleri fikirdir. Bir başka deyişle destinasyon imajı, bir destinasyonun sahip olduğu gerçekliğin, turist tarafından yapılan öznel yorumudur (Bigne vd., 2001, s. 607). Bu nedenle destinasyon imajı subjektif olup her bir bireyde farklılık gösterebilmektedir. Bir destinasyona atfedilen imaj ile ilgili genel ifadeler üretebilmek ancak bilimsel çalışmalar neticesinde çıkacak ortak bir sonuç ile mümkündür. Bir destinasyonun sahip olduğu imaj deneyimlerden oluşmaktadır. Turistik ürünler doğası gereği soyuttur ve fiziksel varlığı olmamakla birlikte hizmet içeriklidir. Turistik bir destinasyonla ilgili gerçek imajın oluşabilmesi o destinasyonu deneyimlemekle gerçekleşecektir (Bahar ve Kozak, 2006, s. 42).

Bu nedenle turistlerin, destinasyondaki görüp, dokunup, tadıp, hissedebildiği her şey ile ilgili algısı ve nihayetinde görüşleri destinasyon imajını oluşturmaktadır.

Rakiplerin ve çok rekabetin çetin olduğu turizm piyasasında destinasyonun sahip olduğu imaj rekabeti etkilemektedir. Bu nedenle olumlu imaj geliştirme pazarlamacıların üzerinde titizlikle durduğu bir unsurdur. Çünkü turistin zihninde destinasyonla ilgili oluşan kanaatler elbette ki satın alma davranışını, tekrar ziyaret etme niyetini ve müşteri sadakatini olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Bu doğrultuda olumlu destinasyon imajı, turizm ürün ve hizmetlerinin rekabet ortamındaki yerinin korunmasına katkı sağlamaktadır.

Destinasyon imajı konusunda yapılan araştırmalar son yıllarda artmıştır. Öter ve Özdoğan (2005), kültür turizmi amaçlı ziyaretçilerin Selçuk-Efes yöresi hakkında algıladıkları imaj; Taşçı (2008), Türkiye filmlerinin destinasyon imajı ve tüketici davranışı üzerindeki etkileri; Yılmaz, Yılmaz, İçigen, Ekin ve Utku (2009) giden ve ayrılmak üzere olan turistlerde oluşan destinasyon imajı farklılığı; Emir ve Durmaz (2009), Afyonkarahisar'ın termal turizm destinasyon imajı; İnan, Akıncı, Kıymalıoğlu ve Akyürek (2011), turistlerin tavsiye niyetlerinde destinasyon imajının etkisi; Kılıç ve Akyurt (2011) destinasyon imajını oluşturmada hüzün turizminin etkisi; Ceylan (2011) Pamukkale yöresi destinasyon marka imajı; Alvarez ve Korzay (2011), kültür ve tarihle ilgili bilgi ve farkındalığın destinasyon imaj yaratımına etkisi; Milman (2011) posta kartlarının destinasyon imajı oluşumuna etkisi; Sevim, Seçilmiş ve Görkem (2013), Safranbolu'nun algılanan destinasyon imajının tavsiye etme durumuna olan etkisi; Artuğer ve Ercan (2015), Marmaris'in destinasyon kişiliğinin belirlenmesi; Uğur, Gökaya ve Acar (2018) destinasyon imajının tekrar ziyaret etme niyetine etkisi; Saçlı, Ersöz ve Kahraman (2019) Portakal Çiçeği Festivaline katılanların destinasyon imajı algılarının değerlendirilmesi; Gün, Durmaz ve Tutcu (2019) destinasyon imajının ziyaretçi memnuniyeti üzerine etkisi; Ünal ve Caber (2019) turist rehberlerinin mesleki yeterliliklerinin destinasyon imajına ve memnuniyete olan etkisi gibi konularda araştırma yapmışlardır. Çalışmalarda genel olarak örneklem turistler ya da destinasyondaki yerleşik kişilerden seçilmiş olup veri toplama yönteminde ölçek ya da yapılandırılmış sorulardan oluşan anket formları kullanıldığı görülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalardan farklı olarak bu araştırmada Türkiye'nin dört bir köşesini yerli ve yabancı ziyaretçilere tanıtan, bilgi birikimi çok yönlü ve popüler bir meslek grubu olan turist rehberliğine aday olan öğrencilerin kendi öz düşünceleri ortaya çıkarılmış ve Marmaris destinasyon imajı ile ilgili kendi öz düşüncelerini mecazi olarak kavramlaştırmaları için metafor yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda Marmaris özünde destinasyon imajı ve metaforik bir çalışmaya literatürde rastlanılmaması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Seyahatin sağlık, merak, din, spor vb. gibi çok çeşitli motivasyon sebepleri olup eğitim de bu sebeplerden biri arasında yer almaktadır. Ancak bir destinasyona çalışma, yerleşme, uzun süreli eğitim amaçlı gidenlerin turist olarak kabul edilmediği (Yağcı, 2003, s.12) bilinmektedir. Bu durumda eğitim almak için sürekli yaşadıkları yerden kesintili olarak belli bir süre için ayrılıp, eğitim kurumunun bulunduğu destinasyona yerleşen öğrenciler potansiyel turist olarak nitelendirilebilmekte ve daha sonra destinasyona turist olarak seyahat edeceği varsayılan kişiler olarak görülmektedirler. Bu noktada öğrencilerin destinasyona ilişkin algıları, destinasyonun başkaları tarafından seçilmesinde ve talep edilebilirliğini arttırmada ya da azaltmada önemli bir faktördür. Turist rehberi adaylarının çevresindeki potansiyel turistlerin de destinasyona yönelik algılarını etkileyebilecekleri unutulmamalıdır. Özetle turist rehberi adaylarının destinasyonla ilgili algıları ve destinasyon imajı, eğitim yerlerine karar vermelerinde önemli bir faktör olup destinasyonu tecrübe edindikten sonraki algılarını paylaşmaları ise diğer potansiyel turistleri pozitif ya da negatif etkileme anlamında önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, yerli ve yabancı turizm pazarında önemli bir destinasyon olarak konumlanmış Marmaris'in, turistik arzı ve özellikleri de göz önünde bulundurularak, Türkiye'nin tanıtımında kilit rolü

olacak olan turist rehberi adaylarının bakış açısıyla destinasyon imajı algısını metaforlar aracılığıyla belirlemektir. Amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Turist rehberi adayları Marmaris destinasyonunu hangi metaforlarla özdeşleştirmektedir?
- Turist rehberi adayları Marmaris destinasyonu ile özdeşleştirdikleri metaforları nasıl tanımlamaktadır?
- Turist rehberi adaylarının özdeşleştirdikleri metaforlar hangi kavramsal kategoriler altında toplanmaktadır?

Araştırma Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Fenomen (olgu), bir dünyanın olduğunu ve bu dünyanın sosyal olduğunu varsayarak beliren olaylar veya nesnelere. Fenomenler, yaşanan dünyada olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Fenomenoloji deseni, olayların varlığını inceleme ve tanımlama yöntemi olup, farkında olunan ancak derinlemesine ve ayrıntılı bilgi sahibi olunmayan olgulara odaklanmaktadır. Fenomenolojik bakış açısına göre; tek bir gerçeklik yoktur, gerçeklik kişisel algılamalara dayanmaktadır ve zamanla değişebilmektedir. Ayrıca ne bildiğimiz, içinde bulunduğumuz durum, çevre ve şartlara göre değişiklik göstermektedir. Bu doğrultuda fenomenolojik desende; genelleştirmenin yapılması değil, olgulardaki gerçekliğin tanımlanması amaçlanmaktadır (Akturan ve Esen, 2013, s. 84-85; Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 78). Fenomenolojik desen, katılımcı tarafından tecrübe edilmiş bir olguya ilişkin psikolojik özü elde etmeye çalışmaktadır. Araştırmacı, bireylerin zaman, yer ve geçmişleriyle olan ilişkileri temelinde gelişen yaşanmış tecrübelerinin derinlerdeki anlamlarını araştırmaktadır. Ancak her bireyin algısı farklı olduğu için ortaya değişik anlamların çıkması muhtemeldir (Akturan ve Esen, 2013, s. 85).

Araştırmada turist rehberi adaylarının Marmaris destinasyonuna ilişkin sahip oldukları algıları belirlemek amacıyla metaforlardan yararlanılmıştır. Olguları ifade etmede uzun yıllardır kullanılan yöntemlerden biri olan metafor, genel olarak dünyayı kavrayışımıza yardım eden bir düşünme ve görme biçimidir (Toker Gökçe ve Bülbül, 2014, s. 66). Metafor (mecaz), bir kavram veya bir terimin belirli bir benzerliği ifade etmek amacıyla farklı bir içeriğe uygulandığı dil formudur (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 207). Bireylerin zihinlerinde yer alan kavramların, ilgili olmayan başka kavramlarla açıklamak için kullanılan metaforlar, bireylerin yaratıcılıklarının, gözlemlerinin, tecrübelerinin, bilgi birikimlerinin, kültürel değerlerinin oldukça önemli ürünleridir (Ekici, 2016, s. 616).

Araştırma, Marmaris'te turist rehberliği ön lisans eğitimi gören öğrenciler ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma alanı olarak Marmaris seçilmesinin nedeni 2012 yılından bu yana düzenli olarak turist rehberi adaylarının ilçeye eğitim amaçlı gelmeleridir. Turist rehberi adayları destinasyonun potansiyel turisti olarak görülüp, iletişim halinde oldukları bireylere ve potansiyel turistlere destinasyon imajını aktaracak kişiler olacakları düşünülmektedir. Bu bağlamda turist rehberi adaylarının turizm talebi oluşturmada etkilerinin olacağı varsayılmaktadır. Araştırmanın evrenini, 2019-2020 Eğitim-Öğretim yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Marmaris Turizm Meslek Yüksekokulu Turist Rehberliği bölümünde öğrenim gören 189 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma 21-25 Ekim 2019 tarihleri arasında kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin devamsızlık durumu, uzatmalı öğrencilerin oluşu ve aktif öğrenci olmasına rağmen okula gelmemesi vb. durumlar söz konusu olduğundan, araştırmaya gönüllü olarak toplam 119 turist rehberi aday katılmıştır. Ancak metafor belirtilmeyen, metafora gerekçe yazmayan ve anlamsız metafor

belirten 11 form araştırma dışı bırakılmış ve analizler 108 öğrenciden toplanan formlar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında yapılandırılmış bir soru formu hazırlanmıştır. Turist rehberi adaylarına öncelikle demografik bilgiler, bölüm tercihi ve meslek hakkında bilgileri sorulmuş, daha sonra öğrencilerinin Marmaris destinasyonuna ilişkin algılarını tespit etmek amacıyla açık uçlu bir soru sorulmuştur. Bu soruda Marmaris’i bir şeye (canlı, nesne, makine vb.) benzetmeleri istenmiş ve katılımcıya “Marmaris ..... gibidir; çünkü .....” şeklinde bir şablon verilmiştir. Katılımcıdan şablonda yer alan boşlukların doldurulması istenerek “gibi” kelimesi ile ‘metaforun konusu’ ve ‘kaynağı’ arasındaki ilişki, “çünkü” kelimesi ile de ‘metafora yüklenen anlam ve nedeni’ elde edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan bu cümleler araştırmanın veri kaynağını oluşturmaktadır. Gönüllü olarak araştırmaya katılan turist rehberliği öğrencilerine formu doldurmaları için 15 dakika süre verilmiş, süre bitiminde kâğıtlar toplanmış ve değerlendirmeye alınmıştır.

Verilerin Analizi

Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler, bölüm tercihi ve meslek bilgileri ise bir istatistik paket programı kullanılarak frekans değerleri tespit edilmiştir. Araştırmada metafor aracılığıyla elde edilen veriler ise, içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. “*İçerik analizi sözel, yazılı ve diğer materyallerin nesnel ve sistematik bir şekilde incelenmesi ve belli kategorilere göre düzenlenmesine olanak tanıyan bilimsel bir yaklaşımdır*” (Ekici, 2016, s. 621). Araştırmada turist rehberi adaylarının geliştirdikleri metaforların içerik analiziyle değerlendirilmesi dört aşamada gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar aşağıda sıralanmıştır.

- **Verilerin Ayıklanması Aşaması:** Öğrencilerin Marmaris destinasyonuna ilişkin geliştirmiş oldukları metaforlar araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Metafor yazılmamış 4 adet form, yazılan metaforlara gerekçe belirtilmeyen 5 adet form ve anlamsız olan 2 adet form araştırma kapsamı dışına bırakılmış ve analiz 97 adet geçerli metafor üzerinden gerçekleştirilmiştir.
- **Metaforların Oluşturulması Aşaması:** Öğrencilerin geliştirdikleri metaforlar listelenmiş ve bir metafor tablosu oluşturulmuştur. Araştırmacılar tarafından uzlaşılan metaforlar frekans değerlerine göre tasnif edilmiştir. Bu aşamada turist rehberi adaylarının 69 adet geçerli metafor geliştirdikleri tespit edilmiştir.
- **Kategori Oluşturma Aşaması:** Metaforlar, sahip oldukları ortak özellikleri veya benzerlikleri dikkate alınarak gözden geçirilmiş, belli bir tema ile ilişkilendirilmiş ve Marmaris destinasyonuna ilişkin toplam 10 adet kategori oluşturulmuştur. Bulgular bölümünde doğrudan alıntılar aracılığıyla metaforlar ve kategori ilişkisine yer verilmiştir.
- **Geçerlik ve Güvenirlilik Aşaması:** Araştırmanın iç geçerliğini (inandırıcılık) arttırmak amacıyla bulgular yorum yapılmadan doğrudan alıntı yoluyla verilmiştir. Dış geçerliliği sağlayabilmek için araştırma süreci, bu süreçte yapılanlar ve analiz süreci detaylı bir şekilde açıklanmıştır. İç güvenirliliği arttırmak amacıyla veriler objektif olarak yorumlanmıştır. Metaforlar araştırmacılar tarafından ayrı ayrı kodlanmış, karşılaştırılmış ve tutarlılık oranının yüksek olduğu görülmüştür. Dış güvenirliliğin sağlanması için de elde edilen metaforlar, kodlamalar, kategoriler vb. tüm belgeler bir uzman tarafından doğrulanmıştır.

Bulgular

Çalışmaya katılan turist rehberliği öğrencilerinin demografik bilgileri Tablo 1’de verilmiştir. Buna göre katılımcıların %55’i erkeklerden oluşmakta, %62’si 18-21 yaş aralığında

ve %57'si 1.sınıf öğrencisidir. Ayrıca, katılımcıların %57'si Anadolu Lisesi mezunudur. Katılımcıların büyük çoğunluğu turist rehberliği bölümünü isteyerek tercih etmiştir ve turist rehberliği mesleği ile ilgili bilgileri vardır.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Demografik Özellikler

Cinsiyet	n	%	Yaş	n	%
Kadın	43	44,3	18-21 yaş	61	62,9
Erkek	54	55,7	22-25 yaş	27	27,8
Sınıf	n	%	26-29 yaş	4	4,1
1. Sınıf	56	57,7	30 yaş ve üzeri	5	5,2
2. Sınıf	41	42,3	Mezuniyet	n	%
Bölüm	n	%	Anadolu Lisesi	56	57,7
İsteyerek	87	89,7	Düz Lise	9	9,3
İstemeyerek	10	10,3	Turizm Meslek Lisesi	20	20,6
Meslek	n	%	Endüstri Meslek Lisesi	4	4,1
Bilgim Vardı	78	80,4	Ön Lisans	4	4,1
Bilgim Yoktu	19	19,6	Lisans	4	4,1

Turist rehberi adayları, araştırma kapsamında Marmaris ilçesine yönelik metaforlar geliştirmişlerdir. Geliştirilen metaforlar ve onları temsil eden öğrenci sayıları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Marmaris'e İlişkin Geliştirilen Metaforlar, Frekans ve Yüzde Değerleri

Metaforlar	n	%	Metaforlar	n	%
Banka	5	5,15	Karlı Bir Dağ	1	1,03
Mücevher, Pırlanta	4	4,12	En Sevdiğim Film	1	1,03
Cennet	3	3,09	Kanalizasyon	1	1,03
Bukalemun	3	3,09	Ana Kart	1	1,03
Çiçek	3	3,09	Et Yiyen Bitki	1	1,03
Tatlı	2	2,06	Kar Küresi	1	1,03
Köy	2	2,06	Faizli Kredi Kartı	1	1,03
Toplama Kampı	2	2,06	Saat	1	1,03
Televizyon	2	2,06	Pastırma	1	1,03
Alveriş Merkezi	2	2,06	Deniz Manzaralı Dev Bir Gece Kulübü	1	1,03
Gemi	2	2,06	Hayal	1	1,03
Meyve Aranjmanı	2	2,06	Balık Avı	1	1,03
Ağaç	2	2,06	Avcılık	1	1,03
Kelebek	2	2,06	Ekmeği Ağzında Bir Aslan	1	1,03
Tablo	2	2,06	Kış Rüzgârı	1	1,03
Teleferik	2	2,06	Okul	1	1,03
Kitap	2	2,06	Dünyada Ender Bulunan Bir Taş	1	1,03
Gökyüzü	2	2,06	Kurmalı Oyuncak	1	1,03
Panda	2	2,06	Kedi	1	1,03
Huzur	2	2,06	Hayallerle Süslenmiş Küçük Bir Oda	1	1,03
Birbirine Bağlı Zincir	1	1,03	Merdiven	1	1,03
Portakal	1	1,03	Beyaz Bir Elbise	1	1,03
Sevgili	1	1,03	Scooter	1	1,03
Bulut	1	1,03	Tilki	1	1,03
Orman	1	1,03	Kullanmayı Bilmediğim Bir Cihaz	1	1,03
Turist	1	1,03	Milano-Marettina	1	1,03
Harita	1	1,03	Lunapark	1	1,03
Kum Saati	1	1,03	Nar	1	1,03
Sözlük	1	1,03	Patlamaya Hazır Bir Bomba	1	1,03
Işık/Ampül	1	1,03	Işıklı, İlgi Çeken Reklam Tabelası	1	1,03
Dianysos	1	1,03	Göçmen Kuşlar	1	1,03
Zeytinyağı	1	1,03	Robot	1	1,03
Hoparlör	1	1,03	Karınca	1	1,03

Afrodit	1	1,03	Deniz	1	1,03
Ayçiçeği	1	1,03			

Tablo 2'ye göre, araştırmaya katılan 97 turist rehberliği öğrencisi 69 tane metafor üretmiştir. Bu metaforlardan 49 tanesi, her biri farklı öğrenci tarafından üretilmiştir. Öğrenciler tarafından 'Marmaris' destinasyonuna ilişkin en sık üretilen metafor 'banka' (n=5) olmuştur. Bunun yanı sıra en çok tekrarlanan metaforlar 'mücevher' (n=4), 'cennet' (n=3), 'bukalemun' (n=3) ve 'çiçek' (n=3) olarak tespit edilmiştir. Yine ikişer kişi tarafından tatlı, köy, toplama kampı, televizyon, alışveriş merkezi, gemi, meyve aranjmanı, ağaç, kelebek, tablo, teleferik, kitap, gökyüzü, panda ve huzur metaforları tekrarlananlar arasındadır.

Turist Rehberliği öğrencilerinin 'Marmaris' destinasyonuna yönelik geliştirdikleri metaforlar 10 kategoride toplanmıştır. Bunlar; '*Varlık Unsuru*', '*Çekicilik Unsuru*', '*İlişkisel Unsur*', '*Hayvan Unsuru*', '*Yiyecek Unsuru*', '*Mekan ve Mitolojik Unsur*', '*Ekonomik Unsur*', '*Verilen Önem Unsuru*', '*Duygusal Unsur*' ve '*Etkinlik Unsuru*'dur. Araştırmaya katılan 97 turist rehberi adayının geliştirdikleri 69 metaforun içerisinde yer aldığı kategoriler Tablo 3'te ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

Tablo 3: Marmaris Destinasyonuna İlişkin Oluşturulan Kategoriler ve Metaforlar

KATEGORİLER	METAFORLAR VE FREKANSLARI	METAFOR SAYISI	METAFOR FREKANS	YÜZDE	
VARLIK UNSURU	Gemi (2)	Kar Küresi (1)	22	28	28,87
	Teleferik (2)	Merdiven (1)			
	Kitap (2)	Scooter (1)			
	Televizyon (2)	Okul (1)			
	Tablo (2)	Robot (1)			
	Alışveriş Merkezi (2)	Sözlük (1)			
	Saat (1)	Kum Saati (1)			
	Harita (1)	Kurmalı Oyuncak (1)			
	Hoparlör (1)	Turist (1)			
	Ana Kart (1)	Ampül (1)			
	Kanalizasyon (1)	Lunapark (1)			
ÇEKİCİLİK UNSURU	Çiçek (3)	Karlı Bir Dağ (1)	9	13	13,4
	Gökyüzü (2)	Kış Rüzgârı (1)			
	Ağaç (2)	Deniz (1)			
	Orman (1)	Ayçiçeği (1)			
	Bulut (1)				
İLİŞKİSEL UNSUR	Toplama Kampı (2)	Kullanmayı Bilmediğim Bir Cihaz (1)	11	12	12,37
	Beyaz Bir Elbise (1)	Hayallerle Süslenmiş Küçük Bir Oda (1)			
	Birbirine Bağlı Zincir (1)	Ekmeği Ağzında Bir Aslan (1)			
	Işıklı, İlgi Çeken Reklam Tabelası (1)	Deniz Manzaralı Dev Bir Gece Kulübü (1)			
	En Sevdiğim Film (1)	Patlamaya Hazır Bir Bomba (1)			
	Et Yiyen Bitki (1)				
HAYVAN UNSURU	Bukalemun (3)	Kedi (1)	7	11	11,34
	Panda (2)	Göçmen Kuş (1)			
	Kelebek (2)	Karınca (1)			
	Tilki (1)				
YİYECEK UNSURU	Tatlı (2)	Pastırma (1)	6	8	8,25
	Meyve Aranjmanı (2)	Nar (1)			
	Zeytinyağı (1)	Portakal (1)			

MEKÂN VE MİTOLOJİK UNSUR	Cennet (3)	Dianysos (1)	5	8	8,25
	Köy (2)	Afrodit (1)			
	Milano-Maretti (1)				
EKONOMİK UNSUR	Banka (5)	Faizli Kredi Kartı (1)	2	6	6,19
VERİLEN ÖNEM UNSURU	Mücevher, Pırlanta (4)	Dünyada Ender Bulunan Bir Taş (1)	2	5	5,15
DUYGUSAL UNSUR	Huzur (2)	Sevgili (1)	3	4	4,12
	Hayal (1)				
ETKİNLİK UNSURU	Balık Avı (1)	Avcılık (1)	2	2	2,06
TOPLAM			69	97	100

Tablo 3 incelendiğinde, öğrencilerin geliştirdikleri en fazla metaforun varlık unsuru olduğu görülmektedir. 28 öğrenci varlık unsuru olarak 22 metafor geliştirmiştir (%28,87). İkinci kategoride yer alan metaforlar, çekicilik unsurları arasındadır. 13 öğrenci çekicilik unsuru kapsamında 9 metafor geliştirmiştir (%13,4). Üçüncü kategoride ilişki unsuru olarak adlandırılan metaforlar yer almaktadır. 12 öğrenci ilişki unsuru olarak 11 metafor geliştirmiştir (%12,37). Dördüncü sırada yer alan metaforlar, hayvan ile ilgilidir. 11 öğrenci hayvan ile ilgili 7 metafor geliştirmiştir (%11,34). Beşinci kategoride yiyecek ile ilgili 8 öğrenci 6 metafor (%8,25); altıncı sırada mekan ve mitolojik ile ilgili 8 öğrenci 5 metafor (%8,25); yedinci kategoride ekonomik unsur ile ilgili 6 öğrenci 2 metafor (%6,19); sekizinci kategoride verilen önem ile ilgili 5 öğrenci 2 metafor (%5,15); dokuzuncu sırada duygusal unsur ile ilgili 4 öğrenci 3 metafor (%4,12) ve son olarak etkinlik ile ilgili 2 öğrenci 2 metafor (%2,06) geliştirmiştir.

Kavramsal Kategoriler

Turist rehberi adaylarının üretmiş oldukları metaforlar, kelimelerin anlamı ve özelliği baz alınarak kategorize edilmiştir. Metaforlara ilişkin kategoriler ve bazı öğrencilerin metaforlara yönelik ifadeleri şu şekildedir:

➤ *Varlık Unsuru*

Araştırmaya katılan Turist Rehberliği öğrencilerinin Marmaris destinasyonunu varlık ile ilişkilendirerek metafor ürettikleri görülmektedir (Tablo 3). Bu kategoride öğrenciler, 22 metafor (gemi, teleferik, kitap, televizyon, tablo, alışveriş merkezi, saat, harita, hoparlör, ana kart, kanalizasyon, kar küresi, merdiven, scooter, okul, robot, sözlük, kum saati, kurmalı oyuncak, turist, ampul, lunapark) üretmiştir. Bu kategoride yer alan öğrenci ifadelerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

“Ana kart gibidir. Çünkü bir o kadar değerli bir destinasyonu bilgisayar parçaları gibi bir yere toplanmış harika iken, acayip bir şekilde kötü hale getirebilmişler.”

“Saat gibidir. Çünkü Marmaris’te vakit geçirirken zaman kavramı yitiriyor.”

“Marmaris büyük bir alışveriş merkezi gibidir. Çünkü aradığım her şeyi bulduğum bir yer oldu. Hayatıma dair olmasını istediğim her olguyu Marmaris ve çevresinde buldum. Aradığım şey huzurdu...”

“Televizyon gibidir. Çünkü gezilip görülecek çok güzel yerleri var. Fakat para olmadan bunların hiçbirisi olmuyor. Çok pahalı.”

“Merdiven gibidir. Çünkü üstüne bastıkça beni yükseğe çıkartır. Yeni dil öğrenip her çeşit insanla karşılaştırıp onlara karşı nasıl davranılacağını öğretir ve bilgimi üst düzeyde tutmamı sağlar.”

“Scooter gibidir. Çünkü Marmaris destinasyonu daha önce staj ve çalışmalar yaptığım Antalya’ya göre küçük ama çok kullanışlıdır. Marmaris’te küçük ama içinde her şeyi barındırıyor.”

“Teleferik gibidir. Çünkü parayı attığın zaman yol boyunca etraftaki bütün güzellikleri görmeni sağlar.”

“Kitap gibidir. Çünkü Marmaris her zaman farklıdır. Mesela bir kitabı okuduğunda bir şekilde algılayıp anlıyorsun ama başka sefer okuduğunda yeni bir şey öğreniyorsun.”

“Lunapark gibidir. Çünkü paran varsa bütün oyuncaklara binersin, eğlenirsin ama paran yoksa gezerek o oyuncakları izler ve eğlenmeye çalışırsın.”

“Reklam tabelası gibidir. Çünkü ilk görüldüğü anda insandan ilgi uyandıran bir güzelliğe sahiptir.”

“Alışveriş merkezi gibidir. Çünkü tek amaçla farklı hizmetleri aynı noktada toplar.”

“Hoparlör gibidir. Çünkü canlı, hareketli bir destinasyondur.”

“Sözlük gibidir. Çünkü aradığın her dinden, ırktan insanlar vardır.”

➤ **Çekicilik Unsuru**

Bu kategoride turist rehberi adayları Marmaris’i oluşturan çekicilik özellikleri ile ilgili 9 metafor (çiçek, gökyüzü, ağaç, orman, bulut, karlı bir dağ, kış rüzgarı, deniz, ayçiçeği) üretmişlerdir. Çekicilik unsuru kategorisinde yer alan turist rehberi adaylarının bazı ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

“Karlı bir dağ gibidir. Çünkü fakir de, zengin de faydalanabilir. Leğenle de kayabilirsin, kızakla da, snowboard yaparak da. Maddiyatın neye yetiyorsa. Sınırın yok. Ortam her şeye elverişlidir.”

“Kış rüzgârı gibidir. Çünkü Marmaris yaz zamanı dolup taşıyor. Fakat öyle bir zaman geliyor ki turist adına kimse kalmıyor.”

“Ağaç gibidir. Çünkü sürekli olarak bir ağacın dalları gibi kollara ayrılıyor ve her geçen gün büyüyor. Bir ağacın kökleri gibi hep daha fazla kaynak bulmak için derinlere ilerliyor, farklı kültürlere, insanlara ulaşıyor.”

“Güzelliği, doğası, farklı kültürden insanlarıyla rengarenk büyük bir orman gibidir. Çünkü ormanda bir sürü farklı bitki türü ve hayvanlar bulunur. Marmaris’te de her kültürden insan tanıyabileceğimiz çok çeşitli bir yerdir.”

“Çiçek gibidir. Çünkü turistler geldikçe bu çiçeği suluyorlar ve Marmaris çiçek gibi açıyor kışın ise soluyor.”

“Gökyüzü gibidir. Çünkü gökyüzü çok fazla cisme sahiptir. Marmaris de çok fazla gezilip görülecek yerleri vardır, güzel manzarası var.”

“Ayçiçeği gibidir. Çünkü güneş görünce açıyor.”

➤ **İlişkisel Unsur**

Araştırma kapsamında bazı öğrenciler Marmaris destinasyonunu ilişkisel unsur olarak değerlendirerek metafor ürettikleri görülmektedir (Tablo 3). Bu kategoride öğrenciler 11 metafor (toplama kampı, beyaz bir elbise, birbirine bağlı zincir, ışıklı, ilgi çeken reklam tabelası, en sevdiğim film, et yiyen bitki, kullanmayı bilmediğim bir cihaz, hayallerle süslenmiş küçük bir oda, ekmeği ağzında bir aslan, deniz manzaralı dev bir gece kulübü, patlamaya hazır

bir bomba) üretmişlerdir. Öğrencilerin üretmiş oldukları metafor ve gerekçelerine ilişkin bazı ifadeler aşağıda verilmiştir.

“Birbirine bağlı zincir gibidir. Çünkü oteller, eğlence mekânları, turistler birbirine bağlıdır.”

“En sevdiğim film gibidir. Çünkü izlemeye doyamıyorum, her izlediğimde farklı bir şey keşfediyorum.”

“Toplama kampı gibidir. Çünkü her çeşit insan var.”

“Et yiyen bir bitki gibidir. Çünkü dışarıdan ne kadar zararsız, normal gibi gözükse de güzelliğinin içinde insanı yutabilecek bir yerdir.”

“Deniz manzaralı dev bir gece kulübü gibidir. Çünkü gündüzleri denize girip geceleri kulübe gitmekten başka yapacak bir şey yok.”

“Ekmeği ağzında bir aslan gibidir. Çünkü iş bulmak, çalışmak, Marmaris’te tutunmak ve hayat pahalılığı çok yüksek bir destinasyondur.”

“Marmaris bir kişinin hayalleriyle süslenmiş küçük bir odanın güzellik ve dizaynı gibidir. Çünkü Marmaris küçük ama iç açan, içinde keyifli vakitler geçirebileceğin bir yerdir.”

“Beyaz bir elbise gibidir. Çünkü giydiğin zaman ferah, rahat, motivasyonun yüksek hissedersin. Ama bir yere oturduğun zaman tedirgin ve rahatsız olursun, bir şey oldu mu lekeleni mi diye ve ufak bir meltem bile olsa beyaz olduğundan üşürsün. Herkes sana bakar o elbiseyle ama istediğin değeri göremezsin.”

“Kullanmayı bilmediğim bir cihaz gibidir. Çünkü geldiğim yerden çok farklıdır. Diğer yerlere göre fazla yabancı, alışmak zaman alacak. Her gün o cihazla ilgili bir şeyler öğreneceğim gibi Marmaris ile ilgili de öğreneceğim çok yeni, farklı şeyler olduğunu düşünüyorum.”

“Patlamaya hazır bir bomba gibidir. Çünkü bombanın patlayacağı biliniyor ve muazzam bir sessizlik, ıssızlık hâkim sokaklarda, kimsenin kimseden haberi yok. Ama o bomba patladığında o sessiz, ıssız sokaklar birden insan yığınına dönüşüyor. Bir sürü farklı kültürlerin iç içe olduğu, doğasıyla büyüleyen efsane bir destinasyona dönüşüyor.”

➤ **Hayvan Unsuru**

Araştırmaya katılan turist rehberi adaylarının bazıları Marmaris’i bir hayvan ile özdeşleştirmişlerdir. Bu kategoride öğrenciler 7 metafor (bukalemun, panda, kelebek, tilki, kedi, göçmen kuş, karınca) üretilmiştir. Bu kategoriyle ilgili turist rehberi adaylarının ifadelerinden bazı örnekler aşağıda yer almaktadır.

“Bukalemun gibidir. Çünkü rengârenk ve sessizdir.”

“Bukalemun gibidir. Çünkü sürekli hava değişimleri var ve farklı insanlar barındırır.”

“Kelebek gibidir. Çünkü zamanla gelişip güzelleşiyor.”

“Kelebek gibidir. Çünkü Marmaris sadece yazları yoğun olan, kışa göre daha canlı olan bir destinasyondur. İnsanlara her açıdan ilham veren, enerji sağlayan, kelebekler gibi kısa ama güzel bir yaz sezonu geçirilen bir yerdir.”

“Tilki gibidir. Çünkü kurnazlar doludur.”

“Panda gibidir. Çünkü pandalar gibi kışın kış uykusunda yazın ise enerjiktir.”

“Göçmen kuşlar gibidir. Çünkü turizmin yeridir, yaz – kış farklı milletten insanlar gelir.

“Karınca gibidir. Çünkü insanları azimli ve parayı seviyor.”

➤ **Yiyecek Unsuru**

Bu kategoride turist rehberi adayları Marmaris’i yiyecek olarak görmüşler ve bir yiyecek ile ilişkilendirerek 6 metafor (tatlı, meyve aranjmanı, zeytinyağı, pastırma, nar, portakal) üretmişlerdir. Bu kategoriyle ilgili turist rehberi adaylarının bazı ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

“Marmaris tatlı gibidir. Çünkü tatlı her zaman güzeldir, keyif verir ama fazlası zarardır. Marmaris de böyle bir yerdir, tatil, eğlence, deniz, kum, güneş için bir ay kalınabilir, ama fazlası zararlıdır ve pahalı bir bölgedir.”

“Pastırma gibidir. Çünkü öğrencinin düşmanı, garibanın hayali ve zenginun umursamazlığı gibidir. Kısacası Marmaris çok pahalı.”

“Marmaris bir meyve aranjmanı gibidir. Çünkü farklı farklı insanlar ile aynı ortamda bulunma şansı veren bir yerdir.”

“Zeytinyağı gibidir. Çünkü her şeye iyi geliyor.”

“Nar gibidir. Çünkü içerisinde birçok güzellik, farklılık barındırır.”

➤ **Mekân ve Mitolojik Unsur**

Araştırmaya katılan Meslek Yüksekokulu Turist Rehberliği bölümü öğrencilerinin Marmaris’i bir mekân ve mitolojik karakter ile ilişkilendirdikleri görülmektedir (Tablo 3). Bu alanda 5 farklı metafor (cennet, köy, Milano-Maretti, Dianysos, Afrodit) üretilmiştir. Öğrencilerin kategoriye ilişkin bazı ifadeleri şu şekildedir:

“Marmaris cennet gibi bir yerdir. Çünkü havası güzel, doğası güzel, çevre bakımı güzel, marinası güzel, denizi ve aktiviteleri güzeldir.”

“Sıkıcı, sakin bir köy gibidir. Çünkü çok küçük ve yapabilecekler kısıtlıdır. Anlatıldığı kadar güzel ve ilgi çekici değil.”

“Milano-Marettina gibidir. Çünkü aynı anda hem deniz hem de her yerde çam ağaçlarından oluşan bir orman. Avrupa’daki küçük şehirlere benziyor.”

“Afrodit gibidir. Çünkü çok güzel.”

➤ **Ekonomik Unsur**

Turist rehberi adayları, Marmaris’in ekonomik yönü ile ilişkilendirerek metafor ürettikleri görülmektedir (Tablo 3). Bu kategoride öğrenciler 2 metafor (banka, faizli kredi kartı) üretmişlerdir. Bu kategoriyle ilgili turist rehberi adaylarının ifadelerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur.

“Banka gibidir. Çünkü paran olmazsa yaşayamazsın. Sürekli rahatsız hissedersin ve huzurun kaçır.”

“Faizli kredi kartı gibidir. Öncelikle güzel bir yer ama kötü yanları da var. Paran olduğunda Marmaris’in tadından geçmiyor. Fakat öğrenciysen burası seni sömürüyor. Tabii yer olarak çok güzel ve doğal güzelliklerine bakmaya doyulamayan bir yerdir.”

➤ **Verilen Önem Unsuru**

Turist rehberliği öğrencileri Marmaris’e verilen önem ile ilişkilendirmişler ve 2 metafor (mücevher – pırlanta, dünyada ender bulunan bir taş) üretmişlerdir. Öğrencilerin bu kategoriye ilişkin ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Marmaris mücevher, pırlanta gibidir. Çünkü çok güzel ve göz alıcıdır. Ama çok pahalıdır, durumu iyi olanlar yararlanabilir.”

“Pırlanta gibidir. Çünkü her yeri değerli ve bir alıcılığı, parlaklığı var ama bir o kadar da pahalı bir yerdir.”

“Dünyada ender bulunan bir taş gibidir. Çünkü işleyip paha biçilmez kılmak aynı zamanda yerlere atıp parçalamak da bizim elimizde.”

➤ **Duygusal Unsur**

Bu kategoride turist rehberi adaylarının Marmaris’e duygusal olarak bağlandıkları ve o şekilde özdeşleştirdikleri görülmektedir (Tablo 3). Öğrenciler bu kategoriye ilişkin 3 metafor (huzur, hayal, sevgili) üretmişlerdir. Aşağıda duygusal unsur kategorisine ilişkin metafor ve gerekçelerine ait öğrenci ifadeleri verilmiştir.

“Sevgili gibidir. Çünkü sevgilimin yanına gider gibi her sokağını, her yerini dolaşırım. Deniz, güneş, kum her şey bana Marmaris’i hatırlatıyor. Sevgilimin yüzüne bakar gibi bakıyorum.”

“Hayal gibidir. Çünkü her hayalim gibi sadece kurması ve görmesi güzeldi. Sadece hayaldi.”

“Huzur gibidir. Çünkü çok sevdiğim bir yer. Huzur veren, iş imkânının olduğu bir yerdir.”

“Huzur gibidir. Çünkü buranın öyle bir doğal güzelliği var ki gelen her insanın içini huzur ile doldurabiliyor. Hem kafa dinlemek hem eğlenmek için birçok aktivitenin bulunduğu kenttir.”

➤ **Etkinlik Unsuru**

Araştırmaya katılan öğrenciler Marmaris’i etkinlik ile ilişkilendirerek metafor ürettikleri görülmektedir (Tablo 3). Bu kategoride öğrenciler 2 metafor (balık avı, avcılık) üretmişlerdir. Turist rehberi adaylarının bu kategoriye ilişkin ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

“Balık avı gibidir. Balık avı sezonu açılınca canlı, güzel, kapanınca da cansız hiçbir şey yok.”

“Avcılığa benzetiyorum. Çünkü herkesten fazla para almaya çalışan insanlarla dolu.”

Sonuç ve Öneriler

Yapılan bu çalışmada Marmaris’te Turist Rehberliği bölümünde öğrenim gören Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin “Marmaris” destinasyonuna ilişkin algılarının metaforlar aracılığıyla tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucuna göre, 97 turist rehberi aday tarafından 67 metafor üretilmiştir. Bunun yanı sıra turist rehberi adaylarının “Marmaris” destinasyonuna yönelik ürettikleri metaforlardan en sık tekrarlanan metaforun ekonomi ve verilen önem ile ilgili olduğu ortaya çıkmıştır. Turist rehberi adayları Marmaris’i pahalı, sürekli para yutan bir banka ve güzel, göz alıcı, paha biçilmeyen bir mücevher – pırlanta olarak algılamaktadır.

Turist rehberliği önlisans öğrencilerinin “Marmaris” destinasyonu algılarına ilişkin üretilen metaforlar 10 kategori altında toplanmıştır. Kategoriler incelendiğinde Marmaris’in en çok varlık unsurlarıyla ilişkilendirildiği ve bu unsurlar arasında da teleferik, kitap, alışveriş merkezi, tablo, gemi vb. metaforlara benzetildiği görülmektedir. Öğrenciler tarafından üretilen metaforların gerekçeleri incelendiğinde ise Marmaris destinasyonuna yönelik algılarda ortak görüşlerin olduğu belirlenmiştir. Varlık unsurları ile ilgili metaforların gerekçeleri; Marmaris’in pahalılığı, doğal güzellikleri, gezilecek yerleri, küçük oluşu ama her şeyi

barındırdığı ile ilgilidir. Çekicilik ile ilgili metaforların gerekçeleri; genel olarak herkese hitap etmesi, yaz döneminde turist akınına uğraması, her kültürden insanın yaşaması, kışın sessizliği ve çok fazla gezilip görülecek güzel yerlerinin olduğu yönündedir. İlişkisel unsur ile ilgili metaforların gerekçeleri; turist ve turistik ürünlerin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği, birçok farklı insanı bulundurduğu, destinasyonun her gezilmesinde farklı izlenim verdiği, yeni şeyler öğrettiği, pahalı bir destinasyon oluşu, keyifli bir vakit geçirileceği, değerliliği ve doğası ile ilgilidir. Hayvan unsuru ile ilgili metaforların gerekçeleri; rengarenk doğal güzelliğiyle, zamanla daha güzel oluşu, kışın sessizliği, yazın canlılığı, farklı milliyetten insanların varlığı yönündedir. Yiyecek unsuru ile ilgili metaforların gerekçeleri; destinasyonun güzelliği, keyif verdiği, birçok güzellik barındırdığı, farklı insanlarla tanışma fırsatı verdiği ve pahalılığı ile ilgilidir. Mekân ve mitolojik unsur ile ilgili metaforlarda, Marmaris'in doğal güzelliği, denizi ve çam ağaçlarıyla birlikte Avrupa'daki küçük şehirlere benzetildiğini, barındırdığı tüm özellikleri ve marinasıyla çok güzel olduğu ancak küçük bir yer olduğunu ifade eden gerekçeler yer almaktadır. Ekonomi ile ilgili metaforlarda yer alan gerekçeler, pahalı olması, çok güzel yerleri olduğu ancak para varsa tadını çıkarabileceği yönündedir. Verilen önem ile ilgili metaforlarda yine güzelliğinin göz alıcı, değerli ve paha biçilemez olduğu ve pahalılığına dair gerekçeler bulunmaktadır. Duygusallıkla ilgili olan metaforların gerekçelerinde ise çok sevilen bir yer olduğu, güzelliğine bakmaya doyum olmadığı, huzur verdiği ifade edilmektedir. Son olarak etkinlik unsuru ile ilgili metaforlarda yaz sezonu açılınca destinasyonun oldukça canlı bir yer olduğu, kışın sessizliği ve pahalılığı anlatan gerekçeler yer almaktadır. Bu bağlamda turist rehberliği öğrencilerinin destinasyona ilişkin farkındalıklarının olduğu söylenilebilir.

Metaforlar ve gerekçeler incelendiğinde Marmaris destinasyonuna ilişkin algıları olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayırmak mümkündür. Olumlu özellikler; destinasyonun sahip olduğu doğal güzellikler, mavi tonlarıyla denizi, yeşilin her tonuyla ormanları, gezilip görülecek yerlerin çok olması, farklı kültür ve milliyetten birçok insan barındırması ve tanışma imkânı olması, turist ve turistik ürünlerin birbirine bağlı olması, göz alıcılığı, değerliliği, huzur ve farklı izlenim vermesidir. Olumsuz özellikler ise; destinasyonun pahalı olması, sadece yaz döneminde canlı, eğlenceli olması, kışın sessizliği ve küçük bir yer olmasıdır. Katılımcıların üretmiş oldukları metaforlar ve gerekçelerinden anlaşılmaktadır ki, turist rehberi adaylarının Marmaris destinasyon algıları olumludur. Nitekim bir destinasyonun olumlu algılanması, tüketicilerin satın alma davranışını ve destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetini etkilemektedir (Özdemir, 2008; Özsegin ve Ünlüöner, 2018). Bu bağlamda turist rehberlerinin destinasyona ilişkin bilgi düzeylerinin yüksek olması, ülke ve kültür tanıtımında, turistlerin destinasyondan memnun olarak ayrılmasında ve tekrar ziyaretlerinde önem teşkil etmektedir. Alanyazın incelendiğinde benzer çalışmaların olduğu görülmüştür. Artuğer ve Ercan (2015), Marmaris'in destinasyon kişiliğini samimi ve heyecan verici olarak tespit etmişlerdir. Özsegin ve Ünlüöner (2018) ise çalışmada ziyaretçilerin Bodrum'un doğal güzelliği, konukseverliği, huzuru, eğlencesi ve maviliklerle dolu olmasını olumlu özellik olarak; trafiği, pahalılığı, gasıpı, güvensizliği ve kalabalıklığı olumsuz özellik olarak algıladıklarını belirtmiştir. Kuşadası'nda yapılmış bir çalışmada da, Efes ve Meryem Ana gibi tarihi yerlerin yakın olması, limanı ve denizinin güzelliği olumlu yönleri; bu çalışmanın aksine Kuşadası'nda altyapı problemi, çarpık yapılaşma, koordinasyon eksikliği ve turistlerin bölgeye katkı sağlamaması da olumsuz özellik olarak görülmektedir (Algür ve Sipahi, 2016).

Sonuç olarak, çalışmada elde edilen destinasyon algısı ile ilgili metaforlar on kategoride ele alınmıştır. Turist rehberi adaylarının Marmaris ile ilgili çoğunlukla olumlu algılarının olmasının yanında bazı olumsuz algıları da bulunmaktadır. Genel olarak öğrenciler Marmaris'in doğal, tarihi ve kültürel güzellikleri, mavilikleri ve yeşillikleriyle göz alıcı çekiciliklere sahip olduğu, yaz döneminde turist akınına uğradığı ve oldukça canlı, hareketli ve eğlenceli olduğu, vakit geçirecek çok fazla etkinliklerin ve gezilecek yerlerin olduğu, deniz-

güneş-kum ve gece kulüplerinin dikkat çektiği bir destinasyon algısına sahiptirler. Bu doğrultuda destinasyon yöneticileri tanıtım ve pazarlama çalışmalarında olumlu imaj algılarını ön planda tutmalıdır. Bunun yanı sıra destinasyonun pahalı olması, sadece yaz döneminde canlı ve eğlenceli olması, kışın sessizliği gibi olumsuz olarak tespit edilen algıların da olumluya dönüştürülmesi yönünde faaliyetlerde bulunulması gerekmektedir. Bu bağlamda kış mevsimini canlandırmak için rekreasyonel faaliyetler artırılabilir ve destinasyonda öğrencilere özel indirimler uygulanabilir. Bunun yanı sıra destinasyonda konumlama stratejileri de önem teşkil etmektedir.

Araştırmanın Uygulamaya Katkısı

Destinasyon pazarlamacıları, destinasyon imajını etkili bir tanıtım ve konumlandırma aracı olarak kullanabilir ve böylece rekabet avantajı elde edebilirler. Nitekim destinasyonlar arası rekabet imajlar aracılığıyla gerçekleşmektedir (Özdemir, 2008). Bu bağlamda, karar vericiler çalışma kapsamında Marmaris destinasyonuna ilişkin elde edilen bulguları göz önünde bulundurmalıdır. Bunun yanı sıra olumsuz olarak nitelendirilen özellikler de gözden geçirilmelidir.

Araştırmanın Teorik Katkısı

Çalışmanın literatüre bazı katkılarının olduğunu söylemek mümkündür. Bu katkılar; Marmaris destinasyon algısına yönelik çalışmaların az olması ve destinasyona yönelik gerçekleştirilen çalışmalar arasında yöntem açısından bir yenilik oluşturmalarıdır. Destinasyon algılarına yönelik yapılmış çalışmaların büyük bir çoğunluğu nicel yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, bu çalışmada metaforlar aracılığıyla veri toplanmıştır. Bu bağlamda metodolojik katkısı olduğu söylenilebilir. Çalışmada ortaya çıkan bulguların ileride yapılacak olan yeni araştırmalara katkı sağlayacağına ve yeni fikirler üretilmesi konusunda önemli bir veri kaynağı oluşturacağına inanılmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Çalışma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Marmaris Turizm Meslek Yüksekokulu Turist Rehberliği Bölümü önlisans öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. İleriki dönemlerde örneklem sayısı artırılarak benzer çalışmalar yapılabilir veya lisans-lisansüstü öğrencilerine, akademisyenlere ve turistlere yönelik çalışmalar yapılabilir. Marmaris bölgesinde çalışan turist rehberleri ve yerel paydaşlarla derinlemesine görüşmeler yapılabilir. Farklı araştırma yöntemleri kullanılarak benzer çalışmalar yürütülebilir.

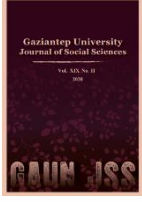
Kaynakça

- Akturan, U. & Esen, A. (2013). Fenomenoloji. Baş, T. ve Akturan, U. (Ed.) *Nitel Araştırma Yöntemleri* içinde. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Algür, S. & Sipahi, G. A. (2016). Destinasyon marka imajına etki eden unsurlar: Kuşadası örneği. *EKEV Akademik Dergisi*, 20 (66), 301-3016.
- Alvarez, M. D. & Korzay, M. (2011). Turkey as a heritage tourism destination: the role of knowledge. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 20 (3-4), 425-440.
- Arkonaç, S.A. (1998). *Psikoloji: zihin süreçleri bilimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Artuğer, S. & Ercan, F. (2015). Marmaris'in destinasyon kişiliğini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (36), 787-793.
- Bahar, O. & Kozak, M. (2006). *Turizm ekonomisi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bakan, İ. & Kefe, İ. (2012). Kurumsal açıdan algı ve algı yönetimi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 19-34.

- Bigne, J. E., Sanchez, M. I., Sanchez, J. (2001). Tourism image, evaluation variables and after purchase behaviour: inter-relationship, *Tourism Management*, 22, 607– 616.
- Ceylan, S. (2011). Destinasyon marka imajı ve Pamukkale yöresinde bir uygulama. *International Journal of And Administrative Studies*, 4 (7), 89-101.
- Ekici, G. (2016). Biyoloji öğretmeni adaylarının mikroskop kavramına ilişkin algılarının belirlenmesi: bir metafor analizi çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 615-636.
- Emir, O. & Durmaz G. (2009). Afyonkarahisar'ın termal turizm imajı üzerine bir değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), 25-32.
- Eren, E. (2010). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Gün, S., Durmaz, Y. & Tutcu, A. (2019). Destinasyon imajının ziyaretçi memnuniyeti üzerindeki etkisi: Mardin'e gelen yerli turistler üzerinde bir araştırma. *Mukaddime*, 10 (1), 375 – 392.
- İnan, E. A., Akıncı, S., Kıymalıoğlu, A. & Akyürek, M. S. (2011). Kruvaziyer turizmde turistlerin tavsiye niyetlerinde destinasyon imajının etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 11(3), 487-497.
- Ker, M. (1998). Profesyonel imajın imaj yönetimi kapsamında yeri ve önemi, *Pazarlama Dünyası*, 71, 20-28.
- Kılıç, B. (2011). Destinasyon ziyaretçilerinin sosyo-demografik özelliklerinin sadakat eğilimleri üzerine etkisi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 240- 252.
- Kılıç, B. & Akyurt, H. (2011). Destinasyon imajı oluşturmada hüzün turizmi: Afyonkarahisar ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 209-232.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://tanitma.ktb.gov.tr/TR-31239/turizm-destinasyonu-nedir.html>, Erişim Tarihi: 09.03.2020.
- Milman, A. (2011). The symbolic role of postcards in representing a destination image: the case of Alanya, Turkey. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 12 (2), 144-173.
- Öter, Z. & Özdoğan, O. N. (2005). Kültür amaçlı seyahat eden turistlerde destinasyon imajı: Selçuk-Efes örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16 (2), 127-138.
- Özdemir, G. (2008). *Destinasyon pazarlaması*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özsezgin, İ. & Ünlüönen, K. (2018). Destinasyon imajının markalaşmaya etkisi: Bodrum örneği. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 5 (4), 45-62.
- Reilly, D. M. (1990). Free elicitation of descriptive adjectives for tourism image assessment, *Journal of Travel Research*, 28 (4), 21–26.
- Saçlı, Ç., Ersöz, B. & Kahraman, C. Ö. (2019). Etkinlik katılımcılarının destinasyon imajı algılarının tekrar ziyaret etme eğilimleri üzerine etkisi: portakal çiçeği karnavalı örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (1), 178-190.
- Sarı, Y. & Kozak, M. (2005). Turizm pazarlamasına internetin etkisi: destinasyon web siteleri için bir model önerisi, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9, 248-271.

- Sevim, B., Seçilmiş, C. & Görkem, O. (2013). Algılanan destinasyon imajının tavsiye davranışı üzerine etkisi: Safranbolu’da bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (20), 115-129.
- Stupak, R.J. (2000). Perception management: an active strategy for marketing and delivering academic excellence, business sophistication, and communication successes, *Public Administration & Management*, 5 (4), 250-260.
- Taşçı, A.D.A. (2008). Social distance the missing link in the loop of movies, destination image and tourist behavior. *Journal of Travel Research*, 47 (4), 494-507.
- Toker Gökçe, A. & Bülbül, T. (2014). Okul bir insan bedenidir: meslek lisesi öğrencilerinin okul algılarına yönelik bir metafor çalışması. *Eğitim Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 63-88.
- Uğur, İ., Gökkaya, S. & Acar, A. (2018). Yerli turistlerin destinasyon imajına ilişkin tekrar ziyaret etme niyetleri: Safranbolu üzerine bir çalışma. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 29 – 40.
- Ünal, C., & Caber, M. (2019). Turist rehberlerinin mesleki yeterliliklerinin destinasyon imajına ve memnuniyetine etkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30 (1), 82-92.
- Yağcı, Ö. (2003). *Turizm Ekonomisi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Y., Yılmaz ,Y., İçigen, E.T., Ekin, Y. & Utku, B.D. (2009). Destination image: a comparative study on pre and post trip image variations. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18 (5), 461-479.
- Zengin, B. & Gürkan, Z. (2009). Konaklama sektöründe kurumsal imajın önemi ve tüketici tercihlerine etkileri, *Journal of Azerbaijani Studies*, 12, 132.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Öğrencilerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları ile Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişki

The Relationship between Students' Organizational Citizenship Behavior and Loneliness Level

Yasemin KARADEMİR^{a*}, Hasanali Kağan KURNAZ^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi Bölümü, Alanya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1484-3477

^b Araş. Gör., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi Bölümü, Alanya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5418-3522

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Nisan 2020

Kabul tarihi: 6 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Öğrenci,

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı,

Yalnızlık

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 27, 2020

Accepted August 6, 2020

Keywords:

Student,

Organizational Citizenship Behaviour,

Loneliness

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Spor Bilimleri Fakültesinde okuyan öğrencilerin örgütsel vatandaşlık davranışları ile yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bununla birlikte araştırmada öğrencilerin kişisel bilgileri ile örgütsel vatandaşlık davranışları ve yalnızlık düzeyleri karşılaştırılacaktır. Araştırmanın katılımcı grubu Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerden (n=173) oluşmaktadır. Araştırmada, Allison ve ark., (2001) tarafından geliştirilen, Özdevecioğlu (2003) tarafından Türk kültürüne uyarlama çalışması yapılan "Öğrencilere Yönelik Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği" ile Russel ve ark., (1978; 1980) tarafından geliştirilen, Demir (1989) tarafından Türk kültürüne uyarlama çalışması yapılan "UCLA Yalnızlık Ölçeği" kullanılmıştır. Kolmogorov-Smirnov testi ile verilerin normallik dağılımı incelenmiş ve neticede parametreler arası ilişkilerin analizi, korelasyon analizi, t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile değerlendirilmiştir. Araştırmanın neticesinde öğrencilerin örgütsel vatandaşlık davranışları ile yalnızlık düzeyleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ayrıca öğrencilerin yaşları, cinsiyetleri, bölümleri ve yaşadıkları yer itibariyle örgütsel vatandaşlık davranışları ve yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

ABSTRACT

Determining the relationship between organizational citizenship behavior and loneliness levels of Sports Sciences' students is the aim of this study. In addition, students' personal information and organizational citizenship behavior and loneliness levels will be compared. The participant group of the study consists of students (n=173) who are studying at the Faculty of Sports Sciences of Alanya Alaaddin Keykubat University. In the study, the "Organizational Citizenship Behavior Scale for Students" developed by Allison et al., (2001) and adapted to Turkish culture by Özdevecioğlu (2003) and the "UCLA Loneliness Scale", which was developed by Russel et al., (1978; 1980) and adapted to Turkish culture by Demir (1989), was used. The normality distribution of the data was examined with the Kolmogorov-Smirnov test and the result was evaluated with the analysis of interparty relations, correlation analysis, t test and one-way variance analysis (Anova). As a result of the research, there is a negative relationship between students' organizational citizenship behavior and loneliness level in addition, it was observed that there was no significant difference between organizational citizenship behavior and loneliness levels in terms of students' ages, genders, departments and place of residence.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: yasemin.karademir@alanya.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Schools, which play an important role in preparing individuals for society, are institutional structures consisting of trainers, students, buildings and organized environment and materials. Although high-level physical conditions are established in order to succeed the students, which are the primary elements of these structures, the students need to be willing and feel that they belong to this institution first. Students who develop institutional commitment for a variety of reasons will want to do what they can for the success of the institution (Çağatay and Öztürk, 2019, p. 46). It will be beneficial for the student to feel that he belongs to the school, to see him as a member of the group and to adopt the aims of the school. The decline of this commitment will result in the display of criminal and violent behavior (Büyükgöze et al., 2018, p. 936). Students may have difficulty connecting to a school environment where they feel lonely, negative and non-supportive (Büyükgöze et al., 2018, p. 933).

Loneliness is seen today as both a psychological and sociological problem for the younger posterity who will be generational. Sports activities that mediate the development of social relationships and especially spiritual well-being of young people are also an important force in the elimination of loneliness. Organizational citizenship behavior, which is another subject of the study, has been the subject of research on individuals working in various professional groups of private enterprises, public institutions and organizations. Organizational citizenship behavior is when an employee moves ahead of the mandatory tasks that the organization has determined shape-wise and does much more than is desired (Greenberg and Baron, 2000, p. 372). When looking at the definition of the dimensions of organizational citizenship behavior and the sub, it is seen that it could be performed on different groups. The fact that the young population is particularly focused on education suggests that more work should be done on the students on this subject. Students who exhibit organizational citizenship behavior can help other students academically and socially, participate in student clubs activities without providing grades and credits on campuses, and assist their friends in their classroom or dorm life (LeBlanc, 2014, p. 100).

Exhibiting the organizational citizenship behavior sub-dimensions in terms of student behavior (Allison et al., 2001, p. 282; Özdevecioğlu, 2003, p. 120-121);

- Civil virtue; attending various events organized at the university or faculty,
- Conscientiousness; attending class on time, delivering assignments early, enthusiastically attending class activities, volunteering to do more than necessary, encouraging other students to do the same,
- Altruism; sharing lecture notes with other students, helping them prepare for their homework and exams,
- Courtesy; To have positive relations with instructors and other students, to avoid actions that will disturb others during the lesson,
- Sportsmanship; it occurs in the form of avoiding complaints about an assignment, in the event that the class material fails, if the instructor is delayed in grading and class members do not contribute to team projects equally.

It is possible to say that organizational citizenship behavior has an impact on social relations for students.

The participants of this study are students studying at the Faculty of Sports Sciences, which will clearly reveal the psychological and sociological effects of sports education on the younger generation. The purpose of this study is to determine the relationship between organizational citizenship behavior and loneliness levels of students studying in the Faculty of Sports Sciences. In addition, students' personal information and organizational citizenship behavior and loneliness levels will be compared. The participant group of the study consists of students (n=173) who are studying at the Faculty of Sports Sciences of Alanya Alaaddin Keykubat University in the 2018-2019 academic year. In the study, the "Organizational Citizenship Behavior Scale for Students" developed by Allison et al., (2001) and adapted to Turkish culture by Özdevecioğlu (2003) and the "UCLA Loneliness Scale", which was developed by Russel et al., (1978; 1980) and adapted to Turkish culture by Demir (1989), was used. The normality distribution of the data was examined with the Kolmogorov-Smirnov test and the result was evaluated with the analysis of interparty relations, correlation analysis, t test and one-way variance analysis (Anova). As a result of the research, there is a negative relationship between students' organizational citizenship behavior and loneliness level in addition, it was observed that there was no significant difference between organizational citizenship behavior and loneliness levels in terms of students' ages, genders, departments and place of residence.

Giriş

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Örgütsel vatandaşlık davranışı, bir çalışanın örgütün şekilsel olarak belirlediği zorunlu işlerin ilerisine geçerek, istenilenden çok daha fazlasını yapmasıdır (Greenberg ve Baron, 2000, s. 372).

Bir sözleşmeye bağlı olmadan ve açıkça gerekli olmasa da gerçekleştirilen bireysel katkılar “örgütsel vatandaşlık davranışı” kavramı ile ifade edilir. Örgütsel vatandaşlık davranışı sergileyenler, iş arkadaşlarına yardım, kurum çalışmalarına fazladan katılım, işleri tam zamanında yerine getirme, geçici görevlerin istekli bir şekilde kabulü ve idari kararların uygulanmasında aktif işbirliği sergileyerek örgütsel açıdan yararlı olan eylemleri üstlenirler (Farh ve ark., 1990, s. 705).

İsteğe bağlı davranışların kuruma sağlayabileceği faydaları ifade eden örgütsel vatandaşlık kavramı, bireyin gönüllü olarak başkalarının ya da bağlı olduğu kurumun faydasına sergilediği olumlu davranışlardır. Bu davranışlar kişisel değerler ve iç motivasyonla yönlendirilirler. Örneğin günlük çalışmasını bitiren bireyin keyif aldığı için daha fazlasını yapmak için kendini motive etmesi ve daha fazlasını yapmak istemesi daha iyi sonuçlar alınmasını sağlayabilir. Birey iç motivasyonla bu davranışları sergilediği zaman örgütsel vatandaşlıktan kaynaklı zihinsel yorgunluğu hissetmez (Qiu, 2020, s. 2-3).

Örgütsel vatandaşlık davranışı genel olarak, zamana yaygın ve kişiler arasında örgütsel etkinliğe katkıda bulunan davranışları içermelidir (Organ, 1997, s. 87).

Bu davranış biçiminde bireyler, sorumlulukları olan işlerin ötesine geçip, zaman ve enerjilerini daha fazlasını yapabilmek için kullanırlar. Bu işler bireyin asıl işi değildir ve yapması için zorlanmamaktadırlar. Bu davranışlarıyla kuruluşun sorunsuz çalışmasına katkıda bulunurlar (Jahangir ve ark., 2004, s. 75).

Örgütsel vatandaşlık davranışı açıklanırken beş alt boyuttan bahsedilir ve bu boyutlar (Güçel ve ark., 2012, s. 56);

- Özgecilik; kişinin çalışma arkadaşlarına gönüllü olarak yardım etmesi ile,
- Centilmenlik; kurum ortamında ortaya çıkan sürtüşmeleri önleme ve arabuluculuk etme ile,
- Sivil erdem; örgüt yaşamına aktif ve gönüllü katılım ile,
- Nezaket; demoralize olan bir bireyin teşvik edilmesi ve cesaretlendirilmesiyle,
- Üstün görev bilinci; işe adanmışlık ve kişinin görevleri dışında kalan işler için gönüllü çalışması ile ifade edilir.

Öğrencilerde Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Bireylerin topluma hazırlanmasında önemli bir rol üstlenen okullar; eğitimciler, öğrenciler, binalar ve organize edilmiş çevre ve malzemelerden oluşan kurumsal yapılardır. Bu yapıların birincil unsuru olan öğrencilerin başarılı olabilmesi adına üst düzeyde fiziki şartlar oluşturulsa da öğrencilerin öncelikle istekli olmaları ve kendilerini bu kuruma ait hissetmeleri gerekmektedir.

Çeşitli nedenlerden dolayı kurumsal bağlılık geliştiren öğrenciler, kurumun başarısı için ellerinden geleni yapmak isteyecektir (Çağatay ve Öztürk, 2019, s. 46). Öğrencinin kendisini okula ait hissetmesi, grup üyesi olarak görmesi ve okulun amaçlarını benimsemesi bu durumun gelişmesinde faydalı olacaktır. Bu bağlılığın azalması ise suç ve şiddet içeren davranışlar sergilenmesine neden olacaktır (Büyükgöze ve ark., 2018, s. 936). Ayrıca öğrenciler yalnız

hissettikleri, olumsuz ve destekleyici olmayan bir okul ortamına bağlanmakta zorluk çekecektir (Büyükgöze ve ark., 2018, s. 933). Bu bağlamda öğrenci memnuniyeti, öğrenim programı ve okul imajı birbirleriyle olumlu bir ilişki sergilemektedir. Okul imajı, öğrenim programı imajı ve öğrenci memnuniyeti arttıkça öğrencinin kuruma bağlılığı da artmaktadır (Alkoç, 2017, s. 276).

Örgütsel vatandaşlık davranışı sergileyen öğrenciler kurum refahına faydalı davranışlarda bulunurlar ki bu davranışlar kuruma bağlılığın en önemli göstergeleridir. Örgütsel vatandaşlık davranışları çerçevesinde hareket eden öğrenciler yeni gelen öğrencilerin kayıt işlemlerine yardımcı olurlar, gönüllü olarak sınıf içerisinde yapılması gereken basit işleri yapabilirler, okula ait eşyaların gelecekte kullanacak öğrenciler için faydalı olması adına dikkatli kullanıp diğerlerini de bu şekilde davranmaya teşvik edebilirler (Ueda ve Yoshimura, 2011, s. 88).

Aynı şekilde bu davranışları sergileyen öğrenciler, diğer öğrencilere akademik ve sosyal olarak yardım edip, kampüslerde not ve kredi sağlamak amacı gütmeyen öğrenci kulüplerinin faaliyetlerine katılmak, arkadaşlarına sınıfta veya yurt yaşamlarında yardımcı olmak gibi davranışlarda bulunurlar (LeBlanc, 2014, s. 100). Bu noktadan hareketle örgütsel vatandaşlık davranışının öğrenciler için sosyal ilişkileri geliştirici bir etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Daha önce bahsedilen örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarının öğrenci davranışları açısından sergilenmesi ise (Allison ve ark., 2001, s. 282; Özdevecioğlu, 2003, s. 120-121);

- Özgencilik; diğer öğrencilerle ders notlarını paylaşmak, onların ödevlerine ve sınavlara hazırlanmalarına yardımcı olmak,
- Centilmenlik; bir ödev hakkında, sınıf malzemesinin arızalanması durumunda, not vermede öğretmenin gecikmesi durumunda ve sınıf üyelerinin takım projelerine eşit katkıda bulunmadığı durumlarda şikayetçi olmaktan kaçınmak,
- Sivil erdem; üniversite veya fakültede düzenlenen çeşitli etkinliklere katılmak,
- Nezaket; ders hocaları ve diğer öğrenciler ile olumlu ilişkilerde bulunmak, ders sırasında başkalarını rahatsız edecek eylemlerden kaçınmak,
- Üstün görev bilinci; derse zamanında katılmak, ödevleri erkenden teslim etmek, sınıf etkinliklerine coşkuyla katılmak, gerekenden daha fazla iş yapmak için gönüllü olmak, diğer öğrencileri de aynı şeyleri yapmaya teşvik etmek şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Yalnızlık/Öğrencilerde Yalnızlığın Etkinliği

Yalnızlık, bireyin yaşamı boyunca gerek psikolojik gerekse fizyolojik olarak karşılaştığı bir durumdur. Yalnızlığı, çevresel etkenlerin ve psikolojik yaşam biçiminin etkilerine göre farklılık gösteren, bazen bir kaçış bazen de bireyin kendini bulma durumu olarak tanımlayabiliriz.

Özellikle gençlerde oluşan yalnızlık hissi; gelişen teknoloji, hızlı yaşam tarzları, yüksek beklenti ve özenme durumlarıyla yakından ilişkilidir. Bilgi alışverişinin artması, kolay iletişim, yeni iş kolları ve mesleklerin ortaya çıkması bu durumu garipleştirse de yalnızlığın ana özelliğinin sosyal temasların sayısı değil kalitesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Stanimirović ve ark., 2017, s. 1014).

Bir kısım araştırmacılar yalnızlığı, sosyal ilişkilerde niceliksel veya niteliksel olarak önemli bir eksiklik olduğunda ortaya çıkan hoş olmayan durum olarak açıklarlar. Yalnızlık sosyal izolasyonla açıklanmaya çalışılsa da ve aralarında yüksek korelasyon bulunsa da tek başına sosyal izolasyonla alakalı değildir. Fiziki olarak yalnızlık koşullarında yaşayanlarda

yalnızlık hissi oluşmayabilirken çok sayıda sosyal bağlantıya sahip kişilerde yalnızlığa dair memnuniyetsizlik hissi yaşanabilmektedir (Yan, 2017, s. 5).

İnsanların sosyal bağlantılarını internet üzerinden sağladığı günümüzde sosyal medya kullanımı, yalnızlığı doğrudan sebeplerden birisi olmaktadır (Kılıç ve Kocabaş, 2018, s. 141). Cep telefonu kullanımının artması ve sosyal ilişkilere tanınan zamanı azaltması, gerçek ilişkilerin yerini sanal ve zayıf ilişkilere bırakması da yalnızlığın etkenlerindedir (Jafari ve ark., 2019, s. 1).

Utangaç ve sosyal destek görmeyen öğrencilerde artan yalnızlık düzeyi, bu insanların sosyal etkileşimde rahatsızlık yaşamalarında, sosyal beceri göstermekte sıkıntı yaşamalarına bunun sonucunda ise içe dönük, sıkılgan, kaygılı ve depresif kişiler olmalarına sebep olmaktadır. Ailelerde artan boşanma oranları, geniş ailelerin sayısında ki azalma, değer verdikleri varlıkların kaybı, arkadaş ortamlarından dışlanma, bazı olumsuz kişilik özellikleri öğrencilerde yalnızlığın kaynaklarından sayılmaktadır (Körler, 2011, s. 26-28).

Yapılan bazı araştırmalarda ekonomik destekten yoksunluk, sosyal etkileşim ve romantik ilişki ihtiyacının öğrencilerde yalnızlığa neden olduğu ayrıca yalnız öğrencilerin stres, uyku sorunu, tütün kullanımı gibi problemler yaşadığı tespit edilmiştir (Dagnew ve Dagne, 2019, s. 1).

Sporun Yalnızlık Düzeyine Etkisi

Fiziksel aktivite/spora katılım ve yalnızlık arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu bilinmektedir. İyi akran ilişkileri ve dostlukları teşvik eden spor aktiviteleri, sosyal benlik algısı ve yalnızlık hissini azaltmasına yardımcı olmaktadır (Haugen ve ark., 2013, s. 204).

Ayrıca fiziksel aktivitelere katılmanın yalnızlık hissini dengelemesi ve önlenmesi konusunda olumlu etki edeceği belirtilmektedir. Yapılan araştırmalar, spor yapmayan bireylere göre spor yapanların yalnızlık hissini daha az olduğunu göstermektedir (Hemati-Alamdarloo, ve ark., 2019, s. 592). Bireylerin sosyal yaşamlarında farkındalık yaratabilmesinin önemli koşullarından biri de sportif anlamda bedensel güçlerinin farkında olmalarıdır (Karademir ve Öz, 2016, s. 129).

Toplumsal yaşamın önemli bir parçası olan fiziki aktivite ve spor, yaşam kalitesini yükseltmenin yanı sıra depresyon üzerinde de olumlu etkiye sahiptir. Depresyon ve kaygıyı azaltmaya yardımcı olan sportif faaliyetlerin benlik algısı ve davranış sorunlarına olumlu etki ettiği de bilinmektedir (Yılmaz ve ark., 2019, s. 979).

Bireylerin toplumda yer edinme, sosyal çevre oluşturma, aranan popüler kişi olma gibi toplumsal özellikli ihtiyaçları onları spora yönlendirmektedir. Bu ihtiyaçların giderilmesinde spor önemli bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. İnsanların sosyal çevre edinmesini sağlayan sportif faaliyetler bireyin toplumsal uyum sağlama, ruhsal ve beden sağlığını olumlu etkilemektedir (Özçelik ve ark., 2015, s. 13).

Yapılan bazı akademik çalışmalarda sporun yalnızlık düzeyine olumlu etkisi tespit edilmişken bazı çalışmalarda da spor ve yalnızlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. 2010 yılında spor yapan öğrencilerin yalnızlık ve umutsuzluk düzeyleri üzerine yapılan bir çalışmada sporla ilgilenme ve yalnızlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır (Kırımoğlu ve ark., 2010, s. 106). Aynı şekilde spor yapan bireylerin cinsiyet, yaş, gelir düzeyleri, medeni durumları göz önünde bulundurularak yapılan bir başka çalışmada ele alınan değişkenlere göre spor yapan bireylerin yalnızlık düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir (Uzuner ve Karagün 2014, s. 113). Başka bir çalışmada ise sporun, üniversite öğrencilerinde yalnızlık düzeyini azaltıcı etkisinin olduğu sonucuna ulaşıırken (Özçelik ve ark., 2015, s. 17) spor ve yalnızlık düzeyi ilişkisinin ele alındığı benzer

bir çalışmada bireysel sporlardan yüzmenin çocukların yalnızlık düzeylerinin azalmasına olumlu katkı sağladığı tespit edilmiştir (Kalkan ve ark., 2010, s. 5).

Yukarıda da bahsedildiği gibi yalnızlık günümüzde, kuşak aktarımı yapacak genç nesil için hem psikolojik hem de sosyolojik bir sorun olarak görülmektedir. Gençlerin sosyal ilişkiler geliştirip özellikle ruhsal açıdan sağlıklı olmalarına aracılık eden sportif faaliyetler, yalnızlığın giderilmesinde de önemli bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın bir diğer konusu olan örgütsel vatandaşlık davranışı, daha çok özel işletme, kamu kurum ve kuruluşlarının çeşitli meslek guruplarında çalışan bireyler üzerinde araştırmalara konu olmuştur. Örgütsel vatandaşlık davranışının tanımına ve alt boyutlarına bakıldığında farklı guruplar üzerinde çalışılabileceği görülmektedir. Özellikle genç nüfusun eğitim odaklı olması bu konuyla ilgili öğrenciler üzerinde daha fazla çalışma yapılması gerekliliğini akla getirmektedir. Bu çalışmanın katılımcılarını Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır ki bu durum özellikle spor eğitiminin genç kuşak üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkilerini açıkça ortaya çıkaracaktır.

Bu doğrultudan hareketle, spor eğitimi alan üniversite öğrencilerinin örgütsel vatandaşlık davranışları ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmış, ayrıca öğrencilerin örgütsel vatandaşlık davranışları ve yalnızlık düzeyleri, yaş, cinsiyet, bölüm ve yaşadıkları yer değişkenleri açısından incelenmiştir.

Bu amaçlar çerçevesinde aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H1. Spor eğitimi alan üniversite öğrencilerinin örgütsel vatandaşlık davranışları ile yalnızlık düzeyleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H2. Spor eğitimi alan üniversite öğrencilerinin örgütsel vatandaşlık davranışları ile yalnızlık düzeyleri yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H3. Spor eğitimi alan üniversite öğrencilerinin örgütsel vatandaşlık davranışları ile yalnızlık düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H4. Spor eğitimi alan üniversite öğrencilerinin örgütsel vatandaşlık davranışları ile yalnızlık düzeyleri öğrenim gördükleri bölüm değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H5. Spor eğitimi alan üniversite öğrencilerinin örgütsel vatandaşlık davranışları ile yalnızlık düzeyleri yaşadıkları yer değişkenine göre farklılaşmaktadır.

Metot

Katılımcı Grubu

Araştırmanın evrenini Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Mevcut araştırmanın örneklemini ise 2018-2019 eğitim öğretim yılında Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören beden eğitimi ve spor eğitimi bölümü öğrencileri ile antrenörlük eğitimi bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın katılımcılarını kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiş 173 öğrenci oluşturmaktadır. Bu yöntem, ana kütle içerisinde seçilen örnek grubun araştırmacı tarafından belirlendiği olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemidir. Kolayda örnekleme yönteminde veriler, ana kütlede en basit, en hızlı ve en ekonomik şekilde toplanır (Aaker ve ark., 2007, s. 394, Haşiloğlu ve ark., 2015, s. 20). Araştırmada örneklem büyüklüğünü hesaplamak için ana kütledeki birey sayısının ($N=271$) bilinmesi durumunda kullanılan " $n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1)+t^2pq}$ " formülü kullanılmıştır (Baş, 2001, s. 45). Formül, istatistik olarak 173 örneklem büyüklüğünün anlamlı sonuçlar vereceğini göstermektedir.

Veri Toplama Araçları

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği (ÖVD): Ölçek, Allison ve ark., (2001) tarafından geliştirilmiştir. Özdevecioğlu (2003) tarafından Türk kültürüne uyarlama çalışması yapılan ölçek 5’li Likert tipindedir. ÖVD ölçeği, 15 maddeden ve 5 alt boyuttan (diğergamlık, centilmenlik, sivil erdem, nezaket ve üstün görev bilinci) oluşmaktadır. Analiz sonucunda ortaya çıkan genel puanın yüksek oluşu öğrencilerin örgütsel vatandaşlık davranışları sergilemelerinin kuvvetli olduğunu göstermektedir.

University of California Los Angeles (UCLA) Yalnızlık Ölçeği: Ölçek ilk olarak Russel, Peplau ve Ferguson (1978) tarafından geliştirilmiş, daha sonra da Russel, Peplau ve Cutrona (1980) tarafından tekrar gözden geçirilmiş ve ölçek maddelerinin yarısı düz, yarısı ters puanlanacak şekilde düzenlenmiştir. Demir (1989) tarafından Türk kültürüne uyarlama çalışması yapılan ölçek 4’lü derecelendirme şeklinde puanlanmaktadır. Yalnızlık ölçeği, 20 maddeden (10’u düz 10’u ters) oluşmaktadır. Analiz sonucunda ortaya çıkan genel puanın yüksek oluşu yaşanan yalnızlığın yoğun olduğunu göstermektedir.

Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan veriler SPSS 21 istatistik programına yüklenmiş ve yapılan analizler neticesinde araştırmanın bulguları elde edilmiştir. Öncelikli olarak verilerin normallik dağılımına uygunluğu “Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiş ve her iki ölçekte de Skewness-Kurtosis (çarpıklık-basıklık) değerlerinin +1,500 ile -1,500 arasında” değer aldığı görülmüştür (ÖVD; -.262 ile .904/ UCLA; .524 ile -.203). Kurtosis ve Skewness değerleri -1,5 ile +1,5 arasında olduğunda verilerin normal bir dağılım gösterdiği kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu noktadan hareketle normallik dağılımına uyduğu görülen veriler, “pearson korelasyon analizi, t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA)” ile değerlendirilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri sonucunda ve örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeğinin Cronbach’s Alfa değeri 0,771, UCLA yalnızlık ölçeğinin Cronbach’s Alfa değeri ise 0,856 olarak tespit edilmiştir. “Cronbach Alpha; ölçekte kullanılan ifadelerin homojen yapı gösteren bir bütünü ifade edip etmediğini belirleyen bir değerdir”. Alfa katsayısından hareketle ölçeğin güvenilirliği $0,00 \leq \alpha < 0,40$ arasında ise güvenilir değil, $0,40 \leq \alpha < 0,60$ arasında ise güvenilirlik düşük, $0,60 \leq \alpha < 0,80$ arasında ise oldukça güvenilir ve $0,80 \leq \alpha < 1,00$ arasında ise güvenilirlik yüksektir (Kalaycı, 2010, s. 405). Hesaplanan güvenilirlik katsayısının 0,60 ve daha yüksek olması test puanlarının güvenilirliği için yeterli görülmektedir.

Bulgular

Bu bölümde analizlerden elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin, yaşlarına göre dağılımına bakıldığında 134’ünün (%77,5) 18-20 yaş, 39’unun (%22,5) ise 21 yaş ve üzerinde olduğu; cinsiyetlerine göre dağılımına bakıldığında öğrencilerin 74’ünün (%42,8) kadın, 99’unun (%57,2) ise erkek olduğu; öğrenim gördükleri bölümlere göre dağılımına bakıldığında öğrencilerin 117’sinin (%67,6) beden eğitimi ve spor eğitimi, 56’sının (%32,4) ise antrenörlük eğitimi bölümünde okuduğu; yaşadıkları yere göre dağılımına bakıldığında öğrencilerin 38’inin (%22,0) ailesiyle birlikte, 29’unun (%16,8) evde yalnız, 79’unun (%45,7) evde arkadaşıyla ve 27’sinin (%15,6) ise yurttan yaşadığı görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcı öğrencilerin kişisel bilgilerine göre dağılımı

Değişken	Kategori	Frekans	Yüzde
Yaş	18-20 yaş	134	77,5
	21 yaş ve üzeri	39	22,5

Cinsiyet	Kadın	74	42,8
	Erkek	99	57,2
Bölüm	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	117	67,6
	Antrenörlük Eğitimi	56	32,4
Yaşadığı Yer	Ailesiyle Birlikte	38	22,0
	Evde-Yalnız	29	16,8
	Evde-Arkadaşlarıyla	79	45,7
	Yurtta	27	15,6

Tablo 2 incelendiğinde örgütsel vatandaşlık davranışı ile yalnızlık düzeyi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<0,01$). Buna göre örgütsel vatandaşlık davranışı arttıkça yalnızlık düzeyinin azaldığı söylenebilir. Ayrıca tablo 2'ye göre örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından özgecilik, centilmenlik, nezaket ($p<0,01$) ve üstün görev bilinci davranışları ($p<0,05$) ile yalnızlık düzeyi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre öğrencilerde özgecilik, centilmenlik, nezaket ve üstün görev bilinci davranışları arttıkça yalnızlık düzeylerinin azaldığı söylenebilir.

Tablo 2: Örgütsel vatandaşlık davranışı/alt boyutları ve yalnızlık düzeyi arasındaki ilişkiyi gösteren pearson korelasyon tablosu

		1	2	3	4	5	6	7
1. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı	R	1	-.307**	.474**	.628**	.669**	.878**	.734**
	p		.000	.000	.000	.000	.000	.000
	n	173	173	173	173	173	173	173
2. Yalnızlık Düzeyi	R	-.307**	1	-.215**	-.227**	-.131	-.309**	-.175*
	p	.000		.004	.003	.085	.000	.021
	n	173	173	173	173	173	173	173
3. Özgecilik	R	.474**	-.215**	1	.317**	.203**	.330**	.279**
	p	.000	.004		.000	.007	.000	.000
	n	173	173	173	173	173	173	173
4. Centilmenlik	R	.628**	-.227**	.317**	1	.178*	.480**	.262**
	p	.000	.003	.000		.019	.000	.001
	n	173	173	173	173	173	173	173
5. Sivil Erdem	R	.669**	-.131	.203**	.178*	1	.489**	.427**
	p	.000	.085	.007	.019		.000	.000
	n	173	173	173	173	173	173	173
6. Nezaket	R	.878**	-.309**	.330**	.480**	.489**	1	.482**
	p	.000	.000	.000	.000	.000		.000
	n	173	173	173	173	173	173	173
7. Üstün Görev Bilinci	R	.734**	-.175*	.279**	.262**	.427**	.482**	1
	p	.000	.021	.000	.001	.000	.000	
	n	173	173	173	173	173	173	173

** $p<0,01$, * $p<0,05$

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin yaşları itibariyle örgütsel vatandaşlık davranışları ve yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Ancak aynı tablo incelendiğinde örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından centilmenlik davranışlarının öğrencilerin yaşlarına göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre 21 yaş ve üzeri öğrencilerin centilmenlik davranışlarının 18-20 yaş öğrencilerine göre daha fazla olduğu söylenebilir.

Tablo 3: Öğrencilerin yaş durumlarına göre örgütsel vatandaşlık davranışı/alt boyutları ve yalnızlık düzeyleri farklılıklarına ilişkin t testi tablosu

	Yaş	n	Ortalama	Ss	t	p
Örgütsel Vatandaşlık Davranışı	18-20 Yaş	134	3,7164	.44174	-1,832	.069
	21 Yaş ve üzeri	39	3,8632	.43581		

Yalnızlık Düzeyi	18-20 Yaş	134	1,9627	.49640	.456	.649
	21 Yaş ve üzeri	39	1,9231	.40227		
Özgecilik	18-20 Yaş	134	3,9478	.72876	-1,390	.166
	21 Yaş ve üzeri	39	4,1282	.65612		
Centilmenlik	18-20 Yaş	134	3,7090	.53674	-2,472	.014
	21 Yaş ve üzeri	39	3,9573	.60301		
Sivil Erdem	18-20 Yaş	134	3,8507	.53385	-1,065	.289
	21 Yaş ve üzeri	39	3,9573	.60301		
Nezaket	18-20 Yaş	134	3,7269	.58633	-1,103	.272
	21 Yaş ve üzeri	39	3,8462	.62148		
Üstün Görev Bilinci	18-20 Yaş	134	3,4950	.72517	-.944	.347
	21 Yaş ve üzeri	39	3,6154	.60957		

*p<0,05

Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin cinsiyetleri itibarıyla örgütsel vatandaşlık davranışları ve yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Aynı tabloya göre örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından üstün görev bilinci davranışlarının öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre erkeklerin üstün görev bilinci davranışlarının kadınlara göre daha fazla olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Öğrencilerin cinsiyet durumlarına göre örgütsel vatandaşlık davranışı/alt boyutları ve yalnızlık düzeyleri farklılıklarına ilişkin t testi tablosu

	Cinsiyet	n	Ortalama	Ss	t	p
Örgütsel Vatandaşlık Davranışı	Kadın	74	3,6964	.43697	-1,366	.174
	Erkek	99	3,7892	.44627		
Yalnızlık Düzeyi	Kadın	74	1,9291	.50287	-.589	.557
	Erkek	99	1,9722	.45660		
Özgecilik	Kadın	74	3,9595	.67111	-.460	.646
	Erkek	99	4,0101	.74908		
Centilmenlik	Kadın	74	3,6847	.49316	-1,637	.104
	Erkek	99	3,8249	.60110		
Sivil Erdem	Kadın	74	3,8874	.53855	.260	.795
	Erkek	99	3,8653	.56126		
Nezaket	Kadın	74	3,7135	.52560	-.769	.443
	Erkek	99	3,7838	.64249		
Üstün Görev Bilinci	Kadın	74	3,4009	.70652	-1,984	.049
	Erkek	99	3,6128	.68629		

*p<0,05

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlere göre örgütsel vatandaşlık davranışları ve yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte tablo 5'e göre örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından centilmenlik davranışlarının öğrencilerin bölümlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre beden eğitimi ve spor eğitimi bölümü öğrencilerinin centilmenlik davranışlarının antrenörlük eğitimi bölümü öğrencilerine göre daha fazla olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlere göre örgütsel vatandaşlık davranışı/alt boyutları ve yalnızlık düzeyleri farklılıklarına ilişkin t testi tablosu

	Bölüm	n	Ortalama	Ss	t	p
Örgütsel Vatandaşlık Davranışı	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	117	3,7556	.43699	.258	.797
	Antrenörlük Eğitimi	56	3,7369	.46038		
Yalnızlık Düzeyi	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	117	1,9124	.42248	-1,661	.099
	Antrenörlük Eğitimi	56	2,0402	.56644		
Özgecilik	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	117	4,0513	.69290	1,679	.095
	Antrenörlük Eğitimi	56	3,8571	.74903		

Centilmenlik	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	117	3,8291	.56327	2,200	.029
	Antrenörlük Eğitimi	56	3,6310	.53439		
Sivil Erdem	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	117	3,8376	.55642	-1,286	.200
	Antrenörlük Eğitimi	56	3,9524	.53344		
Nezaket	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	117	3,7778	.57402	.767	.444
	Antrenörlük Eğitimi	56	3,7036	.63817		
Üstün Görev Bilinci	Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi	117	3,4644	.68503	-1,574	.117
	Antrenörlük Eğitimi	56	3,6429	.72434		

*p<0,05

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin yaşadıkları yerlere göre örgütsel vatandaşlık davranışları ve yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Ancak tablo 6'ya göre Anova testi sonrası örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından özgecilik, centilmenlik, nezaket ve üstün görev bilinci davranışlarının öğrencilerin yaşadıkları yere göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir.

Tablo 6: Öğrencilerin yaşadıkları yere göre örgütsel vatandaşlık davranışı/alt boyutları ve yalnızlık düzeyleri farklılıklarına ilişkin tek yönlü varyans analizi (Anova) tablosu

	Yaşadığı Yer	n	Ortalama	Ss	F	p	Anlamlı Fark
Örgütsel Vatandaşlık Davranışı	1. Ailesiyle Birlikte	38	3,8333	.42525	2,694	.048	
	2. Evde-Yalnız	29	3,8966	.46788			
	3. Evde-Arkadaşıyla	79	3,6591	.45429			
	4. Yurtta	27	3,7383	.35945			
Yalnızlık Düzeyi	1. Ailesiyle Birlikte	38	2,0000	.51123	.409	.747	
	2. Evde-Yalnız	29	1,8776	.45407			
	3. Evde- Arkadaşıyla	79	1,9677	.48787			
	4. Yurtta	27	1,9296	.42432			
Özgecilik	1. Ailesiyle Birlikte	38	4,0789	.67310	3,866	.010	4>3*
	2. Evde-Yalnız	29	4,1724	.71058			
	3. Evde- Arkadaşıyla	79	3,7975	.75752			
	4. Yurtta	27	4,2222	.50637			
Centilmenlik	1. Ailesiyle Birlikte	38	3,7807	.51568	2,974	.033	2>3*
	2. Evde-Yalnız	29	4,0230	.65424			
	3. Evde- Arkadaşıyla	79	3,6667	.53109			
	4. Yurtta	27	3,7531	.53583			
Sivil Erdem	1. Ailesiyle Birlikte	38	3,9123	.46295	.805	.0492	
	2. Evde-Yalnız	29	3,9310	.55190			
	3. Evde- Arkadaşıyla	79	3,8861	.58443			
	4. Yurtta	27	3,7284	.56263			
Nezaket	1. Ailesiyle Birlikte	38	3,7789	.54582	2,727	.046	2>3*
	2. Evde-Yalnız	29	3,9793	.61259			
	3. Evde- Arkadaşıyla	79	3,6329	.60037			
	4. Yurtta	27	3,8296	.56760			
Üstün Görev Bilinci	1. Ailesiyle Birlikte	38	3,8158	.61852	3,065	.030	1>3*
	2. Evde-Yalnız	29	3,5057	.65841			
	3. Evde- Arkadaşıyla	79	3,4219	.71951			
	4. Yurtta	27	3,4198	.71964			

*p<0,05

Tablo 6'daki farklılıklara ilişkin olarak hangi gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma olduğunu görmek üzere yapılan Post-Hoc Tukey testi sonuçları tablo 7'de verilmiştir. Buna göre;

Yurtta kalan öğrencilerle evde-arkadaşıyla kalan öğrenciler arasında özgecilik alt boyutunda anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Buna göre yurtta kalan öğrencilerin

özgecilik davranışlarının evde-arkadaşıyla kalan öğrencilerin özgecilik davranışlarından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Evde-yalnız kalan öğrencilerle evde-arkadaşıyla kalan öğrenciler arasında centilmenlik alt boyutunda anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Buna göre evde-yalnız kalan öğrencilerin centilmenlik davranışlarının evde-arkadaşıyla kalan öğrencilerin centilmenlik davranışlarından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Evde-yalnız kalan öğrencilerle evde-arkadaşıyla kalan öğrenciler arasında nezaket alt boyutunda anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Buna göre evde-yalnız kalan öğrencilerin nezaket davranışlarının evde-arkadaşıyla kalan öğrencilerin nezaket davranışlarından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Ailesiyle birlikte kalan öğrencilerle evde-arkadaşıyla kalan öğrenciler arasında üstün görev bilinci alt boyutunda anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Buna göre ailesiyle birlikte kalan öğrencilerin üstün görev bilinci davranışlarının evde-arkadaşıyla kalan öğrencilerin üstün görev bilinci davranışlarından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7: Öğrencilerin yaşadıkları yere göre örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutları farklılıklarına ilişkin tukey testi tablosu

Yaşadığı Yer		Ortalama Fark	Standart Hata	p	
Özgecilik	Evde-Arkadaşıyla	Ailesiyle Birlikte	-,28148	,13779	,177
		Evde-Yalnız	-,37495	,15154	,068
		Yurtta	-,42475	,15559	,035*
Centilmenlik	Evde-Arkadaşıyla	Ailesiyle Birlikte	-,11404	,10876	,721
		Evde-Yalnız	-,35632	,11961	,017*
		Yurtta	-,08642	,12281	,896
Nezaket	Evde-Arkadaşıyla	Ailesiyle Birlikte	-,14604	,11567	,588
		Evde-Yalnız	-,34640	,12722	,036*
		Yurtta	-,19672	,13062	,436
Üstün Görev Bilinci	Evde-Arkadaşıyla	Ailesiyle Birlikte	-,39385	,13594	,022*
		Evde-Yalnız	-,08381	,14951	,944
		Yurtta	,00219	,15351	1,000

*p<0,05

Tartışma ve Sonuç

Araştırmanın sonucunda öğrencilerin örgütsel vatandaşlık davranışı ile yalnızlık düzeyi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla H1 doğrulanmıştır. Bu tespit ile birlikte örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından özgecilik, centilmenlik, nezaket ve üstün görev bilinci davranışları ile yalnızlık düzeyi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde öğrencilerin örgütsel vatandaşlık davranışları/alt boyutları ile yalnızlık düzeylerinin karşılaştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Örgütsel vatandaşlık davranışı ile yalnızlık düzeyi arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmalar genellikle çalışanlar üzerine yapılmıştır. Keser, (2014, s. 195) öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı ile yalnızlık düzeyleri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre örgütsel vatandaşlık algısı yüksek olan öğretmenlerin iş yaşamında yalnızlık düzeyleri düşüktür. Turhan, (2019, s. 178) iş görenler üzerine yaptığı bir çalışmada iş görenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı ile yalnızlık düzeyleri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgilerden hareketle araştırmaların katılımcı gurupları farklı olsa da yalnızlık ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinin toplumun tüm kesimlerinde aynı etkileşimde olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuca göre; öğrencilerin yaşları, cinsiyetleri, bölümleri ve yaşadıkları yer itibariyle örgütsel vatandaşlık davranışı ve yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Buna göre H2, H3, H4 ve H5 reddedilmiştir. Özdevecioğlu (2003, s. 129), öğrencilerin yaşları ile örgütsel vatandaşlık davranışı düzeyleri arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğunu, Mayfield ve Taber (2010, s. 753), Bogler ve Somech, (2004, s. 282), öğrencilerin örgütsel vatandaşlık davranışları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığını, LeBlanc (2014, s. 103) ile Lovell ve ark., (1999; 475) ise kadınların erkeklere oranla daha yüksek düzeyde örgütsel vatandaşlık davranışı sergilediklerini ortaya koymuştur. Özdevecioğlu (2003, s. 129), öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümler itibariyle örgütsel vatandaşlık davranışı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu tespit etmiştir. Alan yazında öğrencilerin yaşadıkları yer ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Richardson ve ark. (2017, s. 50), öğrencilerin cinsiyetlerine göre yalnızlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığını, Diehl ve ark. (2018), öğrencilerin yaşları, cinsiyetleri ve yaşadıkları yer itibariyle yalnızlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığını ancak öğrenim gördükleri alanlar itibariyle yalnızlık düzeylerinde anlamlı bir farklılık olduğunu ortaya koymuşlardır. Erol ve Cirak (2019, s. 162) kadın ve erkek öğrencilerin yalnızlık düzeyleri arasında bir farklılık bulunmadığını ancak öğrencilerin yaşları itibariyle yalnızlık düzeylerinde bir farklılık bulunduğunu tespit etmişlerdir. Buna göre 20 yaş ve altında olan öğrencilerin yalnızlık düzeylerinin 20 yaş üstünde olanlara göre daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Genç ve ark. (2018, s. 322-326) erkeklerin kadınlara göre yalnızlığı daha yoğun yaşadığı, yaş ilerledikçe yalnızlığın arttığı, evde yalnız yaşayan öğrencilerin yalnızlık düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aydın-Boylu ve ark. (2019, s. 216), kadınların yalnızlık puanlarının erkeklerden daha düşük olduğu, öğrencilerin yaşlarına göre ise yalnızlık puanlarında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sonuç olarak, spor eğitimi alan üniversite öğrencilerinde örgütsel vatandaşlık davranışının yüksek olduğu ve bunun da öğrencilerin yalnızlık düzeylerini azaltmada anlamlı bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Elde edilen bu bilgilerden hareketle;

- Üniversitelerde, öğrencilerin sportif faaliyetlere yönlendirilmesi,
- Öğrencilerin düzenlenecek rekreatif etkinlikler yoluyla spora teşvik edilmesi,
- Diğer fakültelerde spor eğitimine yönelik derslerin müfredatlara eklenmesi,
- Örgütsel vatandaşlık davranışı kazanımlarının artırılmasına yönelik eğitimlerin düzenlenmesi,
- Üniversite bünyesindeki tüm fakülte ve yüksekokullarda öğrencilerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının ve yalnızlık düzeylerinin karşılaştırılmasının yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

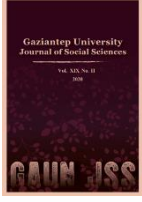
- Aaker, D. A., Kumar, V. & Day, G. S. (2007). *Marketing research*. 9. Edition, John Wiley & Sons, Danvers.
- Alkoç, Y. K. (2017). Üniversite imajı, üniversiteye duyulan memnuniyet ve öğrenci sadakati arasındaki ilişkileri anlamaya yönelik bir araştırma. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 2(2), 270-280.
- Allison, B., Voss, R. S. & Dryer, S. (2001). Student classroom and career success: the role of organizational citizenship behavior. *Journal of Educational for Business*, 76(5), 282-294.

- Aydiner-Boylu, A., Günay, G. & Ersoy, A. F. (2019). Üniversite öğrencilerinde algılanan sosyal desteğin yalnızlık üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Sosyoekonomi*, 27(41), 211-221.
- Baş, T. (2001). *Anket*. Seçkin Yayıncılık ve San. ve Tic. Aş. Ankara.
- Bogler, R. & Somech, A. (2004). Influence of teacher empowerment on teachers' organizational commitment, professional commitment and organizational citizenship behavior in schools. *Teaching and Teacher Education*, 20(3), 277-289.
- Büyükgöze, H., Şayır, G., Gülcemal, E. & Kubilay, S. (2018). Examining the relationship between social justice leadership and student engagement among high school students. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47(2), 932-961.
- Çağatay, T. & Öztürk, Z. (2019). Öğrenci memnuniyet derecesinin kurum bağlılığına olan etkisi: Ankara'da bir meslek yüksekokulu örneği. *Journal of Politics, Economy and Management*, 2(2), 43-57.
- Dagnew, B. & Dagne, H. (2019). Year of study as predictor of loneliness among students of university of Gondar. *BMC Research Notes*, 12(240),1-6.
- Demir, A. (1989). UCLA Yalnızlık ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirliği. *Psikoloji Dergisi*, 7(23), 14-18.
- Diehl, K., Jansen, C., Ishchanova, K., & Hilger-Kolb, J. (2018). Loneliness at universities: determinants of emotional and social loneliness among students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(9), 1-14.
- Erol, O. & Cirak, N. S. (2019). Exploring the loneliness and internet addiction level of college students based on demographic variables. *Contemporary Educational Technology*, 10(2), 156-172.
- Farh, J. L., Podsakoff, P. M. & Organ, D. W. (1990). Accounting for organizational citizenship behavior: leader fairness and task scope versus satisfaction. *Journal of Management*, 16(4), 705-721.
- Genç, Y., Durğun, A., Kara, H. Z. & Çakır, R. (2018). İnternet kullanımının üniversite öğrencilerinin yalnızlık algılarına etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi (AİD)*, 13(2), 301-336.
- Greenberg, J. & Baron, R. A. (2000), *Behavior in organizations*. 7th Ed., Newjersey: Prentice-Hall.
- Güçel, C., Tokmak, İ. & Turgut, H. (2012). The effect of the locus of control on organizational citizenship behavior the mediating effect perceived organizational support. *International Journal of Business and Management Studies*, 4(1), 55-64.
- Haşiloğlu, S. B., Baran, T. & Aydın, O. (2015). Pazarlama araştırmalarındaki potansiyel problemlere yönelik bir araştırma: kolayda örnekleme ve sıklık ifadedeli ölçek modelleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 2(1), 19-28.
- Haugen, T., Säfvenbom, R. & Ommundsen, Y. (2013). Sport participation and loneliness in adolescents: the mediating role of perceived social competence. *Curr Psychol*, 32, 203–216.
- Hemati-Alamdarloo, G. H., Shojaee, S., Asadmanesh, E., Gholami, M. & Rahmani, H. (2019). the comparison of loneliness in athlete and non-athlete women. *Journal of Human Sport and Exercise*, 14(3), 591-598.

- Jafari, H., Aghaei, A. & Khatony, A. (2019). The Relationship between addiction to mobile phone and sense of loneliness among students of medical sciences in Kermanshah, Iran. *BMC Research Notes*, 12(676), 1-5.
- Jahangir, N., Akbar, M. M. & Haq, M. (2004). Organizational citizenship behavior: it's nature and antecedents. *BRAC University Journal*, 1(2), 75-85
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kalkan, M., Tekat, A., Epli Koç, H., & Sözen, H. (2010). Yüzme eğitiminin çocukların yalnızlık düzeylerine etkisi: Deneysel bir çalışma. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-6.
- Karademir, Y. & Öz, E. (2016). Güzel sanatlar ve spor eğitimi alan üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeylerinin incelenmesi: Karabük Üniversitesi Örneği. *Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler*, 129-140.
- Keser, A. (2014). İş yaşamında yalnızlık algısının örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilişkisi ve öğretmenler üzerinde bir araştırma. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(7), 178-197.
- Kılıç, G, N. & Kocabaş, İ. (2018). Sanal ortamlardaki öğretmen-öğrenci arkadaşlığının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(10), 137-154.
- Kırımoğlu, H., Çokluk, G. F. & Yıldırım, Y. (2010). Yatılı ilköğretim bölge okulu 6. 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin spor yapma durumlarına göre yalnızlık ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi (Hatay ili örneği). *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 8(3), 101-108.
- Körler, Y. (2011). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin çeşitli değişkenler açısından yalnızlık düzeyleri ve yalnızlık ile sosyal duygusal öğrenme becerileri arasındaki ilişkiler*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- LeBlanc, C. J. (2014). Characteristics shaping college student organizational citizenship behavior. *American Journal of Business Education*, 7(2), 99-108.
- Lovell, S. E., Kahn, A. S., Anton, J., Davidson, A., Dowling, E., Post, D. & Mason, C. (1999). Does gender affect the link between organizational citizenship behavior and performance evaluation? *Sex Roles*, 41(5-6), 469-478.
- Mayfield, C. O. & Taber, T. D. (2010). A prosocial self-concept approach to understanding organizational citizenship behavior. *Journal of Managerial Psychology*, 25(7), 741-763
- Organ, D, W. (1997). Organizational citizenship behavior: it's construct clean-up time. *Human Performance*, 10(2), 85-97.
- Özçelik, İ. Y., İmamoğlu, O., Çekin, R. & Başpınar, S. G. (2015). Üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri üzerine sporun etkisi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 12-18.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile üniversite öğrencilerinin bazı demografik özellikleri ve akademik başarıları arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20, 117-135

- Qiu, Y., Lou, M., Zhang, L. & Wang, Y. (2020). Organizational citizenship behavior motives and thriving at work: the mediating role of citizenship fatigue. *Sustainability*, 12(6), 1-17.
- Richardson, T., Elliott, P., & Roberts, R. (2017). Relationship between loneliness and mental health in students. *Journal of Public Mental Health*, 16(2), 48-54.
- Russell, D., Peplau, L. A. & Ferguson, M. L. (1978). Developing a measure of loneliness. *Journal of Personality Assessment*, 42, 290-294.
- Russell, D., Peplau, L. A., & Cutrona, C. E. (1980). The revised UCLA loneliness scale: concurrent and discriminant validity evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 472-480.
- Stanimirović, D. V., Jablan, B. D., Stojković, S. S. & Stamenković, M. R. (2017). Estimation of loneliness in students with visual impairments. *Vojnosanit Pregl*, 74(11), 1013–1018.
- Tabachnick, B. G. & Fidell L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th Ed.). Boston.
- Turhan, Ö. (2019). *Duygusal emeğin örgütsel vatandaşlık üzerindeki etkisinde örgütsel yaşamda yalnızlığın aracı rolü: bir araştırma*. Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İşletme Bilim Dalı, İstanbul.
- Ueda, Y. & Yoshimura, A. (2011). University citizenship behavior in class: the effect of professor's lecture justice on students' diligence. *Review of Asian and Pacific Studies*, 36, 87-99.
- Uzuner, M, E. & Karagün, E. (2014). Rekreatif amaçlı spor yapan bireylerin yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 107-120.
- Yan, O. (2017). *Loneliness and emotional flexibility deficits in bereavement*. Doctoral Dissertation, Columbia University.
- Yılmaz, A., Aydın, M., Bahadır, T. K. & Soyer, F. (2019). A study of participation motives in sports, loneliness and depression levels of children with specific learning disabilities in terms of some variables. *Journal of Human Sciences*, 16(4), 978-987.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Turizm Sektöründe Paydaşların Teknolojik Yeniliklere Karşı Algı ve Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

A Research On Determining The Perceptions And Attitudes Of Stakeholders Towards Technological Innovation In The Tourism Sector

Gaye ONAN^{a*}, Alper DURAN^b, Burçin C. ÇETİNSÖZ^c

^a Dr.Öğr.Üyesi, Mersin Üniversitesi, Anamur UTİYO, Konaklama İşletmeciliği Bölümü, Mersin / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6302-5211

^b Dr.Öğr.Gör., Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Mersin / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0420-0344

^c Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, Anamur MYO, Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, Mersin / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1703-8067

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Nisan 2020

Kabul tarihi: 6 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Algı

Tutum

Teknolojik Yenilikler

Paydaşlar

Turizm Sektörü

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 8, 2020

Accepted August 6, 2020

Keywords:

Perception

Attitude

Technological Innovations

Stakeholders

Tourism Industry

ÖZ

Araştırmada turizm endüstrisinde modern teknolojilerin rolü ve önemini temel alarak, turizm sektöründe akademisyenlerin, öğrencilerin ve yöneticilerin turizmdeki teknoloji ile ilgili yeniliklere yönelik algılarını tanımlamak ve değerlendirmek amaçlanmaktadır. Buradan hareketle toplam 293 kişiden oluşan örneklem grubunda, turizm akademisyenleri, öğrencileri ve işletme yöneticilerinden toplanan veriler analiz edilmiştir. Araştırmada frekans dağılımları, yüzdelik oranlar, ortalama değerler ve standart sapma gibi betimleyici analizlerin yanı sıra, araştırma hipotezleri için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Post-Hoc analizinden faydalanılmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi ve güvenilirliği için Cronbach Alpha testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre turizm akademisyenleri, öğrencileri ve işletme yöneticilerinin otel işletmelerinde teknolojik yenilikleri kullanım tercihleri, turizm endüstrisinde teknolojik yeniliklerin özelliklerini algılamaları, turizm endüstrisinde teknolojik yenilikleri kullanmalarına yönelik duyguları ve turizm endüstrisinde teknolojik yeniliklerin önemine yönelik algılamaları arasında herhangi anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

ABSTRACT

Based on the role and importance of modern technologies in the tourism industry, it is aimed to define and evaluate the perceptions of academicians, students, and managers in the tourism industry regarding the innovations related to technology in tourism. Based on this, the data collected from tourism academicians, students, and business managers were analyzed in the sample group consisting of 293 people. In addition to descriptive analyzes such as frequency distributions, percentage rates, mean values, and standard deviation, One-Way Variance Analysis (ANOVA) and Post-Hoc analysis were used for research hypotheses. Cronbach Alpha test was used for confirmatory factor analysis and reliability for the construct validity of the scales. According to the results of the analysis, there is no significant difference between tourism academics, students and business managers' preferences of using technological innovations in hotel businesses, their perceptions of the technological innovations in the tourism industry, their feelings about using technological innovations in the tourism industry and their perceptions of the importance of technological innovations in the tourism industry.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: gayeonan@mersin.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The competitiveness of tourism companies depends on their innovative activities in serving new products that meet the demands, and requirements of potential customers, achieving lower costs, and high- quality output. (Sundbo et al, 2007, p.88). Both tourism destinations and businesses need to be progressively innovative and thus increasing their competitiveness. Innovation studies in tourism are inevitably affected by the restructuring process due to technological progress (Buhalis, 1998, p.409,411). Innovation activities and new technologies are closely related to the level of market competitiveness and efficiency (Korres, 2007, p.136).

In the field of technological innovation, the tourism sector has gone hand in hand with technology for decades and has adopted the potential inherent in the latest developments (Buhalis and Law, 2008). New and modern technologies, especially information and communication technology (ICT), and the internet have revolutionized the tourism sector (Bilgihan and Nedjad, 2015). Significantly changing technology has now become an integral part of tourism. Technology is used extensively during the planning of travel, forming tourism services and experiences and their consumption (Neufhofer et al., 2014, p.3). Most of the studies on innovation and technological innovation in the tourism sector generally focus on financial, organizational, and human dimensions of it. Studies that deal with the human dimension are generally human-robot interactions and addresses consumers' approaches to technology. Addressing people's attitudes towards technology is especially important for the tourism sector because the technology used in this industry is growing and becoming widespread (Bilgihan et al., 2010). Although there are also a significant number of studies on the attitudes of consumers and managers towards technological innovations and the adoption of new technologies, studies on this issue in the tourism sector are not yet sufficient.

Based on all this theoretical knowledge, the purpose of the research is determined to define and evaluate the perceptions and attitudes of tourism academics, students, and managers, who are among the important stakeholders of the tourism sector, about technological innovations in the tourism sector. Within the framework of the data obtained from the related literature, research hypotheses are as follows;

H1: There is a significant difference between tourism academics, students, and managers in the preferences of using technological innovations in hotel enterprises.

H2: There is a significant difference between tourism academics, students, and managers in their perception of technological innovations in the tourism sector.

H3: There is a significant difference in the feelings of tourism academics, students, and managers towards using technological innovations in the tourism sector.

H4: There is a significant difference between tourism academics, students, and managers in their perceptions of the importance of technological innovations in the tourism sector.

In this study, the survey method is used as a data collection tool. Data, a total of 293 questionnaires, obtained from academicians, students, and managers who participate in the Mersin University Tourism Faculty Career Days and IV. International Eastern Mediterranean Tourism Symposium. First, descriptive statistics, frequency distributions, percentages, mean values, and standard deviations are calculated for the data obtained as a result of the survey application. Then, One-Way Variance Analysis (ANOVA) and Post-Hoc Analysis are used for the difference tests in the research questions. Cronbach Alpha test is applied for the reliability of the scale.

Table 1: Perception and Attitudinal Differences in Technological Innovations Among Tourism Academicians, Students and Managers in Hotel Enterprises

Dependent Variables		Average of Squares	Degree of Freedom	Averages Square	F	Sig.
Usage Preference in Hotels	Between groups	4,568	2	2,284	2,827	0,061
	In-group	234,244	290	0,808		
	Total	238,812	292			
Innovation features	Between groups	0,33	2	0,016	0,70	0,932
	In-group	67,513	290	0,233		

	Total	67,546	292			
Feeling tech-related innovations	Between groups	0,781	2	0,391	0,835	0,435
	In-group	135,706	290	0,468		
	Total	136,487	292			
Importance of tech-related innovations	Between groups	2,316	2	1,158	2,570	0,78
	In-group	130,660	290	0,451		
	Total	132,976	292			

* $p < 0,05$

In Table 1, group variances are not homogeneous according to Levene test results for the technology use dependent variable ($p < 0.05$). However, the F value of the technology usage preference dependent variable in hotels is 2,827 and the p-value is $0,061 > 0,05$. According to this result, the H1 hypothesis is rejected. For the dependent variable of the features of technology related innovations, group variances were determined to be homogeneous according to Levene test results ($p > 0.05$). However, it is determined that the variable of “dependent features of technology related” F value is 0.932 and, the p-value is $0.932 > 0.05$. According to this result, the H2 hypothesis is rejected. Group variances are not homogeneous according to Levene test results for the variable of emotions depending on the use of technology-related innovations in tourism sector ($p < 0.05$). However, it has been determined that the emotion dependent variable for the use of technology-related innovations in the tourism sector have an F value of 0.835 and a p-value of $0.435 > 0.05$. According to this result, the H3 hypothesis is rejected. According to Levene test results, group variances were determined to be homogeneous for the importance variable of technology-related innovations in the tourism sector ($p > 0.05$). However, it has been determined that the variable of technology-related innovation in the tourism sector depends on the F value of the variable 2.570 and the p value of $0.78 > 0.05$. According to this result, the H4 hypothesis is rejected.

According to the results, there is no significant difference between tourism academics, students' and managers' preferences of using technological innovations in hotel companies, their perceptions of technological innovations, their feelings about using technological innovations, and their perceptions about the importance of technological innovations in the tourism sector. Each group acknowledges that technological innovations are important in the tourism sector and show a positive attitude towards their use, but behave cautiously towards innovations.

Giriş

Ekonomik büyümeye önemli bir katkı sağlayan turizm, dünyadaki en hızlı büyüyen sektörlerden biridir. Buradaki büyüme, sürekli istihdam yaratması ve döviz getiren doğası nedeniyle yalnızca zenginlik ve ekonomik gelişmeyi artırması değil, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, doğal ve kültürel mirasın korunması (Korres, 2007, s.135) gibi sosyal faydalarının yanı sıra aynı zamanda turizm sektörünün yeni ürünler ve deneyimler sunma yeteneğinden de kaynaklanır (Alsos vd, 2014, s.1).

Gelişen teknolojinin tüketici ihtiyaçlarında meydana getirdiği değişim, çeşitlilik ve buna paralel olarak farklılaşan turist profili, küreselleşme ile birlikte yeni ve uzak destinasyonların ortaya çıkması ve tüm bunlara kolayca erişim olanağı, turizm işletmelerini rekabetçi avantaj sağlama konusunda yeni ürünler, yeni deneyimler ve yeni stratejiler bulmaya yönlendirmiştir. Turizm girişimcileri, böylesine dinamik ve kökten değişen bir ortamda hayatta kalabilmek ve rekabet edebilmek için “inovasyon¹”un anahtar bir unsur haline geldiğini fark etmişlerdir (Korres, 2007, s. 136).

Turizm işletmelerinin rekabet edebilirliği, potansiyel müşterilerin talep ve gereksinimlerini karşılayan yeni ürünler sunma, daha düşük maliyetler ve daha yüksek kaliteli çıktılar elde etmedeki yenilikçi faaliyetlerine bağlıdır. (Sundbo vd, 2007, s. 88). Hem turizm destinasyonları hem de işletmeleri giderek artan oranda yenilikçi olmaya ve rekabet güçlerini arttırmaya ihtiyaç duymaktadır (Buhalis, 1998, s. 409). 'İnovasyon' terimi başka bir terimle yakından bağlantılı olarak tanımlanır: 'buluş'. Buluşlar, herhangi bir endüstriyel kullanım göz önünde bulundurulmadan gerçekleştirilen önemli bilimsel ve teknolojik gelişmelerdir (Hajalager, 1997, s. 35).

İnovasyon faaliyetleri ve yeni teknolojiler piyasa rekabetçiliği ve verimlilik düzeyiyle yakından ilişkilidir (Korres, 2007, s. 136). Turizmde inovasyon çalışmaları, kaçınılmaz olarak teknolojik ilerleme nedeniyle yaşanan yeniden yapılanma sürecinden etkilenmiştir (Buhalis, 1998, s. 411). Teknolojik yenilik turizm sektörünün geleceği için birincil öncelik olarak ifade edilmektedir (Sarı ve Kozak, 2007, s. 362). Turizm sektörü, yeni teknolojilerin (örneğin küresel dağıtım sistemleri) benimsenmesi konusunda her zaman çok proaktif olmuştur. Telekomünikasyon, ağ oluşturma, veri tabanları, veri işleme ve elektronik pazarlama alanındaki son gelişmeler, turizm işletmeleri için turizm sektörünün büyümesini önemli ölçüde etkileyen birçok yeni fırsat sunmaktadır (Korres, 2007, s.136). Yeni ve modern teknolojiler, özellikle bilgi ve iletişim teknolojisi ile internet, turizm sektöründe devrim yaratmıştır (Bilgihan ve Nedjad, 2015). Bilgi teknolojileri, aynı zamanda, turizm işletmeleri için ürün ve hizmetlerin tanımlanması, tanıtılması, dağıtımı ve tüketiciye sunulması faaliyetlerinin organize edilerek sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlamada en önemli stratejik unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir (Buhalis ve Main, 1998).

Bu araştırmanın amacı, turizm sektöründe modern teknolojilerin rolü ve önemini temel alarak, turizm sektöründe akademisyenlerin, öğrencilerin ve yöneticilerin turizmdeki teknoloji ile ilgili yeniliklere yönelik algılarını tanımlamak ve değerlendirmektir. Teknolojik yenilikler, havaalanlarında, otellerde, restoranlarda, müzelerde, yolcu gemilerinde ve etkinliklerde turistlere yardımcı olmaktadır. Turizm işletmeleri de rekabet avantajı sağlamak için bu yenilikleri kullanmak durumundadır. Ancak turizm işletmelerinin sektördeki paydaşların tepkileri ve tercihlerini anlaması ve bu doğrultuda stratejiler belirleyerek hareket etmesi hayati

¹ Türkçede “inovasyon” kelimesi yerine "yenilik", "yenileme" gibi sözcükler kullanılmaktadır. Inovasyon kelimesinin anlamı tek bir sözcükle ifade edilemeyecek kadar geniş olsa da bu çalışmada her iki kelime de aynı anlamda kullanılacaktır.

önem taşımaktadır. Bu noktadan hareketle “turizm sektöründeki akademisyenlerin, öğrencilerin ve yöneticilerinin seyahat ve turizm alanındaki teknoloji ile ilgili yeniliklere ilişkin algıları ve kullanım tercihleri nelerdir?” sorusuna yanıt arayan bu çalışmada, öncelikle teknoloji ve inovasyon kavramlarına ilişkin literatür incelemesi yapılmış, ardından gerçekleştirilen analizler ile ilgili bilgi verilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise analiz sonuçları yorumlanarak bundan sonraki araştırmalara yönelik öneriler sunulmuştur.

Literatür Taraması

Turizmde İnovasyon

İlk olarak J.Schumpeter (1934) tarafından ortaya atılan inovasyon kavramı her işletmenin sistemde kalabilmek için gerçekleştirmek zorunda olduğu ve sonu yaratıcı yıkıma varan “*yeni tüketim maddeleri, yeni üretim metodları, yeni ulaşım metodları, yeni pazarlar, yeni endüstriyel örgütlenme tipleri ve çeşitleri*” olarak tanımlanmıştır. OECD’ye göre (2005), “*İnovasyon, yeni veya önemli ölçüde iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet) veya sürecin, yeni bir pazarlama yönteminin veya iş uygulamaları, işyeri organizasyonu veya dış ilişkilerde yeni bir organizasyon yönteminin uygulanmasıdır*” (Hall, 2009, s.4). Turizmde ise inovasyonun belirli bir tanımı üzerinde anlaşmaya varılamamasına rağmen, birçok çalışma Schumpeter’in (1934) inovasyon tanımını bir çıkış noktası olarak kabul etmektedir (Hall, 2009; Hjalager, 1997). Alsos vd. (2014, s.4) inovasyonu yeni fikirlerin, işlemlerin, ürünlerin veya hizmetlerin üretilmesi, kabul edilmesi ve uygulanması olarak tanımlamaktadır. Buradan hareketle, en azından deneysel çalışmalarda, inovasyonun önceki uygulamalardan farklı olan ve yeni olarak nitelendirilebilecek her şey olduğu anlaşılmaktadır (Johannessen vd., 2001).

Turizm sektörünü inovasyona iten birkaç faktör bulunmaktadır: birincisi, artan rekabet anlamına gelen *küreselleşme* (Weiermair, 2006); turist sayısının giderek artması ve daha fazla bölgeye/pazara kolayca erişim olanaklarının ortaya çıkması anlamına gelen küreselleşme, sektörü genişleterek turizm tüketimini arttırmıştır. Bu nedenle turizm işletmeleri yeni duruma adapte olmak, rekabet avantajını arttırmak veya sürdürmek için yeni stratejiler geliştirmek zorundadır. İkincisi, *değişen turist profili*; eskiye kıyasla günümüzde turistler daha deneyimli, daha bağımsız, daha bilgilidir ve tatillerini kendileri organize etme eğilimindedirler. Bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) temelli teknolojik yenilikler turistlerin bilgiye erişimini kolaylaştırır, bununla birlikte alternatif ve daha sofistike ürünlere olan tüketici talebine katkıda bulunur (Stamboulis ve Skayannis, 2003). Üçüncüsü ise *sürdürülebilirlik*; rekabet avantajının şartı olan sürdürülebilirliği elde etmek için turizm firmaları ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlara dikkat edilerek yönetilmelidir. İnovasyonun turizm işletmelerinin karşı karşıya kaldığı küreselleşme, yoğun rekabet ve sürdürülebilirlik konuları ile başa çıkabilmesi için ne derece hayati önem taşıdığı tartışılmaz bir konudur. Özetle yenilikçilik faaliyetleri bir işletme için hayatta kalma ile eşdeğerdir ve rekabetçi avantajlar elde etmek için bir turizm işletmesi bu üç ana faktörü göz önünde bulundurarak stratejisini belirlemelidir.

Sundbo vd, (2007) inovasyonun, değişen bir davranış olduğunu ancak yeni bir davranışın, yeni teknoloji olmadan gerçekleştirilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Schumpeter’in tanımından hareketle turizm sektöründe bulunabilecek ve teknoloji odaklı dört farklı yenilik türü tanımlanabilir. Bunlar; ürün/hizmet yenilikleri, süreç yenilikleri, kurumsal ve pazarlama yenilikleridir (Hall, 2009). Ürün ve hizmet inovasyonu yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş, daha önce hiç görülmemiş olan mal veya hizmetleri ifade etmektedir. Bu inovasyona örnek olarak temizlik, rahatlık gibi temel standartlardan ödün vermeden düşük fiyatlı hizmet sunan “Formule 1” konsepti gösterilebilir. Süreç inovasyonu, üretim veya teslimat için yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş yöntemleri anlatmaktadır. Restoran mutfaklarında kullanılan yiyecek hizmeti teknolojileri ve otomatik check-in sistemleri bu inovasyon türüne örnektir (Rogers, 2007; Hjalager, 2010). Kurumsal inovasyon, bir firmanın iş uygulamalarında, işyeri

organizasyonunda veya dış ilişkilerinde (örgütsel veya yönetsel süreçler) yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş yöntemleri ifade etmektedir. Bu inovasyonun temel nedeni personelin iş tatmininin arttırmak ve işe bağlılığını arttırmak için yeni yöntemler geliştirmek olarak açıklanabilir. Pazarlama inovasyonu ise yeni pazarlar bularak bu pazarlara daha iyi hizmet sunmak adına önemli ölçüde geliştirilmiş pazarlama yöntemleri bulmaktır. Morais vd.'ne (2004) göre bunun en iyi örneği, turizm sektöründe pazarlama inovasyonunun ilk örneklerinden olan birçok işletmede kullanılan, sadakat programlarıdır (Topsakal ve Yüzbaşıoğlu, 2018, s. 73).

İnovasyon konusundaki çalışmalar genel olarak mal ve teknoloji üretimi ve daha az oranda da hizmetlerde inovasyon ile ilgilidir (Gallouj ve Djellal, 2010). Hizmetlerde yenilikle ilgili git gide artan bir literatür ile karşılaşılmasına rağmen, imalat sektörlerinde yapılan çalışmalara göre daha az sayıdadır (Alsos vd., 2014, s.6). Üretim ve hizmet sektöründeki inovasyonu konu alan çalışmalar ile kıyaslandığında ise turizm sektöründe bu konuyu inceleyen araştırma sayısının daha az olduğu görülmektedir (Hjalager, 2010; Alsos vd., 2014). Victorino vd. (2005), inovasyonun Kuzey Amerika otellerinin farklı kategorilerindeki etkisini değerlendirmekte ve bulguları, yenilikçi girişimlerin rekabetçi bir kazanım sağladığını göstermektedir. Buna rağmen pratikte turizm sektörünün ne kadar yenilik yaptığı sorusu hala tam olarak cevaplanamamıştır. Konu ile ilgili yapılan sınırlı sayıdaki çalışma sektörteki yenilik çalışmalarının durumunu şu şekilde açıklamaktadır; örneğin Blake vd. (2006), inovasyon türlerinin etkilerini araştırdıkları çalışmalarında konaklama ve cazibe işletmeleri için özellikle pazarlama, tanıtım ve ürün inovasyonlarının önemli olduğunu ortaya çıkarmış, bununla birlikte organizasyon ve yönetim inovasyonlarının verimlilik artışında daha az katkısı olduğunu ifade etmişlerdir. Evangelista (2000), İtalyan hizmet işletmelerinde inovasyon eğiliminin kapsamlı bir araştırmasını yapmış ve İtalya'da otel ve restoranların% 20'sinden azı inovasyon yaparken, genel olarak hizmet işletmelerinin% 31'inin inovasyon yaptığını ortaya çıkarmıştır. Otelde ve restoranlarda çalışan başına düşen yenilikçilik maliyetleri ise, diğer hizmet sektörlerinin neredeyse tamamına kıyasla çok düşük olduğu tespit edilmiştir. Miles (2008) ise çalışmasında, HORECA işletmelerini araştırmış ve HORECA işletmelerinin, hizmet sektöründeki diğer birçok işletmeyle karşılaştırıldığında düşük bir inovasyon derecesi sergilediğini, % 20'sinden azının teknolojik yenilikler gerçekleştirirken, % 25'inin kurumsal yenilikler uyguladığını ifade etmiştir. Aracı seyahat işletmeleri ise turizm sektörünün diğer kesimlerinden daha yenilikçi olma eğilimindedir (Weiermair, 2005).

Turizmde Teknolojik Yenilik

Teknolojik yenilik konusunda ise turizm yoğun bir sanayi olarak onlarca yıldır teknoloji ile el ele gitmiş ve en son gelişmelerin doğasında var olan potansiyeli benimsemiştir (Buhalis ve Law, 2008). Bununla birlikte, önemli ölçüde değişen teknoloji artık turizmin ayrılmaz bir parçası olmuştur, seyahatin planlanması, turizm hizmetleri ve deneyimlerinin yaratılması ve bunların tüketimi esnasında yoğun biçimde teknoloji kullanılmaktadır (Neufhofer vd, 2014, s. 3). Yeni ve modern teknolojiler, özellikle bilgi ve iletişim teknolojisi ile internet, turizm sektöründe devrim yaratmıştır (Bilgihan ve Nedjad, 2015).

Birinci sanayi devrimi itibari ile başlayan ve 4. sanayi devrimine kadar geçen sürede bilgi ve teknolojinin kullanımı, işletmelerin rekabete dönük yenilik çalışmalarında bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle bilgisayarın geliştirilmesi devrimsel yeniliklere yol açan teknolojik inovasyonlara zemin hazırlamıştır (Çelik ve Topsakal, 2019, s. 3). Günümüzde her sektörde bilgisayar ve bilgi teknolojilerinin varlığı önemli ölçüde genişlemiştir. Bazı tahminler, 1980 'lerden bu yana işletmelerde yapılan tüm yeni sermaye yatırımlarının yaklaşık yüzde 50 'sinin bilgi teknolojisinde olduğunu göstermektedir (Westland ve Clark, 1999). Bu gelişmelere paralel olarak hizmet sektörü de giderek artan bir şekilde teknoloji tarafından yönetilmektedir,

yani birçok hizmet inovasyonu teknolojidir (Sundbo vd, 2007, s. 88). Özellikle turizmde hizmet süreci, modern teknolojinin yeni gereksinimleri ve ihtiyaçları doğrultusunda biçim değiştiren tüketici algı ve davranışlarındaki değişikliklere yanıt olarak şekillenmektedir (Kazandijeva ve Filipova, 2018, s. 5). Ürünler veya süreçler (örneğin, tur rehberi görevi gören telefon uygulamaları, müzelerdeki otomatik tanıtım sistemleri, mobil check-in, mobil rezervasyon, elektronik bagaj etiketleri, akıllı telefon biniş kartları, otelin sistemine bağlı internet üzerinden sesli iletişim protokolü telefonları, konukların odalarından doğrudan dokunmatik ekrandan oda servisi ve oda temizliği için kullanabileceği telefonlar, konukları tanımlamak için giyilebilir cihazlar, masa rezervasyon sistemleri ve turistlere yardımcı olan robotlar gibi) teknoloji ağırlıklı olabilir (Sundbo vd, 2007; Bilgihan ve Nedjad, 2015; Kazandijeva ve Filipova, 2018). Bununla birlikte bir inovasyon olarak tanımlamak için bir teknoloji uygulamasının sadece “yeni” veya “yaratıcı” olması yetmez aynı zamanda piyasa ihtiyacı, teknik sağlamlık ve kullanıcı dostu olma gibi özellikler de taşıması gerekmektedir (Carson ve Richards, 2004, s. 4).

Tüketicilerin seyahatlerini planlamada, seyahat esnasında ve sonrasında teknolojiyi kullanmaları turizm sektörünün çehresini değiştirmektedir. Bittzer’in 2012 yılında gerçekleştirdiği çalışmada ortalama bir turistin, rezervasyon yaptırmadan önce seyahatle ilgili 22 civarında web sitesini ziyaret ettiğini ve iş seyahatinde bulunanların% 70 'inin mobil cihazlarıyla uçuşlarını ve otellerini kontrol ettiğini ortaya koymuştur. Aradan geçen zaman, sürekli değişen ve ilerleyen teknoloji ile paralel olarak ortaya çıkan teknolojik yenilikler düşünüldüğünde tüketicilerin artık bir hizmet satın almadan önce teknoloji kullanımına daha fazla başvuracağı söylenebilir. Bununla birlikte, seyahat ve turizmdeki yeni teknolojiler bir dizi önemli sosyal, ekonomik ve ticari etkiye neden olmaktadır. Turizm hizmetinin sosyal etkileri, tüketicinin hizmet sunma sürecine katılımı ile bağlantılıdır. Buradaki zorluk, kişiselleştirilmiş konuk deneyimleri oluşturmak için dijital ve insan etkileşimlerinin en uygun karışımını bulmaktır (Bilgihan ve Nedjad, 2015).

Her ne kadar teknoloji girişi insanların yaşamlarını kolaylaştırabilse de, insanlar teknolojiyi benimsememekte ve çalışma şekillerini değiştiren teknolojiye karşı olumlu tutuma sahip olmayabilmektedir (Singh, 2014). İşgörenler açısından bakıldığında, teknolojinin verimliliği artırması için, kuruluşlardaki çalışanlar tarafından kabul görmesi ve kullanılması gereklidir (Venkatesh, 2003, s. 426). Tüketici tarafından bakıldığında ise teknoloji kullanımının gelecekteki satın alma davranışlarını etkileyecek düzeyde çekici olması ve memnuniyetlerini artırması gereklidir. (Çobanoğlu vd, 2011). Yöneticiler ise teknolojiyi, tüketici tatmini ve hizmet etkinliğinin artırılmasında önemli bir araç olarak görmektedirler (VanHoof, vd, 1996).

Turizmde Teknolojik Yenilik ve İnovasyon İle İlgili çalışmalar

Turizmde inovasyon ve teknolojik yenilik ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Turizmde inovasyon, özellikle bilgi ve iletişim teknolojisi ve internet açısından çok yönlü bir olgudur (Aldebert vd, 2010). Bu nedenle konu hakkında yapılan çalışmalar farklı bakış açıları ile gerçekleştirilmiştir. İnovasyon konuları ile ilgili yapılan çalışmalar, turizm firmalarının inovasyon davranışı (Sundbo vd, 2007), inovasyonun belirleyicileri (Divisekera ve Nguyen, 2018), turizmde inovasyon davranışını engelleyen nedenler (Najda-Janoszka ve Kopera, 2014) gibi genel bir bakış açısı içerirken teknolojik yenilik ile ilgili gerçekleştirilen çalışmaların daha çok yapay zeka ve servis robotları üzerine olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda da genellikle robot teknolojisinin tüketicilerle etkileşimi analiz edilmiş, işletmeler için fayda-maliyet analizleri yapılmıştır. Örneğin, bir otelde bellboy olarak hizmet etmek için geliştirilen robot “scarino”nun konuklarla etkileşimini analiz etmek için gerçekleştirilen çalışmada konukların kişisel mesafeyi koruma eğiliminde oldukları ortaya koyulmuştur (Rodriguez-Lizundia vd, 2015). Marinova vd. (2017), akıllı teknolojilerin (ör. yapay zeka ve

hizmet robotları), ön plandaki çalışanları teknoloji aracılı öğrenme yoluyla ikame edip, hizmet verimliliğinin nasıl artırabileceğini kavramsallaştıran bir dizi öneri sunmaktadır. Ivanov vd. (2017), turistlerin otomasyon ve robotları benimsemesi ile bununla ilgili şirketlerin karşılaşacağı zorlukları ele almıştır. Asif vd. (2015) restoran otomasyonuna olası bir çözüm olarak bir garson robotunun tasarımı ve geliştirilmesini açıklamaktadır. Ivanov ve Webster (2017, 2019), Ivanov vd (2018a; 2018b) ise seyahat, turizm ve konaklama işletmeleri tarafından robotların benimsenmesi, yapay zeka ve hizmet otomasyonu ile ilişkili potansiyel fayda ve maliyetlerin belirlenmesine yönelik bir çalışma gerçekleştirmişlerdir.

Görülüşü üzere turizm sektöründe inovasyon ve teknolojik yenilik ile ilgili gerçekleştirilen çalışmaların çoğu daha çok finansal, örgütsel ve insan boyutlarını ele almaktadır. İnsan boyutunu ele alan çalışmalar genellikle insan-robot etkileşimi ve tüketicilerin teknolojiye yaklaşımını ele alan araştırmalardır. İnsanların teknolojiye yönelik tutumlarını ele almak özellikle turizm sektörü için çok önemlidir, çünkü turizm sektöründe kullanılan teknolojinin büyüme hızı artmakta ve yaygınlaşmaktadır (Bilgihan vd, 2010). Tüketicilerin ve yöneticilerin teknolojik yeniliklere karşı tutumları ve yeni teknolojilerin benimsenmesi ile ilgili de önemli sayıda çalışma bulunmakta beraber turizm sektöründe bu konuya yönelik çalışmalar henüz yeterli sayıda değildir. Örneğin; Law ve Jogaratnam, (2005) yıllar içinde yeni teknolojilerin otellerde kullanımının giderek artmasına rağmen otel yöneticilerinin teknolojinin önemini yeterince kavramadıklarını ve teknolojiyi iş stratejileri geliştirmek veya üst düzey iş kararları almak için kullanmadıklarını ortaya koymuştur. Sheldon (1997), tüketicileri “high-tech” ve “high-touch” olarak sınıflandırdığı çalışmada teknolojiyi kullanan turistlerin (high-tech) daha iyi seyahat deneyimi için teknoloji uygulamalarına önem verdiğini ancak geri kalan ve teknolojiyi kullanmak istemeyen (high-touch) turistlerin ise teknolojiyi turizm deneyiminde yıkıcı bir unsur olarak tanımladığını ifade etmiştir. Bu görüşe göre, teknolojiden uzak duran turistlerin insan etkileşimlerini aramak için modern teknoloji egemen dünyadan kaçtıkları iddia edilmektedir (Neuhofer vd, 2014).

Bu konuda yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olan Kazandjieva ve Filipova'nın (2018) araştırma sonuçları ise şu şekildedir; Bulgar tüketiciler ile gerçekleştirilen araştırma genel olarak katılımcıların turizmde teknolojik yeniliklerin kullanımına yönelik oldukça olumlu bir algı ve tutuma sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bulgar katılımcılar en önemli yenilikçi teknolojiler olarak, online check-in ve akıllı telefonu oda anahtarı olarak kullanmayı belirlemişlerdir. Katılımcılar %41 oranında akıllı telefon aracılığı veya telefondaki bir uygulama aracılığı ile oda seçimi işlemi yapmayı tercih etmektedir. Katılımcıların %42,9'u akıllı telefon aracılığı ile otele online giriş kaydını yapabileceğini belirtirken, %41,5 oranındaki katılımcı bellboy görevindeki bir robota bagajlarını taşıyabileceğini ifade etmiştir. Ancak katılımcılar en düşük oran yani %17,1 ile kayıt işlemlerini bir robota yaptırabileceklerini belirtmişlerdir. Yani katılımcılardan hiçbiri otele giriş esnasında check-in işlemlerini bir robotun yapmasını istememektedir.

Turizm sektöründe teknoloji ile ilgili yenilikler ile ilgili ise Bulgar katılımcıların %70,7'si teknolojinin turizmde işgörenler için faydalı olduğunu ve teknolojinin işletmelerin verimli bir planlama yapmasına destek olacağını düşünürken %61'i teknolojinin turizm sektöründe değişimi hızlandıracağını belirtmişlerdir. Bununla birlikte katılımcıların yarısından fazlası turizmde teknoloji kullanımının sınırlı olması gerektiğini (%51,2) düşünmektedir.

Bununla birlikte teknolojik yeniliklerin çeşitli turizm faaliyetlerinde kullanımına yönelik algı ve tutumların analizine göre ise kongre ve toplantı gibi özel organizasyonlarda, katılımcıların %46'sından fazlası, organizasyonların düzenlenmesi ve yürütülmesi sürecinde teknolojik yeniliklerin kullanılması durumunda konforlu hissedeceklerini belirtmişlerdir. Aynı şekilde müze ve öğren yerlerinde rehberlik hizmetinin teknolojik olmasının konforlu olduğunu

düşünenler %44 oranındadır, aynı şekilde %42,5 oranında katılımcı konaklama sürecindeki hizmetlerde teknoloji kullanımının konforlu olduğunu düşünmektedir. Katılımcılar %39,5 oranında ulaşım sektöründe (havaalanı, tren garı, liman gibi) teknoloji kullanımının konforlu olacağını düşünmektedir. Benzer olarak tatil sürecinde hizmetlerin modern teknolojiler tarafından sağlandığı zaman katılımcıların %39'u bu durumu konforlu olarak değerlendirilmektedir. Seyahat acentesi ofislerinde seyahatlerin ve tatillerin seçilmesi ve planlanması sürecinde verilen hizmetlerde teknoloji kullanımı ise %21,9 oranında konforlu bulunmuştur.

Teknoloji ile ilgili yeniliklerin önemi konusunda Bulgar katılımcıların %48,8'i ulaşım hizmetlerinde, %22'si konaklamada, %14,6'sı tur operatörlüğü ve seyahat acenteciliği hizmetlerinde teknolojik yeniliklerin çok önemli olduğunu belirtmiştir. Yiyecek-içecek sektöründe ise teknoloji ile ilgili yenilikleri kullanmanın önemi katılımcıların neredeyse yarısı (% 49,8) tarafından en az önemli faktör olarak kabul edilmiştir ve bu iş alanında özellikle teknoloji kullanımının önemli olduğunu düşünenlerin oranı % 9'un altındadır. Tur rehberliği, animasyon ve eğlence faaliyetlerinde ise teknolojik yeniliklerin kullanmanın öneminin en düşük düzeyde (%4,9) olduğu ortaya çıkmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde Kazandjieva ve Filipova'nın (2018) araştırmasının sonuçları Bulgar katılımcıların, teknolojik yeniliklere yaklaşımı genel olarak olumlu olsa da, yarısından fazlasının turizmde teknolojik yeniliklerin kullanımının sınırlı olması gerektiğini düşündüğünü ortaya çıkarmıştır.

Bununla birlikte, Ivanov ve Webster'in (2019) çalışması katılımcıların robot kullanımını desteklediğini ancak insan-robot etkileşiminin yoğun olarak gerçekleştiği hizmetlerde robot kullanımını kabul edilebilir bulmadıklarını öne sürmüştür. Ivanov vd.'nin (2018a) İranlı tüketicilere yönelik gerçekleştirdikleri çalışmalarındaki bulgular, kadınların genel olarak robotlara karşı daha olumlu bir tutumda olduklarını göstermiştir, ayrıca kadınların robotların otelde kullanımını erkeklerden daha fazla kabul ettiğini ortaya koymuştur. Yaş açısından, 30 yaşın altında genç katılımcıların robotlara karşı daha az olumlu bir tutum sergilediğini ve robotlarla olan etkileşimlerinde yaşlı katılımcılara göre daha şüpheli davrandıklarını belirlemişlerdir. Daha düşük eğitimli katılımcıların, robotların dostu olma konusunda daha yüksek beklentilere sahip oldukları ve robotun programlanan çerçevesinin dışında çalışma yetenekleri konusunda daha iyimser düşündükleri tespit edilmiştir. Otellerde daha sık kalan turistlere oranla daha az konaklama deneyimi olan katılımcıların, robotlarla etkileşimler konusunda daha yüksek beklentilere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Eğitim ile ilgili ise verimli bir sonuç elde edilememiştir. Bir diğer çalışma olan Ivanov vd.'nin (2018b) 18-30 yaş arası Rus yetişkinlerin analiz edildiği araştırması, katılımcıların hizmet robotlarının otellerde kullanımını desteklediğini göstermiştir. Bununla beraber kadınların genel olarak hizmet robotlarına karşı erkeklere göre daha az pozitif olduğu ve otellerde robot kullanımına erkeklerden daha şüpheli yaklaştığı ortaya çıkmıştır. Genel olarak bütün bu çalışmalar katılımcıların robot-insan etkileşiminin en az olduğu hizmetlerde robot kullanımına olumlu yaklaşırken (animasyon ve eğlence gibi), etkileşimin daha olduğu alanlarda (kuaförlük, bebek bakımı gibi) robot kullanımına karşı olumsuz bir tutum içinde olduklarını ortaya koymuştur.

İlgili alan yazından elde edilen veriler çerçevesinde araştırmanın amacı, turizm sektörünün önemli paydaşlarından turizm akademisyenlerinin, öğrencilerin ve yöneticilerin turizmdeki teknoloji ile ilgili yeniliklere yönelik algı ve tutumlarını tanımlamak ve değerlendirmek olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda araştırmanın hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur;

H1: Turizm akademisyenleri, öğrencileri ve yöneticileri arasında otel işletmelerinde teknolojik yenilikleri kullanım tercihleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2: *Turizm akademisyenleri, öğrencileri ve yöneticileri arasında turizm sektöründe teknolojik yeniliklerin özelliklerini algılamalarına yönelik anlamlı bir farklılık vardır.*

H3: *Turizm akademisyenleri, öğrencileri ve yöneticileri arasında turizm sektöründe teknolojik yenilikleri kullanmalarına yönelik duygularında anlamlı bir farklılık vardır.*

H4: *Turizm akademisyenleri, öğrencileri ve yöneticileri arasında turizm sektöründe teknolojik yeniliklerin önemine yönelik algılamalarında anlamlı bir farklılık vardır.*

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini 2019 yılında düzenlenen Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi Kariyer Günleri ve IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumuna katılan turizm öğrencileri, akademisyenleri ve yöneticileri oluşturmaktadır. Bunun temel nedeni ise turizm sektörünün önemli dinamikleri olan yönetici, akademisyen ve öğrencilerine aynı zamanda bir arada ulaşabilmek ve bu sayede verilerin toplanmasında sağladığı kolaylıktır. MEÜ. Turizm Fakültesi Kariyer Günlerine 1300 lisans öğrencisi 123 turizm sektöründe görev yapan yönetici katılmıştır. IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumuna 77 lisansüstü turizm öğrencisi 138 akademisyen katılmıştır (Çetinsöz vd, 2019, s. 1116). Böylelikle araştırma evreni 1638 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada evreni oluşturan kişilerden ankete cevap veren herkesin örnekleme dahil edilebildiği (Altunışık, vd, 2005, s. 132) “kolayda örneklem” yöntemi kullanılmıştır. Sekaran (1992) ve Altunışık vd. (2005, s. 127) 1638 kişilik bir evreni 313 kişilik bir örneklemin temsil edebileceğini belirtmişlerdir. Bu kapsamda veri toplama tekniği olarak kullanılan anket için eksik, hatalı ve geri dönmeyen anketler dikkate alınarak 350 kişi üzerinde uygulama gerçekleştirilmiş ve toplam 293 anket değerlendirilmeye alınmıştır.

Parametrik hipotez testlerinin varsayımlarına göre, verilerin aralıklı ya da oransal olması, verilerin normal dağılıma uyması ve grup varyanslarının eşit olması gerekir (Kalaycı, 2008, s. 73). Bu araştırmada temel veriler aralıklı ölçekten (5’li tutum ölçeği) elde edilmiştir. Verilerin basıklık ve çarpıklık değerleri -1 ve +1 civarında olduğundan normal dağılıma uymaktadır. Grup varyanslarının eşitliğinde faktörlerin varyanslarının birbirine eşit olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada veriler söz konusu özellikleri taşıdığından, parametrik testlere tabi tutulmuştur.

Araştırmanın Veri Toplama Aracı

Araştırmanın veri toplama aracı olan anket, beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların bireysel özelliklerine (cinsiyet, yaş, meslek, öğrenim düzeyi, otellerde konaklama deneyimi) yer verilmiştir. İkinci bölümde “otel işletmesinde tüketicilerin teknolojik yenilikleri kullanım tercihlerini” gösteren 6 maddelik bir ölçek oluşturulmuştur. Ölçekte ifadeler “1=kesinlikle tercih etmiyorum ..... 5=kesinlikle tercih ediyorum) şeklinde 5’li Likert ölçeği doğrultusunda derecelendirilmiştir. Üçüncü bölümde “turizm endüstrisinde teknoloji ile ilgili yeniliklerin özellikleri” ni gösteren 9 maddelik bir ölçek oluşturulmuştur. Ölçekte ifadeler “1=kesinlikle katılmıyorum ..... 5=kesinlikle katılıyorum) şeklinde 5’li Likert ölçeği doğrultusunda derecelendirilmiştir. Dördüncü bölümde “teknoloji ile ilgili yeniliklerin turizm endüstrisinde kullanımına yönelik duygular” ı belirleyen sorular oluşturulmuştur. Ölçekte ifadeler “1=oldukça konforsuz ..... 5=oldukça konforlu) şeklinde 5’li Likert ölçeği doğrultusunda derecelendirilmiştir. Ölçekte tüm ifadeler Kazandjieva ve Filipova (2018) çalışmalarından uyarlanmıştır.

Veri Analiz Yöntemleri

Anket uygulaması sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel analiz tekniklerine geçilmeden önce kategorik sorulara ait betimleyici istatistikler; frekans dağılımları, yüzdelik oranlar, ortalama değerler ve standart sapmalar verilmiştir. Araştırma hipotezlerindeki farklılık testleri için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Post-Hoc Analizinden faydalanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi ve güvenilirliği için Cronbach Alpha testi uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde SPSS 17.0 for Windows ve Lisrel 8.72 paket programları kullanılmıştır.

Araştırma Bulguları

Araştırma örneklemini 293 kişi oluşturmaktadır. Katılımcıların genel demografik özelliklerine bakıldığında %56,7'si erkek katılımcılardır ve %67,9'unu 18-30 yaş aralığı oluşturmaktadır. Katılımcıların %74,4'ü lisans mezunu, %19,5'i ise lisansüstü eğitime sahiptirler.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik ve Mesleki Özelliklerine İlişkin Veriler

Cinsiyet	Frekans	%
Erkek	166	56,7
Kadın	127	43,3
Yaş		
18-30 Yaş	199	67,9
31-40 Yaş	69	23,5
41-50 Yaş	23	7,8
51-60 Yaş	2	,7
61 Yaş ve üstü	-	-
Mesleğiniz		
Turizm işletmesinde yönetici	85	29,0
Turizm akademisyeni	35	11,9
Turizm öğrencisi	173	59,0
Eğitim Düzeyi		
Lise	8	2,7
Ön Lisans	10	3,4
Lisans	218	74,4
Lisansüstü	57	19,5
Turizm Deneyiminiz (Yılda ortalama otelde konaklama sayınız?)		
0	114	45,6
1-3 defa	40	16,0
4-6 defa	34	13,6
7 ve üzeri	62	24,8
Toplam	293	100

Araştırmanın üç farklı hedef kitlesi bulunmaktadır. Bunlar araştırmada turizm işletmesi yöneticisi %29,0, turizm akademisyeni %11,9 ve turizm öğrencisi %59,0 şeklinde yer almaktadırlar. Araştırmaya katılanların %54,4'ünün en az 1 defa otellerde konaklama deneyimi bulunmaktadır.

Yapı Geçerliliği, Güvenilirlik ve Betimsel Analizler

Güvenilirlik “ölçme aracının ölçtüğü özelliği ya da özellikleri, ne derecede bir kararlılıkla ölçmekte olduğunun göstergesidir” (Tavşancıl, 2014; Tekin, 2000). Turizm

endüstrisinde tüketicilerin teknolojik yenilikleri algılamalarına yönelik oluşturulan ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek için Cronbach alfa güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Cronbach alfa güvenilirlik analizi, maddeler ikili (doğru/yanlış, evet/hayır vb.) olarak kodlanmadığında yani likert tipli ölçeklerde kullanılması uygun bir iç tutarlılık analizidir (Ercan ve Kan, 2004, s.213). Araştırma ölçeğinin genel güvenilirlik katsayısı 0,792 olarak belirlenmiştir. Araştırma ölçeklerinde en yüksek güvenilirlik (0,818) sonucu “Teknoloji İle İlgili Yeniliklerin Turizm Endüstrisinde Kullanımına Yönelik Duygular” ölçeğinde çıkarken, en düşük güvenilirlik (0,771) sonucu “Turizm Endüstrisinde Teknoloji İle İlgili Yeniliklerin Özellikleri” ölçeğinde belirlenmiştir. Araştırma ölçeklerinde belirlenen güvenilirlik sonuçları kabul edilebilir sınırlar içerisinde dir.

Tablo 2: Turizm Sektöründe Katılımcıların Teknoloji Kullanımına Yönelik Algılamaları Üzerine Yapılan DFA Ölçüm Modeli Sonuçları

Faktörler/Maddeler	CA	t-Değeri	Std. Yük	R ²	CR	AVE	Ort. (μ 1-5)	SS (±)
<i>Otel İşletmesinde Tüketicilerin Teknolojik Yenilikleri Kullanım Tercihleri</i>	0.78				0.84	0.49	3,58	1,27
1. Akıllı telefon ve uygulamalar vasıtasıyla oda seçmek isterim.		6.80**	0.51	0.27			4,22	1,00
2. Akıllı telefon aracılığı ile online otele giriş kaydımı yapmak isterim.		8.28**	0.49	0.34			4,23	0,98
3. Akıllı telefonumu bir oda anahtarı olarak kullanmak isterim.		7.82**	0.49	0.32			4,07	1,25
4. Resepsiyonda bir robota otele giriş kaydımı yaptırmak isterim.		13.97**	0.76	0.57			2,50	1,47
5. Bir robota bellboy olarak odama bagajlarımı taşımak isterim.		15.08**	0.80	0.64			2,86	1,61
6. Otel içerisinde tüm hizmetlerde teknoloji kullanılmasını isterim.		12.89**	0.71	0.50			3,58	1,33
İfadeler: 1= Kesinlikle tercih etmiyorum ..... 5= Kesinlikle tercih ediyorum								
<i>Turizm Endüstrisinde Teknoloji İle İlgili Yeniliklerin Özellikleri</i>	0.77				0.82	0.51	3,94	0,92
1. Teknoloji turizmde insan emeğinin yoğun olduğu hizmetlerde gereklidir.		10.77**	0.61	0.37			3,78	1,10
2. Teknoloji turizmde işgörenlerin işlerinde destekleyici		16.14**	0.83	0.69			4,09	0,74
3. Teknoloji turizmde işgörenlerin için faydalıdır.		15.99**	0.82	0.68			4,11	0,73
4. Turizmde teknoloji kullanımı güvenilirdir.		8.23**	0.49	0.34			3,66	0,93
5. Teknoloji işletmenin verimli bir planlama yapmasına destek olur.		10.22**	0.58	0.38			4,10	0,78
İfadeler: 1= Kesinlikle katılmıyorum ..... 5=Kesinlikle katılıyorum								
<i>Teknoloji İle İlgili Yeniliklerin Turizm Endüstrisinde Kullanımına Yönelik Duygular</i>	0.81				0.78	0.49	3,76	0,98
1. Seyahat acentalarında seyahatin planlaması ve seçimi		7.21**	0.48	0.29			3,75	0,99
2. Bir otelde konaklama sürecinde hizmetler		11.27**	0.63	0.40			3,83	0,90
3. Tüm ulaştırma istasyonlarındaki (havaalanı, tren garı, liman gibi) hizmetler		8.38**	0.49	0.24			3,90	0,96
4. Bir akşam yemeği servisinde		11.70**	0.65	0.42			3,61	1,02
5. Müze ve ören yerlerinde tur rehberliğinde		12.68**	0.69	0.48			3,74	1,06
6. Tatil sürecindeki hizmetler		13.86**	0.74	0.55			3,73	0,93
7. Kongre ve toplantı gibi özel etkinliklerde		13.48**	0.72	0.52			3,76	1,02
İfadeler: 1= Oldukça konforsuz ..... 5=Oldukça konforlu								
<i>Teknoloji ile İlgili Yeniliklerin Turizm Endüstrisinde Önemi</i>	0.81				0.82	0.50	4,12	0,92
1. Ulaştırma Sektöründe		8.58**	0.50	0.25			4,37	0,84
2. Konaklama Sektöründe		13.58**	0.73	0.53			4,27	0,79

3. Yiyecek ve İçecek Sektöründe	12.06**	0.67	0.45	3,96	1,00
4. Tur Operatörlüğü ve Seyahat Acentacılığı Sektöründe	12.94**	0.68	0.47	4,24	0,81
5. Tur Rehberliği Sektöründe	13.89**	0.74	0.55	4,00	0,97
6. Animasyon ve Eğlence Hizmetleri Sektöründe	10.79**	0.61	0.37	3,91	1,15
İfadeler: 1=Çok önemsiz ..... 5=Çok önemli				N=293	

**p<.01(t >2,58), * p<.05(t >1,96) ; AD: Anlamlı Değil

CA: Cronbach Alpha Değeri; CR: Yapı Güvenilirliği; AVE: Açıklanan Varyans

Yapı geçerliliğini sağlamak için üç kriter göz önüne alınmıştır. İlk olarak gizil değişkenlere ait her bir gözlenen değişkenin standart faktör yükü 0,5’den büyük ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. İkinci olarak her bir yapının yapı güvenilirliğini ifade eden Cronbach Alpha değerinin (CA) değerinin 0,7’den büyük ve Composite Reliability (CR) değerinin 0,8’den büyük olması gerekmektedir (Bagozzi ve Yi,1988; Litwin, 1995). Üçüncü olarak ise her yapı için Açıklanan Varyans’ın (AVE) 0,5’den yüksek olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981; Hair vd., 2009). Bagozzi ve Yi (1988), 0,6 veya daha yüksek CR değerlerinin ve 0.5 veya daha yüksek AVE’ye sahip her yapının geçerlilik ile güçlü güvenilirliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Araştırmada iki boyutun AVE değeri 0,5 altında olmasına rağmen 0,5’e yakın değerler olmasından dolayı kabul edilmiştir. Tablo 2’de gösterildiği gibi, CA ve CR değerlerinin 0,7’ nin üzerinde olması ve AVE değerlerinin 0,5 ve üzeri olması yapı geçerliliğine ulaşıldığını göstermektedir.

Araştırmada doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarında ‘*Turizm Endüstrisinde Teknoloji İle İlgili Yeniliklerin Özellikleri*’ boyutuna ait üç madde faktör yüklerinin düşük olmasından dolayı analizlerden çıkarılmıştır. Boyutların aritmetik ortalamaları değerlendirildiğinde Tablo 2’de, otel işletmelerinde katılımcıların teknolojik yenilikleri kullanım tercihlerine yönelik olarak yapılan araştırmada, katılımcıların anket sorularını ortalamanın üzerinde bir oranda (x=3,58) cevaplandığı görülmektedir. Katılımcılar teknolojik yeniliklerden en fazla ‘*akıllı telefon aracılığı ile online olarak otele giriş kayıtlarını yaptırmayı*’ (x=4,23) ve ‘*akıllı telefon aracılığı ile oda seçmeyi*’ (x=4,22) tercih ederlerken, en düşük tercihleri ise ‘*resepsiyonda bir robot aracılığı ile otele giriş kayıtlarını yaptırmak*’ (x=2,50) ve ‘*bir robota bellboy olarak odaya bagajlarını taşıtmak*’ (x=2,86) olarak hesaplanmıştır.

Turizm endüstrisinde teknoloji ile ilgili yeniliklerin özelliklerine yönelik maddelere verilen cevaplar ortalamanın üzerinde (x=3,84) belirlenmiştir. Katılımcılar Turizm endüstrisinde teknoloji ile ilgili yeniliklerin özellikleri konusunda en fazla “*teknolojinin turizmde işgörenler için faydalı*” olduğunu (x=4,11) ve “*teknoloji işletmenin verimli bir planlama yapmasına destek olur*” (x=4,10) düşünmektedirler. Katılımcılar aynı zaman “*teknoloji turizmde işgörenlerin işlerinde destekleyici*” (x=4,09) ifade etmişlerdir.

Katılımcıların teknoloji ile ilgili yeniliklerin turizm endüstrisinde kullanımına yönelik duyguları değerlendirildiğinde ortalamanın üzerinde (x=3,76) cevaplar verdikleri görülmektedir. Teknoloji ile ilgili yeniliklerin turizm endüstrisinde kullanımına yönelik cevaplara bakıldığında katılımcılar en fazla “*ulaştırma istasyonlarındaki (havaalanı, tren gari, liman gibi) hizmetler*” ile (x=3,90) ve “*otelde konaklama sürecinde hizmetler*” de (x=3,83) teknoloji kullanımı konforlu bulmaktadır.

Katılımcılar genel anlamda teknoloji ile ilgili yeniliklerin turizm endüstrisinde önem teşkil ettiğini (x=4,12) ifade etmişlerdir. Katılımcıların turizm endüstrisinde teknolojik yeniliklerin en fazla “*ulaştırma sektöründe*” (x=4,37) ve “*konaklama sektöründe*” (x=4,27) önem taşıdığını belirtmişlerdir.

Hipotez Testleri

İkiden fazla bağımsız grubun ortalamalarının birbirinden farklı olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan istatistiksel analiz yöntemine tek yönlü varyans analizi denir (Sipahi, 2008). Tek yönlü varyans analizinin ön şartı grup varyanslarının homojen olmasıdır. Tablo 3’de teknoloji kullanımı bağımlı değişkeni için Levene testi sonuçlarına göre grup varyansları homojen değildir ($p < 0,05$). Ancak otellerde teknoloji kullanım tercihi bağımlı değişkeninin F değeri 2,827 ve p değerinin ise $0,061 > 0,05$ olduğu belirlenmiştir. Buna göre *turizm akademisyenleri, öğrencileri ve yöneticileri arasında otel işletmelerinde teknolojik yenilikleri kullanım tercihleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır*. Bu sonuca göre H1 hipotezi **red** edilmiştir.

Tablo 3: Turizm Akademisyenleri, Öğrencileri ve Yöneticileri Arasında Otel İşletmelerinde Teknolojik Yenilikler Konusunda Algı ve Tutumsal Farklılıklar

Bağımlı Değişkenler		Karelerin Ortalaması	Serbestlik Derecesi	Ortalamalar Karesi	F	Sig.
Otellerde Kullanım Tercihi	Gruplar arası	4,568	2	2,284	2,827	0,061
	Grup İçi	234,244	290	0,808		
	Toplam	238,812	292			
Yenilik özellikleri	Gruplar arası	0,33	2	0,016	0,70	0,932
	Grup İçi	67,513	290	0,233		
	Toplam	67,546	292			
Teknoloji Sektörel Duygular	Gruplar arası	0,781	2	0,391	0,835	0,435
	Grup İçi	135,706	290	0,468		
	Toplam	136,487	292			
Sektörler Önemi	Gruplar arası	2,316	2	1,158	2,570	0,78
	Grup İçi	130,660	290	0,451		
	Toplam	132,976	292			

* $p < 0,05$

Teknoloji ile ilgili yeniliklerin özellikleri bağımlı değişkeni için Levene testi sonuçlarına göre grup varyansları homojen olduğu belirlenmiştir ($p > 0,05$). Ancak “teknoloji ile ilgili yeniliklerin özellikleri” bağımlı değişkeninin F değeri 0,932 ve p değerinin ise $0,932 > 0,05$ olduğu belirlenmiştir. Buna göre *turizm akademisyenleri, öğrencileri ve yöneticileri arasında turizm endüstrisinde teknolojik yeniliklerin özelliklerini algılamalarına yönelik anlamlı bir farklılık bulunamamıştır*. Bu sonuca göre H2 hipotezi **red** edilmiştir.

Teknoloji ile ilgili yeniliklerin turizm endüstrisinde kullanımına yönelik duygular bağımlı değişkeni için Levene testi sonuçlarına göre grup varyansları homojen değildir ($p < 0,05$). Ancak teknoloji ile ilgili yeniliklerin turizm endüstrisinde kullanımına yönelik duygular bağımlı değişkeninin F değeri 0,835 ve p değerinin ise $0,435 > 0,05$ olduğu belirlenmiştir. Buna göre *turizm akademisyenleri, öğrencileri ve yöneticileri arasında turizm endüstrisinde teknolojik yenilikleri kullanmalarına yönelik duygularında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır*. Bu sonuca göre H3 hipotezi **red** edilmiştir.

Teknoloji ile ilgili yeniliklerin turizm endüstrisinde önemi bağımlı değişkeni için Levene testi sonuçlarına göre grup varyansları homojen olduğu belirlenmiştir ($p > 0,05$). Ancak teknoloji ile ilgili yeniliklerin turizm endüstrisinde önemi bağımlı değişkeninin F değeri 2,570 ve p değerinin ise $0,78 > 0,05$ olduğu belirlenmiştir. Buna göre *turizm akademisyenleri, öğrencileri ve yöneticileri arasında turizm endüstrisinde teknolojik yeniliklerin önemine yönelik algılamalarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır*. Bu sonuca göre H4 hipotezi **red** edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

İnternetin ve devamında bilgi iletişim teknolojilerindeki devrim niteliğindeki gelişmeler tüm diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de dikkate değer bir değişim gerçekleştirmiştir. Araştırmacılar yeni teknolojilerin önemini ve etkisini hem sektör hem de teknolojik gelişmeler temelinde giderek daha fazla anlamaya, araştırmaya, yorumlamaya ve tahmin etmeye çalışmaktadırlar. Bu konuda giderek artan sayıda araştırma yapılmasına rağmen sektörün önemli paydaş unsurları olan turizm akademisyenleri, öğrencileri ve yöneticilerinin algı ve tutumlarını aynı anda ölçmeye yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmada akademisyenlerin, öğrencilerin ve yöneticilerinin turizmdeki teknoloji ile ilgili yeniliklere yönelik algı ve tutumlarını tanımlamak amacıyla toplanan veriler analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına bakıldığında katılımcılar teknolojik yenilik kullanım tercihleri olarak en çok akıllı telefon aracılığı ile online olarak otele giriş kayıtlarını yaptırmayı ($x=4,23$) ve akıllı telefon veya uygulama aracılığı ile oda seçmeyi ($x=4,22$) tercih edebileceklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç Kazandjieva ve Filipova'nın (2018) çalışması ile benzerdir. Buna göre Bulgar katılımcıların %41'i akıllı telefon aracılığı ile veya telefonda bir uygulama aracılığı ile oda seçimi işlemi yapmayı tercih ederken, katılımcıların %42,9'u akıllı telefon aracılığı ile otele online giriş kaydını yaptırabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte bu çalışmada katılımcıların en düşük kullanım tercihlerinden biri bir robota bellboy olarak odaya bagajlarını taşıtmak ($x=2,86$) olarak belirlenmiştir, bu sonuç Kazandjieva ve Filipova'nın (2018) çalışmasında kullanım tercihlerinde ikinci sırada (%41,5) çıkmıştır. Yani Bulgar katılımcılar akıllı telefon aracılığı ile otele online giriş kaydını yaptırmaya tercihlerinden sonra en fazla bellboy görevindeki bir robota bagajlarını taşıtabileceklerini ifade etmişlerdir. Mevcut çalışmada en az kullanım tercihi ise resepsiyonda bir robot aracılığı ile otele giriş kayıtlarını yaptırmak ($x=2,50$) olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç da Kazandjieva ve Filipova'nın (2018) çalışması ile uyumludur (%17,1). Yani katılımcılardan hiçbiri otele giriş esnasında check-in işlemlerini bir robotun yapmasını istememektedir. Mevcut çalışma sonuçlarına bakılarak katılımcıların konaklama deneyimleri başlangıcında veya süresince bir robot ile etkileşimde bulunmak istemedikleri söylenebilir. Bu sonuç ayrıca Ivanov, ve Webster (2019) ile Ivanov vd.'nin (2018a, 2018b) çalışmaları ile uyumludur. Bu çalışmalar katılımcıların robot-insan etkileşiminin en az olduğu hizmetlerde robot kullanımına olumlu yaklaşırken (animasyon ve eğlence gibi), etkileşimin daha fazla olduğu alanlarda (kuaförlük, bebek bakımı gibi) robot kullanımına karşı olumsuz bir tutum içinde olduklarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu çalışmada varılan sonuç Rodriguez-Lizundia vd.'nin (2015) otel misafirlerinin bellboy olarak görev yapan robot "scarino" ya karşı kişisel mesafelerini koruma eğiliminde oldukları tespit ettikleri çalışmaları ile benzerdir denilebilir. Bu sonuçlar turizm akademisyenlerinin, öğrencilerinin ve yöneticilerinin sektördeki teknolojik yeniliklere karşı olumlu bir düşünceye sahip olmakla birlikte diğer çalışmalarda olduğu gibi robot kullanımına mesafeli durduklarını göstermektedir. Bu durum sektörde henüz robot kullanımının yaygınlaşmaması sebebi ile deneyim eksikliğine bağlanabilir.

Katılımcıların turizm sektöründe teknoloji ile ilgili yeniliklerin özelliklerine yönelik araştırma sorularına verdikleri yanıtlar analiz edildiğinde ise tüm katılımcıların aynı oranda teknolojinin turizmde işgörenler için faydalı olduğunu ($x=4,11$) (%70,7), teknolojinin turizm sektöründe değişimi hızlandıracağını ($x=4,11$) (%61) ve teknolojinin işletmelerin verimli bir planlama yapmasına destek olacağını ($x=4,10$) (%70,7) düşündükleri görülmektedir. Bu sonuçlar Kazandjieva ve Filipova'nın (2018) çalışması ile (sırası ile %70,7, %61 ve %70,7) ile uyumludur. Yani katılımcıların büyük bir yüzdesi teknolojik yeniliklerin turizm sektörünün yüzünü giderek değiştirdiğini kabul etmektedir. Bununla birlikte katılımcılar büyük oranda ($x=3,95$) teknoloji kullanımının dikkat gerektirdiğini belirtirken bu oran Kazandjieva ve Filipova'nın (2018) çalışmasında %51,2 olarak belirlenmiştir. Her iki çalışmada da katılımcılar

turizm sektöründe teknolojik yeniliklerin hem işgörenler hem de işletmeler açısından olumlu anlamda bir değişim yaratacağını kabul etmekle beraber tüm katılımcılar teknolojik yeniliklere karşı ihtiyatlı davranmakta ve bu yeniliklere karşı dikkatli davranılması gerektiğini düşünmektedir. Yani hem tüketiciler, hem çalışanlar hem de turizm yöneticilerinin sektörde meydana gelen teknolojik yeniliklere karşı güvenlerinin tam olarak oluşmadığı söylenebilir.

Katılımcıların teknoloji ile ilgili yeniliklerin turizm sektöründe kullanımına yönelik duyguları incelendiğinde ise en fazla havaalanı, tren garı, liman gibi ulaştırma hizmetleri ($x=3,90$) ile otelde konaklama sürecindeki hizmetlerde ($x=3,83$) teknoloji kullanımının konforlu olduğunu düşündükleri ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte katılımcılar büyük oranda ($x \geq 3,76$) seyahatin planlanması ve seçiminde, akşam yemeği servisinde, müze ve ören yerlerindeki tur rehberliği hizmetlerinde, tatil sürecindeki hizmetler ile kongre ve toplantı gibi özel etkinliklerde de teknoloji kullanımının konforlu olacağını düşünmektedir. Bu sonuçlar bize katılımcıların turizm sektöründeki hizmetlerin hemen hemen tamamında kullanılacak olan teknolojik yeniliklerin akademisyenler, öğrenciler ve yöneticiler tarafından konforlu yani olumlu olarak algılandığı sonucuna ulaştırmaktadır. Ancak analiz sonuçları Kazandjieva ve Filipova'nın (2018) çalışmasından farklıdır. Bulgar katılımcıların yarısından fazlası teknoloji ile ilgili yeniliklerin turizm sektöründe bahsi geçen alanlarda kullanımını konforlu bulmamaktadır. Örneğin havaalanı, tren garı, liman gibi ulaştırma hizmetlerinde teknoloji kullanımını konforlu bulanların oranı sadece %39,5'tur. Mevcut çalışmanın turizm akademisyenlerine, öğrencilerine ve yöneticilerine yönelik gerçekleştirilmesi ve söz konusu katılımcıların araştırma sorularında konu edilen turizm hizmetleri ile ilgili yüksek bilgi, tecrübe ve farkındalık sahibi olmaları sebebi ile bu sonuca ulaşıldığı söylenebilir.

Teknoloji ile ilgili yeniliklerin turizm sektöründe önemi ile ilgili analiz sonuçlarına bakıldığında ise katılımcılar teknolojik yeniliklerin en fazla ulaşım hizmetleri ($x=4,37$) daha sonra ise konaklama sektöründe ($x=4,27$) önem taşıdığını düşünmektedir. Genel anlamda bakıldığında ise tüm katılımcıların teknoloji ile ilgili yeniliklerin turizm sektöründe önem teşkil ettiğini düşündüğü ($x=4,12$) sonucuna ulaşılmıştır. Animasyon ve eğlence faaliyetlerinde ise teknolojik yeniliklerin kullanmanın önemi en düşük düzeyde olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar Kazandjieva ve Filipova'nın (2018) çalışması ile (%48,8 ulaşım, %22 konaklama ve %4,9 tur rehberliği, animasyon ve eğlence) uyumludur. Bu sonuç ayrıca Ivanov ve Webster (2019) ile Ivanov vd.'nin (2018a, 2018b) çalışmalarında ortaya koyduğu, etkileşimin en az olduğu hizmetlerde robot kullanımına karşı katılımcıların olumlu tutum gösterdiği sonucu ile benzer olduğu söylenebilir. Animasyon ve eğlence faaliyetlerinde teknolojik yeniliklerin kullanmanın en düşük düzeyde önemli çıkması tüketicilerin aktif katılım düzeyinin en yüksek düzeyde olduğu bir faaliyet olması ile açıklanabilir. Bu durum, hizmet sağlama ve hizmet personeli ile iletişim kurma ve etkileşim kurma fırsatlarıyla sosyal bir ortam yaratma konusunda insan faktörünün önemini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, turizm sektöründe yer alan akademisyenlerin, öğrencilerin ve yöneticilerin turizmdeki teknoloji ile ilgili yeniliklere yönelik algı ve tutumları arasında farklılık olup olmadığını ölçmeye yönelik yapılan analiz sonuçlarına bakıldığında ise dikkate değer bir farklılık hesaplanmamıştır. Buna göre turizm akademisyenleri, öğrencileri ve yöneticilerinin otel işletmelerinde teknolojik yenilikleri kullanım tercihleri, turizm sektöründe teknolojik yeniliklerin özelliklerini algılamaları, turizm sektöründe teknolojik yenilikleri kullanmalarına yönelik duyguları ve turizm sektöründe teknolojik yeniliklerin önemine yönelik algılamaları arasında herhangi anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Her bir grup turizm sektöründe teknolojik yeniliklerin önemli olduğunu kabul etmekte ve kullanımına karşı olumlu bir tutum sergilemekte ancak yeniliklere karşı tedbirli davranmaktadır.

Genel olarak analiz sonuçlarına bakıldığında, katılımcılar akıllı telefon ve akıllı telefon uygulamaları gibi teknolojik yeniliklerin kullanımına daha sıcak bakmaktadır. Akıllı telefonların hayatımızda bir süredir var olmasının ve kullanımının her kesim insan arasında hızla yayılmasının bu sonuca yol açtığı söylenebilir. Katılımcıların çoğu teknolojik yeniliklerin turizm sektörünü değiştireceğine inansa da hala önemli bir kısmı teknoloji kullanımında dikkatli olunması gerektiğini düşünmektedir. Özellikle turizm hizmetlerinde robot kullanımının henüz emekleme aşamasında olması ve kişilerin bu konuda çok az şey bilmesi ve tecrübe eksikliği robot kullanımına karşı belirli bir algı ve tutum oluşturmalarını zorlaştırmaktadır. Analiz sonuçlarında katılımcıların robotların hizmet sektöründe kullanımına mesafeli olduğunu sonucu çıkması bu durumu doğrulamaktadır.

Araştırma evreninin 2019 yılında düzenlenen Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi Kariyer Günleri ve IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumuna katılan turizm akademisyenleri, öğrencileri ve yöneticilerinin oluşturması bu araştırmanın kısıtıdır. Turizm sektöründe teknolojik yeniliklerin kullanımının artmakta olduğu söylenebilir de konu ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalar yetersizdir. Dolayısı ile sektördeki paydaşların bu yeniliklere karşı algı, tutum ve davranışlarını ölçecek daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Heterojen paydaş gruplarının bileşiminden oluşan turizm sektöründe her bir paydaş grubunun ayrı ayrı incelenmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir. Örneğin aynı çalışma yöneticiler, tedarikçiler ve müşteriler için yapılarak teknolojik yeniliklerin değer zinciri unsurları tarafından nasıl algılandığı incelenebilir. Ayrıca benzer çalışma sektöründeki her bir hizmet alanı için, örneğin; konaklama, ulaşım veya eğlence, ayrı ayrı gerçekleştirilip sonuçları karşılaştırılabilir. Benzer bir araştırmanın, örneğin bir şehri veya bir bölgeyi kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesi de aynı şekilde literatüre faydalı olacaktır.

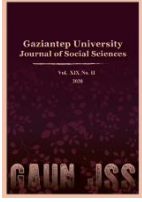
Kaynakça

- Aldebert, B., Dang, R., & Longhi, C. (2010). Innovation in the tourism industry: The case of Tourism. *Tourism Management*, 32 (5), 1204-1213.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. İstanbul: Sakarya Kitabevi.
- Asif, M., Sabeel, M., & Mujeeb-ur Rahman, K. Z. (2015). Waiter robot-solution to restaurant automation. In Proceedings of the 1st student multi disciplinary research conference (MDSRC), At Wah, Pakistan, 14-15.
- Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16 (1), 74-94.
- Bilgihan, A., Cobanoglu, C., & Miller, B. L. (2010). Importance-performance analysis of guest entertainment technology amenities in the lodging industry. *FIU Hospitality Review*, 28 (3).
- Bilgihan, A., Nedjad, M. (2015). Innovation in hospitality and tourism industries. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 6 (3). doi/10.1108/JHTT-08-2015-0033/full/html. <http://www.emeraldinsight.com>, [Erişim Tarihi: 06/01/2020].
- Bittzer, M. (2012). How to target customers in each of the 5 stages of travel. <https://www.bluemagnetinteractive.com>, [Erişim Tarihi: 27/02/2020]
- Blake, A., Sinclair, M. T., & Soria, J. A. C. (2006). Tourism productivity. Evidence from the United Kingdom. *Annals of Tourism Research*, 33 (4), 1099-1120.
- Buhalis, D. (1998). Strategic use of information technologies in the tourism industry. *Tourism Management*, 19 (5), 409-421.

- Buhalis, D., Main, H. (1998). Information technology in peripheral small and medium hospitality enterprises: strategic analysis and critical factors. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 10 (5), 198-202.
- Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet—The state of eTourism research. *Tourism Management*, 29 (4), 609-623.
- Carson, D. & Richards, F. (2004). Delivering technological innovation in tourism: considerations in the implementation of decipher. *ENTER*, 435-445.
- Çelik, P., & Topsakal, Y. (2019). *Endüstri 4.0 ve Akıllı Turizm*. Ankara: Detay Yayınları.
- Çetinsöz, B.C., Atsan, M., & Ercan, B.K. (2019). VIII. Ulusal IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumunun Değerlendirilmesi. *VIII. National IV. International Eastern Mediterranean Tourism Symposium Proceeding Book*, 1114-1121.
- Divisekera, S., & Nguyen, V. K. (2018). Determinants of innovation in tourism evidence from Australia. *Tourism Management*, 67, 157-167.
- Ercan İ., & Kan İ. (2004). Ölçeklerde güvenirlik ve geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30 (3), 211-216.
- Evangelista, R. (2000). Sectoral patterns of technological change in services. *Economics of Innovation and New Technology*, 9, 182–221.
- Fornell, C., & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error, *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.
- Gallouj, F. & F. Djellal (2010). Introduction: Filling the innovation gap in the service economy – a multidisciplinary perspective, in F. Gallouj and F. Djellal (eds), *The Handbook of Innovation and Services: A Multi-Disciplinary Perspective*, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J., Anderson, R.E. (2009). *Multivariate data analysis a global perspective*. (7th ed.), Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Hall, C. M. (2009). Innovation and tourism policy in Australia and New Zealand: never the twain shall meet?. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 1(1), 2-18.
- Hjalager, A. M. (1997). Innovation patterns in sustainable tourism: An analytical typology. *Tourism management*, 18 (1), 35-41.
- Hjalager, A. M. (2010). A review of innovation research in tourism. *Tourism Management*, 31 (1), 1-12.
- Ivanov, S., & Webster, C. (2017). *Designing robot-friendly hospitality facilities*. Paper to be presented at the Scientific Conference “Tourism. Innovations. Strategies”, 13-14 October 2017, Bourgas, Bulgaria. Available at: <https://ssrn.com/abstract=3053206>.
- Ivanov, S., & Webster, C. (2019). Perceived appropriateness and intention to use service robots in tourism. In Pesonen, J. & Neidhardt, J. (Eds.) *Information and Communication Technologies in Tourism 2019*, Proceedings of the International Conference in Nicosia, Cyprus, 30.01-01.02.2019.
- Ivanov, S., Webster, C., & Berezina, K. (2017). Adoption of robots and service automation by tourism and hospitality companies. *Revista Turismo & Desenvolvimento*, 27/28, 1501-1517.
-

- Ivanov, S., Webster, C., & Seyyedi, P. (2018a). Consumers' attitudes towards the introduction of robots in accommodation establishments. *Turizam: međunarodni znanstveno-stručni časopis*, 66 (3), 302-317.
- Ivanov, S., Webster, C., & Garenko, A. (2018b). Young Russian adults' attitudes towards the potential use of robots in hotels. *Technology in Society*, 55, 24-32.
- Johannessen, J. A., B. Olsen & G. T. Lumpkin (2001). Innovation as newness: What is new, how new, and new to whom?. *European Journal of Innovation Management*, 4 (1), 20–31.
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS uygulamaları çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın.
- Kazandjieva, V. I., Filipova, H. P. (2018). Customer's perception assessment of tech-related innovations in tourism. *Izvestiya Journal of Varna University of Economics*, 62 (1), 5-20.
- Korres, G. M. (2007). The role of innovation activities in tourism and regional growth in Europe. *Tourismos: an International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 3 (1), 135-152.
- Law, R., & Jogaratnam, G. (2005). A study of hotel information technology applications. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 17 (2), 170-180.
- Litwin, M.S. (1995). *How to measure survey reliability and validity*, London: Sage Publications.
- Rogers, S. (2007). Innovation in food service technology and its strategic role. *International Journal of Hospitality Management*, 26 (4), 899–912.
- Marinova, D., de Ruyter, K., Huang, M.H., Meuter, M.L., & Challagalla, G., (2017). Getting smart: learning from technology-empowered frontline interactions. *Journal of Service Research*. 20 (1), 29–42.
- Miles, I. (2008). Patterns of innovation in service industries. *IBM Systems Journal*, 47 (1), 115-128.
- Morais, D. B., Dorsch, M. J., & Backman, S. J. (2004). Can tourism providers buy their customers' loyalty? Examining the influence of customer-provider investments on loyalty. *Journal of Travel Research*, 42 (3), 235-243.
- Neuhofer, B., Buhalis, D., & Ladkin, A. (2014). A typology of technology-enhanced tourism experiences. *International Journal of Tourism Research*, 16 (4), 340-350.
- Najda-Janoszka, M., & Kopera, S. (2014). Exploring barriers to innovation in tourism industry—the case of southern region of Poland. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 110, 190-201.
- Rodriguez-Lizundia, E., Marcos, S., Zalama, E., Gómez-García-Bermejo, J., & Gordaliza, A. (2015). A bellboy robot: Study of the effects of robot behaviour on user engagement and comfort. *International Journal of Human-Computer Studies*, 82, 83-95.
- Sarı, Y., & Kozak, M. (2005). Turizm İşletmelerinde Doğrudan Pazarlama Çabaları Kapsamında Bilgi Teknolojilerinin Kullanımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (1), 359-383.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest and the business cycle*. Cambridge: Harvard University Press.
-

- Sekaran, U. (1992). *Research methods for business: A skill building approach*. New York: John Wiley & Sons.
- Sheldon P. 1997. *Tourism information technologies*. Oxford: CAB.
- Singh, V. (2014). We are not phobic but selective: the older generation's attitude towards using technology in workplace communications. *Development and Learning in Organizations: An International Journal*, 28 (4), 18-20.
- Sipahi, B. (2008). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. Ankara: Beta Yayınları.
- Stamboulis, Y., & Skayannis, P. (2003). Innovation strategies and technology for experience-based tourism. *Tourism Management*, 24 (1), 35-43.
- Sundbo, J., Orfila-Sintes, F., & Sørensen, F. (2007). The innovative behaviour of tourism firms—Comparative studies of Denmark and Spain. *Research Policy*, 36 (1), 88-106.
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Tekin, H. (2000). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Topsakal, Y., Yüzbaşıoğlu, N., & Çuhadar, M. (2018). Endüstri devrimleri ve turizm: Türkiye Turizm 4.0 SWOT analizi ve geçiş süreci önerileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, 1623-1638.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 425-478.
- VanHoof, H. B., Verbeeten, M. J., & Combrink, T. E. (1996). Information technology revisited— international lodging-industry technology needs and perceptions: a comparative study. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 37 (6), 86-91.
- Victorino, L., Verma, R., Plaschka, G., & Dev, C. (2005). Service innovation and customer choices in the hospitality industry. *Managing Service Quality: An International Journal*, 15 (6), 555-576.
- Weiermair, K. (2005). Prospects for innovation in tourism. Analyzing the innovation potential throughout the tourism value chain. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 6 (3/4), 59-72.
- Weiermair, K. (2006). Product improvement or innovation: What is the key to success in tourism? In OECD. (Ed.), *Innovation and growth in tourism*. Paris: OECD.
- Westland, J. C., & Clark, T. H. K. (1999). *Global electronic commerce: theory and case studies*. Cambridge: MIT Press.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sosyal Medya Pazarlaması Konusundaki Lisansüstü Tezlerin İçerik Analiziyle Değerlendirilmesi

Evaluation Of Postgraduate Theses On Social Media Via Content Analysis

Burhanettin ZENGİN^a, Yasemin SERDAROĞLU^{b*}

^a Prof. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Sakarya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-6368-0969

^b Doktora Öğrencisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi LEE, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Sakarya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-4671-9152

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 18 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Medya,
İçerik Analizi,
Pazarlama,
İnternet

ÖZ

Hızlı teknolojik gelişmeler her alanda olduğu gibi pazarlama alanında da çeşitli yenilikler oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bunlardan biri de sosyal medya uygulamalarının pazarlama alanında kullanılmasıdır. 2000'li yılların başlarında kullanım alanı bulan sosyal medya uygulamaları, günümüzde çoğu insan için vazgeçilmez unsurlar arasında yer alan internet tabanlı bir paylaşım alanıdır. Şirketlerin pazarlama çalışmalarının gittikçe sosyal medya kanallarına kayması kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda çalışmada sosyal medya pazarlaması ile ilgili var olan lisansüstü çalışmaların mevcut durumunu ve eğilimlerini belirlemek amacıyla belirli şartlarda, çeşitli kategoriler altında sınıflandırılarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında değerlendirilecek tezlere Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nin internet sitesinden ulaşılmıştır. 2010-2019 yılları arasında yayınlanan ve erişime açık bulunan toplam 123 lisansüstü tez incelenmiştir. İçerik analizi yöntemi ile değerlendirilerek sosyal medya pazarlaması alanında yapılan tezlerin yıl, konu, dil, yazıldığı üniversite, araştırma yöntemi, yazarların cinsiyetleri, uygulama alanları gibi konularda tablolar yapılarak dağılımları saptanmıştır. Tezlerin büyük çoğunluğu yüksek lisans tezidir, Türkçe yazılmıştır ve Pazarlama Yönetimi Anabilim Dalı'ndan çıkmıştır. En çok tez yazılan üniversiteler Bahçeşehir ve Beykent Üniversiteleri'dir. İncelenen tezlerin büyük çoğunluğunda nicel araştırma yöntemi kullanılmış genellikle veriler anket yoluyla toplanmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 01, 2020

Accepted September 18, 2020

Keywords:

Social Media,
Content Analysis,
Marketing,
Internet

ABSTRACT

Rapid technological developments have paved the way for various innovations in the field of marketing as in all fields. One of them is the use of social media applications in the market. Social media applications, which have found use in the early 2000s, are an internet-based sharing area that is among the indispensable elements for most people today. It is inevitable that the marketing efforts of the companies gradually shift to social media channels. In this context, the study has been classified under various categories under certain conditions in order to determine the current status and trends of existing postgraduate studies related to social media marketing. Theses to be evaluated within the scope of the study were accessed from the website of the Higher Education Council National Thesis Center. A total of 123 postgraduate theses published between 2010 and 2019 were available. By evaluating with the content analysis method, the distribution of theses in the field of social media marketing in the subjects such as year, subject, language, university, research method, authors gender, application areas were determined. The given tables are interpreted and various evaluations are made.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: yunleyuru@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The widespread use of social media applications today attracts the attention of businesses. The main reason for the spread of social media applications is the fast technology and easy transportation power of high technology. The use of social media applications all over the world and in Turkey is quite intense. These practices, which occupy a large place in people's lives, have become important by business life. Social media activities, which have become important channels for both marketing activities and advertisement-promotion activities, are frequently found in academic studies. Her field of study is the content analysis of theses on social media marketing. Numerous theses are required and the necessary analysis has to be opened.

The analysis of theses in the field of social media marketing with content analysis can be a guide both for the private sector and for future academic studies. Thanks to the general evaluation of the studies conducted in this field, researchers will be provided with a lot of information transfer in a single study. It is thought that it will create a source for future studies with the conceptual examination of theses on social media marketing, which is a fairly new field. The aim of the study is to determine the current status and trends of existing postgraduate studies related to social media marketing. The language, level, distribution of the post-graduate theses on social media marketing by years, the institute, the university, the department to which they belong, the titles of the thesis advisors, the gender of the researchers, the research methods of the theses, the sectors in which the theses were written and their application areas were examined. Evaluations were made in the light of the analyzed data.

In the research, content analysis method was used for postgraduate theses published under the topic of social media marketing in Higher Education Institution National Thesis Center (YÖKTEZ) database. In addition, the literature review method was used to collect the data needed for the research and to make definitions, explanations and evaluations about social media applications. Within the scope of the research, postgraduate theses published on social media marketing between 2010 and 2019 were examined. In order to reach the theses related to the related subject written within 9 years, the website of YÖK National Thesis Center was scanned with the keyword social media marketing and 123 postgraduate studies were reached.

The aim of the study is to determine the current status and trends of existing postgraduate studies related to social media marketing. Within the scope of the research, it has been observed that almost all theses on social media marketing are written at master's level and generally in Turkish. It has been observed that there are only five theses in the field of social media marketing at doctoral level. This situation shows that adequate thesis studies have not been done at doctorate level. In addition, the fact that all of their doctoral theses are written in Turkish prevents them from reaching a wide range at the international level.

Within the scope of the research, it is seen that the studies in the field of social media marketing have increased as of 2015 and the study has been revealed most in 2019. However, the number of studies conducted in general is small. There is a decrease in 2017-2018. As a result, it is thought that thesis advisors do not give any incentives or suggestions to the researchers. Since social media marketing is a new concept, it is thought that it does not receive sufficient attention among researchers. However, with the studies conducted, it can be said that the researchers tend to investigate in different fields. Most of the studies have been carried out within the Institute of Social Sciences. Although it is seen that the academicians who provide consultancy in the execution of the studies are mostly academic staff at the level of professors, the number of assistant professors and associate professors is also very close. In other words, it can be stated that academicians at the level of assistant professor doctor, associate professor and professor are equally interested in the subject. It is seen that thesis researchers in social media marketing are generally women. However, the number between female researchers and male researchers is not high. In general, it is possible to say that women show more interest and work in the field of social media marketing.

On a university basis, the most in the field of social media marketing was carried out at Bahçeşehir University and then at Beykent University. In general, studies were carried out intensively in 2019. As the research methods and techniques, quantitative method and survey technique were preferred the most. When this study, which was made for collecting postgraduate theses conducted in the field of social media marketing, is examined in general, it is seen that postgraduate theses are insufficient at doctorate level and suggestions are made to increase the number of realizations at doctorate level. When we look at the languages in which theses are written, increasing the number of theses written in a foreign language is recommended in order to provide access at an international level.

In addition, carrying out the studies by institutes other than the Social Sciences Institute will provide diversity in terms of the issues and results in the field. It is believed that it will be beneficial for the development of the subject for the academicians operating in other institutes to guide their thesis students in the field of social media marketing in their thesis consultancy. In the departments, researchers are expected to be encouraged to participate in studies outside the fields of Business, Marketing and Tourism Management and to contribute to the literature in different fields.

This study is expected to provide ideas for the researches that will be carried out for the researchers who will conduct postgraduate research on social media marketing in the future. Providing researchers with suggestions for their research in the future by examining the subject in terms of insufficient handling of the subject, by showing which level, in which language the theses investigated in the study are made, in which department, the field of study, which fields are chosen as the sector and application area and expected to help. When studies that do not have access permission in the field of social media marketing are made available in the future, these theses can also be expanded and included in the study.

Giriş

Son yıllarda bilginin bulunması ve paylaşılması internet sayesinde oldukça hızlı bir hal almaktadır. Web 2.0'ın ortaya çıkması ile kullanıcıların ürettiği içerikler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler ışığında ortaya çıkan ve gittikçe ivme kazanan sosyal medya platformları çeşitlenerek hayatın her alanına yayılmıştır. Pazarlama bilimi yeniliklere ayak uydurarak değişen koşullara adapte olmuş ve sosyal medya pazarlaması faaliyetlerini geliştirmiştir. Çünkü sosyal medya bir bakıma satın alma davranışlarını değiştirerek klasik pazarlama faaliyetlerinin yetersiz kalmasına sebep olmuştur.

Sosyal medya uygulamalarının sürekli yenilikler barındırması, her geçen gün daha fazla çeşitlenmesi, sanal paylaşımları artırması ve çoklu kullanıma imkân tanınması gibi özellikleri değerlendirildiğinde kurumların ve şirketlerin pazarlama çalışmalarını yapabilecekleri ideal bir mecra olarak öne çıkmaktadır (Clow ve Kenneth, s. 253). Günümüzde insanlar arasında bulunan ilişkiler, iletişim teknolojileri ve internet tabanlı yapılar üzerine konumlanır olmuştur. İlişkiler ağlara bağlı kurgulardan ibaret olmaktadır (Akıncı, Vural ve Bath, 2010).

Genel itibarıyla sosyal medya uygulamaları her kesimden, yaştan, meslek grubundan, fikir ve tecrübeden insanların yer aldığı ulaşımı kolay, doğal, samimi, çevrimiçi platformlardır. Zaman, mekân sınırlaması olmaksızın içerik üretilen bu alanlarda akıllı cihazı bulunan her insan içerik paylaşabilme olanağına sahiptir (Öcal, 2018). Herhangi bir ürün, marka, işletme veya destinasyonun bilinirliğinin artırılması için uygun olan bu alanlar pazarlama faaliyetlerinde oldukça yaygın kullanılmaya başlanmıştır. Geleneksel pazarlama yöntemlerine göre sosyal medya pazarlamasının yapı bakımından esnek olması, maliyetlerin düşüklüğü işletmeler tarafından tercih edilirliliğini artırmaktadır (Eraslan, 2016, s. 46).

Sosyal medya uygulamaları yaklaşık son 15 yıldır kullanıcılar üzerinde çok büyük etkileme gücüne sahip olmuştur. Sosyal medya kullanımının artması ile sosyal çevrenin değişmesi ve ona uyum sağlamaya çalışan bireyler her geçen gün farklı yeni bir sosyal ağa katılmaktadır. Katılımlar ile birlikte öğrenme, bilgi sahibi olma ve yönlendirmeleri getirebilmektedir (Zengin ve Çakmak, 2019). Ayrıca kullanıcılara sanal ortama bağlı kimlikler ve yaşam tarzları gibi pek çok kavram getirerek, istek ve yaşam koşullarının değişmesine sebep olmaktadır (Çalışkan ve Mencik, 2015).

İnsan yaşamının neredeyse her alanına nüfuz eden sosyal medya tam zamanlı olarak hayatımızın içerisinde yer almaktadır. Tüm dünyada ve Türkiye'de sosyal medya uygulamalarının kullanımı oldukça yoğundur. Sosyal medya araçlarının kullanımının artması kişilerin daha fazla sosyal medyada vakit geçirmelerine neden olmakta ve bu kullanıcı sayılarında artışları da beraberinde getirmektedir. Solmaz, Tekin, Herzem ve Demir (2013) sosyal medya ve internet üzerine yaptıkları çalışmada araştırmaya katılanların sosyal medya uygulamalarının çeşitlenmesi ile beraber günlerinin 1-3 saatini bu uygulamalarda harcadıkları görülmüştür. Ayrıca aynı çalışmada katılımcıların internet üzerinden gösterdikleri satın alma davranışını sosyal medya uygulamalarının yüzde 55 oranında etkilediği tespit edilmiştir. Yapılan çeşitli araştırmalar da pazarlama faaliyetlerinde sosyal medya uygulamalarının değişimlere sebep olduğu ve tüketicilerin üründen memnuniyetlerini veya memnuniyetsizliklerini kolay bir şekilde aktarabildiği saptanmıştır (Zengin ve Arıcı, 2017). Buna bağlı olarak sosyal medya hesapları bulunmayan marka, işletme yok denecek kadar azdır. Potansiyel tüketici sayısının arttığı oranda üreticilerinde sosyal medya uygulamalarını kullanma sayısı artmaktadır (Tuten ve Solomon, 2017, s. 27).

Küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin etkisinde pazar payını korumak hatta yükseltmek isteyen işletmeler sosyal medya uygulamalarını önemli bir pazarlama aracı olarak kullanmaya başlamıştır (Constantinides ve Fountain, 2008). Pazarlama alanında önemli bir

araç haline gelen sosyal medya akademinin de ilgisini çekmektedir. Bu konu ile ilgili 2010 yılı itibariyle çeşitli enstitülerde yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada Ulusal Tez Merkezi (tez.yok.gov.tr) internet adresinde bulunan sosyal medya pazarlaması ile ilgili lisansüstü tezlerin içerik analizinin yapılması amaçlanmıştır. Oldukça yeni bir alan olan sosyal medya pazarlaması ile ilgili tezlerin kavramsal olarak incelenmesi ile gelecekteki çalışmalara kaynak oluşturacağı düşünülmektedir.

Literatür İncelemesi

Sosyal Medya

Kişilerin ya da işletmelerin sosyal ağları ‘sosyal medya’ olarak ifade edilmektedir. Sosyal medya paylaşımın oldukça yüksek olarak gerçekleştiği, çevrimiçi medyanın en yeni fikirlerden birisidir (Eryılmaz ve Zengin, 2014). İnsanların web ortamlarından çeşitli araçlar veya kaynaklar aracılığıyla sosyalleşmesi olarak da ifade edilebilir (Aydoğan, 2013, s. 152). İnternet, kullanıcılar için oldukça büyük bir bilgi kaynağı iken sosyal medya uygulamaları internet iletişimini daha ileri ve farklı bir boyuta taşıyan araç olmuştur. Bilginin küresel alanda ve kısa sürede yayılmasına imkân tanımaktadır. Web 2.0 temeli üzerine kurulan bilgi, ses, görüntü, video, içerik paylaşımına imkan sağlayan online platformlar ve uygulamalar sosyal medya olarak tanımlanmaktadır (Tosun, 2010, s. 389).

Sosyal medya ortamlarını bloglar, mikro bloglar, vloglar, vikiler ve sözlükler, sosyal paylaşım siteleri, sosyal imleme ve işaretleme siteleri, çevrimiçi topluluklar ve forumlar olarak sıralamak mümkündür (Drury, 2008). İşletmelerin bu mecraları ürün veya hizmetlerinin reklamı için kullanmasına, diğer kullanıcılar ile aralarında reklam işbirlikleri yapmasına sosyal medya pazarlaması adı verilmektedir (Yıldırım, 2018). İşletmeler müşteriler ile ilişki kurmak, var olan ilişkilerini canlı tutmak ve markalarına olumlu imaj oluşturmak için sosyal medya platformlarını yoğun olarak kullanmaya başlamıştır. İşletmeler çeşitli pazarlama amaçları için farklı sosyal medya araçlarını kullanabilirler. Sosyal medya pazarlaması, ücretli sosyal medya reklamcılığının haricinde pazarlama amaçlı içeriklerin, videoların ve görüntülerin sosyal ağlar aracılığı ile paylaşımını kapsayan etkinlikleri içerir (Erdoğan ve Çiçek, 2012).

Sosyal medya pazarlaması, her ölçekte yer alan işletmenin potansiyel müşterilere ve var olan müşterilere ulaşması için güçlü bir yoldur. İşletmelerin sosyal medyada platformlarında kimlik oluşturma sebepleri arasında; müşteri bağlılığını artırma, yüksek gelir elde etme, müşteriye deneyim sunma ve düşünce liderliği sağlamaktır (Woodall, 2011). Hoffmann ve Fodor (2010) un yaptıkları çalışmada ise sosyal medya uygulamalarının kullanım amaçları arasında işletmelerin uygulamalar üzerinde kimlik oluşturmalarının diğer işletmelere göre ayırt edici özellik sağladığını ve pazarlama çalışmalarında avantaj yarattığını vurgulamıştır. Sosyal medyada kimlik sahibi olmak ve bu varlıklarını etkin kullanmak değişen pazarlama sisteminde işletmeler için zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle genç nesil uygulamalardan ürün ve işletmeler ile ilgili içerikleri kontrol ettikten sonra satın alma davranışı içerisinde bulunmaya başlamıştır.

Sosyal medya uygulamalarının yaygınlaşması pazarlama faaliyetlerinde kullanılan yöntemleri de değiştirmiştir. Bu uygulamalardan yararlanan markalar tüketicileri ile daha iyi bir iletişim kurarak ilişkilerini yoğunlaştırabilmektedir (Trattner ve Kappe, 2012). Klasik pazarlama faaliyetleri reklam, billboard gibi uygulamalar sosyal medya uygulamalarının gölgesinde kalarak varlıklarını sürdürmektedir. Sosyal medya bugün pazarlamacılar tarafından pazar payı rakamlarını artırmak için büyük bir fırsat olarak görülmektedir.

Sosyal medya uygulamalarını, mal veya hizmetlerin pazarlanacağı yeni kanallar kümesi olarak görmek, şirketlere marka değeri ve müşteri sadakati yaratmaktadır (Ashley ve Tuten, 2015). Bu alanda gözlenen gelişmeler, ilerleyen süreçte de değişimin ve ilerleyişin artarak

devam edeceğini göstermektedir. Bu konu sadece akademik camianın değil, ulusal ve uluslararası birçok kurum ve kuruluşun da ilgi gösterdiği ve destek sağladığı alanlardır (Akkaşoğlu, Akyol, Ulama ve Zengin, 2019).

Sosyal medya uygulamaları İşletmelere çeşitli faydalar sağlamaktadır. Turizm gibi hizmet ağırlıklı işletmelere önemli fırsatlar sunan sosyal medya, sunduğu fırsatların yanında bir dizi tehdidi de beraberinde getirmektedir. İşletmelerin, bu uygulamalar üzerinde önemle durması, modern pazarlama anlayışını benimseyerek, bu alanda yapılan çalışmalardan yararlanması gerekmektedir (Zengin, Ünal ve Taş, 2019). Özellikle İşletmeler ile ilgili yorumların yapılabildiği siteler müşteri tercihlerini etkileyebilmektedir. Bu yüzden işletmelerde sosyal medya uygulamalarını yöneten kişiler veya anlaşmalı kurumları bulunmaktadır. Profesyonel olarak yönetilen sosyal medya kimlikleri işletme veya ürünlerin tercih edilebilirliğini artırabilir.

Markalara pek çok yararı bulunan sosyal medya uygulamaları en başta markaların yeni müşteriler için daha görünür ve erişilebilir olmasını sağlar ve buda farkındalık ve marka bilinirliğini artırılmasını sağlayabilir. Bununla beraber işletmelere müşterilerin ilgi alanları, yaşam tarzları ile ilgili çeşitli bilgiler sağlar (Erdoğan ve Çiçek, 2012). Ayrıca bu bilgileri sosyal medya platformlarına aktarmak tüketicilerin marka bağlılığını da artırmaktadır. Kişiler başkalarının belirli bir ürün veya hizmet ile ilgili görüşlerini bulabilirler. Yapılan araştırmalarda tüketicilerin kendi kanaatlerine firma reklamlarından daha fazla önem verdiği görülmüştür (Berthon, Pitt, Plangger ve Shapiro, 2012). Sosyal medya uygulamalarında bulunan ürünü veya işletmeyi deneyimi yorumlarını kişiler kendilerine daha yakın bulabilmektedir. Ve bu durum karar sürecinde onlara yol gösterebilmektedir. Ayrıca sosyal medya pazarlaması marka otoritesini artırmakta, arama motoru sıralamalarında şirketleri üst sıralara taşımakta, müşteri deneyimini ve görüşlerini zenginleştirmektedir (Felix, Rauschnabel ve Hincsh, 2017).

Kullanıcılar arası interaktif iletişim sağlayan sosyal medya uygulamaları deneyimlerin aktarılmasını sağlamaktadır. İyi yorumlar alan ürün ve işletmeler açısından bu durum pozitif sonuçlar oluştururken diğer yandan negatif yorumlar karşısında kişilerin tercihlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Sosyal medya uygulamaları markalar için günümüzde profesyonel kişi ve kurumlarca yönetilmesi gereken mecralar haline gelmiştir.

Yöntem

Araştırmada Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında yer alan sosyal medya pazarlaması konusu altında yayımlanan lisansüstü tezlere içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Belirli bir alanda yer alan mevcut literatürü değerlendirmeye yönelik bir yöntem içerik analizi olarak adlandırılmaktadır (Schreglmann, 2016). İçerik analizi sosyal bilimlerde sık kullanılan oldukça önemli araştırma tekniklerinden birisi olarak yer almaktadır (Krippendorff, 2004, s. 16). Ayrıca Araştırma için ihtiyaç duyulan verilerin toplanması, sosyal medya uygulamaları ile ilgili tanım, açıklama ve değerlendirilmelerin yapılmasında literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında 2010 ile 2019 yılları arasında sosyal medya pazarlaması konusunda yayımlanmış lisansüstü tezler incelenmiştir. 9 yıllık süre içerisinde yazılan ilgili konuda ki tezlere ulaşmak için YÖK Ulusal Tez Merkezi web sitesine sosyal medya pazarlama anahtar sözcüğü ile tarama yapılmış ve 123 adet lisansüstü çalışmaya ulaşılmıştır.

Çalışmada sosyal medya pazarlaması ile ilgili var olan lisansüstü çalışmaların mevcut durumunu ve eğilimlerini belirlemek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada sosyal medya pazarlaması konusunda yazılan lisansüstü tezlerin dili, düzeyi, yıllara göre dağılımı, yazıldığı enstitü, üniversite, ait oldukları anabilim dalı, tez danışmanlarının unvanları, araştırmacıların

cinsiyetleri, tezlerin araştırma yöntemleri, araştırma teknikleri ile tezlerin yazıldıkları sektörler ve uygulama alanları incelenmiştir. İncelenen veriler ışığında değerlendirmeler yapılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde, sosyal medya pazarlaması konusunda 2010-2019 tarihleri arasında yazılan 123 adet erişime açık lisansüstü tezin incelenmesi ile ulaşılan bulgular yer almaktadır. İncelenen tezlerin 118'i tanesinin yüksek lisans ve 5 tanesinin doktora seviyesinde yazıldığı görülmektedir. Sosyal medya pazarlaması ile ilgili yazılan tezlerin büyük kısmının yüksek lisans seviyesinde yazıldığı görülmektedir.

Tablo 1: Tezlerin Ait Oldukları Lisansüstü Düzeylerine Göre Dağılımları

Lisans Üstü Seviyesi	F	%
Yüksek Lisans	118	95,93
Doktora	5	4,07
Toplam	123	100

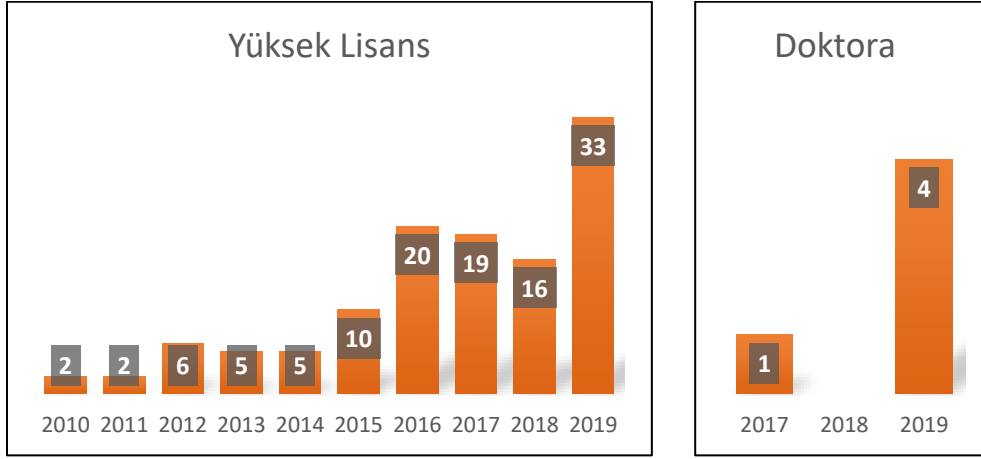
Doktora seviyesinde yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Sosyal medya pazarlaması son dönemlerde akademik alanda ilgi görmesine karşın konu ile ilgili doktora seviyesindeki tezlerin yeterli sayıda olmadığı söylenebilir. Doktora seviyesinde yapılan araştırmaların çoğaltılması sosyal medya pazarlaması literatürüne büyük katkı yapacağı düşünülmektedir. Yüksek lisans seviyesinde sosyal medya pazarlaması pek çok konu ile bağdaştırılarak sigortacılıktan turizme farklı alanlarda incelemeler yapılmıştır. Yüksek lisans araştırmacıları tarafından bu araştırma konusuna daha fazla ilgi duyulduğu söylenebilir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi lisansüstü tezler 2 farklı dilde yazılmıştır. Araştırma kapsamında ele alınan doktora tezlerinin tamamı Türkçe yazılmıştır. Yüksek lisans düzeyinde yazılmış olan tezlerden 18 tanesi İngilizce olarak yazılmış 118 tanesi ise Türkçe olarak yazılmıştır. Tezlerin tamamına yakınının Türkçe yazıldığı görülmüştür.

Tablo 2: Tezlerin Yazıldıkları Dillere Göre Dağılımları

Dil	Yüksek Lisans		Doktora	
	f	%	f	%
Türkçe	100	84,75	5	100
İngilizce	18	15,25		
Toplam	118	95,93	5	4,07

Aşağıdaki şekilde tezlerin yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. 2010 yılında ilk defa sosyal medya pazarlaması konusunda 2 adet tez yazıldığı görülmektedir. 2016 yılına gelinmesiyle bu konuda yazılan tez sayısında önemli bir artış bulunmaktadır. Sosyal medyanın öneminin artması ve günlük hayatta gittikçe daha fazla yer kaplamasıyla birlikte 2019 yılında tezlerin sayısında bir hayli artış olduğu düşünülmektedir. Doktora seviyesinde yayınlanan tezlere bakıldığında ise ilk defa 2017 yılında bir çalışma yapıldığı görülmektedir. Devamındaki yılda çalışma olmamasına karşın 2019 yılına bakıldığında 4 çalışmaya rastlanmaktadır. Çalışma sayısının oldukça yetersiz olduğu ilerleyen yıllarda artış olacağı düşünülmektedir.

Şekil 1: Tezlerin Yıllara Göre Dağılımları

Tablo 3'te Sosyal medya pazarlaması konusunda bulunan lisansüstü tezler yazıldıkları enstitülere göre incelenmiş ve 5 farklı enstitü içerisinde yazıldıkları görülmüştür. Büyük bir çoğunluğunun sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde yazıldığı dikkat çekmektedir. Diğer yandan sosyal medya pazarlaması konusunun birbirinden farklı görünen fen bilimleri, eğitim bilimleri ve finans enstitüsünde birer tanede olsa yazılmış olmaları göz önünde bulundurulmuştur. konu ile ilgili doktora tezlerinin tamamı sosyal bilimler enstitüsünde yer almaktadır. Diğer enstitüler sosyal medya konusunda henüz çalışma ortaya koymamıştır.

Tablo 3. Tezlerinin Yapıldıkları Enstitülere Göre Dağılımları

Enstitü	Yüksek Lisans		Doktora	
	f	%	f	%
Sosyal Bilimler Enstitüsü	112	94,92	5	100
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	1	0,85		
Fen bilimleri Enstitüsü	2	1,69		
Lisansüstü Programlar Enstitüsü	2	1,69		
Finans Enstitüsü	1	0,85		
Toplam	118	95,93	5	4,07

Sosyal medya pazarlaması konusunda incelenen tezlerin üniversitelere göre dağılımı incelendiğinde Bahçeşehir Üniversitesinin 13 adet ile en fazla bu konuda yayımlanan teze sahip eğitim kurumu olduğu görülmüştür. Diğer yandan onu Beykent Üniversitesi 11 adet yayımlanan tez ile takip etmektedir. İstanbul Üniversitesi 5 adet yayımlanan tez sayısı ile üçüncü olarak tabloda yer almaktadır. Bahçeşehir ve Beykent Üniversitelerinin sosyal medya pazarlaması ile oldukça ilgili oldukları düşünülmektedir. Toplam 61 üniversite bu konuyla ilgili çeşitli sayılarda lisansüstü tezler yayımlamıştır. Bunlardan 15 tanesinin özel veya vakıf üniversiteleri olduğu görülmüştür. Buradan hareketle özel ve vakıf üniversitelerinin literatürde kısmen yeni sayılabilecek sosyal medya pazarlaması kavramına devlet üniversitelerinden daha fazla ilgi duydukları ve bu konuda çalışma taleplerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Tezlerin Yapıldıkları Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversiteye Göre Dağılımı

Abant İzzet Baysal Üniversitesi	1	İstanbul Gedik Üniversitesi	1
Anadolu Üniversitesi	1	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	1
Ankara Üniversitesi	1	İstanbul Kültür Üniversitesi	1
Akdeniz Üniversitesi	1	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	2
Atılım Üniversitesi	1	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	1
Afyon Kocatepe Üniversitesi	1	Karadeniz Teknik Üniversitesi	2
Akdeniz Üniversitesi	1	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi	1
Altınbaş Üniversitesi	1	Kastamonu Üniversitesi	1
Bahçeşehir Üniversitesi	13	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	1
Balıkesir Üniversitesi	1	Kocaeli Üniversitesi	1
Beykent Üniversitesi	11	KTO Karatay Üniversitesi	1
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	1	Kafkas Üniversitesi	1
Çukurova Üniversitesi	1	Maltepe Üniversitesi	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	3	Marmara Üniversitesi	8
Dumlupınar Üniversitesi	1	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	1
Düzce Üniversitesi	1	Mustafa Kemal Üniversitesi	1
Ege Üniversitesi	4	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	1
Fırat Üniversitesi	1	Necmettin Erbakan Üniversitesi	1
Giresun Üniversitesi	1	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	2
Gaziantep Üniversitesi	1	Nuh Naci Yazgan Üniversitesi	2
Gazi Üniversitesi	3	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	2
Galatasaray Üniversitesi	2	Okan üniversitesi	1
Hacettepe Üniversitesi	1	Pamukkale Üniversitesi	2
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	1	Sakarya Üniversitesi	1
İstanbul Bilgi Üniversitesi	3	Selçuk Üniversitesi	4
İstanbul Arel Üniversitesi	1	Türk Hava Kurumu Üniversitesi	1
İstanbul Üniversitesi	5	Trakya üniversitesi	1
İstanbul Aydın Üniversitesi	4	Uşak Üniversitesi	1
İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi	1	Yaşar Üniversitesi	2
İstanbul Ticaret Üniversitesi	3	Yeditepe Üniversitesi	3
İstanbul Gelişim Üniversitesi	3		

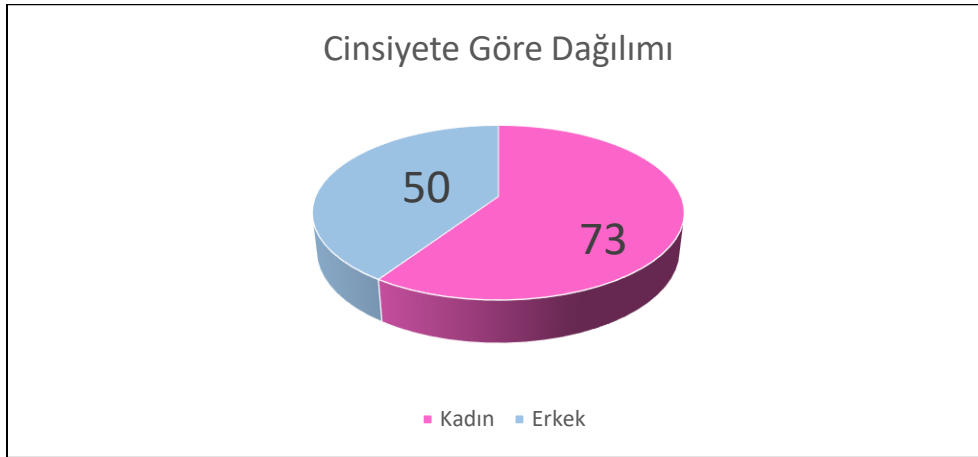
Lisansüstü tezler değerlendirilirken bakılan bir diğer husus ise tezlerin anabilim dalları olmuştur. Toplam 18 anabilim dalında yapılan sosyal medya pazarlaması tezleri olduğu görülmüştür. Yapılan incelemede sosyal medya pazarlaması konusunda bulunan tezlerin büyük bir kısmının işletme anabilim dalında (81) gerçekleştirildiği görülmüştür. İşletme ana bilim dalı ardından pazarlama (9), turizm işletmeciliği (7) ve halkla ilişkiler ve tanıtım anabilim dalı (7) gelmektedir. Sosyal medya pazarlaması her ne kadar pazarlama bilimine ait bir kavram olsa da pazarlama anabilim dalı araştırmacıları tarafından yoğun ilgi görememiştir. İşletme anabilim dalında eğitim gören öğrenciler sosyal medya pazarlaması konusunda oldukça ilgili olduklarından çok fazla sayıda araştırma yaptıkları düşünülmektedir.

Tablo 5. Tezlerin Yapıldığı Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

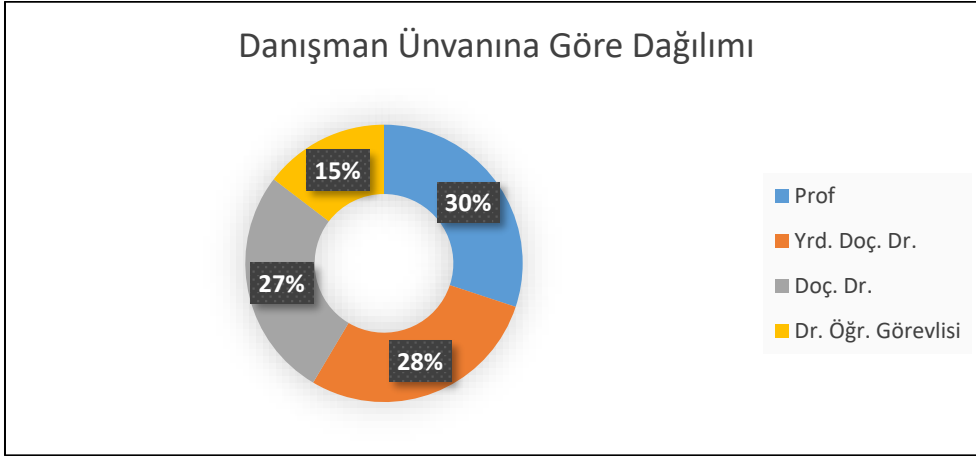
İşletme Anabilim Dalı	81	Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı	2
Pazarlama Yönetimi Anabilim Dalı	9	Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı	1
Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı	7	Gazetecilik Anabilim Dalı	1
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı	7	Medya ve İletişim Sistemleri Anabilim Dalı	1
Gazetecilik Anabilim Dalı	2	Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı	2
Görsel İletişim Tasarımı Anabilim Dalı	1	Reklamcılık ve Marka İletişimi Yönetimi Bilim Dalı	1
Bilişim Sistemleri Mühendisliği Anabilim Dalı	1	Halkla İlişkiler Anabilim Dalı	2
Reklamcılık Anabilim Dalı	1	Sigortacılık ve Risk Yönetimi Anabilim Dalı	1
İletişim Anabilim Dalı	3	Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı	1

Şekil 2’de gösterildiği gibi katılımcıların cinsiyetleri 73 kadın ve 50 erkek olmak üzere dağılmaktadır. Sosyal medya pazarlamasına ilgi duyan araştırmacılardan çoğunluğun kadın olduğu görülmüştür.

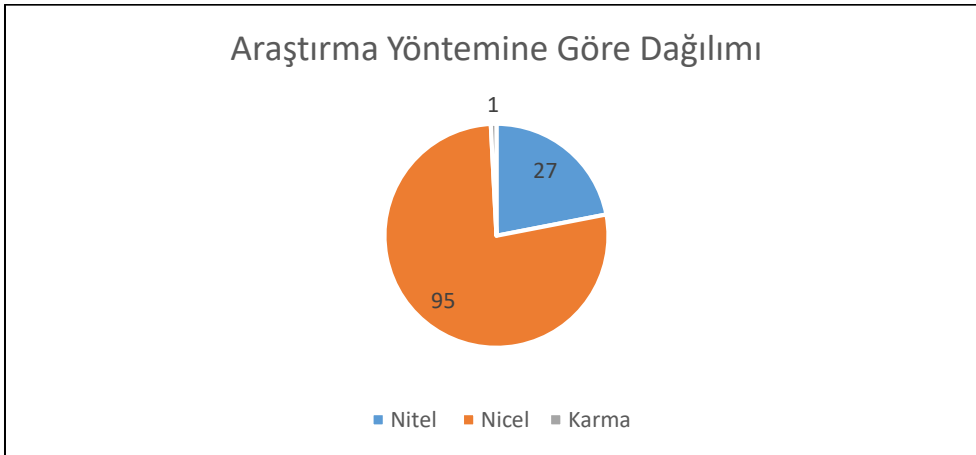
Şekil 2: Tez Araştırmacılarının Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

Şekil 3’te sosyal medya pazarlaması alanında yazılan tezlerin danışmanlarının unvanlarına göre incelenmiştir. Profesörlerin 37 adet tez ile en fazla danışmanlık unvanı göze çarpmaktadır. Aralarında çok büyük farklar olmamasına karşın Yrd. Doç. Dr. 35 adet tez ile ikinci sırada yer aldığı görülmüştür. 33 adet tez ile Doç. Dr. unvanına sahip danışmanlar takip etmektedir. Dr. Öğr. Görevlilerinin sayısına baktığımızda 18 adet olduğu ve diğerlerine kıyasla oldukça az olduğu düşünülmektedir.

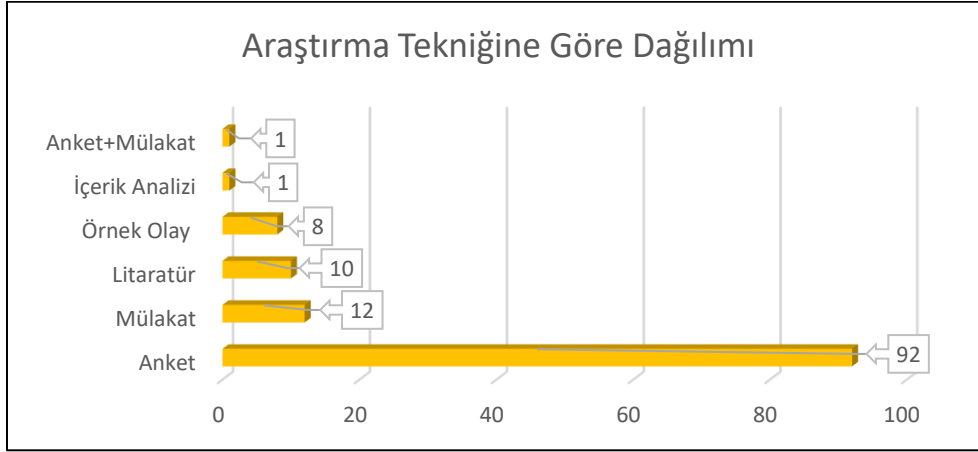
Şekil 3: Tez Danışmanlarının Ünvanlarına Göre Dağılımları

Şekil 4'te sosyal medya pazarlaması konusunda yayımlanan tezlerin bir diğer parametre olan araştırma yöntemlerine göre dağılımı verilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmaların 95 tanesinin nicel olarak çalışıldığı görülmüştür. Nicel çalışmaların somut ve kesin sonuçlar vermesi çoğunlukla tercih edilmesine sebep olduğu düşünülmektedir. Nitel çalışmalar 27 adet ile yetersiz kalmıştır. Karma olarak adlandırılan 1 çalışma bulunduğu görülmüştür.

Şekil 4: Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımları

Sosyal medya pazarlaması alanında yapılan tezler araştırma tekniği bakımından incelendiğinde en çok anket ile veri toplama tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Şekil 4'te de gösterildiği gibi nicel araştırma yönteminin tezlerde çoğunlukla kullanılması anket tekniğinin de yüksek oranda kullanılması ile ilişkilidir. 92 adet tezde kullanılan anket tekniği diğer tekniklerin kullanımına oranla oldukça fazla bulunmuştur. Mülakat tekniğiyle 12 adet, literatür taraması tekniği ile 10 adet ve örnek olay incelemesi ile 10 adet tez yapıldığı görülmüştür. İçerik analizi ve hem anket hem de mülakat hem de anket tekniğini uygulayan birer adet tez bulunmaktadır.

Şekil 5: Tezlerin Araştırma Tekniğine Göre Dağılımları

Aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi sosyal medya pazarlaması konusunda yazılan tezler çeşitli uygulama alanlarına yönelik olarak hazırlanmıştır. Toplam 123 yayımlanan tezin içerisinde sosyal medya pazarlamasının kişilerin satın alma karar sürecini nasıl etkilediği araştırılmıştır. Pazarlama (18) ve online pazarlama (12) konularında yapılan araştırmaların takip ettiği görülmüştür. Turizm konusunda yapılan 12 adet tez bulunurken giyim konusunda 10 adet tez bulunmaktadır. Çeşitli alanlarda uygulanan sosyal medya turizm pazarlaması tezleri toplam 28 konuda uygulama alanı oluşturduğu görülmüştür.

Tablo 6: Tezlerin Uygulama Alanlarına Göre Dağılımları

Uygulama Alanlarına Göre Dağılım			
Satın Alma Karar Süreci	23	Kozmetik	1
Pazarlama	18	Beyaz eşya	1
Online Pazarlama	12	Halkla İlişkiler	1
Turizm	12	İlaç	1
Giyim	10	Takı	1
Mağazacılık	10	Spor Giyim	1
Yiyecek İçecek	6	Ev Tekstili	1
Reklamcılık	4	Telefon	1
Medya	3	Sosyal sorumluluk	1
Havayolu	2	Gayrimenkul	1
İletişim	2	Telekomünikasyon	1
Sigortacılık	2	Sinema	1
Bankacılık	2	Otomotiv	1
Alışveriş Merkezi işletmeleri	2	Eğitim	1
Reklamcılık	1		

Tablo 7: Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Konularına Göre Dağılımı	
Sosyal Ağlarda Pazarlama: Online Sosyal Ağların Online Satın Alma Davranışına Etkileri	Yeni Medyada Etkileşimli Pazarlama Yaklaşımları
Sosyal Medya ve Tüketici Satın Alma Karar Sürecine Etkileri: Nitel Bir Uygulama	Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetlerinin Müşteri Değeri ve Müşteri Bağlılığı Etkisine Yönelik Ampirik Bir Çalışma

Sosyal Medya Pazarlaması ve Marka İmajı	Geleneksel Gıda Ürünlerinin Sosyal Medya Üzerinden Satın Alınmasının Türk Ekonomisine Finansal Katkısı Üzerine Bir Araştırma (Facebook ve Instagram Örneği)
Sosyal Medyanın Tüketici Davranışlarına Etkileri: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma	Bütünleşik Pazarlama İletişimi ve Sosyal Medyanın Etkileri
Sosyal Medya Pazarlaması: Türkiye'deki Kullanıcı Tipolojisinin Keşfedilmesi	Yeni Nesil Tutundurma Aracı Olan Sosyal Medyaya Perakendeci İşletmelerin Yaklaşımı: Kars İlinde Bir Uygulama
Otel İşletmelerinde Sosyal Medya Pazarlaması: Turizm Tüketicilerinin Sosyal Paylaşım Sitelerine İlişkin Algıları Üzerine Bir Alan Çalışması	Sosyal Medyanın Satın Alma Öncesi ve Sonrası Tüketici Davranışına Etkisi
Sosyal Medya ve Turizm: Türkiye'deki Turistik Destinasyonların Değerlendirilmesi	İşletmelerin Pazarlama İletişimi ve Halkla İlişkiler Faaliyetlerinde Sosyal Medya Kanalları Kullanımlarının Karşılaştırmaları
Sosyal Medya İzleme ve Ölçümleme Yöntemleri: Araştırma Çalışması	Sosyal Medya Pazarlamasının Finansal Geri Dönüşümü
Sosyal Medya ve Tüketici Davranışı	Gıda Pazarlamasında Sosyal Medyanın Kullanımı ve Etkinliği Üzerine Bir Araştırma
Öğrencilerin Sosyal Medya Kullanımı ve Üniversitelerde Dijital Pazarlama İletişimi Uygulamalarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma	Sosyal Medya Pazarlamasının Marka Değeri ve Marka Bağlılığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma
Pazarlama Veri Tabanının Güncel Bir Unsuru Olan Sosyal Medyanın Otel Pazarlamasındaki Yeri	Otomotiv İşletmelerinde Çalışanların Sosyal Medya Pazarlamasına Yönelik Tutumları: Tekirdağ İlinde Bulunan Küçük ve Orta Boy Otomotiv İşletmelerini Kapsayan Bir Alan Çalışması
Ürün Pazarlamada Sosyal Paylaşım Sitelerinin Rolü Üzerine Bir Araştırma	Sosyal Medya ve Geleneksel Medyanın Marka Bilinirliği Etkisi Açısından Karşılaştırması: Türkiye'de Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma
Otellerde Sosyal Medya Pazarlamasının Yararlarına Yönelik Yönetici Algılarının Belirlenmesi: Antalya Örneği	Türkiye'de Sosyal Medyanın Reçetesiz İlaç (OTC) Tüketicilerinin Satın Alma Davranışlarına Etkileri
Pazarlama İletişiminde Sosyal Medya Uygulamaları ve Viral Pazarlama	Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımlarının Satın Alma Davranışlarının Demografik Özelliklerine Göre Karşılaştırılması
Grup Alışveriş Sitelerinin Sosyal Medyadaki Uygulamalarının Değerlendirilmesi	Kazanılmış ya da Edinilmiş Medya: Hangisi Güven-Bağlılık İlişkisini Daha Fazla Etkiler?
Markaların Sosyal Medya Kullanımının Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkileri	Dijital Pazarlama Öğesi Olarak Sosyal Medya Kullanımı: THY, Emirates ve Lufthansa Karşılaştırmalı Örnekleri
Halkla İlişkilerde Sosyal Medya Kullanımı ve Sosyal Medyada Pazarlama: Bizce Tanıtım Halkla İlişkiler Ajansı Ve Sesli Harfler Dijital Reklam Ajansı	İşletmelerde Sosyal Medya Yönetiminin Pazarlama Performansına Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma
Perakende Pazarında Sosyal Müşteri İlişkileri Yönetimi'nin Ürün Tasarımına ve Pazarlama Kampanyası Tasarımına Etkisi	Bireysel Spor Pazarlamasında Sosyal Medya Unsurlarının Kullanımı
Tüketicilerin Turizm Amaçlı Satın Alma Karar Sürecine Sosyal Medyanın Etkisi	Lüks Moda Markalarının Sosyal Medya Pazarlamasının Marka Değeri Üzerindeki Etkileri
Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde Sosyal Medya Pazarlaması: Sinop İlinde Bir Araştırma	Marka Bilinirliğinin Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisinde Sosyal Medyanın Aracılık Rolü
Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetlerinin Müşterinin Algıladığı Değer Bileşenlerine Etkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma	Algılanan Sosyal Medya Pazarlamasının Kurumsal İtibar Algısına Etkisi Üzerine Bir Araştırma
Sosyal Medyada Pazarlama: Sosyal Medyada Kullanıcı Motivasyonunun Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Pazarlama Algısına İlişkin Bir Uygulama	Sosyal Medyada Marka İletişimi
Sosyal Medya Pazarlama Trendler ve Türkiye'de Giyim Markası Sanayi Araştırması	Sosyal Medya ve Sosyal Pazarlama: Saçım Saçın Olsun Kampanyası
Sosyal Medyada Yer Alan Pazarlama Faaliyetlerinin Toplum Üzerindeki Etkileri	Gönüllü Satış: Alışveriş Merkezlerindeki Yansımaları

Butik ve Küçük Otel İşletmeleri Yöneticilerinin Sosyal Medya Pazarlamasına İlişkin Algılamaları	Algılanan Sosyal Medya Pazarlamasının Tüketicilerin Satın Alma Davranışı İle İlişkisinin Değerlendirilmesi
Sosyal Medyanın Pazarlama İletişiminde Kullanılması	Sosyal Medya Pazarlamasında Demografik Faktörlerin Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Konya İli Araştırması
Alkolsüz İçeceklerin Sosyal Medyada Marka İletişim Stratejilerinin Karşılaştırılması: Türkiye'de Facebook'ta Yer Alan Alkolsüz İçeceklerin Gösterge Bilimsel Analizi	Algılanan Sosyal Medya Pazarlama Çabalarının Marka Değeri ve Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Tüketicilerin Sosyal Medya Bağlı ve Kullanım Sıklığı Üzerine Bir Araştırma
E-Ticaret Firmalarının Marka Konumlandırma Çalışmalarında Sosyal Medyanın Yeri: Markafoni Örneği	İşletmeler Açısından Sosyal Medya Pazarlamasının Önemi: Havayolu Yolcularına Yönelik Bir Araştırma
Türkiye'deki Mevduat ve Katılım Bankalarının Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme: Facebook Değerlendirme Endeksi	Sosyal Medya Pazarlamasının Satın Alma Niyetine Etkisi ve Bir Araştırma
Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımı ve Bunun Satın Alma Davranışlarına Etkisi	Sosyal Medya Pazarlamasının Marka İmajı, Marka Bağlılığı ve Satın Alma Niyetine Etkisi: Telekomünikasyon Sektöründe Bir Uygulama
Sosyal Medyanın Turizm İşletmeleri Açısından Önemi: Antalya'da Bir Delfi Tekniği Uygulanması	Sosyal Medya Pazarlama Stratejilerinin Tüketici Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkileri Antalya İli Örneği
Tüketicilerin Sosyal Medya Pazarlama Aktivitelerine Katılımları, Etkileyicileri ve Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma	Bankacılık Sektöründe Sosyal Medya Pazarlaması ve Tüketici Algıları Üzerine Bir Araştırma
Sosyal Medya Pazarlamasından Elde Edilen Faydaların Tüketici Marka Bağlılığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma	Sosyal Medya Pazarlamasının Tüketici Satın Alma Niyetine Etkisinin Teknoloji Kabul Modeli Aracılığıyla İncelenmesi
Sosyal Medya Pazarlamasının Tüketicilerin Ürün ve Hizmet Satın Alma Davranışına Etkileri Üzerine Bir Araştırma	Sosyal Medyada Pazarlama Aktivitelerinin Tüketici Tarafından Algılanmasının Marka ve Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi
Orijin Ülke İmajı ve Sosyal Medya Faaliyetlerinin Müşteri Değeri Aracılığıyla Satın Alma Niyeti ve Sadakat Eğilimine Etkisi	Dijital Platformların Pazarlanmasında Sosyal Medya Stratejileri: Netflix Türkiye Örneği
Sosyal Medya Pazarlama Mesajlarının E-Ticaret Üzerindeki Rolü: Muhafazakâr Giyim Sektörü Örneği	Eğitim Kurumlarında Sosyal Medya Pazarlaması ve Uygulamaları: Denizli'de Eğitim Veren Kurumlarda Bir Araştırma
Butik Otel Pazarlaması: Türkiye'de Butik Otel Pazarlamasında Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Araştırma	Sosyal Medya Pazarlamasının Satın Alma Davranışı ve Marka Sadakatine Etkisi Üzerine Bir Uygulama
Sosyal Medyanın Tüketici Satın Alma Karar Sürecine Etkisi: Elazığ İli Örneği	Sosyal Medya Pazarlaması İle Marka Sadakati Arasındaki İlişkide Marka İlişkili Sosyal Medya Bağlılığının Rolü: Hazır Giyim Sektörü Üzerine Bir Araştırma
Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algılamaları İle Satın Alma Niyeti ve Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki İlişki	Beğeni ve Takibin Değeri: Marka Paylaşımını Beğenmenin ve Takip Etmenin Satın Alma Niyetine Etkisi
Üniversite Seçiminde Sosyal Medyanın Etkisi Üzerine Bir Araştırma	Y Kuşağının Markaların Sosyal Medya Kullanımlarına İlişkin Algılarının Marka Değeri Üzerindeki Etkisi: Giyim Markaları Üzerine Bir Araştırma
Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyal Medyanın Önemi ve Etkinlik Pazarlama	Sosyal Medya Pazarlamasının Marka Bağlılığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma
Sosyal Medyanın Bütünleşik Pazarlama İletişimi Üzerindeki Etkileri	Sosyal Medya Yoluyla Pazarlama Faaliyetlerinde Tüketici Satın Alma Karar Süreci Üzerine Bir Araştırma
Sosyal Medyada Eğitim Hizmetleri Pazarlaması: Okan Üniversitesi Örneği	Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetleri ve Tüketici Katılımının Malezya'daki Satın Alma Niyetine Sahip Tüketicilerin Üzerindeki Aracılık Etkisi
Yeni Teknolojiler ve Marka Algısı Üzerinde Sosyal Medyanın Rolü	Sinema Filmlerinin Pazarlanmasında Sosyal Medya Kullanımının İzleyici Sayısına Etkileri
Sosyal Medya Reklamlarının Tüketici Davranışına Etkisi-Instagram Kullanıcıları Üzerine Bir Çalışma	Sosyal Medyanın Satın Alma Karar Sürecindeki Rolü: Giresun İlinde Bir Uygulama

Sosyal Medya Reklamlarının Markaya Yönelik Tutuma Etkisi: Facebook Üzerinde Bir Uygulama	Gerçek Zamanlı Reklamların Tüketici Davranışlarına Etkisi: Sosyal Medya Üzerine Bir Araştırma
Sosyal Medya Akımıyla Gelişen Viral Pazarlama ve Ice Bucket Challenge Viral Kampanyasına Yönelik Bir Araştırma	Lüks Markalarda Sosyal Medya Pazarlamasının Marka Değeri ve Satın Alma Niyetine Etkisi, Kişilik Özelliklerinin Rolü Üzerine Bir Araştırma
Yeni Medya Çalışmaları Açısından Markaların Pazarlama Stratejileri ve Bir Uygulama	Sosyal Medya'nın Etkileşenlerin Tüketici Karar Vermesi Sürecine Etkileri: Türk Moda Endüstrisi Çalışması
KOBİ'lerin Sosyal Medyaya Yönelik Algılarının İncelenmesi: Kastamonu İlinde Bir Araştırma	Sosyal Medya Pazarlama Uygulamalarına İlişkin Algının Tüketicilerin Marka Bağlılığı ve Satın Alma Niyetlerine Etkisi
Sosyal Medya Pazarlamasının Tüketici Davranışları Bağlamında Demografik Değişkenler Açısından Farklılaşmasının İncelenmesi	Duygu Analizi Yöntemi İle Elektronik Ürünlerin Kutu Açma Videolarının Tüketici Duyguları Üzerine Etkisinin Araştırılması
Sosyal Medya Pazarlamasının Kültür Turizmine Etkisi: Tüketici Davranışları Üzerine Bir Araştırma	İstanbul'da 5 Yıldızlı Uluslararası Otel ve Otel Zincirlerinde Konaklama Seçiminde Sosyal Medyanın Etkisi
Sosyal Medya Pazarlama Stratejilerinin Tüketici Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi	Kobilerin Örgütsel Pazarlama Faaliyetlerinde Sosyal Medyanın Etkisi ve Rolü
Sosyal Medya Pazarlamasının Yeni Yüzleri Youtube İçerik Üreticileri ve Kanal Toplulukları: Youtuber - Marka İşbirliği Videoları Üzerine Bir Araştırma	Sosyal Medyanın Sigorta Pazarlamasına Etkisi: İstanbul İli Örneği
Sosyal Medya Pazarlamasının Hazır Gıda Ürünleri Tüketimine Etkisi	Sosyal Medya Pazarlamasında Ünlü ve Fenomen Kullanımı Tercih: Hızlı Moda Sektörü Örneği
Sosyal Medya Pazarlamasının Marka Denkliğine Etkileri: Lüks Moda Markası Üzerine Bir Uygulama	Sosyal Medyanın Gençlerin Marka Tercihlerine Etkisi: Özel Okul Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma
Hazır Giyim Ürünlerinin Sosyal Medya Üzerinden Satın Alınmasında Tüketici Algısının Rolü (Instagram Örneği)	Türk Nakliyat Sigortaları Pazarında Dijital Pazarlama Araçlarının Aracı Memnuniyeti Üzerindeki Etkileri
Sosyal Medya Araçlarının Satış Pazarlama Stratejilerindeki Yerinin, Tüketicilerin Sosyal Medyadaki Pazarlama Algısı Üzerinden Belirlenmesi	Restoran Tercihinde Sosyal Medya Pazarlamasının Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisi
Eğitim Hizmetleri Pazarlamasında Sosyal Medyanın Etkisi	Güzellik Youtuberlarının Kadın Tüketicilerle Geliştirdiği Para Sosyal Etkileşimlerinin Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi
Sosyal Medya Pazarlamasında Ünlü Onaylayanların Tüketici Algısı Ve Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi	Dijital Pazarlama Faaliyetlerinin Başarısının Değerlendirilmesi İçin Bir Model Önerisi ve Kurumsal Yazılım İşletmesi Örneği
Sosyal Medyanın Pazarlama İletişiminde Kullanımı – Twitter Mecrasında Örnek Marka Uygulamaları	Sosyal Medya Kullanımı ve Tatil Destinasyon Tercihleri Arasındaki İlişki
Sosyal Medya Pazarlama Uygulamalarında Farlı Kültürden Gelen Tüketicileri Etkileyen Faktörler: Tayland Ve Türkiye Üzerine Bir Araştırma	Sosyal Medya Popüler Kişilerinin (Fenomen) Satın Alma Karar Süreci Üzerindeki Rolü
Sosyal Medya Reklamlarının Müşteri Satın Alma Davranışına Etkisi	

Herhangi bir bilim dalına ait konulardaki gelişmeleri ortaya çıkarmanın en etkili yollarından birinin o bilim dalıyla ilgili yapılan çalışmaları incelemek olduğu birçok akademisyen tarafından kabul edilmektedir (Kozak, 2001). Çalışmada bu yöntemin tercih edilmesinden dolayı yıllar içinde sosyal medya pazarlaması alanında ki değişiklikler, çeşitli dönemlerde egemen olan eğilimleri gözler önüne serilmektedir. Herhangi bir konu ile ilgili yapılan tez çalışmalarının incelenmesi gelecek araştırmalara ışık tutabilecek değere sahiptir. Tez çalışmalarının incelenmesinin ilgili bilim dalının gelişme yönü ve niteliği gibi çeşitli açıları gözler önüne sereceği düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde sosyal medya pazarlaması alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının artması, bu çalışmaların sınıflandırılabilmesine imkân tanımıştır. İçerik analizleri yapılan bilimsel çalışmaların sınıflandırılmasına yardımcı olması bakımından oldukça önemlidir. Bu

araştırmada Türkiye'deki üniversitelerde sosyal medya pazarlaması 2010-2019 yılları arasında erişime açık (izinli) durumunda olan lisansüstü tezler içerik analizi yöntemi ile incelenerek, tezlerin mevcut durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında, sosyal medya pazarlaması konusundaki tezlerin neredeyse tamamının yüksek lisans düzeyinde ve genellikle Türkçe olarak yazıldığı görülmüştür.

Doktora düzeyinde sosyal medya pazarlaması alanında sadece beş tane tez olduğu görülmüştür. Bu durum doktora düzeyinde yeterli tez çalışmasının yapılmamış olduğunu göstermektedir. Doktora öğrencilerinin literatüre katkı sağlamayı hedefleyerek yenilikçi konular seçmeleri beklenirken sosyal medya pazarlaması gibi kişiler ve işletmeler tarafından yoğun talep gören bir konuya olan ilgisizlikleri şaşırtıcıdır. Doktora düzeyinde yapılan tezlerde duygusal emek konusunda daha fazla araştırma yapılması adına tez danışmanlarının araştırmacıları yönlendirmesi gerekmektedir. Ayrıca doktora tezlerinin tamamının Türkçe olarak yazılmış olmaları, uluslararası düzeyde geniş bir kesime ulaşabilmelerini engellemektedir. Uluslararası platformlarda erişimin artması için İngilizce dilinde tez yazılması konusunda teşvik yapılması gerekmektedir.

Araştırma kapsamında sosyal medya pazarlaması alanında çalışmaların 2015 yılı itibariyle artış gösterdiği ve en çok 2019 yılında çalışma ortaya konulduğu görülmektedir. Ancak genel olarak yapılan çalışmaların sayıca az miktardadır. 2017- 2018 yıllarında azalış görülmektedir. Bunun nedeni olarak tez danışmanlarının araştırmacılara konu ile ilgili teşvik ya da öneride bulunmadıkları düşünülmektedir. Sosyal medya pazarlamasının yeni bir kavram olması dolayısıyla araştırmacılar arasında yeterli ilgiyi görmediği düşünülmektedir. Ancak yapılan çalışmalar ile birlikte araştırmacıların farklı alanlara yönelik incelemelere yönelindikleri söylenebilir.

Yapılmış olan çalışmaların en çok Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Diğer enstitülerden de sosyal medya pazarlaması alanında yayınlarının sayısını artırması beklenebilir. Eğitim Bilimleri, Fen Bilimleri, Finans ve Lisansüstü Programlar Enstitüleri bünyesinde yapılan çalışmalar oldukça fazla sınırlı sayıda bulunmaktadır. Diğer enstitüler bünyesinde bu konu ile ilgili yapılmış tez bulunmamaktadır. Bu nedenle farklı enstitüler bünyesinde farklı sektörlerle ve meslek gruplarına yönelik çeşitli çalışmaların gerçekleştirilmesi akademide çeşitlilik sağlaması açısından beklenebilir. Yapılan tezlerin anabilim dalı olarak büyük bir çoğunluğu İşletme dalında gerçekleştirilmiştir. Sonrasında ise Pazarlama Yönetimi Anabilim dalı ve Turizm İşletmeciliği Anabilim dalı gelmektedir. Bu durum en fazla işletme ana bilim dalının sosyal medya pazarlaması alanına ilgi göstermesinin yanı sıra pazarlama ve turizm işletmeciliği anabilim dalları içinde inceleme konusu haline gelmeye başladığını göstermektedir. Diğer Anabilim dallarının da aynı şekilde kendi alanları ile ilgili konuya yönelik farklı sonuç ve bulgularla katkı sağlaması için çalışmalarda bulunması beklenmektedir.

Üniversite bazında ise en fazla sosyal medya pazarlaması alanında çalışma Bahçeşehir Üniversitesi daha sonra Beykent Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir. Genel olarak çalışmalar ise 2019 döneminde yoğun olarak yapılmıştır. Bu durum sosyal medya pazarlaması alanında son 1 yılda daha fazla ilgi görmeye ve ele alınmaya başladığını, güncel bir konu olduğunu göstermektedir.

Sosyal medya pazarlaması alanında tez araştırmacılarının ise genellikle kadın olduğu görülmektedir. Ancak kadın araştırmacılar ile erkek araştırmacılar arasındaki sayı yüksek miktarda değildir. Genel anlamda sosyal medya pazarlaması alanına kadınların daha fazla ilgi gösterdiğini ve çalışmalarda bulunduğunu söylemek mümkündür. Çalışmaların yürütülmesinde danışmanlık eden akademisyenlerin ise en çok profesör düzeyinde akademik personel olduğu görülse de yardımcı doçent doktor ve doçent doktorların sayısının da oldukça yakın olduğu

göze çarpmaktadır. Diğer bir ifade ile yardımcı doçent doktor, doçent ve profesör düzeyindeki akademisyenlerin konuya aynı derecede ilgi gösterdikleri ifade edilebilir.

Araştırma yöntem ve teknikleri olarak en çok nicel yöntem ve anket tekniği tercih edilmiştir. Farklılık yaratması ve alana değişik bakış açıları ve sonuçlar katabilmesi adına nicel yöntemin yanı sıra nitel ve karma yöntemlerinin de araştırmalarda daha fazla kullanılması ve araştırma tekniği olarak da anket ve görüşmenin beraber uygulandığı tekniklerin ya da sadece görüşme/mülakat tekniği ile yapılan çalışmaların sayısında artış olması beklenmektedir.

Bireylerin internette ve sosyal medya uygulamalarında zaman geçirirken ve kurumlarda pazarlama faaliyetlerini internet üzerinden yaparken, akademik çalışmalarda sosyal medya pazarlama faaliyetleri ne kadar ağırlık kazanmaktadır sorusuna cevap bulmak bu araştırma açısından önem arz etmektedir. Sosyal medya pazarlaması ile ilgili hangi kavramların geliştirildiği ve hangi kavramla ilgili kaç tez yapıldığı sorusuna cevap bulmak ta oldukça önem taşımaktadır.

Sosyal medya pazarlaması alanında Türkiye'deki üniversitelerde yürütülen sosyal medya pazarlaması konusundaki lisansüstü tezlerinin genel bir profilini oluşturarak, özellikle ele alınan konularını ve buldukları bilim dallarını ortaya koymaktır. Pazarlama alanında yapılan pek çok benzer çalışma olmasına rağmen sosyal medya pazarlaması ile ilgili lisansüstü tezlerinin içerik analizi ile incelenmesine dair çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bakımdan yapılan çalışma, ileride sosyal medya pazarlaması alanında çalışma yapacak araştırmacılara, bu alanda yazılan lisansüstü tezlerin konularını yıllar itibariyle gelişimini ve güncel durumunu ortaya koyarak alana yönelik genel bir bilgi elde edilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Sosyal medya pazarlaması alanına yönelik gerçekleştirilmiş olan lisansüstü tezlerin toplu bir şekilde ortaya konulması adına yapılmış olan bu çalışma genel olarak incelendiğinde, yapılan lisansüstü tezlerin doktora düzeyinde yetersiz olduğu görülmektedir. İlgili literatürde ki Türkçe kaynakların kısıtlı olması bunun sebeplerinden olabilmektedir. Doktora düzeyinde bu konuya ilgi duyulması konu ile ilgili artan makalelerin ve kitapların sayısı ile birlikte artacağı düşünülmektedir.

Araştırmacıların uluslararası nitelikte yayınlar yapabilmeleri için yabancı dilde yayın yapmaları günümüzde bir gereklilik olarak görülmektedir. Gerek üniversitelerde verilen yabancı dil eğitiminin yetersiz olması gerekse danışmanlar tarafından Türkçe yazılan tezlerin tercih edilmesi gibi çeşitli ve çoğu kişisel olan sebeplerin yabancı dilde yapılan araştırmaların sayısı etkilediği düşünülmektedir. Yine tezlerin yazıldıkları diller açısından da bakıldığında yabancı dilde yazılan tez sayısının da artırılması uluslararası düzeyde erişim sağlanması açısından önerilmektedir. Ayrıca, çalışmaların Sosyal Bilimler Enstitüsü dışındaki enstitüler tarafından da gerçekleştirilmesi alandaki konular ve sonuçlar bakımından çeşitlilik sağlayacaktır.

Sosyal medya erişiminin kişiler üzerinde yoğun bir etkisinin olması çoğu enstitü bölümlerinin çalışma alanına girmesine neden olduğu düşünülmektedir. Diğer enstitüler bünyesinde faaliyette bulunan akademisyenlerin tez danışmanlıklarında tez öğrencilerini sosyal medya pazarlaması alanında çalışmalarda bulunmaları için yönlendirmelerinin konunun gelişimi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Sosyal medya pazarlaması temelinde insanı ilgilendiren ve satın alma sürecini farklı açıdan ele alan bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Ana unsurlarından bir tanesi insan olan bu konuda psikoloji alanında lisansüstü eğitim alan kişilerinde araştırmalar ortaya koyması beklenebilir. Sosyal medya pazarlaması karşısında kişilerin tutum ve davranışlarının araştırılması işletmeler için bir yol haritası çizebilir. Anabilim dallarında ise İşletme, Pazarlama ve Turizm İşletmeciliği alanları dışında da araştırmacıların

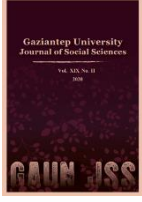
çalışmalarda bulunulması için teşvik edilmesi ve değişik alanlara yönelik literatüre katkı sağlamları beklenmektedir.

Bu çalışma ileride sosyal medya pazarlaması ile ilgili lisansüstü düzeyde araştırmada bulunacak olan araştırmacılara yapacakları çalışmalar için fikir oluşturması beklenmektedir. Çalışmada incelenmiş olan tezlerin en çok hangi düzeyde, hangi dilde yapıldıkları, hangi anabilim dalında çalışma yapıldığı, sektör ve uygulama alanı olarak en çok hangi alanların seçildikleri gösterilerek araştırmacılara ileride konuyu incelerken fikir oluşturması ya da konunun yetersiz ele alındığı yönleri ile araştırmaları için araştırmacılara öneri sunması ve yardımcı olması beklenmektedir. Sosyal medya pazarlaması alanında erişim izni olmayan çalışmalar gelecek dönemlerde erişime açıldığında, bu tezler, konu ile ilgili yayınlanmış makale ve bildiriler de çalışma kapsamına alınarak çalışma genişletilebilir ve farklı analizlerde bulunulabilir.

Kaynakça

- Akıncı Vural, Z., ve Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi' ne Yönelik Bir Araştırma. *Journal Of Yaşar University*, 20(5), 33-49.
- Akkaşoğlu, S., Akyol, C., Ulama , Ş., ve Zengin, B. (2019). Tarım turizmine yönelik hazırlanan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1193-1218.
- Aydoğan, S. (2013). 21. Yüzyılda pazarlama ve yönetim Sezgileri, *Sosyal Medya' dan sosyal müşteri ilişkileri yönetimi' ne*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Berthon, P., Pitt, L., Plangger, K., ve Shapiro, D. (2012). *Marketing meets Web 2.0, social media, and creative consumers: Implications for international marketing strategy*. *Business Horizons*, 55(3), 261-271.
- C. Ashley, ve Tuten, T. (2015). *Creative strategies in social media marketing: An exploratory study of branded social content and consumer engagement*. *Psychology & Marketing*, 32 (1) , 15-27.
- Clow, D. B., ve Kenneth, E. (2016). *Bütünleşik reklam, tutundurma ve pazarlama iletişimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Constantinides, E., ve Fountain , S. (2008). Web 2.0: Conceptual foundations and marketing issues.—. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice* 9, 231-244.
- Çalışkan, M., ve Mencik , Y. (2015). Değişen Dünya'nın yeni yüzü: *Sosyal Medya*. *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 273-283.
- Drury, G. (2008). Opinion piece: Social media: Should marketers engage and how can it be done effectively?. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice* 9, 274-277.
- Eraslan, L. (2016). *Sosyal medyayı anlamak bir sosyal medya rehberi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım,.
- Erdoğan, Ş., ve Çiçek, M. (2012). The impact of social media marketing on brand. loyalty. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 58, 1353-1360.
- Eryılmaz, B., ve Zengin, B. (2014). Sosyal medyada konaklama işletmelerine yönelik tüketici yaklaşımları üzerine bir araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi* 2, 1 , 147-167.

- Felix , R., Rauschnabel, P., ve Hincsh, C. (2017). Elements of strategic social media marketing: A holistic framework. *Journal of Business Research* 70, 118-126.
- Hoffman D.L., F. M. (2010). Can you measure the ROI of your social media marketing, . *MIT Sloan Management*, 52/1, , 41-49.
- Kozak, N. (2001). Türkiye'de turizm pazarlaması literatürünün gelişim süreci: 1972-1998 yılları arasında hazırlanmış lisansüstü tez çalışmaları üzerine biyo-bibliyografik bir inceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12, 26-33.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis an introduction to its methodology*. Thousand Oaks: Sage.
- Öcal, D. (2018). “Instagram örneğinde sosyal medyadan yansıyanlar. *İnif Dergisi* , 3 (1), 26-36.
- Schreglmann, S. (2016). Türkiye’de üstün yetenekli öğrenciler ile ilgili yapılan yükseköğretim tezlerinin içerik analizi. *Üstün Yetenekliler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 14-21.
- Solmaz, B., Tekin , G., Herzem, Z., ve Demir , M. (2013). İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama. *Selçuk İletişim Dergisi*, 23- 32.
- Tosun, N. B. (2010). *İletişim temelli marka yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları,.
- Trattner, C., ve Kappe, , F. (2012). Social stream marketing on Facebook: A Case Study . *International Journal of Social and Humanistic Computing (IJSHC)*, 101-117.
- Tuten, T. L., ve Solomon, M. (2017). *Social media marketing*. Edinburg: pearson.
- Woodall, C. C. (2011). The results are in: Social media techniques vs. focus groups for qualitative research,. *MRA’S Alert! Magazine*, 3,23-27.
- Yıldırım, M. (2018). Yeni medyada ürün yerleştirme: Youtube kanalları ve “Youtuber’lar. *Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı Eğlence ve Ürün Yerleştirme*, 149-165.
- Zengin, B., ve Arıcı , S. (2017). Konakalma işletmelerinin sosyal medya kullanım şekillerinin tüketici satın alma niyeti üzerindeki etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 375-399.
- Zengin, B., ve Çakmak, M. (2019). Sosyal medya kullanımının tüketicilerin yiyecek içecek işletmesi tercihleri etkisi. *Diyalektog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi* 21, 243-256.
- Zengin, B., Ünal, A., ve Taş, M. (2019). Sosyal medyanın turistlerin satın alma kararları üzerindeki etkisi: Erzincan Kemaliye örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2226-2250.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bölgeselleşme Kapsamında Türk Dış Politikasının Etkinliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı Örneği

The Efficacy of Turkish Foreign Policy in Terms of Regionalization and the Case of the Islamic Cooperation Organization

Fatih TUNA^{a*}

^a Dr., Türkiye Tanıtım Vakfı, Uluslararası İlişkiler, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9549-9972

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Haziran 2020

Kabul tarihi: 26 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Bölgeselcilik,

Türk Dış Politikası,

İslam İşbirliği Teşkilatı,

Orta Doğu

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 8, 2020

Accepted August 26, 2020

Keywords:

Regionalism,

Turkish Foreign Policy,

The Organisation Islamic Corporation,

Middle East

ÖZ

Bölgeselcilik üzerine yapılan çalışmalar, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Farklı amaçlar ve belirli bir düzeni sağlamak üzere ortaya çıkan bölgesel yapılanmalar, uluslararası siyaset arenasında önemli görevler ve fonksiyonlar icra etmektedir. Bu çalışmada bölgeselleşme teorisi kapsamında Türk dış politikasının girişimleri ve etkinliği İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) özelinde incelenmiştir. 1969 yılında İİT'ye üye olan Türkiye, Orta Doğu'da ortaya çıkan olaylarda İİT ile birlikte hareket etmiştir. Türkiye ayrıca, kendi belirlediği gündem konularını da İİT düzlemine taşıyarak, bölgesel konularda kendisine destek aramıştır. İİT'nin Türk dış politikasındaki yeri bu çalışmada ele alınarak, tarihsel süreç içerisinde yaşanan olaylarda Türk dış politikasının örgüt üzerindeki etkisi ve etkinliği analiz edilecektir.

ABSTRACT

Studies on regionalism, emerged after World War II. The regional structures that emerged to provide different purposes and a certain order perform important tasks and functions in the international political arena. In this study, the initiatives and effectiveness of the Turkish Foreign Policy within the scope of regionalization theory have been examined in the context of the Organization of Islamic Cooperation (OIC). In 1969, Turkey became a member of the OIC, and it acted together with the OIC against problems. Turkey also carries its own set of issues on the agenda of the OIC into, it sought support on regional issues. In this study will be analysed the place of OIC in Turkish Foreign Policy. Also, in this study regionalism and Turkish Foreign policy will be discussed and analyzed from OIC perspective as regards political effectiveness of Turkish foreign policy.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: fatihtuna34@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Regionalism generally explained with the connection between ethnic origin religion, language and culture and historical background. After the expansion of regionalism, members of certain institutions (countries) aimed to create solid interconnections between each other (Hurrel,1996, pp.38). As a theoretical idea, regionalism became significantly more important and noticed after the Second World War. As regards international relation, regionalism has become one of the most argued and discussed subjects. Following the formation of the European Union, African union and Arab union and The Organisation of Islamic Corporation, the existence of regionalism became more evident. Regionalism provides economic integration and free travel between the member countries with a free customs union. This integration normally brings out the opportunity of having a shared political target and aim. There are various definitions of regionalism. Joseph Nye, defined the concept of regionalism as the formation of interstates of groups of countries based on regions. Even though this definition was not broadly accepted, it is obvious that regionalism is literally based on region.

Regional corporations and the process of integration are the two main subjects of rationalisation. Regional corporations and local government institutions have developed joint action plans to deal with the problems related to economy security and politics. In the Cold War era regionalism was trapped between the superpowers and the effectiveness of regionalism was framed by these superpowers. However, due to the spread of neo-liberalisation, regionalism has expanded. Following the spread of neo-liberal policies in the world, regionalism has become interpreted as a discipline under the concept of globalisation. This is because issues such as regional development and security, education are not limited to regionalisation but are under the effect of globalisation. Neo-realists prioritise the geopolitical and security concerns of the countries in the region through security and power. Neo-realists argued that regionalism should be encouraged against other alliances and forces The Rationalist approach evaluated regionalism closely with neo-realist theories. They also found regionalisation useful as regards providing solutions for existing problems between regional states. Discussing the issue further we have to consider the contrast or relation between regionalism or rationalisation, which is the subject of a different article. If we examine the recent history of Turkish foreign policy, it can be easily noticed that Turkey gives great importance to the relation between the previously mentioned regional unions.

After the foundation of the Turkish Republic, Turkish politicians started working of establishing the recognition of Turkey by the international unions. As a result of this Turkey tried to implement a diverse foreign policy. Even more significantly, when Turkey became a member of the league of Nations in 1932 it was the earliest sign of Turkey's foreign policy towards international organisations. The Balkan treaty of 1934, the Sadabat treaty of 1937 and other such political movements became the roadmap of the new republic's international policy (Bilge,2008, pp.381-82). These regional unions were initially founded on the basis of security. Naturally, these unions brought about other opportunities, such as a shared political interest, economic benefits and other common policies. In other words, the establishment of regional unions for the interest of security, also provided a strong ground for other shared interests. For example, the Baghdad treaty of 1955, formed under Turkey's initiative, was a security-based agreement, however, it also contained many other shared interests. As a result of these activities, Turkey naturally set up a strong relation within the regional countries.

Turkey, with the Arab-Israeli conflict remained generally neutral, however, from time to time made strong statements against Israel. Especially after the attacks on the Masjid Aksa, Turkey made very strong statements and condemned the action which provided highly noticed respect in the Arab world towards Turkey (Armaoglu,2005:845). Turkey became a member of "the organisation of Islamic corporation" (OIC) in 1969. In the coming years Turkey dealt with the organisation with strong importance. Furthermore, Turkey also tried to make the organisation of Islamic corporation noticed within international communities.

If we want to make an assessment of "The Organisation of Islamic Corporation" and Turkey, even though they have a had a relationship for 50 years, no decision has been taken that has made a significant mark on international relation issues. Although it's the biggest institution after the United Nation as regards number of members, its failure to form a common policy has made the institution weak. As a result of this situation, the organisation remains far from solving the problems between the member countries. Also, when there is a problem between the member countries, they are asking for help from other countries which is against the idea of "The Organisation of Islamic Corporation". The main idea of regionalism is putting the competitiveness between the member countries aside, foremost a common policy is needed which is beneficial for all. Instead, this division within the Organisation of Islamic Corporation prevents it from finding a solution to regional or international problems. Even though Turkey has a strong position within The Organisation of Islamic Corporation, due to the problems mentioned above it is far from affecting the international policies decisions. However, Turkey has an undeniable power compared to other members within the organisation. Especially during the last two decades, Turkey, in the eyes of the Arab world and Muslim world has become a significant vocal point when they are faced with a problem. Whenever there is a problem in Yemen, Iraq, Syria, Libya, Palestine or other such countries, Turkey can call upon the organisation to have an emergency meeting. However, decisions taken by "The Organisation of the Islamic Cooperation" are usually not implemented they should be due the different policies that each country has, which as a result, undermines the organisation.

In this work we will be studying the regional policy concept of the Turkish foreign policy. Additionally, the effectiveness of "The Organisation of Islamic Corporation" will be examined. While discussing the subject within the framework of regionalism at the same time I will try to explain Turkish foreign policy in the light of historical progress. I will additionally try to answer the following questions: What is the effectiveness of the regional unions that Turkey is a member off? Has Turkey made any effective policies with regions of organisations? Has Turkey reached its goals with "The Organisation of Islamic Corporation"?.

Giriş

Bölgeselcilik genel olarak etnik köken, kültür, dil, din ve tarih gibi sosyal uyum ile ekonomik uyum arasında örgütsel bağ olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Bölgeselciliğin büyümesinde sosyal, kültürel, politik ve ekonomik alanlar önemli etkiye sahip olabilir (Hurrell, 1996, ss. 38). Bölgeselleşme, II Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanan bir süreçtir. Akademik literatüre de bu dönemden sonra girmiş ve yoğun tartışmaların yapılmasına neden olmuştur. Avrupa Birliği (AB), Afrika Birliği, Arap Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı, Körfez İşbirliği Konseyi gibi kurumların ortaya çıkması bölgeselleşmeyi ortaya çıkaran yapılarıdır. Bölgeselleşme süreci, ekonomik entegrasyonun sağlanması, birlik içerisindeki ülkeler arasında serbest dolaşımın olması, gümrük birliğinin oluşması ve ortak politik hedeflerin belirlenmesine katkı sağlamıştır.

Türk dış politikası dönemsel olarak incelendiğinde bölgesel kuruluşlar ile yukarıda sayılan alanlarda işbirliği kurmak için bölgesel politikalara önem verdiği gözlenmektedir. Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Atatürk'ün benimsediği politikalar ile uluslararası tanınma çabasına girmiştir. Bundan dolayı hem bölgesel hem de uluslararası çok taraflı bir dış politika benimsemiştir. Türkiye'nin 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olması gibi politikalar, uluslararası ilişkilerde etkin olmaya yönelik politikalardır. 1934 yılında Balkan Paktı, 1937 yılında ise Sadabat Paktının oluşturulması, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi yönünde atılan önemli adımlardır (Bilge, 2008, ss. 381-82). Her ne kadar paktların kuruluş amacıyla güvenlik kaygıları ön planda bulursa da bu paktlar diğer işbirliği alanlarının oluşmasına da zemin hazırlamıştır. 1955 yılında kurulan Bağdat Paktı da güvenlik temelli olup, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi üzerine kurulmuştur. Bundan dolayı Türkiye Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek için bölge ile yakından ilgilenmiştir. Türkiye, Arap-İsrail savaşlarında tarafsız kalmayı tercih etse de zaman içerisinde İsrail'i eleştiren açıklamalarda bulunmuştur. Özellikle 1969 yılında Mescid-i Aksa'ya düzenlenen saldırıya sert tepki göstermesi, Arap dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır (Armaoğlu, 2005, ss. 845). Türkiye, 1969 yılında İslam İşbirliği Teşkilatına (İİT) üye olmuştur. Daha sonraki yıllarda Türkiye, İslam İşbirliği Teşkilatı ile yakından ilgilenmeye başlamış ve bölgesel politikalarda etkinliğinin artması için uğraşmıştır. Bu çalışmada, Türk dış politikasının bölgeselleşme kavramı kapsamında İslam İşbirliği Teşkilatı özelinde etkinliği ve politikası incelenecektir. Bölgeselleşme teorisi çerçevesinde incelenecek olan konu, Türk dış politikasının tarihsel süreçler içerisinde geçirdiği dönüşümler ile analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca bu çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır: Türkiye'nin bölgeselleşme kapsamında üye olduğu kuruluşlar etkili midir? Türkiye, bölgesel örgütlerde etkili politikalar üretmiş midir? İİT ile Türkiye amaçlarına ulaşabilmiş midir?

Bölgeselcilik: Teorik Bir Çerçeve

Bölgeselcilik farklı süreci ve gelişmeyi kapsayan bir terim olarak adlandırılabilir. Toplumsal bütünleşmeyi içine alan sosyal ve ekonomik etkileşim, ortak kimlik inşası, devletler arası ekonomik entegrasyon sürecini kapsayan bölgesel örgütler aracılığıyla yapıların kurulması olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda bölgeselcilik teorileri sosyal ve ekonomik değişimin etkilerine ve entegrasyonun getirdiği sonuçları analiz etmeye odaklanmaktadır (Hurrell, 2007, ss. 130). Bölgeselleşme örgütlerinin ortaya çıkması ile bölgeselcilik teorileri ortaya çıkmaya başlamış ve sosyal bilimlerde akademisinde çalışma konusu olmuştur.

Uluslararası ilişkiler teorileri ile bölgesel bütünleşme üzerine yapılan çalışmalar aracılığıyla ortaya yeni kuramlar çıkmıştır. 1950 ve 70'li yıllarda bölgeselcilik kavramı üzerine federalizm, işlevselcilik ve yeni işlevselcilik kuramları tartışma konusu olmuştur. Bu teorileri kısaca değinecek olursak; federalleşme, Avrupa Birliği'nin siyasi yapısını ve oluşumun ortaya

çıkardığı etkileri incelemek üzere inşa edilmiştir. Çalışma alanını ise ulus-devlet inşası çerçevesinde şekillendirmiştir. İşlevselcilik; daha çok devletler arasındaki problemleri ortadan kaldırmak, barış sürecini ortaya çıkarmak ve çatışma alanlarını yok etmek üzere şekillendirilmiştir (Söderbaum, 2011, ss.1). Son olarak Yeni İşlevselcilik ise işlevselcilik fonksiyonu ve federalizm üzerine inşa edilmiştir. Bilinen en önemli teorisyenleri Ernst Haas'tır. Bu kuramın dayandığı temel yaklaşım ekonomik bütünleşmeyi merkeze koyar. Serbest ekonomi bölgeleri ve ortak pazar oluşturulması gibi konularla bölgeselcilik konusunu açıklamaya çalışır. Bunun yanında, neo-liberalizm ve neo-realizm gibi teoriler arasında bağ kurulmaya çalışır.

Federalizm, bölgeselcilik teorilerini kullanarak Avrupa Birliği'nin meydana getirilişini ve ortaya koyduğu sonuçları açıklamaya çalışır. Buradan yola çıkarak aslında federalizmin temel konusunun Avrupa'nın bütünleşmesini merkeze alan ulus devlet inşası olduğunu söyleyebiliriz. İşlevselcilik ise barışın tesisine önem veren bir yaklaşım biçimidir. İşlevselcilik ve federalizmi ortak özelliği ise, her ikisi de ulus devlet inşasını öngörmektedir. Ancak her iki kuramında farklı yaklaşımları bulunmaktadır. İşlevselcilik daha çok uluslararası kurumların meydana getirilmesine, ticari, ekonomik, üretim gibi kalkınma sağlayacak ortak işbirliğinin geliştirilmesine odaklanmaktadır. Hatta ekonomi alanındaki birliktelik ya da işbirliği, politik alandaki amaçlardan çok daha önemlidir. Bu özelliğinden dolayı işlevselcilik, teknokratik ve bazı kesimler tarafından gerçekdışı olarak yorumlanmaktadır (Hettne, Söderbaum, 2006, ss. 4). Yeni işlevselcilik yaklaşımının temelinde ise Avrupa'nın bütünleşmesi ve gelişmesi konusu bulunmaktadır. Yeni işlevselciler ekonomik alandaki işbirliğinin ve karşılıklı bağımlılığın, politik alanda da birlikteliği sağlayacağına inanırlar. Dışsal ekonomilerde söz konusu bütünleşmeyi sağlamak metafor olarak kabul edilebilir. Bu yüzden geniş kapsamlı bütünleşmelerin olabilmesi için halkın ortak fikri ve toplumun elitlerinin konuya nasıl baktıkları yeni işlevselcilerin üzerinde çalıştığı konulardır. Bunun yanında yeni işlevselciler, ortaya çıkan bütünleşmeyle birlikte bazı kurumların da oluştuğuna inanırlar (Hurrell, 1996, ss. 58). Kurumların ortaya çıkmasıyla birlikte bölgeselleşme kendini gösterir ve söz konusu kurumlar vasıtasıyla bölgeselcilik açısından işbirliği alanları genişler ve barış ortamı sağlanmış olur.

Küreselleşme ve bölgeselleşme global dönüşüm çerçevesinde birbirlerine entegre olarak kabul edilir. Yeni bölgeselcilik adı verilen bu yaklaşımda bölgeler arasındaki entegrasyonun daha kapsamlı olduğu ve etki alanının da daha geniş olduğu ifade edilir. Neoliberal yaklaşım açısından baktığımızda yeni bölgeselcilik daha fazla katılımcıya ve daha fazla uzlaşıya dayanır. Hatta ekonomi, eğitim, kalkınma ve güvenlik gibi konularda politikaların verimli kullanılabilmesi ve çözüm üretilebilmesi için kurumsal organizasyonun gerekliliğinin altı çizilir. Neo-realistler bölgeselciliği daha çok dışardan tahlil ederler. Anarşik sistem içerisinde bulunan ülkeleri de güç için birbirleriyle rekabet eden birimler olarak tanımlarlar. Neo-realistler, bölgeselciliğin ortaya çıkmasının sebebinin, devletlerin güvenlik, ticari ve jeopolitik kaygılarla başka devletlere karşı bir araya gelme ve bir blok oluşturma olarak ifade ederler. Bu açıdan yaklaşıldığında bölgeselcilik teşvik edilmelidir (Söderbaum, 2006, ss. 8-11).

Rasyonalist işbirliği ve entegrasyon yaklaşımları ise bölgeselleşmeyi, büyük ekonomik aktörlerin ve devletlerin globalleşmenin sorunlarına karşı stratejik bir tepki olarak görmektedirler. Bu anlayışın temel dayanağı karşılıklı ekonomik bağımlılıktır. Dolayısıyla ortaya çıkacak çatışmaların ve problemlerin çözümünde kurulacak olan bölgesel ortak kurumlar önemli işlev göreceklerdir ve bu yüzden bu kurumlar güçlendirilmeli, karşılıklı bağımlılık daha da artırılmalıdır. Ayrıca rasyonalist işbirliği yaklaşımları bölgeselleşmeyi; bir araya gelmiş devletler arasındaki ortak sorunları ortadan kaldırmaya yarayan bir konsept olarak tanımlamaktadırlar. Bir yandan da bölgeselciliğin globalleşme için bir aşama mı yoksa onu

engelleyici bir durum mu olduğu yönündeki tartışmalara, bölgesel ticaret anlaşmaları, ekonomik ve sosyal kalkınma planları ve işgücü gibi konulardan hareketle genel olarak bölgeselleşmeyi faydalı kabul ederler. Aynı zamanda bölgeselleşmenin, bölgede istikrara katkı veren, güvenliği artıran bir çalışma olup olmadığı konularında tartışma yürütürler (Börzel, 2016, ss. 9-11)

Bölgeselleşmeye Orta Doğu açısından baktığımızda ise Soğuk Savaş öncesi ve sonrası ortaya çıkan politik durumlara göre farklılıkların ortaya çıktığını görülmektedir. Soğuk Savaş döneminden önce Orta Doğu’da federasyon fikri daha öne çıkmış idi. Buna sebep olarak Arap milliyetçiliğinin o dönemin şartlarında popüler olmasıydı. İsrail’in kurulması ve Arap devletlerinin İsrail ile savaş içerisinde olması, söz konusu dönemde federasyon fikrinin devam etmesine sebep olmuştur (Fawcett, Gandois, 2010, ss. 666-68). Aslında Orta Doğu’da bölgesel yapılar temel bir problemle karşı karşıya kalmaktadır. Entegrasyon açısından bakıldığında ortak düşünce etrafında olmak ve bölgesel bir anlayış oluşturmak kolay gibi gözükmemektedir. Kültür, din, dil ve tarih gibi alanlarda bölge ortak değerlere sahiptir. Ancak uygulamada ve izlenen politikalar da ittifak içerisinde hareket edilememektedir. Bu yüzden bölgeselleşme çalışmaları kapsamında ortaya çıkarılan kurumların yürüttükleri faaliyetler başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Bu yüzden Orta Doğu için Arts (1996) “bölgeselleşmemiş bölge” tanımı yapmaktadır. Bu çalışmalar çerçevesinde oluşturulan kurumlar askeri, ekonomik ve politik konularda ortaya çıkan problemlerin çözümünde yeterince başarılı olunamamıştır (Pinfari, 2016, ss. 2-3). Bu duruma örnek olarak 1945 yılında kurulan Arap birliğini gösterebiliriz. Barnett ve Solingel, Arap Birliğini ‘başarısız olmak için mi tasarlandı yoksa tasarımın başarısızlığı mı?’ sorusundan hareketle tahlil etmektedir. Onlara göre Orta Doğu’nun ilk bölgesel kurumu, başarısız olmak için tasarlanmıştır. Bunun yanında, başarısızlığın sebeplerinin iç dinamikler de aranması gerektiğini ifade etmektedirler. Çünkü söz konusu başarısızlığın sebebi otoritelerini devam ettirmek isteyen liderlerin yeterli inisiyatif almamaları olarak görülür (Barnett, Solingel, 2009, ss. 181-82). Dolayısıyla, Orta Doğu’da kurulan bölgesel örgütlerin birçoğunun başarısız olmasının altında yatan sebepler benzer yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

İslam İşbirliği Teşkilatı’nın Rolü ve Türkiye’nin Etkisi

Günümüzde İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Birleşmiş Milletler’den (BM) sonra dünyadaki en büyük uluslararası örgütlerden birisidir. İİT 57 üye, 5 gözlemci üye ve dünya nüfusunun yaklaşık %23,2’ne ev sahipliği yapmaktadır (Worldometers, 2019). Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %55’i üye ülkelere aittir. Genç nüfus ortalaması diğer ülkelere kıyasla ciddi anlamda farklılık gösterir (%53,5). Ancak teşkilata üye ülkelerin çoğunda yoksulluk oranları da yüksektir. Nüfusa göre gıda dağılımına baktığımızda ise tablo yine hiç de iyi değildir. Gıda açığı olan 77 ülkeden 35’i ve az gelişmiş 48 ülkeden 22’i İslam İş Birliği Teşkilatına üye ülkelerdir (Tireli, 2013, ss. 62). Bu tür farklılıklar üye ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik gelişmelere negatif anlamda etki etmektedir. Her ne kadar ülkeler arasında ciddi ekonomik farklılıklar bulunsa da karşılıklı çıkarlar açısından önemli imkanlar da mevcuttur. Bu bölümde İİT’nin kuruluş süreci ve olaylara gösterdiği tepkiler tarihsel bir bakış açısıyla ele alınacaktır.

1969 yılında Yahudi fanatik bir grubun Kudüs’te bulunan Mescid-i Aksa’yı yakmak gibi bir faaliyete girişmesi, Müslümanlar açısından önemli bir karşı duruşa sebep olmuştur. Olayın ertesinde hemen 22 Eylül 1969 yılında yirmi beş İslam ülkesinin devlet başkanlarının katıldığı bir toplantı organize edildi. Toplantıda sağlanmak istenen sonuç, Mescid-i Aksa’nın güvenliğinin nasıl sağlanacağı sorusuna cevap vermek ve bu tür olayların tekrar yaşanmasının önüne geçerek Aksa’nın özgürleştirilmesini sağlamaktı. Ancak toplantı, siyasi ortamı domine eden Soğuk Savaş kültürünün etkisi altında düzenlenmişti ve toplantıda

bunun izlerini görmek mümkündür. Toplantıya katılan ülkelerin hemen hemen hepsi ya Amerikan taraftarı idi ya da Sovyet yanlısı, bir kısmı da Bağlantısızlar ile alakalı idiler. Ayrıca, İslam dünyasının iki önemli devleti Mısır ve Suudi Arabistan arasındaki uyumsuzluk doğal olarak diğer İslam ülkelerini de etkiliyordu. Bütün bu farklılıklara rağmen, ilk kez toplantı yapabilmek ve İslam dünyasındaki ideolojik, dini ve etnik farklılığın bir teşkilatın karar mekanizmasında birleşmesi yeni bir dönemin başlangıcı için önemli bir gelişmedir (İhsanoğlu,2013, ss. 44-46).

Aslında, Soğuk Savaş konjonktüründe farklı bloklarda yer almış olmalarına rağmen, Müslüman ülkeleri bir araya getiren güç, Mescid-i Aksa'nın tüm Müslümanlar için kutsal bir mekân olmasıdır. Bazı kesimlerce Suudilerin, İİT'yi Mısır'ın yükselmesi ve Arap milliyetçiliğinin yayılmasını engellemek için kurdukları iddiası öne sürülmüşse de bu iddia pek de ciddiye alınmamıştır (Alpkaya, 1991, ss.55). Bunun yanında, Müslüman ülkeler ilk kez bir araya gelerek İsrail'e karşı hep birlikte hareket edebilme anlamında da önemli bir mesaj vermişlerdir. (Oran, 2009, ss. 792).

İİT'nin kuruluşundaki temel anlayışı Kur'an'daki "ümme" fikri oluşturmaktadır. Ümme kavramı, Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği gibi, Müslümanlar arasında tüm dünyada dayanışmayı tavsiye eder. İİT kurulmadan önce Müslüman dünyasının bir araya getirilmesi için pek çok girişimde bulunulmuş fakat başarılı olunamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru siyasi ve askeri bakımdan zayıflamaya başlaması ile beraber İslam ülkeleri emperyalist devletler tarafından hızla sömürgeleştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde İslamî işbirliği fikri ya da başka bir ifadeyle İslam toplumları arasında politik, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda birlik oluşturma düşüncesi gündeme gelmiştir. İslam ülkeleri arasındaki beraberliği sağlamanın en belirgin ifadesi Hilafet düşüncesi idi. Fakat Halifeliği en son elinde bulunduran siyasi otorite olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda fiilen ortadan kalkması ve bu savaşın sonunda savaşı kazanan güçlerce Anadolu'nun işgal edilmiş olması karşısında verilen Kurtuluş Savaşını sevk ve idare eden ve bir anlamda Osmanlı Devleti'nin yerine geçen Ankara'daki yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1922 yılında önce saltanatın, daha sonra 3 Mart 1924 tarihinde ise, Birinci Dünya Savaşı'nda kimi Müslüman toplulukların "halife" unvanını da taşıyan Osmanlı sultanının yanında yer almak yerine Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan güçlere destek vermeleriyle zaten işlevsiz bir konuma düşmüş Halifelik makamının da ilga edilmesiyle ciddi bir boşluk oluşmuş, İslam birliği ve Hilafet düşüncesinin yeniden canlandırılabilmesi için pek çok arayış, toplantı ve çalışma gerçekleştirilmiştir. 1926 yılının Mayıs ayında, Kahire'de Tunus, Fas, Libya Hindistan, Güney Afrika ve daha birçok Müslüman devleti katıldığı "Hilafet Konferansı" adlı bir çalışma yapılmıştır. Çalışma sonucunda Hilafet temalı toplantılara devam edilmesine karar verilmiş ve konferans birkaç yıl sonra Mekke'de tekrarlanmıştır. Ancak, nerede ise tüm Orta Doğu'nun işgal altında olduğu bir dönemde bu çalışmalardan herhangi bir sonuç çıkmamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "İslam Dünyası Konferansı" adıyla (*Mü'temerü'l-alemi'l İslam*) Karaçi'de tekrarlanan toplantı ile söz konusu devletlerin bir araya gelmesi için benzer çalışmalara devam edilmiştir. Ancak, İslam ülkeleri arasındaki kutuplaşmalar ve yine aralarındaki menfaat çatışmalarının yanında dönemin getirdiği politik koşullar, istenilen birliğin oluşmasını engellemiştir. 1965 yılına gelindiğindeyse, Nijerya Başbakanı Ahmet Bello, Mekke'de toplanan *Rabitatü'l Alemi'l İslam* (Türkçe anlamı?) toplantısında bütün Müslümanları bir çatı altında toplama fikrini tekrar ortaya atmıştır (Dursun, 2001, ss. 49-53).

Müslümanları bir araya getirip, siyasi bir birlik kurulması çalışmalarının yapıldığı hassas dönemde 1969 yılındaki Mescid-i Aksa pravakasyonu, bölgede gerginliği artırmanın yanında Müslümanlar açısından İslami değerleri korumak, onlara sahip çıkabilmek için bir

araya gelmek fikrini de beslemiştir. 11 Eylül 1969 tarihinde, Fas Kralı II. Hasan tüm Müslüman ülkelerin devlet başkanlarına şu mesajı göndermiştir:

Hepimiz inandığımız İslam Birliği anlayışına ve bütün dünyadaki Müslümanların, özellikle El- Aksa mescidine karşı girişilen çirkin suikast üzerine, devlet ya da hükümet başkanlarının toplanma yolundaki isteklerini dikkate alarak ve 8-9 Eylül 1969 tarihinde Rabat'ta toplanan İran, Malezya, Nijer, Pakistan, Suudi Arabistan, Somali ve Fas temsilcilerinin oluşturduğu hazırlık komisyonunun raporu doğrultusunda sizi 22-24 Eylül 1969 Tarihlerinde, Krallığımızın Başkenti Rabat'ta, El- Aksa Mescidinin uğradığı felaketi ve Kudüs şehri sorunundaki tutumlarımızı birleştirmek için yapılacak İslam Zirvesi toplantısına katılmaya davet ediyorum... (Aktaş, 2010, ss. 7-8)

Kralın bu davetinden sonra bir araya gelen (kaç adet ve hangi?) İslam ülkeleri, Kudüs özgürlüğüne kavuşuncaya kadar çalışmak üzere Cidde merkezli bir sekreteryaya kurulmasına karar verdiler (Aktaş, 2010, ss. 7-8).

Bu karar alındıktan sonra 1970'de dışişleri bakanlarının (kaç adet ve hangi ülkelerin? Katılmayan ülke oldu mu?) katıldığı bir konferans daha düzenlendi ve örgütlenme konusunda somut adımlar atıldı. Özellikle o dönem yaşanan olaylar üzerine İslam Konferansı Örgütü'nün¹ (İKÖ) kurulması konusunda karara varıldı. 1972 yılına gelindiğinde örgütün kurucu anlaşması, Dışişleri Bakanları toplantısında kabul edildi. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın en önemli amacı, İslam Dünyasının çıkarlarını korumak ve gözetmektir (Ergül,2014:492). O dönemki adıyla İKÖ'nün Kurucu Antlaşması BM Antlaşmasınının 102. Maddesi uyarınca, 1 Şubat 1974'te BM Genel Sekreterliğine tescil edildi. İKÖ, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 10 Ekim 1975 tarihli kararıyla da BM'de gözlemci Statüsü kazandı (Alpkaya, 1991, ss. 57).

İKÖ, ilk kurulduğu zamanlar daha çok Suudi Arabistan liderliğinde çalışma yapan bir görünümdeydi fakat bu durum tamamen maddi imkanlar sebebiyleydi. Suudiler, Mısır ve Irak'ı Arap Dünyasının liderliği açısından kendilerine rakip gördüğü için teşkilatın siyasi gücünü kullanmak istemiş, bunu yaparken de maddi açıdan teşkilatı desteklemişlerdir. İslam İşbirliği Teşkilatının merkezinin Cidde'de bulunması ve finansal olarak Suudi Arabistan tarafından desteklenmesi, kuruluş içerisinde Riyad yönetiminin bu amacı gerçekleştirmesine yardımcı oldu. Mesela, İran devriminden sonra, İran'ın rejim ihracı çalışmalarına Suudi Arabistan, İİT içindeki gücünü kullanarak karşı koymaya çalışmıştır (Özkan, 2008). Mısır'ın aynı dönemlerde (tam tarih belirtin) İsrail ile Camp David barış anlaşmasını imzalaması, Arap Dünyasından ve İslam Âleminden dışlanmasına neden oldu. Fakat, olaylar göstermiştir ki, Mısır gibi bir ülke dikkate alınmadan Orta Doğu'da ciddi hiçbir çalışma yapılamaz. Bu nedenle 1984 yılındaki Kazablanka Zirvesinde Mısır'ın daha önce askıya alınan üyeliği tekrardan aktifleştirilerek bu ülke yeniden teşkilat bünyesine dâhil edildi. 1980'lerin önemli olaylarından, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Afganistan'a saldırısı, Libya'ya uygulanan ambargolar ve 1980-1988 İran-İrak savaşı gibi can alıcı konularda teşkilat genel olarak neredeyse hiçbir politika üretememiş, dünyaya sesini duyuramamış, inisiyatif alamamıştır. Bu durum da örgüte ciddi zarar vermiştir.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile İİT, Orta Doğu'da Arap-İsrail uyuşmazlığının çözümü için yürütülen Barış Süreci açısından ilk büyük fikir ayrılığına düştü. Genel prensip olarak 1993 Oslo Anlaşması'nı desteklemenin yanında Arap ülkeleri arasındaki görüş ayrılığı teşkilatın tutumunu olumsuz yönde etkiledi. Teşkilatın, 1990'lı yıllarda ilk göze çarpan toplantısı, 1997 yılında Tahran'da yaptığı toplantıdır. Toplantının dikkat çekmesinin sebebi, üye ülkeler arasındaki görüş ayrılıklarının bariz bir şekilde ortaya çıkması idi. Üye ülkelerinin bazılarının ve Türkiye'nin İsrail ile gelişen ilişkileri, diğerlerinin tepkisini çekmiştir. Zirveye,

¹ İslam Konferansı Örgütü 2011 yılında isim değiştirerek İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) oldu. Bu çalışmada İİT olarak belirtilen kurum eski adı olan İKÖ'yü ifade etmektedir.

bahsedilen olaylara olan tepkileri yüzünden Mısır ve Ürdün devlet başkanları katılmadılar (*Milliyet*, 9.12.1997).

Orta Doğu ve İslam ülkeleri, 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) yönelik saldırılarla tekrar dikkatleri üzerlerine çektiler. Özellikle ABD'de olmak üzere Batılı ülkelerin hemen hemen hepsinde İslam ülkelerine karşı şüphe ile bakılmaya başlandı ve bazı ülkelerde İslam karşıtı gösteriler vuku buldu. İİT bunu engellemek, dünya kamuoyuna doğru bilgi aktarmak ve İslamofobi ile mücadele etmek için bir takım politikalar geliştirdi ve uyguladı. Katar'ın başkenti Doha'da toplanan İİT dışişleri bakanları toplantısı bir sonuç bildirgesi yayınlayarak 11 Eylül saldırılarını ve İslam dünyasına olan tepkileri değerlendirdi. ABD'ye yapılan saldırıların kabul edilemeyeceği, yapılan bu saldırıların İslam ahlakı ile hiçbir bağının olmadığı vurgulandı. Bunun yanında ABD'nin İslam dünyasına karşı daha duyarlı olması istendi ve işgal hareketinin Afganistan ile sınırlı kalması gerektiği sonuç bildirgesinde vurgulandı (Çandar, 2001). Toplantı sonuç bildirgesinde ABD'nin başka hiçbir ülkeyi dikkate almaksızın tek taraflı hareket ederek Müslüman ülkelere saldırmaması uyarısı yapıldı ise de pratikte ABD tarafından dikkate alınmadığı görülmüştür. 2003 yılında Irak'ı da nükleer ve kimyasal silah üretiminin yanı sıra terör örgütlerine destek verdiği gerekçesiyle işgal eden ABD'ye karşı İİT güçlü bir duruş ve birlik ifade eden bir tavır sergileyememiştir.

Ekmeleddin İhsanoğlu, 2005 yılında İTT'nin genel sekreteri olarak kurumun başına geçmesi örgütün uluslararası ilişkilerdeki nüfuzunun artmasına yönelik yeni bir algıyı ortaya çıkarmıştır. İİT'den beklenen kurumsal reform ve Dünya kamuoyunda var olan İslam karşıtlığına çözüm üretmektir. Esasında bu dönem içerisinde İİT'nin önündeki en önemli çalışma alanı, İslam dini ile terörün bir çok kesim tarafından özdeşleştirilmesinin önüne geçmektir. Ancak yapılan ya da yapılamayan tüm çalışmalara ve bütün reform gayretlerine rağmen ciddi bir sonuç alınamamıştır. ABD'nin ortaya koyduğu Büyük Ortadoğu Projesi'nin uzantısı olan çalışmalarına karşı İİT kendi içinde bir takım politikalar üretmek istemiş, ama daha önce de belirtildiği gibi, istenen sonuca ulaşamamıştır.

Türkiye'nin İİT'ye Üye Olması ve Etkisi

Türkiye'nin 1960'lı yıllardaki dış politikası, 1950'li yıllar boyunca iktidarda bulunmuş olan Demokrat Parti (DP) hükümeti dönemindeki politikalara göre farklılıklar göstermiştir. 27 Mayıs 1960 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki bir cunta tarafından gerçekleştirilen askeri darbe sonrasında DP lideri ve Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir. Darbe yönetimi, DP'nin benimsemiş olduğu politikalardan uzaklaşmışlardır. Bunun yanı sıra darbe sonrası gelen yeni siyasi liderler, DP'nin izlediği politikalara göre Batılı ülkelere karşılık çok yönlü politikalar izlemişlerdir. Örneğin, Türkiye, Kıbrıs olaylarında Batı'dan istediği desteği bulamayınca, alternatif politikalar üreterek, Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerini gözden geçirmiştir. Özellikle 1963 yılında ABD Başkanı Johnson'un İsmet İnönü'ye yolladığı mektup Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığı yaşatmıştır. Bu sebeple Kıbrıs olaylarında destek bulmak isteyen Türkiye, Arap ülkeleri ve diğer Müslüman ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye, bu ülkelerden BM'de Kıbrıs olayları için kendi tezine destek istemiştir. Fakat, yapılan oylamalarda istenilen desteğin elde edilememesi üzerine Türkiye, daha yoğun bir diplomasi atağı başlatarak, Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çaba sarf etmiştir (Kürkçüoğlu, 1972, ss. 138-140). Aşağıda görüleceği üzere Türkiye'nin 1960'lı yılların başından itibaren ortaya çıkan yeni dış politikasının uygulama alanında Arap coğrafyası önemli bir konumdadır. 1963 yılında Kıbrıs'ta Türklere yönelik yapılan katliamlar ve Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahaleye yönelik destek arayışlarında yeni İslam Dünyası önemli bir alan olmuştur (Aykan, 1993, ss. 101).

5-10 Haziran 1967 (6 Gün savaşı) Arap-İsrail savaşında Türkiye'nin Arap ülkelerine yönelik izlediği politikalar yukarıda ele aldığımız politikalar doğrultusunda gerçekleştiği için Arap devletleri tarafından takdir edilmiştir. Aslında Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkileri, daha doğrusu Arap ülkelerinin Kıbrıs konusundaki desteğini almasını sağlayan asıl olay, 21 Ağustos 1969 yılında Mescid-i Aksa'nın yakılmak istenmesi üzerine toplanan İslam Zirvesi Konferansına Türkiye'nin katılması ile olmuştur. Bu vahim olay karşısında tüm İslam alemi ile birlikte Türkiye'nin resmi olarak ortaya koyduğu tepki dikkat çekmiştir. Zirveye Dışişleri Bakanı İ. Sabri Çağlayangil katıldı (Armaoğlu, 2005, ss. 845). Enteresandır ki zirve için daveti Devlet Başkanı olarak Cevdet Sunay almıştı. Fakat Türkiye'nin laik bir ülke olduğunu ifade eden Sunay, isminde "İslam" geçen bir konferansa katılmayı düşünmediğini açıklamıştır. Diğer taraftan hükümet ise konferansa katılmayı hem iç hem de dış politikadaki gelişmeleri değerlendirmek ve nüfuz gücünü arttırmak için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bu yüzden de Dışişleri Bakanlığı düzeyinde katılmayı uygun görmüştür. Kamuoyunda Türkiye'nin böyle bir toplantıya katılmasına yönelik eleştirilere dönemin Başbakanı Süleyman Demirel şöyle cevap vermiştir:

Rabat'taki toplantının dini değil siyasi bir toplantı olduğunu, toplantıya İslam devletlerinin katılacak olmasının Türkiye açısından laikliğe aykırı herhangi bir eylem teşkil etmeyeceğini, böyle bir düşüncenin İslam ve Müslüman kelimelerinin bulunduğu her yerden kaçmayı gerektireceğini, Rabat toplantısına katılmanın Türk Dış Politikasına aykırı olmadığını değerlendirmekteyiz (Oran, 2009, ss. 791-95).

Türkiye, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın teşkilat yapısına yönelik çalışmalarının başladığı Mart 1970'te yapılan toplantıya alt düzeyde temsil edilmiştir. Türkiye, sekretarya çalışmalarına katılmak istemediğini belirtmesinin yanında, Teşkilat Genel Sekreterliğine çekince mektubu göndererek bu örgüt bünyesinde alınacak kararlara kendi anayasa ve dış politika ilkelerine uygun oldukları sürece riayet edeceğini belirtmiştir.

1970'li yıllar boyunca Türkiye İslam ülkeleri ile ilişkilerini sürekli olarak geliştirmenin yanında İİT'nin faaliyetlerinin pek çoğuna katılım sağlamış, önemli katkılarda bulunmuştur. 1974'te Kıbrıs'a yapılan çıkarmayla birlikte ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerle ilişkiler yara almıştır. Gerilen ilişkiler neticesinde başta Amerika olmak üzere Batılı ülkeler, Türkiye'ye birtakım ambargolar uygulamıştır. Böyle bir ortamda Türkiye'nin yardım istediği Arap ülkeleri de sessiz kalmış, Libya dışında kimseden destek gelmemiştir.

Türkiye, Kıbrıs olaylarının devam ettiği bir dönemde, İİT'nin kurucu üyesi olması sebebiyle, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) 1975 yılındaki 6. Dışişleri Bakanları İslam Konferansı toplantısında Kıbrıs'taki Türk topluluğunun temsilcisi olarak davet ettirmeyi başarmıştır (Aykan, 1995:48-70). Toplantıya Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş ve Kıbrıs müftüsü konuk olarak katıldı. Denktaş, burada bir konuşma yaparak görüşlerini anlattı ve Türkiye'nin gayretleri ile konferans sonuç bildirgesinde Türkiye'ye Kıbrıs konusunda destek açıklaması yapıldı (Oran, 2009, ss. 792-94). 1976 yılına gelindiğinde KKTC, İslam İşbirliği Teşkilatı Dışişleri Bakanları toplantılarına, 1981 yılından itibaren ise Devlet Başkanları düzeyindeki zirve toplantılarına katılmaktadır. Yine 1991 yılında, İstanbul'da icra edilen İslam İşbirliği Teşkilatı Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda Türkiye'nin gayretleri ile KKTC'nin gözlemci statüsü güçlendirilmiş, İİT'nin tüm komite ve İslam Kalkınma Bankası gibi kuruluşlarıyla birlikte çalışabilmesine olanak sağlanmıştır (KKTC, 2019).

Genel olarak 1970-80 yıllar arasında Türkiye-İİT ülkeleri arasındaki ilişkiler ele alındığında Türkiye'nin önceliğinin ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi olduğu görülmektedir. 1973 Arap-İsrail savaşlarında ortaya çıkan petrol krizinin Türk ekonomisini olumsuz etkilemesi üzerine Türk yetkililer İİT'ye üye ülkeler ile iletişime geçerek ortaya çıkan olumsuz tablonun giderilmesi için yoğun çaba içerisine girmişlerdir. Türkiye'nin bu dönem içerisinde İİT'nin toplantılarına aktif katılımı bu örgütle işbirliği hem politik hem de ekonomik konularda geliştirmek isteğinin göstergesidir. Siyasi işbirliği düzeyinde, Türkiye'nin Arap-İsrail

çatışmasında Arap davasına aktif desteği, özellikle Filistin meselesinde Türkiye'nin değişen politikasında belirginleşmiştir. Türkiye ilk kez Filistin halkının ulusal bağımsızlık ve egemenlik konusundaki hakkını açıkça tanımıştır. Bu duruma ek olarak 1979'da Ankara'da Filistin Kurtuluş Örgütü temsilciliği açılmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye, uluslararası platformlarda Siyonizmi ırkçılık olarak tanımlamış ve Arapları bu konuda desteklemiştir (Aykan, 1993, ss. 104-105).

1980'lerle birlikte Türkiye, Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini ciddi anlamda geliştirme sürecine girmiştir. Türkiye, SSCB'nin Afganistan'ı işgali üzerine 25-27 Ocak 1981 tarihinde ve sonrasında yapılan toplantılara Başbakan düzeyinde katılım göstermeye başladı (Armaoğlu, 2005:847). O tarihe kadar değişik sebeplerden dolayı ya da salt Kemalizm anlayışından dolayı hâkim olan tek yanlı Batıcı anlayışla yürütülen dış politika, Turgut Özal'la birlikte çeşitlilik kazanmaya başlamış ve İslam ülkeleri ile belli bir yakınlaşma sağlanmıştır. Yeni dönemle birlikte Türkiye bölgesel anlamda liderlik açısından aktif rol oynayama başlamış, aynı zamanda Avrupa değerlerini yakalamaya da çalışmıştır. Türkiye, uyguladığı yeni dış politika anlayışı sayesinde Batı'nın uyguladığı ambargolara karşı İİT'nin imkanlarını kullanarak ekonomik anlamda çok önemli kazanımlar elde etmiştir (Ataman, 2003, ss. 49-64).

Türkiye, uzun yıllardır devam ettirdiği Batı'yla yakın ilişkilerinin yanında İİT ile de ilişkilerini geliştirmiş, hatta İİT'nin uluslararası olaylarda etkin rol alması için gayret göstermiştir. Bulgaristan'da 1985'te Türklere yapılan insan hakları ihlallerine karşı İİT harekete geçmiş ve olayları kınaması sağlanmıştır. Bunu yaparken Türkiye'nin iddiası; İİT'nin tüm Müslümanları savunması gerektiği ve bunun bir imtihan olduğudur. İİT Genel Sekreteri Şerafettin Pirzade o dönemde basına yaptığı açıklamada, "İslam âleminin Bulgaristan'da yaşayan Türklerin halklarının gasp edilmesine müsaade etmeyecektir" diyerek gerekli desteğin verileceğini belirtmişti (Tercüman, 07.03.1985). Aynı dönemde Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in katıldığı İİT zirve toplantısında Bulgaristan'daki olayları gündeme getirerek üye ülkelerden dayanışma ve destek istemiştir (Milliyet, 27.01.1985).

1980'li yıllar Türkiye-İİT arasındaki işbirliği ve Türkiye'nin etkisinin başladığı dönem olmuştur. İİT'nin Türk Dış Politikasındaki önemi artmaya başlamıştır. Özellikle 1980 askeri darbesinden sonra ekonomik gelişimi ve istikrarı sağlamak için İİT'ye üye ülkeler ile ikili ilişkileri geliştirme çabası içerisine girilmiştir. Türkiye genel olarak ekonomik ve ticari ilişkiler alanında İslam ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek ve İslam ülkelerinin yatırımlarını çekmek istemiştir (Aykan, 1993, ss. 106).

Soğuk Savaş sonrası 1990'larda Balkanlarda meydana gelen olaylarda Türkiye, her zamanki gibi İİT'yi aktif rol almaya davet etmiştir. Özellikle Bosna Hersek konusunda Türkiye, İİT'nin bu ülkeye uygulanan silah ambargosunu kaldırmak için Batılı ülkelere baskı uygulamasını istemiştir. İİT'nin Dışişleri Bakanları toplantısını Türkiye'nin icra etmesi nedeniyle o dönemde İİT'nin aktif olarak devreye girmesi sağlanmıştır. Haziran 1992 tarihinde ise, 5. Olağanüstü İslam İşbirliği Teşkilatı Dışişleri Bakanları Zirve Toplantısı yapıldı. Türkiye'nin ve Bosna Hersek'in arzuladığı kararlar toplantının sonuç bildirgesine konuldu. Nihai olarak Sırbistan'ın Müslümanlara yönelik izlediği politikalar ve uyguladığı katliamların kabul edilemez olduğu ifade edildi. Ayrıca BM göreve çağrılarak Sırbistan'a yönelik ambargonun uygulanması ve eğer bu durum sonuç vermezse, askeri güç unsurlarının kullanılması gerektiği hususunda karar kılındı (Akmani, 2015, ss. 139-156). İlerleyen zamanlarda taraflar arasında yapılan girişimler sonucu Dayton Anlaşması imzalanmış, Türkiye de İİT'yi Barış Uygulama Konferansı'nın yürütme kurulunda temsil etmiştir.

2000'li yıllardan itibaren Orta Doğu ülkeleriyle ilişkiler tamamen seyir değiştirmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarları ile birlikte Orta Doğu ülkeleriyle işbirliğinde ciddi gelişmeler ortaya konmuştur. Türkiye, İİT'nin daha etkin olması gerektiğini her

platformda dile getirirken örgüt ile ilişkilerini hızla geliştirmeye çalışmıştır. 2004 yılında İİT Genel Sekreterliğine Ekmeleddin İhsanoğlu'nun getirilmesi ile Türkiye'nin teşkilattaki ağırlığı önceki dönemlere göre daha fazla arttı. Siyasi alanlarda gelişen ikili ilişkilerin etkisi ekonomi ve kültürel alanlara da yansımıştır. Türkiye, benimsediği bu politikaların faydasını, 2008 yılında patlak veren küresel ekonomik bunalım sonrası Arap ülkelerinden gelen yatırımlarla görmüştür. Türkiye, bu krizde daralan Batı pazarının zararını İslam ülkeleri ile ticaret yaparak atlatmaya çalışmıştır.

Sonradan "Arap Baharı" olarak anılacak olan, 2010 sonlarında Tunus'ta başlayan ve pek çok Arap ülkesini etkisi altına alan protesto ve isyan dalgaları esnasında İİT istenilen etkiyi gösterememiştir. İİT'nin pasif kalmasındaki en büyük etken, Arap liderlerinin olaylara bakışı ve halkın taleplerine yönelik istekleri göz ardı ediyor oluşlarıydı. Özellikle Körfez ülkelerindeki yöneticiler diğer ülkelere bu konuda oldukça müdahil olmuş, taraf tutarak bu ülkelerin bir an önce istikrara kavuşmasını engelleyici adımlar atmışlardır. Başta Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) olmak üzere, bölgede nüfuz mücadelesi veren ülkeler, Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerdeki iç karışıklıklardan faydalanarak farklı muhalif grupları desteklemiştir. Böylece muhalifler, kendi amaçlarının yanı sıra ve bazen de kendi amaçları dışında hareket ederek, destek aldıkları ülkelerin politikaları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Daha önce Orta Doğu'da bir tür istikrar adası olduğu öne sürülen Körfez ülkeleri, Arap Baharı sürecinde kendi aralarında da anlaşmazlık içine düşmüşlerdir. Bu durum İİT içerisinde de kendisini göstermiş ve birlik içerisinde tek sesten ziyade kamplaşmalar gözlenmiştir (Baabood, 2014, ss. 42-48). Örneğin, Katar 2017 yılında diğer Körfez ülkeleri ve Mısır tarafından kuşatılmış ve ikili ilişkiler kesilmiştir. Sebep olarak ise Katar'ı diğer ülkelerin içişlerine karışması, terörü desteklemesi gibi doğruluğu tartışmalı olan ithamlardır. Gerçekte ise Katar'ın diğer Körfez ülkelerin aksine Arap Baharı sürecinde gösteri yapan halkları desteklemesi ve bu yönde politikalar izlemesidir. Ayrıca, Katar'ın 2013 yılında Mısır'da Müslüman Kardeşler üyesi Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'ye yönelik Mısır savunma bakanı el-Sisi'nin yaptığı darbeyi desteklememesi Suudi Arabistan ve BAE'nin tepkisini çekmiştir.

Türkiye, Arap Baharı'nın başlangıcından günümüze değin, halkın taleplerinin dinlenilmesi ve yerine getirilmesi konusunda görüş bildirmiştir. İİT'nin tüm toplantı ve görüşmelerinde bu görüşlerini savunmuş, gerekli adımların atılması için uğraşmıştır. Bu konuda ilk olarak 2011 yılında Libya'da başlayan olaylar sırasında Kaddafi'yi kınayan bildirinin çıkmasında önemli rol oynamıştır (OİC, 2011). Ayrıca, İİT, BM Güvenlik Konseyi kararı ile Libya'da uçuşa yasak bölge oluşturulması fikrini savunmuştur. Türkiye, Libya'ya yönelik silah ambargosunun sağlanması için oluşturulan donanmaya savaş gemisi desteği de vermiştir (Kuşoğlu, 2012, ss. 22). Türkiye, Yemen ve Suriye konusunda diğer İİT üyeleri ile farklı tutumlar geliştirmekte olduğundan, İİT'yi aktif olarak Arap Baharı sürecine müdahil kılmada zayıf kalmıştır. Ayrıca, İran ve Suudi Arabistan'ın da İİT içerisinde kamplaşma oluşturmaları, İİT'nin ve Türkiye'nin İİT içerisindeki başarısını kısıtlamıştır. Buna ilaveten Türkiye-Katar ve Mısır -Suudi Arabistan ile BAE cephesinin farklı politikalar izlemesi İİT'nin başarısını olumsuz etkilemiştir. Katar-Türkiye cephesi Arap Baharı sürecisini desteklerken, diğer ülkeler karşıt gruplarda yer almıştır. 2012 yılında, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu, Suriyeli muhalifleri destekleyen ülkelerin girişimleri ile Suriye'nin İİT'deki üyeliği askıya alınmıştır. Bu gelişmelerin ardından, İİT içerisindeki gruplaşmalardan dolayı örgütün etki kapasitesi sahadaki çatışmaları sonlandıramayacak kadar azalmış ve İİT'nin rolü birtakım olumsuzlukları kınamaktan öteye gidememiştir (Castillo, 2014, ss. 18-20).

İİT'nin Arap Baharı sürecinde işlevsizliğe neden olan bir başka etken ise Mısır'da yaşanan gelişmelerdir. İİT'nin (hangi yıl?) seçimle başa gelen Muhammed Mursi'ye yapılan darbeye sessiz kalması, İİT'nin uluslararası alandaki algısını olumsuz etkilemiştir. Suudi Arabistan ve BAE öncülüğünde İİT'nin Mısır'a yönelik açıklamaları darbeyi yöneticilere

destek olarak algılanmıştır. Türkiye ise Mısır'da yaşanan olaylara sert tepki göstermiş, iktidarı ele geçiren askeri yönetimin lideri Sisi'yi Mısır'ın devlet başkanı olarak tanımayacağını açıklamıştır (AA, 2013).

14-15 Nisan 2016 tarihinde İstanbul'da yapılan 13. Olağan İslam Zirvesi kapsamında Türkiye, 2016-19 yılları için İİT'nin dönem başkanlığı sıfatını Mısır'dan devraldı. Türkiye'nin İİT dönem başkanlığında İslam dünyasındaki sorunların başında gelen Yemen, Suriye, Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD), Irak, Filistin ve mültecilerin durumu gibi Müslüman dünyasında vuku bulan birçok sorunun çözümü için uğraş verdiği bilinmektedir. Ayrıca Avrupa ve dünya genelinde yükselen İslam'a yönelik korkunun (İslamofobi) körüklenmesi gibi ayrımcı yaklaşımlar da İİT'nin temel gündem maddeleri olarak Türkiye'nin uğraş verdiği konuların başında gelmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye dönem başkanlığı süresince düzenli olarak kadın konferanslarının yapılmasını kararlaştırmıştır. İİT'nin kadın ve kadın haklarına önem vermesi kurumun uluslararası camiadaki etkisini pozitif anlamda değiştirmeyi amaçlamıştır.

Yukarıda ele alınan bilgiler doğrultusunda Orta Doğu'da bölgeselleşme, Soğuk Savaş öncesi ve sonrası ortaya çıkan politik konseptlere göre şekillendiği için Türkiye de politik çıkarlarına göre hareket etmiştir. İİT'nin ortaya çıkmasında şüphesiz bölgeselcilik bloklaşmasının da etkisi bulunmaktadır. Soğuk Savaş döneminde dünya nasıl iki kutuplu eksenlere ayrılmışsa Orta Doğu bölgesi de kendisini bu ayrım içerisinde bulmuştur. SSCB ve ABD yanlısı devletlerin kendi aralarında mücadele etmeye başlaması, İslam dünyasının ortaya çıkan sorunlar karşısında birlik içerisinde hareket edememesine ve çözüm üretmemesine neden olmuştur. Bu yüzden İİT'nin ortaya çıkmasında bölgeselleşme mantığının olduğunu görebiliriz. Bölgeler arası entegrasyon ile üye ülkelerin aralarındaki sorunları uzlaşmacı bir tavır ile İİT çatısı altında çözebilecekleri varsayılmıştır. Neoliberal bakış açısının öne sürdüğü bu düşünce, daha fazla katılımcı ile uzlaşmaya dayalı bir işbirliğini öngörmektedir. Türkiye ise bu açıdan bakıldığında İİT'ye üye olması ile birlikte nüfuz alanı kazanmıştır. Ortaya çıkan sorunları İİT organlarında gündeme getirerek sorunların çözümü için arayış içerisinde olmuştur.

Bölgeselciliğe yönelik neorealist yaklaşım; devletlerin jeopolitik, güvenlik ve ticari kaygılarla başka devletler ya da ittifaklara karşı işbirliği içerisine girdiğini belirtir (Söderbaum 2006;8-11). Bu düşünce çerçevesinde Türkiye'nin 1970-80 yılları arasındaki dış politikasında yaşanan olaylar neorealist bakış açısıyla ele alınabilir. Türkiye'nin Kıbrıs konusunda Batı ve ABD'den farklı politikalar izlemesi, içerisinde bulunduğu Batı ittifakları tarafından sorgulanmıştır. Ayrıca bir Batı ittifakı olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Türkiye'nin bu politikasına aykırı görüş belirtmesi, Türkiye'yi farklı politika mecralarına sürüklemiştir. Bu süreçte Arap dünyası ile ilişkilerin geliştirilmeye başlanması Türkiye'ye farklı opsiyonlar sunmuştur. Bu nedenle güvenlik ve ekonomi alanlarında Batı'nın olumsuz yaklaşımlarına maruz kalan Türkiye, ortaya çıkan olumsuz durumlara alternatif üretmek için İİT'ye üye ülkeler ile ikili ilişkilerini geliştirerek Kıbrıs konusunda kendisine destek bulmayı amaçlamıştır.

Rasyonalist iş birliği ve entegrasyon yaklaşımları da bölgeselleşmeyi, devletlerin ve ekonomik aktörlerin globalleşmenin zorluklarına karşı stratejik bir tepki olarak görmektedirler. Bu görüşe göre temel faktör, karşılıklı ekonomik bağımlılıktır. Ortaya çıkacak sorunları ve çatışmayı çözmek için kurulacak bölgesel ortak kurumları güçlendirmek ve karşılıklı bağımlılığı arttırmak gerekmektedir (Börzel, 2016, ss. 9-11). Orta Doğu ülkelerinin ekonomik olarak birbirlerine bağımlılığı iktidarda bulunan kişiler üzerinden kurulmuştur. Genellikle Arap ülkelerinin gelirleri yeraltındaki fosil yakıtlara bağlı olduğu için ülkeler arasındaki ticaret daha çok Batılı ülkeler lehinedir. Ayrıca, yeraltı kaynakları olmayan Arap ülkeler, ekonomik geliri zayıf olan ülkelerdir. Bu nedenle ekonomik yönden güçlü olan ülkeler, zayıf Arap ülkeleri

üzerinde kolayca hegemonik güç kurmaktadır. Suudi Arabistan'ın kendisinden zayıf Arap ülkeleriyle olan ilişkileri bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Türkiye açısından bakıldığında ise rasyonalist işbirliği ekonomik olarak Türkiye'nin ihracatta çeşitlendirmeye gitmesini kolaylıkla açıklamaktadır. Türkiye, İİT ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek için yoğun çaba içerisine girmiştir. Fakat, İİT içerisindeki gruplaşma ekonomik ilişkilerin gelişimin istenen düzeye çıkmasını engellemektedir. Örneğin, İran'ın Irak'ta güçlü bir nüfuzla sahip olması, Suudi Arabistan'ın diğer bazı Arap ülkelerinde etkili olması nedeniyle, Türkiye'nin bu iki ülke ile çatışması durumunda bozulan siyasi ilişkilerin ekonomiye de çok ciddi yansımaları olabilmektedir.

İnşacı teoriler ise bölgeselleşmeye; bölgesel farkındalığa ve bölgesel kimliğe, belirli bir bölgesel topluma ait olma hissine ve "kavramsal bölgeselcilik" olarak adlandırılan şeye odaklanır. Aynı zamanda inşacı teoriler bölgeselleşmedeki kolektif düşünceyi ve anlayışları aktörlerin çıkarlarını nasıl etkilediği üzerinde durur. Bu yüzden inşacılık, egemenlik, ekonomik ve ortak çıkarın olduğu alanlarda bölgeselcilik desteklemektedir (Hurrel,1996, ss. 58-60). Bu perspektiften bakıldığında Türkiye, İİT'yi bölgesel konularda rol almaya davet etmiştir. 1985 yılında Bulgaristan Türklerine karşı yapılan insan hakları ihlallerine karşı İİT'yi harekete geçirmesi, uluslararası kamuoyunun oluşması bakımından önemlidir. Yine 1990'larda Balkanlarda ortaya çıkan Müslüman toplumlara karşı işlenen insanlık suçlarına karşı da İİT'yi sorumluluk almaya davet etmiştir. Türkiye izlediği politikalar ile İİT'ye bu dönemlerde yön verebilmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrası Batı'da yükselen İslam karşıtlığı söylemlerine karşı politika üretilmesinde de Türkiye öncü rol oynamıştır. Fakat, 2010 yılında Arap Baharı olaylarının başlaması ile birlikte İİT'nin en etkili olacağı zamanlarda pasif kalması, üye ülkelerin İİT çatısı altında uzlaşmadan ziyade birbirlerinden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Türkiye İİT'nin aktif olarak Arap Baharı sürecinde rol almasını sağlamaya çalıştıysa da bunda başarılı olamamıştır. Nihayetinde, İİT'ye üye olan ülkeler kendi iktidarlarını korumak için, halkların taleplerine cevap vermeleri yönünde Türkiye tarafından yapılan çağrıya kulak vermeme yoluna gitmişlerdir. Türkiye de sonunda, İİT'ye destek olmaya devam etmekle birlikte, diğer üye ülkelerin yaptığı gibi kendi ajandasını takip etmiştir.

Sonuç

Bölgeselcilik ve bölgeselcilik teorileri akademik sosyal bilimler literatüründe büyüyen ve gelişen bir alan olarak yer almaktadır. Avrupa Çalışmaları, Uluslararası İlişkiler, güvenlik ve Uluslararası Politik Ekonomi çalışmalarıyla etkileşim içerisinde. Bölgesel iş birliği ve entegrasyon süreci bölgeselleşmenin iki ana yapı taşıdır. Bölgesel iş birliği örgütleri ile hükümetler arası kurumlar da ekonomik, politik ve güvenlik alanında sorunları çözmek için ortak eylem planları geliştirmişlerdir. Soğuk Savaş döneminde iki süper gücün arasında sıkışan ve etkinliği bu güçler çerçevesinde olan bölgeselleşme, neoliberalleşmenin yayılması ile kendisine daha fazla yer bulmuştur. Neoliberal politikaların benimsediği çok yönlü katılımcıların artması, bölgeselciliğin küreselleşme disiplininin altında yer alan çalışma disiplini olarak yorumlanmasına neden olmuştur. Çünkü bölgesel kalkınma, güvenlik, eğitim gibi konuların bölgeselleşme ile sınırlı kalmayıp, küresel bir etkiye de açık olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Neorealistler ise bölgeselciliği güvenlik ve güç üzerinden yorumladıkları için bölge ülkelerinin jeopolitik ve güvenlik kaygılarını ön planda tutar. Başka ittifaklara ve güçlere karşı bölgeselleşme teşvik edilebilir görüşünü savunmaktadırlar. Rasyonalist işlevselci yaklaşımlar ise bölgeselleşmeyi neorealist teorisyenler ile yakın çizgide değerlendirmektedirler. Bölgeselleşmeyi bölge devletleri arasında var olan sorunların çözümü için faydalı bulmaktadırlar.

Yukarıdaki düşünceler çerçevesinde İİT ve Türkiye'nin konumu ele alındığında İİT yaklaşık yarım asırlık bir tarihe sahip olmasına rağmen, dünya gündemine fark yaratacak ya da

hiç değilse üye ülkelerin lehine sonuç doğuracak bir karar almaktan ve gündem belirlemekten uzak gözükmektedir. Sahip olduğu üye sayısı açısından ele alındığında, BM'den sonra dünyadaki en kalabalık ikinci kuruluş olmasına rağmen, etkili politika üretme konusunda başarısız olduğundan kurum, doğal olarak pasif bir yapı oluşturmaktadır. İİT, Müslüman ülkeleri ya da Müslüman halkları etkileyen olaylar konusunda özgün politikalar üretemeyip, gayri-müslüm ülkelere yardım istemesi İİT'nin kuruluş felsefesine ve bölgeselleşme teorilerinin açıkladığı prensiplere ters düşmektedir. Bölgeselleşmedeki temel mantık üye ülkeler arasındaki rekabeti ikinci plana atarak ortak politika oluşturmak ve benimsemektir. Oysa İİT içerisinde gruplaşmanın olması, ortaya çıkan bölgesel ve küresel sorunlara çözüm bulma olanağını ortadan kaldırmaktadır. Türkiye ise İİT'ye üye olduktan sonra etkili bir şekilde kullanmaya çalışmıştır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra neoliberal politikaların yaygınlaşmasından sonra Türkiye, İİT'ye olan bakış açısını bu kavram çerçevesinden yürütmüştür. Rasyonalist işbirliğinin öne sürdüğü ekonomik kalkınma ve karşılıklı ekonomik bağımlılık Türkiye ile İİT'ye üye ülkeler arasındaki temel politikalarından birisi olmuştur. Türkiye'nin serbest piyasa ekonomi modeline geçmesi, ekonomi alanında yatırımlara ihtiyaç duyması, İİT çatısı altında İslam ülkelerinin yatırımlarına ihtiyacı ortaya çıkartmıştır. Bu çalışmada da görüldüğü üzere bölgeselleşme teorileri kapsamında Türkiye'nin dönemsel olarak izlediği politikaları farklı teoriler açısından ele alınmıştır. Çalışma genel olarak belirli bir dönemi incelemeye yönelik için belirli bir bölgeselcilik teorileri üzerinde durmamıştır. Bu yüzden tüm süreci teoriler yardımıyla ele almıştır.

Sonuç olarak Türkiye, İİT içerisinde etkili bir güç olsa da henüz istenilen kararların ve uluslararası kamuoyunun oluşturulmasında yeterli olamamaktadır. Fakat, İİT içerisindeki diğer üyeler ile karşılaştırıldığında yadsınamayacak bir gücü de elinde bulundurmaktadır. Arap halkları ve Müslüman dünyasında meydana gelen olaylarda adeta onların dış dünyaya açılan bir sesi olmaktadır. Yemen, Irak, Suriye, Libya, Filistin, Myanmar ve Somali gibi birçok ülkede meydana gelen insanlık dışı olaylar karşısında İİT'yi acil olarak toplantıya çağırabilmektedir. Her ne kadar bu konularla ilgili İİT tarafından bir karar alınsa da üye ülkelerin farklı politikalar benimsemesi, alınan kararların uygulama başarısına gölge düşürmektedir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı (2013). Hitler sandıktan çıkabilir diye sandığı mı kaldıralım, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/hitler-sandiktan-cikabilir-diye-sandigi-mi-kaldiralim/231631> (Erişim, 25.07.2020).
- Akmani, H. (2015).* Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Türkiye'nin iç siyasi durumu ve dağılmaya yaklaşımı, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3:16, ss. 139-156.
- Aktaş, M. (2010). Türkiye İslam Konferansı Örgütüne Üye Midir? *9 Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11:9, ss.1-97.
- Alpkaya,G.(1991). Türkiye ve İslam Konferansı Örgütü, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.XL VI, ss.55-70.
- Armaoğlu, F. (2005). *20.YY Siyasi tarihi* (Cilt: II), İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Arts, P. (1999). The middle east: A region without regionalism or the end of exceptionalism? *Third World Quarterly* 20 (5): 911-925.
- Ataman, M. (2003). *Özalist dış politika: Aktif ve rasyonel bir anlayış*, *Bilgi Dergisi*, sayı:2, ss.49-64.
- Aykan, M.A (1995). The OİC and Turkey's Cyprus cause, *The Turkish Yearbook*, vol:XXV, ss.48-70.

- Baabood, A. (2014). Gulf Countries and Arab Transition: Role, Support and Effects, *IEMed. Mediterranean Yearbook*, pp.42-48.
- Barnett, M. & Solingen, E. (2007). 'Designed to fail or failure of design? The origins and legacy of the Arab League. In A. Acharya & A. Johnston (ed), *Crafting cooperation: regional international institutions in comparative perspective* (pp.180-220). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bilgili, M (2008). Sadabat paktı, *DİA, cilt:35*, ss. 381-382.
- Börzel, T.A. (2016) Theorizing regionalism: cooperation, integration and governance, in Börzel & Risse, T (ed) *The Oxford handbook of comparative regionalism* (pp 41-64). Oxford: Oxford University Press.
- Castillo, V. (2014). The Organization of Islamic Cooperation in contemporary international society. *Revista Electrónica De Estudios Internacionales, Revista Electrónica de Estudios Internacionales, Issue 27*.
- Çandar, C (2001). İKÖ ve Türkiye'nin Müslümanları, <https://www.yenisafak.com/arsiv/2001/ekim/12/ccandar.html> (Erişim:29.12.19).
- Dursun, D. (2001). İslam Konferansı Teşkilatı, *DİA, cilt:23*, ss.49-53.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1972). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna karşı politikası:1945-70*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Fawcett, L. & Gandois, H. (2010). Regionalism in Africa and the middle east: implications for eu studies, *Journal of European Integration*, 32:6, pp.617-636.
- Hettne, B & Söderbaum, F. (2006). Theorising comparative regionalism: bridging old divides, *Comparative Regional Integration*, pp. 1-26.
- Hurrell, A. (1996) Regionalism in theoretical perspective, In Fawcett & Hurrell (ed) *Regionalism in world politics: Regional organization and international order* (pp.37-73). Oxford: Oxford University Press.
- İhsanoğlu, E. (2013). *Yeni yüzyılda İslam Dünyası: İslam Konferansı Teşkilatı,1969-2009*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KKTC, (2019) <https://mfa.gov.ct.tr/tr/dis-politika/uluslararası-orgütler/oic/> (Erişim: 29.12.2019).
- Kuşoğlu, B. (2012). 'Libya Arap baharına NATO katkısı', *Yasama Dergisi, Sayı:22*. ss.100-120.
- Milliyet Gazetesi Arşiv.: 9.12.1997.
- Milliyet Gazetesi Arşiv: 27.01.1985.
- Oran, B. (2009). *Türk dış politikası 1918-1980, Cilt:II*, 15. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OİC, (2011) Speech Of His Excellency Prof. Ekmeleddin Ihsanoglu Secretary General Of The Organisation Of Islamic Cooperation <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=530&refID=47>.
- Özkan,M. (2008). İslam Konferansı Örgütü: Sorular ve sorunlar, <http://metkan.blogspot.com/2008/01/islam-konferansi-orgutu-sorular-ve.html> (Erişim: 28.12.2019).
- Pinfari, M. (2016). Regional organizations in the middle East, *Oxford Handbooks Online*. Available at

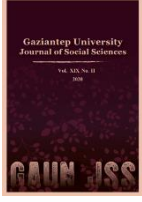
<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935307.001.0001/oxfordhb-9780199935307-e-86> (Accessed date: 28.12.2019).

Söderbaum, F. (2011). Theory of regionalism. In Beeson, M & Stubbs, R (ed) *The Routledge handbook of Asian regionalism* (pp.1-23). New York: Routledge.

Tireli, M & oşkun, S & Kunduracı, N. (2013). İİT ülkeleri ve Türkiye'ye ait sosyal göstergeler ile insani gelişim göstergeleri arasındaki ilişkinin karşılaştırmalı analizi, *Sosyal Politika Çalışmaları, Cilt: 7:30* ss.61-87.

World Population (2019) <http://www.worldometers.info/world-population/>

Tercüman Gazetesi Arşiv: 07.03.1985.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kent ve Çevre Sorunlarında Toplumsal Duyarlılık: Antakya Örneği*

Social Sensitivity in Urban and Environmental Problems: Antakya Example

Yakup BULUT^a, Zeliha KARACA^{b*}

^a Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0838-4200

^b YL Mezun, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2167-9951

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 16 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Antakya,
Kent ve Çevre Sorunları,
Toplumsal Duyarlılık

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 29, 2020

Accepted August 16, 2020

Keywords:

Antakya,
Urban and Environmental Problems,
Social Sensitivity

ÖZ

Kent ve çevre sorunları, bir kentin yaşanabilirliği açısından dikkate alınması gereken önemli bir konudur. Her konuda olduğu gibi bu konuda da temel aktör insandır. Diğer bir ifade ile çevrenin sorunlu ya da sorunsuz olması, yaşanabilir veya yaşanamaz hale gelmesi insan eliyle olmaktadır. Bu açıdan insanlar yaptıkları tüm işlerinde aslında kendi geleceklerini tayin etmektedirler. Sağlıklı bir çevrede yaşam sürdürülebilmesi için toplumun tüm fertlerine düşen görevler vardır. Bu görevlerin, özellikle kent ve çevre sorunlarının giderilmesi özelinde düşünüldüğünde, adına "toplumsal duyarlılık" denebilir. Kısacası, kent kimliği, kent kültürü, yaşam biçimleri ve toplumsal duyarlılık ile sürdürülebilir bir çevre arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. İşte bu çalışma, Antakya ölçeğinde kent ve çevre sorunları konusunda toplumsal duyarlılığın ne ölçüde var olduğu, bu konuda yapılan çalışmaların yeterli olup olmadığı, eğitim ve kurumsal ilişkilerin duyarlılığı artırıp artırmadığı, sorunların ve çözümlerin ne olduğu konusunda bir irdeleme yapmaktadır. Elde edilen veriler, frekans yöntemiyle değerlendirildikten sonra birtakım önerilere de yer verilmektedir.

ABSTRACT

Urban and environmental issues are an important issue to be considered in terms of the viability of a city. As in every other subject, the main actor is human. In other words, the positive or negative factors associated with the human hand. In this respect, people are actually determining their own future in all the work they do. In order to sustain life in a healthy environment, there are duties for all members of society. Considering these tasks, especially in terms of urban and environmental problems, it can be called social sensitivity. In short, there is a direct relationship between urban identity, urban culture, lifestyles and social awareness and a sustainable environment. This study, on the scale of urban and environmental problems in the Antakya scale, the extent to which social sensitivity exists, whether the studies on this subject are sufficient, whether the education and institutional relations increase sensitivity, and what the problems and solutions are. After evaluating the data obtained by frequency method, some suggestions are given.

* Bu Çalışma Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 16760 no'lu proje olarak desteklenen Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: zelihaakaraca77@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

In order to create a liveable urban space, it is necessary to solve the problems of the city and the environment and to create social awareness in this regard. However, there is no healthy urbanization process parallel to the rapidly growing urban population, urban zonings, urban development often shaped within the framework of acquiring illegal relations, the insensitivity of local managers regarding urban and environmental problems and the lack of adequate consideration of the demands and expectations from the environment, increasing traffic problems of cities, heavy metals, exhaust gas, inadequacies of urban transportation plans, shortcomings of green areas, and a number of industrial organizations remaining in a scattered line in the city. Many problems such as social sensitivity and unconcern, covering and deferring instead of solving the problem reduce the quality of urban life, as well as creating serious urban and environmental problems. Today, natural habitats are being destroyed by human hands, many issues related to environmental problems negatively affect social life, and even the occurrence of many disasters such as floods, earthquakes, landslides defined as natural disasters is losing its naturalness. No matter from which perspective the situation is analysed, human behaviour is at the heart of these problems. However, although the source of the problem is seen as human beings, it is clear that the solution should still be by human hands. In this context, it is important to have as much social sensitivity as local authorities in solving problems. First, people need to feel responsibility for the cities they live in and make efforts to make these areas liveable. According to the "Polluter pays" principle the person should realize that he is actually the source of the problem. In other words, regardless of the perspective from which the city and the environmental problems experienced are examined, the problem and the solution will be seen in human behaviour. Urban and environmental policies created by taking into account human and human values are gaining value with environmental sensitivity that the inhabitants of that city will show. In other words, if there is a city and environmental problem and this problem is to be resolved, the community needs to be sensitive and aware of it first.

In this context, Hatay, which is the subject of the research and has the quality of a city with many different civilizations, beliefs and cultures, is also among the most populous provinces in terms of population density in Turkey. However, there are many problems that need to be solved regarding urban and environmental problems in Hatay, which shows the qualities of unplanned and distorted urbanization. Problems such as lack of infrastructure, cramped settlements, image pollution and aesthetic-free construction, narrowness of streets, traffic and parking problem, lack of social and green areas, smell pollution experienced in the summer months in the rebel river, and the refugee problem experienced in the city affected by the recent migration wave in Syria must be solved first. Unfortunately, despite being one of the rare cities with a natural beauty and passing through the river, this potential of Hatay is not reflected in the city. It can be thought that urban culture also has an effect on this. Because it is also about showing social sensitivity in urban and environmental problems, cultural structures in cities, habits and lifestyle. In other words, cultural structure can be effective in the perception of urban and environmental problems and in the development of attitudes and behaviours related to it.

This study, themed as "Social Awareness in Urban and Environmental Problems; "Antioch Example", aims to demonstrate how and how much social sensitivity is in the elimination of urban and environmental problems on the Antakya scale. In the interviews, it was observed that the people living in the city got used to living with urban problems. It was understood that the people did not complain much about the situation and accepted this situation. Although it is stated that metropolitan municipalities and district municipalities are working to increase social awareness throughout the province, there is also a problem in creating social awareness in urban and environmental problems. In the individual sense, people themselves do not experience problems, but they show insensitivity in the problems that concern the whole community. In this respect, more activities and efforts are needed in Hatay to raise social awareness against urban and environmental problems. In fact, it is possible to achieve the results of this effort, in other words, overcome the insensitivity experienced in urban and environmental problems with education that begins within the family and spreads to the whole stage of life. The importance of increasing social awareness can be noted both in schools, at events organized by local governments and at events organized by non-governmental organizations. If necessary, sanctions may also be applied to those who cause city and environmental problems. As a matter of fact, it can be said that punishing insensitivity and implementing sanctions are seen as a remedy in solving problems. However, it has been noted that the method of punishment cannot provide continuity in reducing problems and that social awareness should be increased for a permanent solution.

This study titled as, "Social Awareness in Urban and Environmental Problems; Antakya Example", which has been waiting for a permanent solution for years, will contribute to the development of environmental sensitivity in society against urban and environmental problems and will be an example for the studies to be carried out on different scales. In this respect, the study involved the development of urban and environmental problems in Hatay, Turkey, and various levels of studies conducted on these problems from global to local. With this information given in theory, an analysis was carried out after the data obtained from field studies was evaluated by frequency method. In this context, some recommendations are presented in accordance with both theoretical and field information, taking into account both theoretical and field information, stating that studies should be carried out with a participatory approach and social awareness should be increased, rather than individual efforts in urban and environmental problems.

Giriş

İnsanın sağlıklı bir hayat sürmesi için yaşanabilir bir kentsel mekânın ve temiz bir çevrenin olması temel şartların başında gelir. Ancak, nüfus bakımından hızla büyüyen ve fiziki olarak sağlıklı gelişmeyen bir kentleşme süreci, çoğu kez rant ilişkileri çerçevesinde şekillenen kent imarları, yerel yöneticilerin kent ve çevre sorunlarına ilişkin duyarsızlığı ve çevreden gelen talep ve beklentilere duyarsız kalmaları, kentlerde giderek artan trafik sorunları, ağır metaller, egzoz gazları, kent içi ulaşım planlarının yetersizlikleri, yeşil alanların eksiklikleri, bir takım sanayi kuruluşlarının dağınık hatta kent içinde kalması, toplumsal duyarlılık ve nemelazımcılık, sorunu çözme yerine üstünü örtme ve erteleme gibi birçok sorun kentsel yaşam kalitesini düşürdüğü gibi ciddi çevre sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bugün doğal yaşam alanları insan eliyle tahrip edilmekte, çevre ve çevre sorunlarına ilişkin birçok konu toplumsal yaşamı negatif etkilemekte, hatta doğal felaketler olarak tanımlanan sel, deprem, su baskınları, toprak kaymaları gibi birçok felaketin oluşumu doğallığını kaybetmektedir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın bu sorunların temelinde insan davranışlarının olduğu görülmektedir. Ancak her ne kadar sorunun kaynağı insan olarak görülse de çözümün de yine insan eliyle olması gerektiği açıktır. Bu bağlamda sorunların çözümünde yerel yöneticiler kadar toplumsal duyarlılığın olması da önemlidir. Öncelikle insanlar yaşadıkları kentlere karşı sorumluluk hissetmeleri ve bu alanların yaşanabilir olması için çaba sarf etmeleri gerekir. “Kirliten öder” ilkesi gereği, aslında sorunun kaynağının bizzat kendisi olduğunu fark etmelidir. Diğer bir ifade ile yaşanan kent ve çevre sorunları hangi açıdan incelenirse incelenir, sorunun da çözümün de insan davranışlarında yattığı görülecektir. İnsan ve insani değerler dikkate alınarak oluşturulan kent ve çevre politikaları, o kentte yaşayanların gösterecekleri çevre duyarlılığı ile değer kazanmaktadır. Diğer bir ifade ile bir kent ve çevre sorunu varsa ve bu sorun giderilmek isteniyorsa öncelikle toplumun o konuda duyarlılık göstermesi ve bilinçlenmesi gerekmektedir. İşte bu çalışma, Antakya ölçeğinde kent ve çevre sorunlarının giderilmesinde toplumsal duyarlılığın nasıl olduğunu ve ne kadar var olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu açıdan çalışmada teorik birtakım bilgilere yer verilmekle beraber esas olarak doğrudan saha çalışmalarından elde edilen verilerin bir analizi yapılmakta ve bazı önerilerde bulunmaktadır.

Kent ve Çevre Sorunları Açısından Toplumsal Duyarlılık

Duyarlılık, bireyin bilinç düzeyi olarak ifade edilebilir ki, bunun temel ölçütü de bireyin bilgi düzeyidir (Kocakurt ve Güven, 2005, s. 35-38; Türksoy, 1991, s. 15-17). Çevre duyarlılığı ise, zaman içinde çevre ve doğa üzerinde oluşmuş çevresel sorunların, toplum tarafından algılanma şekli, bu sorunlara karşı toplumda duyulan rahatsızlıklar ve toplumun bu sorunlara karşı gösterdikleri tepkiler olarak tanımlanmaktadır (Yücel, Altunkasa, Gürçay, Uslu ve Peker Say, 2006, s. 217-228). Bu tepkiler, bireysel olabildiği gibi toplumsal bir nitelik de kazanabilir ki, bu da ancak “çevre duyarlılığı” konusunda toplumsal bilinç düzeyinin artırılması ile mümkündür. Böylesine bir bilinç düzeyinin artırılması, ancak her seviyeye uygun çevre eğitimi verilmesi ile gerçekleştirilir. Kişilerin çevreye karşı gösterdikleri davranış biçimleri onların duyarlılıklarının birer yansıması olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda bireylerin çevre duyarlılığı, etrafta oluşan çevre kirliliğine, yeşil alan konusunda yaşanan sorunlara, aşırı nüfus artışı sonucu oluşan ekolojik dengedeki bozulmalara karşı gösterdikleri davranış şekillerine bakılarak anlaşılabilir. Bugün “çevreyi koruma ve çevrenin sürdürülebilir şekilde kullanımının önemini kavrama”, çevre bilincinin oluşması açısından bir zorunluluktur. Oluşturulacak olan toplumsal bilinç, yaşanan çevresel sorunları önleme veya azaltma konusunda bir takım tutum ve davranışların gelişmesini sağlayacak ve çevre sorunlarının göz ardı edilmesini önleyecektir (Yalçın, 1993, s. 44; Yücel, Uslu ve Say, 2004, s. 110). Böylece sürdürülebilir bir çevre için sürdürülebilir bir çevre bilincinin oluşması sağlanabilir. Bu açıdan, eğer çevre duyarlılığı konusunda bir eğitim seferberliği oluşturulursa, bireylerin ve toplumun çevreye karşı bakış açılarında ciddi bir değişim olacak ve sadece kentsel düzeyde değil aynı

zamanda ulusal, hatta küresel düzeyde bir çevre duyarlılığı oluşturmak mümkün olabilecektir (Çelen, Yıldız, Atak, Tabak ve Arısoy, 2002, s. 421; Kainth, 2009, s. 34-50; Özmen, Çetinkaya ve Çakmakçı, 2005, s. 330-344). Dolayısıyla artan çevre sorunlarına paralel olarak çevre koruma bilinç düzeyinin de artması, beraberinde çevreyi koruma çabalarını da artıracaktır.

Tarihsel süreç içinde kentlerin, genellikle ticari faaliyetleri çerçevesinde ticaret yollarına yakın oluşları ve stratejik konumları ile değer kazanıp büyüdükleri dikkate alındığında (İlkin ve Alkin, 2009, s. 105-109), kent ve çevre sorunlarının ortaya çıkışının da bu faktörlere paralel ortaya çıktığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile ekonomik refahın artması, teknolojik gelişmeler, değişen yaşam şartları, hızla artan kentsel nüfus alanları, sanayileşme ve sanayileşmeden çok daha hızlı büyüyen plansız kentsel alanlar, gecekondu ve kent imar konusundaki yanlış politikalar¹ gibi birçok faktör sadece sağlıklı bir kentleşme sürecini değil, aynı zamanda hava, su ve toprak kirliliklerine neden olmuş ve canlı yaşamını tehdit eder hale gelmiştir.

Bu bağlamda Türkiye’de 1950’lerde başlayan ve çarpık kentleşmeye neden olan süreç, 1970’li yıllardan sonra göçlerin de etkisi ile özellikle büyük yerleşim alanlarında büyük çaplı çevre sorunlarının yaşanmasına neden olmuştur. Kent ve çevre sorunlarına karşı toplumsal duyarlılığın yetersizliği de eklenince çarpık ve sağlıklı kentleşmenin tohumları atılmış oldu. İş bulma, daha iyi bir hayat standardı yakalama, kentlerin çekiciliği gibi faktörler dikkate alınarak, özellikle Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük kentlere yoğun göçler yaşanmış ve bu da kentlerin kontrolsüz ve hızlı bir şekilde büyümesine neden olmuştur. Bu büyüme, ekonomik anlamda iyi bir gelişme gibi görünse de ani ve hızlı bir nüfus hareketliliğine hazır olmayan kentler, işsizlik, konut, kentleşme, eğitim, kültür vb. alanlarda birçok sorunu beraberinde getirmiştir (Görmez, 1997, s. 46-47; Şişman, 2008, s. 3-4). Diğer bir ifade ile sosyal ve yönetsel sorunların yanı sıra çokça kent ve çevre sorunu meydana gelmiştir. 2007 yılında yayımlanan Birleşmiş Milletler Raporu’nda, yaşanan çevre kirliliğinde insan sorumluluğunun %90 oranında olduğu ileri sürülmüştür (Ayten, 2010, s. 205; Bulut ve Kara, 2017, s. 17). Bununla beraber 1960’lı yıllarda bugünkü anlamda bir çevre kavramı olmadığı için çevre denildiğinde akla daha çok açık alanlar, kaynak kıtlığı, hava kirliliği gibi hususlar gelmekte idi. Günümüzde çoğu ülkenin çevre mevzuatı, çevre bakanlıkları ve çevre ile ilgili birimleri ve örgütlenmeleri bulunmaktadır. Bugün çevre sorunları, artık hem devletlerin hem de toplumların üzerinde önemle durduğu konulardan biri haline gelmiştir. Ancak çevre sorunları kavramının farklı toplumlar tarafından farklı şekillerde algılandığının, algılanma biçiminin, toplumların içinde bulunduğu kültüre göre şekillendiğinin bilinmesi, çevre konusunun niteliklerinin anlaşılmasında önemli bir parametredir (Doyle, McEachern ve MacGregor 2016, s. 2). Aslında hangi kültürde olursa olsun, insanlar yaşadıkları alanların sorunsuz veya en azından az sorunlu olmasını isterler.

Kentlerin geçirdiği evrim dikkate alındığında sağlıklı çevre arayışının temelinde toplumsal kaygıların ve beklentilerin olduğu görülmektedir. Bugünün modern kentlerinin karşı karşıya kaldığı sorunların belki de en önemlisi, toplumun bu kaygılarını giderememek, beklentilerine tam anlamıyla cevap verememektir. Altyapısız bir şekilde hızla büyüyen kentlerde güvenlik, çocuk temelli yerleşim tasarımları, çevre kirliliği, çok katlı ve deprenselliği göz ardı edilen yapılaşmalar, yeşil alanların yetersizliği, kalabalık, hava, çevre ve gürültü kirliliği gibi doğrudan insan yaşamını etkileyen sorunlar görülmektedir. Aslında bu sorunların

¹Gecekondulaşma meşru kabul edilmese de siyasi partilerin bu alanlarla doğrudan ilgilenmeleri ve beklentilerinin olmaları gecekondulaşmayı meşrulaştırmaları ve gecekondu aflatı, sadece gecekondu sorununu değil, beraberinde çarpık bir kentleşmeyi, Kıray’ın tabiriyle “kentsel saçaklanmayı” veya Erder’in ifadesi ile “yağ lekesi büyümeyi” doğurmuştur. Bütün bunlar, kent ve çevre sorunlarının süreklilik arz etmesine ve zamanla kronik hale gelmesine neden olmuştur (Kıray, 1982, s. 353; Erder, 1996, s. 38; Bulut, 1999, s. 77).

birçoğu hem kent yöneticilerinin yanlış politikaları hem de toplumsal yapıların bilinçsizliği ve aç gözlülüğü sonucu oluşmaktadır. Diğer bir ifade ile toplumsal duyarsızlık aslında birçok sorunun da temelini oluşturmaktadır. Bu duyarsızlık insanın en temel hakkı olan “sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını” da elinden almaktadır. İnsanın temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşamak istemesi en doğal hakkıdır. Ancak insanların hayat standartlarını geliştirmek adına doğal kaynakları hor kullanması, sorumsuz ve duyarsız davranması, ulusal ve küresel düzeye çevre ve kentleşme sorunlarına da yol açabilmektedir. Oysaki gelişmişliğin bir ölçütünün çevre duyarlılığı olduğu ve bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ile çevre duyarlılığı arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu söylenebilir.

Toplumsal Duyarlılığın Küresel Boyut Kazanması ve Türkiye

Çevre sorunlarının küresel bir boyut kazandığı günümüzde toplumsal duyarlılıkların da küresel düzeyde olması gerekmektedir. Bugün kent ve çevre sorunları, artık tek başına bir ülkenin sorunu olmaktan çıkmıştır. Küresel çevre sorunları, hemen her ülkeyi ve her toplumu ve yaşamını etkilemektedir. Dolayısıyla sorun, ulusal olmaktan çıkmış küresel bir boyut kazanmıştır. Nitekim bugün Birleşmiş Milletlerin öncülüğünde birçok çalışma, toplantı ve antlaşmalar yapıldığı gibi, toplumlar nazarında da çevreyi korumak konusunda olumlu bir algının geliştiği görülmektedir. Bugün gelinen noktada insanlık, yaşanan çevre felaketleri ile çevreye verdiği geri dönülmez zararın farkına varmıştır. Bu zararı telafi edebilmenin güçlüğünün de fark edilmesi ile önleyici birtakım tedbirler almak üzere toplumlar, gerek kendi ülke sınırları içerisinde gerekse uluslararası arenada çalışmalar yapmış, toplantılar düzenlemiş, raporlar yayınlamış, ilkeler belirlemiş ve küresel çapta çalışmalara imza atmışlardır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019, s. 1).

Örneğin “Kirlenen Öder İlkesi” bu çerçevede geliştirilmiştir. Bu ilkenin temel amaçlarından biri, sanayi faaliyetleri sonucu ortaya çıkan ve insan yaşamını tehdit eden çevresel sorunlara engel olmak için her türlü önlemin alınmasını sağlamaktır ki, 1972’de Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü bu ilkeye dikkat çekmiş ve böylece 1992 Rio Deklarasyonu ile Sürdürülebilir Kalkınma ile ilgili olan “kirlenen öder” ilkesinin temelleri atılmıştır. Nitekim Rio Deklarasyonunda sadeleştirilen on altıncı ilke, “ulusal otoriteler çevre masraflarının karşılanmasına ve ekonomik gereçlerin geliştirilmesine gayret etmelidir. Bunun toplumsal ihtiyaçların ve uluslararası ticaret ve yatırımların şeklini ve akışını bozmamasına dikkat edilmelidir” şeklinde yer almıştır (Tuz ve Kaman, 2019, s. 1-3).

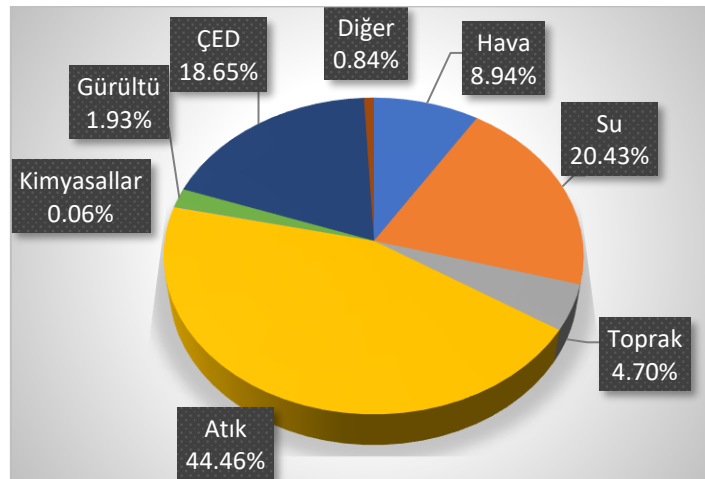
Bu yönüyle “kirlenen öder” ilkesinin amacının sadece çevreye zarar verdiklerinden dolayı kişileri ya da firmaları cezalandırmak olmadığı, aynı zamanda mevcut kıt kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını, çevreye verilen zararların telafisi için gerekli olan finansal kaynağı sağlanmasını da amaçlamaktadır. Ayrıca sanayi sektöründe çevreye duyarlı, temiz üretim yapan firmalar ile çevreye verdiği zararı diğerinden çok daha fazla olan firmaların zararın telafisi noktasında ortaya çıkan maliyetlerin karşılanmasındaki yaşanabilecek adaletsizliği ortadan kaldırmayı amaçladığı da görülmektedir (Efstratios, Papadopoulou, Manos ve Papadopoulos, 2009, s. 5).

Türkiye’de de çevre duyarlılığı konusunda birtakım çalışmalar yapılmaktadır. Ancak genel anlamda çevre sorunlarına karşı toplumsal duyarlılığın artırılmasına ilişkin değerlendirmelerin, düşünme, yazma, tartışma aşamasından öteye geçmesi, planlanan tedbirlerin hayata geçirilmesi gerekmektedir (Atauz, 1994, s. 17-22). Çevre koruma bilinci oluşturma konusunda geç kalındığı, çevre duyarlılığı konusunda yapılan çalışmaların tatmin edici olmadığı, atılan adımların daha çok mevzuat kapsamında ve söylem düzeyinde kaldığı, uygulamada çevre bilincinin yeterince geliştirilemediği ileri sürülse de (Ertan, 2018, s. 1) özellikle bilgi teknolojilerinin bilinçlenme noktasında bir aracı rol oynamaya başlaması, Çevre Bakanlığının girişimleri, çevreci derneklerin etkinlikleri, üniversitelerdeki akademik

çalışmalar, meslek odalarının çevre komisyonları kurması, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerin halk ile dayanışma içinde sürdürdüğü faaliyetler gibi birçok oluşum çevre konusunda toplumsal duyarlılığı artıracaktır (Atauz, 1994, s. 21-35). Çünkü çevre sorunlarına karşı duyarlılık, artık insanlığın ortak amacı olmalı ve bu duyarlılık her devletin yasal düzenlemelerine yansımalıdır. Bu açıdan çevre sorunlarına neden olanların ödemesi gereken bedele dikkat çekilmiştir. Örneğin Türkiye’de bu konuda yasal düzey açıkça belirtmiştir. “Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır. Kirletenin kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamalar 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre kirletenden tahsil edilir.” (Çevre Kanunu (m.3/g)) demek suretiyle bu konuya dikkat çekmiştir. Yine: “Kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililer kirlenmeyi önlemekle; kirlenmenin meydana geldiği hallerde kirleten, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdürler.” (Çevre Kanunu (m.8)) hükmüyle “kirleten öder” ilkesini düzenlemiştir. Bu düzenlemenin hayat geçirilmesi ve üretilen politikaların işlevselliğini, denetimini ve takibini sağlamak görevi de Çevre ve Şehircilik Bakanlığına verilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, s. 1). Dolayısıyla çevre duyarlılığı, yasal, yapısal, toplumsal ve kültürel boyutları olan ve ulusal ve küresel iş birlikleri gerektiren bir konu olmuştur.

Hatay’da Kent ve Çevre Sorunlarına İlişkin Toplumsal Duyarlılık

Hatay Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü’nün 2017 yılına ait il çevre durum raporunda çevre denetimleri ile ilgili yaptığı çalışmalara yer vermiş ve bu raporu 2018 yılında yayımlamıştır. Rapora göre 2017 yılı içerisinde gerek Başbakanlık İletişim Merkezi aracılığı ve ALO 181 şikâyet hattı aracılığı ile gerekse yazılı dilekçe ile İl Müdürlüğü’ne çevre kirliliği ile ilgili gelen şikâyet dilekçelerine istinaden 2872 sayılı Çevre Kanunu ve bu kanun kapsamında yayımlanmış yönetmelikler çerçevesinde denetimler gerçekleştirildiği bildirilmiştir. Bu bağlamda il genelinde Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından aşağıdaki şekilde belirtilen konularda para cezaları uygulanmıştır.

Şekil 1: Hatay İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu (Hatay Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2018, s. 111)

Şekilde görüldüğü gibi duyarlılık konusunda yapılan şikâyetler ile halkın farklı çevre konularında duyarlılık gösterdiği söylenebilir. Ancak sorun ortaya çıkmadan gerekli denetimlerin sağlanması için sadece birey olarak kendimizle ilgili sorunla karşılaştığımız

zaman değil, toplumun ve yerel halkın tamamını ilgilendiren hemen her konuda duyarlı davranmamız gerekmektedir.

6360 sayılı yasa ile büyükşehir statüsü kazanan Hatay, oldukça geniş ve dağınık bir yerleşim sergilemektedir. Gerek mesafelerin birbirinden uzak olması gerekse nüfus yapısı ve sayısı bakımından diğer illerden oldukça farklı bir durumdadır. Bu açıdan ilçeler arasında koordinasyonun sağlanması da oldukça zor olmaktadır.

Bununla beraber yapılan araştırmalarda (Arıkboğa, 2007, s. 31) Hatay'ın kent ve çevre sorunlarını azaltma yönünde çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Ana arterlerde yapılan asfalt çalışmaları, yolların bakımı ve kaldırımların düzenlenip yeniden yapılması temiz bir kent yönünde atılan adımlar olarak değerlendirilebilir. Ancak genel ve düzenli bir kent görünümüne sahip yeniliklerin halen yapılamadığı ve bunun da kent ve çevre sorunları açısından ciddi sorun teşkil ettiği de söylenebilir. Toplumsal duyarlılığın da yeterli olmadığı dikkate alındığında gerek büyük şehir gerekse ilçe düzeyinde kent ve çevre sorunları konusunda halkın duyarlılığını artırma yönünde yapılan çalışmalar da yeterli değildir.

Zaman zaman bu sorun siyasi karmaşıklığa, büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyelerinin farklı partilerden olması ve çekişmenin oluşması nedeniyle farklı uygulamalara ve büyük şehir yönetimi ile ilçe belediyeleri arasında bir yetki karmaşasına bağlansa da (Bulut ve Dönmez, 2019, s. 39), kültürel bir duyarsızlık olduğu da söylenebilir.

Hatay'da görülen çevre sorunları incelendiğinde hava, toprak, su kirliliği, endüstriyel ve evsel katı atıklar, endüstriyel ve evsel atık sular, yağmur suyu toplama ve altyapı, endüstriyel hava kirliliği, ısınma kaynaklı hava kirliliği, inşaat yıkıntıları ve hafriyat atıkları, plansız kentleşme ve görüntü kirliliği, Asi nehrindeki kirlilik en önemli sorunlar olarak devam etmektedir (HÇŞİM, 2015, s. 108-111). Ayrıca kentteki hızlı nüfus artışına bağlı olarak yaşanan plansız çarpık kentleşme, gecekondulaşma, altyapı yetersizliği, trafik sorunu, otoparkların az oluşu, düzensiz kaldırımlar, daracık yollar, park ve yeşil alanların azlığı, sokak temizlik kültürünün olmaması, şehrin gündüz köylerden aşırı göç alması, özellikle yaz aylarında debisi düşen ve çok kirlenen Asi nehrinden kaynaklanan koku kirliliği de diğer önemli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır (Kaypak, 2015, s. 20). Toplumsal duyarlılık artmadığı sürece bu sorunların devam edeceği söylenebilir.

Araştırma Alanı Hakkında Bazı Notlar

Hatay ili nüfus bakımından, 2019 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre 1.628.894 kişidir. (TÜİK, 2019). Verimli arazilere ve sıcak bir iklime sahip olan Hatay, TÜİK verilerine göre tarımsal alan bakımından Türkiye'nin 41. ilidir (TÜİK, 2014). Hatay girişi ve çıkışı aynı yerden olan tek kenttir. Yüz ölçümü "*dağın bu yakası*", "*dağın öbür yakası*" gibi doğal bir bölünme alanına sahiptir (Bulut ve Dönmez, 2019, s. 4). Çok farklı medeniyetlerin ve inançların yaşadığı ve halen de yaşamağa devam ettiği bir kenttir. Bununla beraber Suriye ile büyük ölçüde sınırdaş olması ve akrabalık ilişkilerinin fazla olması nedeni ile Suriye krizinden sonra en fazla Suriyeliyi barındıran kenttir. Doğal alanları, iklimi, verimli tarım arazileri olmakla beraber gerek kentsel mekânın konuşlandığı ve gerekse kentin yapılaşma alanının yayıldığı yer bakımından oldukça düzensiz bir kent görünümündedir. Daha önce belirtilen kent ve çevre sorunları nedeniyle, kendi potansiyelini göstermekten uzak olan kent, oldukça düzensiz bir görünümü arz etmektedir. Diğer bir yaklaşımla ortasından nehir (Asi Nehri) geçmekle beraber kent estetiğine böylesine bir nimetin yansıtılmadığı bir kenttir. Kısaca her şeyi olan ama her şeyden yoksunmuş gibi görünüm veren bir kenttir. Böylesine pozitif ve negatif örnekleri bünyesinde barındıran kentlere rastlamak çok zordur.

Hatay'ın merkez ilçesi olan Antakya, 377.793 (Hatay Valiliği, 2018) kişilik nüfusu ile Hatay iline ait genel özellikleri içinde barındıran, gerek tarihi dokusu, gerek sosyal yapısı

gerekse yerleşim mekânı olarak Türkiye’de çok farklı bir konuma sahip olan kentlerin başında gelmektedir. Hatay ve özelde Antakya, kent ve çevre sorunlarına karşı toplumsal duyarlılık açısından incelendiğinde yukarıda bahsedilen sebepler nedeni ile kent sakinlerinin çevre sorunlarına yeterince duyarlılık göstermedikleri veya bu konuda çelişkili bir anlayışa sahip oldukları görülmektedir. Diğer bir ifade ile çevre duyarlılığı ve toplumsal bilinç sorunu olarak görülmesi gereken konularda hassasiyetlerinin zayıf olduğu görülmektedir. Örneğin yerlere tükürülmesi, yayalar tarafından yerlere çöp atılması, arabalardan yollara çöp atılması, apartman giderlerinin sokağa salınması gibi çevreyi kirletici davranışların sorun olarak görülmemesi veya normal, sıradan bir olaymış gibi algılanması, kent ve çevre sorunlarına karşı toplumsal duyarlılığın zayıf olduğunu göstermektedir. Bu açıdan kent ve çevre sorunları konusunda toplumsal duyarlılığın artırılması konusunda çaba sarf etmek gerekmektedir.

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, Antakya ölçeğinde toplumun kent ve çevre duyarlılığı konusunda ne derece duyarlı olduklarını, algılarının hangi düzeyde olduğunu ve kent ve çevre sorunları karşısında görüş ve yaklaşımlarının neler olduğunu ortaya koymaktır. Araştırmada Tesadüfi Örnekleme Yöntemi” kullanılarak bir anket uygulanmıştır. Bu anket, Antakya’da yaşayan ve burayı temsil ettiği düşünülen ve orta gelir grubu sınıfına dahil olan, çoğunluğunu esnaf kesiminin oluşturduğu, yaşam standartlarının birbirine benzediği, sıradan vatandaşların oluşturduğu yerleşim yerleri olan şehir merkezinde, kentin tümünü temsil yeteneği olan Köprübaşı mevkiinden başlayarak, stadyum kenarından 75. Yıl Bulvarına, oradan da Ekinciler Mahallesi’nin bir bölümünü içine alan güzergâhta bulunan 300 kişiye uygulanmıştır. Anket uygulananların 170’i bayan, 130’u erkektir. Araştırmanın analizinde “frekans yöntemi” ve “varyans” analizi yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca anketlere ek olarak toplumda doğrudan doğruya kent ve çevre ile alakalı ve sorumluluğu olan belediye üst düzey çalışanları, belediye meclis üyeleri, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü yöneticilerinin de ayrıca görüşlerine başvurulmuş ve birtakım gözlemlerde bulunulmuştur. Anketleri değerlendirirken bu gözlem ve görüşlerden elde edilen veriler de dikkate alınmıştır.

Bulgular

Burada araştırmaya katılanların kişisel özellikleri ve çevre duyarlılığı konusundaki görüş ve yaklaşımları bağlamında elde edilen verilerinin analizi yapılmaktadır.

Ankete Katılanların Kişisel Özellikleri

Araştırmaya katılanların %43,3’ünün erkek, %56,7’sinin bayan olduğu, yaş grupları açısından genelde orta yaş grubunda kümelendiği (21-50 %89), eğitim düzeyleri farklı olsa da genellikle orta öğretim (%33), ve yükseköğretim (ön lisans ve lisans %43) düzeylerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Çalışma alanları dikkate alındığında kamu çalışanlarının (%41) ve serbest çalışanların daha fazla olduğu (%27) görülmeyle beraber %24’lük bir kısmın çalışmıyor olması dikkat çekicidir. Gelir dağılımı bakımından genelde orta sınıf gelir düzeyi ve düşük gelir düzeyine sahip oldukları söylenebilir. Nitekim katılanların sadece %25’i 4000 TL ve üzeri gelire sahip iken katılımcıların %75’inin bu tutarın altında gelirinin olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcıların %90’ının uzun süredir Antakya’da ikamet ettiği görülmüştür.

Çevreye Duyarlılık Durumu ve Öncelikler

Katılımcıların çevre duyarlılığının önemli ölçüde yüksek olduğu (%59) görülmeyle beraber, kısmen duyarlı olanların (%31,7) veya hiç duyarlı olmayanların da (%9,3) olduğu görülmektedir. Anket verilerine rağmen yapılan gözlemlerde çevre duyarlılığı konusunda genel bir sorun olduğu söylenebilir. Nitekim kentin birçok yerinde özellikle yollarda, refüjlerde, parklarda, sokaklarda yerlere çöp atılması, yerlere tükürülmesi, apartman giderlerinin sokağa salınması vb. çevre kirletici birçok unsura rastlanmakla beraber, katılanların %60,3’ü “yerlere

çöp atmadığını” ve çevreyi tahrip etmemeye özen gösterdiğini (%22,7) ifade etmiştir. “Çevreyi kirletenleri uyarıyorum” şeklinde yanıt verenler %11,3 ‘lük bir dilimi oluştururken çok az da olsa %5,7’lük bir dilim “geri dönüşümlü maddeleri diğerlerinden ayırarak” değerlendirdiğini belirtmiştir. Çevrenin korunmasına ilişkin başta belediyeler olmak üzere ilgili kurum yöneticileri ile yapılan görüşmelerde, çevre duyarlılığı konusunda istenildiği takdirde okullarda çevre eğitimi hizmetlerinin verildiği, her yıl 5-11 Haziran çevre günü etkinliklerinde hafta boyunca gerek görsel pankartlar ile gerek çeşitli eğitici etkinlikler ile çevre konusunda bilinçlendirici çalışmalar yapıldığı, çevre konulu kompozisyon yarışmalarının düzenlendiği belirtilmiştir. Çevre kirliliğini önleyici tedbirlerin alındığı, ancak ilçe belediyeleri ile büyükşehir belediyesi arasında özellikle yetki karmaşası nedeni ile istenen düzeyde hizmet üretilmediği, mevzuattaki boşlukların giderilmesi gerektiği ve yetki karmaşasının ortadan kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır.

“Çevre sorunlarına yönelik kişisel tedbirlerin” de, ya yeterli düzeyde olmadığı (%40,7) ya da “Kısmen Yeterli” (%44,7) olduğu ifade edilmiştir. Bu sorunun eğitim ile aşılması ve bu durumun toplumsal bir sorun olmaktan çıkarılması konusunda pozitif görüşlerin olduğu belirlenmiştir. Nitekim ankete katılanlara “Kent ve Çevre Sorunlarının Eğitimle Aşılabilmesine İlişkin Beklenti Düzeyi” sorulduğunda, katılımcıların %36,7’sinin bu konuda verilen eğitimin yeterli olmadığı veya kısmen yeterli (%41) olduğu görüşünde oldukları görülmüştür. Az da olsa (%17,7) çevre duyarlılığı oluşturma konusunda yeterli eğitimin verildiği yönünde cevaplar da elde edilmiştir. Bu da katılımcıların eğitimin önemini bilincinde olduklarını ve eğitimle sorunların aşılabileceği yönünde beklentilerinin var olduğunu göstermektedir.

Çevre Duyarlılığının Çevrenin Korunmasına Etkisi

Çevre bilincinin ve çevre sorunlarına karşı toplumsal duyarlılığın geliştirilmesi çevre korunmasında etkili olacaktır. Diğer bir ifade ile insanlar çevrenin korunması konusunda hassasiyet gösterirlerse sağlıklı bir çevrenin oluşması mümkündür. Ankete katılanlara “Antakya’da insanların çevre duyarlılığı nasıldır?” sorusu yöneltilmiş, katılımcıların %47’si “duyarsız” olduklarını, %41,3’ü ise “kısmen duyarlı” olduklarını ifade etmişlerdir. İnsanların çevreye karşı “duyarlı” olduğunu düşünenlerin oranı %6’dır. Elde edilen sonuç, Antakya’da yaşayan insanların çevre sorunlarına karşı önemli ölçüde duyarsız olduklarını göstermektedir. Bununla beraber daha önce de belirtildiği gibi, ailelerin, eğitim kurumlarının ve belediyelerin çevre duyarlılığı konusunda ayrı ayrı çaba göstermesi yetmemekte, kent ve çevre sorunları konusunda toplumsal duyarlılığı oluşturmak için tek başına gösterilen çabalardan daha etkili bir yöntem olan katılımcı bir anlayış ile gerçekleştirilecek eğitim, etkinlik ve projelerde görev almak sureti ile kent ve çevre sorunlarına karşı toplumsal duyarlılığın artırılması yönünde çalışmaların yapılması gerekmektedir. Duyarlılık düzeyinin artmasının çevre sorunlarının giderilmesinde pozitif etki oluşturacağı bir gerçektir. Nitekim ankete katılanlara “çevre duyarlılığının çevresel sorunları gidermedeki etkisi” sorulduğunda, katılımcıların %65’i duyarlılığın, sorunları gidermede etkili olacağını, %23’ü de kısmen etkili olacağını ileri sürmüşlerdir. Bu sonuç, çevre sorunlarının giderilmesinde halkının duyarlılık düzeyinin artırılmasının önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Diğer bir yaklaşımla, sorunu çözmek adına yapılan çalışmalar belli bir sisteme göre ve düzenli aralıklar ile yapıldığında ve sürdürülebilir hale getirildiğinde, insanların yaşadığı çevreye karşı daha duyarlı davranışlar geliştirecekleri, bu durumun zamanla gelişerek yeni bir çevre kültürü doğuracağı muhakkaktır. Bu kültürün sağlanmasında eğitimin önemli bir faktör olduğu ortadadır. Eğitim ile bireysel sorumluluk ve farkındalık artacaktır. Nitekim yapılan başka bir çalışmada (Bulut; Kara, 2017, s. 23) meslek farklılıkları kadar eğitim düzeylerinin de çevrenin korunmasında etkin rol oynadığı ortaya konmuştur.

Çevre Duyarlılığını Artırmanın Yolları ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar

Kent ve çevre sorunlarında toplumsal duyarlılığı oluşturmak için gerek belediyelerin gerek sivil toplum kuruluşlarının yapmış oldukları çalışmalar ve bu konuda vermiş oldukları hizmetler önemlidir. Ayrıca toplumun duyarlılık düzeyinin gelişmesi yönünde uygun ortamlar hazırlamak da gerekir. Örneğin, atıkların vatandaşlar tarafından değerlendirilebilmesi için öncelikle geri dönüşüm kutularının şehrin belli yerlerinde düzenli olarak yerleştirilmesi, insanları atıkları ayrıştırarak geri dönüşüme yönlendirecektir. Nitekim ankete katılanlara “atıkları ne yaptıkları” sorulduğunda ankete katılanların %39,7’si “atık kutusu olduğunda” atıklarını geri dönüşüm kutularına attıklarını ifade etmiş, %34’ü de geri dönüşümün önemli olduğunu belirtmiştir. Katılanların %17’si, çevrelerinde atık kutularının olmadığını belirtmişlerdir. Elde edilen sonuçlar toplumsal duyarlılığın artmasında ve çevre sorunlarının giderilmesinde fiziki ortamın ve alt yapının uygun hale getirilmesinin etkili olduğunu göstermektedir.

Gönüllü Kuruluşların Çalışmalarına Katılma

Çevre duyarlılığının artırılması ve sistematik hale getirilmesi için, katılımcı bir yaklaşımla, toplumun yapılan çalışmalara dâhil edilmesi ve bilinçlendirme çalışmalarının artırılması önemlidir. Bu konuda ankete katılanlara, “gönüllü kuruluşlar tarafından yapılan çevre konulu çalışmalara ne kadar katıldıkları” sorulduğunda, katılımcıların %63,3’ü bu tür çalışmalara katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Kısmen katılanlar (%22) istisna tutulursa katılımcıların sadece %9’u bu tür çalışmalara katıldığını söylemektedir. Bununla beraber, özellikle çevreyle doğrudan ilgili olan kurum temsilcileri ile yapılan görüşmelerde, çevre konusunda çalışan kurum ve kuruluşlar ile toplum arasında bir iletişim eksikliğinin olduğu, bu kurum ve kuruluşların halk tarafından yeterince bilinmediği, çevre konusundaki çalışmaların daha çok kurumlar arası ve genellikle rutini yerine getirme bağlamında ele alındığı söylenmektedir. Her ne kadar belediyeler ile gönüllü çevre örgütleri arasında birtakım çalışmaların yapıldığı söylene de siyasi görüş farklılıkları, sorunlara yaklaşım biçimleri, öneri ve alternatif görüşlerden çok, çalışmalar çatışmacı bir zemine dönüştüğü için verimli olmadıkları ifade edilmiştir. Bu bağlamda çevre duyarlılığının geliştirilmesi yönünde yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı, her ne kadar seminer (%17,3) ve panel (%8,3) tarzında bir takım çalışmalar gerçekleştirilse de direkt olarak çevre duyarlılığı ve çevre sorunları konusuna yönelik hiçbir çalışmanın yapılmadığı (%74,3) belirtilmiştir.

Çevre Sorunlarının Çözümünde Öncelikli Görev

Yerel yönetimlerin ana görevi, yerel halka hizmet etmektir. Dolayısı ile kent ve çevre sorunlarına neden olan sorunların kaynağını tespit ederek gerekli tedbirleri almak, yerel yönetimlerin öncelikli sorumlulukları arasındadır. Bu sorumluluk kapsamında getireceği çözüm önerilerinin hayat geçirilmesinde izlenecek yol da oldukça önemlidir. Bu bağlamda ankete katılanlara, “kent ve çevre sorunlarının çözümünde öncelikli görevin kime düştüğü” sorulmuştur. Katılımcıların %39’u bu görevin öncelikle belediyelere düştüğünü belirtmiştir. %37,3’lük bir kesim bu görevin yürütülmesinde halkın da sorumluluk üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Genel görünüm, çevre sorunları konusunda toplumsal bir duyarlılık esastır ve bu duyarlılığın geliştirilmesi, aileden başlayarak tüm vatandaşlara ve bu konuda temel görev üstlenen belediyelere düştüğü yönündedir. Nitekim ankete katılanların %90’ı sorunun kaynağını “toplumsal duyarlılığın eksikliği” olarak görmektedir. Toplumsal duyarlılığın geliştirilmesi için teşvik ve motive edici etkinliklerin, yapılacak eğitimlerin ve bilgilendirmelerin etkin olacağı görülse de, “kirleten öder” ilkesi gereği cezalandırmanın da bir yöntem olabileceğine dikkat çekilmiştir. Katılımcılar arasında çevre sorunlarının giderilmesinde cezalandırmanın sorunların çözümünde etkili bir yöntem olmadığını düşünenlerin oranı %51,6’dır. Cezalandırmanın çevre duyarlılığını artırmada etkili bir yöntem

olduğunu düşünenlerin oranı %44'tür. İki sonucun birbirine yakın çıktığı görülmüştür. Aradaki bu farkın eğitim ile giderilmesi ve cezaya gerek kalmaksızın duyarlılığın artırılması mümkündür.

Çevre Duyarlılığı Konusundaki Öneri ve Yaklaşımlar

Ankete katılanlara, kent ve çevre sorunlarında toplumsal duyarlılık konusunda genel yaklaşımlarının neler olduğu ve varsa sorunların çözümü için ne gibi önerilerde bulunabilecekleri de sorulmuştur. Bu bağlamda elde edilen görüşlerin genel bir değerlendirmesi yapıldığında; katılımcıların büyük çoğunluğunun eğitici konferans, seminer, panel düzenlenmesi yönünde isteklerinin olduğu, çevre duyarlılığı eğitiminin ailede başlamasını, çevre duyarlılığı eğitiminin diğer platformlarda da devam ettirilmesini, okullarda çevre ile ilgili derslerin müfredata alınmasını gerekli görmekteyler.

Ayrıca, çevre ile ilgili duyuruların, görsel öğeler kullanılarak reklam, afiş, ilan tahtası, televizyon yayınları vb. kullanılarak yapılması önerilmiştir. "*Ayin mahallesi*" etkinlikleri tarzında çevre konusunda en duyarlı mahallelerin seçilmesi, çevre duyarlılığı konusunda teşvik edici aktivitelerle örnek sonuçların halka ilan edilmesi önerilmiştir.

Yine belediye ve halkın çevre konusunda alınacak kararlarda, yapılacak etkinliklerde birlikte karar alması, belediyelerin sorumluluğu halk ile paylaşması önerisi getirilmiştir. Mahallelerden, mahalle temsilcileri seçilerek düzenli toplantılar yapılması ve projeler üretilmesi önerilmiştir. Cezalandırma yönteminin üzerinde oldukça fazla durulmuş, caydırıcı cezalar ile halkın çevreye karşı duyarlılığının artırılması istenmiştir. Çöp kutuları ve geri dönüşüm kutularının, yeşil alanların ve parkların sayısının artırılması istenmiştir. Belediyenin daha aktif çalışması yönünde önerilerin ön plana çıktığı görülmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın gerek teorik bilgileri gerekse saha çalışmasından elde edilen bulguları birlikte değerlendirildiğinde, kent ve çevre sorunların giderilmesinde en önemli faktörün toplumsal duyarlılık olduğu söylenebilir. Özellikle günümüz dünyasında giderek artan ve küresel bir boyut kazanan çevre sorunları, ancak ortak çözümlerle giderilebilmekle beraber, sorunun çözümünde belki de en önemli yaklaşım, toplumsal duyarlılığı artırmak olacaktır. Tek tek bireylerin çevre duyarlılıkları farklı gerekçelendirilmektedir. Bireyler daha çok kedilerinin karşı karşıya kaldıkları sorunlarda çevre duyarlılığın artırılması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Oysa sorun toplumsal ve farklı boyutludur. Bu açıdan kent ve çevre sorunlarına karşı toplumsal duyarlılığın geliştirilmesi yönünde yapılan çalışmalar, konuyla ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde birçok düzenlemenin yapılmasına ve hukuki metinlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin Stockholm süreci ile ortaya çıkan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Bildirgesi, daha sonra Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'na hazırlanan Brundtland Raporu ve farklı zamanlarda yapılan Habitat toplantıları gibi birçok platformun, kent ve çevre sorunları konusunda toplumsal duyarlılığa dikkat çekmek ve bunun insanların ortak sorunu olduğuna vurgu yapmak amacı taşıdığı görülmektedir. Aslında böyle bir duyarlılığın Türk insanının kültürel kodlarında ve inanç sisteminde de var olduğu görülmektedir.

Kent ve çevre sorunları çerçevesinde yaşanan sorunları çözmek için toplumsal duyarlılığın artırılması ve bunun sürdürülebilirliğinin sağlanması birincil amaç olmalıdır. Özellikle insanların çevre konusunda birey olarak belli bir bilince varmasını, belli bir duyarlılık düzeyine erişmesini sağlamak gerekmektedir. Çünkü kent ve çevre sorunları kendini besleyen faktörleri ile dinamik bir süreç gerektirdiğinden, atılacak adımların da bilinçli olması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile kent ve çevre sorunlarının ancak toplumsal duyarlılık ile çözülebileceği hesaba katılmalıdır. Nitekim bu çalışmadan elde edilen veriler dikkate

alındığında, toplumsal duyarlılığın çevre sorunlarının çözümünde uzun soluklu ve sürdürülebilir bir çözüm getireceği görülmektedir.

Bu bağlamda çalışmada; gerek yerel yönetimlerin gerekse sivil toplum kuruluşlarının kent ve çevre sorunları konusunda halkı bilinçlendirici çalışmalar yapması ve bunu yazılı ve görsel olarak duyurarak toplum üzerinde pozitif bir etki uyandırması gerekmektedir. Çevre ve çevre duyarlılığı eğitiminin yaygınlık kazanması, aileden başlayarak eğitimin tüm safhalarında verilmesi, okul müfredatlarına konulması, yeni çevre politikalarının üretilmesi ve bu konuda beyaz masa, halk günü gibi halk ile iletişim kanallarının geliştirilmesi, motive edici unsurların ortaya çıkarılması, gerekirse kamu yararı adına cezalandırmanın da bir yöntem olarak kabul edilmesi, çevre sorunlarının giderilmesinde çöp kutularının artırılması, yeşil alanların artırılması, sokağa salınan giderlerin kent altyapısına dâhil edilmesi gibi kentin sorunlarına çözüm bulmak ve katılımcı anlayışı yerleştirecek eğitim alt yapısını geliştirmek, toplumsal duyarlılığın geliştirilmesi yönünde etkili sonuçlar doğuracaktır.

Hatay ölçeğinde, kent ve çevre sorunları konusunda toplumsal duyarsızlık kadar yerel yönetimlerin de iyi bir sınav veremediği söylenebilir. Nitekim yerel yönetimlerin bu sorunları giderecek ve toplumsal duyarlılığı artıracak şekilde örgütlenemediği görülmüştür. Ayrıca kent ve çevre sorunlarına ilişkin bakış açılarında, kent kültürünün gelişemediği, halkın kent ve çevre sorunlarına sadece sokak temizliği olarak baktığı ve çoğu kez onu bile sorun olarak görmediği, genel anlamda bir duyarsızlık olduğu söylenebilir. Geniş bir kapsama alanı olan duyarlılığın sosyal, kültürel teknik boyutları ile ele alınması, bu konuda yerel halk ile katılımcı politikalar geliştirilerek duyarlılığı artırıcı çalışmaların yapılması yerinde olacaktır. Diğer bir ifade ile Hatay ölçeğinde kent ve çevre sorunlarını gidermek ve bu konuda toplumsal duyarlılığı geliştirmek için birtakım projelerin hayat geçirilmesi gerekmektedir.

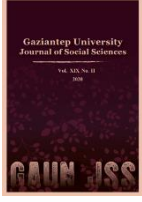
Aslında eğitim ve kültür seviyesi yüksek olan bir şehirde kent ve çevre sorunlarına karşı toplumsal duyarlılığın düşük olarak görülmesi şaşırtıcıdır. Bu konuda birtakım çalışmalar yapılmakla beraber, tüm kurumsal ve idari yapıların katılımcı bir anlayışla bu çalışmaları artırmaları ve toplumsal duyarlılık konusunda aktif olmaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Arıkboğa, E. (2007). Büyükşehirlerde kararları kim alıyor? Büyükşehir belediye meclislerinde temsil sorunu ve çözüm önerileri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 16(1), 31-54.
- Atauz, A. (1994). Çevreci hareketlerin Türkiye'yi sarsmayan on yılı. *Birikim*, Ocak-Şubat 1994, 16-35.
- Ayten, A. (2010). 'Sahip olma' mı? 'Emanet görme' mi? Çevre bilinci ve dindarlık ilişkisi üzerine bir araştırma. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(2), 203- 233.
- Briggs, S.R. ve Cheek, J.M. (1986). The role of factor analysis in the development and evaluation of personality scales. *Journal of Personality*, (54), 106-148.
- Bulut, Y. ve Dönmez, D. (2019). 6360 sayılı düzenlemeyle oluşan büyükşehir modelinde büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri: Hatay ili örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 29-40.
- Bulut, Y. ve Kara, M. (2017). Çevre sorunlarına duyarlılık: Hatay'da bir uygulama", *Türk İdare Dergisi*, (486), 13-36.
- Bulut, Y. (1999). *Kentsel alt örgütlenmelerin (mahalle, STK..vs) büyükşehir yönetimine katılımı: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

- Çelen, Ü. Yıldız, A. Atak, N. Tabak, R.S. ve Arısoy, M. (2002). Ankara Üniversitesi Sağlık Eğitim Fakültesi öğrencilerinin çevre duyarlılığı ve ilişkili faktörler. 8. *Ulusal Halk Sağlığı Kongresi Bildiri Kitabı*, Diyarbakır.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019). *2018 Çevre denetim raporu*. Ankara.
- Deniz, M.H. (2010). Sanayileşme perspektifinde kentleşme ve çevre kirliliği, *Coğrafya Dergisi*, (19), 95-105.
- Doyle, T., McEachern, D. ve MacGregor, S. (2015). *Environment and Politics*, Fourth Edition, Taylor&Francis Group, London and New York.
- Efstratios, A., Papadopoulou, H., Manos, B., ve Papadopoulos, A. (2009). *The implementation of the "polluter pays" principle in the fruit and vegetable canning industry in the prefecture of Imathia, Northern Greece*. Erişim tarihi: 15.07.2009, http://www.tero.gr/library/Tero_paper_cost_estimation_of_pollution.pdf,
- Erder, S. (1996). *İstanbul'a bir kent konu ÜMRANIYE*, İletişim Yay., İstanbul.
- Ertan, B. (2018). *Türkiye'de olmayan çevre bilinci*. Erişim tarihi: 01.3.2018, <http://www.gundem.be/tr/doc-dr-birol-ertan/turkiye-de-olmayan-cevre-bilinci>.
- Hatay Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (HÇŞİM). (2015). Hatay ilinin öncelikli çevre sorunları ve çözüm önerileri. *Hatay Çevre Sorunları ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, Antakya.
- Hatay Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (HÇŞİM). (2018). *Hatay ili 2017 yılı çevre durum raporu*, Hatay.
- Hatay Valiliği. (2018). İlçelerimiz, www.hatay.gov.tr/ilcelerimiz
- İlkin, A. ve Alkin, E. (1991). *Ekonomik ve sosyal sorunlar-çözüm önerileri dizisi: Çevre Sorunları*. TOBB, Ünal Ofset, Ankara.
- Kainth, GS. (2009). Environmental awareness among school teachers. *ICFAI Journal of Environmental Economics*, 7(1), 34-50.
- Kaypak, Ş. (2015). Güvenliğin değişen anlamı; çevresel güvenlik (Hatay örneği). *Hatay Çevre Sorunları ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, Antakya.
- Kıray, M. (1982). Metropolitan kent olgusu, *Toplum Bilim Yazıları*, (353), Ankara.
- Kocakurt, Ö. ve Güven, S. (2005) Çevre, aile ve çocuk. *Eğitim ve Bilim*, 30(135), 34-38.
- Özmen, D., Çetinkaya A. & Çakmakçı, NS. (2005). Üniversite öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik tutumları. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4(6).
- Tuz, B. ve Kaman, N. (2019). *Kirleten öder ilkesi*. Erişim tarihi: 13.07.2020, https://www.academia.edu/19874189/Bedirhan_Tuz_KIRLETEN_ODER_ILKESI.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2014), Seçilmiş göstergelerle Hatay.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2019), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi İstatistikleri.
- Türksoy, Ö. (1991). Çevre duyarlılığı eğitiminde bilişsel yaklaşım: Çocuk ve temel çevre özellikleri. *Eğitim ve Bilim*, 15(80), 15-17.
- Yalçın, C. (1993). *Çevre Duyarlılığı ve Eğitimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara.
- Yücel M., Uslu C. ve Say N. (2004). Çukurova Üniversitesi personel ve öğrencilerinin çevre duyarlılıklarının belirlenmesi", *Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19(3), 109-118.

Yücel, M., Altunkasa, F., Gürçay, S., Uslu, C. ve Peker Say, N. (2006). Adana'da çevre duyarlılığı düzeyinin ve geliştirme olanaklarının araştırılması", *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 217-228.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Seçim Sistemi Değişiklikleri ve Siyasi Parti İttifaklarının Siyasal Sisteme Etkileri: İtalya Örneği

Election System Changes and the Effects of Political Party Alliances on the Political System: The Case of Italy

Kaan AKMAN^{a*}

^aUzman Yardımcısı, Ankara Üniversitesi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9239-7866

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Nisan 2020

Kabul tarihi: 24 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Siyasal Sistem,

Seçim Sistemi,

Siyasi Partiler,

İttifak,

İtalya

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 20, 2020

Accepted September 24, 2020

Keywords:

Political System,

ElectionSystem,

Political Parties,

Alliance,

Italy

ÖZ

Siyasal sistem; hükümet sistemi, seçim sistemi, siyasi parti sistemi gibi birçok alt sistemden oluşmaktadır. Siyasal sistemin istikrarlı bir yapıya sahip olması için bu alt sistemlerin birbirleriyle uyum halinde bulunması gerekmektedir. Siyasal sistemin temelini oluşturan hükümet sistemlerinin en önemli tamamlayıcısı siyasi partiler ve seçim sistemleridir. Siyasal sistemlerdeki değişimlerin birbirleriyle çatışması halinde siyasal sistemde tıkanıklıklar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bir hükümet sistemi değiştirildiğinde seçim ve siyasi parti kanunlarında da yeni sisteme uygun değişiklikler yapılmalıdır. Sistemin birbirini tamamlayıcı değişiklikleri içermemesi durumunda her alt sistem, mevcut sistemle çatışan yeni bir eylem biçimi geliştirmektedir. Siyasi partilerin gerçekleştirdiği seçim ittifakları bu eylemlerden biridir. Seçimler öncesinde siyasi partilerin ittifaklar kurmasında hükümet sisteminin ve seçim sisteminin yapısı etkili olmaktadır. Seçim sistemleri, ülkelerin hükümet yapılarının şekillenmesinde belirleyici rol oynamakta, siyasi partilerin seçim politikalarını doğrudan etkilemektedir. Makalede bu varsayımlardan hareketle İtalyan parti sisteminde son yıllarda ortaya çıkan siyasi istikrarsızlar seçim sisteminde yaşanan değişikliklerle açıklanmış, siyasi parti ittifaklarına dayalı siyasal yapının nedenleri seçim sistemleri ile bağlantı kurularak incelenmiştir.

ABSTRACT

The political system consists of many sub-systems such as government system, election system, political party system. In order for the political system to have a stable structure, these sub-systems must be in harmony with each other. The most important complement of government systems that form the basis of the political system are political parties and election systems. If changes in political systems clash with each other, blockages arise in the political system. For this reason, when a system of government is changed, elections and political party laws should also be changed in accordance with the new system. If the system does not contain complementary changes, each subsystem develops a new form of action that conflicts with the existing system. Before elections, the structure of the government system and the electoral system is effective in forming alliances of political parties. Electoral systems play a decisive role in shaping the government structures of countries and directly affect the electoral policies of political parties. Based on these assumptions, the article explained the political instability in the Italian party system in recent years with changes in the electoral system, and the reasons for the political structure based on political party alliances were examined by linking with electoral systems.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: kaanakman94@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The political system consists of many sub-systems such as government system, election system, political party system. In order for the political system to have a stable structure, these sub-systems must be in harmony with each other. The disruption of this harmony is among the most important causes of the crises faced by political systems. There are some periodic changes regarding these sub-parts of the political system that regulate the basic principles in the constitutions of the countries. These changes sometimes occur as a result of social reconciliation and sometimes they are based on conflicts. Therefore, a political system must adopt socially as well as being legally in force.

The most important complement of government systems that form the basis of the political system are political parties and election systems. These two systems, where all the rules and practices of democracy are tried to be implemented, play a big role in the social and economic development of a country. Tensions between governments and different segments in society are among the main causes of regional instability in the world. The fact that political preferences did not allow the change of facts and events opposed by the society caused the systems to go through a process leading to civil war. Due to all these reasons, only a certain power in a country is sufficient to ensure stability. Approved by a common consensus by all segments of the society, the search for the election system is still ongoing. In addition to ensuring the stability of the administrations, the pursuit of balance in the survival of justice in representation brings constant changes in the political systems.

There are three governmental systems in the world, the generally accepted parliamentary, semi-presidential and presidential system. Political party systems in the country also vary according to the nature of the structure of these systems. For example, the condition of being elected with a vote of fifty percent in a country where the presidential system is implemented constitutes the driving force of the establishment of an alliance between the parties in the political system. Therefore, government systems do not only solve the problem of who will be in power but also the country's political party system.

When the government system is changed, changes in election and political party laws must be made in line with the new system. If the system does not contain complementary changes, each sub-system develops a new action that conflicts with the existing system. The most important arrangement of election systems in terms of political parties being represented or reaching power is election dams. In order to overcome the barrier of the dam and take part in the political structure that will occur after the election, the parties establish election alliances. Therefore, election systems directly affect the election policies of political parties. Both pre-election alliances and coalitions to take part in the government are the result of electoral systems in countries.

Based on these assumptions stated in the article, the effects of election systems and political party alliances on the political system will be discussed in the case of Italy. Italy has faced crises in its political system for many years. The election system reforms implemented did not ensure that these crises came to an end and the number of political parties in the system increased constantly. Crises in the political system caused the country to face economic problems.

The research question of this article, is to explain the reason for the crises of the political system in Italy. In the article, first of all the structure of Italy's constitutional system legislative, executive and judicial power will be examined. Then, major electoral system reforms in the Italian election system will be discussed and the impact of these reforms on the attitudes of political parties will be discussed. Finally, in the elections held in 2018 the political system of Italy will be analyzed.

The first of the results of the article is that while the constitutional structure and election systems reforms are being carried out in Italy, especially the executive body is tried to be prevented from being too strong. The search for social consensus was evident in the constitution and laws prepared after Mussolini. Although election thresholds are low, qualified majority are sought for parties to form a government. Consequently, the historical experience of Italy has been one of the main factors in shaping the current political environment as well as the coalition structure that comes from the nature of the parliamentary system.

The second result of the article is that the constitutional court is decisive in shaping the political system in Italy. This process, which was shaped by the policies of political actors in Italy, was constantly reorganized by the decisions of the constitutional court. Considering all these developments, the election of the article in Italy which is the main examination question.

Another result of the article is that the political system in Italy faces constant government crises and that the election system reforms are not successful in ending these crises. In this cycle, the political structure is fragmented the differences in management of the state over the land do not allow a holistic system and social problems such as immigrants and economic crises are other reasons. This situation made compromise between political actors necessary and caused the system to be mentioned with alliances and coalitions.

Parliamentary elections held on 8 March 2018 resulted in significant changes in the political outlook of Italy. After the election results in Italy, two situations were emphasized. The first of these is the serious vote decrease that appears in the center-left alliance and the second is the increase in the voting rates of the Five Star Movements and the Northern League in the center-right alliance. This situation affected the party structure in the system as a party that participated in the independent election against the alliance system was successful and also restored the balance of power within the alliances.

Giriş

Seçim sistemleri, çok partili demokrasilerde belirli bir süre için ülkede hükümeti hangi parti veya partilerin kuracağını, hangilerinin muhalefette kalacağını belirlemektir. Seçim sistemleri aynı zamanda bir ülkenin demokrasi seviyesinde de değişikliklere yol açmaktadır. Çünkü demokratik rejimlerde yönetim yetkisinin kaynağı seçimlerdir (Türk, 2006, s. 77). Fakat bir ülkede seçimlerin yapılması o ülkenin demokratik ilkelere uygun olarak yönetildiği anlamına gelmektedir. Seçimlerin, belirli aralıklarla tekrarlanması, katılımın anayasal güvence altında alınması ve yargı organlarının denetim ve gözetimi altında gerçekleşmesi gibi diğer koşullarında seçim sisteminin yapısında bulunması gerekmektedir.

Siyasal sistemin şekillenmesinde ana faktörlerden biri olan seçim sistemlerinin uygulamaları ülkeden ülkeye farklı göstermekle birlikte zaman içerisinde bu sistemlerin yapısında değişiklikler yapılmaktadır. Seçim sisteminde reform yapılmasına yönelik siyasi partilerin teklifleri çoğu zaman kendi temsilcileri ve iktidarlarını sürdürme kaygısı taşımaktadır. Bu nedenle de seçim sistemi reformları siyasi partilerin başlıca tartışma alanlarından biridir. Makalenin temel meselesi her ne kadar seçim kanunu değişikliklerini ortaya çıkaran sebepleri incelemek olmasa da değişikliklerin etkilerini anlayabilmek için seçim sistemi değişikliği sürecini çözümlenmek gerekmektedir.

Siyasi partilerinin kurmuş olduğu ittifaklar sadece seçim sisteminin yapısından kaynaklanmamaktadır. İttifaklara yol açan bir diğer değişken de hükümet sistemleridir. Başkanlık sistemi ve parlamenter sistemde siyasi parti ittifakları farklı nedenlere görülmektedir. Bu ittifaklar genellikle siyasi partilerin temsil edilme veya iktidara ulaşma noktasında seçimlerde belirlenen barajları geçme kaygısı ile oluşmaktadır. Nitekim seçim barajının yüksek olduğu ülkelerde siyasi partilerin seçimler öncesinde ittifaklar kurmaktadır.

Bu makalede, siyasi partilerin kurmuş olduğu ittifaklarda seçim sistemlerinin etkisi İtalya örneğinde incelenmiştir. Analiz birimi olarak İtalya'nın tercih edilme gerekçesi, İtalya'da seçim sistemi değişikliklerinin siyasal sisteme etkilerinin oldukça kapsamlı olmasıdır. İtalya'nın istikrarlı bir siyasal yapısının bulunmamasının temel nedeni seçim sisteminin özellikleridir. Makalede ilk olarak İtalya'nın yasama ve yürütme organlarının yapısına değinilmiş, daha sonra seçim sistemi reformlarının tarihsel gelişimine yer verilmiştir. Son olarak 8 Mart 2018 tarihinde gerçekleşen son seçim bağlamında seçim sistemlerinin siyasi parti ittifaklarının oluşmasına ve daha genel düzeyde siyasal sisteme etkileri ele alınmıştır.

İtalya'nın Anayasal Sistemi ve Siyasal Partilerin Yapısı

Bir ülkenin siyasal sistemini analiz edebilmek için incelenmesi gereken ilk kaynak ülkenin anayasasıdır. Nitekim anayasalar, bir ülkenin devlet ve hükümetin yapısı ile ilgili en temel düzenlemeleri içeren metinlerdir. Anayasalara aykırı olmamak ve anayasada belirtilen usul ve esaslara uygun olarak çıkarılan kanunlar ise siyasal sistemin yapısını şekillendiren diğer önemli düzenlemeleri oluşturmaktadır. Bu nedenle İtalya'nın siyasal sistemine yönelik yapılacak incelemede ilk olarak anayasada düzenlenen devletin yönetim organları ele alınmıştır.

İtalya, siyasi birliğini sağlama yolunda farklı zamanlarda uyguladığı yönetim sistemleri ile tarih boyunca istikrarlı bir siyasal yapıdan uzak kalmıştır. Nitekim krallıktan, faşizme ve nihayetinde cumhuriyete uzanan farklı siyasal rejimleri deneyimlemiştir. 1943 yılında Alman işgaline karşı gerçekleştirilen mücadele sonrası 1945 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur. Bugün yürürlükte bulunan İtalya Anayasası da bu sürecinin ardından kurucu meclis tarafından 1 Ocak 1947'de kabul edilerek, yürürlüğe girmiştir (Türker, 1998, s. 484-486).

1947 tarihli İtalya Anayasası'nın "Cumhuriyet Düzeni" başlıklı ikinci kısmının birinci bölümünde yasamanın temel organı olan parlamentoya ilişkin ilkeler belirtilmiştir. İtalya'da parlamento, beş yıl için seçilen *Milletvekili Meclisi* ve *Cumhuriyet Senatosu*'ndan oluşmaktadır. Toplam altı yüz otuz üyeden oluşan Milletvekili Meclisi için oy kullanma yaşı yirmi beş olarak belirlenmiştir. Anayasada Milletvekili Meclisi'nin yanında Cumhuriyet Senatosu'na ilişkin de düzenlemeler bulunmaktadır. Bu kapsamda Cumhuriyet Senatosu'nun toplam üye sayısı üç yüz on beştir.¹ Eski cumhurbaşkanları Cumhuriyet Senatosu'nun doğal üyesi; cumhurbaşkanı güzel sanatlar, edebiyat gibi çeşitli alanlarda yüksek başarı gösteren beş vatandaş ömür boyu senatör olarak atayabilmektedir (İtalya Anayasası, 1947).

İtalya'da yürütme organı, yasama organına benzer şekilde cumhurbaşkanı ve hükümet olmak üzere iki parçalı bir yapıdadır. Anayasanın 83. ve 91. maddeleri arasında cumhurbaşkanına ilişkin esaslar düzenlenmiştir. Yedi yıl için parlamentonun üçte iki çoğunluğuyla seçilen cumhurbaşkanı, devletin başı ve milli birliğin temsilcisidir. 50 yaşını dolduran her vatandaş cumhurbaşkanı seçilebilirken, cumhurbaşkanın en dikkat çekici yetkilerinden biri 88. maddede belirtilen parlamentoyu fesih yetkisidir. Nitekim cumhurbaşkanı, Milletvekili Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nu feshedebilmektedir. Cumhurbaşkanın dikkat çeken bir diğer yetkisi hükümetin hazırladığı kanun tasarılarının Milletvekili Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nu sunulmasına izin vermesidir (İtalya Anayasası, 1947).

Anayasası'nın ikinci bölümünde cumhuriyet hükümeti ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Bu kapsamda İtalya'da hükümet, başbakan ve bakanlardan meydana gelmektedir. Parlamenter sistemin en temel özelliklerinden biri hükümetin güvenoyu olarak göreve başlamasıdır. Bu özellik yürütme organının geniş koalisyon hükümetleri tarafından paylaşılmasına neden olmaktadır (Lijphart, 2014, s. 57). Hükümet sistemi parlamentarizm olan İtalya'da da hükümetlerin kuruluş sürecindeki temel sorunlardan biri partilerin güvenoyu almasıdır. Çünkü İtalya Anayasasına göre cumhurbaşkanı, başbakanı ve onun teklifiyle bakanları tayin etmektedir. Hükümeti kurmak isteyen parti veya partiler parlamentodan güvenoyu alamadığında cumhurbaşkanı, hükümeti oluşturan üyelerin istifalarını kabul etmektedir (Örs, 1953, s. 276).

Seçim sistemi reformlarında önemli bir etkiye sahip İtalya Anayasa Mahkemesi, cumhurbaşkanı, parlamento, adli ve idari yüksek mahkeme yargıçları tarafından seçilen on beş üyeden oluşmaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin en önemli görevi kanunların anayasa uygunluğunu denetlemektir. Böylece Anayasa Mahkemesi tarafından bir kanunun anayasa aykırı olduğuna kararı verilmesi halinde kanun ertesi gün yürürlükten kalmaktadır. 1947 tarihli anayasada, Anayasa Mahkemesine verilmiş başka bir görev bulunmamaktadır (İtalya Anayasası, 1947).

İtalya'nın yasama, yürütme ve yargı organlarının temel görevleri ve işleyişini hakkında bilgi verildikten sonra makalenin temel sorunsalını oluşturan siyasi parti ittifaklarını anlayabilmek için İtalya'da siyasi partilerin gelişimine değinmek gerekmektedir. İtalya'da *Birinci Cumhuriyet* boyunca ideolojik olarak komünist ve anti-komünist blok arasında iki kutuplu bir siyasal yapının olması yeni siyasi alternatiflerin ortaya çıkmasını engellemiştir.

---

¹ Seçim sistemi reformlarının yayında İtalya'da parlamenter sayısının azaltılmasına yönelik değişiklik yapılmıştır. 2023'te yapılması planlanan seçimlerde uygulamaya geçecek olan bu değişiklik ile Milletvekilleri Meclisi'ndeki 630 milletvekili 400'e, Cumhuriyet Senatosu'ndaki 315 senatör de 200'e indirilmiştir. Parlamenter sayısının azaltılmasını öngören bu yasa, Beş Yıldız Hareketi ve Demokrat Parti'nin yanında muhalefet partilerinden de destek almıştır (haberturk.com, 2020).

Hristiyan Demokrat (Democrazia Cristiana, DC) ve Komünist Parti (Partito Comunista Italiano, PCI) bu dönemin iki önemli siyasi partisidir (Fabbrini, 2009, s. 31).

İtalya’da siyasi istikrarsızlık ve parçalanma, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra daha da artmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren kırk altı hükümetin kurulduğu İtalya’da, seçim sistemleri değişiklikleri sonrası aynı partiler ve liderler birbirini takip eden hükümetlerde görev almıştır. Bu süreç boyunca merkez sağ ve merkez sol koalisyonları uzun vadeli hükümet programları uygulayamamıştır (Calingaert, 2008, s. 105).

İtalya’da 1990’lara kadar Hristiyan Demokrat Parti ve İtalyan Komünist Parti arasında bölünmüş olan iki partili sistem, 1992’de İtalya’nın siyasi ve toplumsal yapısında önemli etkilere neden olan “Tangentopoli Sskandalı” sonrasında değişmeye başlamıştır. Yolsuzluk olayları sonrası gelen istifalar, 1993 yılında Silvio Berlusconi ve Kuzey Ligi’nin seçim rekabetine dâhil olması ve seçim sisteminde gerçekleşen reformlar İtalya’da siyasi sistemi yeniden şekillendirmiştir. Bu dönem sonrasında İtalya’da Birinci Cumhuriyet’in sona erip, İkinci Cumhuriyet’in başladığı kabul edilmektedir (aljazeera.com, 2013).

İkinci Cumhuriyet olarak adlandırılan 1993 sonrası dönemde, halkın siyasi partilere güveni ve seçimlere katılım oranı azalmıştır. Böylece yaşanan siyasi kriz yeni krizlerin kökenini oluşturmuştur. Partilerin belli çıkar gruplarını temsil etme eğilimleri sonucunda parlamentodaki partilerin sayısı hızla artmış, bu durum İtalya’da siyasi sistemin çok partili bir yapıya evrilmesine neden olmuştur (Arisoy, 2010, s. 4). Fakat gerçekleşen seçim sistemleri reformları, bir partinin hükümet kurabilmesi için yeterli çoğunluğa erişmesini zorlaştırdığı için partileri koalisyon kurmaya teşvik etmiştir. Nitekim İtalya’da 1996 ve 2006 seçimlerinde merkez sol koalisyon; 2001 ve 2008 seçimlerinde ise merkez sağ koalisyon etrafında siyasi tercihler şekillenmiştir. Böylece sistem çok partili olsa da iki kutuplu hale gelmiştir. Bu durum gerek seçim öncesi gerekse de seçim sonrası siyasi liderlerin rolünü daha da güçlendirmiştir (Fabbrini, 2009, s. 36).

İtalyan siyasi sisteminde I. Cumhuriyet döneminde özellikle tek bir partinin merkezde olduğu görülmekteyken; II. Cumhuriyet döneminde seçim yarışı merkez solun lider partisi olarak kendini konumlandıran Demokratik Parti (PD) ve merkez sağın önemli gücü Haydi İtalya (Forza Italia) öncülüğünde gerçekleşen ittifaklar arasında gerçekleşmiştir (Solak, 2017, s. 270). Bu durum 2009 yılında sistem karşıtı Beş Yıldız Hareketi’nin (M5S) ana muhalefet partisi olması ile birlikte değişmiştir. Böylece sistem, iki kutuplu ittifakların yarışından, seçimlere ittifaklarla ve bağımsız olarak katılan partilerin rekabetine dönüşmüştür (mfa, gov.tr, 2019). D’Alimonta, tüm bu gelişmelerin ardından İtalya’nın parti yapısının iki partili bir sistem haline gelmediğini fakat mevcut seçim sistemlerinin devam etmesi durumunda iki koalisyonlu bir sistem özelliğinin oluşacağını belirtmiştir. Bu nedenle ona göre İtalya’da parti sistemi parçalı bir bipolarizmdir (D’ Alimonte, 2005, s. 26).

Günümüzde İtalya siyasetinde üç parti arasında seçim rekabeti yaşanmaktadır. Merkez solda İtalya Komünist Partisi’nin devamı olarak kabul edilen Demokratik Parti yer alırken; Kuzey Birliği ve Haydi İtalya merkez sağın önemli partileridir. Beş Yıldız Hareketi, bu partilerin seçim dönemlerinde ittifaklar aracılığı ile siyaseti yönlendirmesinin yanında son seçimlerinde oy oranlarını artırarak sistemin önemli aktörlerden biri haline gelmiştir (Miş ve Duran, 2018: 24).

İtalya’da anayasal yapı ve seçim sistemleri belirlenirken özellikle yürütmenin büyük bir güce sahip olması önlenmeye çalışılmıştır. Mussolini sonrası hazırlanan anayasa ve kanunlarda toplumsal uzlaşma arayışı belirgin olmuştur. Seçim barajları ve partilerin hükümet oluşturabilmesi için nitelikli çoğunluğa sahip olma özelliğini göstermesi şartı, güçlü ve otoriter bir iktidarların oluşmasını engellemeye yönelik bir önlemdir (Juliana, 2018). Bir kanun

tasarının onaylaması için gereken iki farklı yasama organının kabulü şartı da benzer şekilde yasama organını dengelemesine ilişkindir (Calingaert, 2008, s. 105).

İtalya'da siyasal sisteminin şekillenmesinde parlamenter sistemin doğasından gelen koalisyonlu yapının yanı sıra tarihsel deneyimine etkilidir. Netice itibarıyla İtalya'da siyasal sisteminin temel özellikleri, simetrik güçlere sahip iki meclisli bir parlamenter sistem, istikrarlı olmayan koalisyon hükümetleri, çok parçalı siyasi partiler sistemi ve iki büyük partinin etrafında toplanan ittifaklar yapısıdır (Solak, 2017, s. 270-271).

Seçim Sistemi Reformları

Seçim sistemi denildiğinde akla ilk olarak partilerin almış oldukları oy oranlarının milletvekilliklerine dönüştürülmesi gelmektedir (Lijpart, 2012, s.141; Gözler, 2013, s.315). Seçim sisteminin dar anlamdaki bu tanımı, bir meclis için seçimlerde oyların nasıl kullanıldığını ve bu oyların mecliste nasıl bir temsile dönüştürüleceğini kapsamaktadır (Gallagher ve Mitchell, 2005, s. 3). Seçim çevreleri, seçim süreci boyunca yapılan tüm işlemler, seçim sürecin yöneten ve denetleyen kurumlar ile ilgili esaslar ise geniş anlamda seçim sistemini oluşturmaktadır. Türk'e göre seçim sistemleri, doğrudan doğruya ülke yönetiminde ve yerel yönetimlerde halktan yetki almaya yönelik yarışın kurallardır (Türk, 2006, s. 77).

Seçim sistemi tartışmalarında genellikle dar anlamdaki seçim sistemi tanımı ele alınırken aynı zamanda sadece yasama organı üyelerinin belirlenmesine odaklanılmaktadır. Fakat Lijpart'ın da belirttiği gibi cumhurbaşkanlığı seçimleri de en az milletvekilliği seçimleri kadar önemlidir. Çünkü yürütme-yasama dengesi bu seçimlerinin sonuçlarına göre belirlenmektedir (Lijpart, 2012, s.146).

Seçim sistemlerinin hem ülkelerin demokrasi seviyelerini yükseltecek özelliklere sahip olması hem de istikrarlı bir yönetime yani siyasal sistemde tikanıklara yol açmayacak bir temsil sisteminin oluşmasına katkı sağlaması gerekmektedir. Seçim sistemlerinin bu özelliği iki ilke ile açıklanmaktadır. Bunlardan ilki, seçim sonucunda bir hükümetin ülkeyi istikrar içinde yönetme olanağını bulabileceği bir çoğunluğunun ortaya çıkmasına imkân veren yönetimde istikrar ilkesidir. Seçim sisteminin, seçime katılan parti veya bağımsız adayların aldıkları oy oranında parlamentoda temsil edilmelerine ilişkin ilke ise temsilde adalet olarak adlandırılmaktadır (Türk, 2006, s. 78).

Dünya üzerinde seçim sistemlerinin farklı uygulamaları bulunmaktadır. Genel kabul gören yaklaşıma göre seçim sistemleri çoğunluk sistemi ve nisbi temsil sistemi olarak ikiye ayrılmaktadır. Çoğunluk sistemi, tek-turlu basit (nisbi) çoğunluk, iki-turlu basit veya mutlak çoğunluk ye alternatif oy gibi alt tipleri ayrılmaktadır. Tek turlu basit çoğunluk sisteminde bir seçim çevresinde en çok oy alan aday, seçimi kazanmaktadır. İki-turlu çoğunluk sisteminde ise birinci turda geçerli oyların mutlak çoğunluğunu elde eden aday seçimi kazanmazsa ikinci tur yapılmakta ve bu turda en çok oy alan aday seçimi kazanmaktadır. Alternatif oylu sistemde, seçmenler adayları tercih sıralarına göre numaralandırmaktadırlar. En fazla sayıda seçmen tarafından desteklenen aday kazandığı ve diğer tüm seçmenlerin temsil edilemediği bu sistem çoğunlukçuluk felsefesinin bir yansımasıdır (Lijpart, 2012, s. 130).

Nisbi temsil sistemi, seçime katılan partilerin aldıkları oy oranlarıyla orantılı olarak temsil edilmelerini sağlamaktadır. Ancak, benimsenen seçim formülü türüne bağlı olarak bu oranlar değişmektedir. Nispi temsil sistemi uygulamaya dönük en yüksek ortalama ve en büyük bakiye/kota sistemleri gibi farklı alt tipleri bulunmaktadır (Özbudun, 200: 521-525). Nisbi temsil sisteminin en önemli özelliği hem çoğunlukları hem de azınlıkları temsil edebilecek ve herhangi bir tarafın aşırı temsil edilmesini önleyecek bir sonucu ortaya çıkarmasıdır (Lijpart, 2012, s.132).

Makalenin temel araştırma sorusu seçim sistemi uygulamalarını incelemek olmadığı için çeşitli formüllere dayanan ve farklı isimlerdeki seçim sistemi yapıları açıklanmamıştır. Fakat bu seçim sistemlerinin özelliklerinin makale açısından iki önemi bulunmaktadır. Bunlardan ilki yönetimde istikrar ve temsilde adalet ilkelerinden hangilerini önemseydiğine ilişkindir. Bu noktada nispi temsil sistemi istikrarsız hükümetlere yol açarken; çoğunluk sistemin temsil bakımından adaletsiz bir sonuç ortaya çıkartmaktadır (Gözler, 2013, s. 327). Seçim sistemlerinin siyasal sisteme etkilerindeki diğer önemli nokta ise bu sistemlerin siyasi parti sistemlerinde ortaya çıkardığı değişimlerdir. İlk defa Duverger tarafından sistematik biçimde formüle edilen kanuna göre, tek-turlu basit çoğunluk sistemi, iki partili bir sistemi; nisbi temsil sistemi ise çok partili bir sisteme yol açma eğilimindedir (Özbudun, 2000, s.525; Gözler, 2013, s. 327).Seçim sistemleri parti yapılarına etkilediği kadar ittifakların oluşmasına da neden olmaktadır. Örneğin çoğunluk seçim sistemleri orta büyüklükteki partilerin ittifaklar kurmalarını teşvik etmektedir. Fakat bu ittifaklar kalıcı olmamakta hükümette yer alabilme alternatiflerine göre değişmektedir (Lijpart, 2012, s.69, 143).

Seçim sistemleri bir ülkenin parti sisteminin şekillendirmekte, hükümet oluşumu sürecini etkilemektedir. Seçim sistemlerinin özelliklerine göre seçmenler seçim öncesinde bir koalisyon kurulabileceği tahmin edebilmektedir. Bu durumda seçmenler tercih ettikleri partilerin hükümete girip giremeyeceğini kestirme imkânına sahiptir. Seçim sistemlerinin siyasi partilerin tek başına iktidara gelmesini zorlaştırdığı durumlarda siyasi partiler, yasaların imkân vermesi halinde kendi adlarıyla bir ittifak içerisinde seçimlere katılabildiği gibi bir partinin çatısı altında birleşerek de ittifak kurabilmektedir. Partilerin seçim öncesi oluşturdukları ittifakların başarılı olması halinde hükümetin kurulması aşamasında ittifakı oluşturan partiler arasında koalisyon kurulabileceği gibi seçim sonrasında parlamentoda temsil edilme ile sınırlı bir işbirliği de yapabilirler. Seçim sisteminin bir diğer etkisi siyasi partilerin aday belirleme süreçleri üzerindedir. Partiler arasında oy geçişkenliğinin bulunması, sosyal ve kültürel olarak benzer seçmen tabanına sahip olunması gibi avantajlar, partilerin ittifak kurmasını kolaylaştırabilmektedir. Bu nedenle partiler aday listelerini belirlerken ittifak ve koalisyon dinamiklerini göz önüne almaktadır (Gallagher ve Mitchell, 2005, s. 21). Özellikle seçim sonrasında bir koalisyonun ortaya çıkması öngörüsü aday belirleme süreçlerini parti içi dinamikler dışında başka değişkenleri göz önüne almaya itmektedir.

Seçim sistemlerinin hükümetlerin kurulma sürecini, parti yapılarını, aday belirleme aşamalarını şekillendiren önemli bir faktör olması seçim sistemlerinin hazırlanması kadar bu sistemlerde reformlar yapılmasını da gündeme getirmektedir. Renwick, seçim sistemlerinin siyasal sistemdeki etkisinden hareketle seçim reformlarının son yirmi yılda siyaset ve siyaset biliminin gündemindeki temel başlıklar olduğu belirtmiştir. Renwick, bu reformların genellikle demokrasiye geçiş sürecinde olan ülkelerde sıklıkla yapıldığını belirtmekle birlikte Yeni Zelanda, İtalya ve Japonya gibi yerleşik demokrasilerde de seçim sistemi reformlarının gerçekleştirildiğini vurgulamaktadır (Renwick, 2011, s.3).

Renwick, Avrupa ülkelerindeki seçim sistemlerinin kademeli bir kişiselleştirme sürecinden geçtiğini, bu durumda geleneksel parti siyasetinden gittikçe uzaklaşılmasına ve daha kişiselleştirilmiş siyasi söylem ve temsil biçimlerine olan istekleri artırdığı belirtmektedir (Renwick, 2011, s. 28). Seçim sistemi reformlarının bu özelliği siyasi aktörler arasında partilerin konumunu etkisiz hale getirirken, güçlü ve karizmatik liderlerin seçim yarışında ön plana çıkarılmasına yol açmaktadır.

Seçim sistemleri reformlarının böylesine geniş bir etki alanının bulunması bu reformların yapılma sürecindeki gelişmeleri önemli kılmaktadır. Örneğin iktidardaki bir partinin seçim sistemi reform teklifinin yasallaşması, muhalefete güçlü bir temsil imkânı veren yasama organının olduğu hükümet sistemlerinde daha zordur. Fakat yasama ve yürütme

organında aynı partinin çoğunluğa sahip olması durumunda bu reformların yapılmasındaki engeller görece daha azdır. Katz, çalışmasında “*Bir ülkede seçim sistemi reformu neden yapılır?*” sorusuna yanıt verebilmek için farklı ülkelerin tarihsel örneklerini incelemiştir (Katz, 2005, s, 61) Katz’a göre seçim reformlarının altı amacı olabilir. Bunlar:

1. Mevcut seçim sistemi içerisinde iktidara gelen partinin, bu sistem ile tekrar bir seçime girmesi halinde iktidarını kaybedeceği kaygısı, yeni bir seçim sistemi arayışını ortaya çıkarabilmektedir.

2. İktidardaki siyasi partinin güçlü bir iktidar yapısına sahip olmamasının yanında seçmenlerin reform talepleri de seçim sistemlerinde değişikliklere yol açabilmektedir. Örneğin İtalya’da yolsuzluk olayları sonrası halkın siyasal katılımın olumsuz etkilenmesi bir seçim sistemi reformunu zorunlu hale getirmiştir. İktidardaki parti veya partiler bu değişiklikleri yaparak toplumda yükselen eleştirileri gidermek isteyebilir.

3. Tek partinin iktidarda olduğu yapıların yanından koalisyon dönemlerinde de seçim reformları yapılmaktadır. Bu durumun temel sebebi koalisyonun üyelerinin ortak çıkarlarıdır. Koalisyonu oluşturan siyasi partiler, gelecek seçimlerdeki oy oranlarına ilişkin tahminlere göre reformları destekleyebilmektedir. Bu noktada koalisyondaki partilerden biri başbakan olmayı hedefleyebilirken, bir diğeri temsil oranını yükseltip koalisyon oluşması halinde daha fazla bakanlık almayı tercih edebilmektedir.

4. Seçim sistemlerindeki reformlar her zaman bir zorunluluk ile ortaya çıkmamaktadır. İktidardaki siyasi partiler yeni sistemde de mevcut güçlerini sürdüreceklerine yönelik iyimser bir yaklaşımda reform taleplerine gönüllü olarak karşılık vermektedir.

5. Seçim sistemi reformları iktidar ve muhalefet partilerinin uzlaşması ile de yapılabilir. Seçim reformlarına karşı hükümet, mevcut sosyal, yönetsel ve ekonomik sorunlara karşı muhalefetten destek almak amacıyla reform için bir uzlaşısı arayışında olabilmektedir.

6. Seçim sistemi reformlarında, iktidar ve muhalefetin karşılıklı çıkarları reformların hızlı bir şekilde hayata geçirilmesini sağlayabilir. Bu noktada reformunun taraftarları ve muhalifleri, karşılıklı olarak bu reformlardan sağlayacakları menfaatlerini takas edebilmektedir (Katz, 2005, s, 63-69).

Seçim sistemi reformları bu amaçlarla gerçekleştirilmesi durumunda her zaman istenilen sonuç alınamamaktadır. İktidar veya muhalefet partilerinin yeni seçim sistemin yanlış hesaplamalar yapması, partilerinin siyasal yaşamında önemli tehditler ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Seçim sistemi reformlarının demokratik değerlerin geliştirilmesi amacıyla uzak olan tüm bu girişimler ülkelerin siyasal sistemlerinde krizlere yol açmaktadır (Katz, 2005, s. 70).

Makalenin konusu oluşturan İtalya’nın seçim sistemi reformlarının yapılması sürecinde Katz’ın sıraladığı nedenler arasında özellikle iki amaç ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki 1990 sonrası yaşadığı sosyal ve ekonomik sorunlar vatandaşların daha istikrarlı bir iktidar yapısını oluşturmaya yönelik taleplerinin etkisidir. Bir diğeri ise iktidardaki partilerinin konumlarını devam ettirmek amacıyla reformları herhangi bir talep olmaksızın gündeme getirmeleridir. İtalya’da son seçim sistemi reformu olan Rosatellum Bis’in kanunlaşması sürecinde iktidar ve muhalefet arasında önemli tartışmalar yaşanmıştır. Hükümet tarafından istikrarı sağlayacak bir sistem olduğu öne sürülen bu kanun, Demokrat Parti, İtalya İleri ve Kuzey Ligi tarafından desteklenmiş, Beş Yıldız Hareketi ise şiddetle karşı çıkmıştır (Bilotta, 2017).

İtalya’da Seçim Sistemi Değişiklikleri ve Siyasi Parti İttifakları

İtalya siyasetinde son yirmi yıldaki tartışmaların merkezinde seçim sistemi reformları gelmektedir. Calingaert'e göre İtalya'nın politik istikrarsızlığın temel sebebi seçim sistemi ile ilgilidir. Fusara da benzer şekilde İtalya'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi kurumları etkileyen ve krize yolan açan gelişmelerin başında seçim sistemi reformlarının geldiği belirtmektedir (Fusara, 2009, s. 49).

İtalya Anayasası'nda seçim sistemlerine yönelik en önemli sınırlardan biri hızlandırılmış yasa çıkarma usulünün seçim kanunu değişikliklerinde uygulanamayacağına düzenlenmesidir (Bilgin, 2011, s. 14). Bu nedenle İtalya'da seçim sistemi değişiklikleri iki yapılı meclislerde bir uzlaşma zorunlu kılmaktadır. İtalya'da 1993'e kadar Milletvekili Meclisi'nde nispi temsil sistemi, Cumhuriyet Senato'su seçimlerinde ise D' Hondt sistemi uygulanmıştır. 1948 yılından itibaren seçimlerde uygulanan nispi temsil sisteminden karma seçim istemine geçiş ise 1993 yılında gerçekleşen referandum ile olmuştur. Bu sistemin karma sistem olarak tanımlanmasının nedeni Cumhuriyet Senatosu'ndaki sandalye sayısının % 75'inin dar bölge çoğunluk sistemine göre kalan % 25'inin ise nispi temsil sistemine göre seçilmesidir. Referandumda yapılan bu değişiklik sadece Cumhuriyet Senatosu seçimlerine ilişkin esasları içermektedir. Milletvekili Meclisi ise yaptığı kanun değişikliği ile seçime ilişkin yeni düzenlemeler yapmıştır. Böylece parlamentonun iki kanadı arasındaki seçimlerde farklılıklar oluşmuştur. Cumhuriyet Senatosu üyeliği belirlenirken ülke 20 seçim bölgesine ayrılmış, bu seçim çevrelerinde tek aday için oy kullanan seçmenler tarafından en çok oyu alan adayın seçimi kazanması öngörülmüştür. Cumhuriyet Senatosu'nun %75'i basit çoğunluk ile seçilmekte iken geriye kalan % 25'lik kısmı oyların bölgesel düzeyde D'Hondt usulüne göre dağıtılmasıyla belirlenmiştir (Arıkan ve Altunsu, 2018, s. 618-619).

Mattarellum olarak adlandırılan bu reform ile birlikte parçalı parti yapısının ortadan kaldırılması amaçlanmış fakat 1994 seçimlerinde partiler iki kutuplu bir yapıya doğru eğilim gösterdiği için sağ ve sol koalisyonlar çerçevesinde seçimlere katılmıştır. Böylece ittifak ve koalisyonların İtalya'da sisteme hâkim olması süreci başlamıştır. Sistemdeki küçük partiler ise güçlerini tamamen yitirmemiş, büyük partiler içerisinde yapılarını devam ettirmeye çalışmıştır. 1994, 1996 ve 2001 seçimlerinde uygulanan dar bölge çoğunluk sistemi nedeniyle adaylar ittifak kurarak, kazanma potansiyeli olan adaylar etrafında birleşmiştir (Solak, 2017, s.265). Bu seçim sisteme yönelik temelde iki eleştiri bulunmaktadır. Birincisi sistemde parti sayısını artırarak ittifakları teşvik etmesi, ikincisi güçsüz ve kısa vadeli koalisyonlar üretmesidir (D' Alimonte, 2005, s. 273).

İtalya'da 1993 reformu sonrası seçim sonrası koalisyonlar yerine seçim öncesi ittifaklar daha önemli hale gelmiştir (Fusara, 2009, s, 55). 1993'te gerçekleştirilen seçim sistemi reformunun iki önemli sonucu olmuştur. Bunlardan ilki merkez sağ ve sol partilerinin kurduğu seçim ittifakları ve bu ittifakların seçimler sonucunda koalisyonlar oluşturması nedeniyle sistemin iki kutuplu hale gelmesidir. Seçim sistemi reformunun ikinci özelliği ise küçük partilerin sistem içerisindeki öneminin artmasıdır. İttifakların seçimlerden başarı ile çıkması ve hükümet kurabilmesi için her kesimin oyuna ihtiyaç duyması meclisteki temsil oranının önemini artırmış, küçük partiler stratejik bir konuma konumuna gelmesine neden olmuştur (Miş ve Duran, 2018, s. 24).

İtalya'da ikinci seçim reformu 2005 yılında gerçekleştirilmiştir. 2001 yılında iktidara gelen merkez sağ koalisyonu seçimlerde yaşayacağı muhtemel oy kabının önüne geçmek için seçim sistemi değişikliği teklifi hazırlamış ve bu değişikliğin kanunlaşmasının ardından, yeni sistem 2006 seçimlerinde uygulanmıştır. *Porcellum* olarak adlandırılan bu sistem ile dar bölge üye seçimi kaldırılmış, liste usulüne geçilmiştir. Ayrıca yeni sistem, ittifak dışında ve ittifak içerisinde seçimlere katılan partiler için farklı barajlar öngörmüştür. Nitekim bir parti eğer ittifak dışında seçime katılıyorsa Milletvekili Meclisi için yüzde 4, Cumhuriyet Senatosu için

yüzde 8 barajını; ittifak içerisinde seçime katılıyorsa Milletvekili Meclisi için yüzde 2, Cumhuriyet Senatosu için yüzde 3 oy alması gerekmektedir(Miş ve Duran, 2018, s. 24).

2005 seçim sistemi reformunun farklı barajlar yanı sıra getirdiği en önemli yenilik seçimlerde çoğunluğu elde eden partilerin ek milletvekili kazanmasıdır. Oyların nispi temsil çerçevesinde dağıtılmasının ardından en fazla oyu alan ittifak veya bağımsız parti eğer en az 340 sandalye kazanamamışsa, en fazla oy alan koalisyona veya partiye 340 üyenin doğrudan verilmektedir. Daha sonra kalan sandalyeler nispi temsil sistemine göre dağıtılmaktadır. Seçimden birinci çıkan ittifak veya partinin parlamentodaki sandalyelerin yüzde 55'ini elde etme imkânına sahip olması, partilerin arasında ittifaklar kurmasını teşvik etmiştir. Nitekim 2005'teki değişiklikten sonra partiler tüm seçmenlerin oylarını alabilmek için birçok küçük parti ile işbirliği yapmış ve bunun sonucunda koalisyona bir hükümet sistemi oluşmuştur (Solak, 2017,s. 266).

2015 yılında Renzi döneminde gerçekleşen üçüncü seçim sistemi reformu ise *Italicum* olarak bilinmektedir. Bu reformun temel amacı, bir önceki seçim sistemlerinin ortaya çıkardığı koalisyona dönemlerine son vermektir. Düzenlemeye göre oyların en az % 40'ını alan parti, çoğunluk ödülü alacak ve milletvekilleri meclisinde sandalyelerin % 54'ünü kazanacaktır. Böylece en az %40 oy ile birinci olan parti 630 sandalyenin 340'ını elde edecektir. Ancak, hiçbir partinin oyların % 40'ını kazanamaması durumunda en çok oyu alan iki parti arasında yeni bir seçim yapılacaktır (Chiaromonte ve D'Alimonte: 2018, s. 9).

İtalya'da Anayasa Mahkemesi'nin seçim sistemi reformlarına müdahale etmesi *Italicum* değişikliği sonrasında gerçekleşmiştir. Anayasa Mahkemesi, hiçbir siyasi partinin % 40'a erişememesi durumunda en çok oy alan iki parti arasında ikinci tur seçime gidilmesi hakkındaki düzenlemeyi anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir (Çolak, 2018). Sonuç olarak 2015 reformu önceki sistemlerden çok da farklı bir sonuç ortaya çıkarmamıştır.

İtalya'da gerçekleştirilen son seçim sistemi reformu Rosatellum adını taşımaktadır. 2017'de İtalya Parlamentosu'nda kabul edilen yasanın, Demokrat Parti meclis grubu başkanı Ettore Rosato'dan tarafından savunulması nedeniyle yasaya Rosatellum adı verilmektedir. Bu yasa mecliste önemli tartışmalara neden olurken, yasaya karşı en sert muhalefeti Beş Yıldızlı Hareket'i gerçekleştirmiştir. Bu muhalefetin nedeni ise yasanın özellikle kendi partilerinin yükselişini durdurması nedeniyle hazırlandığı söylenmektedir. Seçim reformunun önemli özelliklerinden biri de seçim barajının %3'e düşürülmesi ve parlamentoda kadın-erkek dengesinin sağlanmasıdır. (Chiaromonte ve D'Alimonte 2018 s, 8). Rosatellum sisteminde önceki yasalarda olduğu gibi seçimlerden birinci olarak çıkan partiye ek temsilci verilmemesi, bir partinin tek başına iktidara gelmesini zorlaştırdığı için koalisyona ve ittifaklı yapıyı değiştirmeyi başaramamıştır (dunya.com, 2017). Rosatellum hükümet istikrarını garanti edebilecek bir seçim yasası olarak sunulsa da durum öyle olmamıştır. İtalya böylece uzun yıllardır devam eden koalisyona destekli, zayıf teknokrat hükümetler ile karşı karşıya kalmıştır (Bilotta, 2017).

Netice itibariyle 1993 yılından itibaren İtalya'da seçim sistemlerinde dört temel reform yapılmıştır. Bu reformlar sonrası İkinci Cumhuriyet ittifak ve koalisyona ile anılmaya başlamıştır. Merkez sağ veya merkez sol arasında değişen koalisyona hükümetlerinde yer alabilmeyi hedefleyen birçok küçük parti bu dönemde kurulmuştur. Böylece partilerin bölünmesi ve yeni hareketlerin partileşmesi süreci hızlanmıştır (Eren, 2019, s. 9).

Seçim sistemi reformlarının siyasi partilerde yarattığı bu etkinin yanında ülkenin genel siyasal durumu da bu reformlardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Nitekim bu reformlar İtalya'da sürekli seçimleri ile istikrarsız hükümetleri ortaya çıkarmıştır. Hükümetlerin ömrü 1948- 1994 yılları arasında ortalama 322, 1994-2006 yılları arasında 523, 2006-2014 yılları arasında ise

729 güne yükselmiştir. Dolayısıyla hiçbir hükümet bir yasama yılının tamamında iktidarda kalamamıştır (Miş ve Duran, 2018, s. 24).

Siyasi partilerin aralarında ittifak kurmasının en temel nedeni şüphesiz partilerin temsil edilme ve nihayetinde ise iktidara ulaşma hedeflerini gerçekleştirmektir. Parlamenter sistemde özellikle hükümetin parlamentodan güvenoyu alması zorunluluğu tek parti iktidarının oluşmasını görece daha güç hale getirmektedir. Bu sistemde yürütme yetkisine sahip olmak isteyen siyasi partiler, seçim öncesinde ittifak kurabildiği gibi geniş koalisyon yapılarına da gerek duymaktadır. Dolayısıyla ittifak arayışı partiler için siyasetin temeli haline gelmektedir (Miş ve Duran, 2018, s.22). İtalya’da da siyasi parti sisteminde merkez-sağ ve merkez-sol koalisyonlar belirgindir. Bu koalisyonların iç yapılarının zayıf olmasından dolayı dağılma potansiyeli yüksektir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan SSCB’nin dağılışıma kadar merkez sağda Hristiyan Demokrat ve merkez solda İtalya Komünist Partisi’nin bulunduğu İtalya’da bu sistem değişikliğe uğramış, sağ ve sol eksenlerde birçok küçük parti ortaya çıkmıştır. Bunun yanında “Temiz Eller Operasyonu” sistemdeki tüm partilere olan güveni azaltmış, dar bölge seçim sisteminde de etkisiyle birlikte adaylar bu güvensizliği aşmak için seçim öncesi ittifaklar kurmuştur (Miş ve Duran, 2018, s. 23).

1990 yılların ortalarından bu yana İtalyan siyasetinde dönüşümlü olarak iktidarı elinde tutan iki geniş koalisyon hâkimdir. *Özgürlükler Evi* olarak adlandırılan merkez sağ koalisyonu, Haydi İtalya tarafından temsil edilmiştir. Koalisyonunun üyeleri devletin güçlü bir rolün savunucusu olan Ulusal İttifak; kuzey İtalya’da merkezlenmiş, yabancı düşmanlığı güden Kuzey Ligi ve Hristiyan ve Merkez Demokratlar Birliği’dir. 1994 seçimlerinde Kuzey Ligi ile Silvio Berlusconi liderliğindeki Haydi İtalya’nın kurduğu ittifak bu kapsamda ele alınabilir. Kurulan ittifak, 2001 seçimlerinde de genişleyerek devam etmiş, *Özgürlükler Evi* adıyla merkez sağ eğilimli bir koalisyon oluşturmuştur. 2001 seçimlerinden başarıyla çıkan koalisyon, Berlusconi önderliğinde 2006 yılına kadar iktidarda kalmış, bu koalisyon İkinci Cumhuriyet döneminin en uzun hükümeti olmuştur (Arısoy, 2010,s. 5-10).

Merkez sağ koalisyonun karşısında Nisan 2006’dan Ocak 2008’e kadar iktidarı elinde bulunduran *Birlik* koalisyonu bulunmaktadır. Bu koalisyonda Komünistler, Yeşiller, Sol Demokratlar ve küçük partiler yer almaktadır. Bu koalisyon merkez sağa göre daha geniş bir kesimi kapsarken, merkez sağ gibi güçlü bir liderlik ön planda değildir (Calingaert, 2008, s. 107). 2013 seçimlerinde ise merkez solda Demokratik Parti öncülüğünde, Sol-Ekoloji ve Özgürlük, Güney Tirol Halk Partisi ve İtalyan Sosyalist Partisi *İtalya Birlikte İyi* sloganıyla ittifak kurmuştur (Başçıl, 2019).

İtalya’da 4 Mart 2018 Seçimleri

İtalya’da 2016 yılında Matteo Renzi’nin istifa etmesi ile birlikte bir kez daha hükümet krizi yaşanmıştır. Hükümetin kurulamamasının ardından Cumhurbaşkanı Sergio Mattarella’nın görevlendirmesiyle Dış işleri bakanı Paolo Gentiloni başbakan olmuştur. Askıda hükümet olarak nitelendirilen bu dönem, Mattarella’nın parlamentoyu fesih etmesiyle sona ermiştir. Böylece İtalya’da erken seçimlere giden süreç başlamış ve ülkede 4 Mart 2018 seçimlerinin gerçekleştirilmesine karar verilmiştir (Koçak, 2018).

İtalya’da 2018 seçimleri birçok sorunun gölgesinde yapılmıştır. Bu sorunlardan ilki özellikle Afrika’dan gelen göçmenlerdir. Bir diğer sorun ise 2013 yılına kadar yüzde 9 küçülen İtalya ekonomisinin uzun yıllardır istikrarlı olmayan hükümet yapısında giderek kötüleşmesidir. Çift haneli işsizlik oranlarının artması, bankacılık sisteminin yaşadığı kredi sorunlarının nedeni ortak para birimini ve AB’nin bütçe kurallarını olarak görülmektedir.

Dolayısıyla İtalya’da 2018 seçimlerinin belirleyici gündemi mali kriz ve göçmen meselesi olmuştur. Sağ koalisyonun öne çıkan partilerinden biri olan Kuzey Ligi lideri Salvi’ni hem göçmen karşıtı hem de avro bölgesinden çıkmaya yönelik söylemler ile seçim sürecini yönetmiştir. Sağ ve sol partiler arasındaki bu rekabet, herhangi bir ittifaka dâhil olmadan seçimlere katılan Beş Yıldız Hareketi’nin yeni bir tercih olarak görülmesine yol açmıştır (McBride, 2018).

İtalya’da erken seçim kısa bir süre önce değiştirilen Rosatellum’un koşullarına göre gerçekleştirilmiştir. Son seçim sistemi değişikliği olan Rosatellum, herhangi bir siyasi partinin tek başına iktidar olma şansını azaltmıştır. Yeni düzenlemeye göre Cumhuriyet Senatosu ve Milletvekili Meclisi’nde çoğunluğa ulaşabilmek için bir siyasi partinin yüzde 40 oy oranına ulaşması gerekmektedir. Belirlenen bu yüksek oranı nedeniyle partiler seçim öncesi ittifak kurma yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Nitekim Merkez-sol ittifakta Demokrat Parti, Daha Fazla Avrupa, Birlikte Liste ve Popüler Şehir partileri yer alırken; merkez-sağ ittifakta Haydi İtalya, Kuzey Ligi, İtalya’nın Kardeşleri ve Biz İtalya partileri konumlanmıştır (Beşer ve Eliaçık, 2018, s. 3).

Tablo 1: 4 Mart Seçimleri Öncesi İtalya’da Parti İttifakları

	Merkez-Sol İttifak	Merkez-Sağ İttifak
İttifak Lideri	Matteo Renzi Demokrat Parti	Silvio Berlusconi Haydi İtalya
İttifakta Bulunan Partiler	Daha Fazla Avrupa Birlikte Liste Popüler Şehir	Kuzey Ligi İtalya’nın Kardeşleri Biz İtalya

Kaynak: Beşer ve Eliaçık, 2018: 2.

İtalya’da yaklaşık 51 milyon kayıtlı seçmen, 20 seçim bölgesinde oy kullanmıştır. İtalya’da oy kullanma yaşı Temsilciler Meclisi için 18, Cumhuriyet Senatosu içinse 25 yaşını doldurmuş vatandaşları kapsamaktadır. Bu oylar Milletvekili Meclisi’nin 618 üyesini, Cumhuriyet Senatosu’nun 309 üyesini belirlemiştir (Hürriyet, 2018). Bu seçimler, İtalya’nın siyasal görünümünde önemli değişikliklere neden olurken, seçim sonucunda hiçbir parti veya ittifak tek başına hükümeti kuracak çoğunluğa erişememiştir.

8 Mart 2018’de gerçekleşen seçimlerde iktidardaki koalisyonu oluşturan merkez sol ittifak önemli oranda oy kaybetmiştir. Nitekim seçim sonucunda oluşan yeni dengede, parlamentoda sandalyesi bulunan bloklar arasında merkez sol üçüncü sıraya gerilemiştir. Merkez sol ittifakının ana partisi olan Demokrat Parti (PD) yüzde 18,72’lik oyuyla 86 sandalyenin sahibi olmuştur. Böylece merkez sol ittifakının Milletvekili Meclisi’ndeki toplam sandalye sayısı 345’den 112’ye, Cumhuriyet Senatosu’nda ise 123’den 57’ye düşmüştür (Çolak, 2018). Demokrat Parti’nin oy kaybının nedenleri arasında parti lideri Renzi’nin 2018 seçimi öncesinde Beş Yıldız Hareketi’nin yükselişini engellemek için getirdiği sistemin etkili olduğu bilinmektedir. İnsel’e göre Renzi’nin yapmış olduğu seçim mühendisliği işe yaramamış, yeni sistemden en çok kendi partisi oy kaybetmiştir (İnsel, 2018).

Seçimin beklenmeyen sonuçlarından bir diğeri merkez sağ ittifakı içerisindeki Kuzey Ligi’nin yükselişidir. Merkez sağ ittifakı seçimlerde toplamda %37 oy oranına ulaşarak seçimi

birinci olarak tamamlamıştır. Merkez sağın bu başarısının yanında ittifak lideri olarak kabul edilen Silvio Berlusconi yerine Salvini'nin liderliğinin ön plana çıkması, seçimin şaşırtıcı sonuçlarından birisidir. Milletvekili Meclisi'nde Haydi İtalya yüzde 14,01 oyla 59, Matteo Salvini'nin liderliğindeki aşırı sağcı Lig Partisi ise yüzde 17,37 oyla 73 sandalye kazanmıştır. Böylece Salvini merkez-sağ bloğunun yeni lideri olma potansiyelini yakalamıştır (Beşer ve Eliaçık, 2018, s.2).

2013 seçimlerini birinci olarak tamamlayan Beş Yıldız Hareketi'nin bu seçimlerde de kazandığı başarı, seçimin bir diğer önemli sonucu olmuştur. Bir tepki hareketi olarak kendisini adlandıran M5S, 2013'deki başarısının ardından 2016 yerel seçimlerinde başkent Roma ve Torino gibi önemli kentlerin belediye başkanlıklarını da kazanmıştır. Hareket, 2018 seçimlerinde Milletvekili Meclisi'nde 221, Cumhuriyet Senatosu'nda 112 kişi ile temsil edilmiştir. Sistem karşıtı siyasetiyle ve ittifaklar karşındaki mücadelesiyle M5S böylece hem Temsilciler Meclisi'nde hem de Cumhuriyet Senatosu'nda tek başına en büyük parti olmuştur (Göker, 2019).

Sonuç

Siyasal sistemler, toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini göre tarihsel süreç içerisinde değişimler geçirerek varlığını sürdürmektedir. Bu değişimlerden biri de seçim sistemlerine yöneliktir. Seçim sistemleri ülkelerin demokrasi düzeylerini etkileyen önemli faktörlerden biridir. Nitekim günümüzde demokrasi denildiğinde ilk seçimlerden bahsedilmektedir. Fakat bir ülkenin demokratik ilkelere uygun olarak yönetilmesi sadece seçimler ile sağlanabilen bir durum değildir.

İtalya'da siyasi sistemin tekrar eden krizlerle karşılaşmasında, hükümetlerin Milletvekili Meclisi'nden güvenoyu alması zorunluluğu ve siyasi partilerin mecliste temsil edilebilmesi için belirlenen seçim barajını geçmesi gerekliliği önemli rol oynamaktadır. İtalya'da seçimlerde birinciliği kazanan fakat mecliste çoğunluğu sağlayamayan partiler güvenoyu alabilmek için diğer partiler ile koalisyon arayışına girmektedir. Bu durum İtalya'da koalisyonlu bir hükümet yapısının oluşmasına neden olurken, seçim öncesinde çeşitli ittifakların kurmasına yol açmaktadır. Parlamenter sistemin uygulandığı ülkelerde seçim kanunlarında seçim barajı düşük ise partiler mecliste temsil edilebilmek için ittifak kurmak yerine bağımsız olarak seçimlere katılabilmektedir. Fakat barajın yüksek olduğu durumlarda oy oranı az olan partiler koalisyon dinamiklerinde belirleyici olabilmek için büyük partilerin ittifaklarına katılmayı tercih etmektedir (Lijpart, 2012, s.106). İtalya'da hem seçim öncesi hem de seçim sonrası partiler arasındaki uzlaşmalar, İtalya'yı ittifaklar ve koalisyonların hâkim olduğu bir sistem haline getirmiştir.

İtalya siyasi sisteminin krizlerinin en önemli sebebi ise yapılan seçim sistemi reformlarının istikrarlı bir hükümeti sağlamada başarılı olamamasıdır. İtalya'da 1993 sonrası seçim sistemi reformlarının yönetimde istikrar ilkesinin sağlanamadığı görülmektedir. Seçim öncesi ittifaklar ve sonrasındaki koalisyonlar ise toplumun farklı kesimlerinin temsil edilmesiyle birlikte temsilde adalet ilkesinin uygulamaya geçirilmektedir. 2017 yılında yapılan değişiklikte koalisyonlu ve ittifaklı yapıyı değiştirememiştir.

8 Mart 2018'de gerçekleşen parlamento seçimleri, İtalya'nın siyasi görünümünde önemli değişikliklere yol açmıştır. İtalya'da seçim sonucunun ardından iki durum üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki merkez sol ittifakında görünen ciddi oy düşüşü ikincisi ise seçime tek başına katılan Beş Yıldız Hareketleri ve merkez sağ ittifakında yer alan Kuzey Ligi'nin oy oranlarındaki artışıdır. İttifak sistemine karşı bağımsız seçime katılan bir partinin başarılı olması durumu sistemdeki parti yapısını etkilemiş; Kuzey Ligi'nin yükselişi ise ittifaklar içerisinde güç dengesini değiştirmiştir (abgm.adalet.gov.tr, 2018).

İtalya siyasal sisteminde görünen krizlerin nedenleri arasında siyasal yapının parçalanmış olması, coğrafi konumu dolayısıyla sürekli karşı karşıya kaldığı göçmen krizleri ve ekonomik bunalımlar yer almaktadır. Makale kapsamında bu nedenlerden, siyasal yapının parçalı olması seçim sistemleri üzerinden açıklanmıştır. Çünkü bu değişkenin diğer nedenleri de etkileyici bir özelliği bulunmaktadır. Makalede seçim sistemleri ile siyasal parti ittifakları arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Makalenin araştırma sorusunun kapsamında yer almadığı için hükümet sistemi ve koalisyonlu yapı arasındaki ilişki detaylı incelenmemiştir.

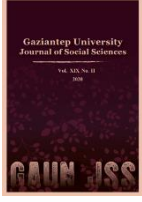
Makalede ulaşılan önemli sonuçlardan bir diğeri başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde sıklıkla rastlanan seçim öncesi ittifakların, parlamenter sistemin uygulandığı İtalya’da da görülmesidir. İtalya’da seçim baraj düşük olmasına rağmen seçim ittifakları sıkça yaşanmaktadır. Bu durumun temel nedeni İtalya’nın siyasal ve sosyal yapısında görünen biopolar zıtlık özelliğidir. Seçim sistemi reformlarının İtalya’da seçim sistemi değişikliklerinin siyasal partilerin ittifaklarına son vermemesinde ülkenin siyasal kültürü ve toplumsal yapısı etkilidir. Seçim öncesi ittifaklar her ne kadar uzlaşmaya dayalı bir siyasal kültürü geliştirse de, hükümet kurma alternatiflerini tartışmaya açarak partiler arasında siyasal yetkinin paylaşılması sorununa neden olmaktadır. Parlamenter sistemde sıklıkla ortaya çıkan koalisyonlu yapı, İtalya’da seçim öncesi ittifaklarla da birleşerek kendine özgü bir siyasal sistemi ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

- Aljazeera (2019). <http://www.Aljazeera.Com.Tr/Ulke-Profil/Ulke-Profil-İtalya>, .
 “İtalya Ülke Profili”, Erişim tarihi: 4.11.2019,
- Arıkan, C. ve Altınsu, O. (2018). Yönetimde istikrar arayışı ekseninde İtalya’nın seçim sistemi reformları, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2). 607-630.
- Arısoy, A. (2010). İtalya’da kuzey bölgeselciliği ve Kuzey Ligi Hareketi, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 26-44.
- Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü (2018), *İtalya seçimleri: sandıktan merkez sağ ittifakı çıktı*, Erişim tarihi: 25.11.2019
<http://www.abgm.adalet.gov.tr/duyuru/2018/mart/05.03.2018.html>.
- Başçıl, H. (2019). *Krizler ve seçimler: İtalya M5S örneği*, Erişim tarihi: 14.11.2019.
<http://gelenekvegelecek.com/krizler-ve-secimler-italya-m5s-orneği-1-haluk-bascil/>
- Beşer, M. E. ve Eliaçık, Z. (2018). Perspektif: genel seçimlerin ardından koalisyon İtalya’ya neler getirecek?, 194, *SETA Perspektif*, Ankara.
- Bilgin, M. (2011). *Çeşitli ülke anayasalarında seçimlere ilişkin hükümler*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.
- Bilotta, N. (2017). Italy’s new election law: a primer, Erişim tarihi: 16.06.2016
<https://globalriskinsights.com/2017/11/italy-rosatellum-bis-primer/>.
- Calingaert, M (2008). Italy’s choice: reform or stagnation, *Current History* (107)707, 105-111.
- Chiaromonte, A. ve D’Alimonte, R. (2018). The new Italian electoral system and its effects on strategic coordination and disproportionality, *Italian Political Science*, 13(1), 8- 18.
- Çolak, E. (2018). *Sistem kurbanı İtalya istikrara hasret*, Erişim tarihi: 14.11.2019,
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sistem-kurbani-italya-istikrara-hasret/1080974>.
- Dünya(2019). *İtalya’da Rosatellum 2.0 kabul edildi*, <https://www.dunya.com/dunya/italyada-rosatellum-20-kabul-edildi-haberi-388248>, , Erişim tarihi: 25.11.2019
- Eren, S. (2019). Popülizmin İtalyan tonu: kurucu üye hakkında 8 soru-8 cevap, Erişim tarihi: 30.12.2019, https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=3352&id=3384.

- Fabbrini, S. (2009). The transformation of Italian democracy, *Bulletin Of ItalianPolitics*1(1), 29-47.
- Fusaro, C. (2009). Party system developments and electoral legislation in Italy (1948-2009), *Bulletin of Italian Politics*, 1(1), 49-68.
- Göker, B. (2018). “İtalya’daki seçim sonuçlarını bir de böyle okuyun”, Erişim tarihi: 14.11.2019, <https://Odatv.Com/İtalyadaki-Secim-Sonuclarini-Bir-De-Boyle-Okuyun-06031850.Html>.
- Gözler, K. (2013). *Anayasa hukukunun genel esasları*, İstanbul: Ekin Yayınları.
- Habertürk (2020). <https://www.haberturk.com/italya-da-parlamenter-sayisini-azaltan-yasa-kabul-edildi-2529149>, “İtalya’da parlamenter sayısını azaltan yasa kabul edildi”, Erişim tarihi: 25.09.2020
- <http://www.Mfa.Gov.Tr/İtalya-Siyasi-Gorunumu.Tr.Mfa>. “İtalya’nın Siyasi Görünümü”, Erişim tarihi: 11.11.2019,
- Hürriyet (2018), *İtalya’da kritik seçim başladı*, Erişim tarihi: 11.11.2019, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/italyada-kritik-secim-basladi-40760389>.
- İnsel, A. (2018). *İtalya’da seçim sonuçlarının anlamı*, Erişim tarihi: 30.12.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=NnKCUY7QIAQ>.
- İtalya Anayasası, Erişim tarihi 14.12.2019. <http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/10-%C4%B0TALYA%20319-354.pdf>
- Juliana, E. (2018). *Mattarellum, Porcellum’, Rosatellum’...*, Erişim tarihi: 12.06.2020 <https://www.lavanguardia.com/internacional/20180228/441135190144/italia-ley-electoral-elecciones.html>.
- Katz, R.S. (2005). Why are there so many (or so few) electoral reforms, MichaelGallagher and Paul Mitchell(ed.), *The politics of electoral systems*, Oxford University Press, 57-79.
- Koçak, Z. (2018). İtalya’da ya koalisyon ya erken seçim, Erişim tarihi: 25. 11. 2019, <http://p24blog.org/yazarlar/2918/italya-da-ya-koalisyon-ya-erken-secim>.
- Lijphart, A. (2012) *Patterns of democracy government forms and performance in thirty-six countries*, London: Yale University Press.
- Lijphart, A. (2014). *Demokrasi modelleri otuz altı ülkede yönetim biçimleri ve performansları* (Güneş Ayas ve Utku Umut Bulsu, Çev.), İstanbul: İthaki Yayınları.
- McBride, J. (2018), What tok now about Italy’s 2018 elections , Erişim tarihi: 12.06.2020 <https://www.cfr.org/background/what-know-about-italys-2018-elections>.
- Miş, N. ve Duran, H. (2018). *Seçim İttifakları*, 232, *SETA Analiz*. Erişim tarihi: 11.06.2020, <https://setav.org/assets/uploads/2018/02/232.-SEC%CC%A7I%CC%87M-I%CC%87TTI%CC%87FAKLARI.pdf>.
- Örs, S. (1953). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bazı anayasalara göre cumhurbaşkanları, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 271- 303.
- Özbudun, E. (2000). Seçim sistemleri ve Türkiye Erişim tarihi: 25.11.2019 <http://www.ankara.edu.tr/law/fdesgisi/10ergun>.
- Renwick, A. (2011) The Personalization of ElectoralSystems: Theory and EuropeanEviden, *ECPR General Conference*, University of Reykjavik,Iceland.Erişim tarihi: 15.06.2020.[http://www.electoralsystemchanges.eu/Files/media/MEDIA_190/FILE/Renwick_and_Pilet,_Personalization_of_Electoral_Systems_\(ECPR_2011\).pdf](http://www.electoralsystemchanges.eu/Files/media/MEDIA_190/FILE/Renwick_and_Pilet,_Personalization_of_Electoral_Systems_(ECPR_2011).pdf).
- Roberto D’ Alimonte (2005). Italy: A Case of fragmented bipolarism, Michael Gallagher and Paul Mitchell (Ed), *The politics of electoral systems*, Oxford University Press, 253-277.
- Solak, M. (2017), İstikrarsız hükümetler ve sürekli reform arayışı: İtalya’da parlamenter sistem, Gökçimen, S. (ed.), *Karşılaştırmalı hükümet sistemleri: parlamenter sistem*, Ankara: TBMM Basımevi.

- Türk, H. S. (2006). Seçim, seçim sistemleri ve anayasal tercihi, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 23, 75-112.
- Türker, M. (2002). “İtalya yönetim sistemi”, Erişim tarihi: 25.11.2019
[Http://www.arem.Gov.Tr/Proje/Yonetim/Dunyada_Kamu_Yon/İtalya.Pdf](http://www.arem.gov.tr/Proje/Yonetim/Dunyada_Kamu_Yon/Italya.Pdf).

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

ABD'nin Soğuk Savaş Döneminde Çin, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore ile İlişkileri Bağlamında Asya-Pasifik Dengeleme Stratejisi

Asia-Pacific Balancing Strategy in the Context of U.S. Relations with China, Japan, South Korea and North Korea in the Cold War Period

Eyüp AKPINAR^{a*}

^a Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa / TÜRKİYE
ORCID: 000-0001-8540-1548

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Haziran 2020

Kabul tarihi: 8 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Asya-Pasifik

Dengeleme Stratejisi,

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin,

Japonya, Güney Kore, Kuzey Kore

Soğuk Savaş Dönemi

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 17, 2020

Accepted September 08, 2020

Keywords:

Asia-Pacific,

Balancing Strategy, United States of

America (USA), China, Japan, South

Korea, North Korea

Cold War Era

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeni uluslararası sistemi şekillendirmiştir. Uluslararası sistemdeki bu değişim Asya-Pasifik bölgesini de etkilemiştir. Uluslararası sistemde yer alan güç ve tehdit dengesinin bir benzeri bölgesel düzeyde Asya-Pasifik'te de yaşanmıştır. Soğuk Savaş döneminde Asya-Pasifik bölgesindeki ulus devletler ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki güç mücadelesinin ve dengeleme stratejisinin aracı haline gelmiştir. Bu dönemde Kore ve Vietnam'da yaşanan savaşlar, Sovyetler Birliği ile Çin arasında yaşanan uyumsuzluklar ve bölge ülkelerinin birbirleriyle olan sorunları ABD'nin bölgedeki varlığını meşrulaştırıcı etki yaratarak müttefiklik ilişkisi kurulmasına zemin hazırlamıştır. Müttefiklik ilişkisi bölgedeki denge politikalarında başvurulan en önemli enstrüman olmuştur. Devletlerin güç, kapasite, coğrafi konumu, birbirleri hakkındaki niyet ve algılamaları denge stratejilerinin belirlenmesinde en önemli parametredir. Bu parametreler ışığında Soğuk Savaş döneminde Asya-Pasifik bölgesi kendine has bir sistemik dengeyi inşa etmiştir. Bu çalışma Asya-Pasifik dengeleme stratejisini ABD'nin Çin, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore ile ikili ilişkileri bağlamında inceleyerek ortaya çıkartmayı hedeflemektedir.

ABSTRACT

The bipolar world order that emerged after the Second World War has shaped the international system. This change in the international system has also affected the Asia-Pacific region. A similar balance of power and threat in the international system has also experienced at the regional level in Asia-Pacific. During the Cold War, nation states in the Asia-Pacific region became the instrument of the power struggle and balancing strategy between the U.S. and the Soviet Union. In this period, some important developments such as Korea War, Vietnam War and disputes between this region states have legitimized and facilitated the US presence in the Asia-Pacific region. The Alliance relationship has been the most important instrument used in balancing policies in the region. States' power, capacity, geographical positions, intentions and perceptions about each other are the most important parameters in determining balancing strategies. In the light of these parameters, Asia-Pacific region has created a systemic balance during the Cold War. This study aims to reveal Asia-Pacific balancing strategy in the context of U.S. bilateral relations with China, Japan, South Korea and North Korea.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: i.akpinareyup@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Although the Asia-Pacific region covers a very large area, including the East, South East, and the Pacific sub-regions, this study has been limited to the U.S. relations with China, Japan, North and South Korea in the Cold War era. Even though these sample countries are East Asian countries, their relations with the U.S. have been chosen because they have an important contribution to the formation of the Asia-Pacific balance strategy.

In this study, balance of power and balance of threat has been determined as the main analytical concepts around which the study will revolve. Considering structure of the international system and the regional subsystem in the Cold War period, the U.S.'s balancing strategy formation in the Asia-Pacific region has been discussed in details.

How and in what direction has Asia-Pacific, as a sub-region, been affected from the balance of power/threat that dominate the international system? What was the purpose and scope of the balancing strategy that the U.S. was trying to establish in Asia-Pacific in the Cold War in the context of its relations with China, Japan, South Korea and North Korea? Which countries preferred bandwagoning or balancing as a method in their political decisions? Considering all these questions, Asia-Pacific balancing strategy in the Cold War period has been studied.

Asia-Pacific region especially after the colonial period became the focal point of the Western Powers and found itself at the center of the power struggle. When regional powers enforced revisionist policies that brought forth changes in the balancing mechanism, the region turned into a destruction area. After the Second World War international system evolved and turned into a bipolar structure. In this new formation U.S. and Soviet Union began to dominate the international system. Bipolar structure influenced the sub-regions and also their balancing strategies. Naturally, balancing strategies in the Asia-Pacific sub-region was effected by bipolar system.

In the Cold War period, ideological views largely shaped the poles and the U.S. and the Soviet Union affected regional powers' strategies. According to these strategies alliances were established. And regional countries chose to act in accordance with their interests. Also they used balancing strategy by evaluating threats perceived from adversary. Thus, they learned how to tackle with dominant actors in their area of interests. Instead of balancing strategy, some countries chose the bandwagoning strategy.

As is known, during the Cold War, both China and the Soviet Union had communist regimes. Especially after the Second World War, the Soviet Union and China acted together to balance the U.S. in the Asia-Pacific region. In addition, these countries stood against the U.S. in the Korean and Vietnam Wars. When the Soviet Union started to pose a threat at the territorial border of China, balancing strategy began to change and thus, China became more closer to the U.S. So, China acted together with the U.S. to achieve a balance against Soviet Union.

It was understood that ideological views were not more important than national interests in forming alliance relationships. On the other hand, when China perceived a threat from the U.S. during the Cold War, it turned its face to the Soviet Union again. China, depending on the threat perception preferred one of both great powers to create balance during the Cold War and implemented its strategy as such.

Japan exhibited a revisionist ambition in the past. After the Second World War, the Japanese military forces restricted by the winners of the war. As a part of its balancing strategy, the U.S. realized Hub and Spokes system and made an agreement with Japan. Japan implemented bandwagoning policy by preferring the U.S. which has the most powerful position in the Asia-Pacific balancing mechanism. Thus, thanks to Japan, the U.S. took the first step to have presence in the region by keeping military bases and troops in Japan territory.

South Korea remained under the influence of the U.S. after the Korean War. The U.S. maintained its military presence in South Korea as well as in Japan in order to ensure its security against North Korea and increased its effectiveness in the region. South Korea chose the bandwagoning policy in favor of the U.S. like Japan in its regional balancing strategy.

It is a reality that both Japan and South Korea preferred the bandwagoning strategy, established an alliance relationship with the U.S. and assigned their military security to the U.S. This strategy also turned Japan and South Korea into large economies. When the U.S. started to make deficits in its commercial activities with both countries, Japan and South Korea posed an economic threat to the U.S. In the late Cold War period, the U.S. began to develop special strategies for both countries to balance economic indicators that posed threat for its gains.

North Korea sought a balance in the region through its relations with the Soviet Union and China. North Korea served as a buffer zone for the security of China and Soviet Union. In terms of the balance of power and balance of threat in the region, the Soviet Union and China gave importance to their relations with North Korea. During the Cold War period, North Korea began to work on nuclear weapons acquisition. South Korea and Japan perceived threat from North Korea's acquisition of nuclear weapons in the region. Both countries came under the umbrella of the United States that had nuclear weapons in order to ensure nuclear balance in the region.

While the U.S. was establishing the Asia-Pacific balancing strategy in the context of its relations with China, Japan, South Korea and North Korea, it took advantage of the problems and threat perceptions of these countries of the region and utilized them to benefit in line with its own interests. In this way, during the Cold War, the U.S. used the Hub and Spokes system to achieve balance of power strategy, and increased its own strength and effectiveness in the region. As a result, the U.S. affected not only the international system with its balancing strategy, but also the Asia Pacific region in the Cold War era.

Giriş

Genel olarak Asya-Pasifik bölgesi coğrafi anlamda Doğu, Güney Doğu Asya ve Pasifik Okyanusu arasında kalan bölge olarak tanımlanabilir. Coğrafi tanımlamanın dışında bölgenin dikkat çeken özelliği ekonomik olarak tanımlanmasıdır. Asya-Pasifik bölgesi toplam dünya ticaretinin % 37'sini ve toplam ithalat ve ihracatın ise % 35'ini kapsamaktadır. (www.unescap.org, 2020). Sahip olduğu ekonomik kapasitesi ile uluslararası sistem içerisinde etkin olan bir bölgedir. Il Sakong'a göre, "Dünyanın ekonomik ağırlık merkezi geçtiğimiz yüzyılın ortasından itibaren Avrupa-Atlantik bölgesinden Asya-Pasifik'e doğru kaymıştır" (Sakong, 1993, s.153). Asya-Pasifik bölgesi, özellikle yakın geçmişten itibaren Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinin içinde yer aldığı, dünya ortalamasının üzerinde büyüme oranlarına sahip ve mucize ekonomileri (*miracle economies*) içerisinde barındıran cazibe merkezi haline gelmiştir (Islam ve Chowdhury, 1997, s. 3).

Coğrafi keşiflerin yapıldığı 15.yy'dan itibaren Batı'nın Asya-Pasifik bölgesine ilgisi zamanla artmıştır. Özellikle Portekiz, Büyük Britanya, Fransa, Hollanda gibi dönemin büyük güçleri Hint ve Pasifik Okyanusu arasında kalan alanlarda var olma çabası içerisine girmiştir. Batı'nın uyguladığı ekonomik sömürü bir yandan bölgedeki ekonomik kapasitenin ortaya çıkmasına neden olurken diğer yandan yarattığı politik sonuçlar vasıtasıyla bölgenin şekillenmesine de katkı sağlamıştır.

Neticede İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölge ülkeleri kendi kaderlerini tayin etme konusunda bir çaba içerisine girmiştir. Soğuk Savaş döneminde Asya-Pasifik bölgesi, anti-kolonyal grupla özdeşleşen komünistler ile kapitalist kesimin desteğini alan milliyetçilerin karşı karşıya kaldıkları iç çekişmelere sahne olmuştur (Huat, 2008, s. 232). İç çekişmelerin yanı sıra uluslararası güçlerin de dâhil oldukları bölgesel savaşlarla (Kore ve Vietnam Savaşları) Asya-Pasifik dünya siyasetini meşgul etmeye devam etmiştir.

Bilindiği üzere ABD, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Pasifik bölgesinde herhangi bir gücün hükümlerliğini kabul etmediğini beyan etmiştir (Gordon, 1990, s. 7). Fakat İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonya'nın bölgede yarattığı yıkımı durdurmak için Sovyetler Birliği ile Kore'nin paylaşılması hususunda anlaşmaya varması (Kissinger, 2015, s. 164) ABD'nin Asya-Pasifik bölgesinde etkin bir güç olma arayışına girmekten çekinmediğini açıkça göstermiştir. Nitekim bu durum ABD'nin kendi hegemonyasını tesis etmeye başladığının bir işareti olarak algılanmış, Çin Komünist Partisi lideri Mao Zedung'un deyimiyile ABD Asya'nın işgaline soyunmuştur (Kissinger, 2015, s. 175).

ABD bölgede dengeyi sağlamak amacıyla askeri gücünü, özellikle de donanmasını konuşlandırmıştır. Ayrıca, ABD müttefiklik ilişkisi kurduğu ülkelere Soğuk Savaş boyunca askeri yardımlarını sürdürmüştür. Kore Savaşı ve Vietnam Savaşı ile ABD askeri yardımları devam etmiş ve zamanla bu yardımlar bölgedeki ekonomik oluşum üzerinde de etkili olmuştur (Von, 1998, s. 29-30). ABD, ekonomik ve askeri yardımları, bölgede kurmak istediği dengeleme stratejisinin ve müttefiklik ilişkisinin birer enstrümanı olarak görmüştür. ABD'nin bölge ülkeleri ile kurduğu ilişki küresel güç dengesini destekleyecek bölgesel güç dengesi oluşturma temelinde yükselirken, bölge ülkelerinin ABD ile ilişki kurmaları ise daha çok kendi iç siyasi çıkarlarına destek sağlamak amacıyla olmuştur. (Chan, 2012, s. 44).

ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası kazandığı güç sayesinde Asya-Pasifik bölgesinde aktif dengeleyici rolünü oynamaya başlamıştır. Soğuk Savaş yıllarında ABD, komünizm ve Sovyet yayılcılığını engellemek amacıyla ikili güvenlik ve iş birliği anlaşmaları üzerinden denge stratejisi uygulayarak bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bölge ülkelerinin güvenlik kaygılarının farkında olan ABD yönetimi, burada kendi varlığını sağlamlaştırmak ve çıkarlarını korumak için küresel ölçekteki güç dengesine benzer şekilde Asya-Pasifik alt

sisteminde de bir denge mekanizması oluşturmuştur. Bölgenin kendi kontrolünden çıkmasını istemeyen ABD müttefiklik ilişkisi kurduğu ülkeler için istikrar sağlayıcı ve dış dengeleyici güç konumunda yer almıştır.

Asya-Pasifik bölgesi geniş bir coğrafyayı içermektedir. Ancak bu çalışmada sınırlandırmaya gidilerek ABD'nin Soğuk Savaş dönemi Asya-Pasifik dengeleme stratejisini en iyi şekilde açıklayabileceği değerlendirilen; Çin, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore'yle olan ilişkileri üzerinden analiz edilecektir. Soğuk Savaş dönemini kapsayan bu çalışmada bölgesel güç ve tehdit dengesinin uluslararası sisteme, uluslararası sistemin de bölgesel güç ve tehdit dengesine olan etkileri ABD'nin bu dört ülkeyle olan ilişkileri bağlamında incelenecektir.

Kuramsal Çerçeve: Güç ve Tehdit Dengesi

Uluslararası ilişkiler disiplinde “denge” unsuru devletler arasındaki güç ilişkilerini analiz etmek ve güvenliğin tesisini sağlamak için değerlendirmeye alınan önemli bir kavramdır. Uluslararası ilişkilerde denge kavramını güç ve tehdit dengesi kavramı olarak iki şekilde ele almak mümkündür. Kenneth N. Waltz'a göre, Güç dengesinde devletler asgari düzeyde varoluşunu sürdürmek azami düzeyde ise etkili güç olma amacı içerisindedir. Devletler bu amacı gerçekleştirmek için kendi kaynaklarıyla gücünü artırmayı ya da kendi kaynaklarını kullanmadan ittifak sistemi üzerinden görece gücünü artırarak tehdidin gücünü sınırlandırma yolunu seçebilir (Waltz, 1979, s. 118).

Güç dengesinin birtakım amaçları bulunmaktadır, bunlar: “evrensel bir hegemonyanın oluşmasını engellemek, sistemi ve sistemi oluşturan öğeleri korumak, uluslararası sistemde karşılıklı güvenliği ve istikrarı sağlamak, savaşları engelleyerek barışı sürdürmek ve güçlendirmek” (Dougherty ve Pfaltzgraff, 2001, s. 42) olarak özetlenebilir. Güç dengesi stratejisi, uluslararası sistemin anarşik yapısı içerisinde devletlerin güç kapasitesini dikkate alır. Sistemik yapının karakteri ise güç dengesi stratejisini belirler (Waltz, 1979, s. 48-59).

Tehdit dengesinde ise Stephen Walt'a göre, “devletler kendilerine yönelik tehditleri dengelemek için müttefiklik ilişkisi kurarlar. Tehditler; gücün fonksiyonu, coğrafi yakınlık, saldırı kabiliyetleri ve algılanan niyetleri içerir” (Walt, 1990, s. vi). Tehdit dengesinde devletin karşısında yer alan aktörün niyetinin tehdit oluşturabilecek özellikte olup olmadığı önemlidir. Bu nedenle güç dengesi stratejisinde yapılan sistem seviyesi analize ilave olarak tehdit dengesi stratejisinde devletlerin niyetleri birim seviyesinde de analiz edilir (Walt, 1990, s. 263-266).

Uluslararası sistemde dengenin sağlanabilmesi için bazı yöntemler kullanılmaktadır. Bunların içerisinde müttefiklik ilişkisi kurma, nüfuz alanını genişletme, silahlanmanın nitelik ve niceliğini belirleme, savaşa girmek gibi stratejiler bulunmaktadır (Dougherty ve Pfaltzgraff, 2001, s. 42). Dengenin sağlanabilmesi için amaçların gerçekleştirilebilmesine yönelik en uygun yöntem karar vericiler tarafından belirlenir. Güç dengesi ve tehdit dengesi stratejisinde tarafların kararları süreklilik arz etmez.

Devletler salt kendi güçleriyle gerçekleştiremedikleri ulusal güvenlik konularını bölgesel ya da sistemsel boyutta ele alarak bir çözüm stratejisi ararlar. Çözüm stratejisinde ise uygun olanı ulusal ve uluslararası güvenlik konularının bir çatı altında işletilmesidir (Buzan, 2015, s. 263). Devletler, ulusal güç ile gideremediği kaygılar ya da elde edemediği çıkarlar için bölgesel veya küresel ölçekte oluşturulan ittifak sisteminin meydana getirdiği güç sinerjisinden istifade ederler. Bir yöntem olarak ittifak içerisinde yer alarak tehdit ya da gücün dengelenmesini amaç edinebilirler. Bu çerçevede bir ittifak sistemi içerisinde yer almaya çalışırlar ancak bu ittifaklarda da Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi sıkı anlaşma hükümleriyle ittifak üyelerini birbirine bağımlı hale getirirler (İşyar, 2009, s. 443-444). İttifak sisteminin hükümleri tarafların bağımsız hareket etme imkân ve kabiliyetini sınırlayıcı etkiye sahip olmaktadır. Bu nedenle de ittifak sistemi bölgesel ya da küresel ölçekte ahde vefa ilkesine

istinaden grup politikasına tabiyeti zorunlu kılar. Diğer taraftan ise ittifak sistemine dâhil olan ve bu ittifak sisteminin güvenlik şemsiyesinden istifade eden zayıf devletler ittifak lideri ülkenin yönlendirmesine maruz kalarak, bağımsız bölgesel/küresel güvenlik politikasının oluşturulmasında yetkin olamazlar.

Neorealist yaklaşımda sistemik yapı alt sistemler üzerinde de etkili olur. Uluslararası sistemdeki güç dengesinin etkileri alt bölgelerde de kendini gösterir. Bölgesel bir güç ya da tehdit dengesinin oluşturulması bir ölçüde sistemik yapıdaki güç dengesinin de bir sonucu olmaktadır. Küresel ölçekte sistemin bölgesel sistemleri şekillendirdiği gibi bölgesel sistemlerin de küresel sisteme etkisi bulunmaktadır. Tarihte, Delos (Delian) Birliğinin kurulması ile Grekler Perslere karşı bölgesel bir güç dengesi oluşturmuştur. Bu bölgesel dengenin daha geniş bir ölçekte Kartaca'nın Pers hükümlerine ile ilişkili olarak güç dengesine etkisinin olduğu ifade edilmektedir (Kaufmann, Little ve Wohlforth, 2007, s. 64). Ayrıca, Atina'nın Delos Birliğinde etkinliğini artırması Sparta ile karşı karşıya gelmesine ve Peloponez Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur (Thucydides, 2009, s. 13). Bu savaş sırasında ise Persler Sparta ile anlaşma yaparak Atina karşısında dengeleyici bir güç rolünü üstlenmiştir (Thucydides, 2009, s. 432).

Devletler sistemde baskın olan gücün peşinde (*bandwagoning*) yer alarak ya da karşısında dengeleme (*balancing*) yaparak stratejik konumlarını belirler. Dengeleyici rolündeki devletler, hiçbir devletin sistemdeki güç dengesizliğinden dolayı baskın olmasını istemez. Dengeleyici güç statükoyu savunarak sistemin devamından yana tavrını koyar. Stratejide, dengeleyicinin gücünün ne olduğu, kime karşı kimi desteklediği ve hangi araçlarla (politik, askeri vb.) destek sağladığı dengeyi şekillendirir (Sheehan, 2005, s. 65-69). Bu stratejide zayıf tarafın yanında yer alarak revizyonist/baskın gücün dengelenmesi arzu edilmektedir. Gücünün peşinde yer alma stratejisinde ise, sistemde güçlü olan devletin bu gücünden istifade edilerek güvenli bir pozisyon elde edilmesi amaçlanır. Waltz'a göre, "bir devlet gücünü maksimize etmek amacıyla gücünün peşinde yer alırsa, bu dengeleme değil bir dünya hegemonunu oluşturmaya hizmet eder. Dolayısıyla bu dengeleme değil sistemin neden olduğu gücünün peşinde yer alma davranışdır" (1979, s. 126). Walt'a göre ise, gücünün peşinde yer alma stratejisini uygulayan devletler güçlü olan tarafın gücünü daha da artıran bir etkiye neden olur. Zayıf devletler güçlü olanın koruma şemsiyesi altında olurlar, böylece tehdidin baskılanmasının yanı sıra güçlü olanın elde edeceği kazanımlardan istifade hakkına sahip olurlar (1990, s. 17-21). Her iki stratejinin uygulanmasında belirleyici parametre güç ya da algılanan tehdidin nasıl bir müttefiklik ilişkisi ile dengeleneceğidir. Müttefiklik ilişkisinin kurulmasında ise çıkar veya tehdidin durumuna göre formal ya da informal bir bağ oluşturulabilmektedir. Söz konusu bağ müttefiklik ilişkisinden elde edilecek faydaya göre kısa ya da uzun vadeli olabilmektedir.

Devletlerin tehdit algılamasına bağlı olarak daha önce kurulan müttefiklik bağından ayrılma ya da yeni bir müttefiklik ilişkisine katılım gerçekleşebilmektedir. Goldstein'e göre, müttefiklik ilişkisi güvenlik ikilemini ortaya çıkararak sistemde güvensiz bir ortam yaratmaktadır. Örneğin, güçleri eşit iki devlet için dengeleyici rolündeki üçüncü bir devletin kiminle ittifak ilişkisine girdiği ya da gireceği bu ikilemin kaynağını oluşturmaktadır. (2004, s.103). Devletler, denge stratejisi için kendi çıkarlarına uygun olan herhangi bir ittifak yapısına üye olabilir, ittifaklar arasında taraf değiştirebilir veya herhangi bir ittifak sisteminde yer almak yerine ulusal güç kapasitesini artırmayı tercih edebilir. Benzer şekilde bölgesel güç dengesi veya tehdit dengesi stratejisinde de devletlerin ulusal çıkarları ve tehdit algılamaları müttefiklik ilişkisi için önemli bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çerçevede, Soğuk Savaş dönemi uluslararası sisteminin dönemsel yapısı dikkate alındığında bölgesel ölçekte de ilişkilerin bir denge stratejisi üzerine kurulduğunu gözlemlemek mümkündür. Küresel sistemin karakterine uygun olarak Asya-Pasifik bölgesi de bu denge

stratejisinin bölgesel düzeyde oluşumuna örnek teşkil etmiştir. Bölgesel ölçekte devletlerin ulusal güç kapasiteleri, ikili ilişkileri, çıkar alanları, tehdit oluşturma/algılama düzeyleri, niyetleri vb. parametreler bölgede kurulacak denge stratejileri için önemli hususlardır.

Asya-Pasifik Bölgesinde Güç ve Tehdit Dengesi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde ABD bölgeye tam anlamıyla angaje olmuştur. Bu angajman iki kutuplu sistemin güç dengesi perspektifinin etkisi altında meydana gelmiştir. Uluslararası sistemde ABD-Sovyetler Birliği arasındaki güç dengesinin; Asya-Pasifik hattındaki tezahürü ABD'nin dengeleyici bir güç olarak bölge ülkeleri ile arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde kendini göstermiştir. Soğuk Savaş döneminde ideoloji bloklaşmada önemli bir rol oynamış ve bloklar arasında iletişim, iş birliği, ittifak gibi alanlar daha kısıtlı seyretmiştir. Sistem, herhangi bir blokun hakim olmasını engellerken diğer taraftan da askeri kapasiteler sayesinde caydırıcılığı sağlayarak bloklar arasında savaşa engel olmuştur (Danziger, 2007, s. 309).

Uluslararası sistem devletlerin bölgesel politikalarına da tesir etmektedir. İşyar'ın değindiği gibi Soğuk Savaş dönemindeki "iki kutuplu sistemde üst sistem alt sistemi şekillendiriyordu" (İşyar, 2009, s. 451) ve Asya-Pasifik bölgesinin de bu durumdan etkilenmesi kaçınılmazdı. Küresel ölçekte uygulanan güç dengesine benzer şekilde bölgesel düzeyde de revizyonist ve statükocu güçler arasında dengenin sağlanması için birtakım oluşumlara başvurulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Eisenhower, komünizmin yayılması fikri üzerinden askeri müdahale seçeneğini meşrulaştırdığı Domino Teorisi'ni Komünizmin Doğu Asya'da yayılmasını engellemek için ortaya atmış olsa dahi, daha çok politik girişimlerde bulunarak denge kurmaya çalışmıştır (Jones, 1996, s. 528-531).

Walt, ideolojinin müttefiklik ilişkilerini başlatmadaki rolünü önemsemeyerek devletlerin bundan ziyade belirli bir tehdit karşısında yakınlaşarak müttefiklik kurmalarına vurgu yapmaktadır (1990, s. 5-6). Soğuk Savaş'ın başlangıç aşamasında tetikleyici söylem olan ideoloji, 1970'lere gelindiğinde ağırlığını kaybetmeye başlamıştır. Küresel çapta iki kutuplu sistem etkisini göstermiştir. Çin'in 1970'lerde ABD ile yakınlaşması Asya-Pasifik'te bölgesel seviyede üçlü bir denge mekanizmasının oluşmasına neden olmuştur. Çin'in Sovyetler Birliği'nden tehdit algılaması bu düzenin şekillenmesinde etkili olmuştur. Çin ideolojiden ziyade çıkarı ve güvenliği ön plana almıştır. (Yahuda, 2005, s. 43-44). Dolayısıyla Sovyetler Birliği ile yaşadığı sorunlar ABD'nin bölgede var oluşunu kuvvetlendirici etki yaratmıştır. ABD bu sayede dengeleyici rolde olmuştur. Bir dengeleyici güç olarak ABD'nin kurduğu ittifak ilişkilerinin bölge ülkeleri için bazı olumlu ve olumsuz sonuçları olmuştur. İttifak çatısının sağladığı koruma güvencesine karşılık ülkeler kendi rızaları ile ABD'nin burada var oluşunu tescil etmişlerdir. Böylece, ABD bölgede ittifak ilişkisi kurduğu ülkelere daha fazla manevra alanına sahip olmuştur. Bu durum ABD ile ittifak ilişkisine giren devletlerin özellikle taviz verilen alanlardaki egemenliğini sorunsallaştırmıştır.

Farklı bölgelerdeki güç dengesi kıyaslandığında, en azından Batı Avrupa'da tehdit tüm bölge için ortak kabul edilirken Asya'daki ülkelerin farklılaşan tehdit algılamaları ortak bir görüşe sahip olmadıklarını ortaya koymuştur. Tehdit algılanan bir ülke başka bir ülke için tehdit oluşturmamaktadır (Kissinger, 2002, s. 99-100). Örneğin, Sovyetler Birliği Batı Avrupa için ortak bir tehdit olarak görülürken ve denge sistemi buna göre şekillenirken, Asya-Pasifik bölgesinde ülkelerin tehdit algılamasında farklılıklar bulunması nedeniyle denge mekanizması ve parametreleri de farklı olmuştur. Asya-Pasifik bölgesindeki ülkelerin birbirleriyle olan ikili veya çok taraflı anlaşmazlıkları, tarihi emelleri, aralarında yaşanan savaşlar, sınır problemleri, ekonomik, demografik vb. sorun alanları denge ve ittifak sisteminin her bir ülke ve sorun temelinde ayrı ayrı ele alınmasını gerekli kılmıştır.

ABD, bölgede ittifak ilişkisine girmek istediği ülkelerle ayrı ayrı olmak üzere ikili savunma ve iş birliği anlaşmaları imzalamıştır. İkili anlaşmalar çoklu müttefiklik ilişkisini içermemiştir. Bu nedenle merkezde dengeleyici unsur olarak sadece kendisi var olmuştur. Daha sonra “San Francisco Sistemi” ya da “Hub and Spokes (Merkez ve Uç Birim)”¹ (Teo ve Emmers, 2020, s. 3-8) adıyla da anılacak bu ilişki modeli ABD’nin bölgesel denge stratejisinde önemli bir rol oynamıştır.

Soğuk Savaş döneminde Asya-Pasifik bölgesinde başat bir güç olan ABD’nin Çin, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore ile kurduğu ikili ilişkilerin bölge politikalarına ciddi etkileri olmuştur. Soğuk Savaş dönemindeki sistemik yapının ortaya çıkardığı dengeleme stratejisinin Asya-Pasifik bölgesine etkisi olduğu gibi, Asya-Pasifik’te yaşanan bölgesel ölçekteki rekabet ve iş birliğinin de küresel ölçekte yansımaları olmuştur. Bu kapsamda, ABD’nin bu dört ülkeyle olan ilişkileri “Asya-Pasifik bölgesi dengeleme stratejisi” özelinde Soğuk Savaş dönemi sistem yapısı üzerinden analiz edilecektir.

Çin-ABD İlişkileri

Çin Soğuk Savaş döneminde bölgesel anlamda kimi zaman ABD’nin yanında kimi zaman da Sovyet Bloku’nun yanında yer almıştır. Çin’in hem kendisine hem de bölgeye yönelik tehdit algılamaları denge politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Çin ve Sovyetler Birliği ilişkileri giderek gelişmiş ve bu iki ülke 1950’de anlaşma yaparak kendilerine yapılacak saldırılara karşı birlikte hareket etme prensibini kabul etmişlerdir (<https://www.fmprc.gov.cn>, 2020). Anlaşmanın Sovyetler Birliği açısından iki sonucu olmuştur. Birincisi Çin’in bir tehdit olmasını sınırlandırmak ve kontrol altında tutmak, ikincisi ise ABD’nin dengelenmesine yönelik Çin’i kendi yanına almaktır (Kissinger, 2015, s. 157-169). 1950 yılında yaşanan Kore Savaşı’nda Çin ve ABD’nin karşı karşıya gelmesiyle birlikte ikili ilişkilerde ve izlenen politikalarda bazı değişiklikler olmuştur. Savaş sonrasında Çin ve ABD birbirlerine daha temkinli yaklaşmaya başlamıştır. ABD savaş sonrasında Çin’i çevreleme politikasına yönelmiştir (Hara, 1999, s. 524). Bu çerçevede, ABD’ye ait Hint-Pasifik Komutanlığına bağlı donanma unsurları Çin çevresinde varlığını artırmıştır. Bu dönemde, 7. Filo’nun Tayvan Boğazına yönlendirilmesiyle birlikte Çin anakarasına karşı Tayvan’ın korunup destekleniyor olması Mao’nun ABD’ye yönelik olumsuz düşüncelerinin temelini oluşturmuştur (Kissinger, 2015, s. 137).

Çin, yakın çevresinde oluşabilecek çatışma alanları ve istikrarsızlığı kendisine tehdit olarak görmüştür. Kore, Çin’in kendi güvenliği açısından ara bir bölge statüsündedir. Bu nedenle Çin, Kore Savaşı’nda kendi güvenliği açısından ABD’nin karşısında yer almıştır. (Kalaycı, 2010, s. 403-404). Savaş sonucunda Kore’nin ikiye bölünmesi ve Kore’nin Çin kara sınırında yer alan kısmında benzer ideolojik yapının oluşması Çin’in güvenliğine katkı sağlamıştır.

Çin, ideolojik olarak yakın gördüğü Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ancak, Brejnev Doktrini ile Doğu Avrupa’da yapılan Sovyet müdahaleciliğinin Çin’e de yapılması olasılığı ilişkileri zayıflatmıştır. Çin, bu tarihten itibaren Sovyetleri tehdit olarak görmüş ve ABD ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir (Rea, 1975, s. 22-27). Böylece Sovyetler Birliği

¹ Hub and Spokes Sistemi: Hiyerarşik yapı içerisinde üst noktada bulunan ve yapıya ait diğer birimlerin dikey doğrultuda iletişim halinde olduğu birim “merkez” (hub) olarak, yatay doğrultuda ya da merkez etrafında birden fazla “uç birimin” (spokes) kendi aralarında iletişimin çok zor olduğu ve iletişimi bir merkez üzerinden gerçekleştirdikleri yapıdır. Daha fazla bilgi için, OECD, “Hub-and-spoke arrangements in competition”. (2019). Erişim Tarihi: 21.07.2020. <https://www.oecd.org/daf/competition/hub-and-spoke-arrangements.htm>. Hub and Spoke kavramının farklı disiplinlerde kullanımı bulunmaktadır. Ancak Türkçe uluslararası ilişkiler yazınında “hub and spoke” kavramının karşılığında rast gelinmediğinden, çalışmada en yakın anlam olarak “Merkez ve Uç Birim” kavramı kullanılmıştır.

ile olan ideolojik yakınlık algılanan tehdit nedeniyle önemini kaybetmiştir. Sovyetler Birliğinin oluşturduğu tehdit ideolojik olmayan temelde ABD ile dengelenmiştir. Örneğin, Sovyet-Çin sınırında yaşanan uyuşmazlıklar Sovyet yayılcılığını tetikleyecek bir düzeye ulaşınca ABD, Çin ile ilişkilerini geliştirmiştir. Böylece Sovyetler'in bölgede hegemon güç olma hayali ortadan kaldırılmıştır. ABD, Sovyetlere karşı Çin'i güçlendirmeye çalışarak Asya-Pasifik'te Sovyetlerin dengelenmesi için üçlü bir yapının oluşmasına katkı sağlamıştır (Kissinger, 2009, s. 700-707). Diğer yandan Vietnam Savaşı'nda ise Çin, ABD ile karşı karşıya gelmiştir. ABD'nin bu savaşta başarıya ulaşamaması kendi iç kamuoyunda eleştirilmiş, dışarıda ise ABD'nin imajı ve komünist rejimlere yönelik etkinliği sorgulanır hale gelmiştir (Goldstein, 2004, s. 42). ABD, başta Hindüçin olmak üzere Asya-Pasifik bölgesinde Sovyetler'e karşı var olmak, dengelemek ve konumunu güçlendirmek için Çin'i daha fazla dikkate alması gerektiğini öğrenmiştir. Daha önce belirtildiği gibi Çin açısından bölünmüş bir Kore'de kendi rejimine yakın ve tehdit oluşturmayan bir bölgenin oluşturulması nasıl ki önemli bir avantaj yaratmış ise benzer bir durumun, ikiye bölünmüş Vietnam için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür (Jones, 1996, s. 529).

1964 yılında Çin'in ilk nükleer silah testini yapması bölgedeki güç dengesinin seyrini değiştirmiştir. Çin, askeri kapasitesini geliştirerek kitle imha silahları edinmek üzerine politikalar üretmiş ve bu alanda da bir denge oluşturmaya çalışmıştır (The Presidential Commission on the 21st Century, 1995, s. 60). Çin'in nükleer silah edinim çalışmaları bölgedeki ülkelerin Çin'i tehdit kaynağı olarak görmesine neden olmuştur. Bu durum özellikle nükleer caydırıcı bir güç olan ABD'nin dengeleyici güç olarak bölgedeki varlığını artırmıştır.

Çin ve ABD arasında özellikle Tayvan diğer önemli bir sorun alanını oluşturmuştur. Çin rejimine karşı Tayvan ulusalcıları İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren ABD'nin desteğini almıştır. Çin'in çevrenin politikasına uygun olarak ABD Tayvan'a önemli derecede askeri yardımda bulunmuştur. Tayvan'a yapılan bu yardımlar Çin için tehdit kaynağı oluşturmuştur. Bu dönemde Tayvan boğazının güvenliği açısından ABD-Tayvan ilişkilerinin askeri boyutu önemli tutulmuştur (Mou-Shis, 1991, s. 58). Amerika, Tayvan Boğazı'nın güvenliğine öncelik tanıyarak askeri güçlerinin burada var olmasını sağlamıştır. Askeri boyutunun yanında Tayvan'a verilen BMGK üyeliği ile uluslararası statü de Çin ve ABD arasındaki ilişkilerde önemli bir sorun alanı teşkil etmiştir (Manion, 2006, s. 454-455). 1954 yılında imzalanan ABD-Tayvan (o dönemki resmi adıyla Çin Cumhuriyeti) Karşılıklı Savunma Anlaşması (www.avalon.law.yale.edu, 2020) ile Çin kendini bu ittifakın karşısında bulmuştur. ABD'yi emperyalist olarak gören Çin, ABD'nin demokrasi yanlısı hareketleri besleyerek emperyal müdahalesini meşru bir zemine oturttuğunu savunmuştur. Çin, ABD'nin tipik bir emperyalist gibi hareket ederek Tayvan'daki milliyetçileri desteklediğini ve Tayvan Boğazına birlikler gönderip Çin anarşisini tehdit ettiğini iddia etmiştir (Shih, 1995, s. 173-186).

Nixon döneminden itibaren ise ABD'nin "Açık Kapı" politikası Çin ve ABD arasında iş birliğini artıran önemli bir gelişme olmuştur. Bu dönemden itibaren ABD, Çin'in savunduğu "Tek Çin" politikasını desteklemiştir (Mirsky, 1986, s. 18-20). ABD, Çin Halk Cumhuriyeti'ni Çin anarşisinin temsilcisi olarak tanımıştır. Böylece ABD, Çin'in komünist karakterinin ilişkilerde sorun oluşturmayacağını ve Tayvan konusunda Çin'i önceleyeceğini davranışıyla göstermiştir. ABD, 1979 yılında Tayvan ile İlişkiler Yasası'nda Tayvan ile ticari, kültürel ilişkiler, statüsü, sağlanacak destek vb. konularda önemli kararlar alarak Çin'in hassasiyetlerini gözetmiştir. Yasayla ABD, Tayvan ile ilişkilerinde Amerikan Enstitüsü'ne bu yönde görevler vererek indirgemeci bir politika uygulamak istemiştir (www.ait.org.tw, 2020). Böylece Çin'in endişelerini ve bölgesel güç ve tehdit dengesini dikkate alarak ABD özellikle Tayvan konusunda daha dengeli bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Bu kararın alınmasında ABD'deki iktidar ve muhalefet arasındaki tartışmaların da etkisi olmuştur (Goldstein ve Schriver, 2001, s. 148-152). ABD, Çin ile ilişkilerin normalleştirilmesi kapsamında Çin'i *de jure*, Tayvan'ı ise

de facto pozisyona getirerek (Li, 1979, s. 135-141) ve Çin'in güvenini kazanarak Sovyetler Birliği'ne karşı dengeyi sağlamak istemiştir. ABD her ne kadar "Tek Çin" politikasını destekliyor gibi görünse de Tayvan'ı Çin'e karşı bir koz olarak kullanma stratejisini yine saklı tutmuştur. (Peterson Institute for International Economics, s. 173-183)

1978'de Mao'nun ölümü ile birlikte Çin ideolojiden ziyade ekonomiyi ön planda tutmuştur. Ekonomi merkezli bu yaklaşım ABD ile ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamış, akabinde Amerika Çin'e kayırlmış devlet statüsü (*most favoured nation*) vererek Çin'in ekonomisine ve teknolojik gelişimine katkı sağlamıştır (Shrivastava, 1989, s. 100-104). Ayrıca bu yıldan sonra "(...) ilişkilerin normalleşmesi (...), askeri teknoloji transferi ve savunma alanında kısıtlı iş birliği" yapılmış ve bu durum iki ülke arasında olumlu etkiler yaratmıştır (Pradhan, 1989, s. 136). 1979 yılında Çin ticari anlamda dışa açılma kararı ile ithalat ve ihracata yönelik karar alma, teşvikler, yatırımlar için yer tahsisi, ticari kısıtlamalar ile döviz üzerindeki kontrollerin azaltılmasına yönelik bir dizi reformu gerçekleştirmiştir (Wei, 1995, s. 75). Deng zamanında gerçekleşen reformlar ve Nixon ile başlayan ping-pong diplomasisi (Jones, 1996, s. 624) iş birliğini kuvvetlendirici etki yaratmıştır (Li, 2014, s. 3).

Hook ve Spanier'e göre, Soğuk Savaş'da ABD, Çin'in bölgede kısıtlanması amacıyla çevre ülkelerle ilişkilerini geliştirmiştir. Ancak, Çin'in Deng döneminden itibaren Batı tarzı ekonomik modeli benimsemesi ve bu ülkelerle kurduğu olumlu ilişkiler ABD'nin elini zayıflatarak Çin'i bölgede önemli bir aktör haline getirmiştir (2014, s. 363-365).

İkili ilişkiler 1980'li yıllarda da benzer şekilde seyretmiştir. Pradhan'a göre, Çin 1980'lerden itibaren süper güçlerle olan ilişkisini yeniden gözden geçirerek ABD ile Sovyetler Birliği arasında dengeleyici üçüncü bir güç olarak yer almıştır (1989, s. 133-134). Çin'in Sovyetler Birliği ile yaşadığı fikir ayrılıkları ve tehdit algısı bu dönemde de etkisini korumuştur. 1980'li yıllarda dahi Çin-Sovyetler Birliği ilişkileri istenilen düzeyde ilerleme göstermemiş ve eski yıllarda yaşanan yakınlaşma yerini birbirine mesafeli yaklaşıma iten bir noktaya getirmiştir. Bu dönemde de Sovyetler Birliği, NATO ve ABD gibi Çin'i de bir tehdit olarak algılamıştır (Dibb, 1986, s. 121-122).

Çin, çıkar ve tehdit algılamasına bağlı olarak bloklar arasında taraf değiştirmek zorunda kalmıştır. Örneğin, Kore Savaşı'yla ABD'yi dengelemek adına Sovyetler ile yakınlaşmıştır. Sovyet destekli Kuzey Vietnam Kamboçya'yı işgal etmeye başlayınca, Kamboçya'yı korumak için Kuzey Vietnam'a girmiş ve Sovyetler ile ilişkilerini durdurarak ABD ile yakınlaşmıştır (Dedeoğlu, 2001, s. 322-332).

Sovyetler Birliği her ne kadar bir süper güç olsa da Avrupa'ya odaklandığı kadar Doğu Asya'ya odaklanamamıştır. Bunda özellikle bölge ülkeleri ile ekonomik ilişkileri geliştirememesinin payı mevcuttur (Segal, 1986, s. 44). Buna karşılık ABD'nin bölgede askeri açıdan varlık göstermesi ve müttefiklik ilişkisi kurduğu ülkelere askeri ve ekonomik yardımlarda bulunması etkinliğini artırmıştır.

Soğuk Savaş döneminde, Çin Asya-Pasifik'te kendi nüfuz alanı içinde bulunan bölgelerde ABD'nin müdahalesini en aza indirmek için çabalarına devam etmiştir. Çin kendi çıkarlarının en düşük olduğu alanlarda ABD'nin etkili olmasına olumlu tepki vererek dolaylı olarak kendi çıkarlarını koruma metodunu uygulamıştır (Gungwu, 1995, s. 70-71).

ABD'nin bölgede etkin güç olma arayışı sürerken diğer taraftan ise Asya'nın yükselen ekonomileri iş birliğini arttırmak maksadıyla ASEAN gibi bölgesel birtakım organizasyonları oluşturmuştur (Won, 1998, s. 29-30). Özellikle Çin ile tartışmalı deniz alanlarına yönelik sorun sahaları bulunan ülkeler ASEAN üzerinden organize olma ve ilişki kurma imkânına sahip olmuştur. ASEAN ülkeleri zamanla bölgesel güvenlik konularında çözüm platformu olarak yine bu oluşumu ön planda tutmuşlardır (Albert ve Maizland, 2019).

1989 Tiananmen Meydanı olaylarında Çin'in orantısız şiddete başvurması Çin ve ABD ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarih itibarıyla ABD-Çin ilişkilerinin karşılıklı güvensizlik çerçevesinde geliştiği gözlenmiştir. Bu güvensizlik Tayvan sorunu ve Güney Çin Denizi ile ilgili diğer sorunlarda da etkisini göstermiştir (Leifer, 1997, s. 157). Jun'a göre, ABD Çin'i "insan hakları, güvenlik ve ticaret konularında eleştirmiş" ve bu eleştirilerle birlikte Çin'in bir tehdit olarak değerlendirilme sorunu ortaya çıkmıştır (Jun, 1998, s. 179). Bunun dışında Sincan Uygurları ile Tibet ve İç Moğolistan sorunları Çin'i uluslararası arenada zorlayan meseleler olmuştur. Çin bu bölgeleri kontrolü altında tutabilmek için buralara Han Çinlilerini yerleştirerek ve bu sayede demografik yapıyı değiştirerek çözüm bulmayı amaçlamıştır (Hunter ve Sexton, 1999, s. 206-207). Bunlara ilave olarak, Çin yönetiminin Tiananmen olaylarındaki tavrının ekonomi, teknoloji transferi ve askeri alanlardaki ilişkilerine olumsuz etkisi olmuştur. ABD, bu olaylardan sonra Çin'e yardımlarını askıya aldığı ilan etmiştir (Yahuda, 2005, s. 142-146). Çin ise, Sovyetlerin çöküşü ile aynı zamana denk gelen bu olayları kendi rejimi için bir tehdit kaynağı olarak görmüştür (Manion, 2006, s. 442). Diğer taraftan bu olaylar esnasında Çin, ABD'nin kendisine yönelik politikalarının iç işlerine müdahale anlamına geldiğini iddia ederek ABD'den tehdit algıladığını ortaya koymuştur.

Japonya-ABD İlişkileri

Japonya tarihte Kore ve Çin'i ele geçirme girişiminde bulunmuştur. Buradaki ekonomik kaynakları elde etme çabası Batı ile karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Japonya'nın revizyonist politikaları Pasifik'te dengeleri değiştirerek Japonya ile ABD'yi savaşa sürüklemiştir (Pehlivantürk, 2015, s. 103). Japonya'nın sınırlarını aşan gücü ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Mihver devletler arasında yer alması bunun bir göstergesi olmuştur. ABD, Pearl Harbor'a saldıran ve kendisine tehdit oluşturan Japonya'nın hareket kabiliyetini daraltma adına Japonya üzerinde kontrol politikalarını uygulamıştır. ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki'ye ilk atom bombasını atması ile Japonya büyük bir yara almış ve savaşın seyri Japonya'nın aleyhine değişmiştir (Hart, 1970, s. 691-698). Böylece Japonya bu savaşın sonucunda yenilen tarafta yer almıştır.

Başta ABD olmak üzere müttefik devletler, 1951'de imzalanan San Francisco Barış Anlaşmasıyla Japonya ile arasındaki düşmanlığı sonlandırmaya yönelik bir adım atmıştır. Anlaşma ile Japonya; Kore, Antarktika, Formosa, (Tayvan), Kuril, Spratly ve Paracel adaları gibi toprak alanlarına yönelik hak iddialarından da vazgeçmiştir (www.treaties.un.org, 2020). Anlaşmada Yoshida ve onun doktrininin de büyük etkisi olmuştur. Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle ABD Japonya üzerinde kontrolünü artırmıştır. Müteakiben, 1960 yılında iki ülke arasında Amerikan-Japon Karşılıklı Güvenlik ve İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır (Nish, 1986, s. 31-34). Bu anlaşma aynı zamanda 1951 yılında imzalanan anlaşmanın revizyonu olmuş ve iki ülke arasında müttefiklik ilişkisi kurulmuştur. Böylece Japonya, ABD tarafından güvenliğinin sağlanması ve ekonomik imkânların verilmesine karşılık ABD'ye asker ve üs bulundurma hakkını vermiştir. ABD ise Japonya sayesinde, Asya-Pasifik'e gücünü aktarma, müttefiklerini koruma ve muhasımlarını çevreleme fırsatını yakalamıştır (Packard, 2010, s. 92-94). Anlaşma her ne kadar karşılıklı güvenliği vurgulasa da Japonya anayasasının 9. maddesi gereğince Japonya savaşa neden olacak askeri gücün kullanımı ve başka bir ülkenin korunması için asker gönderilmesi konularına izin vermemiştir (www.japan.kantei.go.jp, 2020). Bu nedenle de ABD tarafından sağlanan güvenlik hizmeti tek taraflı bir hizmet olarak işlev görmüştür. ABD bu anlaşma ile Japonya'nın özellikle geçmişte revizyonist emellerinin en büyük göstergesi olan askeri kapasitesini dolaylı olarak sınırlandırmış ve bölgede deniz aşırı güç projeksiyonu için önemli bir konuşlanma imkânı sağlamıştır. ABD'nin Japonya üzerinde kontrol sağlaması, Japonya'dan tehdit algılayan Çin ve her iki Kore için de görece emniyet sağlamıştır.

Japon halkının nükleer silahın yıkıcılığı karşısında çaresiz kalması ve Yoshida Doktrini'nin de etkisiyle ekonomik gelişmeye ağırlık vermesi nedeniyle Japonya Asya-Pasifik bölgesinde kendisine en büyük askeri tehdit olan ABD'nin peşinde yer alma (*bandwagoning*) stratejisini tercih etmiştir. Bu tercih bir bakıma o zamanın şartlarında bir zorunluluğun da ifadesi olmuştur. Böylece Yoshida doktrini ile Japonya önceliğini ekonomik gelişmeye ayırmış, güvenlik ihtiyacını ise müttefiklik ilişkisi üzerinden ilave kapasite kullanmadan gerçekleştirmeye çalışmıştır. Japonya'nın ABD üzerinden güvenlik ihtiyacını karşılaması zamanla ABD tarafından eleştirilmiştir (Cooney, 2002, s. 6-8). Ancak, bu eleştirilerin aksine Japonya'nın güvenlik harcamalarını artırarak bölgede eskisi gibi askeri bir güç olma yoluna gitme ihtimali ABD için daha büyük bir risk olarak görülmüştür.

1960 yılından itibaren ABD-Japonya arasındaki ilişkilerde, Sovyetler Birliği ve Çin arasındaki rekabet, Çin'in 1964 yılında yaptığı nükleer silah testi, Çin Kültür devriminin olası silahlanmaya etkisi ve Vietnam Savaşı'nın yansımaları etkili olmuştur (Elster, 1970, s. 23-25). İki kutuplu dünya sistemi içerisinde dengeleme stratejisini fırsat bilen Japonya ekonomi alanındaki gelişimini kendine özgü kalkınma modeli (ekonomi, finans, eğitim vb.) çerçevesinde gerçekleştirmiştir (Iriye, 1992, s. 380-381). Japonya bu dönemde büyük bir ekonomik ivme yakalamış hatta ABD'ye rakip bir ekonomi olmuştur. Buna karşılık savunma harcamalarına önem vermemesi ve bu konuda ABD'ye yaslanması (*free-rider*) ikili ilişkilerde sorun teşkil etmiştir (Nish, 1986, s. 31-34). ABD tarafından Japonya'ya askeri harcamalarını artırması baskısı yapılırsa da 1960'larda Sovyetler Birliği ile yaşanan yumuşama (Détente) politikası Japonya'nın elini rahatlatmıştır. Détente politikasının var oluşu, Japonya'nın askeri harcamalarını artırması yönündeki ABD baskılarına karşı Japonya'nın isteksizliğini meşru kılmıştır (Sakamoto, 1984, s. 19-20). Amerikan baskısına karşı Japonya'nın aldığı tavırda iç dinamiklerin etkili olduğu gözlenmiştir. Özellikle Japon halkının büyük bir oranda askeri harcamalardan fayda göremeyeceğine yönelik inancı ve atom bombasının yıkıcı etkisini yaşamaması bunda etkili olmuştur (Sakamoto, 1984, s. 19-20).

Japonya 1970'lerden itibaren neo-merkantilist ve mukayeseli üstünlük (*Comparative Advantage*) politikalarıyla Doğu Asya'da artan ekonomik avantajından dolayı ABD'yi tehdit eder konuma gelmiştir (Nester, 1990, s. 202). Japonya'nın kendini korumaya alan gümrük politikaları ve iç talep yerine ihracat ağırlıklı bir büyüme modeli uygulaması nedeniyle ABD karşılıklı ticarete açık vermeye başlamıştır (Takeda, 2014, s. 279-284). Bu nedenle de ABD cephesinde Japonya'nın ticari faaliyetlerindeki kazanımlarının sınırlandırılması ya da ABD lehinde avantajlı durum oluşturularak bir denge stratejisinin uygulanması için alternatif çözüm arayışlarına gidilmiştir. Diğer taraftan ABD, Sovyetler Birliği'nin yayılmasını engellemek amacıyla komünizm rejimine sahip Çin ile ideolojik olmayan perspektifte ilişki kurmak istemiştir. Bilindiği üzere 1971 yılında Nixon doktrini ile birlikte Çin'e yaklaşma siyaseti uygulamaya konmuştur. Bu yaklaşımla Çin'in ABD ve müttefiklerine karşı oluşturduğu tehdidin iyi ilişkiler kapsamında bertaraf edilmesi amaçlanmıştır. Nixon doktrininin diğer bir amacı ise Japonya'nın Çin ile iyi ilişkiler kurması yönündeki hedefidir. Sovyetlerin bölgeye nüfuz etmesini önlemek adına Çin ve Japonya ilişkilerinin geliştirilmesinin önemli olacağı değerlendirilmiştir (Tuncoku, 2002, s. 109). Böylece Çin ve Japonya arasında ilişkilerin geliştirilmesi sağlanarak tehdit kaynağının güvenli hale getirilmesi, Sovyetler Birliği'nin komünist bir ülkenin desteğinden mahrum bırakılması ve Çin'in Sovyetler Birliğine karşı dengeleyici rolde olması hedeflenmiştir.

Diğer taraftan Nixon döneminde, ABD'nin Çin'e yakınlaşması Japonya'yı, ABD'nin Japonya ile Karşılıklı Güvenlik ve İş Birliği anlaşmasının olması ise Çin'i ilişkilerin başlangıç aşamasında tedirgin etmiştir. Japonya ve Çin'deki milliyetçilerin bu hassasiyetlerden kaynaklı oluşturabileceği karşıt davranışlar da ABD'yi tedirgin etmiştir. Bu nedenle ABD, her iki ülke ile ilişkilerinde tarafların çekincelerini dikkate alarak dengeli ve faydacı bir politika izlemiş, hatta Çin ve Japonya arasındaki

ilişkilerin normale dönmesini sağlama amacını taşıyarak bunun üzerinden Sovyetler Birliğinin dengelenmesi stratejisini gözetmiştir (Komine, 2014, s. 99-119).

ABD'nin güvenlik şemsiyesinden istifade etmesine karşın Japon halkı genel anlamda ABD'nin Vietnam'a ve Sovyetlerin Afganistan'a olan müdahalelerine karşı olmuştur (Sakamoto, 1984, s. 20). ABD Vietnam'a yapılan harekâta Güney Çin Denizindeki lojistik üslerden faydalanmıştır. Bu dönemde Japon milliyetçileri arasında ABD'nin kullandığı Okinawa üssünün Japonya'ya yeniden kazandırılması düşüncesinin canlanması, Japon anayasasının savaşa yönelik kısıtlayıcı hükümleri, Okinawa'daki ABD nükleer silahlarının varlığı, Vietnam savaşının ABD-Çin Savaşına dönüşme riski gibi nedenlerle Okinawa'dan Vietnam'a sağlanacak destek sorunlu bulunmuştur. (Llewelyn, 2010, s. 314-337). Japonya bu dönemde Çin'in nükleer güç kullanma ihtimali nedeniyle yine ABD'nin nükleer silah koruması altında olmayı sürdürmüştür. Iriye'ye göre, "(...) Japonya ilk olarak Başbakan Sato döneminde ABD baskısıyla savunma bütçesini arttırırken diğer taraftan nükleer karşıtı 3 temel prensibi ilan etmiştir. Bunlar; Japonya topraklarında nükleer silahların üretilmemesi, kullanılmaması ve bu topraklara getirilmemesidir." (Iriye, 1992, s. 370). Japonya'nın Çin'in nükleer silah edinimi çabası karşısında böyle bir karar alması dikkat çekici bulunmuştur.

Vietnam Savaşı sonrasında ise Japonya bölgedeki güvenlik ve istikrarın sağlanması için önemli rol oynamıştır. Bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanması Japonya'nın özellikle ticari ilişki kurduğu ülkeler ve deniz ticaret yolları açısından önemli görülmüştür. Japon Başbakanı Fukuda tarafından ortaya atılan ve Fukuda Doktrini olarak anılacak yeni bir yaklaşımla Japonya dış politikasını şekillendirmeye çalışmıştır. Fukuda Doktriniyle ASEAN ülkeleri ve Hindüçin'deki komünist rejime sahip ülkelerle birlikte kapsamlı bir barış ve istikrar planının hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Pressello'ya göre bu girişim Japonya'nın bölgesel lider olma, Sovyet ve Çin'i dengeleme, ekonomik gelişimine hizmet etme amacını taşımaktaydı (Pressello, 2014, s. 37-38). Nitekim Japonya'nın başlattığı bu girişim 1979'da Kamboçya'da başlayan çatışmaların barışa dönüşme sürecinde etkili rol oynamış ve Japonya'nın bölgedeki konumunu güçlendirmiştir. Japonya'nın girişimi ABD varlığını dışarıda bırakan bir olgu olmamıştır. Çünkü Japonya hem kendi güvenliği hem de ASEAN ülkelerinin güvenliği için ABD'nin bu bölgede var olmasını önemli görmüştür. Böylece Japonya ekonomik gelişiminin bölgede ABD'nin sağlayacağı güvenli ortamdan geçtiğini değerlendirmiştir (Khamchoo, 1991, s. 13-15).

1980'lerde de ABD ve Japonya arasındaki en önemli problem ekonomi olmuştur. ABD kendi aleyhine gelişen ekonomik dengesizliği düzeltmek adına bazı tedbirleri devreye sokmuştur. Bu çerçevede, ABD ile Japonya arasında Japon Yen'inin değerinin artırılması yönünde karar alınmıştır. Böylece ABD'ye olan negatif etkinin azaltılması planlanmıştır. Artan Yen birim değeri 1980'lerin sonuna doğru Japonya'nın korumacı politikalarını olumsuz etkileyerek uluslararası piyasada rekabetini düşürücü etki yaratmıştır (Holcombe, 2016, s. 327-329).

Bölgede, komünist rejime sahip olan Kuzey Kore'nin sergilediği tutum ve davranışlar zaman zaman çevre ülkelere tehdit oluşturmuştur. Özellikle nükleer bir silahın tesirine İkinci Dünya Savaşı'nda maruz kalan Japonya için Kuzey Kore'nin nükleer silah edinim çalışmaları büyük bir risk olarak algılanmıştır. Kuzey Kore'nin nükleer silah üretme kapasitesinin belirginleşmeye başlamasıyla birlikte Japonya, güvenlik konusunda ABD'nin desteğine ihtiyaç duymuştur. Kuzey'den gelecek saldırı durumunda Güney'in müştereken savunulması kapsamında Japonya ile Amerika arasında yapılan güvenlik anlaşması Amerika'nın buradaki pozisyonunu kalıcı hale getirmiştir (Harrison, 2003, s. 294). Japonya kendi güvenliği açısından Güney Kore'nin Kuzey Kore'ye karşı güçlü bir müttefik olmasını önemli görmüştür. Japonya, ABD'nin Japonya'daki üslerinden çekilse bile Güney Kore'de bulunmasının dahi Japonya'nın emniyetine büyük katkı sağlayacağına kanaat getirmiştir. Diğer taraftan birleşmiş ve nükleer

güce sahip bir Kore'nin kendisine tehdit oluşturacağı endişesi bulunduğu Kuzey Kore'nin var olmaya devam etmesi için Japonya bu dönemde ekonomik yardımlar yapmıştır (Kissinger, 2002, s. 112).

ABD'nin bölgede denge unsuru olarak kalmasını kolaylaştırıcı etkiler mevcuttur. Bunlar arasında bölgedeki tehdit algılamalarına ilave olarak Japonya'ya ait birtakım sorun alanlarını sıralamak mümkündür. Japonya'nın Rusya ile Kuril adaları, Çin ve Tayvan ile Senkaku/Diaoyu adaları, Kore ile Takeshima adalarının egemenlik hususlarına ek olarak münhasır ekonomik alan ve kıta sahanlığı gibi deniz yetki alanları konusunda da sorunları bulunmaktadır (Mendl, 1995, s. 50-52). Sorunlu alanlarla ilgili çatışmanın tırmanmasının engellenmesi ve arabuluculuğun sağlanması konusunda ABD bölgede dengeyi gözeten bir konumda bulunmuştur.

Japonya açısından, güç dengesinin sağlanabilmesi için bölgedeki hiçbir gücün hegemon güç olmaması gerekmektedir. Bunun için de ABD'nin bölgede bulunması önemlidir. Bölgede olası bir çatışma deniz ticaret yollarını tehlikeye sokacağından Japonya için bölgesel istikrar ve denge sağlanması kritik bir mesele olarak görülmüştür (Mendl, 1995, s. 50).

Güney Kore- Kuzey Kore ABD İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı'nda Japonların Kore'den çekilmesi ile oluşan boşlukta ülke bölünerek Kuzey ve Güney Kore olarak bağımsızlıklarını ilan etmiştir (www.state.gov, 2020). Japonların olduğu dönemde geçici bir hat olan 38. paralel daha sonra bu iki bölgenin sınırını belirleyen sürekli bir hatta dönüşmüştür (Kwak, 1982, s. 260). Bağımsızlıklarını ilan eden komünist rejime sahip Kuzey Kore'yi Sovyetler Birliği desteklerken, anti-komünist rejime sahip Güney Kore ise ABD tarafından desteklenmiştir. Kore Savaşı'nda ABD BM'nin desteğini alarak Güney Kore'nin yanında savaşmıştır.

Kwak'a göre ABD Kore stratejisinde; Çin ve Sovyetler Birliği'nin nüfuzunun yayılmasını önlemeyi, Güney Kore'nin güvenliğini sağlayarak bu ülkeyi bölgesel iş birliğinin bir parçası yapmayı, Kuzey Kore'yi caydırmayı, Kore yarımadasında dengeyi gözetip her iki Kore'yi birleştirmeyi amaçlamıştır (Kwak, 1982, s. 261). Kore Savaşı resmi olarak sonlandırılmamış olsa da tarafların üzerinde anlaşmaya vardıkları bir ateşkes imzalanabilmiştir. Ateşkesten hemen sonra 1953 yılında ABD ile Güney Kore arasında Karşılıklı Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Pasifik bölgesinde taraflar saldırılara karşı birbirlerini korumayı taahhüt etmiştir (www.photos.state.gov, 2020). Böylece ABD, Kuzey Kore tehdidi üzerinden Güney Kore sayesinde bölgeye angaje olarak denge kurma arayışına başlamıştır. Nitekim Japonya'nın ardından Güney Kore de ABD'nin denge stratejisinin bir parçası olmuştur. Kwak'ın görüşünün aksine birleşmiş bir Kore politikası yerine birbirine zıt komünist ve anti-komünist ideolojinin sırasıyla Kuzey Kore ve Güney Kore'de alevlendirilmesi ABD ve Sovyetler Birliği'nin bu durumu kendi lehlerinde kullanmalarına olanak sağlamıştır. Kim'e göre "(...) her iki Kore'nin birleşmesi tek bir gücün oluşmasına ya da bu gücün başka bir güç tarafından baskı altına alınmasına neden olabilecektir. Bu nedenle bölgedeki güçler P'yongyang ve Seoul arasındaki tansiyonu düşürme taraftarı (...)" olmuştur (1980, s. 29). Henry Kissinger'a göre, birleşmiş bir Kore'nin başka bir gücün kontrolüne girerek bölgesel dengeyi değiştirme riski bulunmaktadır. Başta sınır hattında ve Güney Kore içerisinde yer alan ABD varlığının, müteakiben de Japonya'da bulunan ABD askeri varlığının sorgulanmasına neden olarak varoluş sorunu yaratabileceği endişesi ortaya çıkmıştır (2002, s. 111-118).

Kuzey Kore, ABD'nin Karşılıklı Güvenlik Anlaşması sayesinde Güney Kore üzerinde asker bulundurmasını ve askeri yardım sağlamasını şüpheyle karşılamıştır. Kuzey Kore'ye göre, Güney Kore ABD'nin güdümünde davranmaktadır. Çin askerlerini kuzeyden çekmiş, Güney Kore Japonya ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ayrıca Güney Kore iç kamuoyunda da ABD'ye

tepki vardır. Bunlara rağmen ABD askerlerinin hala burada varolması teslimiyetçi bir davranış olarak görülmüştür (Park, 2001, s. 546-547).

Her iki Kore arasındaki savaşın ateşkesle beklemeye alındığı 1953 yılından itibaren taraflar kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla iddialarını meşru kılmak ve diğerinin elini zayıflatmak için uluslararası alanda destek arayışlarını sürdürmüştür (Macdonald, 1990, s. 234). Bölünmüş bir Kore'nin varlığı başta Sovyetler Birliği olmak üzere, Çin, Japonya ve ABD için bölgedeki denge politikalarının sürdürülmesi ve güvenlik çıkarlarına hizmet etmesi bakımından önemli görülmüştür. ABD askeri varlığını bünyesinde barındıran Güney Kore Japonya'nın güvenliği açısından Çin ve Kuzey Kore'ye karşı tampon bölge vazifesi görmüştür. Bu durum ABD'ye Asya-Pasifik bölgesinde denge stratejisinin oluşturulması ve ulusal çıkarların korunması bakımından uygun bir ortam sağlamıştır.

Soğuk Savaş dönemindeki ABD-Güney Kore ilişkilerinin gelişimini konjonktürel olarak safhalara ayırmak mümkündür. Pae'ye göre, "Güney Kore'nin Amerika ile ilişkisi güvenlik çıkarı ve bağımlılık çerçevesinde gelişmiştir, şöyle ki; 1950-1960'lı yıllarda stratejik açıdan önemli ve tam olarak bağımlı, 1970'lerde stratejik açıdan önemli ve orta seviyede bağımlı, 1980'lerde ise stratejik açıdan hayati öneme sahip ve eşit ortaklık" (1992, s. 140) prensibinde hayat bulmuştur.

ABD ile Kuzey Kore arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, Kuzey Kore'nin savaş ile birlikte dış dünyayla iletişimi çoğunlukla tercih etmediği ve Güney Kore'deki ABD varlığının tehdit olarak algılaması nedeniyle ABD ile diplomatik ilişkilerinin çok kısıtlı olduğunu söylemek mümkündür. *Détente* dönemi hariç Kuzey Kore 1970'e kadar dünyaya kapalı bir görünüm sergilemiştir. 1972'den sonra ise yumuşamanın etkisi ile Pyong Yang yönetimi diğer uluslar ile diplomatik, ticari ve kültürel ilişkiler kurma arayışına gitmiştir (An, 1983, s. 79).

Güney Kore ile müttefiklik ilişkisi kuran ABD farklı tarihlerde Kuzey Kore ile çatışmanın eşiğine gelmiştir. "Amerika ve Kuzey Kore arasında 1969 yılında Pueblo krizi meydana gelmiştir. USS Pueblo adlı Amerikan İstihbari Donanma gemisinin Kuzey Kore yönetimi tarafından ele geçirilmesi ile birlikte gemi mürettebatı 11 ay rehin tutulmuştur. ABD'nin özür beyanı vermesi ile mürettebat serbest bırakılmıştır." (Macdonald, 1990, s. 261). Kuzey Kore ise geminin kasıtlı olarak kendi karasularına girdiğini beyan etmiştir. Buna karşın ABD başta geminin uluslararası sularda seyrettiğini savunmuş fakat daha sonra karasularını ihlal ettiğini doğrulamıştır (www.history.com, 2020).

Kuzey Kore bu dönemde ABD'ye karşı destek arayışlarına girişmiştir. Bu desteği uluslararası platformlarda arayarak meşru bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Kore'nin birleşmesi ve yabancı askerlerin çekilmesi konusunda Bağlantısızlar Hareketi ile iletişime geçmiştir. Bağlantısızlar Hareketi Kore'nin birleşmesi, Güney Kore üzerindeki nükleer silahlar ile Amerikan askerlerinin çekilmesi konularında Kuzey Kore'ye destek vermişlerdir. Ancak, bu destek sınırlı seviyede kalmıştır (Koh, 1984, s. 219-225).

Kuzey Kore, ABD ve bölgede sorun yaşadığı diğer ülkelere karşı Sovyetler Birliği'nin desteğini almaya çalışmıştır. Rusya 1980'lerden sonra Kuzey Kore'ye MİG-23 savaş uçaklarını tedarik ederek Kuzey Kore topraklarında uçuş hakkı ve limanlarında ise donanma için hizmet alım hakkına kavuşmuştur. Ayrıca nükleer alanda iş birliği tesis edilerek Kuzey Kore'nin ilk nükleer tesisi Ruslar tarafından inşa edilmiştir (Macdonald, 1990, s. 256-258). Kuzey Kore nükleer programla Sovyetler Birliği ve Çin'in yardımıyla ilk olarak 1950'lerde tanışmış, müteakiben 1967 ve 1987'de kendi reaktörlerine sahip olmuştur. Bunların arasından plütonyum üretimine uygun olan reaktörler özellikle Güney Kore ve ABD için tehdit oluşturmuştur (Merrill ve Taylor, 1992, s. 54-55). Kuzey Kore kendi güvenliğini sağlamak amacıyla Sovyetler Birliği'nin sunmuş olduğu imkânlar ve kapasite artırımı üzerinden bir denge stratejisi izlemiştir. Kuzey Kore'nin Ruslarla olan bu yakınlaşması Soğuk Savaş boyunca ABD'yi tedirgin etmiştir.

Kuzey Kore'nin coğrafi ve tarihsel açıdan Çin için özel bir yeri olmuştur. Kissinger'a göre, Çin açısından Kuzey Kore'nin varlığı kendi güvenliği için çok önemlidir (2016, s. 230-231). Kuzey Kore Çin'in sınır komşusu olduğundan burada oluşabilecek güvenlik boşluğu Çin tarafından tehdit olarak kabul edilmiştir. Kore coğrafyası genel olarak tarihte Çin ve Japonya arasındaki savaşlarda önemli bir yaklaşıma istikameti olmuştur. Kuzey Kore, Çin'in güvenlik ve istikrarı bakımından bir nevi tampon bölge konumundadır. Bu nedenle birleşmiş bir Kore'nin gelecekte sunacağı etkilerin bilinmezliği mevcut durumdan daha tehlikeli ve kontrolsüz bulunmuştur. Dolayısıyla Kuzey Kore'nin Çin'e karşı bir tehdit oluşturmaması için ülkedeki rejimin nispeten kontrol altında bulundurulması önemli görülmüştür. Nitekim 1961 yılında Çin-Kore Dostluk, İş Birliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın 2. maddesine göre Çin ve Kuzey Kore birbirine güvenlik taahhüdünde bulunmuşlardır. Anlaşma ile ekonomik ve teknik yardım ile kültürel ve bilimsel konularda iş birliği amaçlanmıştır. (Peking Review, 1961). Kuzey Kore benzer bir anlaşmayı Sovyetler Birliği ile de yapmıştır. (www.treaties.un.org, 2020).

ABD söylemlerinde sınırdaş Güney ve Kuzey Kore'nin barış içerisinde yaşamasını vurgulasa da Güney Kore'de konuşlandırıldığı nükleer silahlara karşılık Kuzey Kore'nin nükleer programını geliştirme çabasını yarımada barışa ve birleşmeye gölge düşürdüğünü savunmuştur (Oh, 1992, s. 35). Bölgedeki nükleer silahlanma çalışmaları veya üretimi ister ABD isterse de Çin ya da Kuzey Kore tarafından gerçekleştirilmiş olsun, Küba Krizi'nin etkilerini bilen tüm bölge ülkeleri ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda nükleer silah saldırısına maruz kalan Japonya için önemli bir tehdit kaynağı olmuştur. ABD, bölgedeki komünist rejimlerde nükleer silahların yayılmasını istemediği gibi müttefiklik ilişkisi kurduğu anti-komünist rejimlerde de yayılmasını istememiştir. ABD nükleer silahlanmanın kendi kontrolünde bir denge oluşturmasını arzu etmiştir. Bu noktada, ABD, Güney Kore'nin nükleer güç olma yolunda farklı ülkelere alacağı yardımlara sıcak bakmayarak bu tür girişimleri Kuzey Kore'yi cesaretlendirici davranışlar olarak görmüştür (Kim, 1980, s. 35-36).

ABD'nin Güney Kore'ye olan yardım bütçesinde 1978 yılı itibari ile kısıntıya gitmesi, Güney Kore'de bulundurulmuş askeri birlik sayısını 1971 yılı itibari ile giderek azaltması ve Carter döneminde zaman zaman Güney Kore'de insan hakları ihlallerine yapılan vurgu ilişkileri olumsuz şekilde etkilemiştir (Koh, 1984, s. 210-214). İki ülke arasındaki ilişkiler Carter'ın Güney Kore'den askerlerini çekme planını gündeme getirmesiyle daha da gerilmiştir. Bu plana ABD ve Güney Kore içerisinde yer alan muhalifler ve Japonya karşı çıkmıştır. Söz konusu plan daha sonra askıya alınmıştır (Sohn, 1989, s. 113-119). Japonya'nın plana muhalif görüş sergilemesinde kendi güvenliği için Güney Kore'deki ABD varlığının hayati öneme sahip olması nedeni yatmıştır.

ABD, Japonya ile yaşadığı ticari açığın bir benzerini Güney Kore ile de yaşamıştır. ABD kendi aleyhine olan ticaret açığını kapatmak için Reagan döneminden itibaren Güney Kore ile ticari, mali ve ekonomik anlamda hem baskı yöntemini hem de anlaşma yöntemini seçerek avantajlı konum elde etmeye çalışmıştır (Kim, 1988, s. 232). ABD Japonya'ya uyguladığı ekonomik dengeleme stratejisine benzer şekilde ticari anlamda kazanımını arttıracak politikaları Güney Kore için de uygulamıştır.

Sonuç

Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği uluslararası sistemde güç dengesini belirleyen iki önemli güç olmuştur. Asya-Pasifik bölgesi de bu güç dengesinin etkisinde kalmıştır. Bölgesel seviyede güç dengesinin iki büyük kutbu, bölgedeki ülkelerle müttefiklik ilişkisi kurarak güç ve tehdidi dengelemeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği Avrupa'da sıkı ve uzun süreli askeri konuşlanmaya sahip olmasına karşın Asya-Pasifik bölgesinde bu niteliğe sahip olamamıştır. ABD'nin bölgede uzun süreli donanma ve askeri üs bulundurması ile bölge

ülkelerine yaptığı ekonomik yardımlar Sovyetler Birliği'ne nazaran Asya-Pasifik bölgesinde etkin bir güç olmasına olanak sağlamıştır. Her iki güç de Asya-Pasifik bölgesinde dengeleme stratejisinin maliyetini tek başına üstlenememiştir. Ortaya çıkan maliyetin paylaşım yöntemi her iki güç tarafından da bölge ülkeleriyle kurulan müttefiklik ilişkileri üzerinden işletilmiştir. Kore ve Vietnam Savaşı'nın baş aktörlerinin yanı sıra onlara bölge içinden ve dışından destek veren ülkeler bu paylaşımın bir örneğini teşkil etmiştir. Çin, genel olarak her iki süper gücün arasında dengeleyici bir rol üstlenmiştir (Goldstein, 2004, s. 41-42). Sovyetler Birliği ve ABD'nin bölgede yarattığı tehdide bağlı olarak Çin üçüncü bir aktör olarak bu güçler arasında tehdit kaynağını dengeleme stratejisini uygulamıştır. Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore ise her iki kutbun dengeleme stratejisinin belirlenmesinde destekleyici unsur olarak görev almıştır.

Bölgede ulusal güvenlik politikaları ve çıkar ilişkileri denge stratejisinde gözetilen önemli konular olmuştur. Tehdit algılamaları ve ulusal güç bileşenleri ülkelerin dengeleme stratejisini şekillendirmiş ve ittifak/karşı ittifak oluşumlarını belirlemiştir. Bölgede revizyonist ve statükocu eğilim, tartışmalı deniz ve toprak alanları, askeri kapasite artırımı, ittifak ilişkileri, nükleer silah edinim çalışmaları ve diğer fikir ayrılıkları bölgesel güç dengesi ve tehdit dengesinin oluşturulmasında önemli parametreler haline gelmiştir. ABD, müttefiklik ilişkisini oluştururken ulusal çıkarları, bölgedeki güç dengesini ve ülkelerin birbirleriyle olan tehdit algılamalarını gözetmiştir. Dolayısıyla bölge ülkelerinin birbiriyle yaşadığı sorunlar başka bir gücün dengeleyici rolüyle bölgede yer almasına olanak sunmuştur. Diğer bir ifadeyle ABD bu ülkeler arasındaki sorunların sürdürülmesinden istifade ederek bir nevi bölgede kendisinden dengeleyici rolün talep edilmesinin zeminini hazırlamıştır.

Soğuk Savaş dönemi Asya-Pasifik bölgesinde Çin, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore arasından bölgesel güç dengelerini etkileyebilecek bağımsız bir güç olarak Çin ön plana çıkmıştır. Çin, Soğuk Savaş dönemi içerisinde tehdit algısına bağlı olarak Asya-Pasifik bölgesinde denge stratejisini uygulamıştır. Çin'e tehdit olan aktör ya da bölgedeki güç dengesi değiştiğinde Çin yeni bir ittifak sistemi içerisine dâhil olarak sistemik açıdan bir denge mekanizması kurulması çabası içerisinde girmiştir. Tehdit ve güç parametrelerindeki değişimle bağlantılı olarak Çin'in Sovyetler Birliği ya da ABD ile kalıcı olmayan ittifak ilişkisine girmesi uzun vadede dengeleme stratejisi ile sonuçlanmıştır. Japonya ve Güney Kore ise Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD etkisinde kalmış ve ABD'nin güvenlik şemsiyesinden istifade etmiştir. Bu nedenle her iki ülke de bağımsız manevra yapma imkânına sahip olamamıştır. Kuzey Kore ise Soğuk Savaş döneminde başlangıçta içe kapalı bir politika izlerken, daha sonraki dönemlerde ise kimi zaman Bağlantısızlar Hareketi, kimi zaman ise Çin ve Sovyetler Birliği üzerinden etki alanını genişletmeye çalışmıştır. Kuzey Kore Asya-Pasifik bölgesinde mevcut Sovyetler Birliği askeri ve ekonomik kapasitesinden çok daha güçlü olan ve kendisine tehdit oluşturan ABD ile ittifak ilişkisine girmeyerek güçlünün yanında yer alma stratejisini uygulamamıştır. Kuzey Kore bölgede yalnız kalmamak, ihtiyaç duyulduğunda iş birliği yapabilmek ve tehdit dengesini oluşturabilmek için Çin ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini korumaya çalışmış ve uzun vadede bu iki ülkenin etkisinde kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Çin ve Sovyetler Birliği aynı ideolojik ekseninde ilişkilerini geliştirmiş hatta Kore ve Vietnam Savaşı'nda ABD'ye karşı müttefiklik ilişkisi ile birleşmişlerdir. Amerika ve Çin ilişkileri göz önüne alındığında bir güç dengesini görmek mümkündür. Bilindiği üzere Çin tarihsel süreç içerisinde birçok konuda ABD'nin karşısında yer almıştır (Shih, 1995, s.173-186). Ancak, Sovyetler Birliği ile Çin'in yaşadığı sorunlar ABD ve Çin'in birlikte hareket etmesini zorunlu kılmıştır. Özellikle, Sovyetler Birliği ile Çin'in sınır probleminden dolayı karşı karşıya gelmesi ve Çin'in Sovyetler Birliği'ni tehdit olarak algılaması nedeniyle tehdidin dengelenmesi için Çin, ABD ile ilişkilerini geliştirme gayretine girmiştir. Böylece tehdit dengesi Sovyetler Birliği aleyhine olacak şekilde evrilmiştir. Bu dönemde Brejnev Doktrini'nin de Çin-ABD yakınlaşmasına etkisi olmuştur. Özellikle, 1971

yılında Nixon ziyaretinin etkisiyle birlikte Çin Asya-Pasifik Bölgesinde üçüncü büyük güç olarak ön plana çıkmıştır. Çin'in bölgede üçüncü büyük güç olarak ortaya çıkışında ABD'nin Çin'i bu şekilde konumlandırma isteğinin de etkisi olmuştur. Nixon ziyareti ile Asya-Pasifik'te dengeleme stratejisi için ideolojik yaklaşımın ABD için sürdürülebilir olmadığı anlaşılmıştır. ABD'nin Çin'in desteğini alması ile bölgedeki güç dengesi ABD lehine gelişim göstermiştir. ABD ise Çin'in askeri kapasite artırımı yaparak Sovyetler Birliği'ne karşı denge stratejisinde rol almasına imkân tanımıştır.

ABD ve Çin ilişkilerinin bölgesel ve küresel ölçekte yansımaları bulunmaktadır. İki ülke arasında zaman zaman iş birliği zaman zaman da çıkar çatışması yaşanmıştır. ABD bu dönemde Çin'in potansiyel gücünün bölgedeki güç dengesini bozabileceği ve Asya-Pasifik alt sistemini domine edebileceği endişesiyle bir yandan da sınırlandırma politikası uygulamıştır. Bu nedenle, ABD'nin dengeleme stratejisinin içerisinde yükselen birer güç olan Çin ve Japonya'nın etkinliğinin sınırlandırılmasına yönelik politikalar ağırlık kazanmıştır. ABD, büyük bir ekonomiye sahip olan Japonya'nın geçmişte olduğu gibi revizyonist emelleri içerecek davranışları sergilememesi ve yükselen bir Çin'in ise başta Tayvan'ın ilhakı olmak üzere hakimiyetini arttırarak Asya-Pasifik'te etkin bir güç olmaması için bölgede dengeleyici ve sınırlandırıcı politikalara öncelik vermiştir.

Japonya Yoshida doktrini ile birlikte İkinci Dünya Savaşı'nda kendisine tehdit oluşturan ABD ile savaş sonrasında ortakyaşar (symbiotic) bir ilişki içerisine girmiştir. Böylece, ihtiyaç duyduğu güvenli ortamı ABD'nin sağladığı denge stratejisi aracılığıyla tesis etmiştir. ABD'nin Japonya topraklarında konuşlu askeri kapasitesini azaltması durumunda ise Güney Kore'deki ABD askeri varlığını kendi güvenliği açısından elzem olarak kabul etmiştir. Nispeten benzer bir durumun bu dönemde Güney Kore için de yaşandığını söylemek mümkündür. Merkez ve Uç Birim sisteminin bir parçası olarak Japonya ve Güney Kore ABD ile karşılıklı güvenlik anlaşmaları yapmış ve bu sayede ABD müttefik topraklarında asker bulundurma hakkına sahip olmuştur. Her iki ülke de ABD'den askeri yardım alarak ayrıcalıklı konum elde etmiştir. Askeri harcamaların asgari düzeyde tutulması ve güvenlik konusunda ABD'ye yaslanmaları bu ülkeleri kısa süre içerisinde büyük birer ekonomi haline dönüştürmüştür. Japonya ve Güney Kore ekonomik gelişmişlik oranlarına kıyasla askeri bütçelerini arttırmayarak bölgesel güvenliğin sağlanmasında gerekli olan mali yükü paylaşmamaları ve sorumluluk almamaları nedeniyle ABD'nin eleştirisiyle karşılaşmıştır. Bu durum ABD'nin daha fazla askeri harcama yapmasına neden olmuş ve ekonomisine ilave yük getirmiştir. Bu ülkeler ile ABD arasındaki ticaret dengesi zamanla ABD aleyhine bozularak tehdit boyutuna ulaşmıştır. ABD bu tehdidi dengelemek için ekonomi ağırlıklı bir dengeleme stratejisi izlemiştir. Soğuk Savaş döneminin son periyodunda askeri konulara ilave olarak ABD'nin Japonya ve Güney Kore'ye yönelik geliştirdiği ekonomi politikaları da dengeleme stratejisinin bir parçası haline gelmiştir.

Diğer taraftan, Kuzey Kore'nin nükleer silah geliştirme çalışmaları bölgede bir tehdit unsuru oluşturmuştur. ABD, Kuzey Kore'ye karşı özellikle Japonya ve Güney Kore için güvenlik sağlayıcısı rolünü üstlenmiştir. Bu çerçevede Japonya ve Güney Kore ABD'nin nükleer savunma şemsiyesinden istifade etmiştir. ABD Soğuk Savaş döneminde Japonya ve Güney Kore ile çoğunlukla iş birliği halinde olmuştur. Ayrıca Japonya ve Kore'nin geçmişte yaşadığı savaşın olumsuz yansımaları nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkilerde ABD bir köprü vazifesi görmüştür. Bu dönemde ABD'nin Japonya ve Güney Kore ile kurduğu sıkı müttefiklik ilişkisi karşısında Kuzey Kore'nin Çin ve Sovyetler Birliği ile oluşturduğu müttefiklik ilişkisinin gevşek bir niteliğe sahip olduğu gözlenmiştir.

Bölge istikrarı ve güvenliği açısından ABD bölgede dış dengeleyici rolünde bulunmuştur. Dış dengeleyici rolünde bölge ülkeleri ile kurduğu Merkez ve Uç Birim sisteminin etkisi olmuştur. ABD ile müttefiklik ilişkisine giren devletler güvenlik konularında ABD'ye bağımlı hale gelmişlerdir. Bu bağımlılık ilgili devletlerin bağımsız karar alma ve

hareket edebilme yetisini olumsuz etkilemiş ve ABD'nin bölgede daha rahat manevra yapabilmesine, güvenlik politikalarında ise daha etkin olmasına imkân tanımıştır.

Merkez ve Uç Birim sisteminde birinin güvenliği üçüncü bir tarafın güvenliğine bağlanmamış olsa bile, Güney Kore ve Japonya kendi güvenlikleri için her iki ülkede bulunan ABD varlığını birbirlerinin sigortası olarak görmüştür. Bölgede, Japonya ve Güney Kore ABD'nin sağladığı güvenlik şemsiyesinden istifade etmek amacıyla güçlünün peşinde yer alma stratejisini uygulamıştır. Bu strateji ABD'nin bölgedeki gücünü artırmıştır. Bölgesel güvenlik politikaları açısından her ikisi için de en güvenilir müttefik ABD olmuştur. Çin güçlünün peşinde yer alma stratejisi yerine tehdit kaynağını dengeleme stratejisini uygulamış ve tehdit algılamasına bağlı olarak Sovyetler Birliği ve ABD'ye karşı bu stratejiyi uygulamıştır. Kuzey Kore ise Çin ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini gözeterak Güney Kore, Japonya ve ABD'ye karşı tehdit dengesi stratejisini benimsemiştir. Kuzey Kore bu çerçevede güçlünün peşinde yer alma stratejisi yerine Çin ve Sovyetler Birliği ile ittifak ilişkisi üzerinden tehdit kaynağını dengeleme stratejisini izlemiştir.

ABD Asya-Pasifik bölgesinde Sovyetler Birliği'ni başta Çin olmak üzere diğer bölge ülkeleriyle dengelerken, Çin'i ise müttefiklik ilişkisi kurduğu bölge ülkeleri ile dengelemeye çalışmıştır. Çin, Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdidi dengelemek amacıyla ABD ile yakınlaşırken, ABD'nin bölgede tehdit oluşturduğu vakalarda ise Sovyetler Birliği ile hareket ederek bir denge stratejisi uygulamıştır. Çin, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore'nin kendi aralarında yaşadıkları uyuşmazlıkları ABD kendi lehinde kullanarak bölgedeki varlığını dengeleme stratejisi vasıtasıyla tesis etmiştir. Bu doğrultuda ABD için bölgede devam eden uyuşmazlıklar Asya-Pasifik'te bir denge stratejisini gerekli kılmıştır.

Kaynakça

- Albert, E. ve Maizland, L. (2019, December 20). *What is ASEAN?*. Council on Foreign Relations (CFR). Erişim Tarihi: 15.03.2020. <https://www.cfr.org/backgrounder/what-asean>
- An T. S. (1983). *North Korea a political handbook*. Wilmington: Scholarly Resources Inc.
- Between the U.S. and the Republic of Korea regarding the mutual defense treaty, Washington October 1, 1953. Erişim Tarihi: 26.04.2020. https://photos.state.gov/libraries/korea/49271/p_int_docs/p_rok_60th_int_14.pdf
- Bureau of East Asian And Pacific affairs, *U.S. relations with the Republic of Korea*. Bilateral Relations Fact Sheet, July 17, 2018. Erişim Tarihi: 26.04.2020. <https://www.state.gov/u-s-relations-with-the-republic-of-korea/>
- Buzan, B. (2015). *İnsanlar, devletler & korku: soğuk savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlik çalışmaları için bir gündem* (2.Baskı). (E. Çıtak, Çev.). İstanbul: Röle Yayıncılık.
- Cooney, K, J. (2002). *Japan's foreign policy maturation: A quest for normalcy*, New York: Routledge.
- Danziger, J,N. (2007). *Understanding the political world: A comparative introduction to political science*, (6.Baskı), New York: Pearson.
- Dedeoğlu, B. (2001). Çin ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerin gelişimi. D. Ü. Arıboğan (Ed). *Çin'in gölgesinde uzakdoğu Asya* (ss.319-358). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Dibb, Paul. (1986). *The Soviet Union: The incomplete superpower*. Houndmills: The Macmillan Press.

- Dougherty, J, E. & Pfaltzgraff, R, L, J. (2001). *Contending theories of international relations: A comprehensive survey* (5.Baskı). Boston: Addison Wesley Longman.
- Economic and Social Commission for Asia and Pasific (ESCAP), Asia-Pacific Trade and Investment Trends 2019/2020: Trade in Goods Outlook. Erişim Tarihi: 22.01.2020. <https://www.unescap.org/sites/default/files/Trade%20in%20Goods%20Outlook%20%282019-12-20%29.pdf>
- Elster, J. M. (1970, January). The United States-Japan alliance. *Naval War College Review*. 22(5), 19-39.
- Goldstein, J, S. (2004). *International relations* (5.Baskı). New York: Longman.
- Goldstein, S, M. & Schriver, R. (2001, March). An uncertain relationship: The United States, Taiwan and the Taiwan Relations Act. *China Quarterly*. (165). 147-172.
- Gordon, B, K. (1990). *New directions for American policy in Asia*. London: Routledge.
- Gungwu, W. (1995). *The Chinese way: China's position in international relations*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Hara, K. (1999). Rethinking the 'Cold War' in the Asia-Pasific. *The Pacific Review*. 12(4), 515-536.
- Harrison, S. S. (2003). *Korean endgame a strategy for reunification and U.S. disengagement* (2.Baskı). Princeton: Princeton University Press.
- Hart, B.H. L. (1970). *History of the Second World War*. London: Pan Books.
- Holcombe, C. (2016). *Doğu Asya tarihi: Çin, Japonya, Kore medeniyetin köklerinden 21. yüzyıla kadar*. (M. M. Özeren, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hook, S, W. & Spanier, J. (2014). *Amerikan dış politikası: İkinci Dünya Savaşından günümüze*. (Ö. Zihnioğlu Tanırlı, Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitavevi.
- Huat, C, B. (2008). Southeast Asia in postcolonial studies: an introduction. *Postcolonial Studies*. 11(3), 231-240.
- Hunter, A. & Sexton, J. (1999). *Contemporary China*. New York: St. Martin's Press.
- Iriye, A. (1992). *Across the Pacific: An inner history of American-East Asian relations* (Revised Edition). Imprint Publications. Inc., Chicago.
- Islam, I. & Chowdhury, A. (1997). *Asia-Pacific Economies: A survey*. London: Routledge.
- İşyar, Ö, G. (2009). *Karşılaştırmalı dış politikalar: Yöntemler-modeller-örnekler ve karşılaştırmalı Türk dış politikası*. Bursa: Dora Yayınları.
- Jones, H. (1996). *Quest for security: A history of U.S. foreign relations volume II from 1897*. New York: McGraw-Hill.
- Jun, W. (1998). Applying track two to China-Japan-U.S. relations. K. Ryosei (Ed). *Challenges for China-Japan-U.S. Cooperation*. (154-183). Tokyo: Japan Center for International Exchange (JCIE).
- Kalaycı, R. (2010). Kore: Doğu Asya'da yükselen çatışma ya da kasıtlı tırmandırma?. *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları* (2.Cilt). K. İnat, B. Duran vd. (Ed). (389-416). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaufman, S, J., Little, R. & Wohlforth, W, C. (2007). *The Balance of power in world history, "The Greek city-states in the fifth century BCE: Persia and the balance of power"*. Houndmills: Palgrave Macmillan.

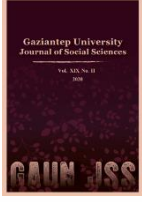

- Khamchoo, C. (1991). Japan's Role in Southeast Asian Security: "Plus ca Change ...". *Pacific Affairs, Spring, 64 (1)*, 7-22.
- Kim, H. N. (1988). The 1987 political crisis and its implication for U.S-Korean relations. I. J. Kim & Y. W. Kihl, (Ed). *Political Change in South Korea. (221-241)*. New York: Paragon house Publishing.
- Kim, Y, J. (1980). *Roads for Korea's future unification*. Hong Kong: Asian Studies Monograph Series.
- Kissinger, H. (2002). *Amerika'nun dış politikaya ihtiyacı var mı?*. (T. İşyapan, Çev.). Ankara: METU Press,
- Kissinger, H. (2009). *Diplomasi (8.Baskı)*. (İ.H. Kurt, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kissinger, H. (2015). *Çin: Düünden bugüne yeni Çin*. (N, I. Çeper, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kissinger, H. (2016). *Dünya Düzeni*. (S. S. Gül, Çev.). İstanbul: Boyner Yayınları.
- Koh, B. C. (1984). *The Foreign Policy Systems of North and South Korea*. Berkeley: University of California Press.
- Komine, Y. (2014). "Whither a "resurgent Japan": The Nixon Doctrine and Japan's defense buildup, 1969–1976. *Journal of Cold War Studies, Summer. 16(3)*. 88-128.
- Kwak, T-H. (1982). U.S.-Korea Security Relations. *The Journal of East Asian Affairs. Fall/Winter*. Institute for National Security Strategy. 2(2). 260-278.
- Leifer, M. (1997). China in Southeast Asia: Interdependence and accommodation. D. S. G. Goodman & G. Segal (Ed). *China rising: Nationalism and interdependence*. (156-171). London: Routledge.
- Li, C. (2014, March). *Welcoming remarks in 35 years of U.S.-China relations: Diplomacy, culture and soft power*. Washington: Brooking Institution, Erişim Tarihi: 27.03.2015. http://www.brookings.edu/~media/events/2014/3/28-us-china-relations/032814brookingschina_edit.pdf
- Li, V.H. (1973). The Law of Non-Recognition: The Case of Taiwan. *Northwestern Journal of International Law&Business. 1 (1)*, 134-162.
- Llewelyn, J. (2010). Balancing Okinawa's return with American expectations: Japan and the Vietnam War 1965–75. *International Relations of the Asia-Pacific, 10(2)*, 305-342.
- Macdonald, D. S. (1990). *The Koreans Contemporary Politics and Society*, 2nd Edition, Boulder: Westview Press.
- Manion, M. (2006). Politics in China. *Comparative Politics Today: A World View*, G. A. Almond, R. J. Dalton, G. B. Powell, Jr.& K. Strom (Ed.). (Güncelleştirilmiş 8.Baskı). (413-459). New York: Pearson Longman.
- Mendl, W. (1995). *Japan's Asia policy regional security and global interests*. London: Routledge.
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (2020). *Conclusion of the "Sino-Soviet Treaty of Friendship, Alliance and Mutual Assistance"*. Erişim Tarihi: 06.04.2020. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ziliao_665539/3602_665543/3604_665547/t1801

- 1.shtml#:~:text=Subsequently%2C%20Premier%20Zhou%20Enlai%20led,mutual%20Assistance%22%20and%20other%20agreements.
- Merrill, J. & Taylor, W. J. (1992). ROK-U.S. Security Relations. D. N. Clark, (Ed). *Korea Briefing 1992*. (51-70). Boulder: Westview Press.
- Mirsky, J. (1986). The United States in East Asia: China's response. *The balance of power in East Asia*. M. Leifer (Ed). (16-29). New York: Palgrave Macmillan.
- Mou-Shis, D. (1991). Relations between the United States and the Republic of China. R. S. Cline (Ed.). *The role of the Republic of China in the international community: report of a seminar. October 24-25, 1990*. (53-60). Washington: The United States Global Strategy Council.
- Mutual Defense Treaty Between the United States and the Republic of China; December 2, 1954. Erişim Tarihi: 26.04.2020. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/chin001.asp
- Nester, W. R. (1990). *Japan's growing power over East Asia and the World economy: Ends and means*. Hong Kong: The Macmillan Press.
- Nish, I. (1986). The United States in East Asia: Japan's perspective. *The Balance of Power in East Asia*. M. Leifer (Ed.). (30-43). New York: Palgrave Macmillan.
- No.6045 Union of Soviet Socialist Republics and Democratic People's Republic of Korea Treaty of Friendship, Co-operation and Mutual Assistance, Moscow, on 6 July 1961, United Nations Treaty Series, 1962. Erişim Tarihi:27.04.2020. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20420/volume-420-I-6045-English.pdf>
- Oh, K, (1992). North Korea braves a new world. D. N. Clark, (Ed). *Korea Briefing 1992*. (27-49). Boulder: Westview Press.
- Packard, G. R. (2010, March/April). The United States-Japan Security Treaty at 50: Still a Grand Bargain?. *Foreign Affairs*. 89(2). 92-103.
- Pae, S. M. (1992). *Kore leading developing nations economy, democracy and welfare*. Lanham, Maryland: University Press of America.
- Park, K-A. (2001). North Korea's defensive power and U.S.-North Korea relations. *Pacific Affairs, Special Issue: Korea in Flux (Winter, 2000-2001)*.73(4). 535-553.
- Pehlivan Türk, B. (2015). Uluslararası ilişkiler teorileri ve Asya-Pasifik. *Doğu Asya'nın politik ekonomisi: Japonya, Çin ve Güney Kore'de kalkınma, siyaset ve jeostrateji*, K.A. Akkemik & S. Ünay, (Ed.). (98-131). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Peterson Institute for International Economics, (T.Y). *Why does the United States care about Taiwan*. Erişim Tarihi: 06.08.2020. https://www.piie.com/publications/chapters_preview/4174/08iie4174.pdf. 169-189.
- Pradhan, R, G. (1989). China and the super powers: New dimensions. N. Das (Ed). *Contemporary Chinese Politics and Foreign Policy*. (133-146). New Delhi: Sangam Books.
- Pressello, A. (2014). The Fukuda Doctrine and Japan's role in shaping post-Vietnam War Southeast Asia. *Japanese Studies*. 34(1). 37-59.
- Rea, K, W. (1975, Sep-Oct.). Peking and the Brezhnev Doctrine. *Asian Affairs: An American Review*. Vol. 3(1). 22-30.

- Sakamoto, Y. (1984, February). Major power relations in East Asia. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 19-24.
- Sakong, I. (1993). *Korea in the World Economy*. Washington: Institute for International Economics.
- Segal, G. (1986). The Soviet Union in East Asia. *The balance of power in East Asia*. M. Leifer (Ed.). (44-58). New York: Palgrave Macmillan.
- Sheehan, M. (2005). *The balance of power: History and theory*. Taylor & Francis e-Library.
- Shih, C-Y. (1995). The reluctant dragon: Taiwan as a psychological factor in mainland China's U.S. policy. T-J. Cheng, C. Huang, S. S. G. Wu (Ed.). *Inherited rivalry: Conflict across the Taiwan Straits*. (173-193). Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Shrivastava, B, K. (1989). US technology transfer to China and development of China's nuclear energy. N. Das (Ed). *Contemporary Chinese Politics and Foreign Policy*. (100-115). New Delhi: Sangam Books.
- Sohn, H-K. (1989). *Authoritarianism and Opposition in South Korea*. London: Routledge.
- Taiwan Relations Act (Public Law 96-8, 22 U.S.C. 3301 et seq.). January 1, 1979, American Intitute in Taiwan. Erişim Tarihi: 24.04.2020. <https://www.ait.org.tw/our-relationship/policy-history/key-u-s-foreign-policy-documents-region/taiwan-relations-act/>
- Takeda, Y. (2014). Economic superpower in an age of limits: The locomotive strategy and U.S.-Japan relations. 1977-1979. *The Journal of American-East Asian Relations*, 278-298.
- Teo, S. & Emmers, R. (2020, January). The future of the San Francisco system: Pressures and prospects. *Asian Politics and Policy*. 84-96.
- The Constitution of Japan, 1946. Erişim Tarihi: 23.04.2020. https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html
- The Presidential Commission on the 21st Century. (1995). *Korea in the 21st Century*. Seoul: Seoul Press.
- Thucydides. (2009). *The Peloponnesian War*, (M. Hammond, Çev.). New York: Oxford University Press.
- Treaty of Friendship, Co-operation and Mutual Assistance Between the People's Republic of China and the Democratic People's Republic of Korea. July 11, 1961. (1961). *Peking Review (July 14, 1961) Foreign Language Press*. 4(28).
- Tuncoku, M. (2002). Japonya-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri, Ankara: *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları No.33. Uzakdoğu-Pasifik Araştırmaları Dizisi No. 3*.
- United Nations-Treaty Series 1952, No.1832 Treaty of Peace with Japan*. Signed at San Francisco, on 8 September 1951. Erişim Tarihi: 23.04.2020. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20136/volume-136-I-1832-English.pdf>.
- USS Pueblo captured*. A&E Television Networks. January 22, 2020. Erişim Tarihi: 15.03.2020. <http://www.history.com/this-day-in-history/uss-pueblo-captured>
- Walt, S, M. (1990). *The origins of alliances*. Ithaca: Cornell University Press.
- Waltz, K, N. (1979). *Theory of international politics*. Reading: Addison-Wesley Publishing.

- Wei, S-J. (1995). *The open door policy and China's rapid growth: Evidence from city-level data*. Chicago: University of Chicago Press. Erişim Tarihi: 01.03.2020. <http://www.nber.org/chapters/c8545>.
- Won, L, J. (1998). America in Asia at the turn of the century. K. Ryosei (Ed). *Challenges for China-Japan-U.S. cooperation*. (23-43). Tokyo: Japan Center for International Exchange (JCIE).
- Yahuda, M. (2005). *The international politics of the Asia-Pacific, 1945-1995*. Taylor & Francis e-Library.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Coğrafya Teorileri Bağlamında Uluslararası Ticaret ve Sanayileşme İlişkisi: Türkiye İçin Bölgesel Analiz

International Trade and Industrialization Relations In the Context of Economic Growth and Economic Geography Theories: Regional Analysis for Turkey

Aykut ŞARKGÜNEŞİ^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, Zonguldak / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3816-1550

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 11 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası Ticaret,
Bölgesel Sanayileşme,
Durağan Olmayan Panel Veri Analizi,
Ortalama Grup Tahmincisi

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 8, 2020

Accepted September 11, 2020

Keywords:

International Trade,
Regional Industrialization,
Non-Stationary Panel Data Analysis,
Mean Group Estimator

ÖZ

20. Yüzyıl boyunca ülkelerin kalkınma düzeyi genel itibarıyla sanayileşme seviyeleri ile ilişkilendirilmekteydi. 21. Yüzyılda gelişmiş ülke ekonomilerinde sanayi üretimleri payı nispeten azalırken gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçleri yine sanayileşme seviyeleri ile ölçülmektedir. Sanayi sektörü istihdam, katma değer, teknolojik gelişim ve birçok pozitif dışsallığı ile ekonominin en önemli sektörü olmaya devam etmektedir. Gelişmiş ülkelere nispeten daha az gelişmiş ülkelere doğru sanayi üretimin kayması dış ticaretin serbestleşmesi ve küreselleşme seviyesinin artması ile daha da hızlanmıştır. Küreselleşme bazı ülkelerin sanayileşme sürecini hızlandırırken bazılarında sanayisizleşmeye yol açmaktadır. Bu konuda teorik olarak fikir birliği sağlanmış değildir. Modern Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Coğrafya teorilerinin inceleme alanına giren bu konuyla ilgili ampirik çalışmalar oldukça sınırlı düzeydedir. Bu çalışmada 2004-2018 yılları arası Türkiye İBS Düzey 2 bölgeleri için sanayileşme ve uluslararası ticaret ilişkisinin ilgili teoriler bağlamında ekonometrik yöntemler kullanılarak ampirik inceleme yapılmıştır. Bölgesel düzeyde Türkiye için böyle bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin Düzey 2 Bölgeleri kendi arasındaki oranları büyük ölçüde korumakla birlikte sanayileşmeye devam etmektedir. Uluslararası ticareti temsilen eklediğimiz değişkenler ve ilgili literatüre dayanarak eklediğimiz değişkenlerin çalışmanın kapsadığı yıllar arasında istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahip olduğu saptanmıştır. Elde edilen sonuçların ülkemizin bölgesel sanayi gelişimine yönelik başta dış ticaret politikaları ve alan seçimi politikalarının oluşturulmasında yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Çalışmanın, çalışma kapsamına girmeyen yakın konuların da araştırılması için fikir verici olabileceği düşünülmektedir.

ABSTRACT

Throughout the 20th century, the development levels of countries were generally associated with industrialization levels. While the share of industrial productions in developed economies decreased relatively in the 21st century, development processes of developing countries are again measured by their level of industrialization. The industry sector continues to be the most important sector of the economy with its employment creation power, added value, technological development and many positive externality. The shift of industrial production from developed countries to relatively less developed countries has accelerated with the liberalization of foreign trade and the increasing level of globalization. While globalization speeds up the industrialization process of some countries, it causes de-industrialization in some others. There is no theoretical consensus on this subject. Empirical studies on this subject, which are in the field of study of Modern Economic Growth and Economic Geography theories, are very limited. In this study, empirical investigation was conducted by using econometric methods on the relations between industrialization and international trade in the context of relevant theory with the data between the years 2004-2018 and NUTS 2 level regions of Turkey. Such a study has not been demonstrated at the regional level for Turkey. According to the results obtained from the study, Turkey's NUTS 2 level regions continues to industrialization by maintaining substantially the ratio between its own. It was determined that the variables we added to represent international trade and the variables we added based on the relevant literature had statistically significant effects between the years covered by the study. It is thought that the results obtained may help in the development of foreign trade policies and area selection policies, especially for the regional industrial development of our country. It is thought that the study can be an idea for the research of close subjects that are not included in the study.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: aykutsarkgunesi@beun.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The industry sector continues to be the most important sector of the economy with its employment creation power, added value, technological development and many positive externality. The theoretical relationship between international trade and industry sector dates back to very old times. However, this relationship becomes more remarkable as the industrial production has started to shift towards developing countries, especially with the effect of increasing globalization and international trade volume after the 1980s. Although there seems to be a great deal of consensus on the relationship between industrialization and international trade, opinions on how international trade will affect industrialization are not in line. In our study, the mechanisms of international trade affecting industrialization are tried to be explained within the framework of the Modern Economic Growth and Economic Geography literature which we think are relevant and supported with an empirical application. The main problem that focuses on the study is to determine how regional industrialization of Turkey, which included 1980's increasing global trade volume, is affected. In this study, it is aimed to determine the impact of international trade, which seems to be in the form of de-industrialization to the many of the developed countries and some developing countries, for Turkey at the regional level. In addition, it has been investigated how the international trade will affect the industry concentrated in the Marmara region. There are opinions in the literature that this effect may be towards concentration or diffusion. It is believed that the results obtained will contribute to the foresight about the sustainability and vulnerability of trade and industrialization by revealing the course of industrial accumulation along with international trade, the existence of self-feeding processes and the effects of the situation in terms of our foreign trade deficit.

In this study, it is aimed to reveal the relationship between international trade and industrialization by empirical methods. Although there are theoretical and empirical studies examining the relations between international trade and industrialization, the studies conducted for our country are very few. No study at the regional level has been encountered. The subject will be evaluated together with economic growth and economic geography literature in a way that is not found in the current studies in the literature. Thus, in the study, the views on two different areas that examine the same relationships will be associated and tried to be presented. With these aspects, the study is expected to contribute to the current debate in the literature.

All data sets obtained from TÜİK(Turkish Statistical Institute) Regional Statistics database and covers the annual data for Turkey's 26 NUTS 2 regions between the years 2002-2018. In the creation of the model, a preference has been made according the purpose of the study, the relevant theory and the use of the variables discussed in the current studies. In addition, diagnostic tests that enable the selection of the most appropriate estimation method for the data set were carried out to obtain healthier results. Firstly, possible cross-section dependency and heterogeneity problems were investigated. Then, in order to avoid spurious regression, the unit roots of the relevant variables were investigated by the methods that congruous with first step's results. After detecting that our model is not stationary, we try to find a co-integration relationship between depended an independent variables. After this procedure, we pick a suitable estimation method. According to the diagnostic test results obtained, Augmented Mean Group Estimator, which is thought to be suitable for these conditions and observed to be used in the literature, was used and statistically significant results were obtained.

The results obtained are such that they can provide great evidence for the expectations that differing between and within two related theories. If we need to summarize the results obtained from the study, first of all, we have to say that industrialization continues in all regions of the country except Istanbul and this is to a great extent preserving the current industrial distribution. Although the geographical distribution does not change significantly, it can be said that the factors that positively affect the industrial development are import, domestic demand (final consumption or industrial input), market size and possible economies of scale and positive externalities. In our study, the factor that negatively affects industrialization is the population density of the regions. This factor, which is called the cost of congestion in theory, may explain the spreading from the Marmara region, where the industry of the country is particularly concentrated, to other regions.

The study can be evaluated that has reached its goal because there are some evidence about theoretical expectations and give some ideas about the Turkey's regional industrialization process. However, it is possible to provide further information in future studies with expanding the data set, measure the geographical distribution of the industry with different variables and create models for determining the causes of the current situation.

Giriş

1980’li yıllar tüm dünyada küreselleşmenin yeni bir boyuta taşındığı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında uluslararası ticaretin hız kazanmaya başladığı yıllar olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler, o zamana kadar korumakta oldukları imalat sanayilerini rekabete ve uluslararası yatırımlara açmış ve zaman içinde birçok üründe önemli ihracatçı olmaya başlamıştır(Jenkins ve Sen, 2006). Dış ticaret ve sanayileşme, birçok ülke için uzun zamandan beri büyümenin temel motoru olarak ilgi çeken kavramlardır. Sanayi devrimiyle birlikte gelen hızlı büyüme, birçok ülkede sanayileşmeye gelişimin temel anahtarı olarak bakılmasını sağlamıştır. Geçtiğimiz çeyrek yüzyılda Güney Doğu Asya ülkelerindeki hızlı büyüme de birçok gelişmekte olan ülkeyi dışa açılma ve sanayiyi destekleme yönünde teşvik etmiştir(Wong ve Yip, 1999). Dışa açılma ile birlikte; i) Ürüne yerli tüketicileri tarafından ödenen fiyatların düşmesi ii) ürünü dünya maliyetlerinden yüksek seviyelerde üreten yerli üreticilere ayrılan kaynaklar boşa çıkması iii) korumacılık ve buna bağlı rant gelirleri, lobcilik faaliyetleri engellenmesi iv) ölçek ekonomilerinden daha fazla faydalanılması v) yurt dışından yatırımların ve ileri teknolojinin akışını hızlandırılması yoluyla ülkedeki kaynakların daha verimli kullanılmasını amaçlanmıştır (Kol, 1995).

Ülkemizde bu süreçte dışa açılma ve sanayileşme anlamında önemli mesafeler kat etmiştir. Türkiye’nin 1980 yılında dışa açıklık oranı %17 seviyesinde iken 2018 yılında bu oran %60’a ulaşmıştır. Yıllara göre dalgalanmalar gerçekleşmiş olmakla birlikte 1980-89, 1990-99, 2000-10, 2010-19 yılları arası onar yıllık ortalama değerler ise sırasıyla %29.72, %39.42, %46.93, %51.43 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayisi ciroları ise 1980 yılında 11 milyar dolar iken 2018 yılında 140 milyar dolara ulaşmıştır. 1980-89, 1990-99, 2000-10, 2010-19 yılları arası onar yıllık ortalama değerler ise sırasıyla 15.49, 38.73, 89.74, 158.18 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020). Benzer bir sürecin Türkiye’nin Düzey 2 bölgeleri için de geçerli olduğu görülmektedir. Verilerin ulaşılabildiği 2002 yılından sonra tüm bölgeler için, dolar bazında dış ticaret hacminin ve sanayi cirolarının arttığı gözlemlenmektedir. Diğer yandan dış ticaret hacmi ve sanayi cirolarında bölgeler arasında hem düzey hem de değişim açısından önemli farklılıklar olduğu da gözlemlenmiştir.

Buradan teorik temelleri oldukça eskilere dayanan açık ekonomiden elde edilebilecek kazançlara ulaşabilmek adına Türkiye’nin 1980’ler ile birlikte benimsemiş olduğu dışa açılma stratejisinin uygulamada da karşılık bulmuş olduğu görülmektedir. Dönem boyunca dışa açıklık ve sanayileşme değerlerimizin artış eğiliminin gözlemlendiği, uluslararası ticaretin ve sanayileşmenin ülke ekonomilerine katkısının bilindiği bir durumda bu iki olgunun birbirini arasındaki ilişkiyi anlayabilmek ve buna ilişkin politikalar geliştirmenin önemli olduğunu düşünmekteyiz. Bu ilişkiye yönelik teorik arka plan Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Coğrafya Teorileri tarafından sağlanabilmektedir.

Bu çalışmada uluslararası ticaret ve sanayileşme arasındaki ilişkinin ampirik yöntemlerle ortaya konulması amaçlanmıştır. Ampirik analiz Türkiye İBBS Düzey 2 Bölgelerini ve sanayi ekonomik faaliyet alanını kapsayan 2004-2018 yıllarına ait veri setine dayanmaktadır. Uluslararası ticaret ve sanayileşme arasındaki ilişkileri inceleyen teorik ve ampirik çalışmalar olmakla birlikte ülkemize yönelik yapılan çalışmalar oldukça az sayıdadır. Bölgesel düzeyde yapılan bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Konu, literatürdeki mevcut çalışmalarda rastlanılmadığı şekilde ekonomik büyüme ve ekonomik coğrafya literatürü açısından birlikte ele alınarak değerlendirilecektir. Böylece çalışmada aynı ilişkileri inceleyen iki farklı alana yönelik görüşler de ilişkilendirilerek sunulmaya çalışılacaktır. Bu yönleriyle çalışmanın literatürdeki mevcut tartışmaya katkı yapması beklenmektedir.

Çalışmanın motivasyonunu sağlayan temel problem Türkiye’nin sanayileşme sürecinin bölgesel düzeyde dış ticaret tarafından desteklenen bir yapı içerisinde gerçekleşip

gerçekleşmediğinin tespitidir. Ayrıca artan uluslararası ticaretin Türkiye’de Marmara Bölgesi etrafında toplanmış olan sanayinin ülke sanayisi içerisindeki nispi ağırlığını etkileyip etkilemediği de incelenmeye çalışılacaktır. Elde edilen sonuçların uluslararası ticaret ile birlikte sanayi dağılımının seyri, birbirleri arasında kendini besleyen süreçlerin varlığı ve durumun dış ticaret açığı açısından etkilerini ortaya koyularak ticaretin ve sanayileşmenin sürdürülebilirliği ve kırılabilirliği hakkında öngörü oluşturmaya, konuyla ilgili politik önermeler geliştirmeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde konuyu dayandırmış olduğumuz teorik arka plan ve ilgili ampirik literatür sunulacaktır. Üçüncü bölümde çalışmaya uygun olarak seçilen analiz yöntemi ve analizden elde edilen bulgular sunulduktan sonra son bölümde ulaşılan sonuç, değerlendirmeler ve politik önermelere yer verilecektir.

Teorik Arka Plan ve Ampirik Literatür

Konumuzla ilgili olarak iki farklı alandan teorik temeller oluşturmak mümkündür. Bunlardan birincisi Ekonomik Coğrafya iken diğeri Büyüme ve Gelişme İktisadıdır. Bu bölümde, her iki alandan çalışmamızla ilgili teorik temellere yer verilecek, uluslararası ticaretin sanayileşmeyi hangi mekanizmalar ile etkilediği açıklanmaya çalışılacak ve ilgili ampirik literatür incelenecektir.

Ekonomik Coğrafya Bakışıyla Uluslararası Ticaret ve Sanayileşme

Ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımının incelenmesi ekonomi biliminin temellerine kadar dayanmaktadır. Ekonomik Coğrafya olarak adlandırılan bu alanın geleneksel öncüleri (Henderson, 1974; Isard, 1949; Lösch, 1938; Marshall, 1920; Thünen, 1826; Weber, 1909 vs.) ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımı hakkında temel teorileri oluşturmuşken uluslararası ticareti neredeyse hiç dikkate almamış ve analizlere dâhil etmemişlerdir. İkinci dünya savaşı sonrasında hızlanan küreselleşme ile birlikte dünyada üretim ve tüketim ilişkilerinin küresel boyut kazanmaya başlaması, teorisyenlerin temel ekonomik konulara yönelik analizlerinde uluslararası ekonomik ilişkilere daha fazla yer vermeye itmiştir. Bu bağlamda öncülüğünü Krugman’ın (1991, 1995) yapmış olduğu ve sonrasında birçok takipçisi olan Yeni Ekonomik Coğrafya alanı ortaya çıkmıştır. Yeni Ekonomik Coğrafya oldukça geniş çalışma çarısına sahip olmakla birlikte çalışmamızla ilgili olarak, uluslararası ticaretin endüstriyel yerleşimle ilişkisi, endüstrinin coğrafi dağılımı, yığılma ve uzmanlaşma ekonomileri gibi konularla ilgilenmektedir. Yeni Ekonomik Coğrafya görüşüne göre uluslararası ticaret ve endüstri yerleşimi bağlantısını kuran farklı mekanizmalar bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir;

i) Ölçeğe göre artan getirilerin varlığı: Özellikle imalat sanayisinde ölçeğe göre artan getiriler teorik ve ampirik olarak üzerinde önemli ölçüde fikir birliği sağlanmış olan bir olgudur. Uluslararası ticaretten kaynaklanan talep ölçek ekonomilerinin oluşmasını sağlayan önemli bir unsurdur. Dış talep ile uyarılan ve artışı sağlanan üretim ölçeği, birim maliyetlerin düşmesi, teknoloji kullanımı ve ar-ge faaliyetlerinin artması gibi avantajları ortaya çıkararak uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünler elde edilmesine ve böylece üretimin daha da genişlemesi gibi kendini besleyen bir sürecin oluşmasına imkân sağlamaktadır. Diğer yandan dış ticaretle birlikte ortaya çıkan ölçeğe göre artan getirilerin varlığı tekelleri piyasa yapısı güçlendirerek bazı bölgeleri sanayileşmenin tamamen dışına itebilir. Yine dinamik bir süreçte düşünülecek olursa, serbest ticaretin devamı (Türkiye’nin bölgeleri arasında da düşünülebilir) belirli sanayileşme seviyesine gelen bölgelerden nispeten geri bölgelere, düşük işgücü maliyetleri ve düşük sıkışıklık maliyetlerinin etkisiyle teknolojik içeriği düşük olan imalat sanayi dallarının kayması beklenebilir (Balassa, 1967; Ethier, 1982; Krugman, 1985; Krugman, 1991; Marshall, 1920; Melvin, 1969; Rauch, 1989).

ii) Marshall Dışsallıkları: Belirli bölgelerin belirli endüstrilerde uzmanlaşmasını veya endüstrinin bütün olarak bir coğrafyada toplanması açıklamaya yönelik teoride kabul edilen en önemli görüşlerden biri Marshall dışsallıklarıdır. Marshall dışsallıkları, bir bölgedeki geniş işgücü havuzu, girdi temininin kolaylığı ve bilgi yayılmalarıdır. Belirli bölgelerde yığılmalara neden olan, sanayileşmemiş bölgeler açısından eksik olan bu faktörler, uluslararası ticaretle birlikte ithalat yoluyla dünya fiyatlarından girdi temininin mümkün olması (Puga ve Venables, 1997), uluslararası ticaretin getirdiği karşılıklı etkileşimle teknoloji ve bilgi yayılması, ürün, organizasyon geliştirme ve bilgi paylaşımı ile dezavantajlı bölgelerin de erişimine açılacaktır(Fracasso ve Marzetti, 2015; Keller, 2010; Piermartini ve Rubinova, 2014). Böylece o bölgelerdeki sanayileşme süreçlerinin gelişmesini teşvik etmesi beklenebilir.

iii) Merkezci ve Merkezkaç Kuvvetler: Sanayinin belirli bölgelerde toplanmasını neticesinde oluşan merkezlerin cazibesini arttıran ve azaltan iki zıt yönlü güç ortaya çıkar. Bunlar merkezci(geniş pazarlara erişim, işgücü temini kolaylığı, saf dışsal ekonomiler) ve merkezkaç(Taşınamayan faktörler, yüksek kiralalar, saf dışsal ekonomiler, sıkışıklık maliyetleri) kuvvetler olarak adlandırılır. Uluslararası ticaret bu unsurlar üzerinde etkilidir. Merkez dışındaki yerlerin uluslararası erişimi arttıkça(dış pazarlara erişim, taşıma maliyetlerinin düşmesi vs.) merkezci kuvvetlerin etkisi azalarak merkezkaç kuvvetler devreye girmeye başlar ve çevre sanayi yerleşimi açısından daha avantajlı (düşük ücretler, düşük kiralalar, kolay girdi temini vs.) olmaya başlar(Krugman, 1999). Literatürde bu güçler ile alakalı farklı modelleme yapıları ile uluslararası ticarete açılan bir ülkede sanayinin belirli bölgelere yığılma veya yayılma eğilimi içinde olacağını gösteren çalışmaların da mevcut olduğu görülmektedir ve buna göre konuyla ilgili kesin fikir birliği sağlanabilmiş değildir(Krugman ve Elizondo, 1996; Monfort ve Nicolini, 2000; Paluzie, 2001).

iv) Modern Uluslararası Meta Zincirleri: Baldwin ve Venables (2015) uluslararası ticaret ve sanayileşme arasındaki ilişkiyi modern uluslararası ticaretin temel yapı taşlarından biri olan uluslararası meta zincirleri ile açıklamaya yönelik model geliştirmiştir. Modelde gelişmiş ve gelişmekte olan birer ülkenin her ikisi de ara malları ve nihai mallar üretmektedir. Gelişmiş ülke kendi içinde üretim zincirini tamamlamış olmasına karşın gelişmekte olan ülke bazı ürünleri gelişmiş ülkeden ithal etmektedir. Gelişmekte olan ülkenin ihracatı genellikle nihai ürünler şeklindedir. Bu şekilde tanımlanmış modele göre gelişmekte olan ülkedeki sanayileşme uluslararası ticarete bağlı olarak farklı mekanizmalar ile şekillenecektir. Bunlardan ilki gelişmekte olan ülkenin kolay ara girdi temin edebilir hale gelmesidir. Bu durumda nihai mal üretimi artarken ara malı üretimi azalır. Ara girdi teminini zorlaştıracak bir ticari engel olduğu durumda ise nihai mal üretimi azalırken aramalı üretimi artacaktır. Zaman içerisinde ülkenin ara girdi üretiminde belirli seviyeye gelmesi durumunda nihai mal üretimini ilk etapta azaltan bu etki, ucuz yerel ara girdi imkânı ile sonraki dönemde ülkenin daha rekabetçi nihai mallar üretebilir hale gelmesini sağlayabilir. İkinci mekanizma küreselleşmenin imkân sağladığı standartlaşma, firmalar arası etkileşim, doğrudan yabancı sermaye yatırımları vb. unsurlar ile gelişmekte olan ülkelerde üretilen ara malların gelişmiş ülkelerdeki üretim süreçlerine daha kolay adapte edilebilir hale gelmesi neticesinde gelişmekte olan ülkelerde ihraç edilebilir aramalı üretiminin mümkün olmasıyla ortaya çıkar. Böylece gelişmekte olan ülkeler ihraç etmek üzere de ara malı üreticisi olurlar. Son mekanizma ise uluslararası meta zincirlerinin ülkelere herhangi bir malın tüm üretim aşamalarında gereken uzmanlaşmaya ulaşmadan belirli aşamalarındaki üretimi gerçekleştirebilmelerine imkân sağlaması ile ortaya çıkmaktadır. Örneğin bir otomobilin tamamını üretemeyen bir ülke sadece plastik kalıplarını dışarıya satmak üzere üretebilir ve böylece uluslararası ticaret belirli bir düzeyde sanayileşmeye imkân sağlamış olur.

Büyüme Ve Kalkınma Bakışıyla Uluslararası Ticaret ve Sanayileşme

Uluslararası ticaretin sanayileşme ile ilişkisini inceleyen, ekonominin bir diğer alanı büyüme ve gelişme iktisadına ait teorileridir. Bu teorik altyapı içerisinde de uluslararası ticaret ile sanayileşme arsındaki bağı kuran mekanizmalar bulunmaktadır ve şu şekilde özetlenebilir;

i) Uluslararası Ticaretle Uyarılmış Büyük İtiş: Rodan (1943) tarafından temeli atılan Büyük İtiş Teoremi, az gelişmiş ülkelerin endüstrileşme süreçlerinin büyük yatırım hamlesiyle başlayabileceğini ileri sürer. Henüz endüstrileşmemiş ülkelerde kurulacak tesislerin gerekli ileri (satış yapabileceği nihai tüketici veya firmalar) ve geri (girdi temin edebileceği firmalar) bağlantılara sahip olamamasından dolayı karlı olmaları mümkün değildir. Ayrıca sektörler arası bağlantıların zayıf olması gerekli üretim ölçeklerine ulaşamayacağından üretimi karlı kılmaz. Buna göre bu ülkelerde endüstrileşme, koordineli, sektörler arası bağlantıları iyi kuran ve büyük ölçekte yapılan yatırımlarla mümkün olur. Büyük itiş teoremi 1960'lerden sonra özellikle Güney Asya ülkelerinde görülen, büyük oranda ihracata dayalı endüstri yatırımlarının ülkelerin sanayileşme ve büyüme süreçlerindeki etkisini incelemek üzere kullanılmıştır (Collins ve Bosworth, 1996; Kuznetz, 1988; Lau ve Kim, 1994; Young, 1995). 1980'li yıllarla birlikte dünyada artan küreselleşmenin de etkisiyle, az gelişmiş ülkelerdeki sanayileşme sorunu ile ilgilenen çalışmalar, sanayileşmeyi gerçekleştirecek sürecin büyük itişe alternatif olarak dışa açılma ile birlikte artan ticaret hacminden kaynaklı olup olamayacağı tartışmaya açmıştır (Bond, Jones ve Wang, 2005; Murphy, Shleifer ve Vishny, 1989; Skott ve Ros, 1997; Trindade, 2005). Bu çalışmalarda sanayinin ihtiyaç duyduğu ileri ve geri bağlantıların küreselleşmenin getirdiği avantajlarla ülke içinden değil ülke dışından sağlanabileceği ileri sürülmektedir. Böylece elde edilen ölçek ekonomileri, oluşturulan tedarik zincirleri ve artan karlılık ile gelen sermaye birikiminin sanayileşmeyi tetikleme beklenmektedir.

ii) Entegrasyon Etkisi: Uluslararası ticaretle birlikte kaynakların ülke içerisinde sektörler bazında yeniden dağılımı gerçekleşir. Ülkeler arasında aynı sektörlerin birbirine bağlı şekilde gelişme göstermesi durumuna Entegrasyon Etkisi denilmektedir. Entegrasyon etkisi ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaret gelişmekte olan ülkelerdeki sanayileşme süreçlerini hızlandırır. Bu gelişmekte olan ülkelerdeki girdi imkânlarının artması ve bilgi yayılmaları yoluyla gerçekleşir. Ayrıca ortaya çıkan ölçek ekonomileri ve artan getiriler ülke içerisinde kaynak dağılımına da etki ederek sanayi sektörü için kendi büyümesini destekleyen bir yapının ortaya çıkmasını imkân sağlar (Rivera-Batiz ve Romer, 1991). İçsel büyüme teorisi, uluslararası ticaretin uzun dönemli büyüme oranlarını artıracak ileri sürerken uluslararası ticaret ve sanayileşme arasındaki teorik bağlantıların kurulmasına da yardımcı olmuştur. Bu bağlantılar beş maddede toplanabilir; i) gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere ticaret yolu ile daha hızlı teknoloji edinimi sağlarlar ii) araştırma ve geliştirmeden elde edilen getiriler daha cazip hale gelir iii) üretimde ölçek ekonomileri imkânı genişler iv) fiyat çarpıklıkları azalır ve yerel kaynaklar sektörel olarak daha etkin dağılır v) ara girdi üretimi ve kullanımında daha fazla uzmanlaşma ve verimlilik artışı teşvik edilmiş olur (Salvatore, 1995).

Deardorff ve Park (2010) ve Park (2010) gelişmekte olan bir ülkenin gelişmiş ülke ile serbest ticaret yapmasının sonuçlarını teorik bir modelle incelemiştir. Çalışmaya göre, modern sanayi ürünlerinin üretimi için gerekli sermaye yoğun girdilerin ancak gelişmiş ülkelerde bulunabilir ve gelişmekte olan ülkenin modern sanayi ürünü üretmek için bunları ticaret yoluyla elde etmesi gerekir. Gelişmekte olan ülke modern sanayi ürünlerinin işgücü yoğun girdilerini üretebilmektedir ve bunlar da ihracatçı bile olabilir. Daha yüksek getiriye sahip olan modern sektör üretimi gelişmekte olan ülkedeki sermaye birikimini hızlandırır ve sanayileşmeyi sonraki aşamalara taşımak için itici güç oluşturur.

iii) Yapararak Öğrenme ve Ar-ge: Sanayi sektöründe yaparak diğer sektörlerle daha etkindir. Artan çıktı miktarına bağlı olarak verimliliğin artması, sektörün kendini besleyen bir

gelişme yoluna girmesine imkân sağlar. Wong ve Yip (1999) tarım ve sanayiden oluşan iki sektörlü modellerinde, kapalı ve açık ekonomi durumlarını birbiriyle kıyaslamış ve kapalı ekonomi durumunda sanayi sektörünün büyümesini teşvik edecek unsurların yeterli olmadığını ortaya koymuştur. Açık ekonomi durumunda ise sanayi sektörünün dış fiyatların yüksekliği, dünyadaki büyüme, yaparak öğrenme ve artan verimlilik gibi unsurlar ile cazibesi artacaktır. Buna bağlı olarak sektörde sermaye birikimine hızlanır. Grossman ve Helpman (1991)'a göre henüz sanayileşmenin başında olan bölgelerde uluslararası ticaretle birlikte farklı türden ara girdi kullanımı mümkün hale gelir. Araştırma ve geliştirme için kaynak aktarmak ortaya çıkan yeniliklere uygulama alanı yarattığı için daha makul hale gelir. Bunlarında ötesinde diğer bölgeler ile gerçekleşen etkileşimler neticesinde bilgi birikimi hız kazanır. Uzun dönemde ise araştırma geliştirme faaliyetleri sonucunda oluşan yerel bilgi birikimindeki artışın çok ötesinde bir artış uluslararası ticaret sayesinde gerçekleşmiş olur.

iv) Kuzey-Güney Ticareti ve Sanayileşme: 1980'lerden sonra gelişmiş sanayi ülkelerinde hızlı bir şekilde endüstrisizleşme yaşanmaya başlamıştır. Özellikle 2000'li yıllara gelindiğinde dünya sanayi üretiminde gelişmekte olan ülkelerin payı çok önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu durumu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler (kuzey-güney) arasındaki ticarete ve küreselleşmeye bağlayan çalışmalar bulunmaktadır.

Alderson (1999), küreselleşme ile birlikte Kuzey-Güney arasındaki ticaretin artması ve kuzeyden güneye doğru yoğun yabancı sermaye hareketlerinin kuzey-güney arasındaki sanayileşme dengesini de etkilediğini belirtmek süratıyla uluslararası ticaret ve sanayileşme arasındaki bağı kurmuştur. 18 OECD ülkesi için 1968-1992 yılları arasında oluşturulan veri seti ile işgücünün imalat sanayisinde çalışanlarının oranının bağımlı değişken olduğu kişi başı gelir, ihracat içinde imalat sanayi ürünlerinin payı, ithalat vergileri, işsizlik oranları ve kişi başı doğrudan yabancı sermayenin bağımsız değişken olduğu bir model kurmuştur. Model sonuçlarına göre ülkenin sanayi ürünlerinde dış fazla veriyor olması sanayileşmeyi arttıran açık veriyor olması sanayisizleşmeyi arttırmaktadır.

Kollmeyer (2009), gelişmiş ülkelerdeki şirketlerin organizasyonel esnekliği arttırmak adına, üretim birimlerini dünya geneline yaymaları ve dış kaynak kullanımını(out sourcing) arttırmaları neticesinde uluslararası işbölümünün yeniden şekillendiğini belirtmektedir. Bu süreç sonunda az gelişmiş güneyin düşük nitelikli işgücüne ihtiyaç duyan imalat sanayi üretim ve ticaretinde uzmanlaştığını gelişmiş kuzeyin ise stratejik yönetim, ürün geliştirme, pazarlama ve finans gibi yüksek nitelikte işgücü gerektiren ekonomik aktivitelerde uzmanlaşmıştır. Çalışmada 18 OECD ülkesinin 1970-2003 yılları arası veri setiyle oluşturulan, imalat sanayi istihdamının toplam istihdama oranının bağımlı, kişi başı gelir, kuzey-güney ticaret hacmi, sektörler arası katma değer farkı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bağımsız değişkenleri olduğu bir model kurulmuştur. Model sonuçlarına göre kuzey-güney ticareti kuzeyde sanayileşmeyi azaltırken güneyde arttırmaktadır.

Rowthorn ve Ramaswamy (1999) 18 ülkenin 1963-1994 yıllarını kapsayan veri seti ile yapmış olduğu çalışmada gelişmiş ülkelerdeki sanayisizleşmenin uluslararası ticaret ile açıklanan kısmının yaklaşık %20 olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sürecin gelişmiş ülkelerin kendi iç dinamikleri (tercihlerin değişmesi, verimlilik artışları, sanayi ve hizmetler sektörü arasındaki nispi fiyatların hizmetler sektörü lehine değişmesi) ile alakalı olduğu ileri sürülmektedir. Benzer bir sonuç da Saeger (1997) tarafından 1970-1990 yılları arası 23 OECD ülkesi veri seti ile yapılan çalışmada alınmıştır. Çalışmaya göre Kuzey-Güney ticareti kuzeydeki sanayisizleşme sürecinin yaklaşık üçte birlik kısmını açıklayabilmektedir. Geri kalan kısımda etkili olan iki önemli unsur kişi başı gelirlerdeki artış ve beşeri sermaye gelişimidir.

v) Ticarete Serbestleşme ve Devlet Müdahalesi: Dünya genelinde sanayileşme süreçleri eş zamanlı olarak gerçekleşmemiştir. Avrupa'da bile birçok ülke ilk sanayileşen İngiltere

gerçeğiyle sanayileşme süreçlerini başlatmıştır. Geç dönemlerde sanayileşen günümüzün gelişmekte olan ülkeleri için ise bu durum çok daha büyük ölçüde etkisini hissettirmektedir. Bu bağlamda ülkelerin sanayileşme süreçleri açısından ticari serbestleşmenin zamanlaması da oldukça önemlidir ve literatürde buna dikkat çeken çalışmalar bulunmaktadır. Christiaans (2008) Büyüme ile uluslararası ticaret arasındaki bağlantıyı kurarken, uluslararası ticaretin sanayileşme veya sanayisizleşme süreçlerine öncülük edeceğini ve bu yolla ülkeler arasında uzun dönemli büyüme oranları arasında farklılıkların açıklanabileceğini ileri sürmüştür. Eğer ülkenin nüfus büyüme hızı yeterince yüksek ise ve imalat sanayisinde karşılaştırmalı üstünlükler elde edilebiliyorsa ticaretin büyümeye etkisi pozitif olurken tersi durumda negatif olma ihtimali bulunmaktadır. Uluslararası ticarete sanayide karşılaştırmalı üstünlük elde edebileceğinden erken açılan ülkelerde sanayisizleşmenin olabileceğini ileri sürmektedir.

Shafaeddin (2010) uluslararası ticaret ve sanayileşme arasındaki bağlantıyı Ticari Serbestleşme Hipotezi ve Bebek Endüstri Hipotezi çerçevesinde incelemiş ve tarihsel olarak ülkelerin uluslararası ticaret ve sanayileşme tecrübelerini karşılaştırmalı olarak açıklamıştır. Sanayileşme ve uluslararası ticaret bağlantısı, Ticari Serbestleşme Hipotezinde dört etki ile kurulur. Artan ticaret ile birlikte yatırımları artacağı, ihracatın etkisiyle üretim hacimlerinin artacağı, milli gelirin artacağı, ihracat ve ithalatta ürün çeşitliliği artacağı ileri sürülür ve bu yolla statik ve dinamik verimlilik kazançları sağlayacağı düşünülür. Bebek Endüstri Tezi ise öncü sanayileşen ülkelerin dışında kalan ülkelerin sanayileşebilmesi için daha korumacı tedbirler alınması gerektiğini ve devletin daha müdahaleci olması gerektiğini ileri sürmektedir. Aksi takdirde ülkelerin sanayileşsizleşme yaşayacaklarını belirtir. Çalışmada korumacı ve müdahaleci tedbirlerin ilk gerekçesi teknoloji açığıdır. Yeni sanayileşen ülkeler dışa açılma yoluyla bu açığı kapatamazlar (Liberal görüşlerin aksine). Düşük verimlilikteki işgücünün yüksek verimli işlere geçişi yerine işsizliğe geçişi gerçekleşir ve yüksek verimli işler gelişmiş ülkelerde yapılmaya devam eder. İkinci gerekçe uluslararası piyasalarda hali hazırda büyük firmaların var olması ve piyasaların büyük ölçüde tekellerde olması nedeniyle yeni gelen firmaların bu piyasalara girmesinin çok zor olması. Üçüncü gerekçe ise ilk iki gerekçe nedeniyle sanayileşme ve dışa açılma çabasının çok büyük yatırımlar gerektirmesi ancak yeni sanayileşen ülkelerde bunu karşılayacak tasarruflarının bulunmamasıdır. Diğer yandan da bu ülkelerdeki yüksek tüketim eğilimi ve serbestleşme ile birlikte tüketime ve özellikle lüks tüketime artması tasarruf açığını daha da genişletecektir. Dördüncü gerekçe bu ülkelerde yapılması planlanan yüksek yatırımların büyük çapta altyapı, kurumsal ve toplumsal dönüşümler gerektirdiğini ve bunun ancak yüksek kamu müdahalesiyle mümkün olmasıdır.

Çalışmanın bu kısmından da anlaşılacağı üzere, uluslararası ticaret ve sanayileşme arasında birçok teorik bağlantı bulunmakla birlikte az sayıda ampirik çalışma da bu bağlantıları test etmiştir. Bu iki olgu arasındaki ilişki konusunda büyük oranda fikir birliği sağlanmış olmasına rağmen gerek teorik gerek ampirik olarak ortaya koyulan ilişkinin yönü hakkında henüz literatürde fikir birliği sağlanabilmiş değildir. Konuyla ilgili Türkiye için yapılan çalışmaların da oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Dış ticaret ile büyüme arasında bağlantı kurulan çalışmalar ise nispeten fazlaca görülmektedir. Ancak çalışmamız kapsamı sanayileşme olduğundan ve gelir değişimleri sanayi dışı sektörlerle de bağlı olduğundan bu çalışmalara bu kısımda yer verilmeyecektir. Mevcut çalışmaları iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Birinci grup çalışmalarda ampirik yöntemler kullanılmamış yıllara göre sanayileşme ve dış ticaret verileri karşılaştırılarak betimsel analizi sonucunda değerlendirmeler yapılmış veya Türkiye'nin sanayileşme süreçleri dış ticaret bağlantıları da kurularak incelenmeye çalışılmıştır (Egeli, 2001 ; Elmas, 2019; Manisalı, 1975). İkinci grup çalışmalarda ampirik yöntemler kullanılmış ve özellikle 1980ler sonrası dışa açılma süreçleri ile 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşmasının sanayileşme üzerine etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar şu şekilde özetlenebilir; Tonus (2007), 1996-2006 yılları arası üçer aylık veri seti ile

yapmış olduğu çalışmasında Türkiye'nin dışa açıklığı ile imalat sanayi istihdamı ve imalat sanayinin milli gelire oranı arasında tek yönlü nedensel ilişki bulmuştur. Mete (2011), 1990-2010 yılları arası aylık veriler ile dış ticaret endeksi ve sanayi üretim endeksi arasında kurmuş olduğu basit regresyon modeli çerçevesinde dış ticaret endeksi ile sanayi üretim endeksi arasında pozitif doğrusal bir ilişki bulmuştur. Züngün ve Dilber (2010), 1980-2008 yılları arası veriler ile yapmış oldukları nedensellik analizi sonucunda ihracat miktarı ile sanayi üretim endeksi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Özcan ve Özçelebi (2013), 2005-2011 yılları arası aylık veriler ile ithalat ve ihracat hacmi ile sanayi üretimi arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında sanayi üretiminin uzun vadede ihracattan olumlu, ithalattan ise olumsuz yönde etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

Mevcut çalışmaların azlığı yeterli tarama yapılamadığına dair şüpheler oluşturmuş ve tekrar tekrar taramalar yapılmış ancak başka çalışmalara rastlanılamamıştır. Dış ticaret ve büyüme konularının sanayileşme konusuna göre araştırmacıların nispeten daha fazla ilgisini çektiği, sanayileşme ve dış ticaret arasındaki bağlantının ise oldukça sınırlı ölçüde dikkat çektiği gözlenmiştir. Çalışmamızı oturtmuş olduğumuz teorik yapı ve ampirik incelemenin bölgesel nitelikte olması çalışmamızı mevcut literatürden farklı kılmamaktadır.

Yöntem ve Bulgular

Teorik literatürün incelenmesi ile netleşen uluslararası ticaret ve sanayileşme etkileşim mekanizmaları dikkate alınarak oluşturulan model, çalışmanın amacı ve veri setinin yapısına uygun olacak şekilde seçilen ampirik yöntem yine ilgili literatüre dayanılarak bu bölümde sunulmuştur.

Veri Seti ve Değişkenler

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre Türkiye Düzey 2 Bölgeleri için konumuz ile ilgili olan değişkenlere ait veri seti 2004 yılından itibaren ulaşılabilir durumdadır. Panel veri analizi yapılabilmesi için uygun gözlem sayısı mevcuttur. Çalışmamızın tüm veri seti TÜİK Bölgesel İstatistikler veri tabanından elde edilmiş ve 2004-2018 yılları arası Türkiye'nin 26 adet Düzey 2 Bölgesi yıllık verileri kapsamaktadır. Verilerin tamamının logaritması alınmıştır. Ampirik modeli oluşturan değişkenlere ait bilgiler ve özet istatistikler sırasıyla Tablo 1 ve Tablo 2'de verilmiştir.

Modelin kurulma amacı Türkiye'nin bölgesel sanayileşme sürecinde dış ticaretin etkili olduğu hipotezinin istatistiksel yöntemler ile araştırılmasıdır. Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi Ekonomik Coğrafya ve Büyüme Teorilerinin her ikisinde de bu hipotez bulunmaktadır. Bu nedenle her bir bölge için sanayi ciroları modelde bağımlı değişken olarak belirlenmiş ve bölgenin ithalat, ihracat rakamları bağımsız değişkenler olarak modele konulmuştur. Buna ilave olarak yine iki teoriden yola çıkarak gelir, nüfus yoğunluğu ve altyapı değişkenleri de modele eklenmiştir.

Tablo 1: Modeli Oluşturan Değişkenler

Değişkenler	Veri Kaynakları	Tanımlar
Sanayi (Bağımlı Değişken)	TÜİK Bölgesel İstatistikler	Türkiye Düzey 2 Bölgelerinin ISIC Rev 3 Sanayi Sektörü Ciroları(BinTL)
Gelir (Bağımsız Değişken)	TÜİK Bölgesel İstatistikler	Türkiye Düzey 2 Bölgelerinin GSYİH Değerleri (BinTL)
İhracat (Bağımsız Değişken)	TÜİK Bölgesel İstatistikler	Türkiye Düzey 2 Bölgelerinin Sanayi Sektörü İhracat Ciro (BinTL)

İthalat (Bağımsız Değişken)	TÜİK Bölgesel İstatistikler	Türkiye Düzey 2 Bölgelerinin Sanayi Sektörü İthalat Cirosu (BinTL)
KmNüfus (Bağımsız Değişken)	TÜİK Bölgesel İstatistikler	Türkiye Düzey 2 Bölgelerinin Kilometre Kare Başına Düşen Kişi Sayısı
Altyapı (Bağımsız Değişken)	TÜİK Bölgesel İstatistikler	Türkiye Düzey 2 Bölgelerinin Toplam Karayolu Uzunluğu (KM)

İthalat ve ihracatın modele ayrı ayrı konulmasındaki amaç bölgesel sanayileşmede dış ticaretin ne şekilde katkı yaptığıının daha ayrıntılı görebilmektir. Her iki teori de dış ticaret ile sanayileşme arasındaki ilişkiyi kabul eder ancak işleyiş mekanizmaları farklıdır. Yukarıda acılanılan bu mekanizmalar çalışmanın sonuçları ile birlikte ilgili kısımda değerlendirilecektir. Gelir değişkeni de her iki teoride sanayiye etkileyen bir değişken olarak kabul edilirken yine etkileme mekanizmaları farklıdır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar ile iki teorinin de öngörülerine ışık tutulmaya çalışılacaktır. Nüfus yoğunluğu özellikle Ekonomik Coğrafya Teorisinde bulunan sıkışıklık maliyetleri neticesinde ortaya çıkan yayılma etkilerinin varlığının araştırmak üzere modele dahil edilmiştir. Son olarak sanayileşmede etkili olduğu düşünülen altyapı da modele kontrol değişkeni olarak dahil edilmiştir. Sanayileşme olgusunu açıklamaya yönelik değişkenlerin sayısı her ne kadar artırılabilir olsa bile çalışmanın amacı bölgesel sanayileşmenin belirleyicilerini tespit etmek olmadığından ve çalışma kapsamındaki teorik çerçeveden fazla uzaklaşılacak istenmediğinden bu düzeyde sınırlı tutulmuştur.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Özet İstatistikler

	Sanayi	Gelir	İhracat	İthalat	KmNüfus	Altyapı
Ortalama	14.69	16.53	11.20	11.58	3.26	7.94
Medyan	14.79	16.55	11.38	11.72	3.25	7.94
En Yüksek	15.61	17.27	11.77	12.24	3.29	7.97
En Düşük	13.77	15.83	10.54	10.77	3.25	7.92
Std. Sapma	0.58	0.44	0.36	0.47	0.01	0.01
Çarpıklık	-0.08	0.02	-0.35	-0.58	1.78	0.26
Basıklık	1.76	1.85	1.89	2.03	4.20	2.63
Jarque-Bera	20.14	17.12	22.23	30.09	185.12	5.27
Olasılık	0.00	0.00	0.01	0.00	0.00	0.07
Std. Sapma Top.	4585.46	5157.66	3496.38	3615.52	1018.48	2479.65
Std. Sapma Kareleri Top.	105.88	61.40	41.16	68.82	0.06	0.04
Gözlem	312	312	312	312	312	312

Dönem boyunca Türkiye'nin toplam sanayi cirosu bölgesel ağırlıklarında çok fazla değişiklikler olmadan artmıştır. Bu durum Tablo 3'de sunulmuştur. Tablo 3 tüm bölgelerin sanayi dolar cinsinden sanayi cirosunu, dönem başı ile dönem sonu arasındaki yüzde değişimi ve bölgesel sanayi cirosu büyüme ortalamasından(%735) farkını göstermektedir. Bölgeler 2018 yılı sanayi cirolarına göre büyükten küçüğe olacak şekilde sıralanmıştır. Tabloda ilk dikkati çeken husus sanayi cirolarının bölgeler arasında oldukça eşitsiz dağılmış olmasıdır. Diğer bir husus da tüm bölgelerin sanayi cirosunun dönem boyunca önemli ölçüde artış göstermiş olmasıdır. En düşük artış %523 (dönem başına göre 5.2 katı) ile TR61(Antalya, Isparta, Burdur) bölgesinde gerçekleşmiş iken en yüksek oranlı artış %1069 (10.7 kat) ile TRA1 (Erzurum Erzincan Bayburt) bölgesinde gerçekleşmiştir. Hali hazırda sanayi payı en yüksek 5 bölge olan TR10 (İstanbul), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR51(Ankara), TR31(İzmir) ortalama sanayi cirosu büyüme hızının altında büyüme gösterirken TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) bölgesi ortalamanın üzerinde büyümüştür. Sanayi cirosu en düşük 5 bölgeden

TRA1 (Erzurum Erzincan Bayburt) ortalamasının önemli ölçüde üstünde büyüme gösterirken diğer bölgelerin yaklaşık oranlarda ve farklı yönlerde büyüme gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir. Yani en yüksek cirolu ilk 5 bölgede gördüğümüz ortalamanın gerisinde büyüme durumu son beş bölgede herhangi bir yönde çok net görülmemiştir.

Tablo 3: Türkiye Düzey 2 Bölgeleri Sanayi Ciroosu ve Toplamdaki Payı(Milyon Dolar)

	2004	% Pay	2008	% Pay	2014	% Pay	2018	% Pay	Ciro Yüzde Değişim	Ciro Büyüme Ortalamasından Farkı
TR10*	32864	32.46	61951	30.38	76088	28.87	64904	27.91	551	-184
TR42*	7667	7.57	17233	8.45	23063	8.75	22707	9.76	876	141
TR41*	7973	7.87	16687	8.18	20745	7.87	18912	8.13	682	-53
TR51*	8525	8.42	19069	9.35	22583	8.57	18631	8.01	620	-115
TR31*	8009	7.91	14434	7.08	19078	7.24	17015	7.32	600	-135
TR33*	3730	3.68	7300	3.58	9314	3.53	9301	4.00	722	-13
TR21*	3512	3.47	7242	3.55	9336	3.54	8751	3.76	721	-14
TR62*	2905	2.87	6135	3.01	8838	3.35	7537	3.24	755	20
TR63*	2218	2.19	4994	2.45	7187	2.73	7112	3.06	957	222
TRC1*	2701	2.67	4660	2.29	7906	3.00	7019	3.02	756	21
TR32*	3507	3.46	5825	2.86	7397	2.81	6894	2.96	548	-187
TR72*	2679	2.65	5600	2.75	6305	2.39	5292	2.28	551	-184
TR52*	1843	1.82	3530	1.73	5586	2.12	5101	2.19	812	77
TR61*	2454	2.42	4687	2.30	5856	2.22	4645	2.00	524	-211
TR90*	1595	1.58	3674	1.80	4991	1.89	4601	1.98	851	116
TR22*	1655	1.63	3476	1.70	4799	1.82	4445	1.91	785	50
TR83*	1361	1.34	3166	1.55	4244	1.61	3422	1.47	729	-6
TR81*	964	0.95	2236	1.10	2911	1.10	2858	1.23	877	142
TRC2*	1049	1.04	2552	1.25	3746	1.42	2788	1.20	776	41
TR71*	933	0.92	2136	1.05	2696	1.02	2658	1.14	839	104
TRB1*	875	0.86	1884	0.92	2881	1.09	2196	0.94	727	-8
TRC3*	830	0.82	1961	0.96	2283	0.87	1894	0.81	652	-83
TRA1*	362	0.36	935	0.46	1460	0.55	1283	0.55	1069	334
TR82*	398	0.39	957	0.47	1330	0.50	1076	0.46	791	56
TRB2*	427	0.42	1069	0.52	2247	0.85	1038	0.45	702	-33
TRA2*	217	0.21	511	0.25	718	0.27	485	0.21	639	-96
Toplam	101251	100	203904	100	263587	100	232565	100	657	

Kaynak: TÜİK(2020) Bölgesel İstatistiki Göstergelerinden Elde Edilen Veriler İle Düzenlenmiştir.

* Bölge İsimleri Ek 1’de verilmiştir.

Tablo 3’de gözlemlendiğimiz durumu çalışmada incelenen teoriler kapsamında değerlendirirsek Büyüme Teorisi açısından dönem boyunca tüm bölgelerin sanayileşme yönünde gelişme gösterdiğini söyleyebiliriz ancak bölgeler arası sanayi ciroosu yakınsaması konusunda net bir eğilim gözlemlendiği söylenemez. Ekonomik Coğrafya teorisi açısından bakıldığında özellikle ilk beş büyük ciroya sahip olan bölgenin oranı toplamının %61 olması ülke çapında sanayileşme açısından önemli bir bölgesel yoğunlaşmanın olduğunu göstermektedir. Dönem boyunca oranların birkaç bölge dışında neredeyse aynı kalması ise bu yapının önemli ölçüde değişmediğini göstermektedir. Yalnız TR10(İstanbul) bölgesinin payının belirgin bir şekilde düştüğü gözlemlenmekte ve bu durum sanayi sektörü için o bölgede merkezkaç kuvvetlerin(yoğunlaşma maliyetlerinin yüksekliği) etkili olmaya başladığını göstermektedir. Diğer yandan TR42(Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) bölgesinin yüksek payına rağmen sanayi ciroosu büyüme hızının da yüksek olması özellikle imalat sanayinde etkili olan pozitif dışsallıkların ve büyük pazarlara yakın olmanın (iç ve dış pazarlar) getirdiği avantaja bağlanabilir.

Tablo 3’den yapılan gözlemler ile bir takım çıkarımlarda bulunulmuş olsa bile ülkenin sanayileşme süreci ve bunun özellikle dış ticaret ile bağlantısının daha etkin yöntemlerle tespiti için ekonometrik yöntemlerin de kullanılmasının uygun olduğu düşünülmüştür. Ekonometrik yöntemin mevcut veri seti ve değişkenlere uygun olarak ne şekilde seçildiği takip eden bölümde açıklanmaya çalışılmıştır.

Tanısal Testler ve Uygun Tahmincinin Seçimi

Sağlıklı ampirik sonuçların elde edilebilmesi için, oluşturulan modelin uygun bir tahminci yardımıyla çözümlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla panel veri setleri için oluşturulmuş olan model ve tahminci seçim prosedürü takip edilmiştir. Prosedürün ilk aşaması, yatay kesit bağımsızlığı ve homojenlik sorunlarının varlığının araştırılmasıdır. İkinci aşama, sahte regresyon ilişkisinin önüne geçilmesi amacıyla değişkenlerin durağanlık durumlarının araştırılmasıdır. Durağanlık testi için seçilecek yöntem de birinci aşama sonuçlarına göre değişmektedir. Bu iki aşamadan elde edilen sonuçlara göre uygun tahmin yöntemi seçilmiştir.

Yatay kesit bağımsızlığı ve homojenlik

Genel olarak panel veri modellerinde yatay kesitlerdeki serilerin birbirinden bağımsız olarak şekillendiği varsayılır. Ancak bölgesel etkiler, yayılma etkileri veya dışsal başka gözlemlenemeyen etkiler sonucunda yatay kesitler arasında bağımlılık ortaya çıkabilir. Bu durumun varlığının bilinmesi ve buna göre uygun test ve tahmin yöntemlerinin seçilmesi önemlidir. Aksi takdirde tahmin sonuçları tutarsız, etkin olmayan ve yanlış sonuçlar olabilir (Baltagi, 2007).

Yatay kesit bağımlılığını test etmek için Breusch ve Pagan (1980) Lagrange çarpanı (LM) test istatistiği önermiştir. Pesaran (2004), bu testin büyük N (yatay kesit) sayısına sahip panel veri seti için uygun olmayacağını belirtir. Önce $T(\text{zaman}) \rightarrow \infty$ ve sonra $N \rightarrow \infty$ olan büyük paneller için Pesaran (2004) LM testinin ölçekli versiyonu olan CD testini önerir. CD testi, N büyük ve T küçük olduğunda önemli boyutta bozulmalar gösterebilir. Pesaran (2004), $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ 'in herhangi bir durumu için de CD_{LM} testini geliştirmiştir. Pesaran vd. (2008), CD testinin popülasyon ortalama çifti arasındaki korelasyonların sıfır olmadığı bazı durumlarda güçsüz kalacağını belirtmektedir. Bu nedenle, önce $T \rightarrow \infty$ ve sonra $N \rightarrow \infty$ olan büyük paneller için Pesaran vd. (2008), LM istatistiğinin tam ortalamasını ve varyansını (sapma ayarlı LM testi) kullanan LM_{adj} testini önermektedir. Farklı durumlara göre güçlü yönleri bulunan testlerin tamamı kesit bağımsızlığının sıfır hipotezi, tüm istatistikler için kesit bağımlılığının alternatif hipotezine karşı test edilmiş ve sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi Sonuçları

Test	Hesaplanan İstatistik	P-Değeri
Yatay Kesit Bağımlılığı		
LM	537.28	0.00*
CD_{LM}	32.92	0.00*
CD	38.25	0.00*
LM_{adj}	78.14	0.00*
Homojenlik		
$\tilde{\Delta}$	33.46	0.00*
$\tilde{\Delta}_{adj}$	45.75	0.00*

Not: * %1 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Panel veri modellerinde, regresyon katsayılarının homojen olduğu varsayılmaktadır. Havuzlanmış veri setine göre tahmin yapan yöntemler ancak homojenlik geçerliyse uygulanabilir. Aksi takdirde tahminlerde ciddi sapmalar görülebilir. Katsayı homojenliğini test etmek için Pesaran ve Yamagata (2008) delta (" Δ ") testini geliştirmiştir. Katsayı homojenliği sıfır hipotezi (tüm i için $H_0: \alpha_i = \beta$), katsayı heterojenliği alternatif hipotezine (i ≠ j için çift olmayan eğimlerin sıfır olmayan bir kısmı için $H_1: \alpha_i \neq \beta$ hipotezine karşı test edilir. Hata terimleri normal olarak dağıtıldığında, " Δ " testleri N ve T'nin nispi genişleme oranları üzerinde herhangi bir kısıtlama olmaksızın (N, T) $\rightarrow \infty$ olarak geçerlidir.

Çalışmada kullanılan panel veri setinin yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik test sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır. Burada görüldüğü gibi, her iki sıfır hipotezi de % 1

anamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Buna göre veri setinde yatay kesitler bağımlıdır ve parametrelerin eğimi heterojendir. Bu sonuçlar birim kök testi ve model tahmini için kullanılan yöntemlerin seçiminde belirleyici olacaktır.

Durağanlık (Birim Kök Varlığı) testi

Yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik panel birimi kök testlerinde karşılaşılan temel sorunlardan birisidir. Bu açıdan, birinci ve ikinci nesil panel birim kök testleri birbirinden farklı özellikler gösterir. Birinci nesil testlerden Levin, Lin ve Chu (2002), Breitung ve Das (2005) ve Hadri (2000) testlerinde homojenlik varsayımı var iken, Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999), Choi (2001) testleri heterojen modeller için de geçerlidir. Birinci nesil birim kök testleri, paneli oluşturan tüm kesitlerin bağımsız olduğu ve tüm kesitlerin şoklardan aynı düzeyde etkilendiği varsayımına dayanmaktadır (Yatay kesit bağımsızlığı varsayımı). Bu varsayımın sağlanmadığı durumlar için ikinci nesil birim kök testleri (MADF (Taylor ve Sarno, 1998), SURADF (Breuer, Mcknown ve Wallace, 2002), Bai ve Ng (2004), CADF (Pesaran, 2007) ve PANKPSS (Carrion-I Silvestre vd. 2005)) geliştirilmiştir.

Tablo 5: Birim Kök Testi Sonuçları

Model	Seviyesinde				1. Farklarında		
	Değişkenler	t-bar	ztbar	P Değeri	t-bar	ztbar	P Değeri
Trendsiz	Sanayi	-1.303	1.931	0.973	-2.508	-3.652	0.000*
	Gelir	-1.860	-1.110	0.133	-3.935	-10.26	0.000*
	İhracat	-1.796	-0.352	0.362	-3.733	-9.332	0.000*
	İthalat	-1.918	-0.917	0.180	-2.420	-3.245	0.001*
	KmNüfus	-2.542	-3.808	0.000*	-3.735	-9.338	0.000*
	Altyapı	-2.139	-1.941	0.026**	-3.320	-7.419	0.000*
Trendli	Sanayi	-1.168	4.971	1.000	-3.074	-3.708	0.000*
	Gelir	-2.198	0.282	0.611	-3.850	-7.239	0.000*
	İhracat	-2.389	-0.586	0.279	-3.880	-7.376	0.000*
	İthalat	-1.814	2.032	0.979	-4.205	-8.855	0.000*
	KmNüfus	-2.822	-2.557	0.005*	-3.913	-7.523	0.000*
	Altyapı	-2.137	0.559	0.712	-3.567	-5.951	0.000*

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Bu çalışmada, tanısal testlerden elde edilen sonuçlara göre, Pesaran (2007) tarafından geliştirilen hem heterojen eğim parametrelerini hem de yatay kesit bağımlılığını dikkate alan panel birim kök testi (CADF) kullanılmıştır. Bu testin için hesaplanan istatistik değeri Pesaran (2006) CADF kritik tablo değerleri ile karşılaştırılmıştır. Hesaplanan CADF istatistik değeri CADF tablo kritik değerlerinden büyükse, birim kök vardır sıfır hipotezi reddedilir. Sonucu yaz

Ampirik Model ve Bulgular

Çalışma modeli ve model tahmincisi, durağanlık, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik durumlarına yönelik oluşmuş olan panel veri setleri (veya durağan olmayan panel) literatürünün bir parçasını oluşturmaktadır. Ampirik modelimiz şu şekilde gösterilebilir;

$$y_{it} = \beta_i x_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$u_{it} = a_{1i} + \Lambda_{ift} + E_{it} \quad (2)$$

$$x_{it} = a_{2i} + \Lambda_{igt} + \Gamma_{igt} + e_{it} \quad (3)$$

Eşitliklerde, x_{it} ve y_{it} bağımlı değişkenleri, β_i bağımsız değişkenlerin yatay kesite özgü eğim parametrelerini, u_{it} gözlenemeyen etkileri ve e_{it} hata terimlerini temsil etmektedir. Eşitlik 2'de bulunan u_{it} terimi, yatay kesitler arası zamana bağlı olarak değişmeyen heterojenliği kontrol eden a_1 gruba özgü sabit etkileri ve zamana bağlı olarak değişen heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığını kontrol eden Λ_i , faktör yüklerinin eşitlik sistemine eklenebilmesi için

oluşturulmuştur. ft ve gt faktörleri zaman içerisinde doğrusal dönüşümle sınırlı değildir. Doğrusal ve ya durağan olmak zorunda değildirler. Bu yönüyle model ve tahminci durağan olmayan serilerin analizinde kullanılabilir olmaktadır (Eberhardt ve Teal, 2011). Bu model, Eberhardt ve Teal (2010) tarafından Pesaran ve Smith (1995)'in MG (Mean Group) tahmincisi ve Pesaran (2006)'nın CCEMG (Common Correlated Effects Mean Group) tahmincisi temel alınarak geliştirilmiş olan AMG (Augmented Mean Group) tahmincisi olarak anılmaktadır. AMG prosedürü üç adımda uygulanır; i) Yıl kuklaları değişkenleri ile düzeltilmiş havuzlanmış en küçük kareler yöntemi birinci farkları alınarak tahmin edilir ve yıl kukla değişkenlerinin katsayıları elde edilir. ii) Gruba özgü regresyon modeli daha sonra ya açık bir değişken olarak ya da tahmin edilen işlemi bağımlı değişkenden çıkararak her grup üyesine uygulanır. MG durumunda olduğu gibi, her regresyon modeli zamanla değişmeyen sabit etkileri yakalayan bir sabiti içerir. iii) MG ve CCEMG tahmincilerinde olduğu gibi, gruba özgü model parametrelerinin panel genelinde ortalaması alınır. Monte Carlo simülasyonlarında AMG tahmincisi, durağan olmayan (eş bütünleşik olsun veya olmasın) heterojen ve yatay kesit bağımlılığı olan durumlarda CCEMG tahmincisine benzer sonuçlar vermiştir (Eberhardt ve Teal, 2011).

Tablo 6: AMG Modeli Tahmin Sonuçları

Gözlem	312					
Yatay Kesit	26					
Wald chi ²	279.27					
Prob > chi ²	0.0000					
Bağımlı Değişken	Sanayi					
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Std. Hata.	Z	P > z 	[95% Güven Aralığı]	
Gelir	1.2225	0.0760	16.08	0.000*	1.0735	1.3715
İhracat	0.0393	0.0323	1.22	0.224	-0.0240	0.1028
İthalat	0.0393	0.0328	2.17	0.030**	0.0067	0.1355
KmNüfus	-1.6394	0.4708	-3.48	0.000*	-2.5627	-0.7168
Altyapı	-0.4675	0.3041	-1.54	0.124	-1.0636	0.1285
Sabit	2.8307	3.2105	0.88	0.378	-3.4617	9.1231

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Yukarıda sunumunu yapmış olduğumuz modelin AMG tahmincisi ile elde edilmiş sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir. Tablodan görüldüğü üzere modelin tamamı %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Bağımsız değişkenlerden Gelir ve KmNüfus %1, İthalat %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı iken İhracat ve Altyapı istatistiksel olarak anlamlı değildir. Türkiye'nin bölgesel düzeyde sanayileşmesinde bölgesel gelir düzeyinin, bölgesel ithalat düzeyinin pozitif yönde anlamlı, kilometre başına nüfusun ise negatif yönde anlamlı etkileri olduğu görülmüştür. Sanayi sektörü gelişimi için önemli unsurlardan biri olarak düşünülen altyapı değişkeninin anlamsız çıkmasının sebepleri i) altyapıyı temsilen seçilen bölgelerin sahip oldukları yolların uzunluğunun iyi bir temsilci olmaması (daha iyi bir değişken için veri bulunamamıştır) ii) bölgeler arasında bu değer önemli farklılıklar göstermemesi olarak düşünülebilir. Bölgesel nüfus yoğunluğunun (KmNüfus) anlamlı ve negatif yönde sanayileşmeyi etkilediğinin tespit edilmiş olması ekonomik coğrafya teorisinin merkezkaç kuvvetlerinden birisi olan sıkışıklık maliyetlerinin Türkiye'nin bölgeleri için de geçerli olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır. Sanayi yoğunluğu ve şehir yoğunluğu belirli düzeye ulaştıktan sonra negatif dışsallıklar oluşmakta ve sanayi sektörü bu bölgedeki ilave maliyetlere katlanmak istememektedir. Bu durum bölgesel bazda yayılma etkilerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çalışma kapsamında bunun en net görüldüğü bölge TR10 (İstanbul) bölgesidir.

Bölgesel GSYİH düzeyini gösteren gelir değişkeni çalışmada hipotezleri sınanan her iki teori için de ortak bir değişkendir. Pazar büyüklüğü olarak ölçek ekonomilerini ve dışsallıkları temsil etmektedir. Her iki teorisinin de bu değişkenin sanayileşme üzerindeki etkisi pozitif olarak

beklenir. İlgili bölümde açıkladığımız mekanizmaların gelir değişkeni açısından işlediğini ve sanayileşme üzerinde etkili olduğu görülmektedir. İhracat değişkeninin anlamlı çıkmayan sonucu ile birlikte değerlendirildiğinden ülkedeki bölgesel sanayileşmeye dış ticaretten beklenen pazar büyüklüğü ve ölçek ekonomileri katkısının daha ziyade iç ekonomiden geldiği söylenebilir. Küresel ticaret sistemine daha fazla dahil olan ülkelerin gelir düzeyi ve gelişmişlik seviyesine göre belirlenen kuzey-güney ayırımına göre sanayileşme veya sanayisizleşme süreçlerine gireceği yönündeki hipotezleri de bu değişken yardımıyla test edilebilmiştir. Buna göre Türkiye için dönem boyunca dış ticaretinin ve dışa açıklık oranının önemli ölçüde arttığı bilinirken gelirindeki değişimin sanayileşme sürecine olumlu yansıdığı görülmüştür. Önemli ticari partnerimiz olarak Avrupa'yı (Gelişmiş Ülkeler) da düşünürsek uluslararası ticaretin endüstriyel iş bölümünde Türkiye'ye daha fazla sanayileşme yönünde etki ortaya çıkardığı söylenebilir. Türkiye'nin daha yüksek gelir düzeyinde sanayisizleşmeye doğru gidip gitmeyeceğinin (Sanayileşme ve Gelir düzeyi ilişkisi için Ters U hipotezi) tespit için gelir düzeyini parabolik bir fonksiyonla modele dahil etmek de düşünülmüş olsa bile bölgesel veri setinin kısa olması nedeniyle anlamlı olmayacağından bu çalışma dışında tutulmuştur.

İhracat değişkeninin anlamlı çıkmaması ise her ne kadar dönem boyunca tüm bölgelerde ihracat rakamları artıyor olsa da esas itibarıyla sanayileşmenin itici gücünün dış talep ve buna bağlı olarak gerçekleşen ihracat olmaması olarak yorumlanabilir. Bu durum sanayi sektörünün halen iç pazar ağırlıklı büyüdüğünü ve büyük itiş hipotezinin bölgesel bazda Türkiye için geçerli olmadığını göstermektedir. Dış ticaretin diğer kısmı olan ithalat değişkeninin ise anlamlı ve pozitif yönde etki ettiği tespit edilmiştir. Bu sonucu Türkiye sanayi sektörünün büyük oranda ara malı ve sermaye malı ithal ettiği gerçeği ile birlikte değerlendirmek kanımızca sağlıklı olur. Buna göre sanayinin kurulması ve devamlılığı için ihtiyaç duyulan mallar yurt dışından alınarak sanayi üretimi gerçekleştirilmektedir. Nihai ürünlerin ithalatı şeklinde bir yapı ülkeyi sanayisizleşmeye götürebilecek iken Türkiye bu durumu sanayileşme yönünde değerlendirmiş gibi gözükmektedir. Bölgesel olarak bakıldığında ithalat, Türkiye'nin merkez sanayi bölgeleri dışında kalan bölgelerde ara malı, sermaye ve teknoloji edinme kolaylığı sağlamış ve sanayileşme süreçlerini desteklemiştir. Diğer yandan sanayileşmenin ithal girdiler ile besleniyor olması yeteri kadar katma değer yaratmayan, belirli miktardan fazlasını ihracata dönüştürmeyen bir üretim yapısında kırılmalığa sebebiyet verebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya ekonomisinde hizmetler sektörünün ağırlığı daha önceki dönemlere kıyasla oldukça yüksek düzeylere ulaşmıştır. Bu duruma önemli ölçüde gelişmiş ülkeler öncülük etmektedir. Tamamlayıcı bir süreç olarak sanayi sektörünün de ağırlığı başta Çin olmak üzere gelişmekte olan ülkelere doğru kaymıştır. Ancak ülkemiz de bu uluslararası işbölümünden sanayileşme yönünde pay alıyormuş gibi görünüyorsa bile gelişmekte olan ülkelerin tamamı için "erken sanayisizleşme" gibi bir tehdit bulunmaktadır. Bu nedenle sürecin özenle takip edilmesi ve gerekli politikaların öngörülü bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Dünya genelinde değişen uluslararası iş bölümüne zemin hazırlayan en önemli unsurlardan bir tanesinin artan uluslararası ticaret hacmi olduğu yönünde birçok teorik ve ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle sanayileşme ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkinin daha belirgin bir şekilde anlaşılır olması tarafımızca önemli görülmektedir. Bu nedenle çalışmamızda Türkiye'nin son dönemlerdeki sanayileşme süreci ile uluslararası ticaret ilişkisi bölgesel düzeyde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, konula ilgili iki farklı teoriye ait teorik arka plan sunulduktan sonra her iki teorinin de hipotezleri bölgesel sanayileşme bağlamında test edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar her iki teorinin kendi içinde ve kendi aralarında farklı yönlerde olan beklentilerine yönelik kanıtlar sunabilmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçları özetlememiz gerekirse, öncelikle ülkenin İstanbul hariç tüm bölgelerinde sanayileşme seviyesinin artmaya devam

ettiğini ve bunun büyük ölçüde ülke çapındaki mevcut sanayi dağılımını koruyacak şekilde olduğunu söylememiz gerekmektedir. Coğrafi dağılım belirgin ölçüde değişmemekle birlikte sanayi gelişimini pozitif yönde etkileyen unsurların ithalat, iç talep (nihai tüketim veya sanayi girdisi), pazar büyüklüğü ve bunlara bağlı muhtemel ölçek ekonomileri ve pozitif dışsallıklar olduğu söylenebilir. Çalışmaya dahil değişkenlerden sanayileşmeyi negatif etkileyen bölgelerin nüfus yoğunluğudur. Teoride sıkışma maliyetleri olarak karşılık bulan bu unsur ülke sanayisinin özellikle yoğunlaştığı Marmara bölgesinden diğer bölgelere doğru yayılmaları açıklamak için kullanılabilir.

Çalışmadan yola çıkarak bir takım politik önermelerde bulunmak mümkündür; i) Sanayinin ciro bazında bölgesel dağılımı oldukça bozuktur ve incelenen dönem boyunca neredeyse hiç değişmemiştir. Sanayi sektörünün yoğunlaşma eğilimi olduğu ve bunun bir takım maliyet avantajı getiriyor olması bilinmesine rağmen özellikle belirli seviyenin üzerinde yoğunlaşmaların getirdiği olumsuzluklar da bulunmaktadır. Çalışmamızda da varlığı tespit edilen sıkışıklık maliyetleri bunlardan birisidir. Ayrıca istihdam ve gelirin bölgesel dağılımının bozukluğunu etkilemesi, aşırı büyük şehirlerin yarattığı olumsuz refah ve ilave sosyal maliyetler de düşünülerek sanayinin tarım alanlarının, doğal kaynakların korunabileceği şekilde ülke geneline belirli ölçüde yayılması gerekmektedir. ii) Sanayi büyümesi ile ithalat arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Bölgelerin ithalat imkânını arttırması daha fazla sermaye ve ara malı temin edebilmelerini sağlamış ve bu sayede sanayi üretimleri arttırılabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında sonuç olumludur. Çünkü ithalat imkânlarının kolaylaşması birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede sanayisizleşmeye neden olmuştur. Diğer yandan ithalat ağırlıklı sanayi büyümesi iç pazar odaklı, verimsiz, ileri geri bağlantıları kopuk olan ve dış şoklara duyarlı bir sanayinin oluşmasına neden olması beklendiğinden uzun süre tercih edilen bir durum değildir. Rekabetçi üstünlüklere uygun şekilde başta teknoloji olmak üzere sermaye ve ara malı açısından bütüncül, kendini tamamlayan bir sanayi yapısı oluşturulmalıdır. iii) Türkiye’de sanayi cirolarının bölgesel gelişimine pozitif yönde etki eden bir diğer unsur olan gelir de ülkenin belirli bölgesinde toplanmıştır. Bu nüfusun (nihai talep) ve sanayinin (girdi talebi) belirli bölgelerde toplanmasından kaynaklanmaktadır. Taşıma maliyetlerinin yüksek olduğu bir durumda sanayi yerleşiminin talebe yakın olma eğilimi teorik ve ampirik çalışmalardan bilinmektedir. Bu yığılmayı engellemek açısından ülke genelinde taşıma maliyetleri hem mali olarak hem de kolaylık olarak (aktarma, yükleme, sigorta vs.) geliştirilmesi, dış pazarlara erişilebilecek bağlantıların yaygınlaştırılması gerekmektedir. Gelir değişkeninin ne yönde sonuç vereceği üzerine kesin teorik beklentiler yoktur. Ampirik çalışmalarda birçok gelişmiş ülke bazı gelişmekte olan ülke için negatif sonuç vermektedir (Ters U şeklinde sanayileşme-gelir ilişkisi). Türkiye için henüz pozitif olan bu etkinin artan gelir seviyesi ile negatife dönmemesi için gerekli tedbirler alınmalı ve böylece erken sanayisizleşme sorununun önüne geçilmelidir (i maddesinde bulunan önermemiz burada da faydalı olabilir).

Çalışmada literatürdeki mevcut hipotezlere belirli oranlarda kanıt oluşturabilecek sonuçlara ulaşabildiği, Türkiye’nin bölgesel sanayileşme süreci hakkında fikir ve önermeler sunulabildiği için çalışmanın amacına ulaştığını söylenebilir. Veri setinin genişlemesi, sanayinin coğrafi dağılımının farklı değişkenlerle ölçülmesi, mevcut sanayinin coğrafi dağılımının nedenlerinin tespitine yönelik modellerin oluşturulması, sonraki çalışmalarda daha ileri düzeyde bilgilerin sunulmasını sağlayabilir.

Kaynakça

Alderson, A., S. (1999). Explaining deindustrialization: globalization, failure, or success?, *American Sociological Review*, 64(5), 701-721.

- Arslan, G., E. (2019). Küresel kapitalizmin sanayileşme stratejisi “ihracata yönelik sanayileşme stratejisi” iflas mi etti?, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 151-171.
- Bai, J. ve Ng, S. (2004). A panic attack on unit roots and cointegration, *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Balassa, B. (1967). Trade creation and trade diversion in the european common market, *The Economic Journal*, 77(305), 1-21.
- Baldwin, R. ve Venables, A., J.(2015). Trade policy and industrialisation when backward and forward linkages matter, *Research in Economics*, 69(2), 123-131.
- Baltagi, B. H. (2007). Heterogeneity and cross section dependence in panel data models: theory and applications introduction, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 229-232.
- Breitung, J. ve Das, S. (2005). “Panel unit root tests under cross-sectional dependence”, *Statistica Neerlandica*, 59(4), 414-433.
- Breuer, M. R, ve Wallace M (2002). Series-specific unit root tests with panel data, *Oxford Bullertin of Economics and Statistics*, 64(5), 527-545.
- Breusch, T.S. ve Pagan, A.R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *Review of Economic Studies*, 47, 239-253.
- Bond, E.W., Jones, R.W. ve Wang, P. (2005). Economic takeoffs in a dynamic process of globalization, *Review of International Economics*, (13), 1–19.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Barrio, T. ve López-Bazo, E. (2005). Breaking the panels: an application to GDP per capita, *Econometrics Journal*, (8), 159-175.
- Choi, I. (2001). “Unit root tests for panel data”, *Journal of International Money and Finance*, (20), 249-272.
- Collins, S., M. ve Bosworth, B. (1996). Economic growth in east asia: accumulation versus assimilation, *Brookings Papers on Economic Activity*, 27(2), 135-204.
- Christiaans, T. (2008). International trade and industrialization in a non-scale model of economic growth, *Structural Change and Economic Dynamics*, 19, 221–236.
- Eberhardt, M. ve Francis T. (2010). Mangos in the tundra? spatial heterogeneity in agricultural productivity analysis, *Centre for the Study of African Economies, University of Oxford, unpublished working paper*.
- Eberhardt, M. ve Francis T. (2011). Econometrics for grumblers: a new look at the literature on cross-country growth empirics, *Journal of Economic Surveys*, 25(1), 109-155.
- Egeli, H. A. (2001). Dış ticaret açısından sanayileşme stratejileri ve türkiye açısından değerlendirilmesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 149-161.
- Ethier, W., J. (1982). Decreasing costs in international trade and frank graham's argument for protection, *Econometrics*, 50(5), 1243-1268.
- Fracasso, A. ve Vittucci M., G. (2015). International trade and RveD spillovers, *Journal of International Economics*, 96(1), 138-149.
- Grossman, G., M. ve Helpman, E. (1991). Trade, knowledge spillovers and growth, *NBER working papers*, (3485), 1-17.
- Hadri, K. (2000). “Testing for stationarity in heterogeneous panel data”, *The Econometrics Journal*, 2(3), 148-161.

- Henderson, J. V. (1974). The sizes and types of cities, *The American Economic Review*, 64(4), 640-656.
- Im, K.S., Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, (115), 53-74.
- Isard, W. (1949). The general theory of location and space-economy, *The Quarterly Journal of Economics*, 63(4), 476-506.
- Jenkins, R. ve Sen, K. (2006) International trade and manufacturing employment in the south: four country case studies, *Oxford Development Studies*, 34(3), 299-322.
- Koll, J. (1995). Extent and evaluation of protection in developing countries, *Open Economics Review*, (6), 81-104.
- Kollmeyer, C. (2009). Explaining Deindustrialization: How Affluence, Productivity Growth, and Globalization Diminish Manufacturing Employment, *AJS*, 6(114), 1644-1674.
- Krugman, P. (1985). Increasing returns and the theory of international trade, *NBER working paper series*,(1752), 1-56.
- Krugman, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography, *Journal of Political Economy*, 99(3), 483-499.
- Krugman, P. (1995). Increasing returns, imperfect competition and the positive theory of international trade, *Handbook of International Economics*, (3), 1243-1277.
- Krugman, P., ve Elizondo, R. L. (1996). Trade policy and the third world metropolis, *Journal of Development Economics*, (49), 137-50.
- Kuznets, P., W. (1988). An East Asian model of economic development: Japan, Taiwan, and South Korea, *Economic Development and Cultural Change*, 36(3), 11-43.
- Lau, L. J., ve Kim, J-I. (1994). The sources of economic growth of the east asian newly industrializing countries, *Journal of the Japanese and International Economies*, (8), 235-271.
- Levin, A., Lin, C.F. ve Chu, C.S.J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite sample properties, *Journal of Econometrics*, (108), 1-24.
- Lösch, A. (1938). The nature of economic regions, *South Economic Journals*,(5), 71-78.
- Maddala G.S. ve Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and new simple test, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, (Special issue), 631-652.
- Manisalı, E. (1975). Gelişmekte olan ülkeler için sanayileşme politikaları, Erişim Tarihi: 11.03.2020, <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/1CD58DF90A/7F59F138B7E94ADD8A39F0F543DCBDCD?doi=>
- Marshall, A. (1920). *Principles of Economics* (London: Macmillan and Co. 8th ed. 1920), Erişim Tarihi: 10.03.2020, <https://oll.libertyfund.org/titles/marshall-principles-of-economics-8th-ed>
- Melvin, J., R. (1969). Increasing returns to scale as a determinant of trade, *The Canadian Journal of Economics*, 2(3), 389-402.
- Mete, M. (2011). Türkiye’de dış ticaret-sanayi üretim indeksi ilişkisinin araştırılması (1990-2010), *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3(5), 103-113.
-

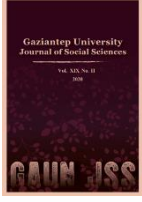
- Monfort, P. ve Nicolini, R. (2000). Regional convergence and international integration, *Journal of Urban Economics*, 48(2), 286-306.
- Murphy, K.M., Shleifer, A., ve Vishny, R.W.(1989). Industrialization and the big push, *Journal of Political Economy*, 97(5), 1003-1026.
- Özcan, B. ve Özçelebi, O. (2013). İhracata dayali büyüme hipotezi türkiye için geçerli mi?, *Yönetim ve Ekonomi*, 20(1), 1-14.
- Paluzie, E. (2001). Trade policies and regional inequalities. *Papers in Regional Science* (80), 67–85.
- Park, J. (2010). Trade-induced industrialization and economic growth, *International Economic Journal* 25(3), 513-545.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels, *Journal of Econometrics* 69(7), 1-13.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure, *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence, *Journal of Applied Econometrics*, (22), 265-312.
- Pesaran, J. ve Smith, R. (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels, *Journal of Econometrics*, 68(1), 79-113.
- Pesaran, M.H. ve Yamagata T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels, *Journal of Economics*, (142), 50-93.
- Pesaran, M.H., Ullah A. ve Yamagata T. A. (2008). Bias-adjusted LM test of error cross-section independence, *Economic Journal*, (11), 105-27.
- Piermartini, R. ve Rubínová, S. (2014). Knowledge spillovers through international supply chains, *CTEI Papers*, 3, 1-23.
- Puga, D. ve Venables, A., J. (1997). Agglomeration and economic development: Import substitution vs. trade liberalisation, *Centre for Economic Performance Discussion Paper*, (377), 1-28.
- Ramaswamy, R. ve Rowthorn, R. (1999). Growth, trade, and deindustrialization, *IMF Staff Papers*, 46(1), 18-41.
- Rauch, J., E. (1989). Increasing returns to scale and the pattern of trade, *Journal of International Economics*, 26(3-4), 359-369.
- Rodan, P., N., R. (1943). Problems of industrialization of eastern and South- Eastern Europe, *Economic Journal*, 53(210), 202-211.
- Rivera-Batiz, L. A. ve Romer, P. M. (1991). Economic Integration and Endogenous Growth, *Quarterly Journal of Economics*, (106), 530-555.
- Salvatore, D. (1995). International trade policies, industrialization and economic development, *MEDIT*, 4(95), 4-11.
- Saeger, S. (1997). Globalization and deindustrialization: myth and reality in the OECD, *Review of World Economics*, (133), 579-608.
- Shafaeddin, M. (2010). Trade liberalization, industrialization and development; experience of recent decades, *MPRA Paper*, (26355), 1-40.
-

- Skott, P. ve Ros, J. (1997). The "big push" in an open economy with nontradable inputs, *Journal of Post Keynesian Economics*, 20(1), 149-162.
- Taylor, M. ve Sarno, L. (1998). The behavior of real exchange rates during the post Bretton Woods period, *Journal of International Economics*,(46), 281-312.
- Thünen, J., H. (1826). *Von Thünen's isolated state*. (C. M. Wartenberg, Çev.). London: Pergamon Press.
- Tonus, Ö. (2007). Gümrük birliği sonrasında Türkiye’de dışa açıklık ve sanayilesme, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 193-214.
- Trindade, V. (2005). The big push, industrialization and international trade: The role of exports, *Journal of Development Economics*, 78(2005), 22– 48.
- TUİK (2020). Bölgesel İstatistikler, Erişim Tarihi: 10.04.2020, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgesel-istatistik/>.
- Weber, A. (1909). *Theory of the location of industries*. (C. J. Friedrich, Çev.). USA: The University of Chicago Press.
- Wong, K. ve Yip, C., K. (1999). Industrialization, economic growth and international trade, *Review of International Economics*, 7(3), 522–540.
- Young, A. (1995). The tyranny of numbers, *Quarterly Journal of Economics*, (110), 641-680.
- Züngün, D. ve Dilber, İ. (2010). İhracata dayalı büyüme modelinin imalat sanayi ihracatı üzerindeki etkisinin saptanmasına ilişkin bir araştırma, *Öneri Dergisi*, 9(34), 223-231.
-

EK 1: Türkiye İstatistikî Bölge Sınıflandırması Düzey 2 Bölgeleri Tablosu

Kod	Dahil Olan İller
TR62	Adana, Mersin
TR51	Ankara
TR61	Antalya, Isparta, Burdur
TR32	Aydın, Denizli, Muğla
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TR22	Bahkesir, Çanakkale
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR52	Konya, Karaman
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR10	İstanbul
TR31	İzmir
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Beşerî Sermaye Birikimi ve İktisadi Kalkınma İlişkisi

Human Capital Accumulation and Economic Development Nexus in Turkey

Sinan ERDOĞAN^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Hatay / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3491-8234

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Şubat 2020

Kabul tarihi: 16 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

İktisadi Kalkınma

Beşerî Sermaye

Eğitim Harcamaları

Sağlık Harcamaları

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 27, 2020

Accepted September 16, 2020

Keywords:

Economic Development

Human Capital

Education Expenditures

Health Expenditures

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde beşerî sermaye birikimi ve iktisadi kalkınma ilişkisi 1991-2016 dönemi için zaman serisi analizi metotları ile araştırmaktır. Elde edilen bulgulara göre; (a) tüm değişkenler birim kök süreci sergilemektedir, (b) değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır, (c) uzun dönemli katsayı hesabından elde edilen bulgulara göre kişi başı eğitim harcamaları iktisadi gelişmeyi pozitif etkilemekteyken, sağlık harcamaları ve iktisadi gelişme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur (d) işsizlik iktisadi gelişme üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahipken, enflasyon negatif ve istatistiksel olarak anlamsız bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda Türkiye’de eğitim yatırımlarına dayalı beşerî sermaye öncülüğünde gelişme yönünde uygulanacak politikalar, iktisadi gelişmeyi pozitif etkileyebilir. Diğer taraftan işsizlikle mücadele politikaları, yeni iş imkanları yaratmak suretiyle bireylerin yapılabirliklerini artırabilir ve böylece iktisadi gelişmeyi teşvik edebilir.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine relationships between human capital accumulation and economic development in Turkey for the time period of 1991-2016 by implementing the time series analysis methods. According to the results; (a) all variables exhibit unit root process, (b) long-run relationships exist among variables, (c) according to the long-run parameter estimations, education expenditures positively affect economic development, while there is no statistically significant relationship between health expenditures and economic development, (d) unemployment has a negative and statistically significant effect on economic development, whereas inflation has a negative and statistically insignificant effect on economic development. In this regard, education-oriented human capital-led development policies can positively affect economic development in Turkey. Besides, policies towards reducing unemployment rates can increase the capability of individuals by creating new job opportunities, which in turn promotes economic development.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: phderdogan@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Economic development has widely been discussed since II. World War. In the earlier period of the rise of economic development in the economics literature, the development issue was only considered as an increase in income level. With the rise of the capability approach, proposed by Amartya Sen (1988:17), this paradigm substantially changed, and Sen proved that an increase of income level does not bring the increase of welfare all the while. In the following period, economic development has been discussed within the scope of the “human-based approach” instead of “income-based” one, as expected, it has changed both the measurement of development and the scope of researches, and the number of human-based researches began to increase. Moreover, the researchers also examined the question of “how economic development can be achieved?”, and human capital accumulation was considered an alternative way of increasing the welfare of individuals. Beyond that, increasing education and health level of individuals considered as the more common way to promote human capital accumulation. Todaro and Smith (2012: 62) emphasized that one of the most important factors, which cause less-development, is the insufficient accumulation of human capital. As a matter of fact, the effects of this idea can be observed in the scope of Millennium Development Goals (MDGs) and Sustainable Development Goals (SDGs), an essential role was attributed to increasing both health and education levels of individuals in these approaches.

Furthermore, the effect of human capital accumulation on economic development was widely investigated by researchers. However, it can be clearly seen in the literature review that most of the studies have focused on the effect of human capital accumulation on income growth, therefore, it can be inferred that researchers widely adopted the income-based approach. Furthermore, there is a limited number of studies, investigating the role of human capital accumulation in Turkey. Those studies adopt an income-based approach instead of adopting the human-based approach. Therefore, it can be inferred that there is a gap in the literature because of the non-existence of study which investigates the role of human capital accumulation in Turkey by adopting a human-based approach.

Therefore, the primary purpose of this study is to contribute to filling the existing gap in the literature by investigating the role of human capital accumulation on the economic development process in Turkey for the period from 1991 to 2016. For this purpose, the set of time series analyses were employed. First, the stationarity properties of the series were investigated by implementing the Augmented Dickey-Fuller and Phillips-Perron unit root tests, and the overall results have revealed that human development index, education expenditures per capita, health expenditures per capita, inflation and unemployment exhibit unit root process, whereas they are stationary in their first difference. After determining the integrational level of variables, ARDL bound testing approach was implanted in order to determine whether cointegration exists among variables, and results revealed that long-run relationships exist among variables. According to the long-run parameter estimations, education expenditures positively affect economic development, while there is no statistically significant relationship between health expenditures and economic development. Unemployment has a negative and statistically significant effect on economic development, whereas inflation has a negative, but statistically insignificant effect on economic development. In this regard, education-oriented human capital-led development policies can positively affect economic development in Turkey. Besides, policies towards reducing unemployment rates can increase the capability of individuals by creating new job opportunities, which in turn promotes economic development. The findings of the error correction model show that the error correction term is negative (-0.073) and statistically significant.

What can be inferred from all findings is that decision-makers should promote education expenditures to increase the educational level and well-being of individuals. Particularly increase in the educational level of individuals may contribute to raising the capability of the labor, and it may help to increase productivity, which in turn reduces the production cost. On the other hand, reducing unemployment rates will help to raise the capability of the individuals, which in turn increases welfare. Moreover, the findings for health expenditures and inflation are statistically insignificant. This situation can be arising from the used methodology. Therefore, to make proper inferences, we propose to re-investigate the possible interactions between health expenditures, inflation, and economic development in future studies.

Giriş

İktisadi kalkınma, II. Dünya savaşı sonrası iktisat literatüründe yaygın olarak tartışılmaya başlanmış alanlardan birisidir. Kalkınma iktisadının erken dönemlerinde kalkınma ve iktisadi gelişmenin ölçütü yegâne gelir artışı olarak kabul edilirken, dönemde önerilen Neoklasik büyüme modellerinin temelinde yatan ana fikir, fiziki sermaye yatırımları ile iktisadi kalkınmanın sağlanmasıdır (Solow 1956; Swan 1956). Amartya Sen'in yapılabirlik (1988: 17) yaklaşımıyla beraber bu paradigma ciddi ölçüde değişime uğramıştır. Amartya Sen'in yapılabirlik yaklaşımı, insanların yalnızca barınma, sağlık hizmetine erişim, iyi bir beslenme, gibi iyi bir yaşam için gerekli hususların yanında hayat boyu elde etmeyi amaçladıkları ve elde ettikleri başarılar ile de ilgilenir. Bu bağlamda yapılabirlik, en yalın ifadesiyle bireylerin yaşamayı arzu ettikleri yaşam biçimini benimseyebilmeleri veya insanların tercih edebilme özgürlüğü olarak tanımlanabilir (Sen, 1988: 15-16; Sen, 1990: 44). Ayrıca Amartya Sen, gelir odaklı yaklaşımın pratikte ne kadar hatalı bir yaklaşım olabileceğini ve gelir artışının gelişmenin salt ölçütü olarak kabul edilemeyeceğini ülkelerin gelir ve yaşam beklentisi seviyelerini karşılaştırarak göstermiştir (Sen, 1988: 12):

Tablo 1: Kişi Başı Gelir ve Yaşam Süresi

	1984 Yılı Kişi Başı Gelir (\$)	1984 Yılı Yaşam Beklentisi (Yıl)	2017 Yılı Kişi Başı Gelir (\$)	2017 Yılı Yaşam Beklentisi (Yıl)
Çin	310	69	8.759,04	76,4
Sri Lanka	360	70	4.104,6	76,6
Brezilya	1.720	64	9.880,94	75,4
Meksika	2.040	66	9.281,10	74,9
Güney Afrika	2.340	54	6.127,46	63,5
Türkiye	1.246,8	61,1	10.513	77,2

Not: Türkiye, Amartya Sen'in orijinal çalışmasında tabloda yer almamakla beraber, çalışma Türkiye örnekleminde gerçekleştirilmiş olması nedeniyle Türkiye'ye ilişkin veriler yazar tarafından eklenmiştir. **Kaynak:** Sen, (1988); Dünya Bankası, Dünya Gelişme Göstergeleri (World Bank, 2019).

Tablo 1'in sol kısmında görüldüğü üzere 1984 yılında en düşük kişi başı gelir seviyesine sahip ülkeler olan Çin ve Sri Lanka, aynı yılda en uzun yaşam beklentisine sahipken, en yüksek kişi başı gelir seviyesine sahip olan Güney Afrika ise en düşük yaşam beklentisi düzeyine sahiptir. Tablo 1'in sağ kısmında ise aynı ülkeler için 2017 yılı gelir ve yaşam beklentisi süreleri karşılaştırılmıştır. İlgili rakamlar incelendiğinde, grupta yer alan ülkeler içerisinde kişi başına gelir düzeyi en düşük ülke Sri Lanka, aynı zamanda en yüksek yaşam beklentisi seviyesine sahip ülke durumundadır. Diğer taraftan en yüksek gelir seviyesine sahip ülke olan Brezilya ise yaşam beklentisi düzeyi sıralamasında üçüncü ülke durumundadır. Dolayısıyla Amartya Sen'in gelir temelli hâkim iktisadi kalkınma anlayışına getirdiği eleştirinin günümüzde de geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Yüksek gelir seviyelerinin her zaman yüksek bir yaşam beklentisi veya standardı getirmeyeceği açıktır. Bu bağlamda gelir odaklı yaklaşımın insanların yaşam standartları, eğitim düzeyi, sağlık düzeyi, gelir dağılımı gibi etkenleri ihmal ettiği ifade edilebilir. Benzer bir yaklaşım Türkiye için uygulandığında ise Amartya Sen'in bulgularından farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Nitekim, 1984 yılı ve 2017 verileri karşılaştırıldığında, gelir artışına paralel olarak yaşam beklentisinde bir artış da meydana gelmiştir.

20. yüzyıl son çeyreğine girildiğinde, iktisadi büyümenin fiziksel yatırımların yanı sıra beşerî sermaye yatırımları ile de gerçekleştirilebileceğini öne süren içsel büyüme teorileri (Romer 1986; Lucas 1986; Rebelo 1991) önerilmiştir. Bu kapsamda içsel büyüme teorileri iktisadi gelişmenin ana motoru olarak içsel AR-GE faaliyetleri sonucu yaşanan teknolojik ilerleme ve verimlilik artışı ile beraber eğitim yoluyla emeğin becerisinin artırılmasını, yani beşerî sermaye birikimini kabul etmiştir. Ayrıca dönemde Amartya Sen'in gelir odaklı iktisadi kalkınma yaklaşımına getirmiş olduğu eleştiriler ve yapılabirlik yaklaşımı, iktisadi gelişmenin ölçütünün ne olduğu veya olması gerektiği gibi soruların iktisat literatüründe yaygın olarak

tartışılmasına yol açmıştır. Bu tartışmaların, insan yaşamını ve refahını etkileyen gelir dışı unsurların da kalkınmanın ölçülmesinde hesaplamalara dahil edilmesi konusunda genel bir uzlaşa ile sonuçlandığı söylenebilir. Buradan hareketle 1990'da Birleşmiş Milletler bünyesinde Pakistanlı iktisatçı Mahbub ul Haq öncülüğünde “*İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index)*” oluşturulmuştur ve ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri 1990 yılından bu yana periyodik olarak ölçülmekte ve yayınlanmaktadır. Bu yaklaşım ile beraber iktisadi gelişme ölçütü olarak gelirin yanı sıra eğitim ve sağlık göstergeleri de dikkate alınmaya başlamış olup, endeks 0 (en düşük gelişmişlik düzeyi) ile 1 (en yüksek gelişmişlik düzeyi) arasında değişmektedir (World Bank, 2019; UNDP, 2019).

Bu kapsamda en genel ifadesiyle insan odaklı yaklaşımla beraber gelirin yanı sıra eğitim ve sağlık gibi beşerî sermayeyi doğrudan etkileyen değişkenlerde hesaplamalara katılmış, bir diğer ifadeyle beşerî sermaye gelişmişliğin ölçütlerinden biri haline gelmiştir. Eğitim ve sağlığın beşerî sermaye oluşumu ve iktisadi gelişme açısından önemini Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH) ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde de (SKH) görmek mümkündür (United Nations Development Programme (UNDP), 2015; United Nations (UN), 2018). Bu bağlamda ilköğretimin evrenselleştirilmesi, çocuk ve anne sağlığının iyileştirilmesi gibi hususlar BKH'nin temel hedefleri arasındayken, özellikle azgelişmiş bölgelerde sağlık ve refahın artırılması ile kaliteli eğitimin yaygın hale getirilmesi ise SKH'nin önemli hedefleri arasındadır. Bu bağlamda günümüz kalkınma politikalarını şekillendiren gerek BKH gerek ise SKH'nde beşerî sermaye oluşumuna ciddi derecede önem atfedilmiştir. Ayrıca Todaro ve Smith'e (2012: 62) göre azgelişmiş ülkelerde, azgelişmişliğe neden olan önemli faktörlerden birisi beşerî sermayeden yoksunluktur. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerde kişi başına çıktı düzeyi, teknoloji ve yüksek teknoloji kullanımına bağlı olarak artan verimlilik düzeyini ve iktisadi gelişmeyi önemli ölçüde artıran faktörler arasında, beşerî sermaye oluşumuna katkı yapan eğitim seviyesinde artış ve sağlık alanında yaşanan gelişmelerin olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye ekonomisinde 1991-2016 dönemi için beşerî sermayenin temel bileşenlerinden olan eğitim seviyesini ve yaşam beklentisini artırmada önemli etkiye sahip eğitim ve sağlık harcamaları ile iktisadi kalkınma ilişkisini, insan odaklı yaklaşımla iyi derecede küçük örneklem özelliklerine sahip olan Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Sınır testi yaklaşımı ile araştırarak ilgili literatüre katkı yapmaktır. Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümünde ilgili literatür irdelenmiş, üçüncü bölümünde analiz kapsamında kullanılan veri ve ampirik yöntemler açıklanmış, Türkiye ekonomisinin güncel iktisadi gelişmişlik düzeyi incelenmiş ve elde edilen ampirik bulgular irdelenmiştir. Son olarak çalışmanın dördüncü bölümünde çalışma sonuçlandırılarak politika önerileri tartışılmıştır.

Literatür Taraması

İktisadi kalkınma konusu, karar alıcıların ve politikacıların geçmişte olduğu gibi günümüzde de gündeminde olmakla beraber aynı zamanda araştırmacıların da ilgisini çeken konulardan birisi olmuştur. Bu noktada gerek ulusal gerek ise uluslararası alanda kayda değer bir literatür oluşmuştur. İlgili literatürden seçilmiş çalışmaların özeti Tablo 2'de sunulmuştur. İlgili literatür öne çıkan noktalarda değerlendirilecek olursa üç hususun öne çıktığı söylenebilir.

İlk olarak kalkınmanın ele alınış biçimi açısından bir sınıflandırma yapılacak olursa geçmiş yıllarda kalkınma olgusu gelir artışı bağlamında değerlendirilirken, yani gelir odaklı bir yaklaşım benimsenirken, dönem içinde bu paradigmanın değiştiği söylenebilir. Bu bağlamda son yıllarda iktisadi kalkınmayı yalnızca gelir artışı ile değil, eğitim ve sağlık gibi diğer yönleri de göz önünde bulundurarak modelleyen çalışmaların sayısında bir artış göze çarpmaktadır. Bu bağlamda kalkınma olgusuna yaklaşımda tedrici bir değişimin söz konusu olduğu söylenebilir. İkinci olarak kullanılan örneklem bağlamında çalışmaların genellikle çok ülkeli örneklem üzerine inşa edildiği ve buna bağlı olarak kullanılan ampirik yöntemlerinde değiştiği

söylenbilir. Diğer taraftan tek ülkeli örneklemeler kullanan çalışmalarda ise çoğunlukla nedensellik yöntemlerinin tercih edildiği göze çarpmaktadır.

Tablo 2: Literatür Tablosu

Yazar(lar)	Örneklem-Dönem	Yöntem	Yaklaşım	Bulgular
Gupta (1969)	53 Ülke, Dengesiz Veri Seti	Panel Regresyon Analizi	Gelir Odaklı	Kamu Harcamaları (+)
Gylfason (2001)	85 Ülke, 1965-1998	İlişkisiz Denklemler Yöntemi	Gelir Odaklı	Okullaşma (+) Doğal Sermaye (-) Yatırım (+) Başlangıç Gelir Düzeyi (-)
Gyimah-Brempong & Wilson (2004)	21 Sahraaltı Afrika Ülkesi	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	Gelir Odaklı	Sağlık Harcamaları (+)
Kıymaz vd. (2006)	Türkiye, 1984-1998	Granger Nedensellik Analizi	Gelir Odaklı	Sağlık Harcamaları (*)
Kar ve Ağır (2006)	Türkiye, 1926-1994	Johansen Eşbütünleşme Yaklaşımı	Gelir Odaklı	Sağlık Harcamaları (+) Eğitim Harcamaları (+)
Ay ve Yardımcı (2009)	Türkiye 1950-2000	Johansen Eşbütünleşme Yaklaşımı	Gelir Odaklı	Okullaşma Oranları (+)
Ünlükaplan (2009)	27 Avrupa Birliği Ülkesi, 2006	Kanonik Korelasyon Analizi	Gelir Odaklı	Rekabetçilik ve İnovasyon↔Kalkınma
Tüylüoğlu ve Tekin (2009)	176 Ülke, 2003	Regresyon Analizi	İnsan Odaklı	Gelir Düzeyi (*) Sağlık Harcamaları (+)
Şimşek ve Kadılar (2010)	Türkiye, 1960-2004	ARDL Yaklaşımı	Gelir Odaklı	Yüksekokullaşma (+)
Taiwo ve Abayomi (2011)	Nijerya, 1970-2008	En Küçük Kareler Yöntemi (EKK)	Gelir Odaklı	Kamu Harcamaları (+)
Eryiğit vd. (2012)	Türkiye, 1950-2005	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Gelir Odaklı	Sağlık Harcamaları (+) Eğitim Harcamaları (+)
Dao (2012)	28 Gelişmekte Olan Ülke	Eşanlı Denklemler Sistemi	Gelir Odaklı	Sağlık Harcamaları (-)
Koç (2013)	27 AB Ülkesi	Yatay Kesit Analizi	Gelir Odaklı	Beklenen Okullaşma Yılı (+) Ortalama Okullaşma Yılı (+)
Carter vd. (2013)	Barbados, 1976-2011	Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi	Gelir Odaklı	Sağlık Harcamaları (-)
Martins ve Veiga (2014)	156 Ülke 1980-2010	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	İnsan Odaklı	Kamu Büyüklüğü (+) Okullaşma (+) Yatırım (+) Çocuk Ölüm Oranları (-)

Açıklamalar: +: Pozitif Etki, -: Negatif Etki, *: İstatistiksel Olarak Anlamlı İlişki veya Nedensellik Yok, →: Tek Yönlü Nedensellik, ↔: Karşılıklı Etkileşim.

Tablo 2: Devamı

Ersungur ve Doru (2014)	Türkiye, 1980-2010	Granger Nedensellik Analizi	Gelir Odaklı	Dış Ticaret→Kalkınma
Kurt (2015)	Türkiye, 2006: M1-2013: M10	Feder-RAM Yaklaşımı	Gelir Odaklı	Sağlık Harcamaları (+)
Odhambo (2015)	Güney Afrika	Granger Nedensellik Analizi	Gelir Odaklı	Kamu Harcamaları (*)
Manga vd. (2015)	BRICS+T, 1995-2011	Panel FMOLS	Gelir Odaklı	Okullaşma Yılı (+)
Bedir (2016)	Yükselen Piyasa Ekonomileri ve Türkiye	Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	Gelir Odaklı	Sağlık Harcamaları (*)
Arslan vd. (2016)	Türkiye, 1975-2012	Asimetrik Nedensellik Analizi	Gelir Odaklı	Sağlık Göstergeleri→Kalkınma
Atilgan vd. (2017)	Türkiye, 1975-2013	ARDL Yaklaşımı	Gelir Odaklı	Sağlık Harcamaları (+)
Kurtuluş ve Bozkurt (2018)	30 Ülke, 1970-2014	Ortalama Grup Tahmincisi	Gelir Odaklı	Beşeri Sermaye Endeksi (*)
Mamedov (2019)	Türkiye, 2000-2018	Granger Nedensellik Analizi	Gelir Odaklı	Tarım→Kalkınma Sanayi→Kalkınma Hizmet→Kalkınma Eğitim Harcamaları→Kalkınma Sağlık Harcamaları→Kalkınma
Haque ve Khan (2019)	Suudi Arabistan, 1990-2016	Doğrusal Regresyon Analizi	İnsan Odaklı	Petrol Üretimi (+) Kamu Harcamaları (+)
Şenol (2019)	42 Ülke, 1990-2015	Tam Düzeltilmiş EKK ve Dinamik EKK	İnsan Odaklı	Finansal Gelişme (+)
Erdem ve Çelik (2019)	33 Afrika Ülkesi, 1995-2014	Panel Autogressive Distributed Lag (ARDL) Sınır Testi	İnsan Odaklı	Kişi Başı Gelir (-) Sağlık Harcamaları (+) Eğitim Harcamaları (+)

Açıklamalar: +: Pozitif Etki, -: Negatif Etki, *: İstatistiksel Olarak Anlamli İlişki veya Nedensellik Yok, →: Tek Yönlü Nedensellik, ↔: Karşılıklı Etkileşim.

Üçüncü ve son olarak Türkiye özelinde yapılan çalışmalar değerlendirilecek olursa; baskın bir biçimde uzun dönemli analizlerin yöntemsel bağlamda tercih edildiği ve kalkınma olgusunun baskın biçimde gelir odaklı bir yaklaşım ile modellendiği göze çarpmaktadır. Diğer taraftan nedensellik analizleri ile kullanılan değişkenlerin kalkınma üzerinde etkisinin olup olmadığını anlamak mümkün olmakta, fakat uzun dönemde büyüklüğünün ve yönünün ne olduğuna dair herhangi bir çıkarım yapılamamaktadır. Bu çalışma, mevcut literatürden farklı olarak Türkiye’de eğitim ve sağlık harcamalarının iktisadi kalkınmayı uzun dönemde ne yönde ve ne büyüklükte etkilediğini, insan odaklı yaklaşım ile inceleyerek literatürde anılan boşlukların doldurulmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Model, Veri Seti, Yöntem ve Ampirik Bulgular

Model ve Veri Seti

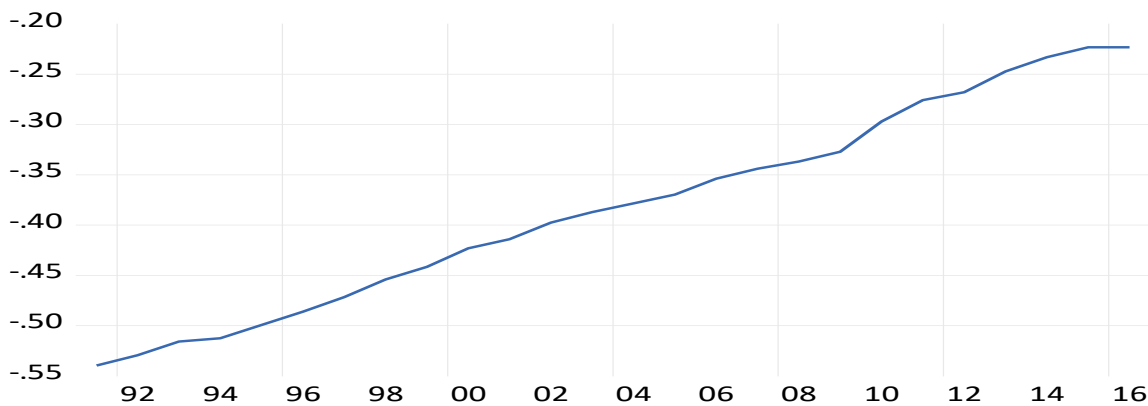
İçsel büyüme teorisinin iktisat literatüründe gündeme gelmesinden önceki dönemde, iktisadi büyüme ve gelişme Neoklasik büyüme teorileri tarafından fiziki sermaye yatırımları kanalıyla açıklanmış ve gelişme teorilerinin temelini yakınsama, azalan getiriler ve gelişme sınırları yaklaşımları oluşturmuş, teknolojik gelişme ise dışsal kabul edilmiştir (Ramsey 1928; Solow 1956; Swan 1956; Cass 1965; Koopmans 1965; Solow 1999). Bu hususta günümüzde fiziki sermaye yatırımlarının iktisadi büyümeyi ciddi ölçüde etkilediği konusunda genel bir

uzlaşması olduğu söylenebilir. Neoklasik gelişme teorisinin azalan getiriler varsayımı AK yaklaşımı ile beraber gevşetilmiş ve Neoklasik gelişme teorisinin kapsamı Romer (1986) tarafından yayınlanan öncü çalışma ile beraber daha da genişlemiştir. Bu hususta ihmal edilmiş olan beşerî sermaye birikimi iktisadi büyüme modellerine dahil edilmiş ve “İçsel Büyüme Teorisi” olarak anılmıştır. İçsel büyüme teorisi verimlilik artışlarını teknolojik ilerlemenin bir sonucu olarak kabul etmektedir. Teknolojik ilerleme ise içsel Ar-Ge faaliyetleri ve eğitim yoluyla beşerî sermaye birikiminin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda eğitim, beşerî sermaye artışının önemli bir girdisi haline gelmiş ve içsel büyüme teorilerinde beşerî sermaye artışının temel kaynağı olarak eğitim faaliyetleri görülmüştür (Romer 1986; Lucas 1988; Rebelo 1991; Barro ve Sala-i Martin 1999; Aghion ve Howitt, 2009; Romer 2012). Bu bağlamda içsel büyüme teorilerine dayanan ilk dalga çalışmaların bireylerin refah ve verimliliğini artıran bir diğer önemli unsur olan sağlık olgusunu ihmal ettiği söylenebilir (Barro, 2013). Bu nedenle izleyen dönemde ikinci dalga çalışmalarda sağlık olgusu da içsel gelişme modelleri kapsamında incelenmiştir (Ehrlich ve Lui, 1991; Barro, 1996). Anılan hususlardan hareketle çalışmada iktisadi kalkınma, beşerî sermayenin önemli belirleyicilerinden olan sağlık ve eğitim harcamaları ile 1991-2016 dönemi için aşağıdaki doğrusal logaritmik model vasıtasıyla tahmin edilmiştir:

$$\ln hdi_t = \beta_0 + \beta_1 \ln ee_t + \beta_2 \ln he_t + \beta_3 \ln inf_t + \beta_4 \ln un_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada *hdi*, İnsani Gelişme Endeksi’ni (Human Development Index) göstermekte olup iktisadi gelişmenin ölçütü olarak kullanılmıştır. İnsani Gelişme Endeksi’nin alt bileşenleri kişi başı gelir, eğitim ve sağlık endeksleridir. İnsani gelişme endeksi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) veri tabanından elde edilmiştir (UNDP, 2019). İnsani gelişme endeksi kapsamında, 189 ülke için ölçüm yapılmakla beraber, Türkiye’de bu ülkeler arasında yer almaktadır. İnsan odaklı yaklaşımın Türkiye’ye uygulanmasının sonuçları irdelenecek olursa, Türkiye 2017 yılı itibarıyla 10.499,75 \$ kişi başı nominal milli gelire sahipken ve gelir odaklı yaklaşım ile dünya genelinde kişi başı gelir büyüklüğü açısından 73. sıradayken, eğitim ve sağlık hesaba katıldığında yani beşerî sermaye hesaplamalara dahil edildiğinde sıralaması 0,791 insani gelişme endeksi ile 64. sıraya yükselmektedir. Türkiye’de insani gelişmenin seyri rakamsal olarak Tablo 3’te, görsel olarak ise Grafik 1’de sunulmuştur. Bu bağlamda 1991 yılından günümüze kadar Türkiye ekonomisinde, insani gelişme konusunun artış yönlü eğilim söz konusu olduğu görülmektedir. Diğer taraftan ilgili dönemde iktisadi kriz yıllarında değişkenin dinamik seyrinde herhangi bir değişim söz konusu olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda ilgili yıllarda Türkiye ekonomisinde yaşanan gelir kayıplarının eğitim ve sağlık alanında yaşanan ilerlemelerle telafi edildiği, özellikle kriz yıllarında iktisadi gelişmenin temel öncüsünün eğitim ve sağlıkta alanlarında yaşanan ilerlemelerin olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Grafik 1: Türkiye’de İnsani Gelişme Endeksinin (Logaritmik) Tarihsel Hareketi

Not: Grafik yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3: Türkiye’de İnsani Gelişme Endeksinin Tarihsel Seyri

Yıllar	İnsani Gelişme Endeksi	İnsani Gelişme Endeksi (Logaritmik)
1991	0.583	-0.540
1992	0.589	-0.529
1993	0.597	-0.516
1994	0.599	-0.512
1995	0.607	-0.499
1996	0.615	-0.486
1997	0.624	-0.472
1998	0.635	-0.454
1999	0.643	-0.442
2000	0.655	-0.423
2001	0.661	-0.414
2002	0.672	-0.397
2003	0.679	-0.387
2004	0.685	-0.378
2005	0.691	-0.370
2006	0.702	-0.354
2007	0.709	-0.344
2008	0.714	-0.337
2009	0.721	-0.327
2010	0.743	-0.297
2011	0.759	-0.276
2012	0.765	-0.268
2013	0.781	-0.247
2014	0.792	-0.233
2015	0.800	-0.223
2016	0.800	-0.223

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Diğer taraftan *ee* değişkeni gayrisafı milli hasıladan eğitim harcamaları için ayrılan yüzde payı göstermektedir. *he* değişkeni ise toplam sağlık harcamalarının milli gelir içindeki payını göstermekte olup OECD (2019) veri tabanından elde edilmiştir. *inf* değişkeni yıllık enflasyonu, *un* ise toplam işsizlik oranını göstermektedir. Barro’ya (1995) göre enflasyonun büyüklüğü, tahmin edilebilirliği, bir diğer ifadeyle yönetilebilirliği iktisadi büyümeyi etkileyen önemli unsurlardan birisidir. Bu bağlamda enflasyonun yüksek ve seyrinin belirsiz olduğu durumda hem hane halkı hem de işletmeler iktisadi süreçlerde kötü bir performans sergileyebilmektedir. Bu bağlamda özellikle enflasyonist baskılar ile sıklıkla karşılaşan ülkelerde ampirik modellemelerde ihmal edilmemesi gereken bir değişken olduğu ifade edilebilir. Türkiye ekonomisinde enflasyon, zaman zaman tek haneli rakamlara düşmüş olsa da son yıllarda tekrar yükseliş trendine girmiş olup, Acemoğlu’na (Bloomberg, 2019) göre Türkiye ekonomisinde çözülmesi gereken yapısal sorunlar arasında gösterilmektedir. Ayrıca enflasyon, insani gelişme endeksinin alt bileşenleri olan gelir, eğitim ve sağlık üzerinde de önemli derecede aşındırıcı etkiye sahiptir. Şöyle ki, fiyatlar genel düzeyinin artışı, öncelikle kişilerin sahip olduğu geliri ve dolayısıyla satın alma gücünü aşındırmakta, veri gelir ile daha düşük mal ve hizmet satın alınabilmesine yol açmaktadır. Enflasyon artışı kamu tarafından karşılanmayan eğitim ve sağlık hizmetlerinin bedelini artırarak bu hizmetlere erişimi zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan Bean ve Pissarides’e (1993) göre işsizlik ve iktisadi gelişme arasındaki ilişki ülkelerin iktisadi farklılıklarına göre değişebilmektedir. Cahuc ve Michel’e (1996) göre ise işsizlik, iktisadi büyümeyi özellikle asgari ücret düzenlemeleri üzerinden önemli derecede etkileyebilmektedir. İşsizlik ayrıca kişilerin gelirini düşürmekte, işsiz kaldıktan belirli bir mühlet sonra kişiler sosyal güvenlik sisteminin dışında kalabilmektedir. Özellikle gelir kayıpları, kişilerin kendi yaşam boyu öğrenme ve sağlık hizmetlerini süreçlerini veya bakmakla

yükümlü oldukları bireylerin eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimini güçleştirmektedir. Bu nedenle işsizlik ve enflasyon değişkenlerinin Türkiye ekonomisinde iktisadi kalkınma üzerinde önemli ölçüde doğrudan ve dolaylı etkilere sahip olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle her iki değişken, ihmal edilmiş değişken sapmasına yol açmamak adına modele kontrol değişkeni olarak eklenmiş olup Dünya Bankası'nın Dünya Gelişme Göstergeleri çevrimiçi veri tabanından elde edilmiştir (World Bank, 2019).

Yöntem ve Ampirik Bulgular

Yöntem

Çalışmada değişkenlerin entegrasyon derecelerini belirlemek adına Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) birim kök testi (ADF) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından önerilen birim kök testleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan eşbütünleşme yaklaşımında değişkenlerin entegrasyon derecelerinin eşit olması (I(1)) koşulu bulunması nedeniyle, sapmalı hipotez kabulünden kaçınmak adına iki farklı test prosedürü kullanılmıştır. ADF birim kök yaklaşımında kullanılan regresyon modeli şöyle tanımlanabilir (Enders, 2014: 218; Erdoğan, 2020: 167):

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma y_{t-1} + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Burada α_0 , sabit; t doğrusal zaman trendi; Δ , birinci sıra farkı; p , gecikme sayısı ve ε_{2t} hata terimidir. ADF yaklaşımında yokluk hipotezinde “Birim kök vardır ($\gamma = 0$)” görüşü, “Seri durağandır $\gamma < 0$ ” görüşüne karşı test edilmektedir. Diğer taraftan Phillips-Perron (PP) (1988) birim kök testinin kullanmış olduğu veri tanımlama süreci aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$y_t = \delta y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

Burada PP testinin ADF spesifikasyonundan en temel farkı bağımlı değişkenin gecikmeli değeri fark operatörü ile değil, düzey değerleri ile kullanılmakta olup, 3 numaralı denklem EKK yöntemi ile tahmin edilmekte ve sabit parametresi veya sabit-trend parametreleri de dahil edilerek genişletilebilmektedir. Aynı zamanda parametre katsayıları için hesaplanan kritik değerler, otokorelasyona karşı düzeltilmiş kritik değerlerdir. Son olarak u_t , hata terimini ifade etmektedir. PP yaklaşımında da ADF yöntemine benzer biçimde yokluk hipotezinde “birim kök vardır” görüşü alternatif hipotezde “seri durağandır” görüşüne karşı test edilmektedir.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkileri araştırmak için ilk olarak Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımının avantajları şöyle sıralanabilir (Ozturk ve Acaravci, 2013: 263-64; Acaravci vd. 2018: 80; Acaravci vd. 2019: 9): i) ARDL sınır testi için değişkenlerin entegrasyon derecelerinin homojen olması zorunluluğu olmamakla beraber entegrasyon derecesinin I(1)'den büyük olması halinde Pesaran vd. (2001) ve Narayan (2005)'in geliştirdiği kritik değerler geçersiz olmakta, dolayısıyla yöntem kullanılabilir olmaktan çıkmaktadır.. ii) ARDL yaklaşımı iyi derecede küçük örneklem özelliklerine sahip olup bazı regresörlerin içsellik sergilemesi durumunda dahi etkin bir tahmincidir. iii) Hem bağımlı değişken hem de regresörler için heterojen gecikme seviyeleri belirlenebilmektedir. iv) ARDL kapsamında kısa ve uzun dönem parametre katsayıları, indirgenmiş denklem kullanılarak tahmin edilebilmektedir. ARDL yaklaşımı iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada değişkenler arası eşbütünleşme ilişkisi, kısıtsız hata düzeltme modeli (ECM) vasıtasıyla sınanmaktadır. Modelde eşbütünleşme ilişkisi olması durumunda ikinci aşamaya geçilmekte ve ARDL kapsamında kısa ve uzun dönem katsayılar hesaplanmaktadır.

ARDL sınır testi kapsamında kullanılan kısıtsız hata düzeltme modeli (ECM), aşağıdaki denklemde (4) gösterilmiştir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{ni} \Delta X_{t-i} + \delta_n X_{t-1} + \varepsilon_{3t} \quad (4)$$

Burada Y_t bağımlı değişkeni, X açıklayıcı değişkenler setini, ε_{3t} , artığı, Δ ise değişkenlerin birinci farkını temsil etmektedir. ARDL sınır testi kapsamında optimal gecikme uzunlukları bilgi kriteri kullanmak koşuluyla belirlenmektedir. ARDL sınır testi, yokluk hipotezinin ($H_0: \delta_n = 0$) alternatif hipoteze ($H_1: \delta_n \neq 0$) karşı F-testi veyahut Wald testi sınamasını temel alır. Tahmin edilen test istatistiği, kritik üst sınır değerinin üzerinde kaldığı durumda, modelde eşbütünleşme ilişkisi olmadığına dayanan H_0 hipotezi reddedilir. Tahmin edilen test istatistiği kritik alt sınır değerinin altında kaldığı durumda, Modelde eşbütünleşme ilişkisi olmadığına dayanan H_0 hipotezi kabul edilir (Ozturk ve Acaravci, 2013: 264; Acaravci vd. 2018: 80; Acaravci vd. 2019: 9).

Ampirik Bulgular

Çalışma kapsamında uygulanan birim kök testlerinden elde edilen bulgular Tablo 4' te sunulmuştur. Bulgulara göre tüm seriler düzeyde birim kök içermekteyken birinci farkı alındığında ise durağan hale gelmektedir. Değişkenlerin durağan olmayan bir süreç sergilemesi, değişkenler arasında muhtemel uzun dönemli ilişkilerin araştırılmasını gerektirmektedir.

Tablo 4: Birim Kök Testleri Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi		PP Birim Kök Testi	
	Düzye (c+t)	1. Fark (c)	Düzye (c+t)	1. Fark (c)
<i>lnhdi</i>	-0,244 (0,347)	-0,358 (0,052)*	-1,870 (0,640)	-3,592 (0,051)*
<i>lnce</i>	-2,622 (0,273)	-5,324 (0,001)***	-2,705 (0,242)	-10,308 (0,000)***
<i>lnhe</i>	0,991 (0,927)	-4,374 (0,011)**	-0,862 (0,945)	-3,691 (0,041) **
<i>lninf</i>	-1,243 (0,879)	-4,388 (0,009)***	-1,488 (0,807)	-4,384 (0,009)***
<i>lnun</i>	-3,160 (0,114)	-4,157 (0,016)**	-2,374 (0,382)	-4,079 (0,018)**

Not: Birim kök testlerinde kullanılan modeller: “c+t, trend ve sabiti içerir”, “c, sadece sabiti içerir” şeklindedir. Parantez içindeki değerler, olasılık değerleridir. ADF testi için en uygun gecikme sayısı seçiminde, Schwarz-Bayesian Bilgi Kriteri (SBC); PP testi için, Newey-West düzeltme gecikmesi seçeneği kullanılarak en uygun gecikme sayısı kullanılmıştır. ***, **, ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin hesaplanmasında kullanılan veri setinin görece olarak kısa zaman boyutuna sahip olması nedeniyle, tatmin edici düzeyde küçük örneklem özelliklerine sahip bir tahminci olan ARDL yöntemi kullanılmış ve bulgular Tablo 5'te sunulmuştur. ARDL sınır testi için en uygun model (1, 0, 2, 1, 3) olarak bulunmuştur. Test kapsamında hesaplanan F istatistiği üst sınır değerinin (3,49) üzerindedir. Bu bağlamda değişkenler arası da uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu öne süren alternatif hipotez kabul edilmektedir. Elde edilen bulgulara göre eğitim harcamaları uzun dönemde iktisadi kalkınmayı pozitif etkilemektedir ve bu etki istatistiksel olarak anlamlıdır. Eğitim harcamalarının iktisadi kalkınma üzerinde pozitif bir etkiye sahip olması, eğitime ayrılan kaynak miktarının artışına bağlı olarak bireylerin teknoloji kullanım bilgisinin artması ve dolayısıyla beşerî sermaye artışı ile ilişkilendirilebilir. Bu bulgular Kar ve Ağır (2006), Ay ve Yardımcı (2009), Şimşek ve Kadılar (2010), Eryiğit vd. (2012), Koç (2013), Manga vd. (2015) ve Mamedov'un (2019) bulguları ile uyumlu iken, Kurtuluş ve Bozkurt'un (2018) bulguları ile çelişmektedir. Diğer taraftan sağlık harcamaları iktisadi kalkınma üzerinde pozitif, fakat istatistiksel olarak anlamsız bir etkiye sahiptir. Bu bulgular Kıymaz vd. (2006), Bedir (2016), Kurtuluş ve Bozkurt'un (2018) bulguları ile uyumlu iken, Kar ve Ağır (2006), Eryiğit vd. (2012), Kurt (2015), Arslan vd. (2016), Atılğan vd.'nin (2017) bulguları ile çelişmektedir. İşsizlik, iktisadi kalkınma

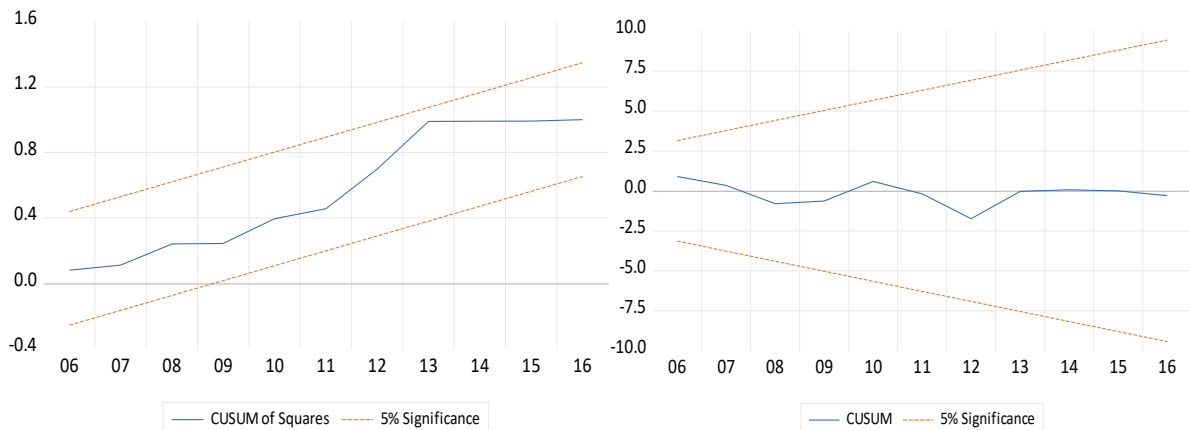
üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. İşsizliğin iktisadi gelişme üzerinde negatif bir etkiye sahip olması, işsizlik artışına bağlı olarak bireylerin satın alma gücünde düşüş ve buna bağlı olarak yapılabirlik setlerinin daralması ile ilişkilendirilebilir. Son olarak enflasyon, iktisadi kalkınma üzerinde negatif, fakat istatistiksel olarak anlamsız bir etkiye sahiptir. Diğer taraftan modelin hata düzeltme katsayısı (ect) incelendiğinde negatif (-0,073) ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda modelde hata düzeltme mekanizmasının işlediği ve dengeden sapmaların etkisinin yaklaşık 13 dönemde giderildiği söylenebilir. Eğitim ve sağlık yatırımları gibi beşerî sermaye artışına katkı yapan yatırımların etkisinin uzun dönemde ortaya çıkabileceği göz önüne alındığında, bu bulgunun teorik beklentilere uygun olduğu ifade edilebilir. Ayrıca modele uygulanan tanı testlerine göre modelde spesifikasyon hatası, değişen varyans, otokorelasyon ve normal dağılmama gibi sorunlar bulunmadığı güçlü bir biçimde kabul edilmektedir. Son olarak Grafik 2 'de de görüldüğü üzere CUSUM ve CUSUMSQ sonuçlarına göre eşbütünlük ilişkisi istikrarlıdır.

Tablo 5: ARDL Tahmin Sonuçları

	F	%95 Alt Sınır -%95 Üst Sınır	
ARDL (1, 0, 2, 1, 3)	28,59	2,56	3,49
Uzun Dönem	Katsayı	Olasılık	
<i>ln_{ee}</i>	0,375	0,075	
<i>ln_{he}</i>	0,418	0,142	
<i>ln_{inf}</i>	-0,055	0,378	
<i>ln_{un}</i>	-1,232	0,085	
<i>Sabit</i>	1,659	0,250	
Hata Düzeltme Modeli			
<i>Δln_{he}</i>	-0,014	0,289	
<i>Δln_{he}(-1)</i>	-0,040	0,015	
<i>Δln_{inf}</i>	0,002	0,470	
<i>Δln_{un}</i>	-0,031	0,001	
<i>Δln_{unf}(-1)</i>	0,032	0,001	
<i>Δln_{unf}(-2)</i>	0,054	0,000	
<i>ect</i>	-0,073	0,000	
Tanı Testleri		İstatistik [olasılık]	
Ramsey-Reset		0,853 (0,413)	
Breusch-Godfrey		1,189 (0,301)	
Breusch vd.		0,563 (0,822)	
Jarque-Bera		1,689 (0,429)	

Not: Model için optimal gecikme uzunluğu, Akaike bilgi kriteri vasıtasıyla maksimum 3 gecikme kullanmak koşuluyla belirlenmiştir. F istatistiği, hesaplanmış sınır testi istatistiğidir.

Grafik 1: CUSUM ve CUSUMSQ Tahminleri

Sonuç ve Tartışma

İktisadi kalkınma, II. Dünya savaşı sonrası iktisat gündemine girmiş olan ve günümüzde de güncelliğini koruyan bir tartışma alanıdır. Erken dönemde daha çok kavramsal boyutta yapılan tartışmalar gerek kalkınmanın ölçümü gerek ise ekonometri alanlarında yaşanan ilerlemelerle beraber ampirik çalışmalara da konu olmuştur. Amartya Sen öncülüğünde gelişen yapılabirlik yaklaşımı yükselişi öncesinde çalışmalar genellikle gelir odaklı bir yaklaşım benimserken, yapılabirlik yaklaşımının yükselişiyle beraber gelir odaklı yaklaşımın yanı sıra insan odaklı yaklaşım da yaygın olarak benimsenmeye başlanmıştır.

Bu çalışmada iktisadi kalkınmanın önemli belirleyicilerinden birisi ve beşerî sermayenin teşkilinde temel girdilerden olan eğitim ve sağlık harcamalarının iktisadi kalkınma üzerine etkisi, Türkiye ekonomisinde 1991-2016 dönemi için araştırılmıştır. Elde edilen bulgular şöyle özetlenebilir: a) tüm değişkenler birim kök süreci sergilemektedir, (b) değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır, (c) uzun dönemli katsayı hesabından elde edilen bulgulara göre kişi başı eğitim harcamaları iktisadi gelişmeyi pozitif etkilemekteyken, sağlık harcamaları ve iktisadi gelişme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur (d) işsizlik iktisadi gelişme üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahipken, enflasyon negatif, fakat istatistiksel olarak anlamsız bir etkiye sahiptir.

Türkiye ekonomisinde beşerî sermaye oluşumunun iktisadi gelişmeyi besleyen bir olgu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, eğitim harcamalarında artış eğitimin her kademedede ve her bölgede erişilebilir olmasına katkı yapacak, özellikle teknoloji kullanım bilgisini mal ve hizmet üretim süreçlerinde yaygınlaştırarak verimliliği artıracak bir faktör olabilir. Bu husus ise üretim maliyetlerini ve sürelerini azaltarak gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekte Türkiye ekonomisinin rekabetçi gücünün artırılmasına katkı yapacaktır. Ayrıca katma değeri yüksek ürün üretimi ve yüksek teknoloji ürün ihracatının temelini AR-GE yatırımlarının oluşturduğu ve AR-GE faaliyetlerinin önemli bir bileşeninin eğitim harcamalarının olduğu göz önünde bulundurulduğunda, milli gelirden eğitime ayrılan payın artması ülkenin rekabet gücünü, üretim süreçlerinde verimliliği ve uluslararası ticari rekabette aldığı payı artıracaktır. Diğer taraftan işsizlikle mücadele için uygulanacak özel sektöre yönelik vergi indirimleri ve sübvansiyon politikaları, yeni girişimleri desteklemek amacıyla kurulmuş olan fon mekanizmalarının işlerliğinin artırılması ve bu alandaki bürokrasinin kısaltılması, özellikle tarım sektöründe yer alan iş gücü talebinin karşılanmasına yönelik olarak uygulanacak politikalar işsizliği azaltmaya katkı yapabilir. Bu durum ise bireylerin gelirlerini artırma yoluyla yapılabirlik setini genişletebilir ve iktisadi gelişmeyi teşvik edebilir.

Son olarak sağlık harcamaları, enflasyon ve iktisadi gelişme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu durumunun kullanılan ampirik yöntemler veya veri setinin yapısından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Ampirik araştırmalarda kullanılan değişkenlerin zaman boyutunun artması ile beraber kullanılan testlerin boyutu ve gücü arttığı yaygın bilinen bir olgudur. Bu nedenle gelecek çalışmalarda, daha geniş veri setleri ile sağlık harcamaları ve enflasyonun iktisadi gelişme üzerindeki etkisinin incelenmesi, kapsamlı çıkarımlar yapabilmek adına önemlidir.

Kaynakça

- Acaravcı, A., Erdoğan, S., & Akalin, G. (2018). Türkiye’de Ekonomik Özgürlükler, Yabancı Doğrudan Yatırımlar ve Yurtiçi Yatırım Harcamaları İlişkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 75-89.
- Acaravcı, A., Akalin, G., & Erdoğan, S. (2019). Araştırma-Geliştirme Harcamalarının Türkiye İhracatına Etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1-16.

- Aghion, P. & Howitt P. (2009). *The Economics of Growth*. Cambridge: The MIT Press.
- Arslan, İ., Eren, M. V., & Kaynak, S. (2016). Sağlık ile Kalkınma Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 287-310.
- Atılğan, E., Kilic, D., & Ertugrul, H. M. (2017). The dynamic relationship between health expenditure and economic growth: is the health-led growth hypothesis valid for Turkey? *The European Journal of Health Economics*, 18(5), 567-574.
- Ay, A., & Yardımcı, P. (2008). Türkiye’de Beşeri Sermaye Birikimine Dayalı Ak Tipi İçsel Ekonomik Büyümenin Var Modeli İle Analizi. *Maliye Dergisi*, 155, 39-54.
- Balmumcu, Ö., & Bozkurt, K. (2018). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: gelişmekte olan ülkeler için bir panel veri analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 391-406.
- Barro, R. J. (1995). *Inflation and economic growth* (No. w5326). National bureau of economic research.
- Barro, R. (1996). Health and economic growth. *World Health Organization*.
- Barro, R. J. & Sala-i Martin, X. (1999). *Economic Growth*. Cambridge: MIT Press.
- Barro, R. J. (2013). Health and economic growth. *Annals of Economics and Finance*, 14(2), 329-366.
- Bean, C., & Pissarides, C. (1993). Unemployment, consumption and growth. *European economic review*, 37(4), 837-854.
- Bedir, S. (2016). Healthcare expenditure and economic growth in developing countries. *Advances in Economics and Business*, 4(2), 76-86.
- Bloomberg (2019). *Prof. Dr. Acemoğlu: Radikal reformlara ihtiyaç var*. Erişim Tarihi: 30.09.2019. <https://www.bloomberght.com/prof-dr-acemoglu-turkiye-ekonomisinin-yapisal-sorunlari-10-yildir-devam-ediyor-2227440>.
- Carter, J., Craigwell, R., & Lowe, S. (2013). Government expenditure and economic growth in a small open economy: A Disaggregated approach. *Central Bank of Barbados*, 1-28.
- Cass, D. (1965). Optimum growth in an aggregative model of capital accumulation. *The Review of economic studies*, 32(3), 233-240.
- Cahuc, P., & Michel, P. (1996). Minimum wage unemployment and growth. *European Economic Review*, 40(7), 1463-1482.
- Dao, M. Q. (2012). Government expenditure and growth in developing countries. *Progress in Development Studies*, 12(1), 77-82.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Enders, W. (2014), *Applied Econometric Time Series*, 4. Baskı, USA: John Wiley&Sons, Inc.
- Erdem, E., & Çelik, B. (2019). İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bazı Afrika Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 13-36.
- Erdoğan, S. (2020). Demokrasi ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (56), 161-178.

- Eryigit, S. B., Eryigit, K. Y., & Selen, U. (2012). The long-run linkages between education, health and defence expenditures and economic growth: evidence from Turkey. *Defence and Peace Economics*, 23(6), 559-574.
- Doru, Ö., & Ersungur, Ş. M. (2014). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Kalkınma İlişkisinin Ekonometrik Analizi (1980-2010). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3).
- Gupta, S. P. (1969). Public expenditure and economic development—a cross-section analysis. *Finanzarchiv/Public Finance Analysis*, (H. 1), 26-41.
- Gyimah-Brempong, K., & Wilson, M. (2004). Health human capital and economic growth in Sub-Saharan African and OECD countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 44(2), 296-320.
- Gylfason, T. (2001). Natural resources, education, and economic development. *European economic review*, 45(4-6), 847-859.
- Haque, M. I., & Khan, M. R. (2019). Role of oil production and government expenditure in improving human development index: Evidence from Saudi Arabia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(2), 251.
- Kar, M., & Ağır, H. (2006). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: eşbütünleşme yaklaşımı ile nedensellik testi, 1926-1994. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11): 51-68.
- Kiyamaz, H., Akbulut, Y., & Demir, A. (2006). Tests of stationarity and cointegration of health care expenditure and gross domestic product. *The European Journal of Health Economics*, 7(4), 285-289.
- Koç, A. (2013). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yatay kesit analizi ile AB ülkeleri üzerine bir değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 165, 241-285.
- Koopmans, Tjalling C., 1965. On the Concept of Optimal Economic Growth, in *The Econometric Approach to Development Planning*, Amsterdam, North Holland.
- Kurt, S. (2015). Government health expenditures and economic growth: a Feder-Ram approach for the case of Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), 441-447.
- Lucas Jr, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of monetary economics*, 22(1), 3-42.
- Mamedov, S. Bilgi Ekonomisi’nin Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi; Türkiye Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 140-148.
- Martins, S., & Veiga, F. J. (2014). Government size, composition of public expenditure, and economic development. *International tax and public finance*, 21(4), 578-597.
- Narayan, P.K. (2005), The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- Odhiambo, N. M. (2015). Government expenditure and economic growth in South Africa: An empirical investigation. *Atlantic Economic Journal*, 43(3), 393-406.
- OECD (2019). *Health spending*. Erişim Tarihi: 21.10.2019. <https://data.oecd.org/healthres/health-spending.htm>.
- Ozturk, I., & Acaravci, A. (2013). The long-run and causal analysis of energy, growth, openness and financial development on carbon emissions in Turkey. *Energy Economics*, 36, 262-267.

- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. *Econometric Society Monographs*, 31, 371-413.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Ramsey, F. P. (1928). A mathematical theory of saving. *The economic journal*, 38(152), 543-559.
- Rebelo, S. (1991). Long-run policy analysis and long-run growth. *Journal of political Economy*, 99(3), 500-521.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of political economy*, 94(5), 1002-1037.
- Romer, D. (2012). *Advanced Macroeconomics*. New York: McGraw-Hill
- Sen, A. (1988). The concept of development. *Handbook of development economics*, 1, 9-26.
- Sen, A. (1990). Development as capability expansion. *The community development reader*, 41-58.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The quarterly journal of economics*, 70(1), 65-94.
- Solow, R. M. (1999). Neoclassical growth theory. *Handbook of macroeconomics*, 1, 637-667.
- Swan, T. W. (1956). Economic growth and capital accumulation. *Economic record*, 32(2), 334-361.
- Şenol, Z. (2019). Finansal Gelişim ile İnsani Gelişim Arasındaki İlişki: Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 341-358.
- Şimşek, M., & Kadılar, C. (2010). Türkiye’de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Manga, M., Bal, H., Algan, N., & Kandır, E. D. (2015). Beşeri sermaye, fiziksel sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Brics ülkeleri ve Türkiye örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 45-60.
- Muritala, T., & Taiwo, A. (2011). Government expenditure and economic development: Empirical evidence from Nigeria.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2012). *Economic Development 11th Edition*. Boston: Pearson.
- Tüylüoğlu, Ş., & Tekin, M. (2009). Gelir düzeyi ve sağlık harcamalarının beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranı üzerindeki etkileri. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 1-31.
- UN (2018). *Sustainable Development Goals*. Erişim Tarihi: 29.05. 2018. <http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainabledevelopmentgoals/background.html>
- UNDP (2015). *The Millennium Development Goals Report*. Erişim Tarihi: 05.09.2019. https://www.undp.org/content/dam/undp/library/MDGS/english/UNDP_MDGS_Report_2015.pdf.

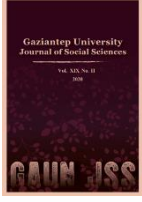

UNDP (2019). *Human Development Data*. Erişim Tarihi: 30.09.2019.
<http://hdr.undp.org/en/data> .

Ünlükaplan, İ. (2009). Avrupa Birliği üyesi ülkelerde iktisadi kalkınma, rekabetçilik ve inovasyon ilişkilerinin kanonik korelasyon analizi ile belirlenmesi. *Maliye Dergisi*, 157, 235-250.

World Bank (2019). *World Development Indicators*. Erişim Tarihi: 30.09.2019.
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Beşeri Sermaye ve Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: AB-15 ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama*

The Effects of Human Capital and Energy Consumption on Economic Growth: An Application on EU-15 and Turkey

Eda DİNERİ^{a*}, Bilal ÇAYIR^b

^a Dr. Öğr. Üyesi., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İİSBF, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5637-5949

^b Arş. Gör., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İİSBF, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5340-6635

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 5 Mart 2020

Kabul tarihi: 16 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Enerji tüketimi,

Beşeri sermaye,

Arttırılmış Ortalama Grup Tahmircisi

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 05, 2020

Accepted September 16, 2020

Keywords:

Energy consumption,

Human capital,

Augmented mean group estimator

ÖZ

Bu çalışmada AB-15 ve Türkiye için enerji tüketimi ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi yatay kesit bağımlılığı altında AMG tahmircisi ile test edilmektedir. Bilgili ve eğitilmiş bir toplumun gerekliliği, mevcut kaynakların etkin kullanımı ve teknolojik gelişmeler nedeniyle yenilenebilir kaynakların payının artması için vazgeçilmezdir. Bu anlamda beşeri sermayenin düzeyi ve enerjinin verimli kullanımı söz konusu ülkeler için hayati önem taşımaktadır. Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testinden elde edilen bulgular, AB-15 ve Türkiye özelinde ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini işaret etmektedir. Bu bulguya göre, AB-15 ve Türkiye için geri bildirim hipotezinin geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisine ait bulgudan hareketle, geri bildirim hipotezini destekleyecek ve enerji tasarrufunu sağlayacak yenilikçi adımların atılmasında kaliteli bir beşeri sermaye birikiminin gerekliliği vurgulanmıştır.

ABSTRACT

This paper aims to investigate the effects of energy consumption and human capital on economic growth in EU-15 and Turkey through the AMG estimator under the cross-sectional dependency. It is important to note that well educated and skilled society is a crucial requirement, in order to use in an efficient way of existing resources and to increase the share of renewable energy. Therefore, human capital level and efficient usage of energy are crucially important requirements especially for countries dependent to foreign energy resources. The result of the Dumitrescu-Hurlin panel causality test shows that there is bidirectional causality between economic growth and energy consumption. Accordingly, it can be stated that feedback hypothesis is valid for EU-15 and Turkey. Based on the finding of the causal relationship between human capital and economic growth, the study emphasizes the necessity of qualified human capital accumulation, in order to promote feedback hypothesis and to implement innovative policies to enhance energy savings.

* Bu çalışmada II. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar Kongresinde sunulan “Beşeri sermaye, Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: AB-15 ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama” adlı çalışmanın ampirik kısmından yararlanılmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

It is emphasized in both theoretical and empirical literature that energy consumption and human capital are two determinants which have crucial role on economic growth. In recent decades, economic activities and population has been increasing and this process creates some problems such as increased energy consumption, environmental pollution, global warming and increased CO₂ emissions to the environment. Therefore, it is always recommended that countries need to produce and consume more renewable energy to ensure sustainability in economic growth and development. In today's world, many of the developed countries put special emphasis on renewable energy production and consumption. Developing countries also need to reorganize their energy policies on renewable energy.

This paper aims to investigate the effects of energy consumption and human capital on economic growth for EU-15 and Turkey over the period from 1988 to 2017. In this sense, the study highlights human capital and energy consumption variables whose effects on economic growth are supported in a large literature. The idea that energy consumption affects the economic growth as a complementary factor to capital and labor factors in production processes is an important debate. The data on real gross domestic product per capita, human capital and physical capital stock are collected from the Pen World Table database and energy consumption variable is from the BP 2019 database. The variables are converted to natural logarithm except for the human capital variable in the model.

Firstly cross-sectional dependence test is used to test whether the shock occurred in one country affects other countries. In order to investigate the cross-sectional dependence LM test is used by developing Breusch-Pagan (1980) and Pesaran et al. (2008). After that, the study employs Augmented Mean Group estimator to estimate the coefficients of independent variables. Finally, the paper uses the Dumitrescu-Hurlin panel causality test, in order to reveal possible relation among the energy consumption, human capital and economic growth.

The literature review reveals that all hypotheses related with energy consumption and economic growth relationship, namely growth hypothesis, conservation hypothesis, neutrality hypothesis and feedback hypothesis can be valid for many different countries, regions and country groups. In respect to this, it can be said that the results of the analysis on the subject do not converge on a common effect or result. As a result of the cross-sectional dependence test, it is observed that all variables include cross-sectional dependence. This situation indicates that a shock to one country affects other countries as well. Augmented mean group estimator results show that energy consumption and capital stock across the panel affects economic growth statistically significantly and positively. More specifically, 1% increase in energy consumption causes a 0.31% increase on economic growth. Human capital variable has been determined statistically insignificant. On the other hand, Belgium, Ireland, Luxembourg, Sweden and Turkey noted a positive and statistically significant relationship between human capital and economic growth. The positive and statistically significant effect of capital stock on economic growth is seen in most of the countries. The results of Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger causality test shows that there is a bi-directional causality between economic growth and energy consumption and also unidirectional causal relation has found from human capital to economic growth. It is also observed that there is a unidirectional causal relation from physical capital to GDP.

It is important to note that such a policy aims to achieve efficient using of energy resources in the all production processes may support high quality economic growth. However, one can realize that such a successful policy requires also qualified human capital accumulation. To be more clear, as the number and quality of trained labor forces increase in the production process, the necessity of old techniques that requires to using more energy and capital decreases. Furthermore, more qualified human capital accumulation means that the country has an opportunity to develop and produce more renewable energy resources. Besides, innovations and technical development on energy efficiency and savings create some advantages, in order to reduce undesirable effects of environmental pollution.

Giriş

Ekonomik büyüme kavramı ekonomi tarihi boyunca insan ve toplum hayatında yaşanan gelişim ve dönüşümlere bağlı olarak çok sayıda faktörle ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Bu temelde ortaya çıkan birçok iktisadi büyüme modeli araştırmacıların çalışmaları ile her geçen gün kapsamlı bir literatürün oluşmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle Neoklasik büyüme modeli ile hızlanan süreç, günümüzde teknoloji ve nitelikli insan gücü faktörünün de içsel bir etken olarak incelenmeye başladığı içsel büyüme modellerine kapı aralamıştır. Artan dünya nüfusu ile birlikte teknolojik gelişmelere duyulan ihtiyaç temelde beşeri sermaye olarak isimlendirilmese de klasik iktisat teorisyenlerinden bu yana nitelikli işgücünün önemini ortaya koymuştur. Ekonomik büyüme kuramlarında beşeri sermayeyi dışsal etkileriyle ifade etmek yerine içsel bir faktör olarak modelleme fikrinin içsel büyüme modelleri ile başladığı görülmektedir.

İçsel büyüme modelleri temel olarak Schultz (1961, 1962) ve Becker (1962, 1964) gibi iktisatçıların görüşlerinden hareketle ortaya çıkmıştır. Söz konusu modellere öncülük eden ilk çalışmalar ise Lucas (1988) ın modeliyle ivme kazanmaya başlamıştır (Kibritçioğlu, 1998, s. 17-19). Günümüzde ise beşeri sermaye faktörü, ekonomik büyüme olgusu içerisinde çok sayıda farklı değişkenle birlikte teorik ve ampirik modellemelere konu olmaya devam etmektedir. Bu çalışma ile ekonomik büyüme üzerinde etkisi dikkate değer görülen ve literatürde desteklenen beşeri sermaye ve enerji tüketimi değişkenlerini öne çıkarmayı hedeflemektedir. Enerji tüketiminin, üretim süreçlerinde sermaye ve emek faktörlerine tamamlayıcı bir faktör olarak ekonomik büyümeyi etkileyeceği fikri önemli bir tartışma konusudur. Enerji tüketiminin büyüme üzerindeki etkisini ölçmek üzere yapılan ampirik analizler arasında ulaşılan çelişkili sonuçlar ortaya konması ise konuyu daha da tartışılmalı hale getirmektedir.

Enerji tüketimi ve büyüme ilişkisi bakımından literatürde dört farklı hipotez öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi enerjinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yapacağı ve ülkenin enerjiye bağımlı olmakla birlikte büyümeyi artıracacağı (growth hypothesis) fikrine dayanmaktadır. İkinci hipotez üretimin daha az enerji-yoğun sektörlere kaymasıyla enerji tüketimindeki artışın büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceği (conservation hypothesis) şeklindedir. Bu yaklaşıma göre ekonomik büyümede meydana gelecek olan bir artış, enerji tüketimini de artıracaktır. Diğer yandan büyüme içerisinde enerji tüketiminin etkisi kısıtlı bir girdi olabileceği ve bu yüzden büyüme üzerinde çok küçük ya da nötr bir etkisinin olacağı (neutrality hypothesis) diğer bir hipotezdir. Son olarak enerji tüketimi ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olabileceği ve birbirini tamamlar nitelikte etki göstereceği (feedback hypothesis) fikri de sıkça ifade edilmektedir (Apergis ve Payne, 2009, s. 212).

Literatür incelemesi bölümünde değinildiği üzere, söz konusu hipotezler analizin gerçekleştirildiği ülke ya da ülke grupları açısından farklılık gösterebilmektedir. Bu çalışmada yapılan analiz ise AB-15 ülkeleri ve Türkiye'den oluşan panele dair ampirik kanıtlar sunmayı hedeflemektedir. 2017 yılı AB-28 ülkelerinde toplam nihai enerji tüketiminin, %41,4'ü petrol tüketimine, %21,8'i doğal gaz tüketimine, %20,7'si elektrik tüketimine ayrılırken, yenilenebilir enerji tüketiminin payı % 8,8'dir (ec.europa.eu). AB ülkelerinde 2018 yılında Avrupa'da birincil enerji tüketiminde ilk sırada 323.9 milyon metrik ton petrol eşdeğeri ile Almanya yer almaktadır (Sönnichsen, 2020). Almanya'yı takiben sıralamada Fransa ve İngiltere öne çıkmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketiminde ise bu sıralama İsveç, Finlandiya, Litvanya, Avusturya ve Danimarka olarak değişmektedir. AB ülkelerinin 2020 yılında yenilenebilir enerji tüketiminin %20, 2030 yılında ise %32 düzeyine ulaşması beklenmektedir.

Söz konusu hedefleri gerçekleştirme aşamasında ihtiyaç duyulabilecek en önemli faktörlerden biri olarak beşeri sermaye gösterilebilir. Beşeri sermaye, bireyin eğitim-öğretim ve sağlık gibi alanlarda yaptığı yatırımlar ile bilgi, beceri ve yeteneklerinin gelişmesi olarak

tanımlanabilir. Artan nüfus ve ekonomik faaliyetler, ekonomik büyümenin yanında artan enerji altyapısı talebini karşılamak için de beşeri sermaye faktörünü stratejik bir girdi haline getirmektedir. (Ilesanmi ve Tewari, 2017, s. 56). Enerji ihtiyacının giderek artması ülkelerin enerji üretimi için, gelecekteki enerji tüketimi ile ilgili politikaların düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda yüksek oranda ve kaliteli bir beşeri sermaye düzeyi, enerji tasarruflu teknolojilerin geliştirilmesini ve kullanımını destekleyebilecektir (Fang ve Wolski, 2016, s.2). Nelson ve Phelps (1965), eğitilmiş insanların daha çok yenilik yaptığını ve eğitimin teknolojik yayılma sürecini hızlandırdığını belirtmişlerdir. Yao, Ivanovski, Inekwe ve Smyth (2019) çalışmalarında, iyi eğitilmiş hane halklarının çevreye duyarlı ve enerji tasarrufu konusunda daha bilinçli olduklarını ifade etmişlerdir. Akram, Jangaam ve Rath (2019), beşeri sermaye düzeyinin ve enerji verimliliğinin artırılmasını destekleyecek politikaların, nihai anlamda enerji tüketimini minimize edebileceğini savunmaktadırlar.

Bu çalışmanın temel amacı, AB-15 ve Türkiye için enerji tüketimi, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin seyrini belirlemektir. Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi bakımından literatürde söz edilen dört farklı hipotezden hangisinin geçerli olabileceği konusunda ampirik bulguya ulaşılması hedeflenmiştir. Bu anlamda, belirtildiği üzere beşeri sermaye faktörü, büyüme üzerindeki etkisi ve enerji tüketimini minimize edebilecek yenilikçi gelişmelere kapı aralaması potansiyeli bakımından analize dahil edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde konuyla ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde veri seti ve kullanılan ekonometrik yöntemlere dair bilgi sunulmuştur. Son olarak dördüncü bölümde ampirik bulgular ve yorumlar yer almaktadır. Literatürde genellikle enerji tüketimi ve beşeri sermaye değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ayrı ayrı incelenmektedir. Bu çalışmada ise söz konusu iki değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi aynı anda ele alınmıştır. Bu nedenle, çalışmanın literatüre farklı bir bakış açısı kazandıracığı düşünülmektedir. Ayrıca, AB-15 ve Türkiye örneğinde bildiğimiz kadarıyla bu ilişkiyi inceleyen çalışma olmaması çalışmanın örneklem bazında önemini artırmaktadır.

Literatür İncelemesi

Makroekonomik düzeyde yoğun biçimde incelenen konulardan biri olan ekonomik büyüme olgusu ve büyümeyi etkileyen olumlu ve olumsuz faktörlerle ilişkisi, iktisatçıların en çok ilgi gösterdiği konular arasındadır. Bu çalışma ise, son yıllarda ekonomik büyümeyi tetikleyen faktörlerden beşeri sermaye ve enerji tüketimi gibi değişkenlerin etkisini öne çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda literatürde konuyla ilgili çok sayıda ampirik analize rastlamak mümkündür. Ancak araştırmacıların enerji tüketimi ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme bağlantısına dair elde ettiği bulgular, analiz tekniklerine ve ele alınan ülke ya da ülke gruplarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Çalışmanın bu kısmında, söz konusu bulgulara dair geniş bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili ampirik analizlerin çoğu iktisadi değişkenler arasındaki nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisini ortaya koyan tekniklere dayanmaktadır.

Enerji tüketiminin büyüme ile olan ilişkisini ilk analiz eden yazarlardan olan Kraft ve Kraft (1978), ABD ekonomisi için 1947-1974 dönemini kapsayan çalışmalarında, GSMH'den enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Elde edilen bu sonuçla enerji tasarrufunu destekleyen politikalar uygulanmasının uygun olacağı belirtilmiştir.

Erken dönemde yapılmış olan diğer bir çalışma, Yu ve Choi (1985) tarafından beş ülke (ABD, Birleşik Krallık, Polonya, Güney Kore ve Filipinler) için 1950-1976 dönemi verileri ile yapılmıştır. Bulgularda ABD, Birleşik Krallık ve Polonya için enerji tüketimi ve GSMH arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Diğer yandan Güney Kore için

GSMH'den toplam enerji tüketimine doğru, Filipinler için ise toplam enerji tüketiminden GSMH'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Paul ve Bhattacharya (2004) tarafından Hindistan ekonomisi üzerinde yapılan çalışma, enerji tüketimi-ekonomik büyüme ilişkisi açısından farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. 1950-1996 dönemine ait verilerin kullanıldığı analizde, hem Engle-Granger Eşbütünlük tekniğine hem de çok değişkenli Johansen Eşbütünlük tekniğine dayanan nedensellik testleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, her iki test sonucunun da enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Bu sonuç, giriş kısmında bahsedilen dördüncü senaryo (feedback hypothesis) ile uyumlu görünmektedir.

Bartleet ve Gounder (2010) tarafından Yeni Zelanda ekonomisi üzerinde yapılan analizde uzun dönemde enerji tüketimi, reel GSYH ve enerji fiyatları arasında ilişki bulunurken; kısa dönem için reel GSYH'den enerji tüketimine doğru Granger nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Ocal ve Aslan (2013), çalışmalarında Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini 1990-2010 verileri ile incelemiştir. ARDL yaklaşımının kullanıldığı çalışmada yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisini tespit etmişlerdir. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucunda ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini ortaya çıkartmışlardır. Yenilenebilir enerji tüketiminde koruma politikasının, ekonomik büyüme üzerinde etkisi bulunmadığını ve hiç etkisinin olmayacağını ortaya koymuşlardır.

Kulionis (2013), Danimarka üzerine yaptığı çalışmada, 1972-2012 dönemi için nötr hipotezini desteklediğini ve enerji tasarrufu politikalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Mbraek ve Khairallah (2015), 2001-2012 dönemi için Fransa'da yenilenebilir enerji üretimi, nükleer enerji üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki dinamikleri ve niceliksel ilişkileri analiz etmişlerdir. Çalışmalarında, Fransa'da "büyüme hipotezinin" geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kısa vadede yenilenebilir enerji üretiminden tüm enerjilerin birincil üretimine doğru %10 düzeyinde tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Rafindadi ve Öztürk (2017), Almanya için 1971-2013 dönem arasındaki çeyrek veriler ile yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Böylece Almanya'da "geri bildirim hipotezinin" geçerliliği ortaya konulmuştur.

Geniş ülke grupları ya da bölge ülkeleri için yapılan analizler, incelenen her ülkeye ait bulguların farklılık gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Lee ve Chang (2007), heterojen panel eş bütünlük ve hata düzeltme modeli kullanarak 16 Asya ülkesi için enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz bulguları, heterojen ülke etkisi dikkate alındığında, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Kısa dönemde değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya konulmamışken, uzun dönemde enerji tüketiminden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Büyüme hipotezine göre bu sonuç, uzun dönemde enerji tüketiminin azalmasının ekonomik büyüme üzerinde ters yönlü bir etki oluşturacağını ortaya koymaktadır.

Akinlo (2008) tarafından 11 Sahra Altı Afrika ülkesinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinin ülkeler bazında farklı olduğunu ortaya koymuştur. ARDL sınır testi metodunun uygulandığı çalışmada, ele alınan ülkelerde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi açısından tüm senaryoların mevcut olduğu görülmüştür. Bu nedenle her ülke için farklı bir politika setinin gerekli olabileceği vurgulanmıştır.

Bu kapsamda ele alınabilecek bir diğer çalışma olarak Chontanawat vd. (2008), 30 OECD üyesi ve 78 diğer ülke grubu için enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin varlığını araştırmışlardır. Analiz bulguları, gelişmiş OECD ülkelerinde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin, gelişmekte olan diğer ülkelere kıyasla daha güçlü kanıtlar sunduğunu göstermiştir.

Huang, Hwang ve Yang (2008), gelir gruplarına göre ayrılan 82 ülkede enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. 1972-2002 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada, düşük gelir grubunda yer alan ülkelerde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Orta gelir grubunda ise, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Öte yandan, yüksek gelir grubuna dahil ülkelerde ekonomik büyümenin enerji tüketimini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Öztürk, Aslan ve Kalyoncu (2010), tarafından enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 51 ülke için incelenmiştir. Panel nedensellik testinde, düşük gelir gruplarında enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru, orta gelir ülke gruplarında da enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Apergis ve Payne (2010) tarafından 20 OECD ülkesi için panel eş bütünleşme ve hata düzeltme modelinin kullanıldığı çalışmada uzun dönemde reel GSYİH, yenilenebilir enerji tüketimi, işgücü ve reel brüt sabit sermaye arasında uzun dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Granger Nedensellik testi sonucunda yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında hem uzun dönemde hem de kısa dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Menagaki (2011), 27 Avrupa ülkesi için yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1997-2007 döneminin incelendiği çalışmada, yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi ortaya konulamamıştır. Ancak yenilenebilir enerji tüketimi, sera gazı emisyonları ve istihdam arasında kısa dönemli ilişki bulunmuştur. Çalışmada nötr hipotezin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun sebebinin ise Avrupa'da yenilenebilir enerji kaynaklarının dengesiz ve yetersiz kullanımı ile açıklanmaktadır.

Uçan, Aricioglu ve Yucel, (2011), 1990-2011 dönemi için on beş Avrupa Birliği ülkesinde yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Heterojen Eşbütünleşme testleri sonucunda reel GSYİH, yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketimi, sera gazı emisyonları ve araştırma- geliştirme arasında uzun dönemli ilişki bulmuşlardır. Granger Nedensellik testi sonuçlarında da yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Pirlogea ve Cicea (2012), çalışmalarında yakıt aracılığı ve enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı analiz yoluyla İspanya, Romanya ve AB ülkeleri için incelemişlerdir. Uzun dönemde hem iki ülke için hem de AB ülkeleri için toplam petrol ürünleri kaynağı ile ekonomik büyüme arasında bağlantı bulunmuştur. Kısa dönemde Romanya'da yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. İspanya'da ise doğal gaz kaynaklı enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Bhattacharya, Paramati, Ozturk ve Bhattacharya (2016), en çok yenilenebilir enerji tüketen ülke ekonomilerinde 1991-2012 dönemi için yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, uzun dönem esneklik bulgularında, yenilenebilir enerji tüketiminin seçilen ülkelerin %57'sininin, ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisi tespit edilmiştir.

Destek ve Aslan (2017), yenilenebilir ve geleneksel enerji tüketiminin ekonomik büyüme ile ilişkisini geliştirmekte olan 17 ülke için analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgular, yenilenebilir enerji tüketimi açısından geliştirmekte olan 12 ülke nötr hipotezinin, geleneksel enerji tüketiminde ise Çin, Kolombiya, Meksika ve Filipinler için büyüme hipotezinin geçerli olduğunu göstermişlerdir. Türkiye'ye ait bulgular, geleneksel enerji tüketimi açısından çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Armeanu, Vintilă and Gherghina (2017) çalışmasında AB-28 ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimi ile sürdürülebilir ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Panel hata düzeltme modeline dayalı Panel Granger Nedensellik testi sonuçlarında sürdürülebilir büyümeden yenilenebilir enerjilerin birinci üretimine doğru, hem kısa dönemde hem de uzun dönemde tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya koymuşlardır. Çalışmada koruma hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aydın (2019), 26 OECD ülkesi için yenilenebilir ve yenilenebilir olmayan elektrik tüketiminin ekonomik büyüme ile olan ilişkisini, Croux ve Reusens (2013) nedensellik testi kullanarak analiz etmiştir. Test bulguları, ele alınan değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bu bulgular, ele alınan örneklem için dördüncü senaryonun (feedback hypothesis) geçerli olduğu ifadesini destekler niteliktedir.

Rahman ve Velayutham (2020) tarafından, beş Güney Asya ülkesi için yapılan analizde, aynı şekilde enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Panel FMOLS ve DOLS tahmincilerine ait bulgular, her iki enerji tüketimi göstergesinin de ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Nedensellik testi sonuçları ise ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Bu durumda, söz konusu çalışma için enerji tasarrufu hipotezinin geçerli olduğu söylenebilir.

Çin ekonomisi üzerine yapılan araştırmalarda elde edilen bulgular, ekonomik büyüme sonucunda enerji tüketiminin artma eğiliminde olacağını diğer bir ifadeyle ekonomik büyümenin enerji tüketiminin nedeni olabileceğine işaret etmektedir. Chen ve Fang (2018), 2003-2012 yılları arasında Çin'in 210 şehrinin dâhil edildiği çalışmada ekonomik büyüme, endüstriyel enerji tüketimi ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analizde, endüstriyel enerji tüketiminin fiziksel ve beşeri sermayeye göre ekonomik büyüme üzerinde etkisinin daha büyük olduğu saptanmıştır. Beşeri sermayenin ülkenin doğusunda ekonomik büyümeyi daha fazla desteklediği, enerji tüketiminin ise ülkenin batı ve merkez bölgelerinde büyümeye daha fazla katkı sunduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Dumitrescu-Hurlin testi bulguları ise Çin'in üç büyük bölgesinde nedensellik ilişkisinin ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru olduğunu ortaya koymuştur.

Fang ve Wolski (2019), Çin'de 1965-2014 dönemi için ekonomik kalkınma ile toplam ve ayrıştırılmış enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemek için çok değişkenli doğrusal olmayan Granger Nedensellik testi uygulamışlardır. Nedensellik testinde, ekonomik büyümeden petrol tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca kömür, doğalgaz, hidroelektrik tüketimi için nötr hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, enerjiye özgü becerilerle ilişkili olarak beşeri sermayeyi iyileştirici politikaların, kirliliğin azaltılmasında etkili olabileceğini vurgulamışlardır.

Enerji tüketimi, fiziksel sermaye ve beşeri sermaye gibi değişkenlerin ekonomik büyüme ile ilişkisinin incelendiği çalışmalarda, büyümeyi yüksek düzeyde etkileyen faktörlerin fiziksel sermaye ve enerji tüketimine dayandığı izlenimi kuvvet kazanmaktadır. Fang ve Chang'ın (2016), 16 Asya Pasifik ülkesi üzerine yaptıkları çok değişkenli analizlerinde, enerji tüketimi ve fiziksel sermayenin, ele alınan bölgenin geneli için çok daha etkili bir büyüme belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Öte yandan beşeri sermaye faktörünün bu analiz

özelinde Asya Pasifik ülkelerinin ekonomik büyümesine olan katkısının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür.

Fang, Chang and Hamori (2017), ASEAN-5 ülkelerinde enerji tüketimi, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Hem regresyon analizinde hem de Johansen Eşbütünleşme analizinde 1965-2011 yılları arasında uzun dönemde ilişki bulunmuştur. Beşeri sermayenin fiziksel sermaye kadar önemli bir girdi olduğunu ve beşeri sermaye arttıkça enerjinin daha az önemde bir rol oynadığını belirlemişlerdir.

Alaali, Roberts and Taylor (2015), 1981-2009 döneminde petrol ihracatçısı ve gelişmiş ülkeler için enerji tüketimi ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Panel veri analizi sonuçlarında enerji tüketimi ve beşeri sermaye değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Eğitim sermayesinin ekonomik büyümeyi gelişmiş ülkelerde pozitif yönde etkilediği, petrol ihracatçısı ülkelerde ise negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ilesanmi ve Tewari (2017) çalışmalarında Güney Afrika'da 1990-2015 döneminde enerji tüketimi, beşeri sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Hata düzeltme modelinin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğu ortaya konmuştur. Nedensellik açısından ise, uzun dönemde ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, ekonomik büyüme ve enerji tüketiminden de sosyal ve ekonomik altyapı yatırımlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Hükümet tarafından sosyal ve ekonomik altyapı yatırımlarının hayata geçirilmesi ve kamu güçlendirme yolu ile beşeri sermayenin geliştirilmesine öncelik verilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Matthew, Osabohlen, Ejemeyovwl ve Fanlyl (2018), 1981-2016 dönemini ele aldığı FMOLS ve Granger Nedensellik testlerinde Nijerya için, beşeri sermaye gelişiminin büyüme ile ilişkisi olmadığını, elektrik tüketiminin ekonomik büyüme ile ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmada aalık ve eğitim tesislerinin iyileştirilmesi yolu ile beşeri sermayenin geliştirilmesi, kırsal ve kentsel alanlarda elektrik ihtiyacının sağlanması gerekliliği vurgulanmıştır.

Fatima, Li ve Ahmad (2019) Pakistan'da yenilenebilir enerji üretimi, toplam enerji kullanımı, beşeri sermaye ile ekonomik performans değişkenleri arasındaki ilişkiyi uzun ve kısa dönem için tahmin etmişlerdir. 1990-2016 döneminin incelendiği çalışmada toplam enerji kullanımı, yenilenebilir enerji üretimi ve beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Aynı zamanda beşeri sermayeden yenilenebilir enerji üretimine doğru, yenilenebilir enerji üretimi ve beşeri sermayeden toplam enerji kullanımına doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Yao vd. (2019) farklı bir bakış açısı olarak çalışmalarında enerji tüketimi üzerinde beşeri sermayenin etkisini incelemişlerdir. 1965-2014 dönemi için OECD ülkelerinin incelendiği çalışmada bir standart sapmanın enerji tüketimini %15.36 azalttığını ve beşeri sermayenin çevre için pozitif dışsallıklar oluşturduğunu tespit etmişlerdir.

Akadiri, Alola, Akadiri ve Alola (2019) AB-28 ülkelerinde 1995-2015 dönemi için ARDL yöntemini kullanarak, yenilenebilir enerji tüketimi, çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koymuşlardır. Dumitrescu–Hurlin Nedensellik testinde ise, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında uzun dönemli çift yönlü nedensellik ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Bashir (2019), Endonezya'da beşeri sermaye, enerji tüketimi, CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada beşeri sermayeden,

enerji tüketiminden ve kişi başına gelirden, CO₂ emisyonu doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Yukarıda genel hatlarıyla derlenmiş olan literatürde, birçok farklı ülke, bölge ve ülke grubu için enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinde tüm hipotezlerin geçerli olabileceği görülmektedir. Bu bağlamda, konuyla ilgili yapılan analiz sonuçlarının ortak bir etki ya da sonuç üzerinde birleşmediği söylenebilir. Buna ek olarak, değerlendirilen bazı çalışmalarda beşeri sermaye ve fiziksel sermaye stokunun ekonomik büyüme ile olan ilişkisine dair de kanıtlar sunulmuştur ve çalışmalarda beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine değinilmiştir. İlgili araştırmalara ait bulguların, bu çalışmalardan elde edilecek bulgularla karşılaştırılması değerlendirme açısından önem arz etmektedir.

Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada enerji tüketiminin, beşeri sermaye düzeyinin ve sermaye stokunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi AB-15 ülkeleri ve Türkiye özelinde panel veri yöntemiyle incelenmektedir. Ekonomik büyümenin bağımsız değişken olarak ele alındığı modelde üretim fonksiyonundan hareketle beşeri sermaye düzeyi ve sermaye stoku da yer almaktadır. Ele alınan seriler için 1988-2017 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Analizin gerçekleştirilmesinde kullanılan ekonometrik model şöyledir:

$$\ln GDP_{i,t} = \beta_1 + \beta_2 \ln EC_{i,t} + \beta_3 HC_{i,t} + \beta_4 \ln K_{i,t} + \mu_{i,t} \quad (1)$$

Modelde yer alan EC, birincil enerji tüketimini (milyon ton petrol eşdeğeri); GDP, 2011 Amerikan doları sabit fiyatlarıyla kişi başına reel gayri safi yurt içi hasılayı (GSYH); HC, beşeri sermaye endeksini ve son olarak K ise 2011 Amerikan doları sabit fiyatlarıyla sermaye stokunu temsil etmektedir. Kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla, beşeri sermaye endeksi ve fiziksel sermaye stoku Pen World Table veri tabanından, enerji tüketimi değişkeni ise BP 2019 veri tabanından alınmıştır. Analizde kullanılan beşeri sermaye değişkeni dışında, diğer tüm değişkenlerin doğal logaritması alınarak modele dâhil edilmiştir.

Analizde katsayı tahminine geçmeden önce panele dâhil edilen ülkelere birinde yaşanabilecek şokun diğer ülkelere etkisi olup olmadığını test edilmesi için yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır. Bu analiz için ele alınan veri setinde zaman boyutunun örneklem boyutundan büyük olması (T>N) sebebiyle Breusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen ve Pesaran vd. (2008) tarafından yeniden ele alınan LM testi dikkate alınmıştır. Yatay kesit bağımlılığı testlerinden ilki olan ve Breusch Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testine ait denklem şu şekilde ifade edilmektedir:

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \bar{P}_{ij}^2 \quad (2)$$

$\bar{P}_{ij}^2$, tahmin edilen kalıntıların ikili korelasyonunu ifade etmektedir. LM_{adj} testlerinden hem zaman hem de yatay kesit boyutu büyüktür. Yatay kesit bağımlılığını test eden metotlardan biri olan sapması düzeltilmiş LM_{adj} testinin denklemi aşağıdaki gibidir:

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \bar{P}_{ij}^2 \frac{(T-k)\bar{P}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}}} \sim N(0,1) \quad (3)$$

LM_{adj} testinde μ_{Tij} ortalamayı, $\sqrt{v_{Tij}}$ varyansı ifade etmektedir. LM_{adj} testinde boş hipotez altında T→∞ ve N→∞ iken asimptotik standart normal dağılıma sahiptir.

Bu iki test kapsamında aşağıdaki hipotezler sınanmaktadır:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Yatay kesit bağımlılığının test edildiği çalışmada Eberhardt ve Bond (2009) ile Bond ve Eberhardt (2013) tarafından geliştirilen Augmented Mean Group (AMG), katsayı tahmincisi kullanılmıştır. Uzun dönemli katsayıların tahmin edilmesinde kullanılan AMG tahmincisi yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği temel alan bir yöntemdir. AMG tahmincisi durağan olmayan değişkenlerin parametrelerinin incelenmesine olanak tanıdığı için, birim kök ya da eşbütünleşme gibi yaklaşımlara gereksinim duyulmamaktadır (Destek ve Sarkodie, 2019, s. 2486). Bu yaklaşımda gözlemlenemeyen ortak faktörler dikkate alınmaktadır.

Analizde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen Heterojen Panel Nedensellik testinden yararlanılmıştır. Bu yöntem hem yatay kesit bağımlılığı hem de heterojenliği dikkate alması bakımından tercih edilmiştir. Geliştirilen doğrusal panel modelin formülasyonu şu şekildedir: (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 4-5)

$$y_{i,t} = a_i + \sum_{k=1}^K \lambda_i^k y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

Yöntem X ve Y, T döneminde N birey için gözlemlenen iki sabit değişkeni ifade etmektedir. K, bütün yatay kesit birimlerindeki optimum gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Otoregresif parametreler λ_i^k ve regresyon katsayı eğimleri $\beta_i^{(k)}$ sayesinde gruplar arasında değişimine izin verilmektedir.

Yöntemde test edilen hipotezler:

H_0 : X'ten Y'ye nedensellik ilişkisi yoktur ($\beta_i = 0$)

H_1 : Bazı yatay kesitlerde X'ten Y'ye nedensellik ilişkisi vardır ($\beta_i = 0, (i= 1, \dots, N_1); \beta_i \neq 0, (i= 1, \dots, N_1+1, N_1+2, \dots, N)$);

Hipotezleri test etmek için her bir yatay kesit biriminde Wald istatistiği hesaplanmaktadır. Bu çerçevede oluşturulan formülasyon şu şekildedir:

$$W_{N,T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (5)$$

$W_{i,T}$, i ülkesi için nedensellik ilişkisinin test edilmesi amacıyla her yatay kesit birimde bireysel Wald test istatistiğini göstermektedir.

Analiz Sonuçları

Enerji tüketimi, beşeri sermaye ve fiziksel sermaye stokunun ekonomik büyüme üzerinde etkisinin incelendiği çalışmada yatay kesit bağımlılığı testi, AMG tahmincisi ve Dumitrescu–Hurlin (2012) Panel Granger nedensellik testi sonuçları aşağıda yorumlanmıştır. Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Değişkenler	LM	LM _{adj}
LnGDP	1763.27 (0.000)	49.958 (0.000)
HC	1307.40 (0.000)	36.333 (0.000)
LnK	1838.27 (0.000)	45.216 (0.000)
LnEC	1578.86 (0.000)	35.598 (0.000)

Tablo 1'de yer alan LM ve LM_{adj} test sonuçlarında, tüm değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı içerdiği görülmektedir. H_0 hipotezinin reddedildiği bu bulgulara göre, ülkelerden

herhangi birine gelen bir şokun diğer ülkeleri de etkilediği yorumu geçerli görülmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarının elde edilmesinden sonra, AMG tahmincisi ile hem ülke bazlı hem de panelin geneline ait uzun dönem katsayı tahminlerine yer verilmiştir.

Tablo 2: Panel AMG Tahminci Sonuçları (Bağımlı değişken lnGDP)

Ülkeler	lnEC	HC	lnK
Avusturya	0.740 (0.000)***	-0.818 (0.467)	0.380 (0.000)***
Belçika	-0.119 (0.164)	0.707 (0.075)*	0.241 (0.000)***
Almanya	-0.124 (0.709)	2.198 (0.196)	0.286 (0.000)***
Danimarka	0.006 (0.824)	-1.335 (0.006)***	0.369 (0.000)***
Finlandiya	-0.309 (0.063)*	-3.753 (0.006)***	0.424 (0.001)***
Yunanistan	1.061 (0.000)***	0.508 (0.596)	0.134 (0.151)
Fransa	-0.504 (0.608)	0.666 (0.202)	0.112 (0.003)***
İtalya	0.363 (0.000)***	-1.171 (0.010)***	0.276 (0.000)***
İrlanda	0.456 (0.136)	9.169 (0.001)***	-0.221 (0.088)*
Lüksemburg	0.138 (0.007)***	0.802 (0.022)**	0.379 (0.000)***
Hollanda	0.330 (0.000)***	-0.056 (0.955)	0.096 (0.037)**
Portekiz	0.936 (0.000)***	-1.084(0.113)	0.271 (0.001)***
İsveç	0.240 (0.076)*	2.202 (0.007)***	0.143 (0.024)**
İspanya	0.521 (0.000)***	-0.345 (0.336)	0.267 (0.000)**
Birleşik Krallık	0.216 (0.309)	-0.824 (0.304)	0.184 (0.008)***
Türkiye	0.650 (0.000)***	1.309 (0.010)***	0.289 (0.000)***
Panel	0.316 (0.001)***	0.511 (0.456)	0.227 (0.000)***

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 2'deki analiz sonuçlarında, panele dahil edilen 10 ülkede enerji tüketimi değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi görülmektedir. Tahminci bulguları, Avusturya, Yunanistan, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya ve Türkiye için enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi %1 anlam düzeyinde pozitif etkilediğini göstermektedir. Etkinin şiddetini göstermesi bakımından, sırasıyla Yunanistan, Portekiz, Avusturya ve Türkiye en yüksek katsayıya sahip ülkeler olarak öne çıkmaktadır. AB-15 ve Türkiye genelinde ise enerji tüketiminde yaşanacak %1'lik bir artış durumunda ekonomik büyüme üzerinde %0.31'lik bir artışa neden olacağı beklenmektedir. Öte yandan, AB-15 ve Türkiye paneli için beşeri sermaye değişkeni ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki pozitif yönlü olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. Aslında bu sonuç, Fang ve Chang (2016) tarafından 16 Asya-Pasifik ülkesi için elde edilen sonuçla benzerlik göstermektedir. Ancak ülke bazlı sonuçlara bakıldığında, Belçika, İrlanda, Lüksemburg, İsveç ve Türkiye özelinde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Son olarak panelin geneli ve ülkeler için bireysel olarak elde edilen bulgulara göre, Yunanistan dışında fiziksel sermaye stoku ile ekonomik büyüme değişkeni arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin varlığı net bir biçimde görülmektedir.

Analize konu alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü gösteren Dumistrescu ve Hurlin (2012) Panel Granger nedensellik testi sonuçlarına Tablo 3'de yer verilmektedir.

Tablo 3: Dumitrescu ve Hurlin Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	k=1	k=2	k=3
W- stat Test İstatistiği			
lngdp → lnec	2.91924 (0.0000)***	5.3534 (0.0000)***	6.01032 (0.0000)***
lnec → lngdp	2.57207 (0.0000)***	5.03881 (0.0000)	6.310888 (0.0000)
hc → lnec	1.666191 (0.1617)	2.08178 (0.8458)	2.48607 (0.2727)
lnec → hc	0.95525 (07485)	2.95811 (0.2225)	4.59139 (0.1171)
lnk → lnec	3.10509 (0.7538)	2.68004 (0.4298)	1.63062 (0.1857)
lnec → lnk	2.4060 (0.2310)	1.49792 (0.2482)	0.99692 (0.8265)
hc → lngdp	4.69617 (0.0892)*	4.49157 (0.0000)***	3.60063 (0.0000)***
lngdp → hc	3.31261 (0.9592)	1.82505 (0.5375)	1.61270 (0.2015)
lnk → lngdp	2.29570 (0.0033)***	4.19099 (0.0011)***	4.64815 (0.0912)*
lngdp → lnk	0.77247 (0.4440)	2.13277 (0.9121)	2.39084 (0.2235)
lnk → hc	1.08033 (0.9871)	2.18564 (0.9812)	4.45955 (0.1614)
hc → lnk	0.95233 (0.7431)	1.46955 (0.2296)	1.91886 (0.0696)**

Not: k: gecikme uzunluğunu, parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3’de yer alan panel Granger Nedensellik testinde değişkenler birinci dereceden fark değerleriyle analize dahil edilmiştir. Analizde her üç gecikme uzunluğunda ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu bulgulara göre, AB-15 ve Türkiye için geri bildirim hipotezinin (feedback hypothesis) geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda hem enerjinin hem de büyümenin birbirini tamamladığını, enerji ve büyümeye yönelik politikaların birlikte izlenmesinin gerekliliği söz konusu ülkeler için önemli bir politika olarak öne sürülebilir.

Nedensellik testi bulgularına göre, beşeri sermaye ve enerji tüketimi arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Ele alınan ülke gruplarının beşeri sermayeye yönelik politikaları ile enerji üretimi ve tüketiminde yenilikler sağlayabilir. Beşeri sermayenin gelişimi ile fiziki sermayenin etkinliği artırılmakta ve teknolojik gelişmeler uyarılmaktadır (Karataş ve Çankaya, 2010, s. 29). Teknolojik gelişmeler ve ilerlemeler, sınırlı olan enerji kaynaklarına

alternatif olarak çevreci, tasarruflu ve verimli enerji üretimini sağlayabilir. Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide ise beklentilerle uyumlu olarak ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Fiziksel sermayeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve fiziksel sermaye değişkenleri arasındaki ilişki, ülkelerin milli geliri arttıkça enerji ile sermaye arasındaki tamamlayıcılık ilişkisinden hareketle enerji kullanan sermaye stoku ve dolayısıyla enerji talebinin de artacağı şeklinde açıklanabilir (Aydın, 2010, s. 326).

Sonuç

Küreselleşen dünyada ekonomik büyüme üzerinde enerji tüketimi ve beşeri sermayenin rolü gün geçtikçe artmaktadır. Gerek AB üyesi ülkeler gerekse üyeliğe aday Türkiye’de enerji sektörünün dışa bağımlı olması ve enerjinin önemli bir girdi olduğu bilinen bir gerçektir. Bu anlamda iktisadi faaliyetlerin vazgeçilmez girdilerinden biri olan enerji konusunda uygulanabilecek akıllı ve stratejik politikalar hayati önem taşımaktadır. Bu çalışmada söz konusu politikaların başarıyla uygulanması için izlenmesi gereken yolun güçlü bir beşeri sermaye yapısının oluşturulması ile mümkün olacağı ve enerji tasarrufunu destekleyen yenilikçi politikaların gerekliliği vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada AB-15 ülkeleri ve Türkiye için enerji tüketimi, beşeri sermaye ve fiziksel sermaye stokunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 1988-2017 dönemine ait veri setiyle incelenmiştir. Söz konusu ülkeler için oluşturulan panele ait ampirik bulgular, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif korelasyonun varlığını işaret etmektedir. Nedensellik testi sonuçlarında ise ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Analizde yer alan ülkeler için *geribildirim hipotezinin* geçerli olduğunu ifade edebiliriz. Bu durumda, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında tamamlayıcılık ilişkisinin olduğunu ifade edebiliriz. Bu kapsamda kaliteli bir beşeri sermaye birikimine sahip olan ülkelerde enerjinin verimli kullanımı, arz güvenliği, taşıma-dağıtım ve enerji ile ilgili ileri teknolojik süreçlerin geliştirilmesiyle yenilenebilir enerji kullanımının artması gibi hedeflere daha kolay ulaşılabilir. AB ve Türkiye’nin de üzerinde önemle durduğu yenilebilir enerji kullanımının artması ise enerjide dışa bağımlılık probleminin çözümüne olumlu katkı sağlayacaktır. Özellikle Türkiye’nin yüksek düzeyde gerçekleştirdiği enerji ithalatını azaltması, yenilenebilir enerji kaynakları üretmesi, uygun ve verimli teknolojiler ile mümkündür. Enerji alanında yapılan iyileştirmeler ile Türkiye kronik hale gelen cari açık sorununu giderebilecektir.

Çalışmada beşeri sermayenin ele alınan ülke grubu için ekonomik büyümeye katkısı pozitif görünmekle birlikte aralarında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak nedensellik testi bulgularından elde edilen sonuçlar beşeri sermayenin büyüme sürecine olan katkısını teorik ve ampirik literatürle uyumlu olacak biçimde kanıtlamaktadır. Ülke bazında değerlendirildiğinde ise Belçika, Finlandiya, İrlanda, İtalya, İsveç, Lüksemburg ve Türkiye için beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini gösteren katsayı anlamlı ve pozitif yöndedir. Ayrıca AMG tahminci sonuçlarında, fiziksel sermaye stokunun ekonomik büyüme üzerinde etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Ülke bazlı ve panel geneli incelendiğinde fiziksel sermaye stokunun ekonomik büyüme üzerinde etkisinin beşeri sermayeden daha çok olduğunu söylenebilir. Çevreye verilen zararın en aza indirgenmek, CO₂ emisyonunun azaltılması için yenilenebilir enerji üretimini artıracak enerji verimliliği ve tasarrufu ile ilgili yenilikçi adımlar ancak beşeri sermaye ile gerçekleştirilebilir. Bu ise politika yapıcıların beşeri sermayeye yönelik politikaları daha kapsamlı ve planlı bir biçimde geliştirmesi ile mümkün olabilecektir.

Kaynakça

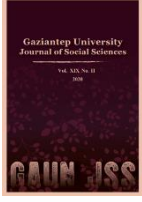
Akadiri, S.S., Alola, A.A., Akadiri, A.C. ve Alola, U.V. (2019). Renewable energy consumption in EU-28 countries: Policy toward pollution mitigation and economic sustainability. *Energy Policy*, 132, 803–810.

- Akinlo, A.E. (2008). Energy Consumption and Economic Growth: Evidence from 11 Sub-Saharan Africa Countries. *Energy Economics*, 30, 2391-2400.
- Akram, V., Jangaam, B. ve P. Rath, N. B. (2019). Does Human Capital Matter for Reduction Energy Consumption in India?, *International Energy Sector Management*, Cilt. 13(2).
- Alaali, F., Roberts, J. ve Taylor, K. (2015). The Effect of Energy Consumption and Human Capital on Economic Growth: An Exploration of Oil Exporting and Developed Countries. *Sheffield Economic Resarch Paper Series*, June.
- Apergis, N. ve Payne J.E. (2009). Energy Consumption and Economic Growth in Central America: Evidence from a Panel Cointegration and Error Correction Model. *Energy Economics*, 31, 211-216.
- Apergis, N. ve Payne, J.E. “Renewable energy consumption and economic growth: Evidence from a panel of OECD countries,” *Energy Policy* 38, 656–660 (2010).
- Armeanu, D. Ş., Vintilă, G., ve Gherghina, Ş. C. (2017). Does renewable energy drive sustainable economic growth? multivariate panel data evidence for EU-28 countries. *Energies*, 10(3), 381.
- Aydın, F. (2010). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 317-340.
- Aydın, M. (2019). Renewable and Non-renewable Electricity Consumption-Economic Growth Nexus: Evidence from OECD Countries. *Renewable Energy*, 136, 599-606.
- Bano, S., Zhao, Y., Ahmad, A., Wang, S. ve Liu, Y. (2018). Identifying the Impacts of Human Capital on Carbon Emissions in Pakistan. *J. Clean Prod*, 183: 1082-1092.
- Bartleet, M. ve Gounder, R. (2010). Energy consumption and economic growth in New Zealand: Results of trivariate and multivariate models. *Energy Policy*, 38(7), 3508–3517.
- Bond, S. ve Eberhardt, M. (2013). *Accounting for unobserved heterogeneity in panel time series models*. Nuffield College, University of Oxford, Mimeo.
- Bhattacharya, M., Paramati, S. R., Ozturk, I., ve Bhattacharya, S. (2016). The effect of renewable energy consumption on economic growth: Evidence from top 38 countries. *Applied Energy*, 162, 733-741.
- Breusch T.S. ve Pagan, A. R. (1980). The Langrange Multiplier Test and its applications to model specification in econometrics. *Rev. Econ. Stud.*, 47, 239-253.
- Chen, Y. ve Fang, Z. (2018). Industrial Electricity Consumption, Human Capital Investment and Economic Growth in Chinese Cities. *Econ Model*, 169:205-219.
- Chontanawat, J., Hunt, L. C. ve Pierse, R. (2008). Does energy consumption cause economic growth?: Evidence from a systematic study of over 100 countries. *Journal of Policy Modeling*, 30(2), 209–220.
- Destek, M. A. ve Sarkodie, S. A. (2019). Investigation of Environmental Kuznets Curve for Ecological Footprint: The Role of Energy and Financial Development, *Science of The Total Environment* 650, 2483-2489.
- Destek, M.A. ve Aslan, A. (2017). Renewable and Non-renewable Energy Consumption and Economic Growth in Emerging Economies: Evidence from bootstrap panel causality. *Renewable Energy*, Vol 111, 757-763.

- Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C., (2012). Testing for Granger noncausality in heterogeneous panels, *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Eberhardt, M. ve Bond, S., (2009). Cross- Section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator.
- Fang, Z., Chang, Y. ve Hamori, S. (2017). Human capital and energy: A diver or drag for economic growth?. *The Singapore Economic Review*, 1750016.
- Fang, Z. ve Chang, Y. (2016). Energy, Human Capital and Economic Growth in Asia Pacific Countries- Evidence from a Panel Cointegration and Causality Analysis, *Energy Economics*, 56, 177-184.
- Fang, Z. ve M. Wolski, (2019). Human Capital, Energy and Economic Growth in China: Evidence from Multivariate Nonlinear Granger Causality Tests, *Emprical Economics*, 1-26.
- Fatima, N., Li, Y. ve Ahmad, M. (2019). Analyzing long-term empirical interactions between renewable energy generation, energy use, human capital, and economic performance in Pakistan. *Energ Sustain Soc* 9, 42 <https://doi.org/10.1186/s13705-019-0228-x>
- Huang, B. N., Hwang, M. J. ve Yang, C. W. (2008). Causal relationship between energy consumption and GDP growth revisited: a dynamic panel data approach. *Ecological economics*, 67(1), 41-54.
- Ilesanmi, D. K. ve Tewari, D. D. (2017). Energy Consumption, Human Capital Investment and Economic Growth In South Africa: A Vector Error Correction Model Analysis. *OPEC Energy Review* , March,
- Karataş, M. ve Çankaya, E. (2010). İktisadi kalkınma sürecinde beşeri sermayeye ilişkin bir inceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 29-55.
- Kibritçioglu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 53, No 1-4, 207-230.
- Kraft, J. ve Kraft A. (1978). On The Relationship between Energy and GNP. *The Journal of Energy and Development*, 3(2), 401-403.
- Lee, C.C. ve Chang, C.P. (2007). Energy Consumption and Economic Growth in Asian Economics: A More Comprehensive Analysis Using Panel Data. *Resource and Energy Economics*, 30, 50-65.
- Matthew, O., Osabohlen, R., Ejemeyovwl, J. ve Fanlyl, F. F. (2018). Electricity Consumption and Human Capital Development In Nigeria: Exploring the Implication for Economic Growth . *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(6), 8-15.
- Mbarek, M. B., Khairallah, R., ve Feki, R. (2015). Causality relationships between renewable energy, nuclear energy and economic growth in France. *Environment Systems and Decisions*, 35(1), 133-142.
- Menegaki, A. N., (2011). Growth and Renewable energy in Europe: A Random Effect Model with Evidence for Neutrality Hypothesis, *Energy Econ*, 33(2), 257-263.
- Nelson, R. R. ve Phelps, E. S. (1966). Investment in humans, technological diffusion, and economic growth. *The American economic review*, 56(1/2), 69-75.
- Ocal, O., ve Aslan, A. (2013). Renewable energy consumption–economic growth nexus in Turkey. *Renewable and sustainable energy reviews*, 28, 494-499.

- Öztürk, I., Aslan, A., ve Kalyoncu, H. (2010), Energy consumption and economic growth relationship: Evidence from panel data for low and middle income countries, *Energy Policy*, 38, 4422-4428.
- Paul, S. ve Bhattacharya R.N. (2004). Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in India: A Note on Conflicting Results. *Energy Economics*, 26, 977-983.
- Pesaran, M. H. , Ullah A., ve Yamagata, T. (2008), A Bias Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Pirlogea, C., ve Cicea, C. (2012). Econometric perspective of the energy consumption and economic growth relation in European Union. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(8), 5718-5726.
- Rafindadi, A. A., ve Ozturk, I. (2017). Impacts of renewable energy consumption on the German economic growth: Evidence from combined cointegration test. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 75, 1130-1141.
- Rahman, M.M. ve Velayutham, E. (2020). Renewable and Non-renewable Energy Consumption-Economic Growth Nexus: New Evidence from South Asia. *Renewable Energy*, 147, 399-408.
- Salim, R., Yao, Y., ve Chen, G. S. (2017). Does human capital matter for energy consumption in China?. *Energy Economics*, 67, 49-59.
- Sönnichsen, N. (2020). *Primary energy consumption in selected European countries 2018*. <https://www.statista.com/statistics/332520/primary-energy-consumption-in-selected-countries-in-europe/>
- Ucan, O., Aricioglu, E., ve Yucel, F. (2014). Energy consumption and economic growth nexus: Evidence from developed countries in Europe. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(3), 411.
- Yao, Y., Ivanovski, K., Inekwe, J., ve Smyth, R. (2019). Human capital and energy consumption: Evidence from OECD countries. *Energy Economics*, 84, 104534.
- Yu. E.S.H. ve Choi J.Y. (1985). The Causal Relationship Between Energy and GNP: An International Comparison. *The Journal of Energy and Development*, 10(2), 249-272.
- What kind of energy do we consume in the EU?* <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-3a.html>. Erişim tarihi: 25.02.2020
- What is the share of renewable energy in the EU?* <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-4c.html> Erişim tarihi: 25.02.2020
- Five dimensions of the energy union* <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy/energy-union>. Erişim tarihi: 25.02.2020
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Ortalama Çalışma Saatinde Değişimin Kaynakları*

Sources of Change in Average Working Hours in Turkey

Altan ALDAN^{a*}

^a Ekonomist, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Yapısal Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0676-2375

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 16 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Ortalama çalışılan saat,
Oaxaca-Blinder yöntemi,
Türkiye

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 20, 2020

Accepted September 16, 2020

Keywords:

Average working hour,
Oaxaca-Blinder method,
Turkey

ÖZ

Türkiye’de haftalık ortalama çalışma saatinin yüksek olması istihdam edilen kişi sayısının sınırlı kalmasına ve işsizlik oranının yüksek olmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada öncelikle ortalama çalışma saatinin yüksek olmasının işsizlik oranına etkisi analiz edilmiştir. Buna göre Türkiye’de ortalama çalışma saatinin OECD ülkeleriyle aynı olması durumunda işsizlik oranı mevcut seviyenin yarısının da altına düşecektir. Öte yandan, Türkiye’de ortalama çalışma saati azalma eğilimindedir. Çalışmada 2006-2018 döneminde ortalama çalışma saatinde gözlenen azalmanın kaynakları Hane Halkı İşgücü Anketi mikro veri setleri kullanılarak Oaxaca-Blinder yöntemi ile ayrıştırılmıştır. Analiz sonuçları, çalışanların gözlenebilir özelliklerdeki değişimlerin ortalama çalışma süresindeki azalmanın yaklaşık üçte birini açıkladığını göstermektedir. Kısmi süreli çalışma biçiminin yaygınlaşması ve ortalama eğitim düzeyinin artması çalışma süresinin düşmesinde en yüksek katkıyı sağlayan faktörler olmuştur. Öte yandan, ortalama çalışılan saatteki gerilemenin üçte ikilik önemli bir kısmı çalışan özelliklerindeki değişim ile açıklanamamaktadır.

ABSTRACT

The fact that average weekly working hours in Turkey is high causes the number of employed people to be limited and the rate of unemployment to be high. In this study, first, the effect of high average working hours on unemployment rate is analyzed. Accordingly, if the average working hours in Turkey is the same as in the OECD countries, unemployment rate will fall even below the half of the current level. On the other hand, there is a downward trend in average working hours Turkey. In this study, the sources of the decrease observed in the average working hours in the period of 2006-2018 is decomposed using the Oaxaca-Blinder method by using the Household Labor Force Survey micro data sets. The results show that the changes in the observable characteristics of the employees explain approximately one third of the decrease in the average working time. The spreading of the part-time work and the increase in the average education level are the factors that contributed to the decrease in the working time the most. On the other hand, two thirds of the average decline in hours worked cannot be explained by the change in employee characteristics.

* Bu çalışmada yer alan görüşler yazara ait olup Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın resmi görüşlerini yansıtmayabilir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: altan.aldan@tcmb.gov.tr

EXTENDED ABSTRACT

Unemployment rate in Turkey is high in international standards. Given that population is young and increasing and labor force participation rate is rising, the number of employed people must increase in order to reduce unemployment rate. Reducing working hours, in other words work sharing, can be used as a mechanism to increase employment. For a given labor demand in the economy in terms of total hours, more people will be employed if average working hour declines.

This study analyses the recent trends in average working hours in Turkey and its implication in terms of unemployment rate. The analytical part is composed of two parts. In the first part, the level of average working hours in Turkey is compared with the OECD countries. It is shown that average working hours in Turkey is highest among OECD countries and around 22 percent higher than the OECD average. Then a simple counterfactual analysis is done in order to estimate the unemployment rate in Turkey under the scenario of convergence to the OECD average. In the scenario, it is assumed that average working hours and labor force participation rate in Turkey are the same as the OECD average. In this counterfactual analysis, it is shown that unemployment rate would be 4.5 percent, less than the half of the current level (10.9 percent) and even below the OECD average (5.5 percent). It is also shown that there is a downward trend in average working hours in Turkey whereas it is almost constant in the OECD. In 2006, employees worked around 52.4 hours in a week on average. In 2018, average working hours declined by 12.7 percent and was realized as 45.7 hours. The second analytical part of the study focuses on decomposing this decline in working hours. For this purpose Oaxaca-Blinder decomposition method is utilized using individual level micro data from Household Labor Force Survey in the years 2006 and 2018. Oaxaca-Blinder method decomposes the decline in average working hours into two parts; an “explained part” which accounts for the decline in working hours due to change in the composition of the employees and jobs, and an “unexplained part” which can be considered as the effect of macroeconomic, institutional and cultural changes on working hours.

The results of the decomposition analysis suggest that around two thirds of the decline in working hours comes from unexplained part. Improvements in productivity, better implementation of legislations and increased awareness of employees about their rights might have the reasons behind this unexplained part. Further research using surveys with employers and employees may uncover our understanding of decline in working hours even after filtering out the changes in employee and job composition. One third of the decline can be explained by changes in the employee and job characteristics. Part-time work has the highest contribution on explained part; 20 percent of total decline in working hours can be attributed to the spreading of part-time employment. Improvement in the average education level of the employees emerges as the second important source of declining working hours, which explains the 5.6 percent of total decline directly. It should be noted that the improvement in education level might have indirect effects on working hours as well. Average working hours of less educated workers who work together with university graduates might have declined due to spillover effects.

Several policies can be suggested in order to reduce average working hours, increase employment rate and reduce unemployment rate. First, the share of part-time employment must increase. Although it increased from 7,6 percent in 2006 to 10,9 percent in 2018, it is still well below the OECD average. Hence, legislations favoring part-time employment must be enacted. Second, thanks to the investments in recent years, enrollment rate in tertiary education is in an increasing trend. Therefore, it can be expected that average education levels of employees will continue in the upcoming years, contributing to the decline in working hours. In that respect, continuation of investments in education is of critical importance.

Another policy proposal to reduce working hours is to check firms' compliance to the legislation more tightly. The fact that the average weekly working hour is more than the legal maximum working hour indicates that many workers are working overtime. The determination of whether overtime pay is paid to these workers is important at this point. Detection and punishment of companies that do not pay overtime wages will deter them from overtime. Firms will then meet increasing labor demand by generating new employment, not by increasing working hours. Reducing the working hours limit, which is 45 hours a week, can be considered as another policy proposal. However, an arrangement on this issue should be made in a way that will not cause hourly wages to increase. Otherwise, employment will fall or informality may rise as labor costs will increase.

Giriş

Ekonomi politikasının temel amaçlarından biri işsizlik oranının düşük seviyelerde kalmasını sağlamaktır. Gelişmiş ülkelerin oldukça üzerinde olan işsizlik oranı, ülkemizdeki sosyo-ekonomik sorunlar arasında önemli bir yere sahiptir. Türkiye’de nüfusun genç olması ve nüfusun artmaya devam etmesi, önümüzdeki yıllarda da işsizliğin düşürülmesinin politika yapıcılar açısından önemli bir hedef olacağına işaret etmektedir.

Çalışabilir nüfusun ve işgücüne katılım oranının arttığı ülkemizde, işsizlik oranının gerilemesini sağlamanın tek yolu istihdam edilen kişi sayısının artmasıdır. Ekonomik büyümeyle birlikte toplam işgücü talebinin artması, toplam çalışılan saati ve dolayısıyla istihdam edilen kişi sayısını artıracaktır. Öte yandan, ekonomide toplam çalışılan saat sabitken, kişi başı çalışılan saatin düşmesi durumunda istihdam edilen kişi sayısı artacak ve işsizlik oranı düşecektir. İstihdamın paylaşılması (work share) önceki yıllarda gelişmiş ülkelerde işsizliği azaltma yöntemi olarak popülerlik kazanmıştır (Kapteyn vd., 2004).

Bu çalışmada, Türkiye’de ortalama çalışma saatleri OECD ülkeleri ile kıyaslanacak ve zaman içindeki gelişimi incelenecektir. Önümüzdeki yıllarda Türkiye’de ortalama çalışılan saatin OECD ortalamasına yakınsaması halinde istihdam ve işsizlik oranının ulaşacağı noktalar tahmin edilecektir. Son olarak, 2006 ve 2018 yılları arasında ortalama çalışma saatlerindeki değişimin kaynakları, Hane Halkı İşgücü Anketi verileri (HİA) kullanılarak Oaxaca-Blinder ayrıştırma yöntemiyle belirlenecektir.

Çalışmanın organizasyonu şu şekildedir. Girişten sonra çalışma saatleri ile ilgili literatür özetlenecektir. Üçüncü bölümde, Türkiye’de çalışma saatleri ile yasal mevzuat özetlenecek, ortalama çalışma saatlerinin seyri OECD ülkeleri ile kıyaslanarak incelenecektir. Ortalama çalışma saatlerindeki gerilemenin kaynaklarının ampirik olarak ayrıştırılacağı dördüncü bölümde öncelikle Oaxaca-Blinder ayrıştırma yöntemi tartışılacak, daha sonra veri seti tanıtılıp analiz sonuçları tartışılacaktır. Son bölümde çalışmanın sonuçları özetlenecektir.

Literatür Özeti

Ortalama çalışılan saatlerin azaltılması, bir diğer ifadeyle işlerin paylaşılması yoluyla toplam istihdamın artırılması ve işsizliğin düşürülmesi gelişmiş ülkelerde uzun bir süredir politika önerisi olarak tartışılmakta ve uygulanmaktadır. Amerika’da 1929 yılındaki büyük buhran sonrası öne çıkan işlerin paylaşılması tartışmaları, Avrupa ülkelerinde işsizliğin yükselmeye başladığı 1970’lerden itibaren hız kazanmıştır (Hunt, 1998). Ortalama çalışılan saatlerin işsizliği düşürücü etkisi, toplam çalışılan saatlerde değişiklik olmayacağı varsayımına dayanmaktadır. Öte yandan, eğer aylık ücretler çalışma saatindeki gerilemeye göre uyarlanmazsa, uzun vadede dolaylı olarak işgücü maliyetini artıracaktır. Bu durumda işgücüne talep düşecek ve toplam çalışılan saat gerileyebilecektir. Kapteyn ve diğerleri (2004) OECD ülkeleri için yaptıkları çalışmada, uzun vadede söz konusu dolaylı etkiler nedeniyle istihdam artışlarının sınırlı kaldığı sonucuna ulaşmıştır.

Çalışma saatleriyle ilgili literatürün önemli bir kısmı ülkelerdeki makroekonomik, kurumsal ya da kültürel yapıların etkilerini araştırmaktadır. İş yaşamı ile ilgili düzenlemeler çalışma saatlerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin, çalışma saatlerine ilişkin mevzuat farklılıkları ortalama çalışılan saatleri ülkeler arasında ayrıştıracaktır (Causa, 2010). Benzer şekilde fazla mesai ücretlerinin yüksek olduğu durumda işçiler fazla mesai yapmak isteyecek buna karşın işverenler isteksiz olacaklardır (Hunt, 1998). Ülkelerin makroekonomik ve kurumsal yapılarındaki diğer farklılıklar da, ortalama çalışma saatlerinde farklılaşmalara neden olabilir. Prescott (2004) işgücü üzerindeki marjinal vergi oranlarının yüksek olmasının Avrupa ülkelerinde çalışma saatlerinin düşük olmasına neden olduğunu göstermiştir. Çalışanlardan alınan vergiler ya da sosyal güvenlik primlerine esas kazançlarda bir üst sınır olması durumunda

işçiler daha fazla çalışmayı tercih edeceklerdir (Hunt, 1998). Vergi iadesi düzenlemeleri de ortalama çalışılan saati etkileyebilir. Örneğin, Blundell vd. (2000), İngiltere’de 1998’de uygulanmaya başlayan asgari geçim indiriminin yapısı nedeniyle ortalama çalışılan saati düşürdüğünü göstermişlerdir. Vergi oranlarının yanı sıra toplanılan vergilerin nasıl harcandığı da ortalama çalışılan saati etkileyebilir. Rogerson (2007) yüksek vergi oranlarına karşı İskandinav ülkelerinde ortalama çalışılan saatlerin yüksek olmasını hükümetin çocuk bakım hizmetlerini ciddi oranda sübvansane etmesine bağlamaktadır. Sendikalaşma oranı ortalama çalışılan saati etkileyen bir diğer neden olabilir. Sendikalar bir yandan tam zamanlı çalışanların ortalama çalışma saatlerinin düşürülmesi için çaba sarf edebilirler (Alesina vd., 2005). Öte yandan, yarı zamanlı çalışmaya engellemeye çalışıp ortalama çalışılan saatin artmasına neden olabilirler. Bu nedenle sendikalaşma oranlarının ortalama çalışılan saat üzerindeki etkileri üzerine ampirik bulgular çelişkilidir (Causa, 2010).

Ülkeler arası verimlilik farkları da ortalama çalışılan saatlerin ülkeler arasında farklılaşmasına neden olabilir. Blanchard (2004) Avrupa ülkelerindeki verimlilik kazanımlarının ve Avrupalıların tüketim yerine boş zamana verdikleri değerin fazla olmasının, Avrupa’da ortalama çalışılan saatlerin zaman içinde gerilemesine neden olduğuna işaret etmektedir. Böckerman ve Kiander (2002) Finlandiya için sektörel veriyle yaptıkları çalışmada, verimlilik artışları ve ücretler üzerindeki vergilerin artmasının ortalama çalışma saatini düşürdüğünü göstermiştir. Son olarak, iş yapma kültürü ortalama çalışma saatini etkileyebilir. Bazı kültürlerde uzun saatler çalışılması işe olan bağlılığın bir göstergesi olarak takdir toplaması ortalama çalışılan saatin yüksek kalmasına neden olabilir (Fagan vd., 2014).

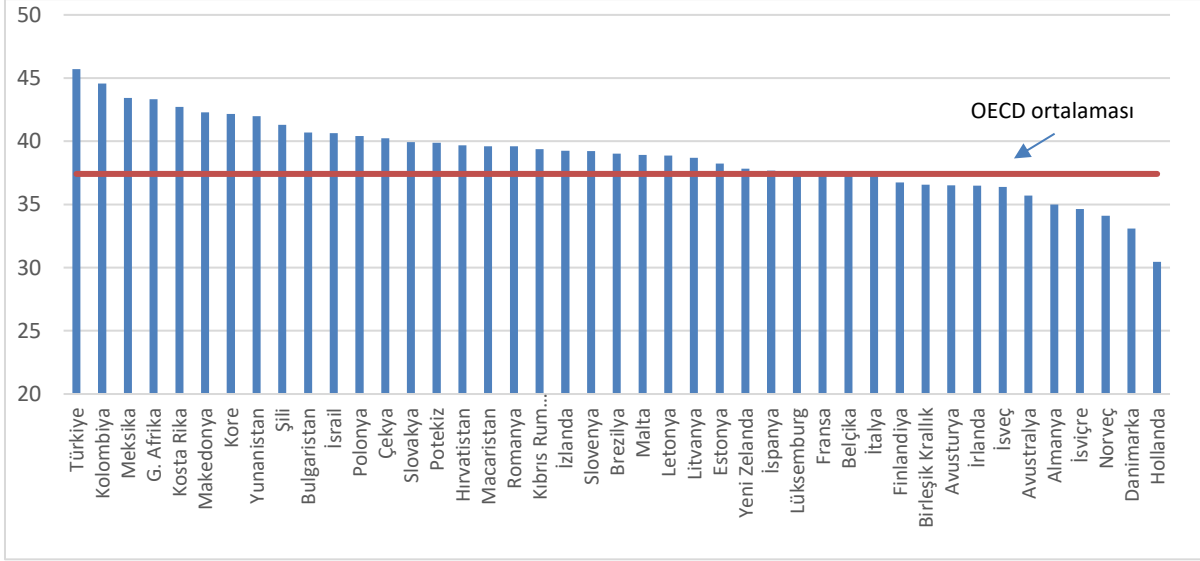
Çalışma saatlerine ilişkin mikroekonomik çalışmalar çoğunlukla yapısal bir işgücü arzı modeli çerçevesinde, çalışma saatlerinin ücretlere esnekliğinin tespit edilmesine yönelik yapılmıştır. Bu yolla, vergi oranlarındaki artışların işgücüne arzına etkisi hesaplanmaya çalışılmıştır. Causa (2008) çeşitli ülkelerde yapılan çalışmaların izledikleri yöntemler ve sonuçları hakkında kapsayıcı bir literatür taraması sunmaktadır. Çalışma saatleriyle ilişkili olabilecek ücret dışındaki diğer kişisel özellikler bu çalışmalarda kontrol değişkeni olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Blau ve Kahn (2007) evli kişiler için kurdukları işgücü arzı modellerine yaş, çocuk sayısı, eğitim durumu, ırk ve yaşanan bölge gibi değişkenleri dahil etmişlerdir.

Literatürde çalışma saatlerine ilişkin mikroekonomik analizlerin bir bölümü fazla mesai yapma olasılığını etkileyen etmenlerin tahmin edilmesi şeklinde ilerlemiştir. Örneğin, Bauer ve Zimmermann (1999) Almanya için çalışan verileriyle yaptıkları çalışmada, fazla mesaide çalışma olasılığını yaş, cinsiyet, medeni durum ve eğitim durumu gibi demografik özellikleri ve deneyim, meslek seviyesi gibi iş özellikleri ile tahmin etmişlerdir. Benzer şekilde Böckerman (2002) Finlandiya imalat sanayiinde fazla çalışma olasılığını incelemiştir. Türkiye ilgili yazında da özel sektör çalışanları için fazla mesai yapma olasılığının belirleyicileri, Ünlü ve diğerleri (2019) tarafından 2015 yılı Hane Halkı İşgücü Anketi verileri kullanılarak incelenmiştir. Jirjahn (2008) ise Almanya için firma verileriyle yaptığı çalışmada, fazla çalışma oranını etkileyen işletme özelliklerini incelemiştir.

Türkiye’de Ortalama Çalışma Saatinin Gelişimi: OECD Karşılaştırması

Türkiye’de çalışma süreleri ile ilgili mevzuat 4857 sayılı İş Kanunu’nun 63. maddesine dayanmaktadır. Buna göre, sektörel istisnalar hariç olmak üzere, haftalık çalışma saati en fazla 45 saat olarak sınırlandırılmıştır. İşyerleri haftada 45 saatin altında bir çalışma süresi belirlemekte serbesttir. Haftada 45 saatin üzerinde çalışılması fazla çalışma olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda fazla çalışma ücreti olarak, normal saatlik ücretin yüzde 50 fazla ödenmelidir. Fazla çalışma yıl içinde toplam 270 saati geçmemektedir.

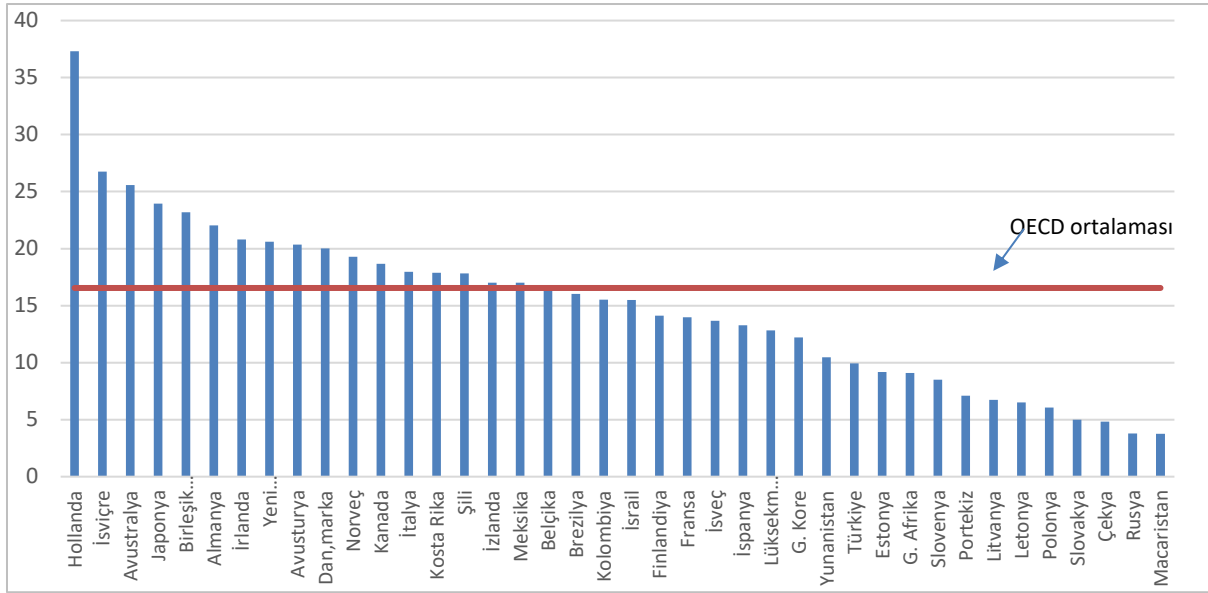
2018 yılı itibarıyla Türkiye ve OECD ülkelerinde haftalık ortalama çalışılan saatler Şekil 1’de gösterilmektedir. Türkiye OECD ülkeleri arasında en yüksek ortalama çalışılan saate sahip ülkedir. OECD ülkelerinde haftada ortalama 37,4 saat çalışılırken Türkiye’de ortalama çalışma saati 45,7’dir. Bir diğer ifadeyle, Türkiye’de çalışanlar OECD ülkelerine göre haftada 8 saat (ya da yüzde 22,2) daha fazla çalışmaktadırlar. Grafikte dikkati çeken bir diğer nokta, Türkiye’de ortalama çalışma saatinin, mevzuatça belirlenen 45 saatlik haftalık maksimum çalışma saatinin üzerinde olmasıdır. Bir diğer ifadeyle, Türkiye’de çalışanların önemli bir kısmı yasal haftalık çalışma saatinin üzerinde çalışmaktadır. Bu durum Türkiye’nin ortalama çalışma saatlerinin OECD ortalamasının oldukça üzerinde olmasında mevzuat farklılıkları haricinde başka nedenler de olduğuna işaret etmektedir.

Şekil 1: Türkiye ve OECD ülkelerinde ortalama çalışma saatleri (2018).

Kaynak: OECD İstihdam Veri Tabanı (<https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=ANHRS&lang=en>), Erişim tarihi: 1 Mayıs 2020.

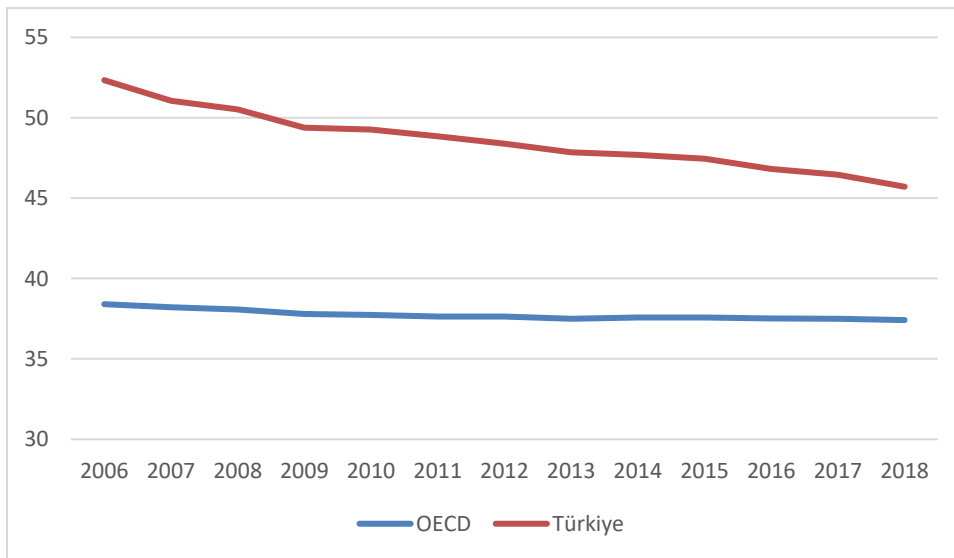
Şekil 1’de gözlenen bir diğer husus, Hollanda, Almanya, İsviçre gibi bazı ülkelerde haftalık ortalama çalışma saatleri 35 saatin de altında kalmasıdır. Söz konusu ülkelerde kısmi süreli çalışmanın da yaygın olduğu görülmektedir (Şekil 2). Kısmi çalışma oranının artması, tam zamanlı çalışanların ortalama çalışma süresinin değişmediği durumda, ortalama çalışılan saati düşürecektir. İşyerince belirlenen çalışma saatlerinin, üçte ikisinden kısa süreli çalışma kısmi süreli çalışma olarak adlandırılmaktadır. Türkiye’de kısmi süreli çalışma iş mevzuatına 2003 yılında kabul edilen 4857 sayılı İş Kanunu ile girmiştir. Bununla birlikte, kısmi çalışmayı işverenler açısından çekici kılacak düzenlemelerin yetersizliği, kısmi çalışmanın işçi ve işveren kesimlerince yanlış ve farklı algılanması gibi nedenlerle, kısmi çalışma Türkiye’de yaygınlaşmamıştır (Koç ve Görücü, 2011). Nitekim Türkiye’de kısmi süreli çalışanların oranı OECD ülkelerinin oldukça altında kalmaktadır (Şekil 1). Kısmi süreli çalışmanın yaygınlaşmaması, Türkiye’de ortalama çalışma saatlerinin yüksekliğine bir neden olarak değerlendirilebilir.

Şekil 2: Türkiye ve OECD ülkelerinde ortalama kısmi süreli çalışma oranları (2018)

Kaynak: OECD İstihdam Veri Tabanı (https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=FTPTC_I&lang=en#), Erişim tarihi: 1 Mayıs 2020.

Uzun dönemde Türkiye’de ortalama çalışma saatlerinin OECD ortalamasına göre değişimi Şekil 3’te gösterilmektedir. OECD veri tabanında Türkiye’ye ilişkin ortalama çalışma saati verisi 2006 yılından itibaren mevcut bulunduğundan analiz 2006-2018 dönemini kapsamaktadır. Türkiye’de ortalama çalışma saatleri OECD ortalamasının oldukça üzerinde olmakla birlikte, eğilim olarak azalma ve OECD ülkelerine yakınsama eğilimindedir. OECD ülkelerinde haftalık ortalama çalışma saati 2006 yılında 38,4 iken yalnızca 1 saat, bir diğer ifadeyle yalnızca yüzde 2,5 oranında gerileyerek 2018 yılında 37,4 saat olarak gerçekleşmiştir. Buna karşın Türkiye’de 2006 yılında ortalama 52,4 olan haftalık ortalama çalışılan saat, yüzde 12,7 oranında (6,7 saat) gerileyerek 2018 yılında 45,7 saat olarak gerçekleşmiştir. İlerleyen bölümde söz konusu düşüşün kaynakları, Oaxaca-Blinder yöntemi kullanılarak araştırılacaktır. Ancak önce Türkiye’de ortalama çalışma saatlerinin OECD ülkelerine eşitlenmesi halinde işgücü piyasası göstergelerinin ulaşacağı değerler konusunda basit bir egzersiz yapılacaktır.

Şekil 3: Türkiye ve OECD ülkelerinde ortalama çalışma saati (2006-2018).

Kaynak: OECD İstihdam Veri Tabanı (https://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=AVE_HRS), Erişim tarihi: 1 Mayıs 2020.

Ortalama çalışma saatlerinin işsizlik oranına etkisini görebilmek için, Türkiye’de ortalama çalışma saatinin OECD ortalamasına eşit olduğu bir senaryoda istihdam ve işsizlik oranlarının ne olacağına dair basit bir egzersiz yapılmıştır (Tablo 1). 2018 yılında Türkiye’de istihdam edilenlerin çalışabilir nüfusa oranı yüzde 47,4 olurken bu oran OECD ortalamasında yaklaşık 10 yüzde puan daha fazla (yüzde 57,3) olarak gerçekleşmiştir. Bir diğer deyişle, Türkiye’de nüfusa göre daha az kişi istihdam edilmiş ancak istihdam edilenler ortalama daha fazla çalışmıştır. İşgücüne katılım oranı ise Türkiye’de OECD ortalamasının yaklaşık 7,4 yüzde puan gerisinde yüzde 53,2 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de OECD ortalamasına kıyasla istihdam oranının işgücüne katılım oranına kıyasla daha düşük olması neticesinde işsizlik oranı yüzde 5,5 olan ortalamasının yaklaşık iki olarak yüzde 10,9 oranında gerçekleşmiştir. Türkiye’de ortalama çalışma saatlerinin ve işgücüne katılım oranının OECD ortalamasına eşit olduğu yakınsama senaryosu varsayımında ise, istihdam oranı yüzde 57,9 olacak ve OECD ortalamasının üzerine çıkacaktır. Bu durumda işsizlik oranı ise OECD ortalamasının 1 yüzde puan altında yüzde 4,5 olarak gerçekleşecektir. Özetle, ortalama çalışma saatlerinin yüksekliği Türkiye’de işsizlik oranının OECD ortalamasının oldukça üzerinde olmasını açıklamaktadır.

Tablo 1: Ortalama Çalışma Saatlerinin OECD Ortalamasına Eşitlenmesi Halinde Türkiye’de İşsizlik Oranı

	Mevcut Durum (2018)		Yakınsama Senaryosu	
	Türkiye	OECD	Türkiye	OECD
Ortalama Çalışılan Saat	45,7	37,4	37,4	37,4
İstihdam Oranı	47,4	57,3	57,9	57,3
İşgücüne Katılım Oranı	53,2	60,6	60,6	60,6
İşsizlik Oranı	10,9	5,5	4,5	5,5
Kaynak: OECD verisinden yazarın hesaplamaları.				

Türkiye’de Ortalama Çalışma Saatinin Gerilemesi: Ampirik Bir Analiz

Bu bölümde 2006-2018 döneminde ortalama çalışma saatlerinde gözlenen gerilemenin kaynakları ampirik olarak ayrıştırılacaktır. Bölümde ilk olarak ayrıştırma metodu olarak kullanılan Oaxaca-Blinder yöntemi tanıtılacak, daha sonra veri seti tanıtılıp son olarak ayrıştırma sonuçlarına yer verilecektir.

Ayrıştırma Metodu: Oaxaca-Blinder Yöntemi

Çalışmada 2006 ve 2018 dönemleri arasındaki ortalama çalışma saatinde gözlenen azalma Oaxaca (1973) ve Blinder (1973) tarafından bulunan Oaxaca-Blinder ayrıştırma yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu yöntem orijinal olarak, kadınlarla erkekler arasındaki ortalama ücret farklılığının hangi oranda cinsiyetler arasındaki yaş, eğitim durumu, meslek gibi gözlenebilir farklılıklar tarafından açıklanabildiğini, hangi oranda açıklanamadığını ayrıştırmak için kullanılmıştır. Gözlenebilir farklılıklar tarafından açıklanamayan kısımlar ücret ayrımcılığı olarak değerlendirilmiştir.

Uygulamada Oaxaca-Blinder yöntemi çoğunlukla aynı zaman diliminde cinsiyet, ırk gibi değişkenlere göre farklı demografik grupların ücret başta olmak üzere ekonomik göstergeleri arasındaki farkları ayrıştırmak üzere kullanılmaktadır. Çalışmamızda ise aynı zaman grubundaki iki farklı demografik yerine tüm çalışanların iki farklı zaman diliminde karşılaştırması için kullanılmıştır. Benzer bir uygulama Babcock and Marks (2011) tarafından

ABD'deki üniversite öğrencilerinin 1961-2003 yılları arasında düşen akademik çalışmalarda zaman kullanımında gözlenen düşüşün ayrıştırılması için kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan model şu şekilde özetlenebilir. 2006 yılında çalışmakta olan bir i kişisi için, ortalama çalışma saatinin logaritması (s_i) doğrusal bir modelle denklem (1)'deki gibi tahmin edilsin;

$$s_i = \beta_{2006}X_i + u_i \quad (1)$$

Burada X, haftalık çalışma saatiyle ilişkili olan gözlenebilir faktörlerin oluşturduğu vektörü ifade etmektedir. u_i ise beklenen değeri 0 olan ($E(u_i|X_i)=0$) hata terimini belirtmektedir. Benzer bir denklem 2018 yılı için de tahmin edilebilir;

$$s_j = \beta_{2018}X_j + u_j \quad (2)$$

Bu durumda her iki yıldaki ortalama haftalık çalışma saati arasındaki yüzde değişim logaritmik fark olarak şu şekilde ifade edilebilir;

$$\overline{s_{2018}} - \overline{s_{2006}} = \widehat{\beta}_{2018} \overline{X_{2018}} - \widehat{\beta}_{2006} \overline{X_{2006}} \quad (3)$$

Burada $\widehat{\beta}_{2018}$ ve $\widehat{\beta}_{2006}$ sırasıyla 2018 ve 2006 yılları için en küçük kareler yöntemiyle elde edilen katsayı tahminlerini, $\overline{X_{2018}}$ ve $\overline{X_{2006}}$ ise 2018 ve 2006 yıllarında çalışanların gözlenebilir özelliklerinin ortalamalarını göstermektedir. Birtakım basit aritmetik işlem sonrasında (4) numaralı denklem şu şekilde yazılabilir;

$$\overline{s_{2018}} - \overline{s_{2006}} = (\overline{X_{2018}} - \overline{X_{2006}})\widehat{\beta}^* + (\widehat{\beta}^* - \widehat{\beta}_{2006})\overline{s_{2006}} + (\widehat{\beta}_{2018} - \widehat{\beta}^*)\overline{s_{2018}} \quad (4)$$

Denklemdaki ilk terim, 2006 ve 2018 yılları arasındaki ortalama saatlerdeki yüzde değişimin çalışanların gözlenebilir özelliklerindeki değişimle açıklanabilir kısmını, ikinci ve üçüncü terimler ise açıklanamaz kısmını oluşturmaktadır. Açıklanamayan kısım, tüm çalışan ve iş özellikleri zaman içinde hiç değişmese bile gözlenecek olan çalışılan saat değişimini ifade etmektedir. Çalışma bağlamında açıklanamaz kısım Türkiye'de makroekonomik, kurumsal ya da iş yapma kültüründe meydana gelişmelerin etkisi olarak değerlendirilebilir.

4 numaralı denklemdeki $\widehat{\beta}^*$, ayrıştırma için kullanılacak referans gruba ait katsayı tahminini ifade etmektedir. Referans grubun seçimine bağlı olarak ayrıştırma sonuçları değişkenlik gösterebileceğinden tüm çalışanların referans grubu olarak kullanılması tavsiye edilmektedir (Jann, 2008). Bu nedenle çalışmada 2006 ve 2018 yıllarındaki tüm çalışanlar referans grubu olarak kullanılmıştır. Bir diğer ifadeyle, $\widehat{\beta}^*$ 2006 ve 2018 dönemi için toplulaştırılmış veri ile ortalama çalışma saati denkleminin en küçük kareler yöntemiyle elde edilen katsayı tahmini vektörüdür. Özetle $\widehat{\beta}^*$ aşağıdaki denklemin tahmin edilmesiyle elde edilmektedir;

$$s_i = \beta^*X_i + \rho y_{2018} + u_i \quad (5)$$

5 numaralı denklemde y_{2018} 2018 yılında 1 değerini alan bir kukla değişkendir. Oaxaca-Blinder yönteminde doğrusal regresyon temelinde ayrıştırma yapıldığı için, her bir değişkenin ortalama saatlerdeki değişime açıklanabilir kısma katkısı da hesaplanabilmektedir. Bir diğer ifadeyle, açıklanabilir kısım aşağıdaki şekilde ayrıştırılabilmektedir;

$$(\overline{X_{2018}} - \overline{X_{2006}})\widehat{\beta}^* = \sum_{k=1}^K (\overline{X_{k,2018}} - \overline{X_{k,2006}}) \widehat{\beta}_k^* \quad (6)$$

Burada k değişkeninde 2006 ve 2018 dönemi arasında gözlenen değişiminin ortalama çalışma saatindeki değişime katkısı $(\overline{X_{k,2018}} - \overline{X_{k,2006}}) \widehat{\beta}_k^*$ olarak hesaplanabilmektedir.

Veri Kaynağı ve Betimleyici İstatistikler

Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından üretilen Hane Halkı İşgücü Anketi (HİA) 2006 ve 2018 yılları mikro veri setleri kullanılmıştır. Veri setinde kişilerin işgücü durumuna ilişkin bilgilerin yanı sıra kişilerin demografik özellikleri ve istihdam edilenlerin çalıştıkları işlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Veri setleri Türkiye'deki 15 yaş ve üzeri kurumsal olmayan nüfusu temsil kabiliyetine sahip olup, her gözlem için örneklem ağırlık katsayıları mevcuttur. Tüm hesaplama ve analizlerde söz konusu katsayılar kullanılmıştır.

Çalışmanın konusu olan haftalık ortalama çalışma süresi için HİA içinde yer alan "esas işte bir haftada çalışılan süre" değişkeni kullanılmıştır. Haftalık çalışma saati ile ilişkili değişkenleri temsil eden X vektörü, yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim düzeyi gibi kişisel özellikler ve kayıtlılık, deneyim, meslek, işin geçiciliği, kısmi süreli çalışma, meslek gibi çalışılan işin özelliklerini içermektedir. Ayrıca, İBBS-2 düzeyinde bölge kukla değişkenleri ve NACE Rev 2 sınıflamasına göre kısım düzeyinde çalışılan sektör kukla değişkenleri modele dahil edilmiştir.

Çalışmaya yaş ikinci dereceden polinom olarak dahil edilmiş, medeni durum göstergesi olarak evli olanlar için 1, diğer medeni durumlardakiler için 0 olduğu bir kukla değişkeni oluşturulmuştur. Eğitim düzeyi lise altı eğitimliler, lise mezunları ve yükseköğrenim mezunları olmak üzere üç kategori olarak modele dahil edilmiştir.

Çalışanların işteki durumları modele ücretli-yevmiyeli çalışanlar, işverenler, kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçileri olmak üzere dört kategoriden olarak modele dahil edilmiştir. Çalışanların işlerindeki deneyimleri yıl olarak hesaplanmış ve modele ikinci dereceden polinom olarak dahil edilmiştir. Kısmi süreli çalışma, kayıt dışı çalışma, geçici bir işte çalışma durumları kukla değişkenler ile modele dahil edilmiştir. Son olarak çalışanların meslekleri regresyonlarda kontrol edilmiştir. Ancak, meslek kodları 2006 yılında ISCO-88 sınıflamasına göre yapılırken 2018 yılında ISCO-08 sınıflamasına geçilmiştir. Bu nedenle, çalışmada İLO (2012) tarafından her meslek için tanımlanan vasıf düzeyi sınıflandırması kullanılmıştır. Buna göre meslekler 4 gruba ayrılmaktadır; vasıf düzeyi 1 olan meslekler en düşük beceri setine ihtiyaç duyarken vasıf düzeyi 4 olan mesleklerin icra edilmesi için en yüksek seviyede beceri setine ihtiyaç duyulmaktadır.

Analizde kullanılan değişkenlerin 2006 ve 2018 dönemindeki ortalama değerleri Tablo 2'de verilmektedir. 2006 yılıyla karşılaştırıldığında çalışanların ortalama yaşı artmış, ortalama çocuk sayısı ise düşmüştür. Çalışanlar arasında kadınların oranı artmış, evlilerin oranı ise gerilemiştir. Eğitim durumu incelendiğinde ise, lise altı eğitimlilerinin payının yüzde 65,4'e düştüğü buna karşın yükseköğrenim mezunlarının payının yüzde 13,2'den yüzde 24,2'ye çıktığı görülmektedir. Ücretli çalışanların payı artarken diğer çalışma durumlarının, özellikle kendi hesabına çalışanların payı düşmüştür. Kayıt dışı çalışanların oranı önemli ölçüde gerilemiş, geçici işte çalışanların oranı ise yaklaşık 1 yüzde puan artmıştır. En yüksek vasıf seviyesine (vasıf seviyesi 4) gereksinim duyan mesleklerin payı artarken bir alt düzeyde vasıf gerektiren mesleklerin payı gerilemiştir. Son olarak, ortalama çalışma saatini doğrudan etkileme ihtimali yüksek olan kısmi süreli çalışma oranında önemli miktarda artış gözlenmektedir. 2006 yılında yüzde 7,6 olan kısmi çalışanların toplam çalışanlar içindeki payı 2018 yılında yüzde 10,9'a yükselmiştir.

Tablo 2: Betimleyici İstatistikler

	2006	2018
Haftalık Çalışma Saati	52,3	45,7
Yaş	36,4	38,6
Kadın (%)	25,7	31,4
Evli (%)	73,6	70,2
Çocuk Sayısı	1,2	1,0
Eğitim Durumu (%)		
Lise altı	65,4	54,2
Lise	21,4	21,6
Yükseköğrenim	13,2	24,2
İşteki Durum (%)		
Ücretli-Yevmiyeli	58,9	68,0
İşveren	5,7	4,5
Kendi Hesabına	22,3	17,1
Ücretsiz Aile İşçisi	13,1	10,5
Kayıtdışı (%)	47,0	33,4
Deneyim	10,0	8,0
Meslek Vasıf Düzeyi (%)		
1	13,3	14,6
2	64,1	63,8
3	13,7	7,7
4	9,0	13,9
Geçici İş (%)	7,3	8,5
Kısmi Süreli (%)	7,6	10,9

Ayrıştırma analizine temel teşkil eden regresyonlardan (1, 2 ve 5 numaralı denklemler) elde edilen katsayılar ve katsayıların sıfırdan farklılığına ilişkin t-testlerine dair p-değerleri Tablo 3'te verilmektedir. Bu noktada, katsayıların nedensellik ilişkisi olarak yorumlanmaması gerektiği, sadece ayrıştırma işlemi için gerekli korelasyonları içerdiği vurgulanmalıdır. Bu nedenle katsayıların altında yatan nedenler irdelenmeyecek, 2006-2018 döneminde ortalama çalışma saatlerindeki düşüşe katkıları açısından incelenecektir. Örneğin, her üç denklemin sonuçlarına göre kadınların ortalama çalışma saatleri daha düşüktür. Bu durumda kadınların

toplam çalışanlar içindeki payının 2006 ve 2018 yılları arasında artması (Tablo 2) ortalama çalışma saatlerini düşürücü etkide bulunacaktır.

Tablo 3: Regresyon Sonuçları

	2006		2018		Toplu	
	Katsayı	P-değeri	Katsayı	P-değeri	Katsayı	P-değeri
Yaş	0.003	0.00	0.001	0.00	0.002	0.00
Yaş (Kare)	0.000	0.00	0.000	0.00	0.000	0.00
Kadın	-0.067	0.00	-0.050	0.00	-0.056	0.00
Evli	-0.010	0.00	-0.013	0.00	-0.011	0.00
Çocuk	0.003	0.00	0.003	0.00	0.003	0.00
Eğitim						
Lise	-0.033	0.00	-0.034	0.00	-0.037	0.00
Yüksekokul	-0.070	0.00	-0.063	0.00	-0.067	0.00
İşteki Durum						
İşveren	0.094	0.00	0.087	0.00	0.093	0.00
Kendi Hesabına	0.022	0.00	-0.026	0.00	-0.002	0.34
Ücretsiz Aile İşçisi	-0.002	0.58	-0.071	0.00	-0.039	0.00
Kayıtdışı	0.008	0.00	-0.032	0.00	-0.009	0.00
Deneyim	-0.002	0.00	0.000	0.05	-0.001	0.00
Deneyim (Kare)	0.000	0.00	0.000	0.19	0.000	0.00
Vasıf Düzeyi						
2	0.006	0.00	0.030	0.00	0.023	0.00
3	0.022	0.00	0.000	0.93	0.018	0.00
4	-0.036	0.00	-0.044	0.00	-0.036	0.00
Geçici	-0.007	0.03	-0.010	0.00	-0.004	0.04
Kısmi Süreli	-1.063	0.00	-0.981	0.00	-1.018	0.00

Notlar: Eğitim için lise altı eğitilmişler, işteki durum için ücretli-yevmiyeliler, mesleki vasıf için en düşük vasıf düzeyi baz kategoridir.

Tablo 2’de gösterilen açıklayıcı değişkenlerin 2006-2018 arasındaki değişimleri ve Tablo 3’teki regresyon katsayıları kullanılarak 4 numaralı denklemle elde edilen Oaxaca-Blinder ayrıştırma sonuçları Tablo 4’te sunulmaktadır. Buna göre 2006 yılından 2018 yılına

kadar ortalama çalışılan saat yüzde 13,2 oranında gerilemiştir. Söz konusu düşüşün 8,8 yüzde puanı (ya da yüzde 66,8'i) açıklanamayan faktörlerden kaynaklanmıştır. Bir diğer ifadeyle, ortalama çalışan ve iş özelliklerinin 2018 yılında 2006 yılı ile aynı olması durumunda gözlenecek olan çalışma saati düşüşü yüzde 8,8 olacaktır. Ortalama çalışılan saatte gözlenen gerilemenin 4,4 yüzde puanı (yüzde 33,2'si) ise çalışanların gözlenebilir özelliklerindeki değişimlerden kaynaklanmıştır. Özetle, çalışma saatlerinde 2006-2018 döneminde gözlenen gerilemenin üçte biri gözlenebilir özelliklerin değişmesiyle açıklanabilirken üçte ikilik önemli bir kısmı açıklanamamaktadır. Söz konusu açıklanamayan kısım makroekonomik gelişmelerden, kurumsal yapıdaki değişimlerden ya da iş yapma kültüründeki değişimlerden kaynaklı olabilir. Makroekonomik gelişmelere örnek olarak verimlilik artışları verilebilir Yatırım harcamalarıyla birlikte sermaye stokunun artması, üretimde teknolojik yöntemlerin daha yoğun kullanılması işgücü verimliliğini artırmış olabilir. Bu durumda çalışanlar daha düşük saatlerde çalışarak gerekli üretimi sağlayabilirler. Bu sonuç, Böckerman ve Kiander (2002) ve Blanchard (2004) çalışmalarında elde edilen verimlilik artışlarının ortalama çalışma saatlerinde gerilemeye neden olduğuna ilişkin bulgu ile uyumludur. Kurumsal değişikliklere örnek olarak ilk başta yasal mevzuat değişimleri gelmektedir (Causa, 2010). Ancak inceleme döneminde çalışma saatlerine ilişkin bir düzenleme yapılmamıştır. Bununla birlikte, denetim kapasitesinin artırılması ortalama çalışma saatlerini düşürmüş olabilir. Önceki bölümlerde belirtildiği üzere, haftada 45 saatin üzerinde çalışılması durumunda normal saatlik ücretin yüzde 50 fazlası ödenmelidir. Ayrıca, fazla çalışma yıl içinde toplam 270 saati geçmemektedir. Söz konusu koşulların daha sıkı denetleniyor olması ortalama çalışma saatini düşürücü bir etkide bulunabilir. Son olarak, Fagan cd. (2014) çalışmasında belirtildiği üzere, iş yapma kültüründeki değişimler de çalışma saatlerinin düşmesine neden olmuş olabilir. 2018 yılında çalışanların ortalama 2006 yılına kıyasla fazla çalışmak istememesi ya da fazla çalışma durumunda mesai ücreti istemesi, hakları konusunda daha bilinçli olmaları gibi sebepler kültürel olarak çalışma saatlerinin gerilemesine neden olmuş olabilir.

Tablo 4: Oaxaca-Blinder Ayrıştırma Sonuçları

	Katkı	Pay (%)
Toplam Değişim	-13,2	100,0
Açıklanamayan Kısım	-8,8	66,8
Açıklanan Kısım	-4,4	33,2
Yaş	-0,2	1,5
Kadın	-0,2	1,8
Evli	0,0	-0,3
Çocuk Sayısı	-0,1	0,6
Eğitim Durumu	-0,7	5,6
İşteki Durum	0,1	-0,4
Kayıtdışı	0,1	-1,1
Deneyim	0,0	-0,4
Meslek Vasıf Düzeyi	-0,3	2,4

Geçici İş	0,0	0,0
Kısmi Süreli	-2,6	20,0
Sektör Kompozisyonu	-0,3	2,6
Bölge Kompozisyonu	-0,1	0,9

Notlar: Yaş ve deneyim sonuçları, hem kendi değerleri hem de karelerinin etkilerini içermektedir.

Çalışma saatlerindeki gerilemenin açıklanan kısmının kaynakları Tablo 4'ün alt kısmında gösterilmektedir. Çalışma saatleriyle doğrudan ilgili olan kısmi süreli çalışma biçiminin payının artması ortalama çalışma saatlerinin yüzde 2,6 oranında düşmesini sağlamıştır. Bir diğer ifadeyle, ortalama çalışma saatlerindeki düşüşün yüzde 20'si kısmi süreli çalışma biçiminin payının artmasıyla gerçekleşmiştir. Bunun dışında eğitim düzeyindeki artış da çalışılan saatlerin gerilemesinde önemli bir rol oynamıştır. Tablo 3'teki regresyon sonuçları eğitim düzeyi arttıkça çalışılan saatlerin azaldığını göstermektedir. Bu sonuç, Ünlü vd. (2019) çalışmasında elde edilen eğitim süresi arttıkça fazla mesai süresinde azalma meydana geldiği yönündeki bulguyla tutarlıdır. Öte yandan, Tablo 2'de görüldüğü üzere zaman içinde yükseköğrenim mezunlarının istihdam içindeki payı artmıştır. Böylece, ortalama çalışılan saatlerdeki gerilemenin yüzde 5,6'sı eğitim düzeyinin artışından gelmiştir. Yükseköğrenim mezunlarının daha verimli olması ve mevzuat konusunda daha bilinçli olmaları eğitim düzeyindeki iyileşmenin çalışılan saatlerdeki gerilemedeki önemli etkisinde pay sahibi olabilir. Öte yandan, yükseköğrenim mezunlarının artması diğer eğitim daha düşük eğitim düzeylerindeki kişilerin de çalışma saatlerinin gerilemesinde etkili olabilir. Yükseköğrenim mezunlarıyla beraber çalışmak diğer eğitim düzeylerinde çalışanların da verimliliğini ve işgücü mevzuatı konusundaki bilinç düzeylerini artırabilir. Özetle, eğitim düzeyindeki artışın çalışma saatlerindeki düşüşte açıklanan kısımda gördüğümüz yüzde 5,6'lık doğrudan katkısının yanı sıra açıklanamayan kısım kanalıyla da dolaylı bir katkısı olabilir. İstihdamda mesleki vasıf, sektör ve bölge kompozisyonunda değişimler, ortalama yaşın ve kadınların istihdamdaki payının artması ortalama çalışma saatlerinde gerilemeye katkıda bulunan diğer değişkenler olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç

Türkiye'de işsizlik oranı OECD ülkelerinin oldukça üzerindedir. Genç ve artmakta olan nüfus işsizlik oranının önümüzdeki yıllarda da sorun olmaya devam edeceğine işaret etmektedir. Ayrıca, işgücüne katılım oranında artış eğilimi gözlenmektedir. Dolayısıyla, işgücü piyasasına her yıl önemli miktarda yeni kişi girmektedir. Bu nedenle, işsizlik oranının düşmesi için yüksek oranda istihdam artışlarının önümüzdeki yıllarda sürdürülmesi önemli bir koşuldur. Ortalama çalışılan saatlerin düşmesi yoluyla istihdamın paylaşılması toplam istihdam edilen kişi sayısını artırarak işsizlik oranının düşmesine önemli bir katkı sağlayabilir.

Türkiye'de haftalık ortalama çalışma saati OECD ortalamasına kıyasla oldukça yüksektir. Öte yandan işsizlik oranı OECD ortalamasının iki katına yakındır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, çalışma saatlerindeki farklılık OECD ile Türkiye arasındaki işsizlik farkını tamamen açıklamaktadır. Türkiye'de çalışılan saatin OECD ortalamasına eşit olduğu durumda, işgücüne katılım oranı da OECD ortalamasına yükseldiği durumda dahi, işsizlik oranı OECD ortalamasının altında kalmaktadır.

Çalışma saatleri Türkiye'de seviye olarak yüksek olmakla birlikte zaman içinde gerileme eğilimindedir. 2006 yılında ortalama 52,4 olan haftalık ortalama çalışılan saat, yüzde 12,7 oranında gerileyerek 2018 yılında 45,7 saat olarak gerçekleşmiştir. Ayrıştırma analizi

sonuçları, söz konusu gerilemenin yaklaşık üçte birinin gözlenebilir çalışan ve iş özelliklerindeki değişimler tarafından açıklanabildiğini göstermektedir.

Kısmi süreli çalışma biçimi çalışılan saatlerdeki azalmaya en yüksek katkıyı veren faktör olmuştur. Kısmi süreli çalışma oranının artmaya başlaması ortalama çalışılan saatlerdeki gerilemenin yüzde 20'sini tek başına açıklamaktadır. Bununla birlikte kısmi süreli çalışanların oranı halen OECD ortalamasının oldukça altında yer almaktadır. Kısmi süreli çalışma biçimini özendirici düzenlemelerin yapılması bu bağlamda ortalama çalışılan saatleri düşürerek istihdam oranını artıracak ve işsizliği düşürücü etkide bulunacaktır.

Çalışanların eğitim düzeyinde gözlenen iyileşme ortalama çalışma süresinin azalmasına katkıda bulunan ikinci önemli etkidir. Yükseköğrenim mezunu çalışanların daha verimli çalışmaları, teknolojik imkanları daha iyi kullanmalarının yanı sıra mevzuat konusunda daha bilinçli olmaları gibi nedenler bu çalışanların daha kısa süreli çalışmalarında etkili olmuş olabilir. Yükseköğrenimde okullaşma oranlarının artış eğilimine devam etmesi önümüzdeki yıllarda da eğitim düzeyi kanalıyla çalışılan saatlerin azalmaya devam edeceğine işaret etmektedir.

Çalışma saatlerindeki gerilemenin üçte ikilik önemli bir kısmı gözlenebilir değişkenlerdeki değişim ile açıklanamamaktadır. Bu durum verimlilik artışları gibi makroekonomik gelişmelerin ya da işgücü piyasasındaki kurumsal ve kültürel değişimlerin çalışma saatlerindeki gerilemede önemli paya sahip olduğuna işaret etmektedir. İlerleyen dönemdeki araştırmalarda, işveren ve işçilerle yapılacak detaylı anket çalışmaları ortalama çalışılan saatlerin gerilemesinin nedenlerini daha net bir şekilde ortaya koyacaktır.

Yükseköğrenim mezunlarının oranının artması daha düşük eğitim düzeyindeki çalışanların da ortalama çalışma saatlerini düşürücü etkide bulunmuş olabilir. Dolayısıyla eğitim düzeyindeki artış doğrudan ve dolaylı olarak çalışma saatlerini düşürücü etkide bulunmuş olabilir. Bu çerçevede, eğitim yatırımlarının devam etmesi büyük önem taşımaktadır.

Çalışma saatlerinin düşürülmesi için bir diğer politika önerisi firmaların mevzuata uygunluğunun daha sıkı bir şekilde denetlenmesidir. Ortalama çalışılan saatinin yasal çalışma saatinden fazla olması birçok işçinin fazla çalışma yaptığını göstermektedir. Bu işçilere fazla mesai ücretinin ödenip ödenmediğinin tespiti bu noktada önem taşımaktadır. Fazla mesai ücreti ödemeyen firmaların tespiti ve cezalandırılması bu firmaları fazla çalışma konusunda caydıracaktır. Firmalar bu durumda artan işgücü taleplerini çalışma saatlerini artırarak değil ilave istihdam yoluyla karşılayacaklardır. Bu çerçevede, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının denetim kapasitesinin artırılması önerilebilir.

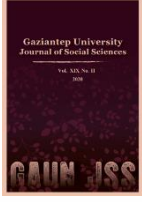
Haftalık çalışma saati sınırının düşürülmesi bir başka politika önerisi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu konuda bir düzenleme, saatlik ücretlerin artmasına neden olmayacak bir şekilde yapılmalıdır. Aksi takdirde işgücü maliyetleri artacağı için istihdam azalacak ya da kayıt dışılık artabilecektir.

Kaynakça

- Alesina, A., Glaeser, E., ve Sacerdote, B. (2005). Work and leisure in the United States and Europe: why so different?. *NBER macroeconomics annual*, 20, 1-64.
- Babcock, P., & Marks, M. (2011). The falling time cost of college: Evidence from half a century of time use data. *Review of Economics and Statistics*, 93(2), 468-478.
- Bauer, T., & Zimmermann, K. F. (1999). Overtime work and overtime compensation in Germany. *Scottish Journal of Political Economy*, 46(4), 419-436.

- Blundell, R., Duncan, A., McCrae, J., & Meghir, C. (2000). The labour market impact of the working families' tax credit. *Fiscal studies*, 21(1), 75-104.
- Blanchard, O. (2004). The economic future of Europe. *Journal of Economic Perspectives*, 18(4), 3-26.
- Blau, F. D., ve Kahn, L. M. (2007). Changes in the labor supply behavior of married women: 1980–2000. *Journal of Labor economics*, 25(3), 393-438.
- Blinder, A. S. (1973). Wage discrimination: Reduced form and structural estimates. *Journal of Human Resources*, 8(4), 436-455.
- Böckerman, P. (2002). Overtime in Finland. *Finnish Economic Papers*, 15(1), 36-54.
- Böckerman, P., ve Kiander, J. (2002). Determination of average working time in Finland. *Labour*, 16(3), 557-568.
- Causa, O. (2008). Explaining differences in hours worked among OECD countries: An empirical analysis. *OECD Economic Department Working Papers*, No:596.
- Causa, O. (2010). The policy determinants of hours worked across OECD countries. *OECD Journal: Economic Studies*, 2009(1), 1-39.
- Fagan, C., Norman, H., Smith, M. ve Menéndez, M. C. G. (2014). *In search of good quality part-time employment*. Geneva: International Labor Organization.
- Hunt, J. (1998). Hours reductions as work-sharing. *Brookings papers on economic activity*, 1998(1), 339-369.
- ILO (2012). International standard classification of occupations: structure, group definitions and correspondence tables, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_172572.pdf.
- Jann, B. (2008). The Blinder-Oaxaca decomposition for linear regression models. *The Stata Journal*, 8(4), 453-479.
- Jirjahn, U. (2008). On the determinants of shift work and overtime work: Evidence from German establishment data. *British Journal of Industrial Relations*, 46(1), 133-168.
- Kapteyn, A., Kalwij, A., ve Zaidi, A. (2004). The myth of worksharing. *Labour Economics*, 11(3), 293-313.
- Koç, M., ve Görücü, İ. (2011). 4857 sayılı İş Kanunu'na göre kısmi çalışma uygulaması ve sonuçları. *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 28, 149-178.
- Oaxaca, R. (1973). Male-female wage differentials in urban labor markets. *International Economic Review*, 14(3), 693-709.
- Prescott, E. C. (2004). Why do Americans work so much more than Europeans? *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 28(1), 2-13.
- Rogerson, R. (2007). Taxation and market work: is Scandinavia an outlier? *Economic theory*, 32(1), 59-85.
- Ünlü, M , Selvi, A , Üçdoğruk Birecikli, Ş . (2019). Türkiye’de özel sektörde fazla mesai: tobit modelleri incelenmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 34 (1) , 125-139 . DOI: 10.24988/ije.2019341838.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Banka Mevduatları ve Sanayi Üretimi İlişkisi: Parasal Aktarım Mekanizması Üzerine Bir Nedensellik İncelemesi

The Relationship Between Bank Deposits And Industrial Production: A Causality Analysis On Monetary Transmission Mechanism

Hatice Elanur KAPLAN^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Niğde / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4722-3434

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Haziran 2020

Kabul tarihi: 24 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Banka Mevduatları,
Sanayi Üretim Endeksi,
Parasal Aktarım Mekanizması,
Türkiye

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 22, 2020

Accepted September 24, 2020

Keywords:

Bank Deposits,
Industrial Production Index,
Monetary Transmission Mechanism,
Turkey

ÖZ

Fon fazlası olanların, tasarruflarını fon açığı olanlara aktarması finansal piyasaların temelini oluşturur. Bu konuda para piyasasının öncü aktörü olan mevduat bankaları önemli birer aracı kurum rolü üstlenir. Mevduat bankalarda toplanan mevduatın doğrudan veya dolaylı olarak yatırımlar yoluyla üretime aktarılması beklenir. Diğer yandan, üretim faaliyetlerinin artmasının bir sonucu olarak gelirin artması ve bunun da tasarruflara yansması diğer bir beklentidir. Mevduat toplamı ve sanayi üretimi arasındaki nedensellik ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, Ocak 2008 – Aralık 2019 dönemi için Granger (1986) nedensellik testi ile Breitung ve Candelon (2006) frekans nedensellik testi gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, sanayi üretimindeki değişim ile mevduatlardaki değişim arasında tek yönlü bir nedenselliğin varlığını ortaya koymaktadır. Buna göre, sanayi üretimindeki değişim kısa dönemde mevduatlardaki değişime neden olmaktadır. Uzun dönemde ise, herhangi bir nedensellik ilişkisi oluşmamaktadır. Özetle, kısa dönemde tespit edilen nedenselliğin geçici olduğu, dolayısıyla kalıcı olmayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The transfer of the savings to those with fund deficits constitutes the basis of financial markets. Deposit banks, which are the leading actors of the money market, play an important intermediary role. Deposits are expected to be transferred to deposits in banks directly or indirectly through investments. On the other hand, it is another expectation that revenue increases as a result of increased production activities, and this is reflected in savings. In this study, which examines the causality relationship between deposit total and industrial production, Granger's (1986) causality test and Breitung and Candelon (2006) frequency causality test are conducted throughout January 2008 - December 2019. The obtained study results reveal the presence of a unilateral causality between the change in industrial production and the change in the total of bank deposits. Accordingly, the change in industrial production causes changes in bank deposits in the short-run. In the long run, however, there is no such causal relationship. In summary, it is concluded that the causality detected in the short-run is temporary and therefore cannot be permanent.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: haticeelanurkaplan@ohu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Many economists considered financial development as one of the main factors for the growth of the real economy. Economists such as John Hicks, Joan Robinson, Walter Bagehot, and Joseph Schumpeter thought that the financial system has a significant impact on growth. According to Hicks and Bagehot, capital mobility played an important role in igniting industrialization in England. Schumpeter, on the other hand, expressed that banks played an important role in ensuring the success of entrepreneurs in applying new products and production methods by providing long-term loans. Robinson states that entrepreneurs play an important role in financial development. Other economists claimed that there was no relationship between economic growth and financial development. Economists like Robert Lucas supported the opinion that financial factors were heavily involved in economic growth. Another economist Nicholas Stern stated that the role of the financial system was not discussed in developing countries. Financial systems emerge as an important factor in the economic growth process, as they undertake the function of providing funds to spread new technologies and realize capital accumulation. Financial markets, which are developed and fulfill their functions effectively, can direct small deposits that are in the hands of individuals, to direct investments to large investments, to enable investment diversification, to reduce the risks of savers, to collect information, and evaluate the projects that are considered to be implemented, to reduce the costs of their expertise and to monitor the management of resources. It can increase efficiency and thus economic growth by undertaking such functions. Banks, as the engines of the financial system, have an important place in the development of the economy. They have important duties such as intermediating between funders and demanders, providing liquidity, providing funding by investing funds, helping the development of domestic and foreign trade, and ensuring effectiveness in the development of monetary policies. In this respect, the healthy structure of the banks is an extremely crucial issue for ensuring stability in the national economy. Banks' gain in healthy structures is also dependent on improving profitability levels. The sound profitability levels of the banks make a significant contribution to both the efficient operation of banks and economic stability. Profitability is a vital issue for banks, as deposit banks can be described as companies aiming to maximize their profits or trying to maximize their market shares. Upon considering the concept of profitability in the context of systematic risk, the profitability, failure, and risks of a bank can affect the entire financial system. The transfer of the savings to those with fund deficits constitutes the basis of financial markets. Deposit banks, which are the leading actors of the money market, play an important intermediary role. Deposits are expected to be transferred to deposits in banks directly or indirectly through investments. On the other hand, it is another expectation that revenue increases as a result of increased production activities, and this is reflected in savings. Deposit banks mediate the establishment of the relationship between those who have excess funds as the main activity and those who need funds. As a result of this activity, deposits collected are expected to be transferred to production. With the opposite view, the increase in production would increase revenue and therefore production. The mutuality of this transfer relationship is a desirable situation for economies. This study aims to determine whether the industrial production in Turkey and there is a mutual relationship between the total deposits. In this study, which examines the causality relationship between deposit total and industrial production, Granger's (1986) causality test and Breitung and Candelon (2006) frequency causality test are conducted throughout January 2008 - December 2019. The data included in the analysis are the Industrial Production Index and Total Deposit. Industrial Production Index is an economic indicator that measures the actual output of production, mining, and utilities. This index, along with other industrial indices and construction, is a major part of the change in national output throughout the business cycle. The Industrial Production Index level is an abstract number representing the production situation in the industry sector for a certain period compared to the reference period. This index represents the total growth in the industry sector. Just like GNP, this index is expected to have a positive relationship with the performance of the banking sector, when it is assumed to have an impact on the demand for and supply of banks' loans. The results obtained from the analyses reveal the existence of a unilateral causality relationship. Accordingly, it can be said that changes in industrial production cause changes in deposits. The finding in this direction reveals that the increases and decreases in industrial production are important in determining the increases and decreases in deposit totals. On the other hand, no significant effect of increases and decreases in deposit totals on increases and decreases in industrial production is found. Thus, increasing or decreasing deposits within the country's economy do not cause industrial production changes. In this context, deposits could not be regarded as one of the factors causing industrial production. Within the analysis, it is found that the causality relationship determined from changes in industrial production toward changes in deposits is short-term and temporary. This result reveals that, upon evaluating in terms of the national economy, an increase in industrial production would also increase deposits, albeit temporarily.

Giriş

Para politikasının üretim ve fiyat seviyesi üzerinde doğrudan ve anlamlı etkiler yaratabileceği bilinmekle birlikte, birlikte hareket eden iki veya daha fazla baskın aktarım mekanizması kanalına sahip olup olmadığı hala tartışmalı bir konudur. Bu konuda bir fikir birliği olmamasına rağmen, para politikası aktarımı hakkındaki teorik tartışmaya en az iki görüş hâkimdir: “parasal görüş” ve “kredi görüşü”. “Parasal görüşe” dayalı olarak para politikası aktarım mekanizmasını anlamaya çalışan teorik ve ampirik çalışmalar, faiz kanalına odaklanmaktadır. Bu tür makroekonomik modeller, özellikle de geleneksel IS-LM modelinden türetilmiş olanlar, finansal piyasa işlemlerinin tamamen bu piyasalarda bulunan varlıkların miktarına göre değil (parasal taban, banka kredisi, devlet tahvili arzı, hisse senedi hacmi), finansal fiyatlara (faiz oranı, döviz kuru, varlık fiyatları) göre özetlenebilir. Para politikası aktarımına parasal yaklaşım, ekonomide iki varlığın (para ve tahviller) varlığını dikkate alır. Bu modellerde, bankalar bilançoların pasifler tarafında hareket ederler, çünkü bilanço aktifleri tarafında herhangi bir işlem yapmadan mevduat yoluyla para yaratabilirler. Bu yaklaşım Modigliani - Miller (1958) teoreminin bir versiyonunu doğrulamaktadır, buna göre bankalar tasarruf sahipleri ve yatırımcılar arasında kaynak aracısı olmalarının yanı sıra, ekonomide özel bir role sahip değildirler (Kashyap ve Stein 1993, 1994; Claus ve Grimes 2003).

“Kredi görüşü”, finansal varlıkların ve borçların bilançoda oynadığı farklı rolleri vurgular ve ekonomide üç tür varlığın bulunduğunu dikkate alır: para, tahvil ve krediler. “Kredi görüşü”nün, “parasal görüşe dayanan” geleneksel modellerin para politikası şoklarının reel ekonomiye nasıl aktarıldığını açıklamak için çok sınırlı olduğu kanıtlanmıştır. Bu sınırlılık, modellerin borç verenler ve borçlular arasında bilgi asimetrisinin bulunduğunu göz ardı etmesi ve temelde, ekonominin iyi performansı için finansal araçların önemini ihmal etmeleri nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Böylece, bu yeni yaklaşım çerçevesinde, bankalar para yaratmanın yanı sıra, kredi tahsis ettikçe bankacılık sektörü de özel bir role kavuşmaktadır.

“Kredi görüşü”ne dayanan son iktisat teorisinin en önemli gelişmelerinden biri, finans piyasasının işleyişi açısından bilgi asimetrisinin sonuçlarının haritalanması olmuştur (Bernanke ve Blinder 1992; Kashyap ve Stein 1993, 1994; Bernanke ve Gertler 1995). Bir finansal sözleşmenin taraflarından biri, işlemin diğer tarafı hakkında yetersiz bilgiye sahip olduğunda ve dezavantajlı tarafın karar almasını engellediğinde, finansal piyasada bilgi asimetrisi ortaya çıkmaktadır.

Bilgi asimetrisi, ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarına yol açmaktadır. Ters seçim, işlem etkili bir biçimde gerçekleşmeden önce ortaya çıkan bir bilgi asimetrisi problemidir. Bu, taahhütlerine uymayı düşünmedikleri için faiz oranından bağımsız olarak kredi almaya girişenleri seçme olasılığını temsil etmektedir (Akerlof 1970). Ahlaki tehlike, işlemin gerçekleşmesini takiben beliren bir bilgi asimetrisi sorununu temsil eder, yani borç veren, borçlunun istenmeyen veya aşırı riskli faaliyetlerde bulunma riski ile karşılaşır ve kredi geri ödeme olasılığı azalır. Bu sorunlar, özellikle kredi piyasası operasyonlarında, finansal piyasalara önemli başarısızlıklar dâhil etme ve etkin işleyişlerine müdahale etme eğilimindedir (Rothschild ve Stiglitz 1970).

Denardin ve Neto’ya (2009) göre, geleneksel para politikası aktarım modelleri, kredi piyasalarının işleyişini anlamaya yardımcı olmanın yanı sıra, yanıltıcı da olabilmektedir. Faiz oranının piyasadaki dengeyi ayarlayan herhangi bir fiyat gibi kabul etme yönündeki yatınlıktan dolayı hatalar meydana gelebilecektir. Faiz oranının geleneksel bir fiyat olmaktan ziyade, gelecekte belirli bir miktarın ödeme vaadi olduğunu vurgulamak önem taşımaktadır. Ayrıca, finansal ve kredi piyasaları, anonim özelliğe sahip geleneksel mal ve hizmetler piyasalarından farklıdır. Ertelemiş ödemelerle karakterize edilen kredi, kredi verme kararıyla ilgili spesifik bilgiler içermesi sebebiyle farklıdır. Bu nedenle, finansal piyasaların, bilgi

asimetrisi sebebiyle geleneksel piyasalardan çok farklı davranışlara sahip olduğu düşünülebilir. Bundan dolayı, ana temeli bilgi asimetrisinin mevcudiyetine ve finansal piyasaların geleneksel görüşün önerdiği gibi mükemmel bir şekilde işlemediği hipotezine dayanan “kredi görüşü”, para politikasının ekonomiye ne şekilde müdahale edebileceğine dair alternatif bir yorumu temsil etmektedir. Öte yandan, bilgi asimetrisi ve yarattığı sorunlar (ters seçim ve ahlaki tehlike), kredinin sunulduğu koşullar (hacim ve fiyatlar) ve yatırım ile üretim üzerinde etki yaratmada geleneksel görüş tarafından açıklanamayan paradoksları ve sorunları açıklığa kavuşturmaya yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de mevduat bankacılık sektörünün toplam mevduatları ile sanayi üretim endeksi arasında olası nedensellik ilişkisini incelemektir. Literatürdeki benzer diğer çalışmalardan farklı olarak, bu çalışmada Breitung ve Candelon (2006) çalışmasıyla geliştirilen kısa ve uzun dönem nedensellik analizi uygulanmıştır. Bu bağlamda, çalışma altı kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, çalışma konusu ile ilgili bazı temel bilgilere yer verilmiş olup, ikinci kısımda konu ile ilgili teorik çerçeve oluşturulmuştur. Çalışmanın üçüncü kısmında, çalışma konusunu araştıran farklı bakış açılarıyla oluşturulan ampirik literatür çalışmaları sıralanmıştır. Dördüncü kısımda, analizde kullanılan verilerin açıklamaları, nereden temin edildikleri ve kullanılan analiz yöntemi açıklanmıştır. Beşinci kısımda, gerçekleştirilen analizlerden elde edilen bulgular kuramsal olarak tartışılmış ve önceki literatür çalışma bulguları ile karşılaştırılmıştır. Çalışmanın altıncı ve son kısmında ise, kısa bir sonuç değerlendirmesi bulunmaktadır.

Teorik Çerçeve

Genişletici veya daraltıcı para politikaları, banka mevduatları ve rezervleri üzerinde değişikliklere sebep olmaktadır. Artan para arzı, banka mevduatları ve rezervlerini yükseltmekte ve dolayısıyla da bankaların tahsis edebilecekleri kredi tutarını olumlu etkilemektedir. Artan kredi alma imkânı, firmaların daha yüksek yatırım harcaması gerçekleştirmesini mümkün kılacak ve böylece de toplam talepte genişletici etki yaratılmış olacaktır. Bernanke ve Gertler (1995), yalnızca faiz oranı kanalıyla parasal aktarım mekanizmasını tam anlamıyla açıklamanın mümkün olmadığını ve kredi boyutunun da göz önünde tutulması gerektiğini belirtmiştir. Bu sebeple kredi kanalı, faiz oranı kanalının ekonomi üzerindeki etkilerini yoğunlaştırabilecektir. Parasal aktarım süreci içerisinde finansal sınırlamalar da ele alınmalıdır. Kredi kanalı teorisi uyarınca, para arzı değişimi sadece ödünç verilebilir fonlara yönelik talebini değil, aynı zamanda ödünç verilebilir fon arzını da değiştirebilmektedir. Böylece, iktisadi birimlerin harcama ve tüketim kararlarının yanı sıra, para arzı değişiminin finansal kurumlar üzerindeki dolaysız etkileri de vurgulanmaktadır (Karaca 2019). Alternatif yaklaşım, kredi kanalının, kredi piyasalarındaki içsel gelişmeler yoluyla, makroekonomik şokların yayılmasını artırmaya ve para politikasının faiz oranları üzerindeki etkisini güçlendirmeye katkıda bulunan bir finansal hızlandırıcının ortaya çıkışını teşvik ettiğini göstermektedir. Kredi kanalındaki tartışmalar genellikle para politikası için iki aktarım rotasını birbirinden ayırmaktadır: banka kredi kanalı ve bilanço kanalı.

Banka kredi kanalı, banka kredisinin özel işlevine ve ekonominin finansal yapısında bankaların oynadığı role vurgu yapmaktadır. Banka kredi görüşünde, para politikası faaliyetlerinin reel ekonomiye aktarılmasında bankalar önemli bir rol oynamaktadır (Walsh 2011). Para politikasının aktarım sürecinde finansal piyasaların yapısı ve para politikası uygulamalarının faiz oranları aracılığıyla aktarımını sağlayan bankacılık sektörüyle ilişkili olduğu belirtilmektedir. Sermaye piyasasının gelişmişliği, şeffaf para politikası uygulamaları ve yeni finansal araçların gelişimi gibi finansal yapıda ortaya çıkan değişiklikler, faiz oranlarının para politikası kararları üzerindeki tepkisinin büyüklüğünü ve hızını artırmakta ve böylece aktarım sürecini etkilemektedir. Uygulanan para politikası neticesinde, bankaların aktif ve pasiflerini ayarlama şekilleri banka kredi arzının para arzı değişimlerinden etkilenip

etkilenmediği konusunda önemli bir ölçüt olarak görülmektedir (Khakimov vd. 2010). Özetle, parasal aktarım mekanizmasının kredi kanalında merkez bankası tarafından uygulanan genişletici bir para politikası, bankaların rezerv ve mevduatlarını artırarak, banka kredilerinin miktarında artışa sebep olmaktadır. Banka kredilerindeki bu artış neticesinde, ekonomik birimlerin yatırımları ve tüketimleri artış göstermekte ve böylece toplam talep artmaktadır.

Bilanço kanalı, merkez bankasının uyguladığı para politikasındaki değişikliklerin sadece piyasa faiz oranlarını değil, aynı zamanda borçluların finansal durumlarını da etkilemesi sebebiyle ortaya çıkmıştır. Daraltıcı para politikası borçluların bilançolarını zayıflatmaktadır. Örneğin, borçluların kısa vadeli veya değişken faizli borçları söz konusu olduğunda, artan faiz oranları doğrudan faiz giderlerini artırarak net nakit akışlarını azaltmakta ve bu durum borçlunun mali durumunu zayıflatmaktadır (Bernanke ve Gertler 1995). Borç alan firmaların güvenilirliği açısından, para politikasının etkileri bilanço kanalı ile vurgulanmaktadır. Parasal bir daralma iki nedenden dolayı firmaların net değerinin azalmasına sebep olmaktadır. İlk olarak, daha daraltıcı para politikası, faiz oranlarının yükselmesine, ödenmemiş olan borçların daha pahalı hale gelmesine ve firmaların nakit akışlarının azalmasına sebep olmaktadır. İkinci olarak ise, yükselen faiz oranlarına varlık fiyatlarındaki düşüşler eşlik etmektedir. Sonuç olarak, pazarlanabilir teminatın değeri düşmekte ve bu olumsuz gelişmeler mevcut dış finansmanın daha sıkı şartlar altında gerçekleşmesine yol açmaktadır (Guender 1998).

Ters seçim olasılığının yükselten bir net değer düşüşü, yatırım harcamalarının finansmanı amacıyla açılacak kredi hacminde daralmaya neden olmaktadır. Tam tersi şekilde, bir net değer artışı ise, ters seçim olasılığını azaltmaktadır. Firmaların düşük bir net değere sahip olması, kötü niyet sorunu olasılığını da artırmakta iken, firmaların yüksek bir net değere sahip olması ise, kötü niyet sorunu olasılığını azaltmaktadır. Parasal aktarım mekanizmasının bilanço kanalında para politikasının firmaların bilançoları üzerindeki etkileri birkaç şekilde görülebilmektedir. Örneğin genişletici bir para politikası hisse senetleri fiyatlarını artırarak firmanın net değerinin yükselmesine neden olmaktadır. Bu durum, ters seçim ve kötü niyet sorunlarını azaltacağından dolayı, yatırım harcamalarında artış görülmekte ve böylece genişletici para politikası toplam talebin artmasına neden olmaktadır (Mishkin 2007).

İlk kez Bernanke ve Blinder (1988) tarafından şekillendirilen para politikası aktarım mekanizmasının banka kredileri kanalı, para politikası şokunun banka kredilerinin arzı üzerindeki potansiyel etkisine odaklanmaktadır. Bu kanal, banka kredisinin kendine özgü doğasının ve bankaların ekonomide oynadığı özgün rolün tanınmasıyla ortaya çıkmıştır. Projeleri izleme yoğunluğu, kredi sözleşmelerinin kısıtlı ve ayrıntılı kapsamın yanı sıra, bankalar ile müşterileri arasındaki özel ilişkiler bankaların bilgi asimetrisi problemlerini çözmeye yeteneğini daha da artırmaktadır.

Banka kredilerinin ilgili bir para politikası aktarım mekanizması kanalını temsil edebilmeleri için, küçük ve orta ölçekli işletmelere ve bireysel kredilere olduğu gibi, özellikle bazı firma sınıfları veya bankaya bağlı olarak nitelendirilen belirli sektörler için özel nitelikte olmaları da gereklidir. Ayrıca, iki ek koşulun yerine getirilmesi zorunludur. Birinci koşul gereği, bankaların mevduatlara ilişkin işlemler için tam ikamesi olmamalıdır, böylece para politikası sadece bankaların bilançolarının pasifler tarafını değil, aynı zamanda aktifler tarafını ve dolayısıyla kredi arzını da etkilemektedir. İkinci koşul gereği ise, firmalar ve tüketiciler banka kredileri için tam ikamelere sahip olmamalıdır, böylece bankalar diğer finans kurumlarının çözemediği bilgi asimetrisi sorunlarını çözdükçe daha özel hale gelmektedir.

Bankaların krediler ve menkul kıymet yatırımları gibi aktif faaliyetlerini yürütmeleri için rezerv gerektiren mevduatlara önemli ölçüde bağlı oldukları düşünüldüğünde, banka rezervlerinin toplam hacmini azaltan kısıtlayıcı bir para politikası ($M\downarrow$), mevduat seviyesini de düşürmekte ve dolayısıyla bankaların kredi verme kabiliyetini etkilemektedir. Önemli sayıda

firmanın ve bireyin güçlü veya münhasıran banka kredilerine bağlı olduğunu düşündüğünde, kredi arzındaki bir azalmanın bu grupların alternatif finansman kaynaklarına erişimini engelleyerek ve faaliyetlerini azaltmaya zorlayarak tüketici harcamalarını ($C\downarrow$), yatırımı ($I\downarrow$) ve sonuç olarak çıktıyı ($Y\downarrow$) tehlikeye düşürebileceği söylenebilecektir. Para politikasının banka kredileri kanalı üzerindeki etkisi şematik olarak aşağıdaki gibi temsil edilebilir:

$$M\downarrow \rightarrow \text{Banka mevduatları}\downarrow \rightarrow \text{Bankanın verdiği krediler}\downarrow \rightarrow C, I\downarrow \rightarrow Y\downarrow$$

Banka kredileri de dâhil olmak üzere tüm dış finansman kaynaklarının firmanın iç fonlarının (nakit akışı ve dağıtılmamış kazançlar) kısmi ikameleri olduğunu varsayarak, kredi kanalı için daha kapsamlı bir açıklamayı temsil eden para politikası aktarım mekanizmasının bilanço kanalı Bernanke ve Gertler (1986) tarafından şekillendirilmiştir. Bu kanal, para politikası şokunun borçluların bilançoları üzerindeki potansiyel etkisini, net değer, nakit akışı ve varlık likiditesi gibi değişkenlere odaklanarak ele almaktadır.

Bu anlayışa göre, daraltıcı bir para politikası ($M\downarrow$), varlık fiyatlarını düşürür ($P_e\downarrow$), nakit akışını zayıflatır ve şirketlerin/bireylerin borç yükünü artırır. Sebep olduğu ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarının artması nedeniyle, alacaklılar portföylerinin yapısını riskli kredi fonlarından daha güvenli olan tahvillere doğru değiştirmeye yönelmekte ve böylece dış finansman priminde (*spread*) bir artış ve kredi arzında bir azalma meydana gelmektedir. Bu durum, şirketleri yatırım planlarını iptal etmeye teşvik ederek ($I\downarrow$) ve bireylerin tüketim planlarını ertelemelerine ($C\downarrow$) yol açarak üretimde bir azalmaya ($Y\downarrow$) sebep olmaktadır. Bilanço kanalı yoluyla aktarım mekanizması şematik olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir:

Ters seçim ve

$$M\downarrow \rightarrow P_e\downarrow \rightarrow \text{ahlaki tehlike}\uparrow \rightarrow \text{spread}\uparrow \rightarrow \text{Bankanın verdiği krediler}\downarrow \rightarrow C, I\downarrow \rightarrow Y\downarrow$$

problemleri

Genel olarak, para politikası aktarım mekanizmasının banka kredileri kanalının ve az da olsa bilanço kanalının önemi, bankaların aktif faaliyetlerini finanse etmek amacıyla banka mevduatlarına ne ölçüde bağlı oldukları ile doğrudan ilgilidir. Bu da, alternatif fon kaynaklarını mevduat yerine kısmi ikame durumuna getiren finansal piyasadaki bilgi asimetrisinin seviyesine bağlıdır. Diğer bir deyişle, bu durum, banka rezervlerini değiştiren para politikasındaki bir değişikliğe ve dolayısıyla fon kaynaklarının görece arzına bağlı olarak, bankaların portföylerinin özellikle kredi operasyonlarının yapısını ayarlamadaki tepkisine bağlıdır.

Parasal aktarım mekanizması, yıllar boyunca bir paradigma değişimine tanıklık etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasındaki ilk 30 – 40 yıl boyunca ekonomistler, toplam üretim artışı ve fiyat enflasyonu yoluyla IS-LM tipi ekonomik istikrar politikasına bağlı kalmıştır. Bu çerçevede, parasal değişkenlerdeki politika kaynaklı değişikliklerin toplam talebi ve sonuç olarak, reel gayri safi yurtiçi hâsıla ve toplam fiyat endeksindeki enflasyon gibi ekonomi genelinde bir çıktı ölçümünün büyümesini etkileyebileceği varsayılmıştır. Parasal aktarım mekanizmasının bu özelliği, daha sonra politika şoklarının reel ekonomiye aktarılmasında geçici olarak neler olduğu hakkında bir açıklama yapmadığı için “kara kutu” görüşü olarak yorumlanmıştır (Bernanke ve Gertler 1995).

Böylece, parasal aktarım mekanizması hakkındaki daha güncel bir literatür, ülkelerdeki parasal değişkenlerin, firmalar, endüstriler, sektörler ve bölgeler arasındaki tüketim, yatırım, ticaret ve ekonomik faaliyetler gibi toplam talebin çeşitli bileşenlerini nasıl etkilediğinin daha iyi anlaşılması için ayrıştırılmış analizleri kapsamıştır. Bu gelenekteki çalışmalar, Stiglitz ve Weiss (1981) tarafından bilgi asimetrisi, piyasa kusurları ve ahlaki tehlike ile ilgili çalışmaların yanı sıra; bilanço kanalı (Bernanke ve Gertler 1995) ve banka borç verme kanalından (Kashyap

vd. 1993; Kashyap ve Stein 1995) oluşan kredi kanalı ile ilgili öncü çalışmalardan esinlenmiştir. Ayrıca, ürün bileşimi ile ilgili üretim sektörlerinin heterojen özelliklerini, işgücü ve sermaye girdilerinin yoğunluğunu yansıtan üretim teknolojisini, firmaların finansal yapısını, ticarete açıklığı, ücret sözleşmelerini ve ürün fiyatlarındaki esnekliği vurgulayan diğer bazı çalışmalar da [Ahmed (1987); Bernanke ve Blinder (1988); Kretzmer (1989); Kandil (1991); Kashyap vd. (1993), Gertler ve Gilchrist (1994), Bernanke ve Gertler (1995), Kashyap ve Stein (1995); Dale and Haldane (1995); Angeloni vd. (1995); Ganley ve Salmon (1997); Ahmed ve Miller (1997); Loo ve Lastrapes (1998); Shelley ve Wallace (1998); Hayo ve Uhlenbrock (1999); Dedola ve Lippi (2000); David vd. (2000); Gaiotti ve Generale (2001); Peersman ve Smets (2005)] parasal aktarım mekanizmasının ayrıştırılmış analizinin genişlemesine katkıda bulunmuştur.

Sanayi sektörüne odaklanan ayrıştırılmış aktarım mekanizmaları üzerine gerçekleştirilen teorik ve ampirik çalışmalar, çeşitli perspektifler sunmaktadır:

İlk olarak, aktarım mekanizmasının kredi kanalı, parasal aktarım mekanizmasının firmalar ve endüstriler için ayrımsal etkisinin bir açıklanmasını sağlamaktadır. Bernanke ve Gertler (1995), para politikasının küçük ölçekli firmaları büyük firmalardan farklı şekilde etkileyebileceğini açıklamıştır. Parasal aktarım mekanizması için firma büyüklüğü etkilerine ilişkin kredi kanalı perspektifi, endüstri seviyesi analizine genişletilebilecektir. Kredi kanalına göre, küçük firmaların finansal yapıları veya kaldıraç yapılarının büyük firmalardan farklı olması bağlamında, parasal aktarım mekanizmasının finansal hızlandırıcı teorisi, borç alanlar ve borç verenler arasındaki bilgi asimetrisinin, genellikle borçlunun net değerine bağlı olan bir dış finansman primine yol açabileceğini belirtmektedir. Bernanke ve Gertler (1995) çalışmasının vurguladığı üzere, dış finansman priminin borçluların net değerine bağımlılığı bir “finansal hızlandırıcı” aktarım mekanizması yaratacaktır. Sermaye piyasasına sınırlı erişim ve dış borçlanma nedeniyle, küçük şirketlerin büyük ölçekli bankalara kıyasla banka kredisine daha bağımlı olmaları olasıdır. Bu nedenle, banka kredisindeki daralmaları ve artan faiz oranlarını içeren bir para politikası, küçük firmaların harcamalarını büyük firmalardan daha fazla etkileyebilmektedir.

İkinci olarak, üretimin sermaye-emek yoğunluğu farklı bir açıklama getirmektedir (Ganley ve Salmon 1997; Hayo ve Uhlenbrock 1999; Berument vd. 2004). Bu bakış açısı, Tobin’in (1960) Neoklasik büyüme modelindeki para ile ilgili çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Tobin’in modelinde, reel para dengesinin üretimdeki sermaye-emek yoğunluğunu ve dolayısıyla üretim artışını etkilediği varsayılmıştır. Bu hipotezden yola çıkarak, araştırmacılar sermaye malları endüstrilerinin daha uzun planlama gecikmeleri, yeterince büyük yatırım gereksinimleri ve tüketici mallarından daha uzun vadeli ve daha yüksek faiz oranlarına sahip daha yüksek tutarda kredi ile ilişkili olabileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla, tüketici malları ve yatırım malları ile kredi ve faiz oranları gibi parasal değişkenlerin nedensellik ilişkisi benzer olmayabilecektir. Berument vd. (2004), faiz oranlarındaki artışın sermaye-yoğun sektörleri emek-yoğun sektörlerden daha fazla etkilediğini göstermiştir. Benzer şekilde, İngiltere ekonomisi üzerine yapılan bir çalışma olan Ganley ve Salmon (1997), imalat, inşaat, dağıtım ve taşıma sektörlerinde parasal şoklara en büyük çıktı tepkilerinin sergilendiğini göstermiştir. Finansal hizmetler ve kamu hizmetleri ise, parasal şoklara nispeten daha az tepki vermiştir.

Üçüncü olarak, ürün özellikleri açısından gerçekleştirilen bazı çalışmalar [Mishkin (1976); Kretzmer (1989); Haimowitz (1996); Ganley ve Salmon (1997); Hayo ve Uhlenbrock (2000); Dedola ve Lippi (2000); Erceg ve Levin (2002); Peersman ve Smets (2002); Jung ve Yun (2005); Drake ve Fleissig (2010)] dayanıklı olmayan mallara kıyasla dayanıklı malların para politikasına duyarlılığını incelemiştir.

Mishkin (1976), dayanıklı tüketim mallarının ihmal edilmiş likit olmayan yönünü ele alarak, artan tüketici borç yükümlülüklerinin, dayanıklı tüketim malları alımlarında önemli bir caydırıcı unsur olduğunu ve finansal varlıkların artmasının güçlü bir teşvik olduğunu ileri sürmüştür. Para politikasının, iki ek parasal etki kanalı yoluyla (para politikasının ekonomideki varlıkların fiyatını etkilemesi ve geçmiş para politikasının kredinin maliyetini değiştirerek tüketicilerin borç stoklarının büyüklüğünü ve dolayısıyla dayanıklı tüketim harcamalarını etkilemesi) tüketicinin dayanıklı mallara yönelik harcamaları üzerinde güçlü bir etkisi olduğu bulunmuştur.

Dördüncü olarak, bazı endüstriler iç talebi karşılayan diğerlerinden daha fazla düzeyde ticarete konu olabilecektir. Aktarım mekanizması; döviz kuru, sermaye akımları, ihracat ve ithalat fiyatları üzerindeki para politikasının etkisiyle ekonominin açıklığından etkilenebilmektedir (Berument vd. 2007). Avrupa ülkelerinde yapılan bir çalışmada, Llaudes (2007), ticarete konu olan sektörün para politikası şoklarına ticarete konu olmayan sektörden daha yüksek oranda tepki verdiğini bulmuş ve para politikasının analizi için endüstriyel yapının önemine vurgu yapmıştır.

Literatür Taraması

Yazar(lar) ve Konu	Dönem ve Ülke(ler)	Veri ve Yöntem	Sonuçlar
Bulif (1998) Bu çalışma, bir banka kredi sıkışıklığının eski Çekoslovakya'daki üretim düşüşüne katkıda bulunmuş olabileceği hipotezini nicel olarak değerlendirmiştir.	1976 – 1990 Çekoslovakya	Yatırım Kredileri, Sanayi Üretim Endeksi. Johansen Eşbütünleşme Testi ADF Testi	Analiz sonuçları, sanayi üretiminin çeşitli banka kredileri ölçümleriyle eşbütünleşik olduğunu göstermektedir. Kredi arz şoklarının üretim üzerindeki etkisi değişse de, üretim düşüşü/artışı kredi sıkılaşmasını/gevşemesini takip eder.
Dinç (2006) Makroekonomik değişkenlerin ticari faaliyet gösteren mevduat bankaların kârlılıkları üzerine etkileri incelenmiştir.	2002– 2004 Türkiye	Aktif kârlılığı, Özkaynak kârlılığı, Enflasyon, Faiz oranı, Döviz kuru, GSMH, İç borç, Dış borç ve Sanayi Üretim Endeksi. Çoklu Regresyon Analizi.	Çalışmanın sonuçları, ticari banka kârlılıkları ile sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkinin doğrusal yönlü olduğu, kamu sermayeli bankalarda ise tersine bir durumun söz konusu olduğu ileri sürmüştür.
Özçipek (2006) Bu çalışmada, Türkiye'de banka kredi kanalının etkisi incelenmiştir.	1986 – 2005 Türkiye	GSYH, GSYH deflatörü, reel para miktarı, mevduat bankalarının verdiği reel kredi toplamı ve reel vadesiz mevduat toplamı. VAR Analizi, VECM.	Nedensellik ilişkisinin üretimden krediye doğru mevcut olduğu ve böylece banka kredi miktarında üretimin belirleyici olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca, 1982 yılı sonrasında para politikasının kredi arzına oldukça kısa süre için tesir edebildiği ve banka kredi toplamının ekonomik faaliyeti olumlu veya olumsuz etkilemediği ileri sürülmüştür.
Özün ve Çifter (2007) Bu çalışmada, Türkiye'de sanayi üretimi ile banka kredileri hacmi ilişkisi incelenmiştir.	1992– 2006 Türkiye	Sanayi Üretim Endeksi, Banka Kredi Hacmi. Wavelet Analizi	Analiz sonuçları, ilk 2 yıl sanayi üretiminden banka kredileri hacmine yönelik, 2 yıl sonrasında ise banka kredileri hacminden sanayi üretimine yönelik tek

			tarafli bir nedensellik iliskisinin oldugunu saptamistir.
Yıldırım (2008) Makroekonomik ve Mikroekonomik değişkenlerin Türkiye’de mevduat bankacılık sektörünün kârlılık oranları üzerindeki etkisi incelenmiştir.	2002– 2007 Türkiye	Aktif kârlılığı, Özkaynak kârlılığı, özkaynakların, kredilerin, menkul kıymetlerin, likit varlıkların ve bilanço dışı işlemlerin toplam varlıklara oranı, enflasyon, bütçe dengesinin sanayi üretim endeksine oranı ve sanayi üretim endeksi. Çoklu Regresyon Analizi.	Çalışma sonuçları; bütçe dengesi, sanayi üretim endeksi, özkaynakların varlıklara oranı ile likit varlıkların toplam varlıklara oranının özkaynak kârlılığını olumlu yönde; bilanço dışı işlemlerin varlıklara oranını ile enflasyon oranının özkaynak kârlılığını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur.
Dağdır (2010) Çalışmada, Türkiye’de makroekonomik değişkenlerin banka kârlılığını nasıl etkilediği araştırılmıştır.	2003 – 2008 Türkiye	Faiz Marjı, Sanayi Üretim Endeksi, Üretici Fiyat Endeksi ve GSYİH. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Testi ve Engel Granger 2 aşamalı Eşbütünleşme Analizi.	Çalışmanın sonucunda; faiz marjı ile sanayi üretim endeksi arasında zıt yönlü bir ilişki saptanmıştır. Sanayi üretiminin faiz marjı üzerinde çok etkili olduğu ve ayrıca faiz marjı ile sanayi üretim endeksinin eşbütünleşik oldukları ve uzun dönemde paralel hareket ettikleri saptanmıştır.
Gündoğdu ve Aksu (2011) Çalışmada, mevduat bankalarında özkaynak, sermaye ve aktif kârlılığı ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler araştırılmıştır.	1994 – 2008 Türkiye	Reel Faiz, Fiyatlar Genel Düzeyi, Bütçe Açığı ve Sanayi Üretim Endeksi. Sınır Testi Yöntemi.	Çalışma sonuçları, sanayi üretim endeksinin ve bütçe açığının her iki kârlılık üzerindeki etkisinin kısa ve uzun dönemde olumlu yönde olduğu belirtmiştir.
Taşkın (2011) Çalışmada, Türkiye’de ticari faaliyette olan mevduat bankalarının performanslarına tesir eden içsel ve dışsal faktörler incelenmiştir.	1995–2009 Türkiye	Aktif kârlılığı, Net faiz marjı, Özkaynak kârlılığı, Toplam Krediler/Toplam Aktifler, Aktif Büyüklüğü, Özkaynaklar/Toplam Aktifler, Özel Karşılıklar/Toplam Krediler, Personel Giderleri /Toplam Gelirler, Bilanço Dışı Faaliyetler /Toplam Aktifler, Yabancı Banka, Kişi Başına GSMH, Sanayi Üretim Endeksi, Faiz Oranı, Enflasyon Oranı. Panel Veri Analizi	Çalışma sonuçları, makroekonomik değişkenler içinden banka kârlılığını yalnızca sanayi üretim endeksinin olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Sanayi üretim endeksi artış gösterdikçe, firmalar bankalardan daha yüksek tutarlarda kredi talep etmiş, bu da bankaların kârlılığını artırıcı bir etki yaratmıştır.

<p>Taş vd. (2012) Çalışmada, para aktarım mekanizmasının banka kredi kanalının Türkiye ekonomisi açısından işlevsel olup olmadığı araştırılmıştır.</p>	<p>1990–2010 Türkiye</p>	<p>Sanayi Üretim Endeksi, Döviz Kuru, Bankaların Menkul Kıymet Stokları, Toplam Banka Kredileri, Toplam Banka Mevduatları, LIBOR. VAR Analizi Etki - Tepki Fonksiyonları</p>	<p>Analiz sonuçları, sanayi üretimi ve banka kredilerinin faiz şoklarına eş anlı karşılık verdiğini, Türkiye’de ticari faaliyet gösteren firmaların banka kredilerine bağımlı olduğunu, banka kredisinin sanayi üretimini açıklamada diğer değişkenlere kıyasla daha önem arz ettiğini tespit etmiştir.</p>
<p>Yiğitbaş (2013) Çalışmada, Türkiye’de parasal aktarım mekanizması içerisindeki banka kredi kanalının etkinliği araştırılmıştır.</p>	<p>1990–2012 Türkiye</p>	<p>Mevduat Bankalarının Verdiği Kredi Hacmi, LIBOR, Sanayi Üretim Endeksi, Tüketici Fiyat Endeksi. VAR Analizi</p>	<p>Sonuçlar, banka kredilerinin faiz değişimlerine hızlı bir biçimde tepki verdiğini, ancak sanayi üretiminin nispeten daha geç karşılık verdiğini ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, sanayi üretimi ile banka kredileri arasında çift taraflı bir nedensellik ilişkisi bulunduğu ileri sürülmüştür.</p>
<p>Olokoyo vd. (2016) Çalışmada, bankaların aracılık rolünün sanayi üretimi üzerindeki etkisi araştırılmıştır.</p>	<p>1981–2011 Nijerya</p>	<p>Sanayi Üretim Endeksi, Özel Sektöre Verilen Toplam Banka Kredisi, Borç Faiz Oranı. Johansen Eşbütünlüğe Testi, VECM</p>	<p>Çalışma bulguları, Nijerya endüstrisinin banka kredilerine sıkı biçimde bağlı olduğunu ve uzun dönemde sanayi üretimi ile kredi genişlemesi arasında kuvvetli ve esnek-olmayan bir ilişki bulunduğunu ileri sürmüştür.</p>
<p>Anyanwu vd. (2017) Çalışmada, banka kredileri ile ekonomik büyüme ve sanayi üretimi arasındaki uzun ve kısa dönem ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır.</p>	<p>1986– 2015 Nijerya</p>	<p>Reel GSYİH, Sanayi Üretim Endeksi, Banka Kredileri Johansen Eşbütünlüğe</p>	<p>Çalışma sonucunda, banka kredi hacminde yükselişin uzun dönemde sanayi üretimi ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkili yarattığı; kısa dönemde ise banka kredi genişlemesi ile sanayi üretimi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı ortaya koyulmuştur.</p>
<p>Ume vd. (2017) Çalışmada, banka kredilerinin imalat sanayi üzerindeki nispi etkisini araştırılmıştır.</p>	<p>1986–2013 Nijerya</p>	<p>Banka Kredi Hacmi, İmalat Sanayi Üretim Endeksi, Faiz Oranı, Döviz Kuru, Özel Sektöre Verilen Kredi / GSYİH Oranı. ARDL Yöntemi</p>	<p>Çalışmada, kısa ve uzun dönemde kredi ve faiz oranlarının imalat sanayi üretimi üzerinde pozitif etki yarattığı sonucuna varılmıştır.</p>
<p>Ahad vd. (2017) Çalışmada, sanayi üretiminin finansal gelişmişlik sayesinde yükselip yükselmediği araştırılmıştır.</p>	<p>1972–2014 Pakistan</p>	<p>Sanayi Üretim Endeksi, Yurtiçi Özel Sektöre Verilen Kredi, Gayrisafi Yurtiçi Tasarruflar/GSYİH Bayer ve Hanck Eşbütünlüğe Yöntemi, Varyans Ayrıştırma Yöntemi, Etki- Tepki Fonksiyonları</p>	<p>Çalışma sonucunda özel sektör kredilerinin sanayi üretimini hem uzun dönemde hem de kısa dönemde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.</p>

Demirci (2017) Çalışmada, banka kredileri ile sanayi üretimi ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.	1999–2015 Türkiye	Sanayi Üretim Endeksi, Yurtiçi Mevduat Bankalarının Sanayi Sektörüne Kullandığı Nakdi Kredi Hacmi. Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	Sonuçlar; banka kredileri ile imalat sanayi üretiminin eşbütünleşik olduğunu, uzun dönemde aralarında olumlu bir ilişkinin bulunduğunu ve sanayi üretiminden banka kredilerine doğru bir nedenselliğin olduğunu belirtmektedir. Kısa dönemde ise, sanayi üretiminden banka kredilerine yönelik tek taraflı bir nedensellik ilişkisi vurgulanmıştır.
---	----------------------	---	---

Çalışma literatüründe yer alan çalışmalar değerlendirildiğinde ortak bir sonuçtan söz etmek mümkün değildir. Kullanılan metodolojik farklılıklar konunun teorisinde yer alan kuramsal yaklaşımların tek yönlü olmaması şeklinde değerlendirilmektedir.

Veri ve Yöntem

Analizlere dâhil edilen veriler Sanayi Üretim Endeksi (SÜE) ve Mevduat toplamıdır (MEV). Sanayi Üretim Endeksi; üretim, madencilik ve kamu hizmetlerinin reel üretim çıktısını ölçen ekonomik bir göstergedir. Bu endeks, inşaat ile birlikte diğer endüstriyel endeksler ve iş döngüsü boyunca ulusal çıktıdaki değişimin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Sanayi Üretim Endeksi seviyesi, referans süresi ile karşılaştırıldığında belirli bir süre için sanayi sektöründeki üretim durumunu temsil eden soyut bir sayıdır. Bu endeks, sanayi sektöründe meydana gelen toplam büyümeyi ifade etmektedir. Tıpkı GSMH olduğu gibi, bu endeksin de bankaların tahsis ettiği kredilerinin talep ve arzı üzerinde tesirli olduğu kabul edildiğinde, bankacılık sektörünün performansı ile olumlu yönde bir ilişkisinin mevcut olması beklenir.

Sanayi Üretim Endeksi'nde NACE Rev.2'nin Madencilik ve Taş Ocakçılığı (B), İmalat (C) ile Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtım (D) sektörlerine ait üretim değeri, üretim miktarı ve çalışılan gün verileri kullanılarak Zincirleme (*Chained*) Laspeyres Endeks hesaplaması gerçekleştirilmektedir. İlgili endeks 2015 = 100 baz yıl olacak şekilde kamuya açıklanmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından hesaplanan veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na da (TCMB) yayınlanmaktadır. Mevduat toplamı ise daha önce belirlenmiş bir süre bitiminde ya da arzu edildiğinde hesaptan çekilmek şartıyla bankalara belirli bir faiz kazancı beklentisiyle veya faiz beklentisi olmaksızın yatırılan para olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, mevduat toplamı Türk Lirası mevduatlar, yabancı para mevduatlar, kıymetli maden depo hesapları, yurtiçi yerleşikler tarafından tutulan mevduatlar, yurtdışı yerleşikler tarafından tutulan mevduatlar, gerçek kişiler mevduatı, tüzel kişiler mevduatı, bankalararası mevduatı toplamından oluşmaktadır. İlgili veri, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) kullanılarak temin edilmiştir. Çalışmanın analiz dönemi, her iki veri için de en uygun olacak şekilde Ocak 2008 - Aralık 2019 olarak belirlenmiştir. Çalışma frekansı ise aylıktır. Çalışmada Granger (1986) nedensellik testi ile Breitung ve Candelon (2006) kısa ve uzun dönem nedensellik analizi uygulaması gerçekleştirilmiştir. Granger (1969) çalışmasında nedenselliğin tanımı, "X ve Y değişkenleri altında, Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerleri kullanıldığında X'in geçmiş değerleri kullanılmadığı hale göre daha başarılı ise X, Y'nin Granger nedenidir" şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca Granger (1988) çalışmasında X ve Y serilerinde nedensellik incelemesi için serilerin durağan olması gerektiği ifade edilmiştir. Buna göre, durağan olmayan serilerde Granger nedensellik analizi gerçekleştirmek için değişkenlerin önceden durağanlaştırılması gereklidir. Engel ve Granger (1987) çalışmasında durağan olmayan serilerde gerçekleştirilecek regresyon analizi ile bulunan sonuçların esas ilişkiyi yansıtmada yanıltıcı olacağı ifade edilmiştir.

Aynı zamanda, Granger ve Newbold (1974) çalışmasında da birim kök içeren serilerle yapılacak analizlerin oluşturacağı sorunlara değinilmiştir. Dolayısıyla, birim kök içeren serilere Granger nedensellik analizi gerçekleştirebilmek için durağanlaştırma işlemi gerekmektedir. Ancak yapılacak sayısal durağanlaştırma işlemleri serilerde veri kaybına neden olacaktır. Diğer yandan, birim kök içeren serilerde veri kaybına neden olan sayısal durağanlaştırma gerçekleştirilmeden Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi de gerçekleştirilebilir. Konuya farklı bir bakış açısı sunan Breitung ve Candelon (2006) çalışması ise, birim çember etrafında frekans nedensellik yaklaşımıyla nedensellik ilişkisini kısa ve uzun dönemler için inceleyebilmektedir. Breitung ve Candelon (2006) çalışması, Granger (1988) çalışmasıyla benzer şekilde durağan seriler üzerinde nedensellik ilişkisinin varlığının incelenmesini önermektedir. Bu çalışmada ise, eşgüdümlü bir bakış açısı sağlamak amacıyla Granger (1986) nedensellik testi ile Breitung ve Candelon (2006) frekans nedensellik testi uygulanmıştır. Olası bir birim kökün varlığı altında gerçekleştirilebilecek Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi ise durağan olmayan bir seriye uygulanacağı için eşgüdümlü bir bakış açısı sağlanamayacaktır.

Bulgular

Bu çalışmanın amacı, sanayi üretimi ile mevduat birikim arasında bir nedensellik ilişkisinin mevcut olup olmadığını incelemektir. Çalışma kapsamında ele alınan *SÜE* ve *MEV* verisine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Ortalama	Maksimum	Minimum	Stand. Sap.	Gözlem Sayısı
<i>SÜE</i>	90,74	129,99	50,45	19,42	144
<i>MEV</i>	1.085.714.089	2.628.432.778	343.356.357	613.188.048	

Tablo 1 incelendiğinde, *SÜE* ortalamasının 90,74 olduğu ve örneklem dönemi boyunca en yüksek olarak 129,99 ve en düşük olarak da 50,45 değerini aldığı görülmektedir. Benzer şekilde *MEV* serisi değerlendirildiğinde, ortalamanın 1.085.714.089 olduğu, en yüksek 2.628.432.778 ve en düşük 343.356.357 değerini aldığı görülmektedir. Toplamda 144 zaman serisinin dâhil edildiği analizler için doğrusallaştırma işlemi gerçekleştirilmiş ve *SÜE* ile *MEV* serisinin doğal logaritması alınmıştır. Granger (1986) ile Breitung ve Candelon (2006) frekans nedensellik testi, analize dâhil edilen serilerin durağan olduğu varsayımı altında işlev kazanmaktadır. Buna göre, *SÜE* ve *MEV* serisi için Dickey ve Fuller (1979) ile Dickey ve Fuller (1981) çalışmalarıyla önerilen Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) çalışmasıyla önerilen KPSS durağanlık testi gerçekleştirilmiştir. Tablo 2’de ilgili testlerin sonuçları raporlanmıştır.

Tablo 2: ADF ve KPSS birim kök testi sonuçları

	Değişken	ADF		KPSS	
		<i>c</i>	<i>c, t</i>	<i>c</i>	<i>c, t</i>
Düzye	<i>SÜE</i>	-1,405	-1,501	1,449	0,148
	<i>MEV</i>	0,191	3,433	1,414	0,191
Fark	<i>SÜE</i>	-4,720*	-4,943*	0,105**	0,093**
	<i>MEV</i>	-12,644*	-12,609*	0,123**	0,092**

*%95 güven düzeyinde birim kök içermemektedir. **Seri durağandır.

Tablo 2 incelendiğinde, *SÜE* ve *MEV* serilerinin düzeyde birim kök içerdiği ancak fark serisinin durağan olduğu görülebilmektedir. ADF ve KPSS testleri, birbirini tamamlar nitelikte özelliklere sahiptir. Ancak, ADF testinin H_0 hipotezinde birim kökün varlığı sorgulanırken,

KPSS testinin H_0 hipotezi serinin durağanlığını sorgulamaktadır. Her iki test sonuçları da düzeyde birim kökün varlığını ve fark serisinde birim kökün bulunmadığını ortaya koymaktadır. Buna göre, eşgüdümlü olarak Granger (1986) ile Breitung ve Candelon (2006) frekans nedensellik testi gerçekleştirmek için fark serileri oluşturulmuş ve nedensellik testi fark serileri altında değerlendirilmiştir. Nedensellik testleri, nedenselliğin olduğu varsayılan gecikmeye oldukça duyarlıdır. Optimal gecikme uzunluğu, maksimum 8 gecikme dikkate alınarak hesaplanmaya çalışılmıştır. Tablo 3’de farklı kriterlere göre gecikme uzunlukları görülebilmektedir.

Tablo 3: Farklı kriterlere göre gecikme uzunluğu

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	36,016	3,02e-06	-7,035	-6,906*	-6,983
2	9,513	2,97e-06	-7,049	-6,834	-6,962
3	13,886	2,83e-06	-7,098	-6,797	-6,976
4	18,212	2,60e-06	-7,184	-6,796	-7,026*
5	10,427*	2,54e-06*	-7,209*	-6,735	-7,016
6	2,379	2,64e-06	-7,169	-6,609	-6,941
7	8,016	2,62e-06	-7,176	-6,531	-6,914
8	1,154	2,76e-06	-7,127	-6,395	-6,830

Tablo 3 incelendiğinde, LR, FPE, AIC kriterleri benzer şekilde optimal gecikme uzunluğunun 5 olduğunu ortaya koymakla birlikte, SC kriteri gecikme uzunluğunun 1 olduğunu, HQ kriteri ise gecikme uzunluğunun 4 olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada AIC kriterine göre (*Akaike Information Criteria*) optimal gecikme uzunluğu 5 olarak kabul edilmiş ve nedensellik hesaplamaları gerçekleştirilmiştir. Fark *SÜE* (*FSÜE*) ve fark *MEV* (*FMEV*) serileri dikkate alınarak 5 gecikme uzunluğu üzerinden gerçekleştirilen Granger (1986) nedensellik testi sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Granger nedensellik testi sonuçları

Nedenselliğin Yönü	F İstatistiği	Olasılık
<i>FSÜE</i> → <i>FMEV</i>	2,597*	0,028
<i>FMEV</i> → <i>FSÜE</i>	1,891	0,100

*%95 güven düzeyinde Granger nedensellik mevcuttur.

Tablo 4’de yer alan sonuçlar, fark serileri olan *FSÜE* ve *FMEV* arasında tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu ve ilgili nedenselliğin sanayi üretim endeksinden mevduat toplamına doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Mevduat toplamından sanayi üretime yönüne bir nedensellik ise tespit edilememiştir. Buna göre sanayi üretimindeki değişimler mevduat toplamındaki değişikliklere neden olmaktadır. Elde edilen bu sonuç ilgili ilişkinin tek yönlü olduğunu ortaya koymakta ve veri setinin tamamı için yorumlanabilmektedir. Veri setinin farklı frekans dağılımlarına göre incelenmesi yaklaşımla hesaplanabilen Breitung ve Candelon (2006) frekans nedensellik testi elde edilen sonuçların dönem uzunluklarına göre ne yönde farklılaşabildiğini ortaya koyabilir. Buna göre 5 gecikme üzerinden gerçekleştirilen Breitung ve Candelon (2006) frekans nedensellik testi sonuçları Tablo 5’de görülebilir.

Tablo 5: Breitung ve Candelon frekans nedensellik testi sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Uzun Dönem		Orta Dönem		Kısa Dönem	
	$w = 0,1$	$w = 0,5$	$w = 1$	$w = 1,5$	$w = 2$	$w = 2,5$
<i>FSÜE</i> → <i>FMEV</i>	0,643 (0,724)	0,534 (0,765)	0,163 (0,921)	0,681 (0,711)	5,350 (0,048)	12,581 (0,001)
<i>FMEV</i> → <i>FSÜE</i>	2,673	1,727	1,114	7,638	7,307	1,722

	(0,262)	(0,421)	(0,572)	(0,019)	(0,025)	(0,422)
--	---------	---------	---------	---------	---------	---------

Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 5 incelendiğinde, Tablo 4 ile elde edilen *FSÜE* ve *FMEV* arasındaki tek yönlü nedenselliğin kısa dönemde olduğu görülmüştür. Kısa dönem ($u = 2,5$) 2– 3 aya karşılık gelmektedir. Uzun dönemde ise ($u = 0,1 - 0,5$, 13– 14 aya karşılık gelmektedir) bir nedensellikten söz etmek mümkün olamamaktadır. Ayrıca, Tablo 5’de yer alan sonuçlara göre ise, *FMEV*’den ve *FSÜE*’ye doğru kalıcı veya geçici herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Tablo 5’den elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, sanayi üretiminde yaşanan değişimlerin 2–3 ay içerisinde mevduat toplamındaki değişimlere neden olduğu, ancak bu nedenselliğin uzun dönemde kalıcı olmadığı söylenebilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Mevduat bankaları, para piyasasının en önemli aracı kuruluşlarıdır. Temel faaliyet olarak fon fazlasına sahip olanlar ile fon ihtiyacı olanlar arasındaki ilişkinin kurulmasına aracılık ederler. Bu faaliyetin bir sonucu olarak topladıkları mevduatların üretime aktarılması beklenir. Tam zıt yönde bir bakış açısıyla, üretimin artması geliri ve dolayısıyla üretimi arttıracaktır. Bu aktarım ilişkisinin karşılıklı olması ekonomiler açısından arzu edilen bir durumdur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de sanayi üretimi ve mevduat toplamı arasında karşılıklı bir nedenselliğin bulunup bulunmadığını tespit etmektir. Bu doğrultuda, sanayi üretim endeksi ile toplam mevduatlar arasında olası bir nedensellik ilişkisinin varlığı, aylık frekanstaki verilerden yararlanılarak Ocak 2008 – Aralık 2019 dönemleri arasında incelenmeye çalışılmıştır. Yöntem olarak Granger (1986) nedensellik testi ile Breitung ve Candelon (2006) frekans nedensellik testi uygulanmış, bu sayede hem kalıcı hem de geçici nedensellik ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Analizlerden elde edilen sonuçlar, tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Buna göre, sanayi üretimindeki değişimlerin mevduatlardaki değişime neden olduğu söylenebilecektir. Elde edilen bu yöndeki bulgu, sanayi üretimindeki artış ve azalışların mevduat toplamlarındaki artış ve azalışların belirlenmesinde önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan, mevduat toplamlarındaki artış ve azalışların sanayi üretimindeki artış ve azalışlar üzerinde anlamlı bir etkisine rastlanmamıştır. Buna göre, ülke ekonomisi içerisinde artan veya azalan mevduatlar sanayi üretimi değişimine neden olmamaktadır. Bu bağlamda, mevduatlar sanayi üretimine neden olan faktörlerden birisi olarak kabul edilememiştir. Analizler dâhilinde, sanayi üretimindeki değişimlerden mevduatlardaki değişimlere doğru tespit edilen nedensellik ilişkisinin kısa dönemli ve geçici olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, ulusal ekonomi açısından değerlendirildiğinde sanayi üretiminin artmasına yönelik yaşanacak gelişmelerin geçici de olsa mevduatları arttıracaklarını ortaya koymaktadır. Elde edilen bu sonuç, çok benzer bir model yardımıyla Türkiye üzerine analiz gerçekleştiren Demirci (2017) çalışmasıyla kısmi benzerlikler göstermektedir. İlgili çalışmada da sanayi üretiminden banka kredilerine yönelik tek taraflı bir nedenselliğin bulunduğu neticesine varılmıştır. Benzer biçimde, Özün ve Çifter (2007) çalışmasında da kısa dönemde sanayi üretiminden banka kredi hacmine yönelik tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin varlığı sonucu mevcuttur. Ayrıca, Türkiye üzerine analiz yapan Özçiçek (2006) çalışmasında da Türkiye’de banka kredi toplamının ekonomik faaliyeti olumlu veya olumsuz etkilemediği saptanmıştır. Bu noktadan hareketle, mevduat toplamının da sanayi üretimi üzerinde anlamlı bir nedensellik etkisine sahip olmaması açıklanabilecektir. Ancak, Nijerya üzerine analiz gerçekleştiren Ume vd. (2017) çalışmasının ampirik bulguları, kısa ve uzun dönemde kredi ve faiz oranlarının imalat sanayi üretimi üzerinde pozitif etki yarattığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, tespit edilen ilişkilerin ülkelere özgü farklılaşabildiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmadan elde edilen ve para politikası aktarım mekanizmasını şekillendiren

Bernanke ve Blinder (1988) çalışması ile tutarlılık gösteren bulgular, sanayi üretimi ve mevduatlar arasındaki ilişkiyi sadece Türkiye açısından ortaya koymaktadır. Daha fazla ülkenin dâhil edildiği analizler ise yeni çalışmaların konusunu oluşturabilecektir.

Kaynakça

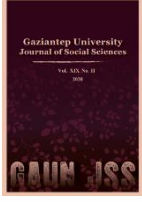
- Ahad, M., Dar, A. A. & M. Imran, M. (2017). *Does financial development promote industrial production in pakistan? evidence from combine cointegration and causality approach*. Germany: University Library of Munich,
- Ahmed, H. & Miller, S. M. (1997). Monetary and exchange rate policy in multisectoral economies. *Journal of Economics and Business*, 49 (4), 321-334.
- Ahmed, S. (1987). Wage stickiness and the non-neutrality of money: a cross-industry analysis. *Journal of Monetary Economics*, 20 (1), 25-50.
- Akerlof, G. (1970). The market for lemons: quality uncertainty and the market mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*. Cambridge, MA, 84 (3), 488-500.
- Angeloni, I., Kashyap, A. & Mojon, B. (2003). Monetary policy transmission in the euro area. Cambridge:Cambridge University Press.
- Anyanwu, F., Ananwude, A. & Okoye, N. (2017). An empirical assessment of the impact of commercial banks' lending on economic development of nigeria. *International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting*, 1 (1), 14-29.
- Bernanke, B. S. & Blinder, A.S. (1988). Credit, money and aggregate demand. *American Economic Review, American Economic Association*, 78 (2), 435-439.
- Bernanke, B. S. & Blinder, A.S. (1992). The federal funds rate and the transmission of monetary policy. *American Economic Review*, 82 (4), 901-921.
- Bernanke, B. S. & Gertler, M. (1986). *Agency costs, collateral, and business fluctuations* (No. w2015), Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Bernanke, B.S. & Gertler, M. (1995). Inside the black box: the credit channel of monetary policy transmission. *Journal of Economic Perspectives*, 9 (4), 27-48.
- Berument, M. H., Ceylan, N.B. & Yücel, E. (2004). The differential sectoral effects of policy shocks: evidence from Turkey. *Working Paper*, No. 0703, Bilkent University, Department of Economics.
- Breitung, J. & Candelon, B. (2006). Testing for short and long-run causality: a frequency domain approach. *Journal of Econometrics*, 132 (2), 363-378.
- Buliş, A. (2001). Inequality: Does inflation matter? *IMF Staff Papers*, 48 (1), 139-159.
- Claus, I. & Grimes, A. (2003). Asymmetric information, financial intermediation and the monetary transmission mechanism: a critical review. *Treasury Working Paper Series 03/19*, New Zealand Treasury.
- Dağlıdır, C. (2010). Türk bankacılık sektöründe karlılık ve makro ekonomik değişkenlerle ilişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, (1), s.25-33.
- Dale, S. & Haldane, A.G. (1995). Interest rates and the channels of monetary transmission: some sectoral estimates. *European Economic Review*, 39 (9), 1611-1626.
- David, I. C., Durand, J.J. & Payelle, N. (2000), *The heterogeneous effects of monetary policy in the euro area: a sectoral approach*. France: University of Rennes.

- Dedola, L. & Lippi, F. (2000). The monetary transmission mechanism: evidence from the industries of five OECD countries. *Temi di Discussione* 389, Bank of Italy.
- Demirci, N. S. (2017). İmalat sanayi sektöründe üretim ve banka kredileri ilişkisi: türkiye için eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 35-61.
- Denardin, A. A., & Neto, G.B. (2009). The monetary policy transmission mechanism: empirical evidence of the bank lending channel in Brazil. *Presentación en: Vigésimoséptimas Jornadas Anuales de Economía*, Banco Central de Uruguay.
- Dickey, D. A. & Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time-series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74 (366), 427-431.
- Dinç, A. (2006). *Makroekonomik faktörlerin bankaların karlılığı üzerine etkileri: 2000-2004 dönemi Türk bankacılık sistemi üzerine bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Drake, L. & Fleissig, A.R. (2010). Substitution between monetary assets and consumer goods: new evidence on the monetary transmission mechanism. *Journal of Banking and Finance*, 34 (11), 2811-2821.
- Engle, R. E. and Granger, C.W.F. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55, 251-276.
- Erceg, C. & Levin, A. (2002), Optimal monetary policy with durable and non-durable goods, *ECB Working Paper*, No. 179.
- Gaiotti, E. & Generale, A. (2001), Does monetary policy have asymmetric effects? A look at the investment decisions of italian firms. *European Central Bank Working Paper*, Series 110.
- Ganley, J. & Salmon, C. (1997). The industrial impact of monetary policy transmission: the case of Italy. *Temi di Discussione*, 430, Bank of Italy.
- Granger, C.W.J. & Newbold, P. (1977). *Forecasting economic time series*. New York: Academic Press.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37 (3), 424-438.
- Granger, C.W.J. (1986). Developments in the study of cointegrated economic variables. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 48 (3), 213-228.
- Granger, C.W.J. (1988). Some recent development in a concept of causality. *Journal of Econometrics*, 39 (1-2), 199-211.
- Guender, A. V. (1998). Is there a bank-lending channel of monetary policy in new zealand?. *Economic Record*, 74 (226), 243-265.
- Gündoğdu, F. & Aksu, H. (2011). Mevduat bankacılığında karlılık ve makroekonomik değişkenler ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı.
- Haimowitz, J. H. (1996). Monetary policy shocks and price stickiness: an analysis of price and output responses to policy in manufacturing industries (No. 96-07), *Research Working Paper 96-07*, Federal Reserve Bank of Kansas City.
-

- Hayo, B. & Uhlenbrock, B. (1999). Industry effects of monetary policy in Germany. *Center for European Integration Studies Working Paper No. B14*.
- Jung, Y. & Yun, T. (2005). Monetary policy, inventory dynamics and price setting behavior, *Federal Reserve Bank Sanfransisco Working Paper, 2006-02*.
- Kandil, M. (1991). Variations in the response of real output to aggregate demand shocks: a cross industry analysis. *Review of Economics and Statistics, 73* (3), 480-488.
- Karaca, O. (2019). Türkiye’de 2002-2007 döneminde uygulanan para politikasının ampirik bir analizi: reaksiyon fonksiyonunun tahmini. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17* (2), 383-401.
- Kashyap, A. K. & Stein, J.C. (1993). Monetary policy and bank lending. *Monetary Policy* (pp.221-261). The University of Chicago Press.
- Kashyap, A.K. & Stein, J. (1994a). Monetary policy and bank lending. N.G. Mankiew (Ed.), *Monetary policy*, Chicago: University of Chicago Press.
- Kashyap, A.K. & Stein, J.C. (1994b). *The impact of monetary policy on bank balance sheets* (No. w4821). Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Kashyap, A. K. & Stein, J.C. (1995). The impact of monetary policy on bank balance sheets. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, 42*, 151-195
- Kashyap, A. K., Stein, J. & Wilcox, D.W. (1993). Monetary policy and credit conditions: evidence from the composition of external finance. *American Economic Review, 83* (1),78-98.
- Kaya, T.Y. (2002). Türk bankacılık sektöründe karlılığın belirleyicileri: 1997-2000. *BDDK Mali Sektör Politikası Dairesi Çalışma Raporları, 1*, 1-16.
- Khakimov, O. A., Erdoğan, L. & Uslu, N. (2010). Assessing monetary policy rule in Turkey. *Journal of Economic & Management Perspectives, 4* (1), 319-330.
- Kretzmer, P. E. (1989). The cross-industry effects of unanticipated money in an equilibrium business cycle model. *Journal of Monetary Economics, 23* (2), 275-296.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P.C., Schmidt, P. & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root. *Journal of Econometrics, 54* (1-3), 159-178.
- Llaudes, R., (2007), Monetary policy shocks in a two-sector open economy: an empirical study. *European Central Bank Working Paper, Series No 799*.
- Loo, C. M. & Lastrapes, W.D. (1998). Identifying the effects of money supply shocks on industry-level output. *Journal of Macroeconomics, 20* (3), 431-449.
- Mishkin, F.S. (1976). Illiquidity, consumer durable expenditure and monetary policy. *American Economic Review, 66*(4), 642-654.
- Mishkn, F. S. (2007). *Monetary policy strategy*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Modigliani, F.& Miller, M.H. (1958). The cost of capital, corporate finance and the theory of investment. *American Economic Review, 48*, 261-297.
- Olokoyo, F.O., Adetiloye, K.A. & Ikpefan, O. A. (2016). Bank’s intermediation role and industrial output in developing economies. *The Social Sciences, 11* (24), 5838-5844.
- Özçiçek, Ö. (2006). Türkiye’de 1980 sonrası para aktarım mekanizmasında kredi kanalının yeri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15* (1), 257-268.

- Özün, A. & Çifter, A. (2007). Industrial production as a credit driver in banking sector: an empirical study with wavelets. *Bank and Bank Systems*, 2 (2), 69-80.
- Peersman, G. & Smets, F. (2002). The industry effects of monetary policy in the Euro Area. *European Central Bank, Working Paper*, No.165.
- Peersman, G. & Smets, F. (2005). The Industry Effects of Monetary Policy in Euro Area., *Economic Journal*, 115 (503), 319-342.
- Rothschild, M. & Stiglitz, J.E. (1970). Increasing risk: I. a definition. *Journal of Economic Theory*, 2 (3), 225-243.
- Shelley, G.L. & Wallace, F.H. (1998). Tests of the money-output relation using disaggregated data. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 38 (4), 863-873.
- Stiglitz, J. & Weiss, A. (1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. *American Economic Review*, 71, 393-410.
- Taş, S., İ. Örnek, İ. & Utlu, S. (2012). Banka kredi kanalı ve Türkiye uygulaması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 53-74.
- Taşkın, F. D. (2011). Türkiye’de ticari bankaların performansını etkileyen faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 2, 289-298.
- Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Ume, K. E., Obasikene, A.C. Chioma, O., Nwadike, A.O. & Okoyeuzu, C. (2017). The relative impact of bank credit on manufacturing sector in nigeria. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7 (2), 196-201.
- Walsh, C.E. (2011). Implementing monetary policy. *Seoul Journal of Economics*, 24 (4), 427-470.
- Yıldırım, O. (2008) *Türk bankacılık sektöründe karlılığın belirleyicileri*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yiğitbaş, Ş.B. (2013). Parasal aktarım mekanizması: Türkiye’de banka kredi kanalı. *Bankacılar Dergisi*, 24 (85), 71-80.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Faaliyet Gösteren Ticaret Bankalarının Karlılığını Etkileyen İçsel Faktörler: 2005-2016 Yılları Arası Panel Veri Analizi*

The Internal Factors Affecting the Profitability of the Turkish Commercial Banks: A Panel Data Analysis of 2005-2016 Period

Nüket KIRCI ÇEVİK^{a*}, Ali BORAN^b

^a Doç.Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Tekirdağ / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0104-1088

^b YL Mezunu Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1238-9204

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Eylül 2020

Kabul tarihi: 12 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

CAMELS,

Finansal Performans,

Karlılık,

Panel Veri Regresyon Analizi

ARTICLE INFO

Article History:

Received September 1, 2020

Accepted October 12, 2020

Keywords:

CAMELS,

Financial Performance,

Profitability,

Panel Data Regression Analysis

ÖZ

Bankalar, aracılık faaliyetleri yanında yatırım ve büyümenin de en önemli unsuru olarak kabul edilirler. Bu çalışmanın amacı, CAMELS modeline dayalı olarak Türkiye’deki ticari bankaların karlılığını etkileyen içsel faktörlerin belirlenmesidir. Bu kapsamda, 2005-2016 dönemi için Türkiye’de faaliyet gösteren 23 ticari bankanın karlılık performansları panel veri analiz yöntemleri ile araştırılmıştır. Çalışmada, karlılığın göstergeleri olarak aktif karlılığı, öz sermaye karlılığı ve net faiz marjı dikkate alınmıştır. CAMELS değişkenleri; sermaye yeterliliği, aktif kalitesi oranı, yönetim kalitesi oranı, kazanç kabiliyeti oranı, likidite oranı ve piyasa risklerine duyarlılık oranıdır. Elde edilen bulgular, sermaye yapısı güçlü bankaların aktif ve öz sermaye karlılıklarının da yüksek olduğu göstermiştir.

ABSTRACT

The objective of this study is to determine the internal factor affecting the profitability of commercial banks in Turkey based on the CAMELS model. The profitability performances of 23 commercial banks operating in Turkey were investigated by panel data methods for the 2005-2016 period. In this study, return on assets, return on equity and net interest margin are considered as indicators of profitability criteria. CAMELS variables are capital adequacy, asset quality ratio, management quality ratio, earning ability ratio, liquidity ratio and sensitivity to market risk ratio. The findings show that the banks with strong capital structure have high return on assets and equity.

* Bu çalışma Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı’nda Doç.Dr. Nüket KIRCI ÇEVİK danışmanlığında Ali BORAN tarafından “Türkiye’de Faaliyet Gösteren Ticaret Bankalarının Karlılığını Etkileyen İçsel Faktörler: 2005-2016 Yılları Arası Panel Veri Analizi” ismiyle tamamlanarak 14.09.2018 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: nkcevik@nku.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The objective of this study is to determine the internal factor affecting the profitability of commercial banks in Turkey based on the CAMELS model. The profitability performances of 23 commercial banks operating in Turkey were investigated by panel data methods for the 2005-2016 period. It should be noted that the market value and asset of the banks in the sample exceed 90% of the banking sector. Therefore, the empirical results are also of great importance for the banking sector.

Return on assets (ROA) return on equity (ROE) and net interest margin (NIM) are considered as profitability indicators of banks. These variables are considered as dependent variables on the econometric models. CAMELS variables such as capital adequacy, asset quality ratio, management quality ratio, earning ability ratio, liquidity ratio, and market risk indicators are used as independent variables. In this context, we consider the capital adequacy ratio, which is one of the variables affecting the profitability in the model and the capital adequacy ratio represents the bank leverage. The share of non-performing loans in total loans is considered as an indicator of asset quality. The ratio of interest income to interest expenses has been used as an indicator of management quality. The ratio of total income / total expenses as a revenue indicator and the ratio of liquid assets to short-term liabilities as an indicator of liquidity risk are used. The ratio of foreign currency assets to foreign currency liabilities and the share of interest income in total operating income are used to measure the effect of market risks on profitability. In this context, while the ratio of foreign currency assets to foreign currency liabilities represents currency risk, the latter indicates interest rate risk. Also, the bank's operating year and asset size are also taken into account in models as control variables.

Within the scope of the study, the following three models are estimated by using panel data estimation methods.

Model 1:

$$ROA_{it} = B1_{it}SERYE_{it} + B2_{it}TAKİP_{it} + B3_{it}FGEL_{it} + B4_{it}TOPGEL_{it} + B5_{it}LIKAK_{it} + B6_{it}DAÇIK_{it} + B7_{it}NFGEL_{it} + B8_{it}LNYAS_{it} + B9_{it}TOPAK_{it} + c$$

Model 2:

$$ROE_{it} = B1_{it}SERYE_{it} + B2_{it}TAKİP_{it} + B3_{it}FGEL_{it} + B4_{it}TOPGEL_{it} + B5_{it}LIKAK_{it} + B6_{it}DAÇIK_{it} + B7_{it}NFGEL_{it} + B8_{it}LNYAS_{it} + B9_{it}TOPAK_{it} + c$$

Model 3:

$$NIM_{it} = B1_{it}SERYE_{it} + B2_{it}TAKİP_{it} + B3_{it}FGEL_{it} + B4_{it}TOPGEL_{it} + B5_{it}LIKAK_{it} + B6_{it}DAÇIK_{it} + B7_{it}NFGEL_{it} + B8_{it}LNYAS_{it} + B9_{it}TOPAK_{it} + c$$

We start our empirical analysis by first investigating the integration order of variables by using panel unit root tests. We determine that all variables are stationary in level according to unit root test results suggested by Levin, Lin, and Chu (2002) and Im, Peseran, and Shin (1999). Next, we estimate panel regression models for each model above via fixed and random effect estimation methods. Empirical results showed that all profitability ratios are significantly affected by the capital adequacy ratio and the capital adequacy ratio affects ROA and ROE positively and NIM negatively. While ROA is negatively affected by the ratio of non-performing loans in total loans, it has a positive effect on NIM. On the other hand, we cannot find a significant relationship between the ratio of non-performing loans in total loans and ROE. The increase in the ratio of total revenues to total expenses increases all three profitability indicators. While only ROA is affected positively and statistically significantly by currency risk, there is no statistically significant relationship between currency risk and ROE and NIM. On the other hand, we cannot find a statistically significant relationship between the ratio of interest income in total operating income and return on assets and equity. On the other hand, a positive relationship is found between interest rate risk and NIM. Interestingly, there is no statistically significant relationship between management quality, liquidity, and total asset size and the three profitability indicators.

As a result, it has been determined that capital adequacy and the ratio of total income to total expenses have a significant effect on ROA, ROE, and NIM, which are indicators of profitability of commercial banks. Strong capital adequacy will increase the return on assets and equity of commercial banks. An increase in the capital adequacy ratio leads to decrease bank leverage and decreases in the leverage negatively effect to NIM. The increase in the ratio of total income to total expenses shows that the earnings in banks are high. On the other hand, the increase in non-performing loans will decrease ROA but increase NIM. Because increases in non-performing loans distort the asset structure of the bank and lead to a decrease in income. It can be said that increasing the currency risk of banks does not have a significant effect on their profitability. Similarly, it is concluded that asset size does not significantly affect the profitability of commercial banks. It can be expected because there is strong competition in the Turkish banking sector. It has been observed that banks that have a longer operating in the sector have a lower return on assets.

As a result, commercial banks operating in the Turkish banking sector should keep their capital structure strong, avoid excessive leverage, reduce credit risk, operate more efficiently and with low cost, avoid exchange rate risk, and focus on factors that increase operating income.

Giriş

İnsanların topluluk halinde yaşamasıyla başlayan ve üretilen malların takası ile devam eden sürecin ardından insanlık para ile tanışmıştır. Para ilk dönemlerde sadece mübadele aracı olarak kullanılmış, sonraki süreçte ise paranın korunma ve saklanma gereksinimi ortaya çıkmıştır. Öncelikle, ihtiyaç fazlası paraların korunması ve saklanması için bireysel girişimlerde bulunulmuş, sonrasında ise bu güvenlik ve saklama güdüsü toplumsal bir ihtiyaç halini almıştır. Paranın icadından sonra ortaya çıkan bu güvenlik gereksinimi banka kavramını doğurmuştur. Banka, insanların ihtiyaç fazlası paralarını saklama dürtüsüyle ortaya çıkmış kavramdır.

Bankacılık, tarihsel süreç içerisinde gelişmiş, yeni görev ve sorumluluklar kazanmıştır. Zamanla, insanlar paralarını saklamanın yanı sıra belirli bir kazanç karşılığında ihtiyacı olanlara kullandırmaya başlamışlardır. Başka bir ifadeyle, bankalar güvenlik görevinin yanı sıra aracılık görevini de üstlenmeye başlamışlardır. Bu durum, giderek kurumsallaşmış ve bankalar ekonomiler için lokomotif güç haline gelmiştir. Tasarruf sahipleri (fon fazlası olanlar) ve fon talep edenler bir ekonominin iki en önemli faktörüdür. Bu iki faktörü bir araya getirilme görevini ise bankalar üstlenmiş ve ekonomik gelişmede önemli bir rol almışlardır.

Bankalar, kıt olan kaynağın yani paranın fon arz edenlerden fon talep edenlere ulaşmasında aracı olma görevi ile ekonomiler için hayati bir öneme sahiptir. Bu önem, bankaların varlığının, devamlılığının ve karlılığının da önemli olması anlamına gelmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren ticaret bankalarının karlılıklarını etkileyen içsel faktörler analiz edilmektedir. Karlılık göstergesi olarak; ilgili literatürde sıklıkla kullanılan öncü üç değişken (aktif karlılığı, öz sermaye karlılığı ve net faiz marjı) esas alınmıştır. Üç değişkenin bir arada kullanıldığı çalışmalar ise literatürde çok sınırlıdır. Her üç değişkenin de çalışmaya dahil edilmesiyle; analizin daha anlamlı olacağı, karlılık ölçütlerinin daha detaylı gözlemlenebileceği, karlılık göstergeleri arasında daha etkin mukayese yapılabileceği düşünülmüştür. Bu şekilde, bir göstergeyi etkileyen bağımsız değişkenin diğer göstergelere etkisinin olup olmadığının daha net tespit edilebileceği ön görülmüştür. Sonuç olarak, bu çalışmada bankaların resmi kaynaklarca açıklanan verileri kullanılmış ve bu verilerle yapılan ekonometrik analizlerde banka karlılıklarını etkileyen içsel faktörlerin tespit edilmesi ve bu tespitlere dayanılarak öneriler getirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla CAMELS modeli esas alınmış ve CAMELS değişkenleri olarak; sermaye yeterliliği, aktif kalitesi oranı, yönetim kalitesi oranı, kazanç kabiliyeti oranı, likidite oranı ve piyasa risklerine duyarlılık kullanılmıştır.

Literatür Taraması

Ho ve Saunders’in (1981) net faiz marjını (NIM) etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla yaptıkları çalışma literatürde bu alanda yapılan çalışmalara öncülük etmiştir. Bu çalışmada, piyasalardaki rekabet derecesi ve faiz oranı riskinin, NIM’in iki temel bileşeni olduğu vurgulanmıştır. McShane ve Sharpe (1985) NIM ile faiz oranı riski arasında bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Allen (1988) NIM’in kredi riskinden önemli derecede etkilediğini ifade etmiştir. Angbazo (1997) çalışmasında faiz oranı riski ile kredi riskini birlikte göz önünde bulundurmuştur. Staikouras ve Wood (2004) panel veri analiz yöntemini kullandığı çalışmada aktif büyüklüğü, (faize duyarlı aktifler/ faize duyarlı borçlar)/toplam aktifler, öz kaynaklar/toplam aktifler ve faiz oranlarına ilişkin değişkenlerin ROA’yı pozitif; toplam krediler/toplam aktifler, faaliyet giderleri/toplam aktifler, özel karşılıklar/toplam krediler ve GSMH’nın ise negatif etkilediğini tespit etmişlerdir. Kosmidou (2008) panel veri analiz yöntemini kullandığı çalışmada ROA’yı bağımlı değişken olarak almış, öz kaynaklar/toplam aktifler, aktif büyüklüğü ve GSMH değişkenlerine ilişkin katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı; toplam giderler/toplam gelirler, özel karşılıklar/toplam krediler, enflasyon

oranı, piyasa kapitalizasyonu/bankaların toplam aktifleri, toplam bankacılık aktifleri/GSMH ve yoğunlaşma değişkenlerine ilişkin katsayıları ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı elde etmiştir. Sufian ve Habibullah (2009) ise; panel veri regresyon analizi (sabit etkiler modeli) yöntemini kullandıkları çalışmada; faiz dışı gelirler (net)/toplam aktifler, öz kaynaklar/toplam aktifler ve GSMH değişkenlerinin, ROA'yı, pozitif; aktif büyüklüğü, faiz dışı giderler/toplam aktifler ve para arzındaki artış değişkenlerinin ise negatif etkilediği sonucunu elde etmişlerdir. Dietrich ve Wanzenried (2010) toplam aktifler içerisindeki öz kaynakların ve banka yaşı değişkenlerinin ROA'yı pozitif yönde; toplam giderler/toplam gelirler, özel karşılıklar/toplam krediler, toplam faiz geliri/toplam gelir ve kamu bankası olması değişkenlerinin ise negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Taşkın (2011) özel karşılıklar ile personel giderlerindeki artışların ROA'yı negatif etkilediği, bilanço dışı faaliyetler/toplam aktifler ve sanayi üretim endeksi değişkenlerine ilişkin katsayıların ise pozitif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öz kaynaklar ve özel karşılıklardaki artışın ROE'yi negatif, bilanço dışı faaliyetlerdeki artışın ise pozitif etkilediği sonucu elde edilmiştir. Yabancı banka olma faktörünün ve bilanço dışı faaliyetlerdeki artışın, NIM'i pozitif, toplam krediler ve aktif büyüklüğündeki artışın ise negatif etkilediği test sonucunda ortaya konulmuştur.

Gülhan ve Uzunlar (2011) karlılık ölçütü olarak ROA'yı kullandıkları çalışmada; öz kaynaklar/toplam aktifler, menkul kıymet/toplam aktifler, GSYİH ve yoğunlaşma değişkenlerinin ROA'yı pozitif yönde; personel giderleri/toplam aktifler, likit varlıklar/toplam aktifler, takipteki krediler/toplam krediler, aktif büyüklüğü, enflasyon ve sektör payı değişkenlerinin ise negatif etkilediği sonucu elde edilmiştir. İskenderoğlu, Atioğlu ve Karadeniz (2012) çalışmasında ROA'yı aktif büyüklüğü ve öz kaynak büyüklüğünün pozitif, mevduat/öz kaynak, (mevduat + alınan krediler)/öz kaynak ve mevduat/toplam aktifler değişkenlerinin ise negatif etkilediği gözlemlenmiştir. Bir önceki dönemdeki öz kaynak karlılığı, aktif büyüklüğü, öz kaynak büyüklüğü, aktiflerdeki artış ve öz kaynaktaki artış değişkenlerine ilişkin katsayılar pozitif; mevduat/öz kaynak ve mevduat/toplam aktifler değişkenlerine ilişkin katsayılar ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı elde edilmiştir. Samırkaş, Evcı ve Ergün (2014) çalışmasında ROA'yı önemli ölçüde etkileyen bağımsız değişkenin faiz dışı gelir/toplam aktif olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, toplam özkaynak/toplam aktif değişkeninin katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı, bir ay vadeli ağırlıklandırılmış mevduat faiz oranları değişkeninin katsayısı ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı elde edilmiştir. ROE'yi önemli ölçüde etkileyen değişkenin faiz dışı gelir/toplam aktif olduğu analiz sonuçlarından elde edilmiştir. Faiz dışı gelir/toplam aktif oranının yanı sıra toplam özkaynak/toplam aktif oranının da ROE'yi pozitif yönde etkilediğine de analiz sonuçlarından ulaşılmıştır. Güneş (2015) ROA'nın büyüklük, sermaye ve enflasyon bağımsız değişkenleri ile pozitif, takipteki krediler ile negatif ilişkide olduğunu tespit etmiştir. Sermaye ve enflasyon bağımsız değişkenlerinin ROE'yi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Saldanlı ve Aydın (2016) sermaye yeterliliği rasyosunun Basel II ve Basel III kriterlerinde yer alan %8 alt sınırının ne kadar üzerinde olursa öz sermaye yapısının o kadar güçlü olacağı ve güçlü öz sermaye yapısının da ROA'nın yüksek olmasını sağlayacağı vurgusunu yapmışlardır. Ayrıca, faiz dışı gelirler (net)/toplam aktifler değişkeninin ROA ve ROE üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Sevim ve Eyüboğlu (2016) ise; aktiflerin net faiz getirisi ve faizler/ortalama krediler bağımsız değişkenlerinin ROA'yı ve öz kaynak karlılığını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmışlardır. Kredilerin ortalama getirisi ve krediler/toplam aktifler değişkenlerinin ise ROA'yı ve ROE'yi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Reis, Kılıç ve Buğan (2016)'in çalışma sonuçlarına göre; ROA'yı, kaldıraç oranı ve kredi/mevduat oranının negatif, piyasa kapitalizasyonunun ise pozitif yönde etkilediği gözlemlenmiştir. NIM değişkenini ise kaldıraç oranı, kredi/mevduat oranı, piyasa

kapitalizasyonu ve GSYH değişkenlerinin negatif yönde etkilediği ortaya konulmuştur. Piyasa kapitalizasyonunun rekabetten dolayı NIM'i daralttığı; temerrüde düşme riskinden koruduğu ve borçlanma maliyetlerini azalttığı için de karlılığı artırdığı ifade edilmiştir. Çalışmada, GSYH'nin ROA üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı, NIM'i ise negatif yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Karakuş, Zor ve Küçük (2017) çalışma sonuçlarına göre; yerli sermayeli bankalar için aktif büyüklüğün doğal logaritması, özkaynaklar/toplam aktifler, özel karşılıklar/toplam krediler, faiz dışı gelirler/toplam aktifler bağımsız değişkenleri ROA'yı pozitif; faiz dışı giderler/toplam aktifler değişkenleri ise negatif olarak etkilemektedir. Yerli sermayeli bankalar için ROE'yi, aktif büyüklüğün doğal logaritması, özkaynaklar/toplam aktifler ve faiz dışı gelirler/toplam aktifler bağımsız değişkenleri pozitif yönde etkilemektedir. Yerli sermayeli bankalar için NIM'i, özkaynaklar/toplam aktifler ve özel karşılıklar/toplam krediler bağımsız değişkenleri pozitif yönde etkilemektedir. Yabancı sermayeli bankalar için ROA'yı, özkaynaklar/toplam aktifler ve faiz dışı gelirler/toplam aktifler değişkenleri pozitif yönde etkilemektedir. Yabancı sermayeli bankalar için öz kaynak karlılığını, aktif büyüklüğün doğal logaritması, özkaynaklar/toplam aktifler ve likit varlıklar/toplam aktifler bağımsız değişkenleri pozitif yönde etkilemektedir. Yabancı sermayeli bankalar için; NIM'i, özkaynaklar/toplam aktifler ve özel karşılıklar/toplam krediler bağımsız değişkenleri pozitif yönde etkilemektedir.

Genel bir değerlendirmeye, ilgili literatürde sıklıkla kullanılan karlılık ölçütlerinin aktif karlılığı (ROA), öz sermaye karlılığı (ROE) ve net faiz marjı (NIM) olduğu görülmüştür. Banka yaşı, aktif büyüklüğü, öz kaynak büyüklüğü, faiz dışı gelirler (net)/toplam aktifler, menkul kıymet/toplam aktifler ve yoğunlaşma değişkenlerinin ROA'yı pozitif etkilediği ve güçlü öz sermaye yapısının ROA ve ROE'nin yüksek olmasını sağladığı vurgulanmıştır. Faiz dışı gelir/toplam aktif oranının ROA ve ROE üzerinde önemli ölçüde etkili bir olduğu literatürden elde edilen bulgular arasında yer almaktadır.

Türkiye'de Bankacılık Sektörü

Sözlük anlamı olarak, banka; faizle para alıp veren, kredi, iskonto, kambiyo işlemleri yapan, kasalarında para, değerli belge, eşya saklayan ve ticaret, sanayi, ekonomi alanlarında çeşitli etkinliklerde bulunan kuruluştur. Hemen hemen tüm dünya dillerinde ufak tefek bazı değişikliklerle ifade edilen "banka" sözcüğünün İtalyanca "banco" kelimesinden geldiği bilinmektedir. İlk bankerler sayılan Lombardiya'lı Yahudi'ler, bankacılık işlemlerini pazarlara koydukları birer masa (banco) üzerinde gerçekleştirmişlerdir. Bu bankerlerden bazıları taahhütlerini yerine getiremeyerek iflas ettikleri zaman halk bu bankerlerin bancolarını kırmıştır, Bu nedenle batı dillerinde iflas eden kişilere banco kelimesinden gelen "bankrup" denilmektedir (Parasız, 2007). Bankacılık tarihi incelendiğinde, banka faaliyetlerinin paranın ortaya çıkışının çok daha öncesinden var olduğu görülmektedir. Paranın olmadığı dönemlerde bankacılık faaliyetinin tarımsal üretim yapanlara, tarımsal üretimde kullanmaları amacıyla tarımsal aletler ve çeşitli ürün tohumların verilmesi şeklinde icra edildiği belirlenmiştir. Modern bankacılık ise 1609 yılında Amsterdam Bankası'nın kuruluşu ile ortaya çıkmıştır. Ardından, 1694 yılında kurulan İngiltere Bankası ve 1907 yılında kurulan Federal Reserve Bank kademeli olarak modern bankacılık sistemini meydana getirmiştir.

Türkiye'de modern anlamda bankacılığın, Cumhuriyet sonrası dönemde gelişmeye başladığı görülmektedir. Cumhuriyet öncesi dönemde, mevcut bankalar yabancı sermayeli banka statüsünde hizmet vermişlerdir. Özel kesim bankacılığın geliştiği ve ivme kazandığı dönem İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdir. Türkiye'de büyük ekonomik kararlar sonrası ile 1980 ve 2000'li yıllar gibi ani yapısal kırılmaların gerçekleştiği dönemlerde bankacılık sektöründe de büyük değişimler yaşanmıştır (Coşkun, 2012).

Reel ve finansal piyasalar için hayati öneme sahip olan bankaların en temel fonksiyonu tasarruf sahiplerinden mevduat toplamak ve bu mevduatları fon talep edenlere kredi olarak vermektir. Bu işlevin dışında kalan her şey kredi işlemlerinin bir sonucudur. Bankaların malî sistem içinde yerine getirdiği fonksiyonlar, finansal aracılık; ulusal ve uluslararası ticareti desteklemek; asimetrik bilgi problemini çözmek; gelir ve servet dağılımını etkilemek; kaydi para yaratmak ve bununla birlikte para ve maliye politikalarının işleyişine yardımcı olmaktadır (Levine, 1997).

Tablo 1: Kapsamına ve faaliyet alanına göre bankalar

Kapsamına Göre Bankalar	Faaliyet Alanına Göre Bankalar
Özel Bankacılık	Merkez Bankaları
Perakende Bankacılık	Ticaret Bankaları
Toptancı Bankacılık	Yatırım Bankaları
Evrensel Bankacılık	Kalkınma Bankaları
Uluslararası Bankacılık	Katılım Bankaları
Holding Bankacılığı	
Kıyı Bankacılığı	

Ticaret bankaları, sektörde en sık rastlanan banka çeşidi olma özelliğine sahip bankalardır. Mevduat toplama ve kredi verme gibi klasik bankacılık işlemleriyle ilgilenirler. Fon kaynakları; mevduatlar, kullanılan krediler ve öz kaynaklardan oluşmaktadır. Ticari bankaların faaliyet yürütebilmeleri için sermaye sahibi olmaları gerekmektedir. İktisat yazınında, sermayenin maliyeti yüksek bir üretim faktörü olduğu bilinmektedir. Bu yüksek maliyetten ötürü, ticaret bankaları maliyeti daha düşük olan fonları tercih etmektedir (Akbulak, Kavaklı ve Tokmak, 2004). Uzun vadeli borçlanmalar yerine kısa vadeli, maliyeti düşük borçlanma yoluna gitmektedirler. Ticaret bankalarının pasiflerinin büyük bölümünü, maliyeti düşük kısa vadeli borçlar ve vadesiz mevduatlar oluşturmaktadır (Ertay, 2014).

Bankacılık Sektörün Karşılaştığı Riskler

Riskler literatürde kaynaklarına göre tasnif edilmekle birlikte sistemik ve sistemik olmayan riskler şeklinde sınıflandırılmaktadır. Sistemik riskler, piyasanın kendi iç dinamikleri sonucunda oluşan risklerdir. Sistemik olmayan riskler ise piyasa dışı faktörler sonucunda oluşan risklerdir. Bu çalışmada bankacılık sektörünün karşılaştığı riskler; likidite, kredi, faaliyet, operasyonel, faiz, döviz kuru, piyasa ve ülke riski olarak kategorize edilmiştir.

Likidite, bankada oluşan nakit fazlasını veya gerekli görüldüğünde yükümlülüklerini karşılayabilme ve diğer müşterilerin taleplerini yerine getirebilme gücü olarak açıklanmaktadır. Likidite riski ise, bankaların bugünkü ve gelecekteki yükümlülüklerini yerine getirememekten kaynaklanan, gelirinde ve sermaye yapısında ortaya çıkma ihtimali bulunan kayıpları ifade etmektedir. Bu tanımdan hareketle risk ile getiri arasındaki yakın ilişki ortaya konulmaktadır. Risk arttıkça getirinin artması beklenmektedir (Ünsal, 2001). Yüksek getiri beklentisiyle hareket edip riski artıran bankaların temerrüde düşme, ödeme güçlüğü çekme, likidite sıkıntısı yaşama gibi sorunlarla karşılaşma ihtimali de mevcuttur.

Kredi riski, banka tarafından verilen kredilerin geri ödenmeme riskidir. Bankaların en önemli faaliyeti kredi vermektir. Bankalar öz sermayelerinde yer alan nakdi, tasarruf sahiplerinden toplanan fonu ve yabancı kaynaklardan aldıkları kredileri, banka müşterilerine kredi olarak verirler. Bankalar kredilerin geri ödenmeme riskinden korunabilmek için kredi verirken belirli kriterleri göz önünde bulundurmaları zorundadırlar (TBB, 2018). Bu noktada, özellikle kredi talep eden şahsın ya da şirketin kredibilitesini dikkate alarak kredi talebini değerlendirme yolunu tercih etmektedirler.

Faaliyet riski, bankacılık sektörünün sektör içi faaliyetlerinden oluşan riskleri olarak tanımlanmaktadır. Faaliyet riski doğurabilecek faktörler arasında: iç kontrol aksamaları, yönetim hataları, teknolojik gelişmelere duyarsız kalma yer almaktadır (Aloğlu, 2005).

Operasyonel risk, bankanın iç kontrol süreçlerinin, insan kaynaklarının veya mevcut sistemlerinin yetersizliği veya işleyişindeki sorunlar nedeniyle karşılaştığı riskleri ifade etmektedir (Ertürk, 2010). Operasyonel risk kapsam bakımından faaliyet riski ile benzerlik göstermektedir. Fakat, operasyonel risk banka dışı birtakım etmenleri de (yangın, sel, deprem, yazılım hataları vb.) bünyesinde barındırmasından ötürü faaliyet riskinden farklılık arz etmektedir (Aloğlu, 2005). Bir diğer ayrımda, operasyonel riskin atm işlemi, müşteri ilişkileri işlemi gibi bankacılık işlemleri sırasında gerçekleşiyor olmasıdır.

Faiz riski, bankaların aktifleri ile pasifleri arasındaki vade uyumsuzluğundan kaynaklanan riski ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle, bankaların bilançolarında varlıklar kısmında yer alan kredi ve menkul kıymetlerin vade süresinin, kaynaklar kısmında yer alan mevduat ve mevduat dışı kaynakların vade sürelerinden farklılaşması sebebiyle karşı karşıya kaldıkları riske faiz riski denilmektedir.

Döviz kuru riski, döviz kurundaki değişimler karşısında bankaların yabancı para varlık ve yükümlülüklerinde meydana gelebilecek değişimleri ifade etmektedir. Örneğin; bir banka ABD Doları cinsinden bir yıl vadeli borçlanmış olsun, ABD Dolar kurundaki artış bankanın yükümlülüğünü de TL cinsinden artıracaktır. Döviz kuru riskinde faiz riski de söz konusu olabilmektedir. Yani yabancı para cinsinden varlıklarda ve kaynaklarda yaşanabilecek vade uyumsuzluğu hem faiz riskini hem de döviz kuru riskini beraberinde getirecektir. Döviz kuru riskine karşı bankalar, kur tahminlemesi yaparak, döviz vade uyumu sağlayarak, riskli dönemlerde riski önceden tespit edip yabancı para işlemlerini dengeleyerek riske karşı önlem alabilmektedirler.

Piyasa riski, bankaların bankacılık faaliyetlerini gerçekleştirdiği esnada faiz hadlerinde, döviz kurlarında ve varlık fiyatlarında meydana gelecek değişimleri ifade etmektedir. Piyasa riski genellikle bankaların kısa vadeli işlemlerinde (gün, ay, yıl) meydana gelebilecek riskleri kapsamaktadır. Bankalar, piyasa risklerinden korunmak için küresel piyasaları, yerel piyasaları ve her iki piyasa arasındaki etkileşimi iyi inceleyip analiz etmektedirler. Ayrıca, piyasa riskini tespit edebilmek amacıyla geliştirilmiş istatistikî modeller kullanmaktadırlar.

Ülke riski, yabancı tedarikçiler, yatırımcılar tarafından verilen kredilerin, satın alınan menkul kıymetlerin ve bu kıymetlerden doğan ödeme tutarlarının ülke yönetimi tarafından alıkonmasını yani yabancı yatırımcılara ödenmemesini ifade eder. Bu risk karşısında, bankaların yapabilecekleri oldukça sınırlıdır çünkü siyasi otoritelere karşı koyabilme güçleri bulunmamaktadır. Böyle bir durumun ortaya çıkması halinde bankalar müşterilerinin haklarını korumak adına vade iyileştirmesi, faiz oranı iyileştirmesi gibi bir takım çözümler üretebilmektedir. Ayrıca, bankalar ilgili ülkelerle anlaşma yoluna gidebilir ya da hukukî haklarını kullanabilirler.

Araştırmanın Metodolojisi (Panel Veri Analizi)

Ekonometrik çalışmalarda veri seti; kesit veriler, zaman serisi verileri ve kesit veriler ile zaman serilerinin birleşimi olan karma verilerden oluşabilir. Eğer aynı kesit birimine ilişkin verilerin (birey, işletme, banka veya ülke) zaman içerisindeki değişimleri izleniyorsa bu tür karma verilere panel veri adı verilir (Gujarati, 1999). Analizimizde 23 ticari bankanın 2005-2016 dönemi için karlılığını etkileyen faktörler araştırıldığından, veri setimiz panel veri seti özelliği göstermektedir. Panel veri analizlerinin kendine özgü birçok avantajı bulunmaktadır, Panel veri analizinin en önemli özelliği zaman serileri ile yatay kesit serilerini bir araya getirerek hem zaman hem de kesit boyutuna sahip bir veri setinin analizine olanak tanınmasıdır.

Ayrıca panel veri analizlerinde, yatay kesit ve zaman serisi verilerinin her ikisinin de yer almasına bağlı olarak gözlem sayısının fazla olması bir yandan modelin serbestlik derecesini artırırken aynı zamanda da açıklayıcı değişkenler arasındaki yüksek dereceden çoklu doğrusal ilişki bulunma olasılığının azaltacaktır (Çalışkan, 2009).

Panel veri analizlerinin en önemli avantajlarından bir diğeri de veri setinin heterojenliğe karşı kontrol edilebiliyor olmasıdır. Panel veri modelleri hem zaman boyutuna hem de kesit boyutuna ilişkin bilgileri birleştirdiğinden, tahmin sapmalarını en aza indirecektir ve bu şekilde eksik veya gözlenemeyen değişkenlerin etkilerini kontrol altında tutabilecektir (Hsiao, 2005). Diğer taraftan, panel veri tahmin yöntemleri yatay kesit verilerindeki değişkenliği modele dahil etmede, yatay kesit ve zaman serisi analizlerine kıyasla daha başarılı sonuçlar üretmektedir (Hsiao, 2005). Bunların yanı sıra panel veri analizlerinde tekrarlanan yatay kesit verileri zaman içinde ilgili değişkenin nasıl değiştiğini gösterir. Yani, panel veri analizleri verilerin uyum dinamiği açısından daha iyi sonuçlar vermektedir (Baltagi, 2005). Tüm bu sebeplerden dolayı çalışmamızda panel veri analizinin kullanılması tercih edilmiştir.

Araştırmanın Kapsamı, Değişkenleri ve Hipotezleri

Araştırmanın evreninde 34 adet banka bulunmaktadır. Bu bankalar için tüm dönemlerde yeterli gözlemin bulunamaması, bazı gözlemlerin birbirleriyle uyumsuz olması, bankaların birleşme-satın alma-devir vb, işlemlerden dolayı faaliyet yapısında değişiklik göstermesi gibi nedenlerden dolayı araştırma 23 banka ile sınırlanmıştır. Yatırım ve kalkınma bankaları faaliyetleri açısından farklı özellik göstermelerinden dolayı araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Kısaca, çalışma kapsamının Türkiye’de faaliyette bulunan ticari bankalar (mevduat bankaları) ile sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Ticari bankaların Türk bankacılık sektöründe önemli bir yere ve paya sahip olmasından dolayı araştırma bu alana yönlendirilmiştir (TBB, 2018). Bu kapsamda çalışmada dikkate alınan bankalar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Ekonometrik analizlerde ele alınan dönemde herhangi bir kriz ya da bankacılık sektörünü topluca etkileyebilecek bir olayın bulunması, yapısal kırılmalara neden olarak analizin sağlıklı sonuçlar vermesini engellemektedir. Bu gibi nedenlerle, çalışma dönemi 2005 yılından başlatılmıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2011 krizlerini çok sert yaşayan ticari bankaların karlılık ve faaliyetlerini dengelenmesi yaklaşık 4 yıl almıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye’de ekonomik dengelerin de 2005 yılında istikrara kavuştuğu Merkez Bankası’nın açık enflasyon hedeflemesine geçmesinden anlaşılmaktadır. Belirtilen bu nedenlerden dolayı araştırma dönemi olarak 2005-2016 dönemi seçilmiştir.

Tablo 2: Araştırma kapsamında ele alınan bankalar

Kuruluş Tarihi	1. Yerli Sermayeli Ticaret Bankaları	Veri Durumu
	1.1. Kamusal Sermayeli Ticaret Bankaları	
1863	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Yeterli
1938	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Yeterli
1954	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Yeterli
	1.2. Özel Sermayeli Ticaret Bankaları	
1985	Adabank A.Ş.	Yetersiz
1948	Akbank T.A.Ş.	Yeterli
1996	Anadolubank A.Ş.	Yeterli
1984	Fibabanka A.Ş.	Yeterli
1953	Şekerbank T.A.Ş.	Yeterli
1981	Turkish Bank A.Ş.	Yeterli
1927	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	Yeterli
1924	Türkiye İş Bankası A.Ş.	Yeterli
1944	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	Yeterli
	1.3. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna Devredilen Bankalar	
1958	Birleşik Fon Bankası A.Ş.	Yetersiz

2. Yabancı Sermayeli Ticaret Bankaları		
2.1. Türkiye’de Kurulmuş Yabancı Sermayeli Bankalar		
1992	Alternatifbank A.Ş.	Yeterli
1976	Arap Türk Bankası A.Ş.	Yeterli
2017	Bank of China Turkey A.Ş.	Yetersiz
1992	Burgan Bank A.Ş.	Yeterli
1981	Citibank A.Ş.	Yeterli
1997	Denizbank A.Ş.	Yeterli
1988	Deutsche Bank A.Ş.	Yeterli
1987	QNB Finansbank A.Ş.	Yeterli
1990	HSBC Bank A.Ş.	Yeterli
1986	ICBC Turkey Bank A.Ş.	Yeterli
2013	MUFG Bank Turkey A.Ş.	Yetersiz
1984	ING Bank A.Ş.	Yeterli
2011	Odea Bank A.Ş.	Yetersiz
2013	Rabobank A.Ş.	Yetersiz
1986	Turkland Bank A.Ş.	Yeterli
1946	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	Yeterli
2.2. Türkiye’de Şube Açan Yabancı Sermayeli Bankalar		
1984	Bank Mellat	Dahil Değil
1982	Habib Bank Limited	Dahil Değil
2013	Intesa Sanpaolo S.p.A.	Dahil Değil
1984	JPMorgan Chase Bank N.A.	Dahil Değil
1989	Société Générale (SA)	Dahil Değil

Bu çerçevede üç farklı model oluşturulmuştur. Modellerde, banka karlılığının göstergesi olarak; aktif karlılığı (ROA), özsermaye karlılığı (ROE) ve net faiz marjı (NIM) bağımlı değişken olarak dikkate alınmıştır. CAMELS performans analizinin kriterleri olan sermaye yeterliliği (capital adequacy), aktif kalitesi (asset quality), yönetim kalitesi (management quality), kazançlar (earnings), likidite (liquidity), piyasa riskine duyarlılık (sensitivity to market risk) gibi banka karlılığını etkilediği düşünülen değişkenler çalışmada bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır.

Tablo 3’de çalışmada kullanılan değişkenlerin adları, hesaplanma şekli ve hangi özelliği temsil ettiği gösterilmiştir. Tablo 3’den de görüleceği üzere, bağımsız değişkenlerin her biri bankaların karşı karşıya kaldığı riskleri temsil etmektedir.

Karlılığı etkileyen değişkenlerden sermaye yeterliliği ve kaldıracı temsilen sermaye yeterliliği oranı ele alınmıştır. Aktif kalitesinin bir göstergesi olarak takipteki kredilerin toplam krediler içerisindeki payı tercih edilmiştir. Bazı çalışmalarda kredilerin toplam mevduata oranının da aktif kalitesini temsilen kullanıldığı gözlemlenmektedir. Fakat bu iki oranın aynı anda model tahminlerinde kullanılması çoklu doğrusal bağlantı sorununa neden olmakta ve bu nedenle literatürde çoğunlukla takipteki kredilerin toplam krediler içerisindeki oranın aktif kalitesini açıklamada kullanılmasından dolayı bu oran tercih edilmiştir. Sırasıyla, yönetim kalitesinin göstergesi olarak faiz gelirlerinin faiz giderlerine oranı; kazancın göstergesi olarak toplam gelirlerin/toplam giderlere oranı; likidite riskinin göstergesi olarak likit aktiflerin kısa vadeli yabancı kaynaklara oranı; piyasa risklerine duyarlılığı açısından da dolar cinsinden aktiflerin dolar cinsinden pasiflere oranı ve faiz gelirlerinin toplam faaliyet gelirleri içerisindeki payı ele alınmıştır. Piyasa riski göstergesi olarak ele alınan iki değişkenden ilki kur riskini temsilen, ikincisi ise faiz riskini temsilen modellerimize dahil edilmiştir. Bunun haricinde ticari bankaların karlılığı üzerinde etkili olabilecek bankanın faaliyet yılı ve aktif büyüklüğü de kontrol değişkenleri olarak modellerde dikkate alınmıştır.

Tablo 3: Araştırmada kullanılan değişkenler

Değişken Türü	Değişken Adı	Hesaplanma Şekli	Temsil Özelliği
Bağımlı Değişkenler	ROA	Vergi Öncesi Kar/Toplam Aktifler	Aktif Karlılığı
	ROE	Net Dönem Karı (Zararı)/Toplam Özkaynaklar	Özsermaye Karlılığı
	NIM	Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam (Faiz Kazanan) Aktifler Özkaynaklar/[(Kredi+Piyasa+Operasyonel riskler için gerekli sermaye yükümlülüğü)*12.5]*100	Net Faiz Marjı
Bağımsız Değişkenler	SERYET		Sermaye Yeterliliği
	TAKİP	Takipteki Krediler (Brüt)/Toplam Krediler ve Alacaklar	Aktif Kalitesi
	FGEL	Faiz Gelirleri/Faiz Giderleri	Yönetim Kalitesi
	TOPGEL	Toplam Gelirler/Toplam Giderler	Kazançlar
	LİKAK	Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler	Likidite
	DAÇIK	Yabancı Para Aktifler/Yabancı Para Pasifler	Piyasa Riskine Duyarlılık (Döviz Açık Pozisyonu)
	NFGEL	Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Faaliyet Gelirleri	Piyasa Riskine Duyarlılık
	TOPAK	Toplam Aktif Büyüklüğü	Büyüklük
	LNYAS	Yaş	Yaşam Süresi

Araştırma Kapsamında şu üç model kurulmuştur:

Model 1:

$$ROA_{it} = B1_{it}SERYET_{it} + B2_{it}TAKİP_{it} + B3_{it}FGEL_{it} + B4_{it}TOPGEL_{it} + B5_{it}LİKAK_{it} + B6_{it}DAÇIK_{it} + B7_{it}NFGEL_{it} + B8_{it}LNYAS_{it} + B9_{it}TOPAK_{it} + c$$

Model 2:

$$ROE_{it} = B1_{it}SERYET_{it} + B2_{it}TAKİP_{it} + B3_{it}FGEL_{it} + B4_{it}TOPGEL_{it} + B5_{it}LİKAK_{it} + B6_{it}DAÇIK_{it} + B7_{it}NFGEL_{it} + B8_{it}LNYAS_{it} + B9_{it}TOPAK_{it} + c$$

Model 3:

$$NIM_{it} = B1_{it}SERYET_{it} + B2_{it}TAKİP_{it} + B3_{it}FGEL_{it} + B4_{it}TOPGEL_{it} + B5_{it}LİKAK_{it} + B6_{it}DAÇIK_{it} + B7_{it}NFGEL_{it} + B8_{it}LNYAS_{it} + B9_{it}TOPAK_{it} + c$$

Yukarıdaki 3 modele ilişkin 9 hipotez oluşturulmuş ve çalışma kapsamında ilgili hipotezlerin geçerliliği üç model için de ayrı ayrı sınanmıştır. Bu hipotezler şu şekilde ifade edilmiştir:

H_{10} =Karlılık oranları ile sermaye yeterliliği arasında pozitif bir ilişki yoktur.

H_{20} =Karlılık oranları ile aktif kalitesi arasında negatif bir ilişki yoktur.

H_{30} =Karlılık oranları ile yönetim kalitesi arasında pozitif bir ilişki yoktur.

H_{40} =Karlılık oranları ile kazançlar (gelirler) arasında pozitif bir ilişki yoktur.

H_{50} =Karlılık oranları ile likidite arasında pozitif bir ilişki yoktur.

Modeldeki değişkenlerin bütünleşme dereceleri panel birim kök testleri ile incelenmiştir. Ortak birim kök süreçleri Levin, Lin Chu (2002) testi ile bireysel birim kök süreçleri ise Im-Pesaran-Shin (1999) testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir. Tablo 6’daki sonuçlara göre, serilerin durağan olmadığını belirten sıfır hipotez tüm seriler için %1 önem düzeyinde reddedilmiştir.

Tablo 6: Panel birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	LLC	IPS	LLC	IPS
ROE	-38.29***	-12.13***	-47.31***	-13.44***
ROA	-17.05***	-7.85***	-12.82***	-6.91***
NİM	-5.25***	-1.98**	-13.92***	-7.07***
SERYET	-15.87***	-6.70***	-11.68***	-4.89***
TAKİP	-18.56***	-7.86***	-13.91***	-3.35***
FGEL	-10.66***	-4.99***	-11.75***	-3.44***
TOPGEL	-8.87***	-6.34***	-10.95***	-6.45***
LİKAK	-12.14***	-6.82***	-15.44***	-4.77***
DAÇIK	-4.66***	-1.98**	-7.56***	-1.70**
NFGEL	-6.97***	-4.43***	-11.52***	-4.82***
TOPAK	-4.29***	-1.25	-8.74***	-4.41***
LNYAS	-19.00***	-160.78***	-27.30***	-156.00

Not: *** ve ** %1 ve %5 önem düzeyinde serinin durağan olduğunu göstermektedir.

Araştırma kapsamında ele alınan verilere ilişkin serilerin durağan olduğuna karar verildikten sonra, veri setine en uygun panel veri tahmin yöntemi araştırılmıştır. Bu aşamada, Breusch-Pagan (BP) testi ve Hausman testinden yararlanılmıştır. Test sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir. Tablo 7’deki BP testi sonuçlarına göre, bağımlı değişkenin ROA ve NİM olduğu Model 1 ve Model 3 için sıfır hipotez %5 önem düzeyinde reddedilmiş ve bu sonuç tesadüfi etkiler modelin havuzlanmış modele göre daha üstün sonuçlar verdiğini göstermektedir. Bağımlı değişkenin ROE olduğu Model 2 için sıfır hipotez reddedilememiştir. Sabit etkiler ile rassal etkiler modelleri arasında seçim yapmak için Hausman testi yapılmış ve test sonucuna göre, Model 2 ve Model 3 için sıfır hipotez reddedilmemiştir. Bu sonuçlar Model 2 ve Model 3 için en uygun tahmin yönteminin rassal etkiler olduğunu, Model 1 için ise sabit etkiler modeli olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Model seçim testi sonuçları

	Bağımlı Değişken	BP Test İstatistiği	Hausman Test İstatistiği
Model 1	ROA	42.68 [0.000]	13.20 [0.000]
Model 2	ROE	1.35 [0.120]	0.38 [0.540]
Model 3	NİM	6.120 [0.010]	0.23 [0.630]

Modeller için en uygun tahmin yöntemi belirlendikten sonra, modelin hata terimlerinin varsayımları sağlayıp sağlamadığı araştırılmış ve bu bağlamda otokorelasyon için Wooldridge Otokorelasyon Testi ve değişen varyans için Wald Değişen Varyans Testi kullanılmıştır. Test sonuçları her üç model için de hata terimlerinin otokorelasyonlu ve değişen varyanslı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle model tahminleri Stock ve Watson’un (2008) kümelenmiş-tutarlı (cluster robust) standart hatalar yöntemi ile yapılmıştır.

Tahmin sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir. ROA’nın bağımlı değişken olduğu model sonuçlarına göre, ROA’yı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkileyen değişkenler sırasıyla TAKİP (-0.09) SERYET (0.09), TOPGEL (0.06), LNYAS (-0.03) ve DAÇIK (0.01) şeklindedir. Tahmin sonuçları, aktif kalitesinin bir göstergesi olan TAKİP ve LNYAS ile ROA arasında negatif bir ilişkiye işaret ederken, SERYET, TOPGEL ve DAÇIK ile ROA arasında ise pozitif bir ilişkinin varlığı yönünde kanıtlar sağlamıştır. LNYAS dışında bulunun sonuçlar teorik beklentiler ile uyumludur. Diğer bir ifadeyle, sermaye yeterliliğinin, toplam gelirlerin ve

döviz açık pozisyonunun artması aktif karlılığını olumlu yönde etkilemektedir. Bununla birlikte, bankanın yaşı arttıkça aktif karlılığı azalmaktadır. Bağımsız değişkenler ROA'daki değişimin %47,3'ünü açıklama yeteneğine sahiptir. Ayrıca regresyon katsayıların topluca anlamlı olup olmadığı F testi ile araştırılmış ve %1 önem düzeyinde katsayıların topluca anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ROA bankaların tüm çıkar gruplarını ilgilendirirken, ROE sadece sermayedarların karlılığını gösteren bir değişkendir. Tablo 8'de ROE'nin bağımlı değişken olduğu model sonuçları incelendiğinde, TOPGEL ve SERYET değişkenlerinin katsayılarının pozitif ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlar teorik beklentiler ile uyumludur. Bununla birlikte, modelde yer alan bağımsız değişkenler ROE'deki değişimin %39'unu açıklama gücüne sahiptir.

NİM'in bağımlı değişken olarak dikkate alındığı model sonuçlarına göre, TAKİP (0.19), NFGEL (0.08), SERYET (-0.04) ve TOPGEL (0.03) değişkenlerinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Takipteki kredilerin artmasının, beklentimizin dışında, özel karşılıklar sonrası net faiz gelirinin toplam faiz kazanan aktiflere oranı ile hesapladığımız NİM'i artırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, bankaların riskli kredileri artırarak daha yüksek kâr marjı sağlamayı hedefledikleri söylenebilir. Yine benzer bir şekilde, SERYET ile NİM arasında ters yönlü bir etkileşim tespit edilmiştir. Öz sermaye maliyetinin en yüksek maliyetli kaynak olması göz önünde bulundurulduğunda, sermaye yeterliliğindeki artış bankaların kaynak maliyetini artıracak ve faiz marjını (kaldıraç etkisinin azalmasından dolayı) düşürecektir. NFGEL oranının artması, NİM oranını beklediği üzere pozitif yönde etkilemektedir. Yine aynı şekilde, TOPGEL oranı NİM'i düşük de olsa pozitif yönde etkilemektedir.

Model sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, SERYET, TAKİP, TOPGEL ve LNYAS değişkenlerinin ROA'yı; TAKİP ve NFGEL değişkenlerinin ise NİM'i %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. %5 önem düzeyinde anlamlılık ilişkileri incelendiğinde ise, DAÇIK bağımsız değişkeninin ROA bağımlı değişkenini; SERYET ve TOPGEL bağımsız değişkenlerinin ROE bağımlı değişkenini; SERYET ve TOPGEL bağımsız değişkenlerinin ise NİM bağımlı değişkenini anlamlı etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 8: Tahmin sonuçları

Değişkenler	ROA		ROE		NİM	
	Katsayı	Prob	Katsayı	Prob	Katsayı	Prob
SERYET	0.09***	0.000	0.37**	0.030	-0.04**	0.010
TAKİP	-0.09***	0.000	-0.25	0.420	0.19***	0.000
FGEL	-0.01	0.070	-0.07	0.060	0.01	0.570
TOPGEL	0.06***	0.000	0.50**	0.020	0.03**	0.030
LİKAK	-0.00	0.600	-0.06	0.090	-0.01	0.790
DAÇIK	0.01**	0.040	-0.01	0.830	-0.01	0.620
NFGEL	0.01	0.350	0.20	0.090	0.08***	0.000
TOPAK	0.30	0.350	0.21	0.660	0.04	0.490
LNYAS	-0.03***	0.000	-0.03	0.280	-0.01	0.050
Sabit	0.01	0.790	-0.47	0.070	-0.02	0.370
R ²	0.473		0.395		0.655	
F-ist	35.19 [0.000]		92.31 [0.000]		470.01 [0.000]	

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı katsayıları göstermektedir.

Sonuç

Çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren ticari bankaların karlılığını etkileyen içsel faktörler panel veri analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, veri setine ulaşılabilen ve gözlemleri bütünlük arz eden 23 ticari bankadan hareketle 2005-2016 dönemi için bankaların çeşitli karlılık oranlarını etkileyen bankalara özgü içsel faktörler araştırılmıştır. Araştırma

kapsamında ele alınan bankaların aktif büyüklüğü ve pazar büyüklüklerinin sektör toplamı içerisindeki payı %90'ı geçmektedir. Bu yüzden, elde edilen sonuçlar bankacılık sektörü açısından da büyük önem arz etmektedir.

Analiz sonuçları gerek sermaye yeterliliğinin gerekse sermaye yapısının bir göstergesi olan sermaye yeterlilik rasyosunun tüm karlılık oranlarını etkilediğini göstermiştir. Sermaye yeterlilik rasyosu ROA ve ROE'yi pozitif yönde, NIM'i ise negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Katsayı olarak sermaye yeterliliğinin en büyük etkisinin ROE üzerinde olduğu görülmektedir. Takipteki kredilerin toplam krediler içerisindeki oranı ise ROA'yı negatif, NIM'i ise pozitif yönde etkilemektedir. ROE ile bu değişken arasında ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Toplam gelirlerin toplam giderlere oranının ise üç karlılık göstergesini de pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Toplam gelirlerin toplam giderlere oranı en çok ROE üzerinde etkiliyken, sırasıyla ikinci olarak ROA ve son olarak da NIM'i etkilemektedir. Kur riskinin ise sadece ROA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi tespit edilirken, kur riski ile özsermaye riskliliği ve NIM arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Diğer taraftan faiz gelirlerinin toplam faaliyet gelirleri içerisindeki oranı ile aktif ve özsermaye karlılıkları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna karşın faiz riskinin göstergesi olan bu oranla NIM arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu oran NIM üzerinde takipteki kredilerin toplam kredilere oranından sonraki en etkili ikinci değişkendir. Sektördeki faaliyet yılının (yaş) ticari bankaların karlılıklarını etkileyip etkilemediklerine baktığımızda ise, faaliyet yılının sadece ROA'yı negatif yönlü etkilediği görülmüştür. ROE ve NIM ile yaş değişkeni arasında ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Çok ilginç bir şekilde yönetim kalitesi, likidite ve toplam aktif büyüklüğü değişkenleri ile üç karlılık göstergesi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki çıkmamıştır.

Sonuç olarak, sermaye yeterliliğinin ve toplam gelirlerin toplam giderlere oranının ticari bankaların karlılık göstergesi olan ROA, ROE ve NIM üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Sermaye yeterliliğinin güçlü olması ticari bankaların aktif ve özsermaye karlılıklarını artıracaktır. Bu oranın yüksek olması finansal kaldıracın düşmesi anlamına gelmektedir. Finansal kaldıracın düşmesi de NIM üzerinde dolaylı olarak negatif bir etki yaratacaktır. Toplam gelirlerin toplam giderlere oranının artması bankalarda kazancın yüksek olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı da banka karlılıkları bu oranın artmasından pozitif şekilde etkilenecektir.

Diğer taraftan, takipteki kredilerin artması bankaların ROA'yı azaltacak, buna karşın NIM'i artıracaktır. Çünkü kredinin takibe düşmesi bankanın aktif yapısını bozucu ve gelirlerini azaltıcı bir unsurdur. Aynı zamanda yüksek riskli yatırımcı gruplarına yüksek faizli kredi verildiğinin de bir göstergesidir. Bundan dolayı bu değişkenin NIM'i pozitif yönde etkilemesi doğaldır.

Bankacılık sektöründe yabancı para cinsinden aktiflerin yabancı para cinsinden pasiflere oranının yüksek ya da düşük olması kur riskinin bir göstergesidir. Bulunan sonuçlara göre; bankaların kur riskini artırmalarının karlılıkları üzerinde çok büyük bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Yine aynı şekilde aktif büyüklüğü ticari bankaların karlılıklarını farklılaştırmamaktadır. Küçük banka ile büyük bankalar arasında çok fazla karlılıklarda farklılaşma olmamasının sebebi sektörde rekabetin yoğun olduğunun ve bankaların benzer şekilde faaliyet gösterdiklerinin bir göstergesidir. Sektörde faaliyet yılı daha uzun olan bankaların aktif karlılıklarının daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bunun sebebi ise eski yerleşik bankaların gereksiz bir şekilde aşırı duran varlık yatırımı yapmalarındadır. Bu durum, duran varlıkların getirisini göreceli olarak düşük kılarken aynı zamanda kaynakların krediye dönüşüm oranını da azaltmaktadır.

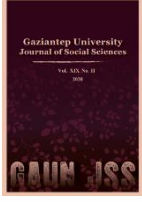

Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan ticari (mevduat) bankalara; sermaye yapılarını güçlü tutmaları (asgari sermaye yeterlilik rasyosunun üzerinde sermaye bulundurmaları), aşırı kaldıraçtan yararlanmamaları, verilen kredilerin kalitesini artırmaları (kredi riskini azaltmaları), daha verimli bir şekilde ve düşük maliyetle faaliyetlerini sürdürmeleri, kur riski almamaları ve faaliyet gelirini artırıcı unsurlara yönelmeleri önerileri sunulabilir.

Kaynaklar

- Akbulak, Y., Kavaklı, E. ve Tokmak, A. (2004). Kayıp yıllar, Türkiye’de 1980’li yıllardan bu yana kamu borçlanma politikaları ve bankacılık sektörüne etkileri. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Allen, L. (1988). The determinants of bank interest margins: a note. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 23(2), 231-235.
- Aloğlu, Z.T. (2005). *Bankacılık sektörünün karşılaştığı riskler ve bankacılık krizleri üzerindeki etkileri*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Angbazo, L. (1997). Commercial bank net interest margins, default risk, interest rate risk, and off balance sheet banking, *Journal of Banking & Finance*, 21(1), 55-87.
- Baltagi, B. (2005). *Econometric analysis of panel data*. The Atrium Southern Gate Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2004). Türk bankacılık sektörü raporu. İzmir İktisat Kongresi, İzmir.
- Brooks, C. (2008). *Introductory econometrics for finance*. Cambridge University Press.
- Coşkun, M., Ardor, N. ve Naim, H. (2012). Türkiye’de bankacılık sektörü piyasa yapısı, firma davranışları ve rekabet analizi. *Türkiye Bankalar Birliği*, 280.
- Çalışkan, Z. (2009). OECD ülkelerinde sağlık harcamaları: panel veri analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. (34), 117-137.
- Çevik, E.İ. ve Sezen, S. (2020). Bankacılık sektörü için etkin piyasalar hipotezinin uzun hafıza modelleri ile analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18 (1), 332-351.
- Dietrich, A. ve Wanzenried, G. (2010). Determinants of bank profitability before and during the crisis: evidence from switzerland. <https://ssrn.com/abstract=1370245>.
- Eğilmez, A. M. (2004). *Hazine*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ertay, H.İ. (2014). *Bankacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye üzerine nedensellik analizi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Niğde.
- Ertürk, H. (2010). Bankacılık sektörünün karşılaştığı riskler ve risk yönetimi. *Denetim*, (4), 62-70.
- Gujarati, D.N. (1999). *Temel ekonometri* (U. Şenesen ve G. G. Şenesen, Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Gülhan, Ü. ve Uzunlar, E. (2011). Bankacılık sektöründe karlılığı etkileyen faktörler: Türk bankacılık sektörüne yönelik bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 341-368.

- Güneş, N. (2015). Banka karlılığının belirleyicileri: 2002-2012 dönemi türk mevduat bankaları üzerine bir inceleme. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 20(3), 265-282.
- Ho, T. ve Saunders, A. (1981). The determinants of bank interest margins: theory and empirical evidence. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 16(4), 581-600.
- Hsiao, C. (2005). Panel data analysis advantages and challenges. *Sociedad de Estadística e Investigación Operativa*. <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/arastirma-ve-yayinlar/arastirma-ve-sunumlar/2017/4460>.
- İskenderoğlu, Ö., Karadeniz, E. ve Atioğlu, E. (2012). Türk bankacılık sektöründe büyüme, büyüklük ve sermaye yapısı kararlarının karlılığa etkisinin analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 291-311.
- Karakuş, R., Zor, İ. ve Küçük, Ş. (2017). Ticari bankalarda karlılığın içsel belirleyicileri: yerli ve yabancı sermayeli bankalarda karşılaştırmalı analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (62), 379-398.
- Kosmidou, K. (2008). The determinants of banks' profits in Greece during the period of EU financial integration. *Managerial Finance*, 34(3), 146-159.
- Levine, R. (1997). Financial development and economic growth: views and agenda. *Journal of Economic Literature*, 35, 6-18.
- McShane, R. ve Sharpe, G. (1985). A time series/cross section analysis of the determinants of Australian trading bank loan/deposit interest margins: 1962-1981. *Journal of Banking & Finance*, 9(1), 115-136.
- Parasız, İ. (2007). Para banka ve finansal piyasalar. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Reis, Ş.G., Kılıç, Y. ve Buğan, M.F. (2016). Banka karlılığını etkileyen faktörler: Türkiye örneği. *Journal of Accounting & Finance*, (72), 21-36.
- Saldanlı, A. ve Aydın, M. (2016). Bankacılık sektöründe karlılığı etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile incelenmesi: Türkiye örneği. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (24), 1-9.
- Samırkaş, M.C., Evcı, S. ve Ergün, B. (2014). Türk bankacılık sektöründe karlılığın belirleyicileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 117-134.
- Sevim, U. ve Eyüboğlu, K. (2016). Ticari banka performansının içsel belirleyicileri: borsa istanbul örneği. *Dogus University Journal*, 17(2), 211-223.
- Staikouras, C.K. ve Wood, G.E. (2004). The determinants of european bank profitability. *International Business & Economics Research Journal*, 3(6), 57-68.
- Sufian, F. ve Habibullah, S. (2009). Bank specific and macroeconomic determinants of bank profitability: empirical evidence from the china banking sector. *Frontiers of Economics in China*, (4), 271-291.
- Taşkın, F.D. (2011). Türkiye'de ticari bankaların performansını etkileyen faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 289-298.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2018). Araştırma ve Sunumlar.
- Ünsal, B.A. (2001). Bankacılıkta likidite riski yönetimi. BDDK Yetki Etüdü Raporu, Ankara.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Malatyalı Âşık Hanefi Ünver'in Âşıklık Geleneği İçerisindeki Yeri

The Place of Malatyalı Minstrel Hanefi Ünver in Minstrel Tradition

Fatih SOLMAZ^{a*}

^a Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4777-1649

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 12 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Malatya,

Hanefi Ünver,

Âşık,

Âşıklık Geleneği,

Şiir

ÖZ

Âşıklık, Türk kültürü içerisindeki en kadim geleneklerdendir. Tarih seyri içinde kam, baksı, şaman ve akıncı gibi adlarla bilinen ozanlık, XV. yüzyılın başından itibaren bünyesinde değişimler ve dönüşümler yaşayarak kendi içerisinde bağımsız bir gelenek meydana getirmiştir. Bu yeni oluşumda "Âşıklık Geleneği" olarak adlandırılmaktadır. Kopuz veya vurmali çalgılarla irticalen/doğaçlama şiir söyleme geleneği olan âşıklık, geçmişten günümüze kadar sürekliliğini korumuştur. Türk milletinin millî ölçüsü olan hece ölçüsüyle şiirler yazan âşıklar, toplum hayatından seçtikleri konuları, sözlü gelenek içerisinde sade, anlaşılır ve akıcı bir dil ile ele alarak halkın sözünün temsilciliğini yapmışlardır.

Bu çalışmada XXI. yüzyılın yaşayan âşıklarından Malatyalı Hanefi Ünver'in âşıklık geleneği içerisindeki yeri tespit edilmiştir. Ünver henüz altı aylık iken gözlerini kaybetmesi nedeniyle saza/söze yönelmiş, kendi çabasıyla gelenek içerisinde yer edinmiştir. Beşeri ve ilahi aşkı şiirlerinde terennüm eden âşık, yaklaşık 150 şiir yazmıştır. Ünver'in bir ustası olmamasına rağmen bizzat kendisi yine iki âşiğe ustalık etmiş ve geleneğin devamlılığına katkıda bulunmuştur. Amâ ve ümmi olan Hanefi Ünver; sevgiye, kardeşliğe, yardımlaşmaya, birlikteliğe, vatan sevgisine ve yaratılan yaratandan ötürü sevmeye, saygı göstermeye dayalı şiirleriyle insanların kalbinde taht kurmuş bir âşıktır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 28, 2020

Accepted August 12, 2020

Keywords:

Malatya,

Hanefi Ünver,

Minstrel,

Minstrel Tradition,

Poetry

ABSTRACT

Minstrelry is one of the most ancient traditions in Turkish culture. The minstrel known as kam, Baksı, shaman and raider in the course of history, XV. Since the beginning of the century, it has created an independent tradition within itself by making changes and transformations. In this new formation, it is called "Minstrel Tradition". The tradition of singing ascetic / improvised poetry with kopuz or percussion instruments has maintained its continuity from past to present. The minstrel, who wrote poems with the syllable measure, which is the national measure of the Turkish nation, represented the people's word by addressing the topics they chose from the life of society in a simple, understandable and fluent language within the oral tradition.

In this study XXI. Hanefi Ünver from Malatya, one of the living minstrel of the 19th century, will be determined in the tradition of minstrel. Because Ünver lost his eyes when he was only six months month, he turned towards reed / speech and took a place in the tradition with his own effort. In love with the poems of human and divine love, the lover wrote about 150 poems. Although Ünver was not a master, he also mastered two lovers and contributed to the continuity of the tradition. Hanefi Ünver, who is blind and unread; is a lover who has throne in the heart of people with his poems based on love, brotherhood, solidarity, togetherness, love of homeland, and love and respect for the creator. It is important to identify the place of Hanefi Ünver in the tradition and to indicate his contribution to this tradition, and the skillful apprentice, the people and the right lover.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: solmazfatih93@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Hanefi Ünver opened her eyes to the world in 1948 in the district of Doğanşehir in Malatya, as the son of Ali Efendi and Emine Hanım. The lineage of Minstrel Ünver is based on the Tomah village of Artvin by the father and the Çavuşlu village of the Doğanşehir district of Malatya by the mother. Ünver's grandfathers are among the refugees who migrated to Malatya due to the 93 War. Hanefi Ünver is the seventh child of a family of nine and has half-siblings from father and mother. Minstrel Hanefi, who lost two eyes six months after he was born, grew up in an environment of financial difficulties caused by living in a large family. Although Ünver has lost his eyes at a young age, he has not started to live, and has started to play tongue whistle and tomtom in order to get out of his inner world and have fun. The cura given to him for his aunt's time is the first instrument of Minstrel Hanefi where he started performing his art. Ünver touched the curtains for the first time with this cura, which he named as "Bayram Kepeçesi" and started to play folk songs such as Celal Oğlan and Kara Tren, which were known during the period.

Minstrel Hanefi Ünver, who started to play the cura in 1963, listens to the folk music and folk songs, played the first poems with his own instrument in 1965. In his poems, minstrel Ünver used the names of "Unfortunate/Talihsiz Hanefi", for which he expressed the complaints of fate and fortune. Ünver did not receive a love apprenticeship training at the bottom of the knee, since he lived in a small district and was hopeful. As a matter of fact, Ünver's development in the reed has occurred as a result of the effort and effort he has made between the four walls of his house. The years 1970-1981 are the brightest periods when Hanefi Ünver performed his art. In these years, Minstrel Hanefi; He made his name heard in the region by reading his own poems in schools, special ceremonies and weddings.

Minstrel Hanefi Ünver became the meft of the lover shown to him in his dream and he mostly handled the love of this lover in the poems he wrote until 1980. This is a source that feeds this beloved Ünver, which he saw after the beginning of the accident. Dear, it is actually a show shown to Ünver. Hanefi Ünver, in the poems he wrote from 1965 to 1980; Besides life issues such as life, life, love, rose and nightingale, he also dealt with social issues such as justice, brotherhood, love and homeland. 1980 is a time when change and transformation occurred in the life and poetry of Minstrel Ünver. Because, Ünver enters into a period of breaking in his life and art by attending to the Kadirî sect in Ankara on this date. After 1980, Ünver started to write hymns that deal with religious issues.

In his poems, Minstrel Ünver has tackled the individual-social problems he has experienced and felt in his poems as well as being honest and hopeful. Although he had made conflicts with minstrel Behram Timur, they have not survived since they were not recorded. Hanefi Ünver; It was influenced by Minstrel Veysel, Davut Sularî and Minstrel Mahsuni Şerif. Minstrel Hanefi, who uses a strong saying, a fluent language, and a simple expression in his poems, has influenced many poets who have grown after him. He also wrote minsters in the poems of great lovers of love such as Ünver and Yunus Emre.

Hanefi Ünver had shoting matc with Minstrel Behram Timur. Behram Aktemur (Behramî) sent greetings in his television and radio programs by remembering Hanefi Ünver as his master. Ünver undoubtedly influenced many poets and lovers. Minstrel Ünver raised an apprentice and gave the pseudonym Nuranî and inspired him.

Ünver, who made eleven tapes and a record until 1981, is a productive minstrel. Minstrel Ünver broke his reed in 1990 and regained it in 2007 after a seventeen-year break. Ünver, who continues to play and recorded his poems through a tape, has one hundred and fifty poems. Minstrel Hanefi Ünver is the memory of the Quran as well as being in minstrel. From time to time, he volunteers at the mosque near his house, read the adhan because of the beauty of his voice and sings in the mosque during Ramadan/Ramazan. Doğanşehir people value Ünver and show respect to him.

Giriş

Temeli Orta Asya’da şaman, baksı, kam, bahşı adlarıyla telaffuz edilen, kopuz veya vurmali çalgılarla şiir söylemeye dayanan âşıklık geleneği geçmişten günümüze kadar sürekliliğini korumuştur. Türklerin millî ölçüsü olan hece ölçüsüyle şiirler yazan ozanlar, toplum hayatından seçtikleri konuları yine toplumun diliyle saz eşliğinde sözlü gelenek içerisinde dile getirmişlerdir. Türklerin İslamiyet’e geçişleriyle beraber dinî konuları da bir öğreti olarak şiirlerine işleyen ozanlar, XV. yüzyılın sonunda kendi hayatlarından ve aşklarından ilham alarak bireysel ve toplumsal konulara ağırlık veren şiirler söylemişlerdir. XVI. yüzyılda bireysel konularda şiir yazan, toplumsal konulara değinen ve dinî-tasavvufi konulardan kısmen uzaklaşan âşıklar, ozanların yerini almışlardır.

Doğu Anadolu ve İç Anadolu arasında bir geçiş güzergâhında bulunan Malatya, âşıklık geleneğinin gelişmesine katkı sağlayan illerendir. Topraklarında birçok âşık ve mutasavvıf şair yetiştiren bu il, âşıklık geleneğinin yaşadığı önemli merkezlerdendir. Âşıklık geleneğinin Malatya’da tarihî bir geçmişe sahip olması birçok âşığın hem bir usta-çırak ilişkisinde hem de bâde içerek bu geleneği günümüze ne şekilde taşıdığını ve geleneğin hâlâ nasıl korunduğuna dair bilgiyi yansıtmaktadır. Malatya’da âşıklık geleneği dört başı mamur, kıstaslara uygun yerleşmiş ve gelişmiş olması birçok âşığın yetişmesine olanak sağlamıştır. Malatya’daki âşıklık geleneğinin tarihi XVII. yüzyıla kadar takip edilebilmiştir. Malatya, Niyaz-i Mısrî gibi mutasavvıf şairlerin yanı sıra Feryadî, Kemterî, Sefil Selimî, Fakirî, Cansever, Âşık Hüseyin Noksanî, Âşık Safine, Âşık Ferrahî, Gürünlü Gülhanî, Âşık Hasan Hüseyin gibi usta âşıkların da yetiştiği bir ildir.

Hanefi Ünver’de XXI. yüzyılın içerisinde yetişmiş halk ve hak âşıklarının bir temsilcisi ve bu geleneği XXI. yüzyılda yaşatan önemli isimlerdendir. Malatya’da dünyaya gelen ve küçük yaşta gözlerini kaybetmesi sonucunda âşıklık geleneğine ilgi duyan, kendisi bu alanda yetiştiren Hanefi Ünver ilahi ve beşeri aşkı konu alan şiirler yazmış bir âşıktır. Hanefi Ünver üzerine müstakil çalışmalar (Arık, 2014; Doğan, 2017; Kurt, 2019; Solmaz, 2019; Taştan, 2016) yapılmış olsa da onun sanatı, edebi kişiliği ve âşıklık geleneği içerisindeki yerine doğrudan kimse değinmemiştir. Bu çalışmayla, Âşık Hanefi Ünver’in hayatına ve âşıklık geleneği içerisindeki yerine değinilerek XXI. yüzyıldaki bir âşık edebiyat dünyasına tanıtılacaktır. Şiirlerinde mikrodan makroya, zerreden küreye her şeyi konu edinen Ünver, araştırılması ve tanıtılması gereken mümtaz şahsiyetlerdendir.

Hanefi Ünver’in Hayatı

Hanefi Ünver, Ali Efendi ile Teslime Hanım’ın evladı olarak 1948 yılında Malatya’nın Doğanşehir ilçesinde dünyaya gözlerini açmıştır. Âşık Ünver’in soyu baba tarafından Artvin’in Tomah köyüne anne tarafından ise Malatya’nın Doğanşehir ilçesinin Çavuşlu köyüne dayanmaktadır (Kurt, 2019, s. 84; Solmaz, 2019a). Ünver’in büyükbabaları, 93 (1877-1878 Osmanlı-Rus) Harbi nedeniyle Artvin’in Tomah köyünden Malatya’ya göç etmiş muhacirlerdendir. Hanefi Ünver babadan ve anneden üvey kardeşlere sahip olup dokuz kişilik bir ailenin yedinci çocuğudur. Doğduktan altı ay sonra iki gözünü kaybeden Âşık Hanefi, geniş bir ailede yaşamının da getirmiş olduğu, maddi sıkıntıların yaşandığı bir ortamda büyümüştür. Ünver henüz küçük yaşta gözlerini kaybetmesine rağmen hayata küsmemiş gerek iç dünyasından çıkmak gerekse eğlenmek amacıyla “dilli düdük” ve “darbuka” çalmaya başlamıştır. Yengesinin zaman geçirmesi amacıyla kendisine verdiği “cura”, Âşık Hanefi’nin sanatını icra etmeye başladığı ilk enstrümandır. “Bayram Kepçesi” adını koyduğu bu curayla Ünver, ilk defa perdelere dokunmuş ve dönemi içinde bilinen “Celal Oğlan” ve “Kara Tren” gibi türküleri çalmaya başlamıştır.

1963 yılında cura çalmaya başlayan, halk müziği-türküleri- dinleyen ve çalan Âşık Hanefi Ünver, 1965 yılında curadan saza geçmiş ve ilk şiirlerini kendi sazıyla seslendirmiştir. Âşık Ünver, şiirlerinde kaderden ve talihtin şikâyetini dile getirdiği “Talihsiz Hanefi/ Hanefi” adlarını mahlas olarak kullanmıştır. Ünver gerek küçük bir ilçede yaşadığından gerekse ümmî olduğundan bir usta aşığın dizinin dibinde âşık çıraklığı eğitimi almamıştır. Nitekim Ünver’in sazda kendisini geliştirmesi evinin dört duvarı arasında harcadığı emek ve göstermiş olduğu gayret neticesinde meydana gelmiştir (Doğan, 2017, s. 66). 1970-1981 yılları Hanefi Ünver’in sanatını icra ettiği en parlak dönemlerdir. Bu yıllarda Âşık Hanefi; okullarda, özel törenlerde, düğünlerde kendi şiirlerini sazıyla okuyarak bölgede adını duyurmuştur.

Hanefi Ünver, 1979 yılında Rize’de Çaykur Fabrikasında paketleme personeli olarak çalışmaya başlamıştır, ancak bu ilin ikliminin nemli olması sebebiyle sağlık problemleri yaşamaya başlayınca Ankara Çaykur Fabrikasına tayin olmuş ve 1995 yılında Ankara’da emekli olmuştur. Emekliğin ardından doğup büyüdüğü Doğanşehir’e dönmüştür ve hala ilçede ikamet etmektedir. 1970 yılında Emine Hanım ile evlenen Hanefi Ünver’in Gamze adında bir kızı vardır. Âşık Hanefi Ünver, âşık olmasının yanı sıra hafızdır. Zaman zaman evinin yakınındaki camide gönüllü müezzinlikte yapmakta, sesinin güzelliği dolayısıyla ezan okumakta ve Ramazan aylarında camide ilahiler söylemektedir. Doğanşehir halkı Ünver’e değer vermekte ve kendisine hürmet göstermektedir (Solmaz, 2019a).

Kavramsal Çerçeve/Âşıklık Geleneği

Âşıklık; sazlı (telden), sazsız (dilden), doğaçlama yoluyla, kalemle veya bu özelliklerin birkaçını birden taşıyan ve âşıklık geleneğine bağlı olarak şiir söyleyen halk sanatçısıdır. Bu şiir söyleme biçimine “âşıklık veyahut âşıklama” denirken onları yönlendiren kurallar bütününe de “âşıklık geleneği” denilmektedir (Artun, 2011, s. 1).

Âşıklık geleneğinin gelişmesinde kahvehanelerin önemli bir yeri vardır. Ö. Çobanoğlu kahvehanelerin âşıklık geleneğinin oluşmasındaki öneminden şöyle bahsetmiştir:

“...başta Türkiye (Osmanlı) olmak üzere bütün İslam dünyasında Müslümanların dünyevi karakterlere hâiz mahiyette bir araya gelerek konuşup hoşça vakit geçirmelerini, dinlenmelerini ve topluca eğlenme adetlerini değiştiren, kısacası yeni hayat tarzı meydana getiren ve Türk halk kültürünü doğrudan etkileyip değişim ve dönüşümlere neden olan bir sosyo-kültürel kurumdur” (Çobanoğlu, 2007, s. 25).

Bu bağlamda kahvehaneler birçok değişim ve dönüşüme mekân olarak aracılık yapmıştır. Bir diğer ifadeyle kahvehaneler ve buna bağlı gelişen âşıklık geleneği tekelere bir alternatif olarak ortaya çıkmış yapılardır. Bahsedilen bu mekânda kendisine yer tutan âşıklar, dini konulardan çok dünyevî konularda şiirler söylemişlerdir. Kahvehaneler, Ramazan ayı geldiğinde donatılır ve çalgılı kahveler haline getirilir. Sohbet ve muhabbet mekânları olan kahvehaneler, halk kültürünün ve türkülerinin yaşatıldığı ve bir gelenek dâhilinde gelecek nesillere taşındığı ortamlardır (Kaya, 2009, s. 76). Dolayısıyla kahvehaneler âşıkların geleneklerini inşa ve sanatlarını icra ettikleri mekânlardır.

Âşık olmak için, kişinin iştiağının yanı sıra söz ve ezgi bakımından da yeteneğin olması gerekmektedir. “Âşığın sanatında öğrenme yeteneği, bellek kuvveti, yaratıcılık, hazır cevap olma, kelime hazinesinin genişliği, iyi ve etkili konuşabilme ve şiir söyleye bilme yeteneği, bunun yanında iyi bir müzik kulağı olması, belirleyici olan başlıca unsurlardır” (Artun, 2011, s. 61). Artun, âşıklığın tamamıyla iştiağ ve merak gerektiren bir meslek olduğundan bahsederken âşıklığın da ilham ve yaratma yönüyle ilahi bir yanı olduğunu da ifade etmiştir. Âşıklar, ait oldukları toplumun gözü, kulağı, yüreği olmalarının yanında toplumun acılarını, dertlerini, umutlarını, sevinçlerini ve beklentilerini (Şimşek 2016, s. 118) halkın anlayacağı dilde anlatan ve aktaran duyarlı insanlardır.

Türk halk şiiri kendi içinde şekilsel olarak tutarlılık gösterir. Halk ozanlarının/âşıkların hece ölçüsünün 8’li, 11’li kalıplarıyla söyledikleri bazen de 15’li hece ölçüsüyle yazdıkları şiirlerinin dili açık, duru ve anlaşılırdır.

Âşıklık geleneği kendi içerisinde bir bütünlük gösterir. Âşık olmanın belli kıstasları vardır. Bu özellikler bir araya gelerek bir gelenek meydana getirmiştir. Bu gelenek genel olarak on başlık altında sıralanır:

Saz çalma

Mahlas alma

Bade içerek âşık olma

Usta-Çırak

Âşık karşılaşmaları

Atışma-Karşılama (Tekellüm)

Taşlama-takılma

Soru-cevap (Atışma)

Çözümlü muamma, muamma atışma

Barişma, övme, uğurlama

Leb-değmez (Dudakdeğmez)

Askı (Muamma)

Dedim-Dedi tarzı söyleyiş

Tarih bildirme

Nazire Söyleme (Yardımcı, 2013, s. 142).

Bir şairin âşık veya kalem şuarasına mensup olduğu, gelenekte yer alan yukarıdaki unsurlardan hareketle değerlendirilmeye çalışılır.

Bu unsurlardan hareketle Hanefi Ünver’inde âşıklık geleneğindeki yeri tespit edilmiştir. Ünver’in gelenekteki kıstaslarla uyumluluğu ve benzerliği onun âşık olarak kabul edilmesinin temel dayanağını oluşturmuştur.

Âşıklık Geleneği İçerisinde Hanefi Ünver’in Yeri

Saz çalma

Âşıklık geleneğinde sazın önemli bir yeri vardır. Sazsız âşık âdeta kulpsuz testiye benzetilir. Sözün ritmini arttıran, duyguyu ve heyecanı karşıdakine aktarmak ve anlatmak için vasıta olan saz, aynı zamanda dinleyicide hoş bir seda bırakmaktadır. Saz bu yönüyle âşık şiirinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Âşıklar sazı iyi kullandıkları ölçüde saygıya layık görülmüşlerdir. Saz Türk milletinin inancında önemli bir kutsiyete sahiptir. Dede Korkut, Türk milletinin ozan atasıdır. Zira o bilici, bilge ve ileri (Gökyay, 2013, s. 25) görüşlüdür. Dede Korkut’un sazı hakikatin sözcüsüdür. Korkut Ata Türk toplumuna doğruyu anlatmak ve hakikatin sırrına erdirmek için hikmetli sözler söyler, yiğitlere ad verir, kızarsa kargışlar, takdir ederse alkışlar tüm bu eylemlerini sazla gerçekleştirir.

Âşıklar şiirlerini ürünlerini saz eşliğinde icra ederler. “Şiirlerinin belli bir ezgi ile dinleyiciye aktarılma mecburiyeti, âşıkların saz çalmayı öğrenmelerini de zorunlu kılmıştır. Âşıklık geleneği içinde ve halk arasında saza kutsallık atfedilmiştir. Saz çalabilen âşıklar,

diğerlerinden daha fazla itibar görmüşlerdir” (Düzgün, 2017, s. 317). Saz çalmak ve irticalen şiir söylemek güçlü âşık olmanın en ayırt edici özelliğidir.

Düzgün, ozanlık geleneğiyle ilişkili olarak şunları ifade eder: “Ozan-baksı geleneği içinde yer alan çalgı aletine kopuz adı verilmiştir. XVI. yüzyılda Azerbaycan’da ‘ozan’ kelimesi, ‘kopuz’ anlamında kullanılmış, böylece bu aleti çalarak şiir söyleyenlere ‘ozancı’ denilmiştir” (Düzgün, 2017, s. 318). Görüldüğü gibi âşık ve saz ayrılmaz bir bütündür. Sözün kuvvetini arttıran saz, aynı zamanda âşıkların ilham kaynağıdır. Çünkü âşıklar, atışma sırasında sazın gücünden hareketle zihnin derununu kamçılıyarak şiirler meydana getirirler.

Âşıklar sazı kutsal bir nesne gibi görürler, bundan dolayı da sazı yere bırakmazlar ve duvara yüksek bir yere asarlar. Âşıklık geleneğinde saz çalmadan doğaçlama şiirler söyleyenler olduğu gibi saz çalarak doğaçlama şiir söylemek daha kabul görmektedir. Âşıklar irticalen şiir söylerken saz kullanmaları sözün gücünü arttıran ve âşığa şiir yaratmasında zaman kazandırmasından ötürü halk şiirinde önemlidir. “Sazsız âşık dilsiz insana benzer. Saz âşığın dilinin özü, çözümüdür. Âşık saz ile duygularını aşar, saz eşliğinde deryalardan aşar” (Güllü, 2014, s.55).

Henüz altı aylıkken gözlerini kaybetmiş fakat güçlü bir kulağa ve güzel bir sese sahip olan Hanefi Ünver, Âşık Veysel Şatıroğlu gibi sazı kendisine can yoldaşı edinmiş bir âşıktır. Sesinin yetmediği, sözünün itibar görmediği her ortamda sazını eline alıp mızrabı tele götürmekle gönülleri titreten Ünver, sazıyla ve hikmetli şiirleriyle itibarını korumaya çalışan bir ustadır.

1963 yılında cura çalmaya başlayan Ünver, sanatını âşık şiirinde devam ettirmiştir. Çocuk iken “Bayram Kepçesi” adını verdiği küçük curayla çalmayı kendi gayretiyle öğrenmiş olan Hanefi Ünver, ustalığını divan çalarak geliştirmiş ve ilerletmiştir. Âşık ilk şiirlerini de 1965 yılında sazıyla söylemiştir. Bu tarihten sonra 1990 yılına kadar saz çalmaya devam eden Âşık Hanefi Ünver, 90’larda sazını kırarak çalmaya ara vermiştir. Uzun bir aradan sonra 2007 yılında Ünver, tekrar saz çalmaya başlamış ve hâlihazırda çalmaya devam etmektedir. Sazını kırmasında hiç şüphesiz çevresindeki baskılar ve tasavvufun dünyadan soyutlanma öğretisi yer almaktadır. Ünver sazını kırmaktan dolayı duyduğu pişmanlığını dile getirerek âdeta bir insan gibi sazını kişiselleştirmiş ve sıladaki dostu duyulan özlem gibi sazına olan sevgisini şu kıtayla ifade etmiştir:

Düğünlerde bayramlarda çaldığım,
Cep dolusu para verdim sazıma.
Ben onu unuttum o saz da beni,
On yedi yıl ara verdim sazıma.

Gittiğim yerlere alıp gittiğim,
Gizli sırlarımı ona döktüğüm,
Beraberce nice dertler çektiğim,
Silinmeyen kara verdim sazımı.

Kıymetin bilmeyen almasın diye,
Heva-ı nefsine dalmasın diye,
Benden başka eller çalmasın diye,
Yere vurup yara verdim sazıma

(Solmaz, 2019b, s. 202).

Hanefi Ünver'den sazını istemelerine rağmen o sazını kimseye vermemiş ve imha etmiştir. Bunun nedenini ise Âşık Hanefi Ünver iki sebebe bağlar. Bunlardan birincisi, yıllarca kendisine yoldaşlık eden sazının kıymet bilmeyen birinin eline geçeceğinden duyduğu kaygıdır. İkincisi ise hikmet için değil tam aksine kötü bir amaçla çalınacağı endişesidir. Bunlardan ötürü âşık sazını kırmıştır. Ünver 2017 yılında tekrar saz çalmaya başlamış ve kısa saplı bu sazını/bağlamasını hala çalmaktadır.

Mahlas alma

Âşıkların kendi adları yerine kullandıkları mahlasın tarihi totemizme bağlı destanî ve tarihî eski devirlere kadar gitmektedir (Elçin, 2003, s. 40). Söyleyeninin belli olmasıyla anonim halk şiirinden ayrılan Türk saz şiirinde mahlas, adeta ozanın şiirinin son dörtlüğünde kullandığı imzasıdır. Türk saz şiirinde mahlas almak en az divan şiirindeki kadar önemlidir. Mahlas alma rüyada bade içme yoluyla alına bilindiği gibi, âşığa bir pir veya derviş ya da ustası tarafından da verilebilir. Genelde mahlas olarak ad ve soyad kullanılabildiği gibi, bazen de âşığa ustası tarafından fiziksel veya karakteristik özelliğine göre mahlas verilebilir. Türk saz şiirinde mahlası adını unutturmuş nice âşık vardır.

Âşıklık geleneği içerisinde mahlas alma önemlidir. Nitekim mahlas âşığa bir yerde özgünlük katmaktadır. Halk şiirinde ve Divan şiirinde âşıklar-şairler mahlas kullanmaktadır. Mahlasların genelde kısa olur ve şiirlerin sonunda tapşırılır. Hanefi Ünver bazı şiirlerinde adını kullandığı gibi hayattan şikâyetlerinin yer aldığı şiirlerde de “Talihsiz Hanefi”yi mahlas olarak kullanmış bir âşıktır. O şiirlerinde küçük yaşta gözlerini kaybetmesinin hüznü dolayısıyla “Talihsiz Hanefi” mahlasını seçtiğini dile getirmektedir. Âşık Ünver mahlası ilgili görüşlerini “Giderim” şiirinde şöyle ifade eder:

Öz adım Hanefi, mahlas koymadım,
Cana değil, cananıma doymadım,
Uyumuş yar uyarmaya kıymadım,
Zülfünden birkaç tel çalar giderim (Solmaz, 2019b, s. 260).

Âşıklık geleneğinde mahlas kullanmak önemli bir unsurdur. Hanefi Ünver de şiirlerinde adını ve “Talihsiz Hanefi” mahlaslarını kullanmıştır. Âşık, adını ve fiziksel durumundan kaynaklı bahtsızlığını belirten bir mahlas seçmiştir.

Bâde içme

Âşıklık geleneğinin başat özelliklerinden biri olan bade içme, âşığa şiir söyleme yeteneğinin ilahî bir kaynaktan geldiğini, bundan dolayı halkın âşığa gereken saygıyı göstermesinin elzem olduğunu ifade etmektedir. Rüya, genellikle bir sıkıntı sonucunda, mezarlık, pınar başı, dağ kutsal kabul edilen yerlerde âşığın uykuya dalmasıyla görülmektedir. Bu rüyada âşığa bazen süt, su, gibi şeyler içirildiği gibi bazen de cebine boncuk koyulup, alına vurulup âşığa söz söyleme ve saz çalma yetkisi verilir (Günay, 2015, s. 136).

Âşıkların gurbete çıkması genellikle ilahî sebeplere ve esrarlı vakalara dayandırılır. Bunlar içinde en çok bilineni rüyada bade içmektir. Bu badeler “er dolusu ve pir dolusu” olmak üzere iki çeşittir. Er dolusu için âşıklar; savaşlara ve yiğitliklere soyunmuş olur. Bu şairler, halkın iyiliği için savaşacak, namus ve şeref meselesi için başkaldıracak ve zorba beylerle çarpışacaktır. Pir dolusu için âşıklar ise, tek ve sürekli bir aşkın kahramanı olacak ve hayatını bu sevgiliyi aramak ve ömrünü onun yoluna harcayacaktır (Kabaklı, 2006, s. 18). Bir sevgilinin sevdiğinden çileler çekmek, ona kavuşmak için yollar, dağlar aşmak artık boynunun borcudur. Nitekim bu âşıklar, sevgiliye ya bu dünyada ya da öbür dünyada kavuşacaklardır. Zamanla halk arasında kutsiyet kazanmış ve ermiş kabul edilmişlerdir. Zira aşk uğrunda çekilen bunca çile ve ıstırap âşığı olgunlaştıracak, tasavvufî manada âşığı yükseltip ilahî sevgiliye taşıyacaktır.

Rüyada pir tarafından âşığa üç tane dolu bade sunulur. İlk bade Allah için, ikincisi pirlere için ve üçüncüsü dünyada ve ahirette sevdasını çekeceği güzel kız içindir. Bunun akabinde Pir âşığa sevgilinin yüzünü gösterir, böylece âşık feleğin çemberinden geçmiş olur. Bundan sonra âşık kendisine gösterilen bu sevgilinin peşinde yolculuğa çıkar ve şiirlerinde onun güzelliğinden ve vefasızlığından, hasretinden söz eder (Kabaklı, 2006, s. 17).

Âşık Hanefi Ünver, rüyada kendisine sevdiğinin gösterildiğini ifade ederek şiirlerini onun üzerine yazdığını belirtmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken Ünver'in saz çalmaya başladıktan sonra bu rüyayı görmüş olmasıdır. Âşık Hanefi Ünver'den kendisine gösterilen sevgili hakkında bilgi almaya çalıştıysak da o bunun kendisinde gizli kalması gerektiğini bildirip sorumuzu yanıtızsız bırakmıştır.

İçmişim badeyi, yârin elinden,

Almışım ilhamı zülfün telinden,

Altmış yedi ilin bülbül dilinden,

Bari siz halimi sorun ozanlar (Solmaz, 2019b, s. 286).

Rüyasında Âşık Ünver'e gösterilen "sevgili" âşığın şiirini besleyen kaynaktır. Ünver'in 1981 yılına kadar yazdığı şiirler genel itibarıyla tasavvufîden uzak aşk, sevgili, canan, gül-bülbül gibi dünyevi konularda yazılmış âşık tarzı şiirlerdir. Bu şiirleri âşık, rüyasında gördüğü sevgiliye duyduğu hasretten ilhamla yazmıştır. Bade kahramana/âşığa kutsiyet kazandırır (Türkmen, 2018: 49). Âşık Hanefi Ünver rüyasında gördüğü bu sevgiliden "Sevmez Olaydım" şiirinde bahsetmiştir:

Anamdan bir sefer karalı doğdum,

Bu fani dünyaya gelmez olaydım.

Ben bu aşkı, Kadir Mevla'mdan aldım,

Yar seni rüyamda görmez olaydım.

Talihsiz Hanefi, çekersin cefa,

Bu fani dünyada görmedim vefa,

Dedim bir yar seveyim, süreyim sefa,

Yandım ateşine, sevmez olaydım (Solmaz, 2019b, s. 252).

Âşık Ünver "İstemem" adlı şiirinde rüyasında gördüğü sevgiliden yine şu şekilde bahsetmiştir:

Tadına doymadan aldın anamı,

Hem rüyamda gördüm, o gül cananı,

Kader midir, hayır mıdır, bela mı?

Silinmez oldu, bahtımın karası (Solmaz, 2019b, s. 236).

Âşık Hanefi, rüyasında gördüğü sevgiliye meftun olmuş ve şiirlerinin kaynağının bu sevgili olduğunu ifade etmiştir:

İçtim aşk şarabını, sarhoşum sarhoş,

Bakma güldüğüme sanma gönlüm hoş,

Bekliyorum seni ellerim bomboş,

Geleceksen eğer bir an önce gel (Solmaz, 2019b, s. 244).

Hanefi Ünver'in ilk sırası rüyasında gördüğü sevgilidir. Nitekim o, hayatı boyunca rüyasındaki sevgiliyi aramış, serzenişte bulunmuş ve 1981 yılına kadar yazdığı hemen hemen tüm şiirlerinde bu sevgiliye yer vermiştir. Hanefi Ünver üzerine çalışma yapan araştırmacılar, O. Doğan (2017) ve B. Kurt (2019) Ünver'in badesiz bir âşık olduğunu ifade etmişlerdir. Oysaki rüyada sevgiliyi görmekte gelenek içerisinde badeli âşık olmak için yeterlidir. Zira bade, sadece yiyecek veya içecek olmayıp aynı zamanda bir nazar boncuğu, sevgiliyi görmekte badeli âşık olmanın nişanlarından. Rüyasında sevgiliyi görenek âşık olanlara; Âşık İrfanî Hoca, Âşık Ali, Âşık Ferrahî, Kul Ahmet, Âşık Recep Hıfzî, Musa Merdanoğlu, Hafız Kâmil, Talip Kılıç ve Talibî (Yardımcı, 2013, s. 173) örnek gösterilebilir

Usta - çırak ilişkisi

Eğitim yoluyla âşıklık yapmanın bir diğer ismi usta-çırak ilişkisidir ve âşıklığın kadim eğitim geleneklerinden birisidir. Usta bir âşığın dizinin dibinde yapılan bu eğitimde, çırağın usta malı deyişleri ezberleyerek kendini yetiştirmeye çalıştığı bir öğretim yöntemi uygulanmaktadır. Âşıklık geleneğinin âdap ve erkânının kazandırıldığı usta-çırak eğitimi, büyük âşıkların ve âşık kollarının ortaya çıkmasını sağlamış öğretim yöntemlerinden bir tanesidir.

Âşıklık geleneğinin icra edildiği gecelerde 500-700 kişiden oluşan ve çoğunluğu erkek olan seyirciler büyük bir salona bir araya gelirler. Genellikle konuklar, halı ve kilimler üzerindeki minderlerin üstüne otururlar. Gecenin sanatçısı âşık, bütün gece eğlenceyi yönetir. Çırağı da onun hemen yanında yer alır. Âşık, yorulduğunda sözü çırağına vererek dinlenme fırsatı bulur. Böylece çırak hem geleneği öğrenir hem de halk tarafından tanınmış, topluluk karşısında türkü söyleme ve hikâye anlatma yeteneğini icra etmiş ve geleneğin erkânlarını kazanmış olur (Batur, 1998, s. 22). Batur geleneksel bir âşık faslından bilgiler vermiştir. Fasıllarda çıraklar ustanın dizinin dibinde örgün eğitime devam ederler. Bu eğitim en kadim insan yetiştirme yöntemidir.

Âşıklığa ilgisi olan bir genç, çırak olarak ustanın dizinin dibinde eğitime başlar. Usta genç çırağa destur verene kadar ona âşıklık geleneğinin temel kural ve kaidelerini öğretir. Karşılıklı diz dize yapılan bu formal eğitimin belli bir süresi yoktur. Çırağın yetiştiğine kanaat getiren usta âşık, destur verir ve âşıklık hırkasını manevi olarak çırağına giydirir. Düzgün'e göre usta, çırağın belli bir seviyeye geldiğine inandığı zaman onun saz çalıp şiir söylemesine fırsat verir. Bazen topluluk karşısında da mümkün olmakla birlikte çoğunlukla baş başa kaldıklarında eksikliklerini sıralar, yapması gereken şeyleri açıklar. Daha ileri bir aşamada onunla karşılaşma denemeleri yaparak çırağın hazırlıksız şiir söyleme yeteneğinin gelişmesine katkıda bulunur (Düzgün, 2017, s. 318). Nitekim bu eğitim sistemi çırağın belli bir tadrinden geçerek olgunlaşmasını sağlar.

Âşıklar usta-çırak geleneğine göre yetişirler. Köy ortamında yetişen ve çoğu okuma yazma bilmeyen bu âşıklar, yerel ve kültürel değerlerin aktarımının yanında, sade ve basit bir dille şiir yazarlar. Ustasının yanında eğitimi tamamlayan âşık, usta malı söylemeği devam ettirmenin yanı sıra kendi üslubunu oluşturmaya çalışır. Ustasından icazet alan bu âşıklar yola revan olurlar ve sanatlarını icra etmek, kendilerini tanıtmak için kasaba kasaba, köy köy, şehir şehir dolaşırlar. Öyle olur ki köyünden genç bir âşıkken ayrılan bu şahıslar bazen yaşlanınca bazen de hiç memleketlerine dönmezler. Evine, sılasına uğrayanlar bulunsada genelde âşıklar gurbettedir. Gezdiklerinden ötürü bu âşıkların şiirinde gurbet, sevgili ve dostlara duyulan özlem çokça yer almaktadır (Kabaklı, 2006, s. 16).

Düzgün, âşıklık geleneğindeki eğitimi kısaca şöyle izah eder; Çıraklık eğitimi, ustanın teorik bilgilerini çırağa aktarmasından daha çok, talebe âşığın icra sırasında ustayı dinlemesi ve izlemesi esasına dayanır. Bunun gerçekleşmesi için çırak, ustanın sanatını icra ettiği her ortamda bulunmaya çalışır. Gerektiğinde onunla birlikte yolculuğa çıkar, fasıllarda bulunur,

ustanın davranışlarını yakından izlemeye özen gösterir. Onun konuklara hitap şekli, hikâye anlatma üslubu, saz eşliğinde şiirlerini sunuş biçimi, saz çalma tekniği ve ezgiyi oluştururken izlediği yol, bütün bunlar, çırağın yakından takip etmesi gereken başlıca konulardır (Düzgün, 2017, s. 318). Âşıklık geleneğinde usta-çırak eğitimi âşık tarzı şiirin devam etmesini sağlayan temel unsurlardandır.

Bir usta yanında eğitim almak âşık olmanın gereklerinden biri olmasına rağmen ustasız yetişen âşıklar da vardır. Hiç şüphesiz bu âşıkların başarısı kendi gayret ve çabalarına bağlıdır. Batur, bir ustanın dizinin dibinde eğitim alarak “saz öğrenmek, çok sayıda usta malı ezberlemek ve âşık tarzını kavramak yeterli değildir. İlham ufuklarını genişletmek, doğaçlama güç ve yeteneğini arttırmak için diyar diyar gezmesi” (Batur, 1998, s. 228) gerektiğini ve zaman içerisinde suyun akarını bulduğu gibi âşığın da üslubunu bulacağı ifade edilir.

Artun, günümüzde usta- çırak ilişkisinin önemi şu şekilde ifade eder; “Âşıklığa hevesli olan gençler usta âşıkların meclislerine katılarak belli ölçüde geleneği öğrenirler. Usta âşıklar, çeşitli toplantılarda âşıklığa hevesli gençlere rehber olarak geleneğin yaşatılması için çaba harcarlar (Artun, 2011, s. 63). Âşıkların bir kısmı usta bir âşıktan eğitim almamasına rağmen bazı büyük âşıkları usta kabul ettikleri de görülmektedir.

Âşık Hanefi Ünver, bir ustanın eğitiminden geçmiş âşık değildir. O başarısını ve özgünlüğünü kendi sesinde zamanla bulmuş bir âşıktır. 1965 yılında profesyonel olarak saz çalmaya başlayan Ünver, kendi deyişlerini özgün üslubuyla dile getirmiştir. Hanefi Ünver Âşık Veysel, Davut Sularî ile Âşık Mahsunî Şerif’i manevî ustaları olarak görmüştür. Ümmî ve âmâ olan Ünver, bu âşıkların şiirlerini okuyarak değil dinleyerek etkilenmiştir. Zahiri gözleri dünyaya kapalı olsa da gönül dünyası umman olan Ünver, Veysel, Sularî ve Mahsunî gibi büyük âşıkları taklit etmemiş ve zaman içerisinde kendi sesini bularak en az bu âşıklar kadar güçlü şiirler yazmıştır.

Âşık karşılaşmaları

En az iki âşığın seyirciler karşısında ya da deyişme sırasında birbirini iğneleyici ve mizahî çerçeve içerisinde yaptıkları şiir atışmalarıdır. Karşılaşma âşıkların rakibine üstün gelmek için soru-cevap şeklinde veya dar ayak vererek onu alt etmeye çalışmasıdır (Yardımcı 2013, s. 182).

“Kendini yetiştiren, gücüne güvenen âşık, izleyiciler önünde yeteneklerini kanıtlamak ve ün kazanmak için diğer âşıklarla karşılaşmalar yapar. Âşık, yöredeki âşıklarla sırasıyla karşılaşarak üstad âşığa kadar gidebilir. Karşılaşmada yenik düşme tereddütü geçiren âşık, karşılaşmaya başlamadan yarışmayı erteleyebilir” (Batur, 1998, s. 229). Artun âşık karşılaşmaları “âşıkların birbirini sazda ve sözde yenmeye” çalıştığı bir imtihan olarak tanımlar (Artun, 2011, s. 88).

Kendini yetiştiren ve kendine güvenen âşık, izleyiciler önünde sanatını icra etmelidir. Yetkin bir âşık olmanın gereklerinden biri ise âşık karşılaşmalarıdır. Âşıklar yetenekleri ve söz söyleme kabiliyetleri karşılığında karşılaşmalarda ün kazanırlar. Âşık karşılaşmaları belli kaidelere göre yapılmaktadır. Bir âşık kendi bölgesindeki âşıklarla karşılaşmalar yapıp rakipleri alt ederek usta âşığın karşısına çıkabilir. Nitekim karşılaşmalarda başarılı olup ün kazanmak varsa da âşık karşılaşmayı kaybettiği takdirde itibar kaybetmesi de mümkündür (Batur, 1998, s. 229).

Âşıklık geleneğinde âşık karşılaşmalarının önemli bir yeri vardır. Büyük bir salon, oda veyahut kahvehanede âşıklar bir araya gelir. Salonda seyirci hazır haldedir. En az iki âşık karşı karşıya geçmekle birlikte taksimle gazel okunur. Âşıkların atışacağı ayağı usta bir âşık verebildiği gibi mecliste bulunan saygın biriside atışma için ayak verebilir. Saza, söze/irticalen şiir söyleme, dile hâkimiyetleri bu atışmalarda ayrı ayrı değerlendirilir ve âşıkların bu

alanlardaki başarılarına göre puan verilir. Atışmalarda âşıklar, gazelden, pişreve, pişrevden divana, divandan semâîye, müstezada, koşmaya, maniye ve tekerlemeye sırasıyla geçerler. Bu fasıllarda âşıkların birinin okuduğu bir benzerini diğer âşık aynı ölçüde ve ayakta söyler. Bir dalda yenilen âşık diğer dala geçebilir. Fasılın sonunda usta âşık gelerek yenilen âşığın sazını elinden alır. Sazı elinden alınan âşık o yörede bir daha âşıklık yapamaz. Yenilginin tartışmaya neden olmaması için usta âşıklardan kurulmuş bir hakem olması geleneğin alt yapısının ne kadar sağlam olduğunu göstermektedir (Batur, 1998, s. 229). Sazda, sözde ve dile hâkimiyette her zaman bir yenen ve yenilenle bitmediği görülmektedir. Berabere kalan âşıklar muamma sorarak fasılın son aşamasını tamamlarlar. Muammayı bilen âşık muammayı soran âşığa kafiyeli ve ölçülü bir başka muamma sorar. Âşıklar arasındaki bu yarışma rakibi zor duruma düşürüp onu bağlayana kadar devam eder.

Âşıklar şiirlerini bazen önceden bazen de gördüğü ve etkilendiği olaylar neticesinde irticalen söylerler. Halkı etkileyen şiirle en çok bu irticalen söylenmiş şiirlerdir (Kabaklı, 2006, s. 15). Bu şiirlerin türü genellikle türkülerden ve destanlardan oluşmaktadır.

Hanefi Ünver atışma yapmış âşıklardandır. Ancak Ünver'in atışmaları kaydedilmemiştir. Buna neden olarak insanların âşıklık geleneğindeki atışmanın öneminden habersiz olmaları ve o dönemdeki teknolojinin günümüzdeki gibi gelişmiş olmamasından kaynaklanmaktadır. Âşık Ünver çırakları Behram Aktemur (Çıldırılı Behramî) ve Oğuz Kağan Karahan'la (Nuranî) atışmalar yapmıştır. Bu atışmalar kayda alınmamıştır. Sözlü gelenek içinde atışmaların kayda alınmaması geleneğin yok olmasının temel nedenlerindedir. Zira Ünver'in Âşık Behram Aktemur (Çıldırılı Behramî) ve Oğuz Kağan Karahan'la (Nuranî) yaptığı atışmalar kayda alınıp yazıya geçirilmiş olsaydı sözlü kültürdeki bu değerlerin yok olmasının önü alınmış olacaktı.

Leb-değmez (Dudak değmez)

Türkçe karşılığı “Dudakdeğmez” olarak da bilinen bu gelenek, âşıkların dudak sesleri “b, p, m, v, f” sessiz harflerini kullanmadan şiir söylemesini ifade etmektedir. Kuzey Doğu Anadolu ve Azerbaycan Türkleri dudak değmez’e “Cıgalı leb-değmez”, “Dodak tepmez” derler. (Batur, 1998, s. 236; Yardımcı, 2013, s. 188). Âşıkların alt ve üst dudaklarının arasına iğne koyarak atışma yaptıkları bu söyleşi türü genellikle usta âşıklar tarafından yapılmaktadır.

“Dudak değmez’i söyleyen saz şairleri kendi başlarına bir gösteride ya da karşılaşma sırasında iki dudakları arasına bir iğne koyarlar. Böylece yanlışlıkla bir dudak ünsüzü söyledikleri zaman iğne dudağa batıp kan çıkacağından hakemlere itiraza yer bırakılmamış olur” (Batur, 1888, s. 236). Bu atışmada hile yapılması mümkün değildir ve bu tarz atışmalar ancak yetkin âşıkların altından kalkabileceği bir iştir.

Âşık Hanefi Ünver âşık karşılaşması bilmesine rağmen “Dudak-değmez” tarzında şiir söylememiştir. Âşıklık geleneğinin tüm erkânları hakkında bilgi sahibi olan Ünver, âşık şölenlerinde ve kahvehanelerde yapılan atışmaları bilmektedir. Hanefi Ünver, âşık atışmalarının yapıldığı ortamlara katılabilseydi muhakkak atışma geleneğindeki tüm dallarda kendisini gösterebilme şansına sahip olacaktı.

Muamma sorma geleneği (Askı)

Muamma geleneği hakkında bilgi veren Kaygılı’ ya göre muamma, âşık tarzı şiir geleneğinde âşığın yetkinliğinin ve bilgisinin sınındığı bir sınavdır. Tavuk pazarındaki Âşıklar Kahvesi’nde tavana şiirsel bilmeceler asıldığını, bu bilmeceleri çözenlerin saz şairlerinin reisliğini aldığını bildirmektedir (Kaygılı, 2007, s. 37).

Muamma geleneğinin klasik şiirden âşık şiirine geçtiği düşünülmekle birlikte bu geleneğin halk bilmecelerinden kaynaklı ortaya çıktığı da söylenir. Uzun bir tarihi arka plana

sahip olan muamma geleneği, âşıklık geleneğinin varlığını koruduğu kahvehane fasıllarında icra edilmiştir. XX. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren muamma geleneği, âşık kahvelerinin yok olması ve geleneğinin düzenlendiği fasıllarının zayıflaması dolayısıyla günümüzde pek görülmemektedir (Artun, 2011, s. 95).

Âşık karşılaşmalarında muammanın önemli bir yeri vardır. Âşıkların kültürel birikimlerini, sanatsal yeterliliklerini, dinî ve beşeri bilimlerdeki hâkimiyeti muamma sorma ile test edilir. Muamma sorma bilginin bilmece usulüyle şiir tarzında âşiğe soru yöneltmek olduğu gibi tavana asılan bir mendil, sepet, kutu tarzında nesnelere içindekinin ne olduğu sorulabildiği kadar kahvenin duvarına süslü bir çerçeve içine de asılarak da muamma sorulabilir. Muammayı çözen âşık, cevabı şiir tarzında vererek ödülü alır (Düzgün, 2017, s. 334).

Âşık Hanefi Ünver, muamma sorma geleneğini bilmesine rağmen bu tarzda şiirlerin yazıldığı ve sorulduğu âşık kahvehanelerinde performans göstermemesi ve sanatını daha çok düğünlerde, okullarda ve dost meclislerinde icra etmesi dolayısıyla muamma geleneğine bağlı ürünler ortaya koymamıştır.

Dedim – dedi tarzı şiir söyleme

Dedim- Dedi şiir söyleme divan şiirinde olduğu gibi halk şiirinde de ustalık isteyen şiir söyleyiş tarzıdır. Âşık tarafından seven ve mâşukun konuşturulduğu bu tarz şiirlerde, nazlanan bir sevgiliyle yalvaran bir âşığın karşılıklı söyleşmeleri canlandırılır. Dedim- dedi tarzında şiir söylemede Ercişli Emrah önemli halk âşıklarından bir tanesidir. Bu tarz şiir, 11’li hece ve dördürlük şeklinde olmakla beraber 7’li, 8’li, 14’lü, 15’li ve 16’lı ölçülerle de söylenmektedir. Dedim-Dedi şiire canlılık katmakla beraber şiire ilgiyi de artırır. Âşık dedim-dedi diyaloguyla gönlünden geçen arzuyu, düşünceyi ve dünyaya ait halini dile getirir (Kaya, 2010, s. 2).

Dedim- dedi şiirler ustalık isteyen bir şiir mecrasıdır. Âşık ne kadar farklı söyleyişler şiire katarsa o kadar başarılı olur. Sevgili ile sevilenin arasındaki sevgiyi, vuslatı, iltifatı dile getiren âşık, kendi dilinden onları belli bir konudaki ayak üzerinden konuşturur. Âşık Hanefi Ünver’in “*Acaba*” başlıklı şiirinde “dedim-dedi” tarzında bir kıtası bulunmaktadır:

Varsam o yâr hanesine,
Bilmem mihmandar mıdır?
Dediler ki misafir var,
Dedi gelen önder midir? (Solmaz, 2019b, s. 188).

Ünver’in “Dane Dane” şiiri dedim-dedi tarzı şiire örnek verilebilir. “Dane Dane” şiirinde karşılıklı bir konuşma yer almakla birlikte âşık ve mâşuk değil tasavvuf erbabından iki kişinin konuşmaları aktarılmıştır:

Akıl almak için vardım birine,
Der; el elden üstün, git sor pirine,
Gidip sordum ihtiyarın birine,
Dedi; yıl merdiven in dane dane (Solmaz, 2019b, s. 215).

Hanefi Ünver de “dedim-dedi” tarzında şiirler söyleyerek âşıklık geleneğinin önemli bir unsurunun kendisinde olduğunu göstermiştir.

Tarih bildirme

Tarih bildirme divan edebiyatından Âşık edebiyatına geçmiş (Yardımcı 2013, s. 197) her iki edebiyatta da önemli bir gelenek haline gelmiştir. Tarih düşürme âşıklar tarafından doğum, ölüm gibi olayları şiirlerinde kayıt altına almak istemelerinin yanı sıra hastalık, deprem, sel, yangın gibi doğal afetlerin tarihini belirtmek için de kullanılmıştır.

Âşık Hanefi Ünver şiirlerinde önemli olayların tarihini düşmüştür. Bu tarih Ünver'in saza başladığı 1963 yılıdır:

Silemedim ah bu kara yazımı,

Çekemedim gönül senin nazımı,

Altmış üçten beri açtım sazımı,

Bu güne kadar çaldım boşuna (Solmaz, 2019b, s. 211).

Tarih bildirme âşıklık geleneğinde önemli bir unsurdur. Hanefi Ünver'in şiirinde tarih bildirdiği bir kıta bulunmaktadır.

Nazire söyleme

Bir şairin şiirine özenerek aynı ölçü ve uyakta şiir söylemeye nazire denir. Divan edebiyatından halk edebiyatına geçmiş olan bu tarz şiir söyleme halk edebiyatında da kabul görmüş ve gelenek haline gelmiştir.

Nazirecilik divan şiirinde olduğu gibi halk şiirinde de çokça görülmektedir. Usta bir âşığın şiirine aynı hece ve ayakla şiir yazan âşıklar başarılı şiir örnekleri ortaya koymuşlardır. Bir şiire nazire yazan âşıklar benzer ayakta ve kafiyede başka bir şiir vücuda getirerek bazen usta âşığın şiirinin gölgesinde kalıp yok olurken bazen de daha kuvvetli bir şiir örneği vererek kalıcılığı yakalamışlardır. Nazire şiir yazmak âşıklığa başlayanlarda sıkça görülmektedir. Bunun nedeni çırağın kendisine usta seçtiği âşığın şiirlerine özenerek şiirler yazması gösterilebilir. Nitekim başta taklit sonrasında özümsemeyle meydana gelen şiirler birer nazire örneği olmaktadır. Çıracak ne zaman söyleyişini ve üslubunu bulursa nazire şiir yazmaktan kaçınacak ve daha orijinal şiirler yazacaktır. Bu bağlamda nazire şiir yazmak âşıkların çıracılık dönemlerinde kendilerini besleyen kaynaklara özenerek şiir vücuda getirme çabaları olarak yorumlanabilir. Bir usta âşığa veya âşığın ustasına nazire yazması onu beğendiğinin ve sevdiğinin göstergesidir.

Âşık Hanefi Ünver bir usta- çıracak eğitim ve öğretiminden geçmemiş olmakla beraber çıraklar yetiştirmiş, işittiği şiirlerden etkilenmiş ve bu şiirlere nazireler yazmıştır. Ünver; Yunus Emre, Karacaoğlan, Pir Sultan, Erzurumlu Emrah, Âşık Seyranî, Âşık Veysel, Neşet Ertaş, Murat Çobanoğlu, Âşık Mahsuni Şerif, Davut Sulari gibi büyük ozanlardan etkilenerek kendi üslubunu bulmuştur. Ünver'in şiirinde hikmeti merkeze koymasında Yunus Emre'nin etkisi vardır. Âşık sanatının ilk dönemlerinde yazdığı şiirlerinde Karacaoğlan geleneğini sürdürerek beşeri aşkı konu alan şiirler de yazmıştır. Âşık Veysel ile kader ve keder ortaklığı olan Hanefi Ünver sazıyla ve sözüyle Veysel'i kendisinin manevi ustası kabul etmiştir. Mahsuni Şerif ve Murat Çobanoğlu, âşık Hanefi'yi saz çalmadaki yetkinlikleri ve taşranın sesleri olmaları dolayısıyla etkilemiştir. Neşet Ertaş da Ünver'i kendisine has saz çalışması ve türküleriyle etkilemiştir. Ünver halkın sözcüsü ve onların duygularının tercümanı olan bu âşıklardan göz ile değil söz ve saz yönüyle etkilenmiş bir âşıktır.

Sonuç

Âşık Hanefi Ünver, saz çalmayı bilmenin yanı sıra mahlas kullanmış, çıracak yetiştirmiş ve bu çırakları Âşık Behram Aktemur (Çıldırılı Behrami) ve Oğuz Kağan Karahan'la (Nuranî) atışmalar yapmış bâdeli bir âşıktır. Hanefi Ünver, Dedim-dedi tarzında şiir söylemiş, şiirlerinde tarih bildirmiş ve büyük âşıklara nazireler yazmıştır. Âşıklık geleneğinin on kıstasından sekizini sağlayan Hanefi Ünver gerçek bir Hak ve halk âşığıdır. Nitekim çocuk iken gözlerini kaybetmiş olması onu bazı gelenek unsurlarından mahrum bıraksa da Ünver yılmamış evde kendi çabasıyla ustasız saz çalmayı öğrenmiştir. Hanefi Ünver âmâ olması dolayısıyla uzun seyahatler yapamamış ve sanatını âşıklık geleneğinin sürdüğü meclislerde icra edememiştir. Bu yüzden Ünver leb-değmez, askı indirme (muamma) geleneklerini bilmesine rağmen imkânlar

elvermediği için geleneğin bu dallarında karşılaşmalar yapamamıştır. Fakat tüm bunlara rağmen âmâ ve ümmî bir insanın kendi çabasıyla öğrendiği sazıyla 11 adet kaset bir adet plak ve yaklaşık 150 civarında şiir yazmış ve bestelemiş olması, kendisinin âşık olarak kabul görmesine yetmektedir.

Hanefi Ünver'in, içinde bulunduğu toplumun duygularını onların diliyle akıcı ve anlaşılır bir şekilde anlatması, her daim doğrudan ve adaletten söz açması onun; âşıklığın erdem duygularını da taşıdığını göstermektedir. Hem yaşadığı ilçede hem de ülke genelinde kasetleriyle, şiirleriyle pek çok âşığa ilham vermiş olan Ünver, yaşadığı sıkıntıların benzerliğinden ötürü alın yazısı bakımından Âşık Veysel ile kader ortağıdır. Zira Veysel Şatiroğlu'na ve Davut Sularî'ye yazdığı ağıtlar; Ünver'in bu güçlü halk âşıklarını kendisine manevi üstat kabul ettiğini göstermektedir.

Hanefi Ünver gerek şiirlerinin şekli ve muhtevası itibariyle gerek edebî kişiliği gerekse gelenek içerisindeki yeriyle günümüzün mütevası ve hoşgörülü büyük âşıklarından biridir. Âşık Hanefi Ünver 1990 yılında sazını kırmış ve on yedi yıllık bir aradan sonra 2007 yılında tekrar saz çalmaya başlamıştır. Hâlihazırda saz çalmaya devam eden Ünver, şiirlerini bir teyp aracılığıyla kaydetmektedir.

Kaynakça

- Arık, E. (2014), *Malatyalı âşık Hanefi Ünver*, Yayınlanmamış Lisans Araştırma Projesi. Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
- Artun, E. (2011). *Âşıklık geleneği ve âşık edebiyatı*. İstanbul: Karahan Kitabevi.
- Batur, S. (1998). *Türk halk edebiyatı*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Çobanoğlu, Ö. (2007). *Âşık tarzı edebiyat geleneği ve istanbul*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Doğan, O. (2017). Malatyalı âşık Hanefi Ünver. *Geçmişten günümüze malatyalı ilim ve fikir insanları sempozyumu I-II*, C. II, 17-19 Kasım 2017. 63-72. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları.
- Düzgün, D. (2017). *Âşık edebiyatı. Türk halk edebiyatı el kitabı*. M. Ö. Oğuz (Ed.), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (2013). *Dede korkut hikâyeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güllü, A. (2014). *Malatyalı âşık Mürteza Aksüt (hayatı, sanatı ve şiirleri)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Günay, U. (2015). *Âşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kabaklı, A. (2006). *Âşık Edebiyatı*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı.
- Kaya, D. (2009), *Sivas halk şairleri I-V*, C. I, Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Kaya, D. (2010). Dedim-Dedi şiir söyleme geleneği bağlamında Molla Nefes'in şiirleri. *Mollanefes ve XIX Asır Türkmen Edebiyatı Sempozyumu*. 7-10 Nisan 2010. 1-13. Aşgabat.
- Kaygılı, O. C. (2007). *İstanbul'da semai kahveleri ve meydan şairleri*. İstanbul: Merkez Kitapçılık Yayıncılık.
- Kurt, B. (2019). Can gözü kör, gönül gözü açık bir âşık: Malatyalı Hanefi Ünver. *Uluslar Arası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. C. 1, S.2. 81-89.

- Solmaz, F. (2019a). Talihsiz Hanefi. *Türk edebiyatı isimler sözlüğü II*. Ankara: Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Online Sözlük. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/talihsiz-hanefi-hanefi-hanefi-unver>
- Solmaz, F. (2019b). Malatyalı âşık Hanefi Ünver (*hayatı, sanatı ve şiirleri*). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.
- Şimşek, E. (2016). Âşıklık geleneği içerisinde Âşık Veysel'in yeri. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. Cilt Belirtilmemiş, S.9. 117-126.
- Taştan, M. (2016). *Âşık Hanefi*. Malatya: Yılmaz Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, F. (2018). *Âşık Garip hikâyesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yardımcı, M. (1997). *Âşıklık geleneği ve âşık Esiri*. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ.
- Yardımcı, M. (2013). *Türk Halk Şiiri, Anonim Halk Şiiri/ Âşık Şiiri/ Tekke Şiiri*. Ankara: Ürün Yayınları.
-

P-ISSN: 1303-0094

E-ISSN: 2149-5459